

dc_2007_22

A migrációs fordulat és Kelet-Európa Globális történeti szociológiai elemzés

Melegh Attila

Akadémiai Doktori Értekezés

2022

Budapest

Tartalom

Köszönetnyilvánítás	6
I. Bevezetés: Billió dolláros csekk vagy rémálom?	7
I.1 A migrációs vita polarizálódása	7
I.2 A probléma konkrét megfogalmazása, az elemzés menete	13
I.3 Általános elméleti kérdések és előfeltevések	15
I.3.1. Braudel: A történelmi totalitás	15
I.3.2. A piacosodás fogalma	15
I.3.3. Lukács: Eldologiasodás	16
I.3.4. Gramsci: Történelmi-politikai blokk és a hegemonia	18
I.3.5. Polányi: kettős mozgás, fiktív áruk és a beágyazottság	20
I.3.6. A migrációs konfliktusok társadalmi háttere és a versengés	22
I.3.7. Belső reflexivitás	24
II. Migrációs fordulat és a népesedési diskurzusok a nyolcvanas években	26
II.1. Források, fogalmi és módszertani megjegyzések	26
II. 2. Elitek diskurzív mintái, biopolitika és a globalizációs nyitás	32
II.2.1. A migráció, mint önálló diskurzív kategória felfutása a hatvanas és hetvenes években: nemzeti szintű modernizáció és a városba áramlás	32
II.2.2. A belső migrációtól a külső migráció irányába: a bevándorlási pánik és a migráció, mint válságkezelő eszköz a malthusiánus diskurzusban	38
II.2.3. A demográfiai átmenet diskurzusai, a termékenységcsökkenés és a szelektív bevándorlás kérdései a nyolcvanas években. Újabb migrációs ambivalenciák	47
II.2.4. A szocialista modernizáció diskurzusai, a tervezés, az optimális növekedés és a demográfiai szuverenitás a nyolcvanas években	55
II.2.5. Konzervatív népesedési diskurzusok és a migráció a nyolcvanas években	64
II.2.6. Az etnikai versengésen alapuló népi-narodnyik diskurzusok és a migráció kérdése	68
II.2.7. A revitalizáció diskurzusai és a migráció	71
II.2.8. Fejlődéspárti kritikai diskurzusok és a migráció	74
II.2.9. A migráció mint a népesedési diskurzusok töréspontja: összefoglaló megjegyzések a nyolcvanas évekbeli diskurzív elemekről és történeti következményeiről	80
III. Struktúrák és folyamatok: A migrációs fordulat történelmi materiális háttere	85
III.1. Demográfiai változások, a jóléti versengés növekedése és a globális piacosodás	85
III.1.1 Piaci eufória	85
III.1.2. A migrációs szintek emelkedésének lehetséges specifikus elméletei	87

<i>III.1.3. Nőtt-e az elvándorlás globálisan? Az elvándorolt népesség arányának és számának változása 1990 után</i>	89
<i>III.1.4. A migrációs szint emelkedése és az idősödés. Gondozási szükségesség és az ellátásokért folytatott verseny növekedése</i>	96
<i>III.1.5. A migrációs szint növekedése és a kumulatív okság</i>	104
<i>III.1.6. A migrációs szint emelkedése és a modernizációs tényezők</i>	105
<i>III.1.6.a. Termékenység</i>	106
<i>III.1.6.b. Egy főre jutó GDP</i>	108
<i>III.1.6.c. Iskolai végzettség</i>	111
<i>III.1.6.d. A mezőgazdasági foglalkoztatottság hosszú távú csökkenése</i>	112
<i>III.1.7. A migrációs szint emelkedése: a világrendszer elmélettel összefüggésbe hozható tényezők</i>	113
<i>III.1.8. A piaci nyitás és a tőke szabadabb mozgása</i>	113
<i>III.1.9. Globalizációs nyitás és az elvándorlási szintek globális változása. Többváltozós történeti modellezés</i>	117
III.2. Miért Európa? Európa a világ demográfiai, gazdasági és migrációs folyamataiban	129
<i>III.2.1. Európa néhány fontosabb társadalomtörténeti folyamata makró komparatív szempontból</i>	131
<i>III.2.2. Vándorlási egyenlegek kontinentális szinten</i>	134
<i>III.2.3. Globális migrációs kapcsolatrendszerek történeti alakulása 1990-2010 között: Európa és a többi kontinens migrációs hálózatainak változása</i>	137
<i>III.2.4. Gyorsuló bevándorlás és a relatív migrációs súly növekedése gazdasági hanyatlás idején: Európa kitettsége</i>	147
<i>III.2.5. Tényleg akkora sokk volt? A legutóbbi menekülthullám egyes térbeli jellemzői és a menekültek befogadásában való európai részvétel</i>	154
<i>III.2.6. Európai feszültségek</i>	159
III.3. Miért Kelet-Európa? Kelet-Európa a világ demográfiai, gazdasági és migrációs folyamataiban	160
<i>III.3.1 Neoliberális kapitalizmus és a kelet-európai átalakulás: Polányi nyomában</i>	160
<i>III.3.2. Vándorlási egyenlegek alakulása Európán belül</i>	162
<i>III.3.3. Kelet-Európa és az egyenlőtlen csere problémája az európai átalakulás kontextusában: a térség egészére vonatkozó specifikus tényezők</i>	166
III.4 Globalizáció és migráció kapcsolatrendszerének alakulása: fejlődési minták Kelet-Európán belül és egy lehetséges tipológia kulcselemei	172
<i>III.4.1. Kelet-közép-európai országok a relatív jólét védelmében. A kivándorlási státuszból a bevándorló státuszba való átváltás a volt szocialista blokk leggazdagabb országaiban (Csehország, Magyarország, Szlovákia és Szlovénia)</i>	175

III.4.2. <i>Bevándorló kibocsátók: fiktív migrációs cserék és a migrációs versengési hipotézis a kelet-közép-európai csoportban és azon belül Magyarországon</i>	187
III.4.2. <i>A globalizációs sokk és kelet-európai országok az elvándorlás fogságában (Albánia, Bulgária, Horvátország, Lengyelország, Románia és Szerbia)</i>	200
III.4.3. <i>Kivándorlási országokká vált posztszovjet tagköztársaságok fejlődésének divergenciája: Észtország, Grúzia, Lettország, Litvánia, Moldávia, Örményország és Ukrajna eltérő útjai</i>	208
III.4.4. <i>A kelet-európai anti-migráns blokk materiális háttere: a kelet-európai fejlődési típusok összefoglalása</i>	222
IV. Diskurzív változások	225
IV.1. A tömegek reakciója? Geokulturális térképek, blokkosodás és a kelet-európai társadalmak közvéleményének alakulása	225
IV.2. Növekvő migrációs félelem vagy növekvő megosztottság az európai kontinensen? További közvéleménykutatások	229
IV.3. A globális és szakmai elitek diskurzusai és a piacosság	235
IV.3.1. <i>A migrációs téma súlyának stagnálása</i>	235
IV.3.2. <i>A migrációs politikai tudatosság és a polarizáltság növekedése a globális népesedéspolitikák szintjén</i>	239
IV.4. A nemzetközi migráció mint absztrakt piaci kategória megalkotása és a polarizáció további diskurzív összefüggései	242
IV.4.1. <i>A nemzeti migrációs piacból globális piac: a migráció mint általános piaci kategória megalkotása</i>	242
IV.4.2. <i>A migráció, mint általános és absztrakt piaci kategória elméleti háttere: eldologiasodás, fiktív árúk, fiktív cserék és a neoliberális racionalitás</i>	246
IV.4.3. <i>A piacosságot támogató blokk és egyes aktorai. Piacelvűség és a migráció hasznosításának gondolata a Világbank dokumentumaiban</i>	249
IV.4.4. <i>A migráció haszonelvű kezelése és a népesedési diskurzusok és politikák alakulása</i>	255
IV.4.5. <i>A migrációellenes blokk: félelmek és változások</i>	273
V. Befejezés	287
V.1. A népességcserétől való félelem és Kelet-Európa	287
V.2. Globális szintű következtetések	293
Táblázat- és ábrajegyzék	297
Felhasznált adatbázisok és források jegyzéke	305
Felhasznált irodalom	308
Mellékletek	351

dc_2007_22

Terjedelem: Karakterek száma szóközzel mellékletek, irodalom-, adat- és ábrajegyzék nélkül: 633 998 (16 ív)

Köszönetnyilvánítás

A disszertáció írását 2017-ben kezdtem. Sokaknak tartozom köszönettel, hogy támogatták munkámat. Diana Mishkova a szófiai Institute of Advanced Studies vezetőjeként meghívott két hónapra, ami a munka megkezdését jelentette. Chris Hann négy hónapi tartózkodást biztosított Halle-ban a Max Planck Institute of Social Anthropology meghívottjaként és kommentálta első eredményeimet. Köszönet Ulof Brunnbauernek, aki több ponton segítette elő a munkámat a regensburgi South East Europe Institute-tal való együttműködés keretében. A szakmai munkám elsődleges bírálatát is sokaknak meg kell köszönnöm. Szelényi Iván, Örkény Antal, Krausz Tamás, Szalai Erzsébet, Szigeti Péter, Lengyel György, Hárs Ágnes, Kovács András, Éber Márk, Antal Attila, Kovács Katalin, Nagy Beáta, Bartus Tamás, Sík Endre, Mendly Dorottya, Gábiel Dóra, Boros Júlia, Ulf Brunnbauer, Böröcz József, Ayman Salem, Margie Mendell mind mind nagyon fontos észrevételeket tett. Lugosi Győző többször szerkesztette és kommentálta migrációs elemzéseimet, és szellemisége ott volt végig a könyv írása közben. Sajnos a Covid járvány nem engedte, hogy a végső pontokon is beszélgethessek vele. Claude Karnoouh sem tud már éles kritikákat megfogalmazni. Külön köszönet a szakmai, nyelvi bírálatban és mindeközben társként is sokat felvállaló Feischmidt Margitnak. Hálával tartozom több kollégának, akik adatbeli és módszertani problémák megoldásában segítettek. Közöttük kiemelendő Kovács Marcell, Csányi Zoltán, Zöldi László, Papp Z. Attila, Kovács Benedek Tóth Gy. Csaba, Bálint Lajos. Köszönet munkahelyeimnek és a munkahelyi vezetőimnek, hogy többféle formában támogatták munkámat. Így köszönet Bartus Tamásnak, Aczél Petrának, Szántó Zoltánnak a Corvinus Egyetemen, és köszönet Spéder Zsoltnak és Óri Péternek a Népeségtudományi Kutató Intézetnél. Nagy köszönet Törő Ágnesnek a türelmes szerkesztésért és a pályázat mögöttes munkájában nyújtott nagyon fontos segítségéért. Külön köszönet Boros Júliának, hogy vállalta a nyelvi szerkesztés áldozatos munkáját. Köszönettel tartozom gyerekeimnek, akik sokszor türelmükkel, és többször pedig konkrét segítséggel járultak hozzá a disszertáció elkészültéhez. Köszönet a Polányi Center szakmai közösségének, akik rengeteg inspirációt adtak.

I. Bevezetés: Billió dolláros csekk vagy rémálom?

A disszertáció az elmúlt négy évtized migrációs fordulatának történeti szociológiai elemzését végzi el, különös tekintettel a kelet-európai átalakulásra. A migrációs fordulat egyrészt azt jelenti, hogy globálisan, és a világ sok pontján lokálisan is, megnőtt az elvándorlás és a bevándorlás intenzitása a globalizáció és a piacosodás hatásaként. Másrészt a migráció mint diskurzív téma és kategória új értelmet nyert, és e két folyamat együttesen átírta a korábbi időszakok népesedési diskurzusait. Ezek a népesedési diskurzusok nemcsak átalakultak az adott időszakban, hanem blokkosodva összekapcsolódtak és polarizálódtak is. Így a migráció nem csupán fontos, hanem megosztó szakmai és közéleti téma is lett, ami korunkban meghatározó vitát generált a globalizáció kapcsán. Ebben a többszintű és -értelmű globális migrációs fordulatban Kelet-Európa aktív szerepet töltött be, amely szerepvállalást azonban csak globális és lokális történeti összefüggések interakciójában érthetünk meg. A disszertáció e komplex feladat elvégzésére vállalkozik néhány alapvető materiális és diskurzív folyamat alapján.

I.1 A migrációs vita polarizálódása

Az elmúlt néhány évben a világon zajló politikai viták középpontjába került a migráció kérdése; lezajlott egy migrációs fordulat a világ társadalmában és a közgondolkodásban. A világ szinte mindegyik befolyásos orgánuma folyamatosan foglalkozik a migráció kérdésével. A globális tévécsatornák, a nyugati, az orosz és a nemzetközileg jegyzett lapok szinte minden nap foglalkoznak a migráció (be- és elvándorlók, illetve menekültek), a migrációs politika, a határok, falak, kerítések, a vándormunkások és/vagy a menekültek kérdésével. Az elemzések és híradások erős blokkosodást, polarizálódást mutatnak, és egyre élesebb vitáknak lehetünk a szemtanúi. A migráció, mint folyamat, és a migráns, mint tömeges és absztrakt alany az adott társadalmi változásba való ágyazottsága helyett mitikus szintre emelkedett. E vitán belül gyakran a migráns, és az őket állítólagosan támogató és mozgató csoportok mitikus ellenséggé válnak. Vagy éppen fordítva, a bevándorlók vagy az elvándorlók biztosítják a kiegyensúlyozott fejlődést, az újítást és hősökként jelennek meg, akik, az őket védő társadalmi csoporttal együtt elismerést érdemelnek. A migráció és a migráns képzetek magukba szívják a társadalmi lét komolyabb összefüggéseit (blokkok szerint eltérően: nemzetek halála, túlzott nyitás,

antiglobalizáció, rasszizmus, piaci és fejlődési rendellenességek stb.). Egyre több politikai szereplő pedig a migrációs kérdést, folyamatokat és szereplőket identitásbeli és politikai küzdelmek fő terepének és mitikus eszközének tekinti anélkül, hogy azokat társadalmilag kontextualizálná.

A szabadpiac párti *The Economist* az elmúlt időszakban folyamatosan érvelt vezércikkekben és háttér videóiban, hogy a migráció nemcsak tolerálható, hanem egyenesen a legjobb és leegyszerűbb gazdaságpolitikai döntések egyike. Hogyan tenné a migráció gazdagabbá a világot? - tette közzé videóját a befolyásos üzleti hetilap 2019 novemberében (*The Economist* 2019). Ez a videó jól mutatja, hogy a migrációs kapuk nyitva tartása szerintük nem csak gazdasági és demográfiai szükségszerűség, és egyben morális kötelesség a kiszolgáltatottak védelmében, hanem billió dolláros hasznot magában rejlő folyamat. Ezt jól kell tudni menedzselni annak érdekében, hogy az előnyök érvényesüljenek, hogy ne a társadalmak, és ezen belül az Európai Unió váljon társadalmilag megosztottá (*The Economist* 2018). Hasonló szellemben 2016-ban a George W. Bush Intézet úgyszintén kiadott egy elemzést arról, hogy a bevándorlás előnyei felülmúlják a költségeket (Orrenius 2016). Az ENSZ szakosított szervezete, az ILO, és a gazdag államokat képviselő OECD, 2018-ban a fejlődő államok számára dolgozott ki politikai javaslatokat, hogy hasznosítani tudják a bevándorlásból származó és a túlzottan informális munkaerőpiacokon elvesztegetett „fejlődési előnyöket”. (OECD/ILO 2018). Ugyanígy a Brit Institute of Economic Affairs igazgatója Mark Littlewood néhány nappal az ukrajnai orosz invázió után már arról értekezett, hogy mekkora gazdasági előnyök származhatnak a befogadásból (Littlewood 2022).

A gazdasági előnyök mellett közvetlen demográfiai hasznot is látnak ezekben a folyamatokban bizonyos diskurzusokban. Az ENSZ 2015-ös International Migration Report kiadványában egyértelműen azt állítja, hogy a nemzetközi migráció jelentősen hozzájárul a népességnövekedéshez a világ sok részében, illetve megállítja a csökkenést (UN 2016 21. o). Ezzel pedig lelassítja az idősödés folyamatát, és kezelheti annak bizonyos következményeit (uo. 22-23. o). Sőt elősegítheti a millenniumi fejlődési célok megvalósulását is, amennyiben a migráció rendezett, reguláris és jól menedzselt formában történik (uo. 25. o). De nemcsak nemzetközi szervezetek vagy kutatóintézetek foglalkoznak ezzel a kérdéssel, hanem a befektetők és az üzleti körök is. Az üzletembereket kiszolgálni kívánó, és a célzott újságírással szakososodott Quartz internetes magazin szerint különösen a népességüket legnagyobb

arányban elvesztő kelet-európai, államok, Litvánia, Lettország és Románia esetében jól jönne, ha a vándorlási egyenleg pozitív irányba mozdulna (Mohdin 2018).

Ezen, az ún. helyettesítő migrációt helyeslő és támogató hangokkal szemben igen éles elutasításról is olvashatunk, és egyesek már migrációs népességcseréről, sőt rémálomról beszélnek. A 2010-es évek elejétől egyre nagyobb népszerűsége tesz szert a Renaud Camus nevéhez köthető Grand Remplacement elmélet, amely a „fehér európai” népesség „lecserélésétől” fél, amely gondolat nagyon sok radikális jobboldali pártnak és mozgalomnak lett a kulcstémája Észak-Amerikában és Európában. Ezek közül kiemelendő például a Franciaországból indult, de sok országban elterjedt Génération identitaire, amely – időközben betiltott – mozgalom a fehér-kereszténység erőszakos védelmét tűzte ki célul 2012-ben.

A „fajok” demográfiai és migrációs cseréjétől való félelem nemcsak a nyugati nacionalisták privilégiuma, hanem teljesen egyértelműen megjelenik például a hindu fundamentalizmust támogató csoportok és politikusok beszédeiben és intézkedéseiben is, mint például Indiában a legújabb bevándorlási törvény kapcsán (BBC News, 11 December, 2019). Vagy éppen Mianmarban, ahol a „Faj és Vallás Védelmének Egyesülete” (helyi nyelven MaBaTha) folyamatosan a bevándorlásból vagy a termékenységi különbségekből eredő félelmeket táplálja szövegeivel és mozgalmával (International Crisis Group, 2017). Sokan egy világméretű új-nacionalista hullámról beszélnek, amelyben a migráció központi témává vált neoliberalis társadalmi és gazdasági kontextusban (Banks-Gingrich 2006, Feischmidt 2014, Kalb 2011, Berezin 2009, Saavedra 2019).

Ebben a globális méretű vitában Európa, és azon belül Kelet-Európa, különösen fontossá vált, már az ún. menekülthullám kezdetén. A CNN 2013-ban már „Európa bevándorlási rémálmának kezdetéről” cikkez (Koser 2013). A New York Times már 2014. augusztus 31-ei szerkesztőségi véleményében „Európa migrációs válságáról” ír (NYT, 2014. augusztus 31.).

Folyamatosak a politikusi megnyilvánulások, amelyekben a pontosan meg nem határozott „bevándorlás” állandóveszélyt jelent „Európára” biztonsági, kulturális vagy éppen szociális szempontból. Ebben élen járnak Kelet-Európa politikusai és kormányai. Miloš Zeman a 2018-as cseh köztársasági elnöki választáson az „állítsuk meg a migrációt” szlogennel kampányolt, és szükségesnek tartotta „megvédeni a kultúrát” a „szervezett invázióval” szemben (Dražanová 2018). A 2015-ben parlamentbe jutó, majd 2019-ben kormányba kerülő, és egy „demográfiai válság” miatt aggódó észt radikális jobboldali párt, az EKRE a termékenységcsökkenés, az

elvándorlás témájával, az oroszokkal, az Európán kívüliekkel szemben érzett érzelmek felkorbácsolásával szerzett szavazatokat (Tiido 2005, 45.o.)

A „külső ellenség” elleni küzdelmet és a demográfiai válság „belső” forrásokból való megoldását hirdető kelet-európai politikai erők közül kulcsszereplő lett Magyarország nagy többséggel regnáló kormánya is. Ebben a politikai küzdelemben kiemelt jelentőségű volt a magyar miniszterelnök kijelentése már az ún. menekültválság kezdetén, 2015 januárjában:

"A bevándorlásról és az azzal összefüggő kulturális kérdésekről az eddigieknél sokkal nyíltabban, őszintébben, teljes egyenességgel kell beszélni" - nyilatkozta később a kormányfő az M1 Híradó tudósítójának. "A gazdasági bevándorlás rossz dolog Európában, nem szabad úgy tekinteni rá, mintha annak bármi haszna is lenne, mert csak bajt és veszedelmet hoz az európai emberre, ezért a bevándorlást meg kell állítani, ez a magyar álláspont" "Nem akarunk tőlünk különböző kulturális tulajdonságokkal és háttérrel rendelkező jelentős kisebbséget látni magunk között, Magyarországot szeretnénk Magyarországgént megtartani". (Magyar Hírlap, 2015.01.12. 1,6. o.)

Vagy nagyon élesen megmutatja az adott perspektíva összetevőit a következő beszéd is, amelyben közvetlenül köti az európai és hazai „demográfiai” válságot és a strukturális történéseket.

„Európa egyre gyengébb, lassan már a regionális szereplő státuszáért is meg kell küzdenie...Demográfiai válság...Az a közösség, amely nem képes magát újratermelni, az lemond arról a jogról, hogy létezzen.” Ezt a problémát kívülről – ravaszkodással, betelepítéssel – nem lehet megoldani, azzal ugyanis feladjuk a nemzeti identitást. „A mi házunk is ég” – mondta Orbán. (Orbán 2017)

Hasonlóan éles fényben mutatja az egyes diskurzív elemeket a következő interjúrészlet a magyar Országgyűlés elnökétől:

“De ma megfordul, és ez önmagában is mutatja azt, hogy az a világ, ami több ezer éven keresztül létezett, egy bizonyos fajta tradicionális értékrend alapján, ez a világ, ez felbomlóban van, és ennek iszonyatos következményei vannak, egész pontosan, ha valamikor, a reformkor

irodalmát megtermékenyítő nemzetálál víziója, az elég közel van. Nemcsak a magyarok számára egyébként, hanem az európai tagállamok minden őslakos népe számára nagyjából úgy néz ki a helyzet, hogy belátható időbe tehető az, amikor már nem tudunk a demográfiai lejtőn megállni, hanem gyakorlatilag előbb-utóbb el fogunk fogyni. ... Most már látható, hogy miközben az emberiség lélekszáma nő, tehát bizonyos értelemben túlnépesedés van, csak Európában van népességfogyás, és ez előbb-utóbb azzal fog járni, hogy ide beözönlenek azok, akik egyébként itt életteret látnak maguk előtt.” (Kövér 2015)

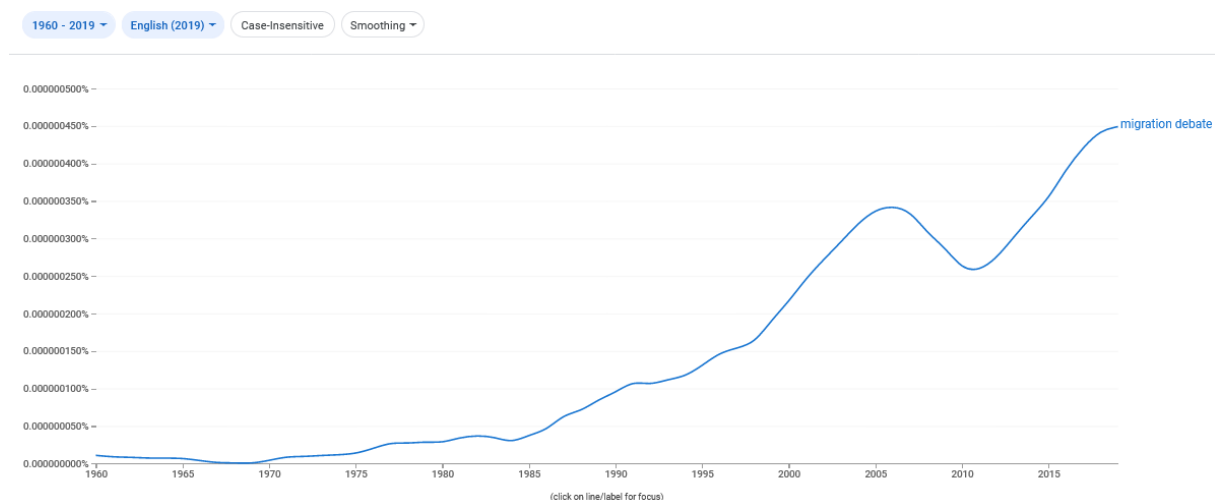
A pro és kontra érvek mellett megjelennek olyan vélemények is, amelyek tertium daturként az adott piaci rendszerben látják az ún. migrációs probléma gyökerét, és azt hangsúlyozzák, hogy a kapitalista rendszer állít elő paradox és feszültségekkel teli helyzetet. Ez a társadalmi rend zsákmányolja ki a bevándorlókat. Ilyenkor nem a migráció negatív vagy pozitív megítélése a fontos, hanem hogy megmutassák a migrációs folyamatok rendszerösszefüggéseit, egyszerre fellépve a szabadpiaci nyitással és a nacionalista kontrollal szemben, egy általános migráns csoport nevében. Pröbsting például így fogalmaz „A migráció és a szuper-kizsákmányolás” című tanulmányában 2015-ben:

„A migráció központi kérdés a legtöbb fejlett kapitalista államban. A ma vándorai komoly részt tesznek ki mind a munkaerőn, mind pedig a népességben belül. Alapjában véve a migráció a harmadik világ „szuper-kizsákmányolásának” alapvető folyamata az imperialista monopolkapitalizmuson belül. Akárcsak az extra profit megszerzése a fél-gyarmati világot behálózó egyenlőtlen csere rendszer révén, amelyen belül a migráció is a tőkefelhalmozás színtere. Az imperialista tőke a diskurzív keretben úgy tesz szert nyereségre, hogy többféle formában a munkaerő értéke alatt foglalkoztatja a vándormunkást. Ennek eredményeképp a migráns „a szuper-kizsákmányolt munkaerő nemzeti formában elnyomott rétegeként” jellemezhető” (Pröbsting 2015).

Céline Cantat is egyszerre veszi kritikai górcső alá a neoliberais fordulatot, a kapitalizmus nemzetköziesedését és az „europainizmusként” meghatározott ideológiai konstrukció mássággépzését, és bemutatja, hogy milyen ellentmondások vezetnek el egy általános „migráns másik” megalkotásáig és elutasításáig (Cantat 2016). Tehát a migráció és a migráns, mint általános kategória a gondolkodás középpontjába került és éles vita bontakozott ki körülötte.

A vita intenzitásának a növekedését nemcsak az egyre élesebb politikai harcok mutatják, hanem a tudományos szövegekben is megnőtt az érdeklődés a kérdés iránt. Nehéz ezt empirikusan jól igazolni. De jól jelzi a tendenciákat, hogy legalábbis a világ bármely pontján megjelentetett angol nyelvű könyvekben (amely szerepel a Google Könyvek hatalmas digitális könyvtárában) a „debate on migration” kifejezés relatív gyakorisága a hatvanas évektől folyamatosan nőtt, miközben maga a migráció kifejezés akármilyen formában is történelmi csúcson van a globalizáció 1980-as években kezdődő időszakában. A migráció kifejezés az adott időszakban a kifejezések 0,002 százaléka, azaz a hatvanas évek szintjének majd duplája (lásd 1. ábra).

1. ábra. A migrációs vita kifejezés előfordulási aránya Google könyvekben 1960 és 1990 között.

Forrás: Google Books 2021 Hozzáférés 2021. április 11.

De miért lángol fel a migrációs vita a globalizáció időszakában? Miért válik a politikai, közéleti és szellemi viták központi kérdésévé bizonyos térségekben, és miért így és miért ekkor? Miért és milyen történelmi előzmények következtében erősödnek meg a migránsellenes diskurzusok szemben a nyitáspárti véleményekkel bizonyos térségekben? Miért ekkor és milyen konkrét történelmi mechanizmusok révén köthetőek ezek a viták és főképp azok polarizálódása a piacososodás folyamatához? Miképpen kapcsolódnak össze ezek a folyamatok a migráció és a migrációs kapcsolatok átalakulásával? Milyen globális és lokális interakciók vezettek el a migrációs fordulathoz?

Ez a történelmi-szociológiai, politikai demográfiai kérdéskör könyvünk legfontosabb problémája, amit mind diskurzív mind pedig történelmi-materiális oldalról megpróbálunk szemügyre venni.

I.2 A probléma konkrét megfogalmazása, az elemzés menete

Elemzésünk szerint a globális méretekben zajló migrációs vita, és a közbeszéd polarizálódása mélyen szervülő történeti folyamatokra adott reakcióként érthető meg egy globális-lokális interakciós térben. Fő állításunk, hogy a piacodás, a piaci intézmények szerepének, társadalmi és globális terjedésének eredményeként migrációs fordulat zajlott le globálisan és lokálisan, és ez polarizált migrációs vitához vezetett.

A piacodás mind materiális értelemben, mind pedig tudati szinten létrehoz egy globális migrációs piacot, és a piac menedzselésének és egyben korlátozásának a gondolatát és diskurzusait adott történeti háttér kontextusában. Ebben a fordulatban különös jelentősége van a tőke szabadabb mozgásának, a társadalom piacodásának, a globális piaci igények kiszolgálásának, és az elitek kapcsolódó diskurzusainak.

Jelen elemzésünkben a társadalmi közvélemény alakulását csak korlátozottan vesszük figyelembe ebben a folyamatban. A folyamatokat mi elsősorban európai, kelet-európai szempontból elemezzük, bár a globális perspektívát tudatosan mindvégig fenntartjuk az eurocentrikus elemzési csapdák elkerülése érdekében.

Kiemelten fontos szempont, hogy a lokális viszonyokat és az egyes változásokat interakcióban elemezzük. Így a szélesebb értelemben vett szakmai és közpolitikai közbeszédben a „migráció ellenesség” kelet-európai radikalizálódása és radikalizálhatósága a „migrációpártisággal” szemben tehát a materiális és diskurzív változások adott történeti dinamikája alapján jól magyarázható és értelmezhető. A teljes interakciót kell azonban látni mind történeti diskurzív mind pedig történeti materiális oldalról. Fontos problémánk lesz, hogy nem jöhetett volna létre egy új nacionalista hullám az azzal vitában álló a globalizációs nyitáspárti vagy éppen a kritikai diskurzív blokkok létrejötte nélkül (Harvey 2005, 49-50; Berezin 2009, 10-11, Kalb 2011, 15, 17; Feischmidt 2014, 15.). A nacionalista és nem nacionalista blokkok a kapcsolódó formációkkal együtt összekapcsolva elemzendőek az adott történeti terekben és időszakokban.

A fenti összefüggéseken túl természetesen más politikai gazdaságtani és politika szociológiai, politikai antropológiai tényezők is szerepet játszottak a kelet-európai változásokban. Sőt kifejezetten fontosak voltak és óriási irodalmuk van. (Best et al. 2012, Hann 2016, 2019, Kerekó 2018, Szalai 2014, 2019, Sik 2016, Lázár-Sik 2019, Antal 2019, Fábry 2019, Scheiring 2019, Mihályi-Szelényi 2019, Szelényi-Mihályi 2020, Körösényi 2019) Én ezen megközelítésekre is

támaszkodom, de természetesen ez a munka csak egy részleges történeti és politikai demográfiai kontribúció a fenti rendkívül termékeny szellemi vitához.

A disszertáció először a globalizációs időszak kiindulásakor megfigyelhető tágabb népesedési diskurzív helyzetet veszi szemügyre a tudományos és szakpolitikai népesedési diskurzusok, jelentések elemzése alapján. Hogyan és miképpen kezelték a migráció kérdését, továbbá milyen fogalmi és gondolati keretek figyelhetőek meg az elitek diskurzusaiban és a népesedéspolitikai jelentéseikben. Majd az elmúlt harminc-negyven év migrációs változásait és annak demográfiai és társadalmi hátterét vizsgáljuk meg. Arra keressük a választ, hogy milyen tényezők emelték meg a migrációs szinteket és azok milyen konkrét fejlődési pályákat rajzoltak ki a kelet-európai térségben. Leginkább a kilencvenes és a 2000-es évek elején lezajlott piacosodást, társadalmi kiágyazódást tárgyaljuk elemzési szintek váltásával. Először globális szinten elemezzük a történeti materiális viszonyokat, majd fókuszált lencsével európai és kelet-európai történeti folyamatokra koncentrálnak. Tehát e kérdéskörön belül a kapcsolódó főbb demográfiai és migrációs folyamatokat vizsgáljuk globális, kontinentális és kelet-európai szinteken. Arra keressük a választ többváltozós modellezés alapján, hogy milyen tényezők (demográfiai folyamatok, a külföldi tőkebefektetések, jövedelmi szintek változása, jövedelmi viszonyok alakulása, deruralizálódás stb.) mozgatták az elvándorlást (ezáltal a bevándorlást is) a globalizáció korában, és hogy milyen feszültségpontok jöttek létre globális és regionális szinteken. Másrészt látva Kelet-Európa és a volt szocialista blokk kiemelt szerepét és belső tagoltságát, arra keressük a választ, hogy a globális modellünkben kiemelt tényezők milyen konkrét történeti fejlődés pályákat rajzolnak ki a kapitalizmus változatai paradigma keretében. E lépés segítségével megértjük a kelet-európai társadalmak több szempontból egységes, de több szempontból tagolt reakcióját a közvéleménykutatások és a népesedéspolitikai diskurzusok szintjén. Végül kísérletet teszünk arra, hogy a történeti materiális elemzésünk eredményeit összekapcsoljuk a már globalizációs időszakbeli diskurzív változásokkal, hogy ezáltal megragadjuk a globalizáció korában a migrációs és demográfiai folyamatokhoz kötődő kognitív átalakulásokat, ellentmondásokat, és azok visszahatását a történeti folyamatokra. Tesszük ezt annak érdekében, hogy megértsük a migrációs nyitáspárti és a migránsellenes blokkok létrejöttét és növekvő küzdelmét, mint egy sokváltozós folyamatban lezajló történelmi eseményt. Mielőtt azonban belekezdnénk az elemzésbe, fontos tisztáznunk néhány elméleti kérdést és szempontot.

I.3 Általános elméleti kérdések és előfeltevések

Az alábbiakban érvelésünk általános elméleti és szemléleti alapjait adjuk meg. Tisztázzuk az érvelés és használt általánosabb fogalmak szellemi háttérét és összefüggéseit. A konkrét módszertani megfontolásokat és az adatok használatát a materiális és diskurzív folyamatok empirikus elemzésekor tisztázzuk.

I.3.1. Braudel: A történelmi totalitás

Az alábbi elemzés történeti, történeti szociológiai elemzés. Mind a tömeges migráció, mind pedig az arról való egyéni és közösségi gondolkodás csak szélesebb társadalmi változás részeként érthető meg (de Haas 2010 a, b). E történelmi folyamatok elemzésében jelentős ellentét figyelhető meg azon szerzők között, akik az eszmei tudati mechanizmusokkal foglalkoznak, illetve akik a materiális történelmi folyamatokra figyelnek. Ez az elemzés ezzel a kettősséggel szakítani szeretne. A disszertáció a migrációs vita kibontakozását migrációs változásokhoz kapcsolódó történelmi eseményként, materiális és diskurzív szerkezetek együttes eredményeként kezeli.

Elemzésünk egyik szemléleti háttereként a totális történelem braudel-i kerete jelölhető meg. Braudel egyszerre operált a strukturális történelem és az eseménytörténelem fogalmával, illetve a „találkozási pontok”, a strukturálódás gondolatával (Abrams 1983, ix-x, 190-92). Ez számunkra is fontos, és idekapcsolhatjuk Ulf Brunnbauer és Gradits (Brunnbauer-Gradits 2013, 11) megközelítését is, akik a temporalitások és a struktúrák összekapcsolódásában látják a valós „történelmi események” létrejöttét, beleértve az új nacionalizmus felemelkedését is.

I.3.2. A piacosodás fogalma

A disszertációban piacosításnak nevezzük a piaci logika történelmileg nem folyamatos kiterjedését a társadalom újabb és újabb, korábban kevésbé érintett szegmenseire, azaz Polányi szavaival egy mind szélesebb piaci társadalom létrejöttét (Hann 2018, Joppke 2021). Ezek nem a valódi árutermelés és árucseré színtereit érintik, hanem ezekben az esetekben valamilyen szintű piaci túlterjeszkedésről és expanzióról van szó, amely folyamatok összekapcsolódnak a kapitalista vilárendszer inherens és a migrációt nagyban szabályozó történelmi

egyenlőtlenségeivel „torzulásaival” (Massey 1999). Ilyen folyamatnak tekintjük a korábban valamilyen társadalmi, közösségi, állami tulajdonban vagy társadalmi kontroll alatt lévő gazdasági tevékenység, szolgáltatás piaci magántulajdonba kerülését és piaci koordinációját, a köz- és társadalmi szolgáltatások, ellátások privatizációját, piacra vitelét (nyugdíj, egészségügy, oktatás, energiaellátás stb.). Ugyanígy kezeljük a családi és háztartási (pl. gondozási) feladatok kiválását és piaci alapú megszervezését. Hasonlóan fontos lehet a társadalmi kapcsolatokra való piaci üzleti rátelepedés (szociális média, infotársadalom stb.). Bizonyos szempontból idesoroljuk a külföldi tőke és befektetések mind szabadabb mozgását is (a globális piac növekvő szerepét), miután az szervesen összekapcsolódik a fenti folyamatokkal, mint például a privatizáció esetében. E folyamatokban a piacra kerülés, a destruktív rombolás, a piaci profitlogika és költségcsökkentés okán, a nemzetközi vándorok szerepe megnő és ezt a disszertációban közelebbről is nyomon követjük. Más változások mellett, ilyen folyamat például a gondozási iparág fellendülése. Ez azt is mutatja, hogy kumulatív, további piacosodást generál például a gondozási képességek elvonása, a migráns gondozót küldő családok piacra lépése a gondozószemélyek elvesztése, és a megfelelő állami-közösségi gondozás hiánya miatt (Aulenbacher 2020, Gábriel 2022, Katona-Melegy 2020). Ugyanide soroljuk azt is, ha egy piacosodási folyamat részeként új piaci feladatok és szerepek jönnek létre, mint például a nemzetközi gondozói iparág ügynökeinek a színrelépése, akik egyben felváltják a korábbi társadalmi közvetítéseket (pl. a gondozók vagy éppen a karitatív szervezetek társadalmi hálózatait). Összefoglalóan nagyon erős és dinamikus, szétterjedő folyamatokkal van dolgunk, amelyek egyszerre materiális és tudati jellegűek. Azt is fontos jelezni, hogy a történelem során a piacosodásnak hullámai is vannak, azaz lehetséges a visszarendeződés, illetve az újbóli nekilendülés (Chase-Dunn 1999, 2000, Burawoy 2020, Hann 2019). Mi itt csak a legutóbbi hullámmal foglalkozunk, miközben tudjuk, hogy a migráció terén már korábban is lezajlottak hasonló folyamatok (Brunnbauer 2016).

1.3.3. Lukács: Eldologiasodás

Lukács a tudati folyamatok elemzését összekötötte az áruviszonyok általánossá válásával, azok expanziójával és az abban szükségszerű eltárgyasulással. Lukács szerint a piac uralma esetében az áruviszonyok és a racionalizálódás a társadalom és a tudati folyamatok egészét áthatják, és az eldologiasodás folyamatát indítják el.

„...ez a fejlődés az áruformának az egész társadalom valódi uralkodó formájává való válása, csak a modern kapitalizmusban megy végbe...csak az ösztársadalmi lét egyetemes kategóriájaként válik felfoghatóvá az áru a maga hamisítatlan lényegében. Csak ebben az összefüggésben nyeri el az áruviszonyok által létrejött eldologiasodás a maga döntő jelentőségét és szerepét mind a társadalom objektív fejlődése, mind pedig az embereknek ehhez való viszonya vonatkozásában.” (Lukács 1971, 323. o)

Tehát a globalizáció időszakában az általunk is figyelt növekvő, kiteljesedő piacosodás általános folyamatként értelmezhető, amely expanzív és szervezi a társadalmi viszonyokat és egyben a kapcsolódó tudati formákat. Így a migrációt és az arról kialakult képzeteket is alakítja, amely folyamaton belül kiemelten fontos a racionalizálás kísérlete és tendenciája is:

„Számunkra az itt érvényesülő elv a legfontosabb: a kalkulációra és a kalkulálhatóságra beállított racionalizálás elve.” (u.o. 327. o.)

Könyvünk egyik fő állítása, hogy a globalizációs piaci nyitás egyik elemeként a migráció globális piaccá szerveződik és racionális absztrakt piaci kategóriává válik, és e folyamatból érthetjük meg az elmúlt időszak diskurzív változásainak egy jelentős részét.¹ Már itt megjegyezzük azonban, hogy a piacosodás jelentőségét a migrációs irodalom több szinten is visszaigazolja. Xiang-Lindquis szerint a migráció egyik legfontosabb tényezőjévé vált a migráció piaci infrastruktúrájának kiépülése (Xiang – Lindquist 2014). John Salt pedig egy 2001-es tanulmányában egyenesen így fogalmaz:

„Ma a nemzetek közötti migrációt önálló nemzetközi üzleti vállalkozásnak is tekinthetjük, amely hatalmas költségvetéssel dolgozik, világszerte állások százazreit teremt meg, és egy sor egyén, ügynökség és intézmény menedzseli, akik közül mindegyiknek érdeke az üzlet egy-egy ágának felfuttatása. A migrációs üzletet intézményesített hálózatok rendszereként foghatjuk fel, mely

¹ Megjegyezzük, hogy ez a folyamat már korábban is lezajlódhatott, amennyiben elfogadjuk a történetileg különböző korszakokra is kiterjesztett globalizációs ciklusok elméletét. Ezen meglátások szerint a migráció elüzetiesedett az 1860-as évek és az első világháború között, és hasonló tendenciákat mutatott, mint a globalizáció jelenlegi ciklusában (Brunnbauer 2016).

szervezetekből, ügynökökből, és egyénekből áll, akik közül mindenki valamiféle nyereséget remél e nemzetközi mozgalmából. Más szavakkal: a migráció előmozdításához erős érdekek fűződnek.” (Salt 2001, 196)

Tudati szinten ennek következtében, Lukács szavaival, a migráció is eldologiasodik, általános és absztrakt piaci kategóriává válik, amint azt később részletesen is bemutatjuk. Sőt tudományos irányzatok, kormányzatok, nemzetközi szervezetek és entitások is átvették ezt a piaci gondolkodásmódot, a migráció piaci alapú menedzselését, ahogyarra már a bevezetőben is utaltunk, és amely folyamatot a diskurzív változások során követni fogunk a második és negyedik fejezetben.

Az eldologiasodás, a migráció absztrakt piaci fogalma pedig állításunk szerint átalakítja és átrendezi a népesedési diskurzusokat, és a migráció kapcsán a vitát polarizálttá teszi. Mindeközben azt is látjuk, hogy az általános kategóriaképzés a tudományos gondolkodás belső absztrakciós igényeinek is az eredménye, tehát többtényezős, de ez irányú folyamat zajlott le. Számunkra azonban az eldologiasodás itt konkrétan, egy olyan általános és dekontextualizált migrációs kategória és beszédmód, ami a piaci kalkulációs gondolkodás használatán, igenlésén vagy valamilyen formájú elutasításán alapul. Ugyanis különböző perspektívákból (nyitáspárti, nacionalista bezárkózás, illetve a fejlődéspárti piaci kritika szempontjából) vita övezi, hogy a migráció csak a piaci folyamatoknak rendelődjön alá, vagy sem, és csak ebben a keretben legyen-e elgondolva például az állam szempontjából (Joppke 2021). Így e folyamatokban lesznek olyan diskurzív blokkok, amelyek a piaci hasznosítást szorgalmazzák és a migrációs nyitás mellett kardoskodnak, de lesznek olyan blokkok, amelyek a zárást és a növekvő állami kontrollt és szelekciót támogatják, főképp a vélt kulturális következmények okán. Illetve lesznek olyanok, amelyek a piacosodást és a piaci viszonyokat teszik a vita tárgyává.

1.3.4. Gramsci: Történelmi-politikai blokk és a hegemonia

Gramsci Lukácséhoz nagyon hasonlóan elemzett, és a strukturális és tudati elemeket dinamikus összekapcsoló történet-politikai blokk fogalma számunkra igen fontos lehet a megértésben és a diskurzív változások leírásában. Szemben az egyszerű propagandával és ideológiai harccal és/vagy a gazdasági átalakulás szimplifikált ökonómiai értelmezésével Gramsci a történelmi-politikai blokkon a következőket értette:

„Különbséget kell tehát tenni a történelmileg szerves, egy meghatározott struktúra számára szükségszerű ideológiák, valamint az önkényes, kiagyalt, „akart” ideológiák között. Amennyiben történelmileg szükségszerűek, érvényességük „lélektani” érvényesség, szervezik az embertömegeket, alakítják a terepmentet, amelyen az emberek mozognak, tudatára ébrednek helyzetüknek, harcolnak stb. ... Azt hiszem, e megállapítások elemzése megerősíti a „történelmi blokk” koncepcióját, amelyben az anyagi erők jelentik a tartalmat, és az ideológiák a formát; a tartalom és forma megkülönböztetése tisztán didaktikus: az anyagi erőket nem lehetne történelmileg megragadni forma nélkül, s az ideológiák anyagi erők nélkül egyéni gondolattekervények lennének.” (Gramsci 1970, 106.)

Számunkra ebben a gondolatban az lesz fontos, hogy a migráció felfogása, értelmezése és percepciója csak akkor, és annyiban válik történelmi hatóerővé, amennyiben illeszkedik materiális struktúrákhoz és azok változásához. Különben csak agyszülemények és propagandisztikus elemek lennének. Ez a kongruencia fontos a történelmi átalakulás megértéséhez: az általunk is elemzett diskurzív blokkok mindegyike csak a globalizációs időszak materiális struktúrái, a migráció piacosodása és emelkedése révén, és e folyamatokba és struktúrákba beépülve váltak történelmi hatóerővé. Ezt a kapcsolódást tekintette Gramsci a hegemonia-ellenhegemonia kulcsmozzanatának, és ebből vezette le a materiális és ideológiai szinteken is összeépülő történelmi politikai blokkokat. Mi ezen blokkok alatt a migráció és a piacosodás történelmi folyamataiba illeszkedő diskurzív perspektívák történelmi-politikai erővé válását és hatalmi blokká merevedését értjük, amelynek része a tudati/ideológiai hegemonia. Ez utóbbi kapcsán Gramsci a következőképpen fogalmaz:

„Talán a struktúrát változatlanként és abszolútként gondoljuk el, és nem inkább mozgásban lévő tényleges valóságként? És a Tézisek Feuerbachról azon állítása, hogy „a nevelőt is nevelni kell” nem adja meg az ember struktúrára adott aktív reakciójának szükségszerű viszonyait, megerősítve a valóság folyamatának egységét? A Sorel által megalkotott „történelmi blokk” fogalma pontosan ezt, a praxis filozófiájában hirdetett teljes egységet ragadja meg.”

(Gramsci 2000, 193)

Az alábbi elemzésben mi történelmi és politikai blokkok kialakulását követjük nyomon. Összekötjük a materiális folyamatokat a népesedési diskurzusok újrendeződésével és

blokkosodásával. A tömbökké szerveződés szerintünk a migráció és a társadalom piacosodásának következtében illetve a migráció kérdése mentén zajlott le. Előzetesen is hangsúlyoznunk kell, hogy itt leginkább a hegemonia történeti pillanatainak a kérdése izgatott minket, ugyanis ezek az időszakok történelmileg soktényezősök és időszakosak (Gramsci 2000, 190, 193, 194). Nem gondoljuk azt, hogy az adott piacpárti, a piac működését kulturálisan elutasító, illetve a piackritikus történeti és politikai blokkok az adott diskurzív térkép minden részét kontrollálták volna, vagy, hogy belül is tagolatlanok lettek volna. A legkevésbé sem volt így, és mint látni fogjuk, a kelet-európai reakciók sem homogenizálhatóak. A legerősebb mozgásokra figyeltünk és arra, hogy milyen hegemonia és ellenhegemonia viszonyok jöttek létre a 2010-es évek közepére.

1.3.5. Polányi: kettős mozgás, fiktív áruk és a beágyazottság

Chris Hann felvetését követve alap kiindulópontunk Polányi Károly meglátása. Polányi úgy érvelt, hogy amennyiben a szabadpiac gondolata és gyakorlata előretör, akkor ennek eredményeként ellenmozgásként megerősödik a társadalmi kontroll igénye és a nacionalizmus (a nemzeti szintű ellenőrzés és ellensúlyképzés) mint e kettős mozgás egyik formája. Ez utóbbi kettős mozgás különösen erős lehet, ha a piaci rendszer és a piacosodás nem talál valós és integrált ellensúlyokra. A blokkok közül migráció ellenes, a piaci folyamatokkal kapcsolatban kulturális kritikát gyakorló nacionalizmus, mint történelmi és politikai blokk felemelkedése Polányi Károly szavaival kettős mozgásként is felfogható (Polányi 1986, 222; Polányi 2004, 101-11, 175, 190-91, Hann 2016, 2019, Lengyel 2017). Ez a megközelítés és összefüggés számunkra fontos lesz, hiszen értelmezni lehet, hogy milyen tudati reakciók születnek a piacosodásra és az így emelkedő migrációs szintekre. A nacionalizmus felemelkedése mellett fontos arra is figyelni, hogy más ellenmozgások (a piaci mozgás szisztematikus és nem kulturális kritikája) miért nem erősödnek meg az adott időszakban. A disszertációban hangsúlyozni fogjuk, hogy még Kelet-Európán belül is további tényezők, fejlődési pályák határozták meg az ellenmozgások erejét és kiterjedését. Tehát nem elégséges ezt mechanikusan kezelnünk, és a szabad piac párti blokk fejlődését is nyomon kell követnünk a történeti interakció és a diskurzív fejlődés elemzése érdekében.

Polányi abból a szempontból is megkerülhetetlen, hogy Lukács fenti meglátásához kapcsolódóan, bevezette a fiktív áru és a beágyazottság fogalmát. A fiktív áru (munka, föld és a

pénz) Polányi szerint olyan áruvá váló termelési tényezők, amely nem közvetlenül a piac számára kerülnek előállításra, de a társadalom és benne a modern közgazdaságtan és a szakpolitika elkezd úgy tenni, mintha az áru lenne (Polányi 2001, xxv, 71-80). A migráció is lehet ilyen fiktív jelenség, hiszen nagyon nagy mértékben családba, közösségbe és nem piaci társadalmi kontextusba beágyazott jelenség, és a vándorok munkája és mozgása még inkább fiktív (még kevésbé a piaci igényeinek kielégítésére jön létre). Ilyen beágyazott migrációnak tekinthető a családi migráció és a családdegysítés, az oktatási, képzési és tudományos célú migráció, a gondozási migráció, az idősek vándorlása, a menekültek legnagyobb részének mozgása, az ökológiai migráció, és minden olyan migráció, amely nem a piaci logikának rendelődik alá. Tehát csak korlátozottan jelenhet meg mint piaci fejlemény, és mint azt kvalitatív kutatások is igazolják, a vándorok jelentős részben nem is így mutatják be magukat, hanem például a családi jólét keretébe ágyazzák be vándorlásukat. (Kovács-Meleg 2000, Meleg et al. 2018, illetve lásd még de Haas 2010b). Tehát csak valamiféle fiktív formában piacodhatnak ezek a beágyazott folyamatok és interakciók, amit mindeközben egyes piaci és globális kormányzati szereplők (pl. Világbank, OECD) globális piaccá szeretnének szervezni és arról piaci kalkulatív diskurzusokat kívánnak folytatni (Burawoy 2020, Gábriel 2022, Aulenbacher 2020). Könyvünknek tehát ez az egyik legfontosabb állítása. Szerintünk ez a materiális és tudati piacodás vezet el komoly feszültségekhez, amelyek mind a kritikai oldal és az új nacionalista bezárkózás számára fontosak lesznek a piaci blokk kritikájának megalkotásában természetesen egészen eltérő indítékokkal következtetésekkel. Az egyik ugyanis a piaci viszonyokat teszi kritika tárgyává, míg a másik a piaci viszonyok egyes migrációs és kulturális következményeit kívánja közvetlen kontrol alá vonni, főképp az állami felügyelet és kizárás eszközeivel.

További általános szemléleti aspektusként, Chris Hann értelmezését követve, a beágyazottság fogalmát történeti kategóriaként kezeljük (Hann 2019). Eszerint a beágyazottság az adott társadalmi térben és intézményrendszeren belül egy történetileg változó állapotot jelent. A különböző gazdasági rendszerekben különbözőképpen érvényesül, de szintjei, formái és alakulása követhetőek történetileg. E megközelítés részben megfelel Granovetter Polányi kritikájának is, hiszen mint azt Granovetter állította, valamilyen szintű beágyazottság minden társadalomban, még a piaci rend esetén is érvényesül (Granovetter 1985). Kulcseleme ennek a megközelítésnek, hogy a gazdálkodás különböző formái (egyéni és kollektív szinten) társadalmi intézmények különböző szintű kontrollja alatt működnek, és ezek képezik és biztosítják a pusztá

gazdasági racionalitáson túlmutató „szokásszerűséget”, „kapcsolati” rendet”. Illetve ezen társadalmi intézmények hozzájárulnak azokat a struktúrákat és tereket, amelyekben nem tisztán ökonomiai és nemcsak egyénekre lebontható „racionalitások” működnek. Ilyen rend például a jóléti szolgáltatások biztosítása is, amely fontos magyarázó tényező lesz a bevándorlók más vándorok és a helyi népesség közötti versengés kapcsán a későbbiekben.

Demográfiai szempontból a ki- és beágyazottság különösen fontos fogalmak, hiszen a családi élet és gazdálkodás minden társadalomban megfigyelhető és bizonyos mértékig szükséges is. Például a család folyamatosan gondoskodni próbál a gyermek, idős vagy beteg tagjairól. Ha ez a beágyazottság lecsökken, akkor újabb családi és egyéni döntések születnek. A kiágyazottság vagy kiszakítottság esetei pl. a családfenntartók gyorsan elveszítik munkahelyeiket, iparágak és szektorok dőlnek be, illetve a külföldi tulajdon előretörésével is nő a családi életben megjelenő társadalmi bizonytalanság, akkor újabb és újabb helyzeteket kell megoldani az érintett társadalmi csoportokban. Így a piacosodás következménye lehet például a gyermekvállalás elhalasztása, vagy az érintett csoportokon belül annak korlátozása (Spéder 2003, Bartus 2017). Ilyen következmény lehet a nemzetközi vándormunka előtérbe kerülése, amint azt a migrációs irodalom egy része, a háztartásgazdasági, világrendszer elméletek folyamatosan hangsúlyozzák (Massey 1999, Portes 1995, Sassen 2006). Ezt a folyamatot mi magunk is igazolni fogjuk a későbbiekben. Ezzel összefüggésben pedig a jóléti rendszerek esetleges megroppanása ismételten fontos szempont lehet, hiszen ezen változások is szerepet játszanak például a tömeges migráció intenzitásának növekedésében, amint azt mi is demonstrálni tudjuk majd a továbbiakban (Hárs 2016, 2019).

1.3.6. A migrációs konfliktusok társadalmi háttere és a versengés

A migrációs vita polarizálódása és a migrációs fordulat társadalmi hatótényezői kapcsán elemzésünkben egyértelmű feltételezés, hogy piaci viszonyok között a kiágyazottság növekedésével (a társadalmi és munkahelyi biztonság csökkenésével, a növekvő piaci kitettséggel, a nem piaci társadalmi intézmények hanyatlásával) nő a versenyérzet, illetve megerősödik az a törekvés, hogy a megszerzett erőforrásokat és jogosultságokat adott csoportok megőrizzék, és az újonnan belépőket különböző eszközökkel kizárják. A versengés és

a migráció kérdése már a társadalomtudományok kezdete óta fontos kérdés, és komolyan foglalkoztatta többek között Malthust és Marxot is (Barrows 2010, Ghosh 1963, Woods 1986, Szreter 2018). Nagyon élesen merült fel ez a kérdés az amerikai városszociológiában is, és főképp az osztálykonfliktusok kontextusában a rassz viszonyokkal foglalkozó klasszikus brit szociológiában (Pl. Rex 1970). Ezen túlmenően mind a mai napig komoly vitákat generál ez a problémakör például a jóléti és legújabban az ökológiai konfliktusok kapcsán (Urdal 2005, Frey 2011, Lafleur-Mescoli 2018, Razin-Sadka 2005, Hebling-Kriesi 2014).

Az alábbi elemzésben, követve Dancygier gondolatmenetét abból indulunk ki, hogy a migráció kérdésében jelentkező társadalmi konfliktusok különösen akkor válnak élessé, ha a belépőknek és a bevándorlóknak van valamilyen jogosultsága a közösségi erőforrásokhoz és jóléti ellátásokhoz, ami összekapcsolódik a menekült és migrációs jog fejlődésével is (Dancygier 2010, Csepeli-Örkény 2017). Márpedig, mint azt lentebb látni fogjuk, a globalizációs nyitás során a fenti tényezők szinte mindegyike jelentkezett, így ezzel növekedhetett a versenyérzet. A korábbi jóléti államokban a szociális biztonság rendszerei megroppantak, míg a világ nagy részén alig épültek ki. Mint elemezni fogjuk, az újraelosztás szintje nagyon sok helyen csökkent, illetve globálisan stagnált, miközben az ellátandók esetleges köre bővült, legyen szó akár idősekről, betegekről vagy menedékkérőkről. Más oldalról a társadalmi biztonság, a magasabb jövedelmek és járadékok elérésében is egyre fontosabbá vált a migráció, azaz a növekvő versengés maga is további migrációhoz, s így további versengéshez vezethet. A belépői jogosultságok (nem feltétlenül azok használatának) növekedésére szintén bőven találunk bizonyítékot, amit például az Európai Unió fejlődéstörténete is igazol, ahol éppen a kelet-európai migránsok váltak igazi problémává szélesebb körű jogaik miatt (Dancygier 2010, Joppke 2021). Ez a versenyhelyzet nem feltétlenül a migráció következménye, sőt az éppúgy az okozata is lehet a befogadó közösséget szintén megrengető folyamatnak, amelyre jó példa a gondozói migráció iránti kereslet növekedése a közvetlen állami ellátások hiányában (Katona-Meleg 2020, Andor 2017).

Jelenleg csak makro szinten foglalkozunk a kompetív helyzetekkel. Tehát csak strukturálisan indokoljuk megjelenésüket, és csak így csak tételezzük fel a versengés növekedését. Ezen belül a kelet-európai országok esetében külön is megvizsgáljuk, hogy a vonatkozó integrációs statisztikák alapján kialakulhatott-e valós társadalmi versengés a bevándorlók és a honos népesség között a munkaerőpiaci beilleszkedés vagy az iskolázottság tekintetében.

1.3.7. Belső reflexivitás

Elemzésünkben különösen fontos a diskurzív oldal története és történeti szerepe. E keretek adnak ugyanis jelentést a folyamatoknak. E perspektívából ugyanis meglátjuk, hogy az adott makro-strukturális változásokhoz képest hogyan alakultak a migrációs és népesedéspolitikai intézmények és diskurzusok, illetve miképpen kapcsolódtak a fenti folyamatokhoz, és milyen módon reagáltak az egyes országok és régiók a változó körülményekre a migráció és népesedés terén, valamint azokat miképpen próbálták alakítani (Fairclough 2001). Ezáltal pedig azonosíthatjuk, hogy milyen történelmi lehetőségmezők nyíltak meg különböző csoportok, területek és politikai közösségek számára a történelmi társadalmi változás során, és azzal hogyan éltek, élnek egyes társadalmi és történelmi szereplők. Ez a belső reflexivitás különösen fontos, hiszen a történeti-társadalmi tér elemzése során így tudjuk elkerülni, hogy akár a struktúrák elemzése, akár a diskurzusok elemzése során erős, nem immanens (értsd külső), az adott történeti-materiális folyamatokon kívüli referenciapontot keressünk.

Sőt mindeközben globális referenciapontokat kell használnunk az adott időszak elemzésében mind a struktúrák, mind pedig a diskurzusok terén annak érdekében, hogy a globális társadalmi tapasztalat és globális strukturális hely kontextusában értékeljük az adott ország vagy térség „teljesítményét” és ne mi állítsunk fel külsődleges mércéket.

Elemzésünkben ennek megfelelően fogunk eljárni. Először megvizsgáljuk milyen diskurzív készletekkel indultunk neki a globalizációs hullám folyamatának, majd szemügyre vesszük a migrációs és demográfiai folyamatokat globális, európai és regionális szempontból, közben pedig kitérünk azok politikai gazdaságtani és strukturális hátterére. Majd a diskurzív és intézményi folyamatok figyelünk, és az elemzés végén ezeket a szálakat összekapcsoljuk.

Mielőtt e komplex vizsgálatba belekezdenénk, meg kell mutatnunk, hogy még milyen konkrét kérdések, módszertani meggyőződések és szempontok szerint járunk el az adott társadalomtudományi kérdések kapcsán. Ezen nagyon összetett témában mindeddig kevés számú kutatás vagy elméleti munka született. Főképp abból a szempontból, hogy miképpen kell globálisan elemezni a „helyi” folyamatokat, azokat hogyan lehet összekapcsolni a transznacionálisan szerveződő diskurzív rendekkel (Melegh 2012, 2016, 2019). Tehát mind a folyamatok, mind pedig a kognitív és politikai interakciók globális – lokális interakcióban és kontextusokban elemzendők (Glick-Schiller – Wimmer 2005, Melegh 2006, Fairclough 2001).

Sőt, maguk a versengést szolgáló népesedési diskurzusok történeti folyamatai is interakcióban vizsgálándóak, mégpedig egy globálisan hierarchikus téren belül figyelembe véve a lokális örökségek globális kontextusban való átalakulását (Melegh 2006). Hartman és Unger ezt a technikát *transznacionális demográfiai*ként határozták meg (Hartman-Unger 2014). Az így értelmezett módszertani perspektíva meghatározó jelentőségű számunkra. Ugyanis anélkül, hogy elveszítenénk a lokális szempontokat, el tudjuk kerülni a módszertani nacionalizmus csapdáit (Glick-Schiller – Wimmer 2005). E történeti folyamatok esetében tudásformák átadása és interakciója alapvető feltevés, és különálló nemzeti hagyományokról nem beszélhetünk. Összefoglalóan tehát a történeti folyamatot a maga globálisan integrált dinamikus és interaktív totalitásában értékeljük, visszaállítva a kognitív és materiális folyamatok egységét, és visszaadva a folyamatok interaktív és belső dinamikáját. Fontos azonban hangsúlyoznunk, hogy elemzésünkben semmilyen közvetlen és merev megfeleltethetőséget nem tételezünk fel a tudati és materiális folyamatok között, hanem egy totális történeti folyamat dinamikusan változó mozzanataiként kezeljük a változásokat.

II. Migrációs fordulat és a népesedési diskurzusok a nyolcvanas években

A hetvenes évektől a világ egyre mobilabb lett, a vándorok száma egyre gyorsabb ütemben kezdett nőni, ezzel együtt jelentősen felértékelődött a migráció diskurzív szerepe. Elindult egy migrációs fordulat mind a világ társadalmaiban, mind pedig az arról való gondolkodásban. A hetvenes és nyolcvanas évek fordulójára, a Világbank statisztikája szerint, a szülőhazájukon kívül élők száma elérte a 93 millió 634 ezer főt, míg 1990-re ez a szám megugrott 136 millió 304 ezer főre. Ez a majd ötven százalékos növekedés már bőven meghaladta a világ népességének amúgy is rohamos növekedési tempóját, és komoly demográfiai változásról beszélhetünk a világ egésze szempontjából, amely összekapcsolódott a világ társadalmainak transzformatív átalakulásával. A következő részben azt mutatom be, hogy milyen diskurzív környezetben indult el ez a fordulat, milyen jelentés- környezetben értelmezte ezt az a szakmai és a szakpolitikai elit, amelyik hivatásszerűen fogalkozott a népesedés kérdésével.

II.1. Források, fogalmi és módszertani megjegyzések

A következő elemzésben sorra vesszük azokat a főbb népesedési diskurzusokat a tudományos, a politikai és szakpolitikai elitek szövegeiben és jelentéseiben, amelyek fontosak voltak a nyolcvanas években a globalizáció induló szakaszában. A helyi és globális elitek ezen diskurzív mintái fontos kiindulópontot jelenthettek abban, hogy milyen jelentésrendben értelmezhetők a globalizáció során bekövetkező változásokat a világ, és azon belül elsősorban a vizsgált térség társadalmaiban, és ez hogyan vezethetett el ahhoz a diskurzív átalakuláshoz, amely a globalizáció időszakában lezajlott.

Ezen elitdiskurzus ideáltípusok sosem léteztek tisztán vagy elkülönülten egymagukban. Azt is nehéz megállapítanunk, hogy mennyire voltak „erősek”, elterjedtek, valódi cselekvést kiváltó tényezők a társadalmi életben, hiszen erre vonatkozó adatokat és forrásokat nehéz találni. Az adott minta elterjedtsége nagyon nehezen megfigyelhető, és több más probléma mellett egyes szövegek több diskurzív mintát is használhatnak, amelyek egymással is interakcióban vannak. Mégis szükséges ezt a készletet szemügyre vennünk annak érdekében, hogy eligazodhassunk a materiális változásokkal együtt zajló diskurzív (biopolitikai) változások történeti dinamikáját

illetően, és megértsük, hogy milyen diskurzív térben indul el a migrációs fordulat és a migrációs vita kibontakozása.

Az elemzés során a **biopolitika** fogalma alapvető fontosságú. Ez egy történeti fogalom, amit nem lehet egyértelműen azonosítani a kapitalizmus rendszerével, bár kétségtelen, hogy ez a rendszer hozta létre és adta meg alapvonásait. Az alábbi elemzésben biopolitika alatt a gazdasági rendet kiszolgáló, a tömeges folyamatok és a nagyobb társadalmi csoportok megfigyelésén, kategorizálásán és „hasznosságuk” értékelésén alapuló állami népeségmenedzsmenti eljárásokat, intézményi rendeket és diskurzusokat értem. A fogalom alaptartalmát Michel Foucault adta meg, ő hívta fel a figyelmet arra is, hogy a fő politikai dilemma a támogatásra való „érdemtelenység” mérlegelése a tömeges statisztika alapján konstruált biodemográfiai egyensúlyok alapján, és hogy e politikai folyamat szükségszerűen vezet el a kirekesztés akár radikális formáihoz is. Így szervülhet pl. a rasszizmus a modern politikai rendszerekben (Foucault 1990a, 1991, 1992). Ez egyben azt is felveti, hogy a népesedéspolitikai beavatkozások inherens módon elvezethetnek a társadalmi kirekesztéshez, és a társadalmi kirekesztést intézményesítő diskurzusok megerősödéséhez. Ennek előfeltétele azonban, hogy a versengés és a piaci logika legyen a domináns társadalmi mechanizmus, és nemzetközi szinten is konkurencia legyen a „nemzetgazdaságok” között. Elemzésünkben külön is érdekes lehet, hogy történetileg elemezzük a biopolitikai rendeket, lássuk a történeti folytonosságokat és pályákat. Például a posztoszocialista kapitalizmusban szintén megfigyelhetjük a korábbi időszakok rendjének részbeni fennmaradását (Melegh 2019b). Azt is láthatjuk, hogy a biopolitikai diskurzusok történeti változása például a termékenység központúságtól a migrációs fordulat irányába összefügg a piacosodás hullámaival, és a piac újabb és újabb társadalmi szférákba való túlterjeszkedésével, az eldologiasodással (Lukács 1971). Ez különösen a migrációs fordulat kapcsán lesz számunkra érdekes.

A népesedési diskurzusokat tehát történetileg és globálisan kell értelmeznünk (Weiner-Teitelbaum 2001, Teitelbaum-Winter 1988, Quine 1996, Bashford 2014, Hartmann-Unger 2014, Thornton 2005). Az egyenlőtlenül fejlődő, globális és versenyen alapuló kapitalizmus egyik stabil alapvonása a **biopolitikai versengés**, azaz amikor államok és politikai közösségek versengenek valamilyen típusú és általuk fontosnak tartott népesedési erőforrás megszerzéséért, anélkül, hogy a rendszer alapvonásait megkérdőjeleznék, vagy megváltoztatnák. E versengésnek az a lényege, hogy az államok és a kapcsolódó elitek a népeséget kezelendő és szabályozandó erőforrásnak tekintik, amely beavatkozások

segítségével erősíteni tudják saját országuk / csoportjuk / területük gazdaságát, helyzetét, fennmaradását az adott globális és hierarchikus rendben. Az így létrejövő diskurzív rendek tehát egymáshoz és a globális hierarchiákhoz viszonyulnak. A modernkori kapitalizmus idején, a huszadik században a Nyugattal rivalizáló államszocialista gazdasági rendben a szocialista modernizáció és a biopolitikai versengés adta meg az egymásra vonatkoztatott népesedési diskurzusok tartalmát, rendjét és működési mechanizmusát (ilyen például az amerikai antinatalizmus és a szocialista pronatalizmus párharca).

Tehát a ***népesedési diskurzusok*** a tudástermelésnek azon formái, amelyek a biopolitikai verseny, ezen belül a gazdasági és hatalmi racionalitás szempontjából értelmezik és egyben meghatározzák a „népességfejlődés” kulcselemeit és alapvető értelmezési kereteit, miközben ki is jelölik, hogy milyen beavatkozások révén lehet alapvető „egyensúlyokat” beállítani, illetve az adott helyzetben a fejlődés „optimális” kereteit biztosítani. A más politikai szándékokkal is összekapcsolódó népesedéspolitikai eszközök és intézkedések tárháza elképesztően nagy, és a népesedéspolitikai lehetőségek között számon tarthatunk többek között születéspárti, abortuszellenes, születésellenes és/vagy családtámogató lépéseket, sterilizációt, egészségpolitikai intézkedéseket, befogadáspárti migrációs politikát, vagy kényszerű elűldözést, sőt a tömeges gyilkosságot is. Csak felsorolásként: a nyolcvanas években jelentősen tovább épült a magyarországi családtámogatási rendszer, ekkor volt a Ceaușescu-féle abortuszellenes intézkedések legkeményebb időszaka. Ekkor adták el Németországnak a romániai szász kisebbség nagyobb részét. Ekkor, 1980 szeptemberében vezették be Kínában az egy gyermek politikát. Ekkor zajlott a bulgáriai török kisebbség erőszakos elűldözése. Az európai Közös Piac tagállamai ekkor kezdték el egyeztetni a menekültpolitikájukat, és ekkortól vált egyre restriktívebbé a migrációs politika, főképp a későbbi EU 15 és EFTA országokban (Kligman 1998, Greenhalgh 2003, Haas et al. 2016, 11-12, Tóth Judit - Avramov, 2016, Melegh 2006, 87). Egy adott országban vagy térségben természetesen egyszerre több diskurzus is érvényesülhetett, és adott politikai programokban ugyancsak keveredhetnek. Külön is hangsúlyozandó, hogy miután a diskurzusok országokon belül és globálisan is interakcióban állnak egymással, ezért transznacionálisan értelmezendők (Melegh 2006, 49-96, 2014, 2017, Hartmann 2014). Ezeknek a módszertanát dolgoztam ki a globális mentális fejlődési hierarchiák szempontjából korábbi könyvemben, ahol hierarchia szintek szerint haladtam a „lehetőségmezők” feltárásában (Melegh 2006, lásd még Fairclough 2001, Ulf-Grandits 2013, Kiss 2010).

Az említett szempontokon túlmenően a fenti diskurzusokat még egy általános elméleti distinkció is szervezi. Amartya Sen hívta még fel a figyelmet arra, hogy különbséget kell tennünk azon népesedésméletek és megközelítések között, amelyek a társadalmi helyzet (keresleti, a társadalom felől determinált) vagy a népesedési (kínálati) oldalról közelítik meg a demográfiai viselkedés kérdését. Ez egy kulcselem, hiszen a társadalmi oldal primátusát hirdető elméletek és diskurzusok egészen más dinamikát mutatnak, mint a népesedésnek önálló dinamikát kölcsönző elméletek és diskurzusok (Sen 1994, 1996, 1044-1051, lásd még Melegh 2001, 14-23). Így a népesedési diskurzus elemzés során ezt a különbségtételt végig figyelni kell.

A népesedési diskurzusoktól függetlenül a **migrációs politikákat és diskurzusokat** igen sokféle formában elemezték és kategorizálták. Nagyon gyakran használtak ideológiai kategóriákat, vagy építettek fel csak a migrációs diskurzusokra és eszmerendszerekre vonatkozó klasszifikációkat (Feischmidt 1996, Geddes 2003, Bosswick – Heckmann 2006, Carrera 2005, Niessen 2000, Kovács – Vidra 2004, Zolberg 1999, Kovács 2004a, Joppke 1999, 2021; Cole 2000, Favell 1998, Brunnbauer 2009, Glick-Schiller 2005, Gödri-Melegh 2009). A fenti megközelítéseket általában nem kapcsolják össze a népesedési diskurzusokkal, és azok nélkül beszélnek migrációs politikáról, migrációs diskurzív rendről. Pedig ezt a kapcsolatot nem lehet figyelmen kívül hagyni, ezért az alábbi elemzés ebben előrébb lép. A migrációs diskurzusok a népesedési diskurzusok részét képezik, és az egyes témák, mint a migráció, termékenység, halandóság, párkapcsolat nem választhatóak el egymástól, és ezek együttesen képeznek egy egész diskurzív rendet az adott biopolitikai versengésben, „demográfiai mérnökösködésben” (Weiner-Teitelbaum 2001). A globális kapitalizmus korában minden „népelem” biopolitikai szempontból absztrahálható és értékelhető, és ezek az értékelések össze is függenek. Az absztrakció közös elem, de ettől még a kontextus nem azonos. Még akkor is, amikor a migráció kérdése nem tematizálódik hangsúlyosan, a vonatkozó társadalmak diskurzív rendjei különböző kötőelemeket adnak meg a népesedés és migráció között. Nem is lehet másképpen, hiszen egy adott népességbe csak születéssel vagy vándorlással lehet belépni, illetve halállal vagy elvándorlással lehet onnan kilépni. Így egyértelmű, hogy tudományos téren absztrahálható a migráció fogalma, de a főbb demográfiai diskurzusok többféle módon integrálhatják a migráció kérdését. Mindeközben láthatjuk, hogy ezek a diskurzív kontextusok nagyban le is egyszerűsödnek. Tehát ezeket a diskurzusokat el kell helyeznünk a globális történeti folyamatokban ahhoz, hogy valós és elemzésünk számára hasznos történeti típusokat kapjunk, és lássuk a történelmi változást.

Az elemzés során *forrásként* igen sokféle empirikus adatot használunk fel, és fontos volt számunkra, hogy több forrást használjunk. Többféleképpen mérhetjük és elemezhetjük az egyes diskurzív kategóriák változását, bár a megfigyelési módszertan mindig nagyon problematikus. Az alábbiakban az elemzést egyrészt az angol nyelvű különböző könyvtárakból beszkenelt, főképp tudományos könyveket tartalmazó Google könyvek adatbázis Ngram elemzésére építjük. Így a kifejezések szövegbeli arányát figyeljük meg immár több mint 40 millió könyvben². Maga az adatbázis a következőképpen foglalható össze: a free Google Books Ngram Viewer tool (<http://books.google.com/ngrams>) adott hosszúságú, teljes halmazában adja meg 5-nél kevesebb és hasonló hosszúságú n szó és kifejezés (ezeket hívjuk Ngramnak) gyakoriságát a Google digitális könyvtár szövegtárában. Minden egyes Ngram minden egyes adott évben publikált digitalizált könyvvel való elosztásán alapuló sztenderdizálással az eredmények időbeli összehasonlíthatóságát próbálja az adott adatbázis kezelni. (Az eszköz részletes leírásához a következő tanulmány nyújt segítséget: Michel et al. 2011).

A Google könyvek adatbázis esetében a nem angol nyelvű adatbázisok felettébb furcsa és nehezen követhető eredményeket adtak ki a keresések során, miközben tudjuk, hogy alapvetően fontos lenne az angol nyelven túllépni. Megfigyeléseinket tehát ezen nagyobb nyelvekre is kiterjesztettük, de csak kiegészítő jelleggel. Más oldalról viszont érvelhetünk úgy, hogy a globális kormányzás és a globális diskurzusok esetében az adott angol nyelvű szövegtér domináns, és nem lehet csak az angolszász országok belső világának tekintenünk. Sőt a globális kormányzás kiemelt nyelveként, az angol eleve fontos lehet elemzésünk számára. Megjegyzendő, hogy a Google könyvek alapján a demográfiai kifejezések történeti elemzését már többen elkezdték, és igen figyelemreméltó eredményekre jutottak számos rangos publikációban (Bijak 2014, Héran 2013).

Másrészt fontos elemzési forrásunk az ENSZ globális népesedéspolitikai adatbázisa és a kapcsolódó kiadványok szövege a népesedési és migrációs diskurzus összekapcsolt elemzése során. Az ENSZ 1975 óta gyűjti a népesedéspolitikákat országok szerint (UN 1975-2009). Ezen táblázatok interneten is elérhetőek a United Nations, World Population Policies adatbázisában (UN WPP 1975-2009). Az első időszakban (1976 és 1986) még szöveges kommentárokkal is ellátták az országonkénti leírásokat, értékelték, hogy van-e elkülönült népesedéspolitika, milyen alapvető álláspontot foglaltak el a döntéshozók a népesedési versus társadalmi oldali

² Lásd a következő interjút: <https://www.blog.google/products/search/15-years-google-books/>

beavatkozás kérdésében. Emellett a helyi szakemberekkel való interakciókból származó megfogalmazásokat is összegyűjtötték. Mindeközben egy megadott szempontrendszer szerint táblázatba foglalták az információkat. Ezen szempontok a következő elemeket tartalmazták:

- az ország neve, kódja és földrajzi térsége
- fejlettségi szintje
- a népességnövekedés megítélése és a kapcsolódó politika (kielégítő, túl magas vagy túl alacsony versus nincs beavatkozás, fenn akarják tartani a növekedési rátát, vagy csökkenteni, vagy éppen növelni szeretnék)
- a termékenység megítélése és a kapcsolódó politika (kielégítő, túl magas vagy túl alacsony versus nincs beavatkozás, fenn akarják tartani, vagy csökkenteni, vagy éppen növelni szeretnék)
- támogatja-e a kormányzata családtervezést (értsd elsősorban a fogamzásgátlást)
- a halandóság megítélése (elfogadhatatlan, elfogadható)
- a térbeli eloszlás megítélése (kielégítő, kisebb vagy nagyobb módosításra van szükség)
- a régiók közötti eloszlás befolyásolása (igen-nem vagy nincs adat)
- a falusi és városi helyek közötti eloszlás befolyásolása (igen-nem vagy nincs adat)
- a városba való áramlással kapcsolatos politika (növelni, csökkenteni vagy fenntartani szeretnék)
- a városi agglomerációba való vándorlással kapcsolatos politika (növelni, csökkenteni vagy fenntartani szeretnék)
- a bevándorlás megítélése és a kapcsolódó politika (kielégítő, túl magas vagy túl alacsony versus nincs beavatkozás, fenn akarják tartani, vagy csökkenteni, vagy éppen növelni szeretnék)
- a kivándorlás megítélése és a kapcsolódó politika (kielégítő, túl magas vagy túl alacsony versus nincs beavatkozás, fenn kívánják tartani, vagy csökkenteni, vagy éppen növelni szeretnék)

További forrásként használjuk a World Bank dokumentumgyűjteményét 1947-től 2018-ig (World Bank 2019). Ezen online elérhető, több mint 42 ezer dokumentumból álló gyűjteményből szisztematikus módszerekkel kiválogattuk a migrációs témájú és/vagy a

migrációs kifejezést tartalmazó dokumentumokat, és így létrejött egy több mint 1550 darabból álló szöveg adatbázis. E szövegek egyenként elérhetőek és letölthetőek voltak.

Használtuk továbbá a szakfolyóiratok bibliográfiáit, beleértve a világ demográfiai publikációit összegyűjtő Population Index adatbázist. A Population Index 1937 és 1999 között jelent meg és a princetoni Office of Population Research adta ki és gondozta megszűnésig. A Population index alaplístája igen széles körben figyelte sok szakmai területen, földrajzilag az egész világra kiterjedően a demográfiai folyóiratokat, beleértve a magyar Demográfia folyóiratot is. A lista több tisztán migrációs folyóiratot is tartalmazott, mint Migration Studies, International Migration Review, International Migration, de a megfigyelt változások nem voltak összefüggésbe hozhatóak ezen folyóiratok számának ingadozásával.³

Elemzésünkben és a tipológia megalkotásában ezen túl felhasználjuk azokat a korábbi történeti elemzéseket, amelyek feltárták a tipizált demográfiai diskurzusok történeti hátterét és belső mechanizmusait (ezek közül lásd többek között (Bashford 2007, 2014, Kiss 2010, Melegh 2006, 2014, 2017, 2019, Quine 1996, Teitelbaum-Winter 1985, 1998, Thornton 2005, Turda 2010, Wiener-Teitelbaum 2001).

II. 2. Elitek diskurzív mintái, biopolitika és a globalizációs nyitás

II.2.1. A migráció, mint önálló diskurzív kategória felfutása a hatvanas és hetvenes években: nemzeti szintű modernizáció és a városba áramlás

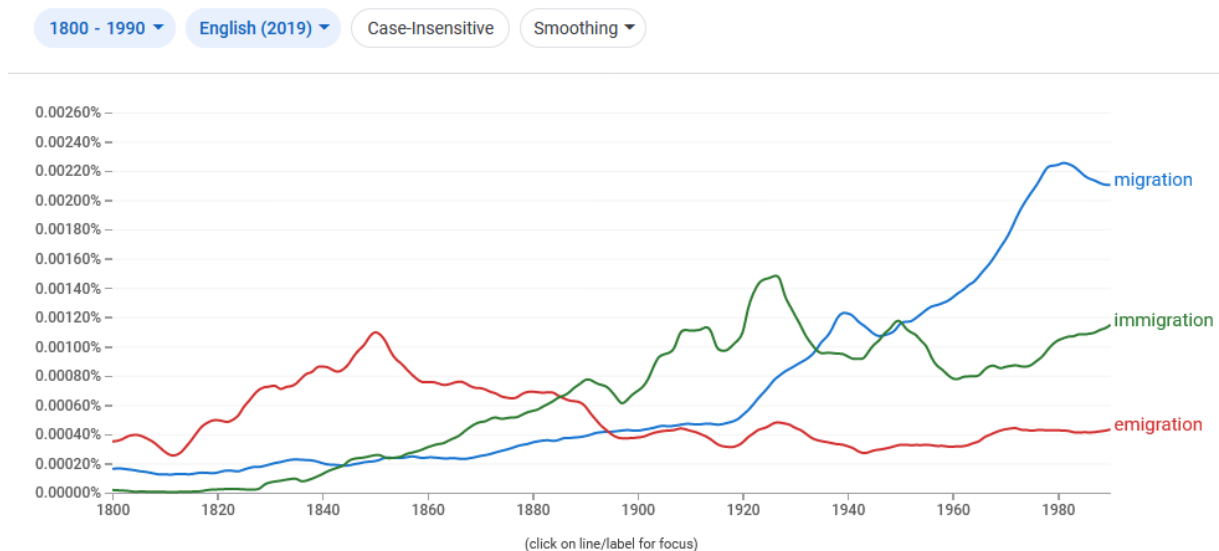
A migráció, mint kategória 19. századi megszületését és elterjedését megelőzte az emigráció és immigráció kifejezések felfutása a digitalizált angol nyelvű könyvek körében. Összhangban az európai és nyugati vándorlási trendekkel, kezdetben, a 19. század végéig az elvándorlás (emigration) kifejezés volt a leggyakoribb, majd lassan felzárkózott a bevándorlás (immigration) fogalma, sőt gyakoriságában elhagyta az elvándorlás kifejezést. A migráció (migration) szó csak az 1920-as évektől válik fontossá, és a negyvenes és ötvenes évek idejére vált domináns

³ Az adatbázisról és a forrásokról lásd: <https://popindex.princeton.edu/info/usersguide.html>; <https://popindex.princeton.edu/info/sources98.html>; hozzáférés (2019. 07. 14.)

kifejezéssé. Ekkorra az elvándorlás kifejezés gyakorisága végképp lemaradt a többi kifejezés mögött legalábbis ebben a szövegvilágban.

A globalizációt megelőző korszakban a migráció, mint kategória igen komoly mértékben megnövelte a népszerűségét a Google könyvek adatbázisa szerint, míg a bevándorlás és az elvándorlás kifejezések szövegbeli aránya stagnált (3. ábra). Megjegyzendő, hogy ebben a szakaszban az elvándorlás problémája legalábbis az angolul publikált tudományos szövegekben relatíve egyre kisebb problémát jelentett a bevándorláshoz képest.

2. ábra. A migráció (migration), emigráció (elvándorlás) és immigráció (bevándorlás) kifejezések gyakorisága a digitalizált angol nyelvű könyvekben 1800 és 1990 között.

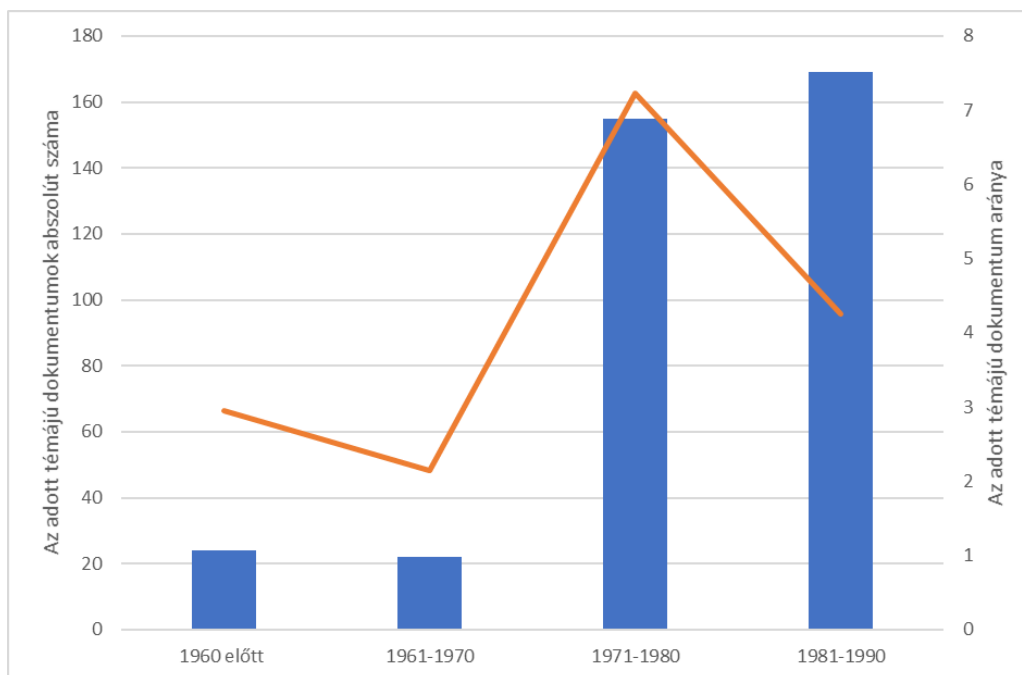
Forrás: Google Books Ngram Viewer Hozzáférés 2021. március 16.

Amennyiben közelebbről megvizsgáljuk, hogy mivel kapcsolódhat össze a migráció kifejezés felfutása, majd kisebb visszaesése, akkor migráció materiális folyamatából is igen érdekes következtetésre juthatunk. Ennek a változásnak diskurzív szinten nem az volt az oka, hogy a nemzetközi migrációt, az el- és bevándorlást globális szinten tömegesen összevonták volna, hiszen nem ez volt a fő téma. Az okok egy részét másban kell keresnünk, mégpedig érdekes módon a belső társadalmi folyamatok, a vidékről a városba áramlás, a belső piacosítás tematizálásában, amelyet jól mutat a Világbank dokumentumainak témavilága is.

A migráció szó abszolút számának növekedése tekintetében hasonló emelkedést láthatunk a hatvanas-nyolcvanas évekre vonatkozóan, a Világbank kb. 42 000, 1947 után született és egy adatbázisba feltöltött dokumentuma alapján. Ezeket, amelyből a migráció szót tartalmazó

írásokat és jelentéseket időrendben leválogattuk a Világbank dokumentum kereső programja szerint (3. ábra). Ezen dokumentumok, elemzések eloszlása alapján egyrészt megfigyelhetjük, hogy abszolút számban a problémával foglalkozó dokumentumok száma a nyolcvanas évekig mindvégig nőtt, és az emelkedés különösen éles volt a hatvanas és a hetvenes évek fordulóján. Sőt, a Google könyvek esetében megfigyelt arányváltozáshoz hasonlóan, a hetvenes évekre vonatkozóan kiugrást találunk a migráció témájú szövegek arányában, amikor nem az abszolút számot, hanem a világbanki dokumentumok közötti arányt vesszük szemügyre (migrációs kifejezést tartalmazó dokumentumok az összes dokumentumra vetítve). Ekkor jól látható, hogy ez az arány a hetvenes években volt a legmagasabb, míg utána visszaesett az abszolút szám növekedése ellenére.

3. ábra. A migráció kifejezést említő dokumentumok száma és aránya az összes dokumentum között.

Forrás: World Bank 2019

A világbanki dokumentumok esetében meg tudtuk vizsgálni, hogy milyen főbb témák állhattak a változások háttérben, mely alapján jól látható, hogy a hetvenes évek nagy kiugrását a városba áramlás problémája idézte elő, ami fontos szerepet játszott a modernizációs diskurzusokban.

1. táblázat: A világbanki dokumentumok téma és nyelvi világa, 1947-1989

Időszak	Téma			Használt kifejezések						Összesen dokumentum
	Csak belföldi vándorlás	Csak nemzetközi vándorlás	Mindkettő	Bevándorlás	Elvándorlás	Migráció	Migráció csak belföldi	Migráció csak nemzetközi	Migráció mindkettő	
1947-1965	0%	50%	50%	75%	50%	50%	50%	0%	0%	4
1965-79	60%	7%	33%	33%	27%	93%	87%	7%	0%	14
1980-89	28%	6%	67%	22%	28%	100%	39%	6%	56%	18

Forrás: World Bank 2019 Valamilyen migrációs kifejezést tartalmazó dokumentumok közül minden tizedik. Hozzáférés 2019. április 15.

Tehát a migráció témája a globalizációt megelőző időszakban ezen szakpolitikai dokumentumokban leginkább a növekvő városiasodással és a belső vándorlással kapcsolatban került elő. A nemzetközi elitek még csak a nemzeti szintű fejlődésbe ágyazottan használták a kifejezést, és a nemzetközi vándorlás esetében a be- és az elvándorlás kifejezések domináltak. A második világháború utáni közvetlen időszakban, igen kevés dokumentumban foglalkoztak ezzel a kérdéssel, és leginkább a nemzetközi szintű bevándorlás és az üres földterületek bevándorlással való elfoglalása (korabeli kifejezéssel a telepes kolonizáció) volt a fő kérdés és fő értelmezési keret. 1965-79 között azonban már a belföldi vándorlás és a városiasodás témája volt domináns, és a maga a migrációs kifejezés is leginkább ezekkel a folyamatokkal volt kapcsolatban (vidék-város migrációs kapcsolat). Úgy tűnik, hogy a nyolcvanas évekig a Világbank és a korabeli elemzők a migráció kérdését főképp belső fejlődési problémaként tudta értelmezni. A paraszti világ hanyatlása, a vidéki társadalmak átalakulása és kiágyazódása, a rurális szegénység és a városba áramlás érdekelte a Világbank szakpolitikus elemzőit (Haas 2010b, 232).⁴

Jól jellemzi ezt a periódust, hogy főképp a gyors népességnövekedésre koncentráló, nagyobb lélegzetű összefoglaló demográfiai munkákban nem találunk a nemzetközi vándorlással

⁴ A nyolcvanas évekre ez megváltozik és létrejön egy olyan absztrakt és általános kategória, amely már mindkét témát magában foglalja és maga a kifejezés már mind a belföldi mind pedig a nemzetközi vándorlásra egyszerre utalhat irányok nélkül, hiszen az el- és bevándorlás megjelölése alacsony szintű marad. Ez egy igen fontos fejlemény, ezért a későbbi és felívelő globalizációs időszak diskurzív elemzésekor visszaérünk rá részletesebben.

kapcsolatos fejezetet vagy alfejezetet, miközben a migráció kifejezés a városiasodással összekötve minduntalan megjelenik (pl. Clarke 1971, Study Committee 1971). Ezt az összefüggést továbbátámasztja alá Demény Pál megjegyzése, amikor a Population Council számára írt jelentésében a világ demográfiai helyzetének jellemzésekor így fogalmaz a városiasodás alfejezetben (bármiféle külön migrációs alfejezet beiktatása nélkül):

„A termékenység, a halandóság és a népességnövekedés mellett az urbanizáció különlegesen fontos demográfiai folyamat. ... A városlakók száma nő a természetes szaporulat miatt, másrészt a falusi területekről a városi területekre irányuló migráció miatt, illetve azért, mert falusi településeket átminősítenek városi településeknek” (Demény 1986).

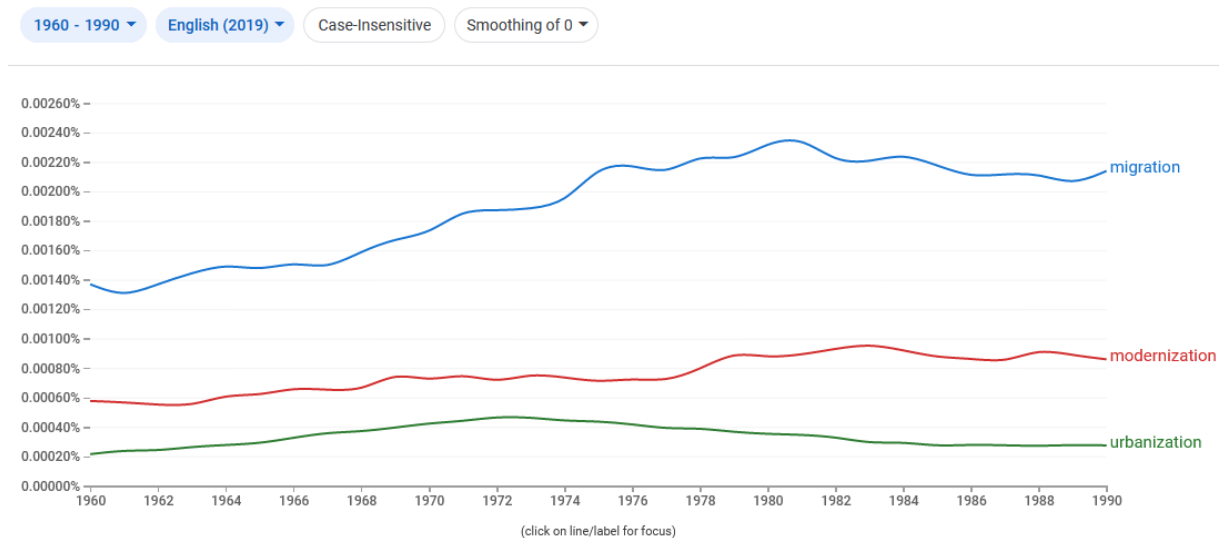
Ez a kapcsolat azt is jelenti (mint azt később látni fogjuk), hogy a falusi elvándorlást kiemelten tematizáló komplex népesedési diskurzusok megerősödtek ebben az időszakban, és e téma mentén a demográfiai átmenetet taglaló, a szocialista modernizációs és a malthusiánus konstrukciók igen népszerűek voltak.

Ezt az összefüggést mutatja a Google könyvek angol nyelvű szövegeinek a vizsgálata, ahol a városiasodás, modernizáció és a migráció fogalmak megjelenése az ötvenes évektől hetvenes évekig együtt nőtt. Az urbanizáció fogalma némileg lecsengett a hetvenes évek végére, míg a modernizáció és a migráció kifejezések aránya igen hasonlóan mozgott a kilencvenes évekig.⁵ A nyolcvanas években, a globalizációt megelőző évtizedben tulajdonképpen már csak stagnált a tudományos népszerűségük, amely változás már egy új korszak hajnalaként is értelmezhető (Timmons – Hite 2000, 8-11).

4. ábra. A migráció, modernizáció és városiasodás szavakat használó Google könyvek arányának változása 1960 és 1990 között.

⁵ Hasonló eredményre jutunk, ha pl. „urban migration” kifejezésre keresünk rá, vagy kiegészítjük a keresését az urban és rural kifejezésekkel.

dc_2007_22

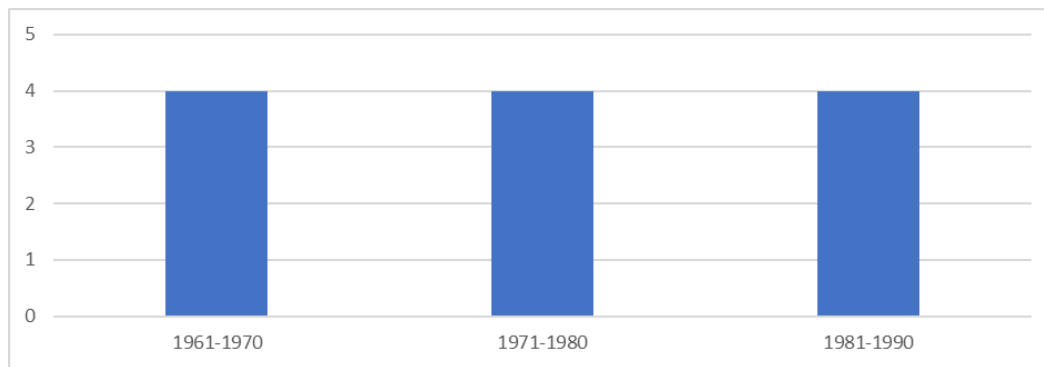
Forrás: Google Books (2021) Hozzáférés 2021. március 22.

Jól érzékelhető tehát, hogy az ötvenes és nyolcvanas évek közötti időszakban a migráció kifejezés, a migráció, mint tudományos probléma megalkotásában és megerősítésében a modernizációs diskurzus komoly szerepet játszott. Úgy is fogalmazhatunk, hogy a paraszti világ összeomlásával, és a rurális területekről való elvándorlással vált igazán fontossá a migráció kifejezés a hatvanas és hetvenes években, egyben fontos kategóriává vált a tudományos és a politikai közbeszédben. Ekkor még a migráció, mint önálló absztrakt és globális szinten érvényes kategória (kiszakítva a közvetlenebb társadalmi kontextusból) nem váltott ki komolyabb érdeklődést.

Hasonlóan csekély még az érdeklődés a tudományos folyóiratok piacán a migráció, mint általános téma és kategória iránt. Szemben majd a kilencvenes és kétezres évekkel, az új migrációs lapok indulása még nem kapott komolyabb történelmi hátszelet a tudományos lapok keresőinek tanúsága szerint. Évtizedenként mindösszesen négy új migrációs szakfolyóirat indult.

5. ábra. Migrációval foglalkozó periodikák indulási időpontja 1961-1990 a könyvtári társadalomtudományi adatbázisok szerint.

dc_2007_22

Forrás: Saját számítás Electronic Journals Library, Max Planck Institute for Social Anthropology, Accessed 2019 June 5

A globális számokon túlmenően a változások pontosabb elemzését azonban már diskurzusok alaposabb feltárása alapján kell elvégeznünk. Erre vállalkozunk a fejezet további részében.

II.2.2. A belső migrációtól a külső migráció irányába: a bevándorlási pánik és a migráció, mint válságkezelő eszköz a malthusiánus diskurzusban

Mielőtt a migráció szempontjából elemezzük a népesedési diskurzus típusokat, fontos feltárni alapvető jellemzőit és néhány társadalmi összefüggést népesedéspolitikai elterjedését illetően. Ezáltal válik érthetővé, hogy az egyes típusok milyen átalakuláson mentek át a globalizáció korában, és miért kombinálódtak újra a migrációs fordulatnak köszönhetően. Ebben kulcsszerepe volt nemcsak a társadalmi és demográfiai változásoknak, hanem annak is, hogy a korábbi időszakok népesedési diskurzusai csak ambivalensen tudták kezelni a migráció kérdését.

Ez az erősen Eurocentrikus diskurzus alapján a népességnövekedés lassítása, megállítása, a termékenység csökkentése, valamint a családtervezés témái köré szerveződik, miközben támogatja az abortusz és a sterilizáció gondolatát is. Központi eleme, hogy az erőforrások és a népesedés egyensúlya felborulhat, és ekkor a népesedési oldalon be kell avatkozni, mert a társadalmi szabályozók (értsd pl. a tulajdonból fakadó önkorlátozási formák) a népesség nagyobb csoportjainál e diskurzus szerint nem működnek. E diskurzív rend szerint el kell kerülni, hogy ördögi kör alakuljon ki a népességnövekedés és az elszegényedés kapcsán (Melegh 2005, 2006).

E megközelítés többszáz éves történelemre néz vissza, és a nyolcvanas években a diskurzussal összekapcsolható szervezetek igen széles csoportot és részben globális hálózatot alkottak. Ezek közé tartozott a United Nations Population Fund (UNFPA), a brit gyarmatok civil szervezetei, az International Planned Parenthood Federation (IPPF), a Population Council, a Rockefeller and Ford alapítvány, az Eugenics Society és a demográfus globális szakma családtervezésben és születésszabályozásban érdekelt nem kis létszámú csoportjai. Illetve olyan nagy tekintélyű lapok is ide tartoznak, mint a *Journal of Family Planning and Reproductive Health Care* vagy a *Studies in Family Planning*, (Cullather 2014, Frey 2016, Hartmann 2014).

A nyolcvanas években ezen szervezeti háttér ellenére a malthusiánus érvelés majd mindenütt defenzívába szorult (Greenhalgh 2003, Hartmann 2014, Dörnemann 2014, Ahluwalia 2008, Kavas 2014, Melegh 2006, 2010, 2019). Jól mutatják ezt a Google könyvek is, hiszen a hatvanas évektől a diskurzus egyik kulcskifejezése, a túlnépesedés (overpopulation), rohamos növekedésnek indul, majd a hetvenes évektől visszaesik a használata. Közben Malthus nevének emlegetése is lassan csökken, akárcsak a malthusianizmusé (Google Books, 2021). Ugyanígy viselkedik a családtervezés (family planning), és sok tekintetben a születéskorlátozás (birth control) kifejezés is. Ezen megközelítés aranykora a nyolcvanas évekre megszűnt, Demény szavaival a családtervezési iparág lehanyatlott (Demény 1988).

A globális családtervezési iparág egyik legfontosabb terepén szintén változás következett be, mégpedig olyan országokban, ahol ennek szerepe szinte megkérdőjelezhetetlen volt. Például Indiában az ún. népesedési szükségállapot sterilizációs túlkapásai miatt az indiai kormányoknak sok tekintetben visszavonulót kellett fújniuk, és sokkal kifinomultabb módon kellett támogatniuk a születéskorlátozást. Sok országban szintén nemzeti fordulatra került sor, azaz a külföldi, főképp amerikai szakértők tanácsai ellenére a helyi kormányok pl. Kenyában és Törökországban elkezdték csendben sabotálni a malthusiánus antinatalista kampányokat, és a fogamzásgátlás kérdését egyre inkább az egészségügy egy szakterületévé próbálták visszaminősíteni (Melegh 2019, 160-161.).

Kormányzati, népesedéspolitikai szinten e diskurzus valamilyen szintű jelenléte 1986-ban több mint hatvan államban volt feltételezhető (1. Melléklet). Ezek az országok jelentették az ENSZ-nek egyszerre azt, hogy a társadalmi folyamatok változtatása helyett közvetlen népesedéspolitikai eszközöket használnak a népesség versus az erőforrások egyensúlyának helyreállítására, a túl gyorsnak ítélt népességnövekedés lelassítására, a termékenység csökkentésére és közvetlenül támogatják a családtervezést, amely megfelel a malthusiánus

diskurzus kívánalmainak (Melegh 2006, 54, Demény 1988). Ezen országok közé soroltuk be azokat is, amelyek ugyan a növekedés vagy a termékenység terén a beavatkozástól való tartózkodást jelölték meg, de a csatolt leírásban a fenti malthusiánus konstrukciót támogatták (ekkor még kommentárokat fűztek a népesedéspolitikai különböző elemeihez). Ez nagyban segítette a tipológia megalkotását. Külön kiemelendő, hogy ezen országok közül kettő, USA és az Egyesült Királyság történetileg is jelentős szerepet játszottak a malthusiánus ideológia elterjesztésében.

Jól mutatja ezt az összefüggést az ENSZ itt elemzett adatbázisában például az algériai népesedéspolitikai érvelés a túl gyors növekedésről, amely megakadályozza a fejlődést (1. Melléklet). Bangladesben a népességnövekedés számított az első számú fejlődési akadállyal, amely ördögi kört indított el a jelentéstevő szakpolitikusok szerint. Ghánában is ezért hirdették a családtervezés fontosságát. Mexikóban ugyancsak egyértelműen az egyensúly megteremtéséről és egy családtervezési kampányról beszéltek.

A diskurzus gyarmati örökségét és Eurocentrikus jellegét jól mutatja, hogy az USA-t, az Egyesült Királyságot és Hollandiát kivéve a malthusiánus beavatkozást valamilyen formában támogató országok mind az ún. harmadik világban találhatóak, és főképp a holland és brit gyarmatok közül kerülnek ki. Ez az összetétel két dolgot is mutat.

Egyrészt a gyarmati, szegényebb országok voltak a beavatkozás fő célpontjai, az ő termékenységük számított túlságosan magasnak, és e diskurzus szerint ott nem lehetett társadalmi tényezőkre hagyatkozni. Másrészt a fenti összetétel jól mutatja az ideológiai töréseket és interakciókat is globális szinten, hiszen bizonyos figyelemreméltó kivételtől eltekintve a malthusianizmus nem jelenik meg markánsan más, nem malthusiánus diskurzív hagyományokat követő nyugati országokban (pl. Franciaországban vagy Olaszországban) és azok gyarmatain. Ugyanígy, néhány fontos kivételtől eltekintve, nem fordult elő a szocialista országokban sem. Történetük első évtizedeiben a kelet-európai szocialista államok nagy ellenzői voltak a malthusiánus gondolatnak, és büszkén hirdették, hogy esetükben a társadalmi feltételeket alakítják a népesedés igényeinek megfelelően és nem fordítva (Petersen 1988, Melegh 2006, 82, Tolnai 1950). Ezen álláspont ellenére Kínában, Vietnámban és bizonyos mértékig Jugoszláviában is megjelentek ezek a diskurzusok (Greenhalgh 2003).

A tervezés és a beavatkozás révén való optimalizálás mellett kardoskodott pl. a jugoszláv demográfiai folyóirat szerzője már a hetvenes évek elején. E szöveg egyben jól mutatja, hogy

milyen módon egyensúlyoz a szocialista modernizációs diskurzus a malthusiánus megfontolások és a szocialista tervezésnek tulajdonított lehetőségek között:

„A fejlett országokban a népesedéspolitikai a népesség szerkezetének javítását tűzi ki célul. Az utóbbi időben a Szovjetunióban szinte minden demográfus amellett kardoskodik, hogy összekapcsolják a gazdasági tervezést a népesedéspolitikával annak érdekében, hogy egy jobb népességeloszlást érjenek el, hogy bizonyos területeken kiküszöböljék a munkaerő hiányát, és hogy bátorítsák a magas népességnövekedéssel és az agrár túlnépesedéssel küzdő fejlődő országokat a csökkenő növekedési rátát biztosító népesedéspolitikai kidolgozásában. Ezekben az országokban az ésszerű keretek között tartott családtervezés egyrészt egybevághat a munkásosztály mindennapi érdekeivel, másrészt pedig az adott ország gazdasági fejlődésével (Stanovnistvo (Jan-Jun 1970) VIII/1-2, Stane Krasovec: (szlovénből fordítva)

Fontos azonban megjegyezni, hogy szemben a gyarmatosító államokkal, a nyolcvanas években a malthusiánus, különösen a neo-malthusiánus diskurzus abortuszpártisága a termékenységet csökkenteni kívánó országokban többségében nem érvényesült (United Nations, Abortion 1995).⁶ Főképp a muszlim vallású országokban és az erősen katolikus Latin-Amerikában tiltották az abortuszt, és itt korlátozták a leginkább a nők reprodukív jogait, miközben hirdették a népesedési kontroll fontosságát. Ezen országokban az abortusz az esetek legnagyobb részében csak akkor történhetett meg legálisan, ha az anya közvetlen életveszélybe került. A női reprodukív jogok alig érvényesültek. Így a népesedési kontroll esetében gyakran az eredeti malthusi érvelést vették elő, és a házassági kor kitolását tartották fontosnak, vagy kiemelten küzdöttek a kamaszkori terhesség ellen. Ilyen volt például a muszlim vallású Niger vagy Banglades, vagy éppen a közép-amerikai Dominika. Az abortusz tiltása alól Tunézia, India, Kína, Vietnám és Törökország volt kivétel, ahol a malthusiánus diskurzus majd minden eleme intézményesülni tudott. A fenti ellentmondások természetesen jól mutatták a globális és lokális történelmek között kialakult feszültségeket, a globális egyenlőtlenségekbe, gender viszonyokba és a kolonialitásba ágyazott kapcsolatrendszer is, amelyek a későbbi folyamatokban fontos szerepet játszottak.

⁶ Az adatbázis a kilencvenes évek eleji állapotot rögzíti és az egyes országok adatai az 1992-95 közötti időszakra rögzítik. Feltételezhetjük, hogy az eltérés a nyolcvanas évek második feléhez képest nem túl jelentős.

Ha kitekintünk a szakmai folyóiratok témavilágára és megvizsgáljuk a világ demográfiai folyóiratait szemlélő Population Index adatbázisát 1986 és 1990 között, akkor azt látjuk, hogy a több mint 25 ezer szemlézett cikkből ebben az időszakban mindösszesen 75 foglalkozott közvetlenül Malthussal és örökségével, legalábbis a közölt cím és az absztrakt alapján (ezek állnak rendelkezésünkre).

2. táblázat: A Population Index annotált bibliográfiájának témavilága, 1986-1990

Idő	Termékenység	Családtervezés, népesedési kontroll	Migráció	Környezet	Halandóság	Családkiakítás/házasság	Válság/népesedési ciklus-erőforrás	Malthus/malthusianizmus	Genetika	Összesen	Malthus mint téma, cikkek száma	Összes cikk
1986-1990	17%	4%	1%	4%	11%	7%	61%	43%	0%	100%	75	2575
ua.	0,051%	0,012%	0,004%	0,012%	0,031%	0,020%	0,180%	0,125%	0,000%	0,293%	75	2575

Forrás: Saját számítás. Population Index 2019

A címek és absztraktok témavilága alapján jól látszik, hogy a gondolkodó és a nevével hasznosító mozgalom mellett a válság, a népesedési folyamatok és az erőforrások közötti egyensúly megbomlása a legáltalánosabb kérdés ezekben a szövegekben. E pesszimista és a krízistől való rettegés áthatja a szövegeket és fenntartja az érdeklődést Malthus iránt. A Malthusra hivatkozó cikkek témavilágában a demográfiai folyamatok közül a termékenység és a halandóság váltott ki nagyobb érdeklődést, miközben a migráció alig jelenik meg, és kisebb fontosságú még a környezet kérdésénél is. Egyedül a Malthus nevével és a malthusianizmussal összekapcsolódó genetikai, eugenikai érdeklődés múlja alul a migráció témáját. A genetikai témák iránti érdektelenség jól mutatja, hogy a második világháború után ettől a múltbeli örökségtől, legalábbis a Population Index által szemlézett cikkekben megpróbálták megszabadulni.

A malthusiánus típusú népesedési diskurzusokban az elvándorlás mint a „népességnyomást”, a „túlszaporodást” csökkentő elem jelent meg már a 19. század elején. Az adott rendben az elvándorlás megengedett, sőt egyenesen kívánatos is lehet, amely emigrációs bátorítás összekapcsolódhat a honos népesség termékenységnek csökkentésével, a népességnövekedés visszafogásával. Ennek történeti gyökerei a gyarmatosító Angliában lefolytatott viták voltak az 1820-as években. Ritkán tematizálták ekkor ezt a kérdést a malthusiánus szerzők, de a vitákban az egyes szereplők már korábban összekapcsolták a malthusiánus antinatalizmust, a gyarmatok

migráns munkaerővel való ellátását és a szegénység elleni demográfiai küzdelmet. Malthus maga is osztotta ezeket a megfontolásokat (Ghosh 1963). Mindvégig a termékenység korlátozása mellett állt ki, miközben „hasznosnak” és megfelelőnek” találta az elvándorlást a népesedés hirtelen növekedése miatt.

A nyolcvanas években, szemben a korábbi időszakokkal, a „túlnépesedési” válságot kezelő migrációs szelep gondolata ugyan előkerült, de nem mint általános gondolat vagy terv a globalizációs korszak kezdetén, sőt mintha leginkább csak egy ki nem dolgozott téma lett volna vagy csak a belső migrációra vonatkozott volna.

A migráció és a malthusiánus diskurzus kapcsolatát tekintve 1986-ban a népesedési kontrollt aktívan támogató 63 ország közül 28-an nyilatkozták, hogy az elvándorlás hasznos és fenntartandó folyamat, vagy, hogy csökkenti a népességnomást, sőt az emigrációt esetleg növelni is szükséges (1. Melléklet). Ez jól mutatja, hogy a malthusiánus kapcsolat legalábbis ezen a szinten fennállt ezekben az országokban. Több ázsiai és afrikai országban, miközben a népesedési kontrollt aktívan kívánták gyakorolni, a nyilatkozó szakpolitikusok a túlságosan magasnak ítélt elvándorlást megfelelőnek tartották vagy a túlságosan alacsonynak, esetleg éppen csak kielégítőnek tartott emigrációs szinteket az adott időszakban növelni szeretnék volna. Ilyen volt például Banglades, Dominika, Egyiptom, Törökország, Thaiföld, Korea, Pakisztán vagy Marokkó. Külön említésre méltó, hogy bizonyos országokban ezt a szándékot aktív politikai szintre emelték, és például a Fülöp-szigeteken kifejezetten támogatták az időszakos elvándorlást a munkaerőpiaci feszültségek okán. Külön kiemelendők egyes szocialista államok. A hatvanas években a világpolitikában aktívan az antinatalista, születéskorlátozási törekvések mellé felsorakozó Jugoszlávia csak a hetvenes évek közepétől próbálja visszafogni a korábban aktívan támogatott kivándorlást (Brunnbauer 2009, 44-47), miközben ugyanez az állam az ENSZ népesedéspolitikai adatbázisa szerint nyíltan fenntartott egy a belső régiók között fennálló termékenységi különbségek csökkentését célzó alig rejtetten malthusiánus diskurzust. Úgy tűnik, a leginkább piacorientált szocialista rendszer, ha ambivalensen is, de befogadta a malthusiánus diskurzív minták egy részét a migráció és a népesedés kapcsolata tekintetében. A világ más részein mindeközben számos ország azt nyilatkozta, hogy a be- és az elvándorlás kielégítő, ezért nem kívánnak beavatkozni. Bár megjegyzendő, hogy a bevándorlással kapcsolatban többször megfogalmazódik a kontroll igénye (pl. Pakisztán, Ghána, Gambia, Zimbabwe) miközben igen sok latin-amerikai ország a népesedési kontroll elfogadása mellett túl magasnak találja az elvándorlás szintjét, és azt csökkenteni kívánja. Ilyen például a közép-

amerikai Haiti, El Salvador és Honduras népesedéspolitikája, amelyek így a migráció terén, szemben a termékenységpolitikájukkal, anti-malthusiánus álláspontot foglalnak el. A migráció kérdésével kapcsolatos ambivalencia a későbbi elemzésekben fontos lesz számunkra, és már itt érdemes felhívni a figyelmet erre.

A migrációs kapcsolat viszonylagos gyengeségét és ambivalenciáját jól mutatja, hogy ebben az időszakban, a hetvenes évek malthusiánus alapműveként emlegetett, és rendkívül nagy hatással bíró, *A növekedés határai* című 1972-es Római Jelentés tulajdonképpen szóba sem hozza a migráció kérdését a túlnépesedés vizsgálatának a keretében, sőt e diskurzív szempontból fontos munkának a harminc éves felülvizsgálata is csak a gazdag államok bevándorlási problémáival foglalkozik töredékesen (Meadows et al. 1972, 2005). Későbbi írásokban szintén csak sejtetik, vagy csak néhány bekezdésbe szorítják azt a vélekedést, hogy a népességrobbanás a világ szegényebb részeiben akár migrációs robbanáshoz is vezethet.

Aurelio Peccei 1984-ben magyar nyelvre is lefordított munkájában már egy kicsit hosszabban foglalkozik a „tömegek hányódásával”, amely szerinte egyértelműen a túlnépesedésre vezethető vissza és nem igazán játszanak benne szerepet társadalmi szűrők:

„Azt is látni kell, hogy az emberi történelem leghatalmasabb népvándorlása van folyamatban. Ez a migráció állandósítja a válságállapotot, és gyorsan érleli a robbanást. A föld déli fertályairól tömegesen menekülnek el a legnyomorultabbak. A világ népesség nagyobbik hányada paraszti származék volt mindig, az ma is, a falusi szegénység elől próbálnak menekülni, és abban a reményben özönlnek a városokba, hogy ott valamivel jobb körülmények közé kerülnek, de a távolról vonzó városi homlokzat mögött olyan viszonyok várják őket, hogy a szegénységtől ott sem szabadulnak és életük ott sem elviselhetőbb, mint volt előzőleg. Mindenesetre, húsz éven belül a világnépesség fele háta mögött hagyja a falut és városokba telepszik”. (Peccei 1984, 56.o.)

Jól látszik tehát, hogy ebben a diskurzív mintában a vándorlás a növekvő „válságra” adott reakció, amely leginkább a városokban, és részben a világ gazdagabb részében csapódik le. Ezen urbanizációs-modernizációs diskurzív keret, mint már jeleztük, a migráció általános kategóriájának a szülőhelye volt a hatvanas és hetvenes években.

Ez a válságra hivatkozó minta jól látható volt akkor is, amikor hasonlóan pesszimista migrációs forgatókönyvel nyitotta meg Szentágothai János, a Magyar Tudományos Akadémia akkori elnöke, a Római Klub 1983. szeptember 27. és 30. között Budapesten megrendezett konferenciáját. Fontos látni, hogy ő a vélelmezett migrációs nyomás kapcsán már az adminisztratív és rendőri korlátozást sem látja elégségesnek:

„Máris minden jel arra mutat, hogy a világ elnyomorodott részéből a jobb körülményeket nyújtó országokba való újabb népvándorlás adminisztratív vagy rendőri eszközökkel többé nem ellenőrizhető: ki tudja, mikor válnak e mozgások katasztrófává?” (Vándor 1985, 12. o.)

A globalizációt megelőző időszakban azonban bizonyos formákban a malthusiánus diskurzusok, ha töredékesen és ambivalensen is, mégiscsak magukba olvasztották a migráció témáját. Általában az agrárszegénységgel és az ún. harmadik világgal kapcsolatban tették ezt. Hosszas szakmai vitákban vizsgálták például demográfusok, földrajzosok, hogy a hetvenes és nyolcvanas évek éhínségei (Banglades, Etiópia, Uganda), illetve történeti példák alapján (ír éhínség) milyen módon emelhetette meg a migrációt az éhezés, milyen főbb jellegzetességei voltak ennek a reakciónak, és vajon szelepként működött-e a válságok idején (Hugo 1984).

Jellemző módon egy malthusiánus diskurzív minta megjelenik a „harmadik világgal” foglalkozó világbanki szövegekben is, ahol egy sajátos migráció versus fejlődés diskurzus részeként a főképp a belföldi vándorlás esetleges csökkentése vagy korlátozása megakadályozza a fejlődést a túlnépesedés miatt:

A termelés és a foglalkoztatottság növekedése terén mutatott rossz gazdasági eredmények és az új munkahelyek létesüléséhez viszonyítva a munkaképes korú népesség növekedése ellenére a munkanélküliség jellege és szintje nem változott az elmúlt 5-10 évben. A munkanélküliek százalékos aránya a munkaerő állományon belül 1971-ben kicsit alacsonyabb volt (13%) mint 1965-ben (14%). A munkanélküliségi ráta további romlását a felnőttek erős nettó elvándorlása akadályozta meg, amely elérte a 8000-es éves átlagos számot 1965 és 1971 között. Valójában ezen időszak alatt a trinidadiak több munkát találtak az Egyesült Államokban, Kanadában vagy Venezuelában, mint otthon. (World Bank 1973, ii)

Egy másik, az indonéziai migrációt és a munkaerőpiacot hosszasan elemző 1979-es világbanki tanulmányban úgyszintén előkerül a malthusi válság gondolata és annak összefüggése a migrációval. A szerzők, közöttük Chidambara Chandrasekaran, a malthusiánus családtervezési beavatkozás egyik élharcosa, hosszasan érvelnek amellett, hogy elkerülhetetlen egy válság és ez beavatkozást igényel a migráció terén:

„Ezen becslések alapján Indonézia problémája a munkások növekvő számának foglalkoztatása terén abszolút számokban ugyanakkora marad a következő 10-20 évben, mint az elmúlt évtizedben, és a munkaerő növekvő kínálat nyomásából fakadó akut problémák a sűrűn lakott Jáván csak a népesség relatíve lassabb növekedése révén fognak némileg lecsökkenni.”

(vii, <http://documents.worldbank.org/curated/en/549701468285578232/pdf/multi0page.pdf>)

Ezek a beavatkozások magukban foglalják a munkaerő vándorlásának elősegítését.

„Azokban a súlyosan elmaradott térségekben, ahol a népesség nyomásához képest a föld mint erőforrás szűkösen áll rendelkezésre, és nem áll igazán rendelkezésre alternatív, nem mezőgazdasági foglalkoztatás, a transzmigráció komolyan enyhíteni tudja a családok nélkülözését.” (i.e. 127)

A malthusianizmus migrációval kapcsolatos gondolatsora mindenesetre úgy is könnyedén be tudott illeszkedni a gondolatmenetekbe, hogy a népességnövekedést a rurális szegénység egyik kockázati forrásaként értékelték, és az elvándorlást az egyének szempontjából racionális és társadalmilag is hasznos válaszként, célravezető népesedéspolitikai eszközként értelmezték. A diskurzív minták ezzel a migrációt mint társadalom- és gazdaságpolitikai eszközt gondolták át. Ugyanígy, a globalizációs kihívások negatív társadalmi következményeit, illetve a növekvő népességszámnak (is) tulajdonított szegénységet az elvándorlással (is) kívánták kezelni. Ennek az érvelésnek kiemelt elemei lehetnek pl. a hazautalt pénzek szegénységcsökkentő hatását hangsúlyozó diskurzusok és elemzések, amelyek a nyolcvanas években kezdődtek. Példaként említhetjük Stark és Taylor 1989-es munkáját, amelyben mexikói adatok alapján úgy érveltek, hogy a nemzetközi vándorlás segíti a vidéki szegények jólétét, javítja a küldő háztartások jövedelmi pozícióját. A hazautalás a későbbiekben sok világbanki publikációiban a növekvő migráció pozitív hatásaként került bemutatásra, és időben előre haladva fontos diskurzív

elemmé vált (Stark és Taylor 1989, Mohapatra 2010). Ez pedig kulcsfontosságú mozzanat a globalizációs időszak migrációs vitáiban.

Tehát a migráció előtérbe kerülésével a szakpolitika a hetvenes évektől, ha korlátozottan is, de egyre inkább potenciális megoldásként értelmezte a migrációt, egyelőre főképp országhatárokon belül. Mindeközben a termékenység csökkenését is támogatta a gondolati keret, sőt annak gyorsabb zuhanása is elfogadható volt, vagy egyenesen kívánatos lett volna a föld nem alacsony termékenységű területein (Klitsch 1987, Sharpless 1995). Ily módon egyrészt e diskurzív keret alkalmassá vált a szabadabb vándorlás, mint népesedés- és társadalompolitikai eszköz támogatására, másrészt annak elutasítására is. Ugyanis más oldalról a globális egyenlőtlenségek és a nyugati civilizatorikusan bemutatott privilégiumok ürügyén a népesedési nyomás gondolata fennmaradt az ún. fejletlen, vagy csak gyengén fejlett államokkal kapcsolatban. És mint láttuk, e keretben a migráció a népességnomás szükségszerű következménye, ugyanakkor a gazdagabb államokba való átáramlás veszélyeztetheti a nyugati államokat valamint azok kulturális és szociális előjogait és identitását. Ez a gondolat a nyolcvanas évekre már megszületik, ami nem is meglepő, hiszen az ilyen Kelet-Nyugat diskurzus alapvonásaiban már hosszú történelmi múltra nyúlik vissza. Sőt, a malthusiánus keret összekapcsolódott az erőforrásokért folytatott ádáz küzdelem képzetével, és tulajdonképpen ezt a félelmet keltette életre. Ez pedig így fontos elem lehetett később azon diskurzív minták számára, amelyek a képzelt és valódi határok, identitások megerősítésére törekedtek. Burkoltan tehát, annak ellenére, hogy e keretben nem a migráció, hanem az autonóm és „túlzott” népességnövekedés a legfontosabb probléma, ezen biopolitikai diskurzus paradox módon ellentétes irányoknak is teret adhatott.

II.2.3. A demográfiai átmenet diskurzusai, a termékenységcsökkenés és a szelektív bevándorlás kérdései a nyolcvanas években. Újabb migrációs ambivalenciák

A demográfiai átmenet, mint szintén erősen Eurocentrikus perspektíva a demográfiai történetének egyik legnagyobb hatású globális diskurzusa és értelmezési kerete, és akárcsak a malthusiánus diskurzus, a migráció történetének első időszakában nem volt explicit, jól kidolgozott eleme, illetve csak nagyon ambivalens módon tudta kezelni a nyolcvanas évektől.

Már a 4. ábrán láttuk, hogy a hatvanas és a nyolcvanas évek között néhány diskurzív eleme, és maga a modernizáció-fogalom a nyolcvanas évek elejére elérte népszerűségének csúcspontját, amely majd a kilencvenes években tovább növelte szerepét már főképp a második demográfiai átmenet kategóriája révén a Google könyvekben (Google Books 2021, Hozzáférés 2021. március 24.). A legfontosabb alapító szerző Frank Notestein volt, akire negyvenes és a hetvenes évek között sokan hivatkoztak. Van de Kaa szerint a demográfia legnagyobb hatású narratívájáról van szó. Története során nagyban meghatározta az ENSZ népesedési programjait, a nemzetközi fejlesztési szervezetek (pl. a Világbank) munkáját, miközben a demográfus szakma perspektíváit is alakította (Van de Kaa 1996).

A diskurzus alapösszefüggése szerint regionálisan eltérő időpontokban a világ a modernizációs társadalmi átalakulás következtében népesedési rezsimet váltott, és a magas halandóságú és magas termékenységű rendszerből fokozatosan először a halandóság, majd pedig a termékenység terén, a társadalmi feltételek változása révén átmegy egy alacsony termékenységű és alacsony halandóságú rendszerbe (Melegh-Őri 2003, Melegh 2006, 60). Ebben az átmenetben a legfontosabb hatótényezők a városiasodás, az iparosodás, a növekvő életszínvonal és iskolázottság, illetve a megerősödött individualizmus (Melegh 2006, 60). Mint azt a nyolcvanas évek elemzése során megmutatjuk, egy rendkívül diffúz modernizációs elméletről, elméletstrórról, diskurzív mintáról van szó, amelyik több szálon kapcsolódik a malthusiánus keretekhez, és a későbbiekben tárgyalandó konzervatív és szocialista modernizációs diskurzusokhoz. Főképp annak köszönhetően, hogy a fejlődési hierarchiákat, a hierarchikus versengést és a Nyugat- vagy Európa-centrikusságot beépíti elméleteibe. Ezen elmélet szerint is a nyugat jár az élen a történelmi fejlődésben és a nyugati minták jelentik a fejlődés csúcspontját.

Ha történetileg vizsgáljuk, akkor az volt az adott minta történelmi kiindulópontja, hogy az 1920–1930-as években és az 1940-es évek közepén Észak-Amerikában és Európában jelentősebb termékenységcsökkenés kezdődött. Ez egyben előrejelezte a „Nyugat” relatív népességarányának és geopolitikai erejének a csökkenését is. Ez a fajta tudatosság vezetett el a demográfiai átmenet fogalmához, amely három szerzőnek hozott széles körű ismertséget: Warren Thompsonnak (1929), Adolphe Landrynak (1934) és Frank W. Notesteinnak (1945). A demográfiai átmenet nem csupán a globális demográfiai változás egyik legnagyobb hatású elmélete volt, hanem egyben a demográfiai változás explicit regionális-történelmi értelmezése is (Thornton 1985). A malthusi diskurzushoz hasonlóan e diskurzuson belül is létezik egy

szakaszokra bontott történeti-progressziós vonal az alacsony termékenységű és halandóságú állapot irányában, amely fejlődésnek a csúcspontja Északnyugat-Európa és Észak-Amerika, főképp annak városias és individualista középosztálya. Malthushoz hasonlóan nemcsak a regionális, hanem az osztálykülönbségeket is tematizálták ezek a diskurzusok. Új módon egyesítették az osztályt, a történelmet, a haladást és a térbeliséget, és egy kiemelt fontosságú elemzési keretet hoztak létre a népesedésről való gondolkodásban (Thornton 1985, Melegh 2006, 2014, 2017).

E diskurzus szerint a termékenység és a halandóság is általában csökkent, de a fertilitás bizonyos régiókban és osztályokban gyorsabban visszaesett. A vonatkozó szerzők a helyi társadalmi különbségek tárgyalásakor esetenként indirekt módon felvetették a faji alapú termékenységkülönbség kérdését is. A diskurzus alapjában véve modernizációs jellegű volt, és szemben a malthusiánus megközelítéssel, a társadalmi helyzet (városiasodás, írni-olvasni tudás stb.) felől értelmezte a demográfiai viselkedést. Ennek ellenére bizonyos körülmények között könnyedén átbillentek egy másik fajta érvelésbe, és a malthusiánus típusú direkt népesedési beavatkozás szószólóivá váltak, főképp a nem európai népesedési folyamatok kapcsán (Szreter 1993, Melegh 2006, 62-63).

A fenti modernizációs diskurzust és „hiedelemrendszert” Arland Thornton „fejlődési idealizmusként” értelmezi. Szerinte több együttes diskurzív állítás van ebben az eszmerendszerben (Thornton 2005, 2010, 2015). Egyrészt a családi élet és a demográfiai folyamatok hierarchikusan fejlődnek a modernitás irányába, és ebben Európa és a Nyugat az élen jár. Bizonyos családi és demográfiai viselkedéstípusok modernként vagy tradicionálisként kerülnek bemutatásra, amely viselkedésminták interakcióban, kölcsönhatásban vannak egymással és koruk társadalmával. Így az alacsony termékenység fejlődési cél egyrészt a modern társadalom terméke, másrészt saját maga is hozzájárul ehhez a fejlődéshez. Ugyanígy értelmezendők többek között a nemi egyenlőséggel kapcsolatos elvek, a nem az idősek háztartásában élő házas gyerekekkel, a szabad párválasztással kapcsolatos normák. Arland Thornton szerint ez a fejlődési idealizmus, mint hiedelemrendszer folyamatosan terjedt el a világban az elmúlt kétszáz évben, és ebben nagy szerepet játszottak a nemzetközi szervezetek, a különböző globális hatású politikai mozgalmak, a modernizációs politikát folytató és kikényszerítő politikai elitek, és persze a kulturális minták ereje (Thornton 2005, 2010). Mielőtt még továbblépnénk, a migráció témájának integrálása kapcsán érdemes szemügyre venni, hogy a népesedéspolitikai rendszerekben hol és hogyan fordult elő a nyolcvanas években a szakértői

elitek jelentésében e népesedési diskurzus, hogy e társadalmi gyakorlat alapján is lássuk a társadalmi összefüggéseket (Lásd 2. sz. Melléklet).

Ezen elterjedt demográfiai átmenet mintát az ENSZ népesedéspolitikai adatbázisában úgy próbáltuk közvetetten azonosítani, hogy az adott ország szakpolitikusi a népesség növekedése vagy termékenysége esetében kerülnek a közvetlen beavatkozást, mivel kielégítőnek minősítik a folyamatokat, illetve a szöveges indoklás szerint kifejezetten csak a társadalmi oldali beavatkozást tartották fontosnak. Ilyen beavatkozás lehetett például az írni-olvasni tudás elősegítése anélkül, hogy az adott társadalmat radikálisan meg akarták volna változtatni alapintézményeiben (Timmons-Hite 2000, 8-11). A társadalmi beavatkozás színtere ezen esetekben tehát általában a gazdaság további piacosodása, az írni-olvasni tudás növelése, az iskoláztatás javítása, a családok jóllétének emelése, amely szakpolitikai eszközök persze sok esetben összekapcsolódtak a családtervezési szolgáltatások biztosításával is. A népesedéspolitikai bemutatásokban szóba sem került valamilyen alternatív gazdasági rendszerre való áttérés. De, szemben a malthusiánus diskurzussal, ebben az esetben nem a népesedés versus erőforrás-egyensúly számított, hanem a társadalmi előrehaladás biztosítása volt a kulcskérdés direkt népesedési kontroll és beavatkozás nélkül.

Ebben a szellemben Argentína elutasította a népesedési vagy termékenységi beavatkozást, és a jóllét és rurális fejlődés biztosításával kívánta elérni népesedéspolitikai céljait. Brazília egyértelműen átmenetről beszélt az indoklásban, és a metropoliszok helyett más városok növekedését támogatta. Finnország kormányzati szakpolitikusi csak a társadalmi fejlődés keretében tudtak népességváltozásról gondolkodni. Olaszország az egyének jóllétének emelésében látta a népességfejlődés kulcsát. Mianmar elutasította a családtervezést, és a gazdasági növekedés felgyorsítása érdekében lépett fel a szakértői jelentés tükrében. Nagyon sok, a demográfiai átmenet kategóriába sorolt országban a nők társadalmi státuszának a növelése számított kívánatos népesedési eszköznek komolyabb szerkezeti átalakítás nélkül. Így volt pl. ez Svédországban, Venezuelában, Afganisztánban, Csádban vagy a Kongói Demokratikus Köztársaságban.

Amennyiben az adott diskurzus mintáinak földrajzi elterjedését vizsgáljuk, akkor jól látszik, hogy sok tekintetben a malthusiánus diskurzusok földrajzi térképének a fordítottját látjuk, hiszen a legtöbb nyugati vagy nyugatinak minősülő ún. fejlett állam e diskurzív keretet hasznosíthatta népesedéspolitikájában, miközben az ún. harmadik világban csak néhány ország volt

idesorolható. Úgy is fogalmazhatunk, hogy a malthusiánus gondolkodástól áthatott kivételektől eltekintve a nyugati országok magukkal kapcsolatban megengedik a társadalmi változás autonómiáját főképp azért is, mert már átestek az átmenet legtöbb fázisán, és a felhalmozott jövedelmük és a fogyasztásuk esetleges társadalmi következményei miatt nem látták fontosnak a beavatkozást a népesedési folyamatokba.

Ezen diskurzív mintában az elvándorlás kérdése a fejlődés csúcspontjainak tekintett gazdagabb országokban szinte egyáltalán nem tematizálódik. A malthusiánus hagyományoktól nem mentes Japán kivételével, egyetlen egy ország sem akarja az elvándorlást növelni (csak fenntartani és csökkenteni), hiszen úgymond itt már viszonylag alacsony a népszaporulat, és innen nem is érdemes és nem is kellene tovább vándorolni. E diskurzusok szerint azonban főképp ezen államokban a bevándorlás nem elkerülhető, miközben azt szelektíven korlátozni kell. Jól jelzi ezt, hogy a 45 állam közül, akiknél feltesszük a modernizációs diskurzusok érvényesülését népesedéspolitikai szinten, 10 esetben teljesen egyértelmű, hogy az egyik legfontosabb politikai cél a bevándorlás korlátozása és/vagy erős szelekciója. Azon átmenet diskurzusok, amelyek szerint a történelmileg szükségszerűen kialakuló alacsony termékenységet vándorlással kell pótolni, de egyben erős szelekciónak kell alávetni, már a globalizáció kezdeti időszakában rendelkezésre álltak.

Erre a szelekciót hangsúlyozó fordulatra éppen a nyolcvanas évek közepén került sor, valamint ez a második demográfiai átmenet elméletében öltött testet. A tudományos és szakpolitikai szövegekben megjelenő és sokat vitatott elmélet már szervesen beépíti a migráció kérdését (Melegh-Óri 2003). Az előző elmülethez hasonlóan Eurocentrikus diskurzív blokk propagálói szerint a családi élet és a termékenység folyamataiban nemcsak új elemek jelentek meg a hatvanas években, hanem bizonyos "hagyományos" magatartásformák és értékek kiszorulni látszottak. Ezen átalakulás érintette a házasságkötés és a házasság lét szerepének csökkenését és az individualizmus kiteljesedését, egyre gyorsuló öregedési folyamatok mellett. Szemben tehát az első demográfiai átmenet elméletével, amely progresszióként értelmezte a termékenység csökkenését, itt már aggodás olvasható ki a demográfiai szövegekből.

A második demográfiai átmenetet értelmező szövegekben nyíltan megjelenik a migráció kérdése is. Az európai értékek hanyatlása kapcsán az ún. fejlett államokban összekötik a termékenység csökkenését, a családi élet átalakulását és a bevándorlás együttes térnyerését (Teitelbaum-Winter 1985, 1998). Ez a kötés ambivalens jellegű, hiszen egyrészt nem

mondanának le a migráció előnyeiről, miközben hangsúlyozzák a hagyományosabb értékek védelmét, és ebben kötődnek a malthusiánus diskurzusok egy részéhez. A népességcsökkenés és az identitásvesztés réme itt is a legegységesebben a bevándorlás megerősödésével kapcsolatban fogalmazódik meg, hiszen a bevándorlók úgymond „közvetlenül” veszélyeztetik az átmenet folyamatába bekapcsolódó, és ezért a népességszám megőrzése érdekében a bevándorlókra szoruló társadalmak „hagyományos” jellegét, kulturális összetételét:

„Az idegen népességek sokféle nemzetiséget foglalnak magukba, ezek közül három-négy azonban dominánsnak tekinthető. Néha ezek vallásukban különböznek a befogadó országtól, és számos példa van arra, hogy templomokat vagy zsinagógákat alakítanak át mecsetté, vagy új mecseteket építenek, és a müezzin felerősített hangja most olyan területekről hívja imára a híveket, amelyek korábban kizárólag keresztények voltak.” (van de Kaa 1987. 42.)

Mindeközben persze a bevándorlást fenn kell tartani, állítják a demográfiai átmenetben gondolkodó szövegek a nyolcvanas években. Mint például az alábbi összefoglaló a fejlett országok alacsony termékenységének következményeivel foglalkozó vitáról a Family Planning Perspective 1987-es számában, amely a demográfiai átmenet elméletének egyik szószólójára, Ansley Coale-ra való hivatkozással arra figyelmeztet, hogy csupán illúzió mechanikus megoldásként felfogni a bevándorlást, hiszen a befogadó társadalom nagyon könnyedén felülírja a beköltözők termékenységi aspirációit:

„A bevándorlók számának növelése megoldhatja a népességnövekedéssel kapcsolatos rövid távú aggodalmakat, de Coale szerint a hosszú távú hatás a népesség összetételével kapcsolatban kicsi lesz, ha a magas termékenyséű országokból érkező bevándorlók gyorsan alkalmazkodnak az USA alacsony termékenységet előíró normáihoz. Az időskorúak arányának növekedését, a fiatalabb korcsoportok súlyának csökkenését, és az átlagéletkor ebből következő növekedését csak akkor lehet elkerülni, ha „a bevándorlókkal együtt importálnánk a magas termékenységet is.” (Klitsch 1987, 130, ford. M.A.)

Ezen a migráció szempontjából ambivalens modernizációs diskurzusok kiegészültek a vándorlás modernizációs diskurzusaival, amelyek azért is különösen fontosak, mert elméleti előképei a migráció, mint általános és absztrakt kategória megalkotásának, mind tudományos, mind pedig a növekvő piaci utilitarizmus szempontjából. Ezen kísérletek közé tartoznak például a migrációs átmenet diskurzusai. Ezek a diskurzív blokkok már a hetvenes évektől úgy keretezték a

vándorlás kérdését, hogy történelmileg elkerülhetetlen a mobilitási szint növekedése. Tehát már a malthusiánus diskurzus esetében is felismert ambivalenciát az ún. tradicionális értékek megőrzése és a nagyobb mobilitási szabadság között ez a diskurzív formáció is létrehozta, mégpedig Eurocentrikus keretben. A modernizációs keretben ez az előrehaladás a nagyobb mobilitás irányában (a fejlett nyugati államok körében) mint progresszió jelenik meg, szemben a malthusiánus kerettel.

Ezt a konstrukciót éles formában a földrajztudós Zelinsky szövegeiben találjuk meg, aki az 1930-as években az Egyesült Államokban és Európában kidolgozott demográfiai átmenet gondolatát vette alapul (de Haas 2007, 147-148, Meleg 2006, 60-64, Sanderson - Kentor, 2009). Zelinsky azzal érvelt, hogy a társadalmi előrehaladással fokozatosan nő a mobilitás, mivel a modernizációs társadalmi-történeti folyamatok (értsd leginkább a piacosság) révén az országok egyre jobban bekapcsolódnak a migráció folyamatába egy lineáris fejlődés keretein belül.

Ezt Wilbur Zelinsky, aki maga is foglalkozott korábban a harmadik világ 'túlnépesedésével', így fogalmazta meg művében:

„Vannak egyértelmű és határozott minták abban, hogy miképpen növekszik a személyes mobilitás, és ezek a modernizáció lényegi elemeit alkotják. Talán megfogalmazhatunk nyolc <ebből az idézet most csak kettőt tartalmaz> összekapcsolódó állítást, amelyek adekvát módon meg tudják világítani a hipotézist: (1) Átmenet az erősen korlátozott fizikai és társadalmi mobilitás alacsonyrendű állapotából a mozgás egy magasabb rátája felé, akkor következik be, amikor a közösség keresztülmegy a modernizáció folyamatán. (2) Bármely konkrét közösség esetében a mobilitási átmenet szorosan követi a demográfiai és más, még közelebbről meg nem határozott átmenetek szekvenciáit. Igen komoly interakció figyelhető meg a kérdéses folyamatok között.” (Zelinsky 1971, 222)

Zelinsky szerint a migrációs átmenet a modernizáció általános folyamatának a része, amelyben a termékenység csökkenése, az ipari és mezőgazdasági munkahelyek visszaszorulása, és az iskolázottság növekedése a legfontosabb. Az így növekvő mobilitási szintek végül elvezetnek a cirkuláris migráció dominanciájához.

A demográfiai átmenet ugyan ambivalensen fogalmaz (mindig erős hangsúlyt helyez a megfelelő szelekcióra a bevándorlók körében), de a migrációs tranzíciós keretekkel összekapcsolódva már komoly diskurzív blokkot képezett abban az értelemben, hogy a migráció a fejlődés „természetes”, de kontroll alatt tartandó része. E blokk, amely nagyon sok formában megjelent a világszervezetek és szakmai fórumok diskurzív világában, a fejlődés „szerves” részévé tette a migrációt és annak növekedését. Furcsa csavarral figyelmen kívül hagyta az egyenlőtlen fejlődés rendszerszintű problémáját, és akárcsak a többi átmenetelmélet, minden folyamatot nyugatcentrikusan elemzett. Tulajdonképpen nem lesz meglepő, amikor majd később látjuk, hogyan vezettek el ezek a gondolatok az elitek szintjén a migráció globális és európai szintű intézményesítésének és kormányzásának gondolatához és rendszereihez, illetve a migráció mint piacépítő eszköz gondolatához, miközben utat nyitottak a migrációellenes blokk számára is. Sőt tulajdonképpen ez a diskurzív keret egy ambivalenciát, egy feszültséget testesít meg. Egyrészt elfogadja az erős szelekciót, miközben elkerülhetetlennek tartja a bevándorlás növekedését és fenntartását. A későbbiekben tehát nem lép majd fel egyértelműen az anti-migráns pozícióval szemben, hiszen (szemben a fejlődés alapú kritikai diskurzusokkal) maga is fenntartotta a szelekció és hierarchia rendszerét, és nem reflektált az adott demográfiai folyamatok rendszerfüggőségére (piaci és nem piaci rendszerek), hanem megmaradt egy általános modernizációs folyamat feltételezésénél. A rendszerszintű elemzés helyett tehát megragadt egy általános demográfiai törvényszerűségnél, amely rendszerszintű összefüggések nélkül működik minden országban, és csak az időzítés kérdéses az adott keretben.

Összefoglalóan és összekapcsolva a főbb demográfiai folyamatokkal, a nyolcvanas években ezen diskurzusok szintén hozzájárultak a kialakuló migrációs vitához és polarizálódáshoz. Hiszen egyrészt a migrációt, az alacsony termékenységet és a növekvő individualizmust a fejlődés elkerülhetetlen részeként mutatták be, és a nyugati országok középosztályainak mind teljesebb társadalmi élete felől értékelték a folyamatokat, figyelmen kívül hagyva más térségek lehetséges perspektíváit. Ezek a diskurzív minták jól illeszkedtek a hosszú távon is zajló termékenységcsökkenéshez és a migrációs szint nyolcvanas évek-beli emelkedésének folyamatához, illetve a családi és szexuális élet modernizációjához és átalakulásához. Másrészt már a nyolcvanas években látszott, hogy éppen a migráció kérdésében bizonyos szempontból csapda alakult ki. A második demográfiai átmenet gondolati világa már részben konzervatív és/vagy malthusiánus alapon „korrigálni” próbálta a diskurzív kereteket pl. a nyugat-európai

bevándorlás túlzottan magas szintje kapcsán. A világ leggazdagabb része tekintetében felmerült a túlságosan alacsony termékenység kérdése is. Tehát e minta úgyszintén felvett egy kulturálisan defenzív pozíciót a Nyugat szempontjából és fenntartotta a hierarchikus szelekciót a bevándorlók tekintetében. Ennek a háttérében pedig az állt, hogy itt is demográfiai-geopolitikai versenyben folyt a gondolkodás. A migráció pártolása egyaránt ezen a helyettesítő szerepen alapult, hiszen máskülönben „az egyensúlyok” túlságosan megbomlanának e keret szerint (Weiner 2001, 23-44). Ezen ellentmondások később fontos szerepet játszanak majd a piacpárti hegemonia elvesztésében és egy új hegemonia kísérletében Nyugaton és Európában.

II.2.4. A szocialista modernizáció diskurzusai, a tervezés, az optimális növekedés és a demográfiai szuverenitás a nyolcvanas években

Ez a diskurzív típus a különböző szocialista rendszerekben működő társadalmak sajátja volt és ezen formációkban a migráció kérdése szintén sajátos szerepet játszott.⁷ A kelet-európai szocialista blokk, és nagyon sok esetben az Európán kívüli szocializmusok politikusai, tervező szakemberei, demográfusai és statisztikusai a népesedést önmagában előtérbe helyező és a társadalmi oldal átalakítását háttérbe szorító malthusiánus diskurzus marxista kritikájából indultak ki eredetileg. E kritika sok eleme megjelenik később a kapitalista fejlődést, és világrendszert kritizáló elméleti és diskurzív rendben is, amit a későbbiekben elemzünk. A szocialista tábor politikusai és szakdemográfusai ettől a kritikai kerettől azonban igen hamar eltértek, és áttértek egy sajátos tervezéselvű, állami modernizációs diskurzusra a demográfiai folyamatok kapcsán. Ezért e diskurzusok, bár hangsúlyozzák a társadalmi fejlődést, de mégsem tekintették azt a változtatás kizárólagos terepének és a tervezési folyamatok kizárólagos részének, illetve közvetlen népesedéspolitikai célok megfogalmazásával utat engedtek a közvetlen beavatkozásnak is. A beavatkozás fő célpontja a népességnövekedés és különösen a termékenység növelése egyrészt a szocialista iparosítás és gazdaságfejlesztés részeként, illetve a politikai-katonai erő megőrzéseként. Emellett persze az ezen diskurzust előtérbe helyező országok utat engedtek más megfontolásoknak is. Erre jó példa Kína fentebb említett esete,

⁷ A szocialista modernizáció szakkifejezése a hetvenes években robbant be a tudományos és politikai köztudatba, de a kilencvenes évek elejére szinte már el is tűnt. (Google Books Ngram Viewer (<https://books.google.com/ngrams>) Hozzáférés 2021. március 24.)

amely így már részben átkerült a malthusiánus kategóriába. Vagy éppen Románia abortuszellenes fordulata a hatvanas években, illetve a bolgár népesedési „pánik” (Brunnbauer-Taylor 2004, Kligman 1996, Melegh 2006, 2011, Greenhalgh 1996, Haney 2002).

Az ENSZ népesedéspolitikai adatbázisában ezek az országok általában úgy jelentek meg, mint amelyek elégedetlenek a népességnövekedéssel, azon belül is a termékenységgel (lásd 3. Melléklet). Az ENSZ adatbázis szerkesztőinek ugyan többször azt jelentették a szakpolitikusok, hogy kielégítőnek tartják ezeket a rátákat (és ezek sokszor tényleg igen magasak voltak), de a szöveges értékelés szerint már kívánatosnak tartottak mindenféle pronatalista családpolitikát, panaszkodtak a munkaerőhiány miatt, vagy féltek a gyerekszámcsökkenés miatt bekövetkező idősödéstől.

A felálló új modernizációs diskurzusok nagyban emlékeztetnek a demográfiai átmenet diskurzusaira, de jelentős eltérés van a termékenység csökkenésének megítélésben. Ugyanis ezek a diskurzusok ugyan elfogadták a társadalmi helyzet primátusát a demográfiai viselkedés kapcsán, illetve a lépcsőzetes progresszív előrehaladást a demográfiai folyamatok terén, de a társadalmi, és különösen a jövedelmi helyzet javulásától nem a termékenység csökkenését, hanem éppen annak növekedését, vagy legalábbis szinten tartását várták.

Jól mutatja ezt az ENSZ népesedéspolitikai adatbázisa is, ahol leszámítva Kínát, Vietnámot vagy bizonyos értelemben Jugoszláviát (amelyek mint fentebb láttuk sok malthusiánus elemet átvettek népesedési diskurzusaikban) a szocialista államok túlnyomó többségben a termékenység növelése vagy magas szinten tartása mellett érveltek. Ezen államok, különösen a kelet-európai államok egységesek voltak ebből a szempontból, bár megjegyzendő, hogy Mongólia, Laosz, Észak-Korea és Kambodzsa is ilyen módon gondolkodott a népességnövekedésről vagy a termékenység szintjének emeléséről. A huszadik századi szocialista gondolkodásnak kulcselemei voltak a gyarapodás és a növekedés toposzai. Mindeközben szemben mindenféle konzervatív vagy revitalizációs diskurzussal, a születésszabályozás vagy az abortusz tekintetében meglehetősen nyitottan viselkedtek, és az államok többségében államilag támogatták a családtervezést, azaz nagyon sajátos képletet mutattak globálisan. A szocializmus születésétől fogva magában hordozott egy liberalizálási tendenciát, miközben időről időre konzervatív hullámokat is megfigyelhettünk. Egész története során jól jellemezte ez a feszültség, és tulajdonképpen mind a mai napig ennek szemtanúi lehetünk ott, ahol megmaradt ez a politikai forma.

Az is nagyon sajátos volt, hogy e diskurzus szerint a jólét emelkedése együtt jár a termékenység növekedésével a családtervezés elterjedése ellenére. Ezt úgy indokolták, hogy a társadalmilag és morálisan felsőbbrendűnek gondolt szocialista rendszereken belül főképp a munkásság körében javul a gyermekvállalási hajlandóság. Emellett bíztak a tervgazdaságba illeszkedő erős gazdaságdemográfiai készletetek erejében. Tehát a társadalmi progresszió és a pronatalista erkölcs javulása együtt járt ebben a diskurzív rendben, és a progresszió globális fókuszpontja a szocialista rendszer volt (Melegh 2006, 85, 2014, 2017). Ennyiben ezek anti-malthusiánus, sőt részben a demográfiai átmenetet is megkérdőjelező diskurzusok voltak. Ott ugyanis a jólét növekedése termékenységcsökkenéssel jár. Mindeközben a szocialista államok diskurzusai is őrizték a fejlődés teleologikus rendjének gondolatát. A munkaerőigények és a népességfejlődés tervezése kapcsán pedig fenntartották az optimális népességfejlődés gondolatát, és keresték ezen „kiegyensúlyozott” népességfejlődési megvalósításának módjait (Dobos 2018, 348). Egy sajátos stabil és stacioner (nem változó termékenység és halandóság mellett, azonos születési és halálozási számot produkáló) népesedési optimum gondolatán dolgoztak a legtöbbet:

„A jelenlegi időszakban a világ csaknem minden országa foglalkozik azzal a gondolattal, hogy milyen népegyeszetaprodás tekinthető a jelenlegi helyzetben a legmegfelelőbbnek ahhoz, hogy a jövő gazdasági, társadalmi, kulturális céljai megvalósíthatók legyenek. Különböféle számítások, elemzések, módszerek eredményei egyre inkább általánossá teszik azt a megállapítást, hogy a világ egészére, illetve azon belül az országok többségére az lenne a legideálisabb, ha a népességszám bizonyos idő után stabilizálnának. Ez azt jelenti, hogy olyan népesedési helyzetet kellene elérni, amelyben — optimális kormegoszlás alapján, a gyermekkorúak, a munkaképes korúak és az öregkorúak a népesség meghatározott, gazdasági, munkaerő és utánpótlási szempontból is a legmegfelelőbb hányadát alkotnák — a születések és a halálozások száma évente lényegében egyforma lenne. Ez azt is jelentené, hogy az egyes nemzedékek nagysága is kiegyenlített lenne, és csak a biológiailag meghatározott későbbi élettartamban kezdődne el az egyes nemzedékek lassú, fokozatos csökkenése.” (Klinger-Monigl 1981, 410-11)

Ezen diskurzív rendben a népesedéspolitika, a népesedési folyamatok kiegyensúlyozása az állam különleges felhatalmazásán és szervezőképességén alapul. A népesedéspolitika sikere egy omnipotens, a gazdaságot és a társadalmat a redisztribúció révén összeolvasztó jóléti

rendben definiálódik, szemben a piaci társadalmak rendjével, ahol ez a kollektív állami racionalitás csak nagyon korlátozottan érvényesülhet (Szelényi-Konrád 1989).

Érdemes hosszabban idézni az NDK népesedéspolitikájának egyik nyolcvanas évek közepi dokumentumát, hiszen az itt feltáruló, valamint a többi kelet-európai és Európán kívüli szocialista országban is megjelenő diskurzív rendben olyan elemeket lehet azonosítani, amelyek történeti háttérként hozzájárulhattak a globalizációs folyamatok későbbi kritikájához, és a materiális folyamatokkal való interakcióban a demográfiai nacionalizmus, azon belül pedig az anti-migráns blokk későbbi megerősödéséhez és radikalizálódásához:

*„Az NDK szuverén jogának tartja a demográfiai folyamatok célirányos befolyásolását.”
(Káposztás-Klinger 1987, 65)*

Ez az állítás komoly beavatkozási jogköröket tart fenn az állam számára. Majd így folytatódik a szöveg:

„Kiindulási pontnak az a tapasztalat tekintendő, hogy a népesség olyan mértékben fejlődik, amennyire ezt a társadalmi és a gazdasági fejlődés lehetővé teszi és igényli. A népesedéspolitika arra irányul, hogy az emberek és az egész társadalom érdekében elősegítse a társadalmi-gazdasági fejlesztési célok és a demográfiai folyamatok összhangját.” (uo. 65)

Tehát a fejlődés szabta határokon belül kell mozogni, de oda-vissza kapcsolatban össze kell hangolni a fejlesztési célokat és a népesedést. Ezen belül el kell érni az egyszerű reprodukciót, a családok és a házasság védelmét, a belső vándorlás és a gazdaságfejlesztés összhangját, a halálozás csökkentését, főképp az egészségügy javításával és az életszínvonal növelésével. A dokumentum a következő konzervatív értékektől áthatott jóléti intézkedésekkel látja ezt megvalósíthatónak:

„A szocialista népesedéspolitikát a következőképpen valósítják meg:

a) a házasság, a család és az anyaság különleges védelme, valamint ezek anyagi és erkölcsi támogatása és elismerése, különös tekintettel a körülmények további javítására, annak

érdekében, hogy a nők szakmai és társadalmi fejlődését harmonikus egységbe olvasszák anyai és családi feladataikkal;

b) a társadalom és a család közös felelőssége a felnövekvő generációért; valamint a gyermekek születésével, gondozásával és nevelésével összefüggő ráfordításoknak és juttatásoknak a társadalom részére történő növekvő átvállalása;

c) a mennyiségi népességreprodukció kiegyenlített demográfiai folyamatok révén történő megvalósulása és a népességösszetétel optimális alakulásának megteremtése és fenntartása;

d) a gyermekek iránti vágygal és ennek megvalósulásával összefüggő anyagi és ideológiai feltételek megteremtése. Ide tartozik mindenekelőtt: a felelősségteljes családtervezés propagálása, a gyermeket családok anyagi helyzetének javítása, a gyermeket családok előnyben részesítése a lakáshoz juttatásban - alacsony, stabil lakberek biztosításával -, a gyermekgondozó intézmények iránti igény kielégítése;

e) az egészségügyi gondozás javítása, a megelőzés, a diagnosztika, a gyógyítás és a rehabilitáció egységében, garantálva az egészségügyi ellátás valamennyi formájához állampolgári jogon történő korlátlan hozzáférést.” (uo. 66)⁸

A fenti ideologikus frázisokkal teletűzdelt szöveg jól mutatja, hogy számos nagyon fontos eleme már ekkor megvolt annak a diskurzív rendnek, amelyek könnyedén illeszkedtek egy elzárkózó konzervatív indíttatású diskurzív rendbe. Ilyen volt a kollektív felelősségen alapuló pronatalizmus és a családok, illetve a gyerekvállalásuk középpontba állítása.

E diskurzív rend egyik legfontosabb eleme, hogy a szocialista népességpolitika és tervezés magasabb rendű és „etikai-morális” okokból biztosítja az egyszerű reprodukciót, illetve gátolja meg a népességcsökkenést. A népesedési és társadalmi folyamatokat az állam összehangolja, és ennek során mindenféle proaktív népesedéspolitikai eszközt is felhasznál, beleértve a más diskurzusokban egymásnak ellentmondópronatalista támogatást és a családtervezést is. Ez a perspektíva megfelel a versengő modernitásban való gondolkodásnak, amikor is a cél a Nyugat meghaladása, mind a statisztikailag mérhető társadalmi fejlettség, mind pedig a morális

⁸ Lásd Káposztás-Klinger 1987, 65-66: "Demographische Prozesse und Bevölkerungspolitik in der Deutschen Demokratischen Republik, 1970 bis 1983" c. jelentés 1984. évi adatokkal korszerűsített változatának 1-8., 32-43. oldalai alapján. Megjelent a Protokolle und Informationen c. sorozatban. Kiadja: Wissenschaftlicher Rat für Sozialpolitik und Demografie beim Wissenschaftlichen Rat für die wirtschaftswissenschaftliche Forschung der Akademie der Wissenschaften der DDR. Berlin, 1984 Nr. 3/1984.

tartalom tekintetében (Melegh 2006, 83). Ez egy fontos momentum, hiszen történeti háttérként megalapozhatja a későbbi ellenállást és rivalizálást a Nyugattal főképp a nyugati moralitással szemben.

Ezen túlmenően a teljes körű állami és biopolitikai szuverenitásból indultak ki a politikai aktorok a kollektív racionalitás nevében, amelynek részeként a gazdasági tervezés, az egészségügyi ellátás, a lakhatás, belső, gyakran irányított vándorlás, a gyermekgondozás stb. eszközrendszerét együttesen hasznosítják. E tervezői cselekvőképességet egyes egyedül a társadalmi fejlődés igényei korlátozhatták, legalábbis a népesedéspolitikai szövegek, és nem a társadalmi gyakorlat szintjén. (Románia esetében lásd Kiss 2010, 48, 52). Ez a szuverenitás gondolat igen komoly szerepet játszik a későbbiekben, hiszen ekkor az egyik fő elem az állam nem korlátozható szuverenitása a migráció és a demográfia terén. Ez így volt a megengedőbb szocialista modernizációs diskurzusokban is, mint pl. Magyarországon, amennyiben a szakmai elit szövegeit vesszük alapul. Meg kell jegyezni persze, hogy az adott csoporton belül és a szélesebb közéleti diskurzusokban megoszlottak a vélemények a beavatkozás méretét, szintjét, eszközeit és céljait tekintve (Monigl 1990, különösen érdekes ebből a szempontból Andorka Rudolf véleménye). Mégis a gondolat, hogy az adott körülmények között legyen erős az állam demográfiai szuverenitása, nem kérdőjeleződött meg (Szabady 1978. 310-314.).

Más diskurzusokban ez a magas fokú állami szuverenitás (vagy még pontosabban szuverenitási képzet, szuverenitási igény) nem, vagy más formában fogalmazódik meg. A legtöbb diskurzusban a társadalmi és demográfiai viselkedés adott pontokon befolyásolható, sőt kikényszeríthető, de igazából nem tervezhető. A később bemutatott revitalizációs, fasisztoid diskurzus esetében például az állami hatalom a népesség közvetlen szabályozását és megfegyelmezését tűzi ki célul kapitalista körülmények között, miközben a komplex társadalmi tervezés és az emancipáció gondolata hiányzik. E két diskurzust a fentiek alapján a legkevésbé sem lehet összemosni.

A szocialista modernizációs diskurzusban a népesedéspolitika legfontosabb célja az volt, hogy biztosítsa az egyszerű reprodukciót és, ne legyen népességcsökkenés, így ennek megvalósítása egyrészt a társadalmi fejlődésért érzett felelősség, másrészt pedig etikai és morális megfontolások alapján kellett, hogy megtörténjen. E diskurzusban létezett tehát egy olyan kollektív társadalmi test is, amelynek fenntartása egy adott szinten morális, társadalmi kötelezettségekkel járt. Ez, mint majd később látni fogjuk, úgyszintén komoly tényező lesz a diskurzív küzdelmekben.

Külön kiemelendő a „házasság, a család és az anyaság” különleges védelme és támogatása, amely egy olyan konzervatív elem volt, ami így elemként kiszakítva, jól megfér a konzervatív, termékenység-központú nacionalizmus bármely formájával (Brunnbauer és Taylor 2004). Ezen ideológiai kívánalom pedig összekapcsolódott a társadalmi juttatások egyre szélesebb körének pénzbeli biztosításával. Ezek a társadalmi támogatások egyfajta járadékot jelentettek, ezért egészen egyértelmű, hogy összekapcsolódtak a biopolitikai versengéssel és az abból fakadó paradox kapcsolattal a társadalmi emancipáció (pl. a sokgyerekesek szegénységének megszüntetése) és társadalmi kirekesztés között. AA hetvenes és a nyolcvanas években ennek megfelelően egyre inkább megnőttek az indulatok a támogatásra „érdemtelenek” csoportjaival kapcsolatban, amit jól mutatnak azok az elemzések, amelyek ilyen értelmű Foucault-i fordulatról beszélnek a hatvanas évek végével és hetvenes évekkel kapcsolatban (Haney 2002, Melegh 2011a). A piaci szocializmus és a készpénzjuttatás valószínűleg kirekesztőbb volt diskurzusok szintjén, mint a közösségi fogyasztás emelésén és a közvetlen szükségletkielégítésen alapuló korábbi rendszer.

Különös jelentőséggel bír, hogy ezekben a diskurzusokban a migráció igen korlátozottan jelent meg (sőt tulajdonképpen a legtöbb szocialista országban tabusították különböző politikai okoknál fogva). A 3. Melléklet jól mutatja, hogy a szocialista államok szinte kivétel nélkül kielégítőnek, demográfiai szempontból lényegtelennek, és nem növelendőnek tartották a migráció szintjét, vagy mint Kambodzsa, tovább szerették volna csökkenteni a meglévő elvándorlást. Ez azért is kiemelendő, mert szinte folyamatos munkaerőhiány volt. Ezek az államok mégis igen erős restriktiókat tartottak fenn, amely egyszerre szolgált politikai és gazdaságdemográfiai célokat. Ez a tiltás különösen erős volt az elvándorlás tekintetében. Ennek az ENSZ adatbázisa szerint többször hangot is adtak, például Albánia egyenesen a nemzetközi migráció korlátozását, sőt tilalmát hangoztatta az általunk elemzett adatbázis szerint. Ennek egyik fő oka a kapitalista világrendszerrel való versengés volt politikai és katonai és a katonai létszámok terén, miközben komoly szerepet játszott a „munkaerőhiány” és a munkaerőgazdálkodás szabályozása beleértve az elvándorlás restriktióját is. A munkaerőhiány, mint demográfiai probléma egyértelműen megjelent Csehszlovákia és Ukrajna esetében.

E diskurzus csak a „baráti” szocialista országok közötti munkacserét támogatta. Szerintük erre szervezett formák között kellett, hogy sor kerüljön és szinte mindegyik szocialista ország azt válaszolta, hogy migráció szempontjából egyedül a KGST-ben résztvevő országok jöhetnek számításba, de az is csak tervezett módon. Megjegyzendő, hogy e formában igen sok

vendégmunka programot támogattak kezdetben a nemzetközi szolidaritás elveire hivatkozva, míg a későbbiekben egyre inkább a munkaerőhiányból és gazdasági megfontolásokból kiindulva (pl. Kelet—Németországba, Csehszlovákiába, a Szovjetunióba más kelet-európai országból, vagy éppen Kubából és Vietnámból) (Kovács Éva 1987, Alamgir 2017, Perez-Lopez 1990).

A bevándorlás tekintetében a szocialista modernizációban gondolkodó országok is szelektívek voltak. A baloldali politikai menekültek előtt gyakran szélesre nyitották a kapukat (görög menekültek, latin-amerikai baloldali menekültek stb.), illetve komoly egyetemi ösztöndíjakat adtak „baráti” és szegényebb országok diákjainak, miközben más csoportokat sok esetben kriminalizáltak, pl. a politikai szempontból az ún. nem baráti országokból visszatérő korábban elvándoroltakat. Fontos megjegyezni, hogy ezen diskurzusban nemzeti alapokon értelmezték a demográfiai folyamatokat és a nemzeti szinten működő tervező állam felelősségévé tették. A folyamatok „irányítását és szervezését” át nem engedték volna. A szuverenitás gondolata e diskurzusban megkérdőjelezhetetlen volt (Tóth Pál 1993).

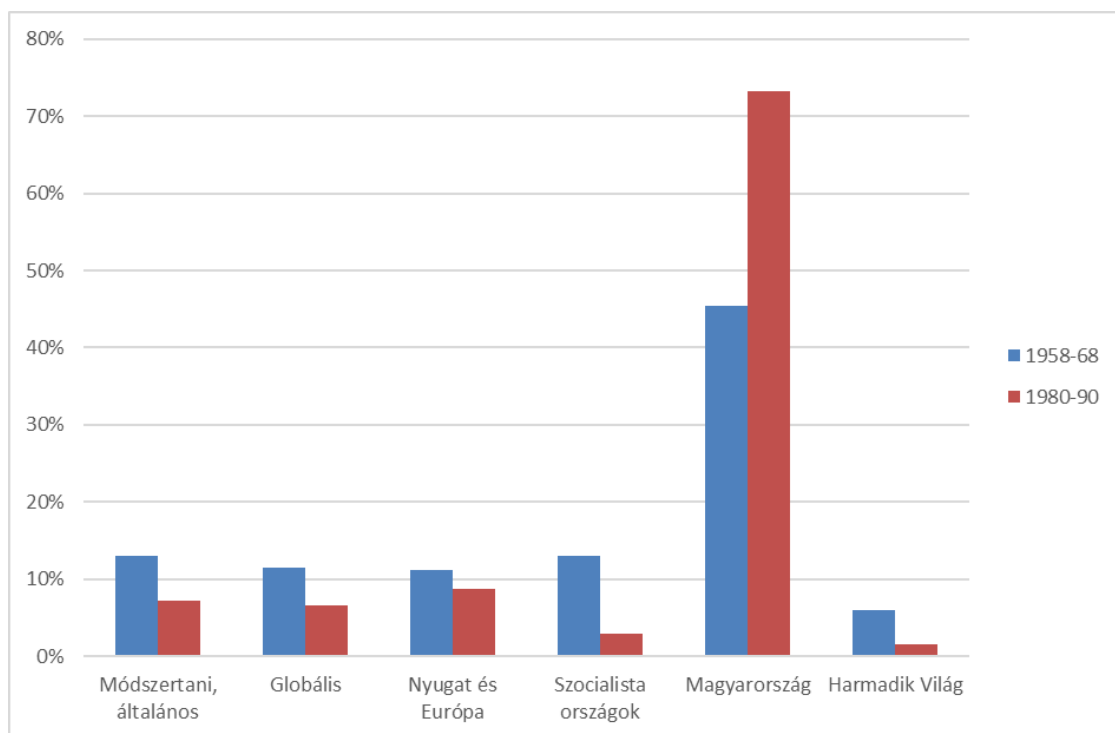
Összefoglalóan a hetvenes évektől a szocialista modernizációs diskurzusok jelentősen átalakultak, amikor szemben a korábban preferált közösségi szintű szolgáltatásokkal (bölcsőde, óvoda, gyereknyaraltatás stb.) az egyéni jóléti járadékok biztosítása került előtérbe. Ekkortól a társadalmi helyettesítés vagy felszabadítás gondolata végképp háttérbe szorul az egyéni-családi jólét biztosításával szemben. A korábban felépülő modernizációs diskurzusok családpolitikai szempontból konzervatív, sőt kifejezetten elnyomó diskurzusokkal épültek egybe a világ igen sok szocialista államában (abortusz tilalma, a nem heteroszexuális irányultság tabusítása és kirekesztése, a reprodukciós feladatok előírása, belső etnikai demográfiai versengés stb.) Egyre inkább a potenciális vagy ténylegesen is zajló népességvesztés, a termékenységcsökkenés elleni küzdelem direkt eszközeinek intézményesítése és legitimálása került előtérbe több szocialista országban még akkor is, ha a vonatkozó intézkedések hatása nagyon korlátozott és időleges maradt (Kligman 1998, Klinger-Monigl 1981, Haney 2002).

A nem vagy alig korlátozott állami szuverenitás képzete és gondolata a népesedés kapcsán kulcsfontosságú momentum a későbbi migránsellenes fordulatban. Különösen, ha figyelembe vesszük, hogy ezek az államok már a hatvanas évektől a népesedési válságok rémével küszködtek. Így tulajdonképpen egyáltalán nem meglepő, hogy a teljes intézményi struktúrával együtt, amelyet a helyi szint esetében majd bővebben kifejtünk, ezek az országok erőteljesen predesztinálva voltak arra, hogy teret adjanak a nem szocialista típusú konzervatív népesedési diskurzusoknak, sőt a nemzeti revitalizációs és fasisztoid diskurzusoknak is.

Összefoglalóan több kitűzött cél szempontjából sikerrel jártak ezek az eltérő gazdasági renddel bíró országok. A diskurzusok alapján felépülő politikai intézkedéscsomagok hatására pl. a termékenység csökkenése ezen országokban lelassult és a halandóság is javult, bár egyre lassuló ütemben, sőt szemben a világtendenciákkal, a migráció mértéke szintén nagyon alacsony maradt. Mindeközben a globálisan növekvő migrációra vonatkozóan alig volt diskurzív mintájuk, sőt a növekvő jóléti versengéssel szemben sem léptek fel ezen országok, hanem maguk is ebbe az irányba indultak el az egyéni szintű családtámogatási jövedelmek növelésével, ami a népesedési diskurzusok stabil elemévé vált az ENSZ adatbázisa szerint.

Mindeközben a mentális térképek is egyre inkább a saját országra és Európára összpontosultak egy korábbi diverzifikáltabb, mind globálisan, mind pedig a közvetlen térség iránt nyitottabb megközelítés helyett. Ezt jól mutatja az alábbi ábra:

6. ábra. Cikkek száma főbb földrajzi területek alapján. Demográfia folyóirat, 1958-1968 és 1980 és 1990 között

Forrás: saját számítás

A versengés képzete és a bezárkózás a nyolcvanas évekre meghozta a várt eredményét, és egyre erőteljesebbé vált egy, a későbbiekben tárgyalandó, etnikai versengésen alapuló

narodnyik típusú megközelítés, ellendiskurzus a térségben. Továbbá a Szovjetuniótól Magyarorszáig egyre erőteljesebben tematizálódtak a túlságosan alacsony termékenyséű csoportok versus pl. a „felelőtlen cigányok”, „túlságosan szapora muszlimok” versengésen alapuló diskurzív minták (Melegh 2011, Weiner 2001, 33-37). Magyarországon ez a kapcsolódás különösen éles volt a hetvenes évektől, és jól mutatja a szocialista modernizáció diskurzusának gyengeségeit és önellentmondásait, amelyek végképp világossá váltak, amikor a kilencvenes évek fordulóján az állami redisztribúción és más társadalmi tulajdonformák vegyesgazdaságán alapuló rendszer átadta a helyét egy társadalmilag be nem ágyazott piaci utópiának (Polányi 2004, Hann 2019).

II.2.5. Konzervatív népesedési diskurzusok és a migráció a nyolcvanas években

Ez a diskurzív formáció ugyancsak sok ponton kapcsolódik a későbbi történeti fejleményekhez. Gyökereit tekintve visszanyúlhatunk a 18. századig. A 19. században már a világ nagyon sok területén megjelent, mint konzervatív, a család és a hagyományos életformák védelme érdekében fellépő népesedési ideológia, amely szembefordul a malthusiánus és a modernséget hirdető eszmékkel szemben (Melegh 2014, 2017). A múlt század hetvenes és nyolcvanas éveiben erőteljesen tematizálódott a népesedési vitákban. Ezt jól mutatja, hogy a Google könyvek szövegterében is, exponenciális növekedés figyelhető meg a nyolcvanas évektől olyan kifejezések esetében, mint a családi értékek (erős családi értékek, hagyományos családi értékek stb.), amelyek közül az egyik legfontosabb szóösszetétel a tradicionális család értékek kifejezés volt (Google Books 2021, Hozzáférés 2021. március 22.). A Google könyvekben, ha részletesen megnézzük a kifejezéseket használó könyveket, akkor látható, hogy részben kihívást intéztek ezen kifejezések ellen, azaz a kritikai aspektusokat hangoztatták. Az adott szövegtestben ilyen például Betty Beach könyve családi élet és a munka integrálásáról, amelyben a szerző többszörösen visszatér a „hagyományos családi értékek” és a nők „modern törekvéseinek” összeütközésére (Beach 1989, 30). De egyre gyakrabban jelentek meg az erős családi értékek védelmében is traktátusok és elemzések. Például az amerikai Fehér Ház által megszervezett családról szóló konferenciákon újból és újból visszatértek a hagyományos családi értékek védelmére például a média „romboló” hatásával szemben (Summary 1980). Diskurzív szempontból tehát összességében jelentős felértékelődésről beszélhetünk.

E népesedési megközelítés elkülönült a termékenység és főképp az abortusz tekintetében mind malthusiánus mind pedig a demográfiai átmenetek diskurzusától, bár megjegyzendő, hogy a második demográfiai átmenet kulturális pesszimizmusa már igen közel állt e típushoz. A hetvenes és nyolcvanas években a viták a szexuális viselkedés és az abortusz kérdései körül forogtak, és a világ nagyon sok országában (beleértve, mint fentebb írtuk, több szocialista államban is) egyre erőteljesebb álláspontok fogalmazódtak meg az abortusz, a szexuális viselkedés és a családi élet „liberalizmusával” szemben. A nyolcvanas évektől a vallási és nem vallási indíttatású konzervatív mozgalmak és diskurzusok új erőre kaptak. Fontos újdonság volt azonban, hogy ilyen indíttatású globális mozgalmak is elindultak ebben az időszakban.

E diskurzív keret a népesedéspolitikákban úgy jelenik meg, mint azon nem szocialista és a radikális társadalmi átalakulást elutasító országok, amelyek alacsonynak tartják népességnövekedésüket és termékenységüket, és ezen mutatókat emelni kívánják a helyi társadalom stabilitása és a helyi morál megőrzése érdekében (Lásd 4. Melléklet). Például a ciprusi szakpolitikusok az ENSZ-nek a termékenység növelését egyenesen a nemzeti fennmaradás kérdéseként mutatták be. Az iráni jelentéstevők egyértelműen elutasították a malthusiánus beavatkozást és az iszlám törvények fenntartása mellett kardoskodtak. Chilében pedig „új morális légkörről” beszéltek. Ezen diskurzív világok is a népesedési és gazdasági versengés eredményei, hiszen a hanyatló vagy relatíve kisebb népességszám a geopolitikai, vallási és katonai versengésben való lemaradásként értelmeződött (Quine 1996, Melegh 2006, Weiner-Teitelbaum 2001, 23-27). Az adott keret legfontosabb támogatói a világ konzervatív, sok tekintetben vallási alapon is szerveződő államai, mint Irán, Izrael és a Vatikán, amelyek közül Irán és Izrael több elemében megfelel az alábbiakban bemutatandó nemzeti revitalizációs diskurzusok rendjének is. Ezen államokat kiegészítik Latin-Amerika (Nicaragua és Paraguay), Dél-Európa bizonyos országai (Ciprus és Görögország) és egyes afrikai államok. Ugyancsak ide sorolhatóak egyes gazdag európai jóléti államok is, mint Franciaország, Svájc vagy Németország, amelyek konzervativizmusa nem önmagában a népesedéspolitikai értékek terén jelentkezett, hanem inkább a népességcsökkenéstől való félelem generálta a malthusianizmussal vagy a demográfiai átmenettel való szembefordulást (Teitelbaum-Winter 1998). A népesség és termékenységcsökkenéstől való félelem az adott minták legfontosabb közös pontja anélkül, hogy a kormányzatok a társadalmi oldalon erőteljesen be akarnának avatkozni a család jóllétének és egészségének javítása érdekében. Több esetben hangsúly kerül egy régi/új születéspárti és abortuszellenes morál megteremtésére is, amelyek kialakítását és propagálását

globális indíttatású konzervatív társadalmi mozgalmak és szervezetek egyaránt magukra vállalják, például a „The International Right to Life Federation”, II. János Pál Pápa konzervatív fordulata, az Opus Dei szervezet támogatása (lásd pl. Crane 1994).

Az említettek mellett ennek kiváló példája az amerikai Pro-Life és a konzervatív neo-protestáns mozgalom, amely már a nyolcvanas években globális szintre tudott lépni, miközben ekkor még kevésbé intézményesült az Egyesült Államok népesedéspolitikájában. Úgyszintén ehhez a mozgalomhoz köthető a média újfajta használata (pl. tv-evangelizmus) és a gyűlöletkampányok elindítása (McKeegan 1993). Olyan média- és levélkampányok indultak, amelyek egy új és a jelzőkben erősen pontatlan, túlzó, sőt tudatosan csúsztatásokkal próbálták mozgósítani híveiket vagy a bizonytalanabb állampolgárokat. Jól mutatja ezt a következő idézet is a hetvenes évekből:

„adóforintjaiból fizetik azokat az általános iskolai tanárokat, akik azt tanítják, hogy elfogadható magatartás a kannibalizmus, a feleségcsere és csecsemők és idősök meggyilkolása.” (McKeegan 1993, 128, ford. M.A.)

Ez a fajta politikai-demográfiai nyelv és nyelvi stratégia nagyban megelőlegezi a mai migránsellenes populizmus nyelvét.

A Pro-life mozgalom hatása fontos momentum volt még az ENSZ globális népesedési konferenciáin is, mint azt már fentebb jeleztük. Az abortusz és a születéskorlátozás kérdése már 1974-ben is megosztotta a delegációkat az ENSZ bukaresti népesedési konferenciáján, de mint a bevezetőben jeleztük, különösen éles vitákat eredményezett az 1984-ben, Mexikóvárosban lezajlott összejövetelen az amerikai intervencióknak köszönhetően. A konzervatív mozgalmak kívánságait képviselő amerikai delegáció egyrészt a korlátlan szabadpiac mellett kardoskodott (az majd megoldja a fejlődési és a kapcsolódó népesedési problémákat), illetve igen határozottan fellépett a családtervezési programok úgymond erőszakos vonásaival szemben, különösen, ha az abortusz kérdése is előkerült. Ezen esetekben mindenféle nemzetközi és NGO támogatás megvonását tűzte ki célul (mint például a United Nations Fund for Population Activities (UNFPA), vagy az International Planned Parenthood Federation esetében), ami jól mutatja a malthusiánus diskurzusokkal való konzervatív szembefordulást és a kialakuló politika küzdelmet. Ez a neokonzervatív, de egyben neoliberális fordulat tulajdonképpen tehát ebben a tekintetben is előképe lehetett már annak a politikai kampánynak és technikának, amelyet a

migránsellenes blokk és a kelet – európai közbeszéd használ, hiszen a globálisan is működő NGO-k és a nemzetközi szervezetek a diskurzív kampány célpontjaivá váltak demográfiai kérdések miatt (Finkle és Crane 1985).

Ebben az új konzervatív diskurzusban, szemben a malthusiánus vagy a demográfiai átmenet liberális elméleteivel és diskurzusaival, a népességnövekedési pánik már nem játszik szerepet. Mint azt James L. Buckley az USA kormányzatának nevében megfogalmazta a mexikói világnépesedési konferencián: „a népesség növekedésének kérdése semleges” és a legfontosabb, hogy engedjük a piaci racionalitást szabadon érvényesülni kormányzati befolyástól mentesen (Ronald Regan Library 2004, Buckley, James L.)

Fontos megjegyezni, hogy ezen diskurzusokban ekkor még a migráció kérdése nem központi jelentőségű, bár megfigyelhető a megosztottság. A migráció egyik irányban sem igazán „kívánatos” (lásd újból 4. Mellékletet). Az elvándorlás csökkentése sokszor előkerül és a bevándorlást is általában korlátozni, szinten tartani szeretnék. Kivétel ebből a szempontból Paraguay és Izrael, amely utóbbi állam a bevándorlásban látja a nemzeti megerősödés egyik kulcsát. A „honos” népesség „tradicionális” termékenysége, párkapcsolati rendje és halandósága pedig úgy alakítandó, hogy „optimális” népességfejlődés következzen be. Ez a rend egy autochton fejlődést ír elő, és a versengésben „a saját forrást” (nemcsak etnikum, hanem állampolgársági közösség, ország stb.) támogatását tartja fontosnak (öröklési rend megváltoztatása, családpolitika stb.), miközben az elvándorlás és bevándorlás, már csak a kulturális konzekvenciák miatt is erősen korlátozandó. Ebből a szempontból jól megfér a demográfiai átmenet diskurzusaival, bár ott az elvándorlás egyáltalán nem tematizálódik, vagy csak annyiban tér el, hogy a vándorlás szigorítását az átmenet diskurzus képviselői nem tartották kívánatosnak (Bashford 2014).

Összefoglalóan e konzervatív rend a termékenység és az abortusz kérdése körül szerveződik, és a migráció kérdése jórészt látókörön kívül marad a globalizáció kezdetéig, bár annak minden irányú korlátozása nem idegen ezektől a diskurzusoktól. Sőt, a nyolcvanas években, összekapcsolva a különböző témákat, megnő az érdeklődés a bevándorlók családi értékei és esetleges konzervativizmusa iránt (lásd pl. Leman 1987). A nyolcvanas években az abortusz kérdésében radikalizálódik e diskurzív típus, az abortusz tiltásával és korlátozásával védi a „családi értékeket”, továbbá egy hagyományosabb családfelfogást és nemi szerepfelfogást képvisel. A még zajló népességnövekedés kérdését semlegesíti (azaz szemben a malthusianizmussal ezt nem értékeli) és leginkább az abortuszpártiak, a szexuális orientációs

kisebbségek és a libertárius értékek állami védelmét opponálja, illetve elutasítja az emberi jogi egyenlőség ezirányú továbbgondolását. E megfontolások vallási megalapozása is rendkívül fontos és világszerte igen széles körben talál szövetségeseket ez a diskurzív rend a különböző vallási fundamentalizmusokkal, amelyek a nyolcvanas évektől egyre inkább megerősödnek (Manuel Castells 2003 121-136). Ezt egyértelműen megtalálhatjuk a muszlim, zsidó és a keresztény fundamentalizmusok esetében, ahol komoly és sok esetben globális mozgalmak indulnak el a nyolcvanas évek legelején, amely fordulatot jól mutatta már az iráni forradalom is. (Lienesch 1982, Emerson-Hartman 2006). A konzervatív diskurzusok radikalizálódása nagyon fontos fordulat a neoliberális piaci fordulat konzervatív támogatásával együtt. Polányi Károly szavaival a piaci utópia újabb térnyerését támogatta, miközben fellépett úgymond az élet védelme érdekében. Mint azt már ezen rész elején jeleztük, így erősödött meg egy nagyon furcsa mintázat, amely sokszor úgy tünteti fel magát, mintha kettős mozgás: a társadalmi védekezés egy formája a piac térnyerése közben, de igazából a piacosítás autoriter ideológiájaként is funkcionált.

II.2.6. Az etnikai versengésen alapuló népi-narodnyik diskurzusok és a migráció kérdése

A későbbi fejlemények szempontjából fontos, hogy a konzervatív reformizmus és a fasisztoid revitalizációs diskurzusok mellett ekkor még létezett egy köztes, a szociális felszabadításon és az etnikai versengésen alapuló, narodnyik/népi típusú diskurzus is, amelynek nyolcvanas évekbeli kelet-európai jelenlétére már utaltunk a szocialista modernizációs diskurzusok kapcsán. Ezen a domináns mintákkal vitatkozó, sok esetben meglehetősen marginális és sokszínű, a népesedéspolitikában ritkán vagy egyáltalán nem intézményesülő (kormányzati népesedéspolitikai szinten nem megjelenő) ellendiskurzus gyökerei visszanyúlnak a 19. századig. Leginkább a két világháború között volt jelentős, amikor több kelet-európai államban is komolyabb viták és mozgalmak generálásán keresztül hatott (Trencsényi et al. 2018, 142-161). E diskurzusnak a lényege, hogy egy demográfiai és társadalmi szempontból hanyatló (alacsony termékenységű és/vagy magas halandóságú vagy éppen jelentős elvándorlással küszködő) társadalmi és/vagy etnikai csoport védelme érdekében társadalmi reform vagy radikális átalakítás mellett kardoskodott. E diskurzus a haladást az elnyomott parasztok felemelkedésében látta. A népiek igencsak határozott elképzelésekkel rendelkeztek a nyugati

fejlődésről (amit nem tartottak érvényesnek Kelet-Európában), de a nemzeti jelzőkkel ellátott demográfiai moralitáson túl törekedtek a társadalmi moralításra és a társadalmi egyenlőtlenség csökkentésére. Nézetük szerint ugyanis a parasztok földnélkülisége vezetett a nem megfelelő, értsd „öngyilkos” demográfiai viselkedéshez (Melegh 2006, 76-83).

Ez a típusú és társadalmi-etnikai-demográfiai versengés gondolatán alapuló diskurzív formáció, bár a világon sok helyen jelen volt, sohasem rendelkezett globális vízióval, továbbá leginkább kisebbségi és többségi csoportok helyi versengésével és képviselésével volt elfoglalva. A nyolcvanas években igen sok kelet-európai országban erősödött meg a társadalmi-etnikai versengés gondolati rendje (Vígvári-Gerőcs 2017, Brunnbauer-Taylor 2004).

Igen fontos, hogy a parasztság hanyatlásával és a szocialista modernizációval való interakcióban általában éles konzervatív fordulatot vettek ezek a diskurzusok, főképp Kelet-Európában, és tulajdonképpen megkezdődött a beolvadásuk a radikalizálódó konzervatív diskurzív rendbe. Magyarországon is ez történt, amikor a „kicsi vagy kocsi” hatvasan évekbeli vitától kezdve lassan megindult a két világháború közötti népi diskurzusok újraalkotása és újraértelmezése. A nyolcvanas évekre már egyértelműen „a dunavölgyi erőviszonyok” átalakulása és a „magyarság védelme” lett a legfontosabb probléma a nagyon alacsony termékenység miatt (lásd Heller, Némedi és Rényi elemzését a nyolcvanas évek végén: Monigl 1990). Sőt ez a nemzetvédelem a hetvenes évektől kiterjedt az alacsony státuszú romákkal, sőt globális szinten a „túlzottan” szapora harmadik világbeli csoportokkal szembeni védekezésre (Melegh 2011).

Az amerikai neokonzervatívokhoz és a világ több részén egyre inkább teret nyerő vallási fundamentalizmusokhoz hasonlóan az abortusz és az „élettel” és a szexuális viselkedéssel kapcsolatos túlzott szabadosság vált a legfontosabb témává és problémává. Ezt jól mutatja egyrészt a román abortusztilalom, ahol szintén voltak kapcsolódások a két világháború közötti narodnyik gondolatok és a Ceaușescu féle népesedéspolitika között. Ilyen kapcsolat volt például a kiemelten fontos román demográfus Trebici munkássága, aki mindvégig fenntartotta, hogy a két világháború közötti bukaresti szociológia, a Gusti féle iskola nemzeti, sőt eugenikai gondolatai a szocialista időszak demográfiai beavatkozásaiban is megjelenjenek, vagy azok emlékezete érvényesüljön (Kiss 2010, 37, 54).

Magyarországon Fekete Gyula író munkássága jól mutatja ezt a neokonzervatív fordulatot, aki egyértelműen a fenti népi hagyományból merítkezett, és egészen a nyolcvanas évek közepéig a társadalmi szerkezet változásával magyarázta a szerinte a világon a legsúlyosabb magyar „demográfiai válságot”. Ez a társadalmi magyarázat tűnik el a hetvenes évek végére.

Mindeközben az abortusz kérdésében mindvégig hezitált, de végül egyértelműen a közvetlen beavatkozás mellett kardoskodott. A konzervatív fordulat a hetvenes évekre tehető. Erről így ír Heller Mária, Némedi Dénes és Rényi Ágnes a Népesedési viták című munkában:

„Az indulatok sistergését mutatta az 1983. őszi tokaji irótábor is, ahol Varga Domokos is, Fekete is elsősorban a szerintük a közvélekedést károsan vagy bűnösen befolyásoló szakértői nézetek ellen hadakozott, de az ekkor már nagyon hangos reformszándék ellen is megfogalmazódik az aszketikus, antimodernista ellenvetés. Fekete Gyula szerint az alacsony születésszámok következtében a jövő kizsákmányolása folyik a zsákutcába jutott polgári civilizációban, s mi "nagyon sok tekintetben mintát vettünk erről a pusztuló, atomizálódó polgári civilizációról" (Monigl 1990, 74.)

Az általa sokáig védett szocialista rendszerrel és a politikai vezetéssel kapcsolatos kritikájában pedig a rendszerváltás idejére már úgy fogalmaz, hogy „náci szintű tömeggyilkosságot” hajtott végre a Kádár-rendszer, amely népiirtás vád majd a migráció ellenes blokk esetében is fontos és paradox érvelés lesz (Bányay 1990).

Az abortuszellenesség náci szövegekkel való párosítása komoly retorikai technika lesz a felemelkedő új jobboldal esetében, mint azt már jeleztük. Ezzel a fordulattal tulajdonképpen típust váltott ez a diskurzus. A nyolcvanas évek végére radikális neo-konzervatív és revitalizációs irányba mozdult, amely diskurzív mintákban már közvetlen beavatkozást sürgettek a „népességcsere” és a demográfiai hanyatlás megakadályozása érdekében. Tehát az etnikailag „őshonos” csoportok védelmében a migrációval és a népességcserével kapcsolatosan megfogalmazott aggodalmak mellett megjelenik már igen korán egy neokonzervatív, és még tovább menve egy, egyre inkább a nemzeti revitalizáció eszmevilága felé mutató gondolatmenet. A nyolcvanas években még egyáltalán nem beszélhetünk diskurzív hegemoniáról, csak egy radikalizálódó és viszonylag marginális ellendiskurzusról. Ekkor még ezen népi csoportok panaszkodtak leginkább az őket érő elnyomásról, és mind a demográfiai szakma, mind pedig a politikai elitek sokban kritizálták e megközelítést (Monigl 1990). De itt már csírájában megjelenik egy olyan diskurzív blokk, amely a piaci térnyerés előtt is, vagy éppen annak a kezdetén a fejlettebb térségek előregedése, a túlzottan alacsony termékenység és túlzott individualizmus ellen lép fel a „nemzet testének” védelmében, az el- és bevándorlás miatt felgyorsuló népességcserétől féltve.

II.2.7. A revitalizáció diskurzusai és a migráció

A harmincas évekre kifejlődő diskurzív formáció az erőforrásokért vívott globális harcban a képzelt nemzeti biológiai „erő” visszaszerzésének lehetőségeit kereste. Ezzel eltért a konzervatív fordulatot hirdető diskurzusoktól, amelyek a tradíciók, a hagyományos életformák és ideálok fenntartását tartották elsődlegesnek. Az olasz és a német fasizmus/nácizmus fontos történeti kiinduló példái ennek a diskurzus típusnak, de ezek jóval elterjedtebbek voltak, sőt a föld igen sok területén és országában megjelentek (Gregor 2005; Weiner – Teitelbaum 2001, Ipsen 1993, Wanrooij 2002, Turda 2010, 2013, Trencsényi et al. 2019, 225-). A legfontosabb elem az „identitás” védelme volt a plutokrata (nyugati) nemzetek ellen. Különféle nagynemzeti és/vagy birodalmi konstrukciók létrehozására törekedtek, amit egyben a területek és az erőforrások újraelosztásáért vívott harcként is értelmeztek.

A vándorlást e mintában faji és etnikai hierarchia alapján értékelték, és a biológiai erő egyik kontrollálható formájaként jelent meg. Leszámítva a nemkívánatos „elemeket”, az elvándorlás nem, vagy csak nagyon korlátozottan volt cél ebben a gondolkodási keretben. A migráció csak a birodalmi térfoglalást szolgálhatta, és minden népesedéspolitikai lépés kizárólag a „saját faj” és a saját etnikum szempontjából volt értékelendő. A koloniális gyakorlatnak megfelelően a korábban elvándoroltak a nemzeti és birodalmi test képviselői maradtak, így védeni kellett őket a saját területen kívül is. E rendnek az egyik példája lehet a két világháború között a német élettér gondolata, vagy az olasz népesedéspolitika, amelyben a bevándorlás valamennyire (szelektíven és lassú tempóban) ugyan megengedett volt, de a számbeli és „biológiai” erő szempontjából jelentős problémának tartották, ha közben népességet veszített az adott ország (Ipsen 1993, 79.o.). Szintén ide sorolható Corrado Gini metabolizmus konstrukciója, amely jól mutatja, hogy a bevándorlást egyszerre kell értékelni „nemzet”, „Európa” és a „faj” szempontjából, és meg kell őrizni ezen történelmi szubjektumok „biológiai erejét” (Melegh 2014, 2017).

A második világháború után a biológiai erő megőrzése vagy a közvetlen revitalizációs beavatkozás gondolata nem csak lehanyaglott, hanem mint önálló diskurzív forma jórészt meg is szűnt. Az európai és ázsiai fasizmus olyan mértékig kompromittálódott, hogy a szellemi örökös mozgalmak (eugenikai irányzatok stb.) minden közvetlen szílat megpróbálták elválni

(Bashford 2014, 305-328). A társutas diskurzív minták is, mint például a népi-narodnyik irányzat, a koloniális neomalthusianizmus vagy a radikálisabb konzervatív szellemi körök is a lehető leginkább elhatárolódtak, miközben sok-sok háború előtti diskurzív elem vagy burkolt formában, vagy szétszóródva, de megmaradt, hogy új életre keljen a nyolcvanas években. Megjegyzendő, hogy ekkor még állami szinten alig-alig jelentek meg.

Amennyiben a globalizáció kezdetének időszakát, a nyolcvanas éveket vesszük szemügyre az ENSZ népesedéspolitikai adatbázisa alapján, akkor e diskurzív minta tekintetében több érdekes fordulatra figyelhetünk fel (5. Melléklet). Mint már jeleztük, közvetlenül népesedéspolitikai szinten igen kevés országban jelentek meg ezen diskurzus bizonyos elemei. Azon országok sorolhatóak ide az adott ENSZ adatbázisban az adott korszakra vonatkozóan, amelyek a népességnövekedést és a termékenységet emelni szeretnék, de az adatbázis tanúsága szerint kifejezetten a „helyiek”, egy saját csoport termékenységét szeretnék csak emelni és egyik legfontosabb céljuk a nemzeti identitás védelme bizonyos csoportokkal (főképp a külföldi munkaerővel) szemben. E védelem pedig diszkrimináción alapul és a „minőség emelése” a legfontosabb cél.

Országok szintjén általában olyan gazdag államokban jelenik meg ez a diskurzus, amelyek kiemelkedően gazdag országgá, városállammá váltak a nyolcvanas évekre és jelentős bevándorlás indult el irányukba. Sokszor a népességükhöz viszonyítva nagyon nagy arányú külföldi munkaerőt alkalmaztak, és jóval szegényebb országokkal voltak körülveve. Ezek többségét az Öböl menti államok tették ki, illetve még Szingapúr jelent meg ebben a kategóriában. Mint már jeleztük, bizonyos mértékig Izrael is idetartozik, bár sok elemében a konzervatív kategóriába sorolandó.

Ezen országok egyrészt vallási, másrészt társadalmi oldalról elítélték a reprodukív jogok bármilyen érvényesülését, és a népességük szempontjából csak a „helyieket” vették figyelembe. Úgy tűnik tehát, hogy a kérdéses államok a jólét és a fejlődés szigeteként gondolták el magukat egy szegényebb régióban és ennek védelmét látták legfontosabb feladatuknak. Ennek keretében a nemzeti és vallási identitásuk megerősítését is közvetlen népesedéspolitikai célnak tekintették. Ez a védelem és terjeszkedés (mint pl., amint azt az ENSZ adatbázisában olvashatjuk Omán esetében az „omanizáció”) kiegészült egy rendkívül restriktív és kizsákmányoló bevándorláspolitikai renddel, amelynek részeként csak a munka elvégzésének idejére engedték be az adott bevándorlókat, és adminisztratív alapon kizárták őket mindenféle szociális védelemből (Sarkar 2017, Szelényi 2016). Szingapúrban a restriktív és hierarchikus

képzetek egyenesen odavezettek, hogy a három évtizedig uralkodó autoriter és populista vezető (éppen a nyolcvanas évektől) egyre inkább vállalta diskurzív szinten a faji hierarchia gondolatát. Például a kínai népcsoportok felsőbbrendűségének eszméjét hirdették maláj népcsoportokkal szemben (Bar 1999).

A nyolcvanas években a második világháború után diszkreditált eugenikai gondolatok megjelentek másutt is, bár messze nem azzal az erővel, mint 1945 előtt, és igazából csak marginális diskurzusként működtek (Barrett és Kurzman 2004, 499, 511-515, Stren 2005). Ebben nem csak a közvetlen politikai tiltás játszott szerepet, hanem bizonyos alapvető diskurzív elemek valóban ellehetetlenültek a második világháború után, és ezeket nem lehetett már elővenni egy eugenikai program legitimációja érdekében. Ezek közül a legfontosabb az emberi személyiség hierarchikus felfogása és a nyílt állami erőszak alkalmazhatósága volt. Így is figyelemre méltó, hogy éppen a nyolcvanas évek elejére ez a mozgalom részben újraszerveződött és részét képezte a fentebb már említett diskurzív fordulatoknak a nyolcvanas évek során, amely történelmi változás sok tekintetben előrevetíti a 2010-es évek domináns diskurzív mintáit. Megjegyzendő, hogy a globális eugenikai vitákban a migráció kérdése egyre inkább előtérbe került (Bashford 2014, 305-328).

Különösen így volt a nyolcvanas években Európában és az Egyesült Államokban. Az itt felemelkedő új jobboldal a kezdetektől fogva féltette az adott országot vagy régiót a túlzott beáramlástól vagy éppen a túlzott „keveredéstől”. Ezen, jórészt az akadémiai szférán kívül eső diskurzív térben, a biológiai-nemzeti „túlélés” gondolata, a versengésnek és a népességcsoportok hierarchiájának az eszméi új erőre kaptak. Ez volt megfigyelhető például Nyugat-Németországban, ahol a túlzottnak vélt bevándorlás ellen fellépő csoportok új biologizáló nyelvet használtak, és főképp az eliten kívül, bizonytalanabb munkáscsoportok körében váltak népszerűvé (Betz 1990). Nagyon hasonló, és leginkább a migráció „rasszizáló” és a direkt szabályozás lehetőségét firtató csoportok erősödtek meg Európa déli, északi és nyugati régióiban már a nyolcvanas években (Wodak et al. 2013).

Összefoglalóan ezek a „nemzeti erőt” féltő, globálisan is megfigyelhető diskurzív minták, amelyek az akadémiai diskurzusokban alig vagy szinte egyáltalán nem jelentek meg még az 1980-as években, a globalizáció kezdetével új erőre kaptak. Megjelentek az új jobboldal „populista” beszédében, illetve bizonyos nyíltan elnyomó államokban még intézményesültek is. Ez utóbbiak azon sokszor szélsőséges jólétben élő államok voltak, amelyek a vándormunkát széles körben hasznosították, anélkül, hogy komolyabb jogokat adtak volna a bevándorlóknak.

A revitalizációs diskurzus újbóli felemelkedésben igen fontos volt, hogy a migráció kérdése előtérbe került. A migráció intenzitása ekkor már komolyan megemelkedett, és különösen Európában már a nyolcvanas években messze a globális szint felé növekedett, miközben a piaci szerepének növelését célzó neoliberális reformok egyre inkább teret nyertek. Szintén fontos volt, hogy a fenti kérdésekkel foglalkozó szélsőjobbaldali csoportok a migráció és az abortusz esetében a megjelölt veszélyforrást adminisztratív eszközökkel kívánták „kiiktatni”.

Ilyen fordulatot láthattunk részben a demográfiai átmenet kettes számú változata esetében (bár ott még leginkább csak a túlzott keveredés miatti aggodalom vált kézzelfoghatóvá), de különösen a népi-narodnyik diskurzusok, a szocialista modernizáció diskurzusai és a neokonzervatív minták is radikalizálódtak már a nyolcvanas évek során, és képviselőik egyre élesebben szembefordultak a szakmai elitek állítólagos túlhatalmával szemben (többek között Monigl 1990). Ezen elit-ellenes viták, és a különböző már korábban intézményesült diskurzusokeltolódása a közvetlen beavatkozás sürgetésének az irányába is segítették, hogy az ekkor még szélsőségesnek számító diskurzusok erőre kapjanak, és lassanként egy neokonzervatív és jobboldali történeti és politikai blokk egyik oszlopává váljanak.

II.2.8. Fejlődéspárti kritikai diskurzusok és a migráció

Ez a marxista gyökerekkel bíró, anti-malthusiánus, fejlődéselvű diskurzív minta a gazdaság radikális átalakítását tűzi ki célul népesedési feszültségek és problémák megjelenése esetén. Ezen értelmezési keret szerint a gazdaságot másik fejlődési pályára kell állítani, hogy legyen elég erőforrás a népességnövekedésre és a beruházásokra egyszerre. Ez a nézőpont igen erős volt a második világháború után, és nemcsak Kelet-Európában, hanem Latin- Amerikában, Ázsiában és Afrikában is megjelent. Például egyértelműen teret kapott az ún. függőség és az arra épülő világrendszer elméletekben is (Timmons-Hite 2000). Ez utóbbi elmélet megalkotói az ENSZ egy szakosított szervezeténél a tartós fejlődési elmaradás okait vizsgálták Latin-Amerika esetében (ECLA), és az okokat a nyugati gazdaságokkal folytatott egyenlőtlen cserében és a kapcsolódó politikai mechanizmusokban találták meg. Az egyik megalapító, Prebisch egy gyakorlati elemzés során már igen korán ki is fejtette a kapcsolódó népesedési téziseket az 1953-as Római világnépesedési konferenciához írt háttér tanulmányában, amelyben a népességnövekedés, tőkeképződés és munkalehetőségek közötti összefüggéseket elemezte az „alulfejlett” országok esetében (Prebisch 1954). Ezen gondolkodási irány elemei később a malthusiánus

beavatkozások, az úgynevezett családtervezési iparág „anti-imperialista” kritikájában is megjelentek a hatvanas és a hetvenes években, amikor is a családtervezés a szegény nemzetek elleni külső támadásnak számított. (Stycos 1967).

A fenti kifinomultabb elemzéssel párhuzamosan a kelet-európai marxista demográfusok, statisztikusok és politikusok főképp a negyvenes és ötvenes években ennél egy sokkal élesebb és sarkosabb elméleti keretben beszéltek: erősen propagandisztikus megfogalmazásokkal éltek és folyamatosan kritizálták a Nyugatot az általuk képviselt fejlődési ideál előnyeivel szemben. A malthusiánus és minden közvetlen népesedési beavatkozás párti diskurzív mintával szemben 1947-ben a Jugoszláv és az ukrajnai ENSZ delegátus így fogalmazott egy népesedési vitában:

„Barbár cselekedetnek tartanám, ha a Bizottság a házasságok vagy a törvényes születések korlátozásán gondolkodna valamely ország vagy valamely időpont kapcsán. Megfelelő társadalmi szerveződés esetén bármilyen a népesség bármilyen növekedése kezelhető. ...

Önök (nyugati demográfusok) kegyetlen módon a népességet szeretnék a gazdasághoz igazítani, míg mi kommunisták a gazdaságot a népességhez.” (idézi Petersen 1988, 93)

Hasonlóan írt Tolnai György magyar statisztikus is 1950-es tanulmányában, ahol a szocializmus és a kapitalizmus népesedési folyamatait elemezte a Statisztikai Szemlében:

„Malthus hívei a járványokat és a háborúkat úgy tüntetik fel, mint a természet törvényszerű „gondoskodását” a túlnépesedés és az ebből fakadó nyomor megszüntetésére. Ez az elmélet az imperialisták emberpusztító gyarmati politikáját és háborús törekvéseit igyekszik szolgálni. (...) A burzsoázia a demográfiát az osztálytársadalom nyomorúságának igazolására használta fel (...) Marx a burzsoáziának ezekkel a demográfiai elméleteivel szemben megállapítja, hogy nem a népesedési törvények befolyásolják döntően a társadalom fejlődését, hanem ellenkezőleg: a népesedés törvényeit alapvetően a társadalom anyagi berendezése szabja meg.” (Tolnai 1950, 370-371)

Ez a kritikai vonal globálisan is érvényesült az 1974-es bukaresti konferenciáig, amikor igen éles politikai vita bontakozott ki a családtervezési beavatkozások kapcsán egy korabeli beszámoló tanúsága szerint:

„Ami Bukarestben zajlott, az távol állt a csendes, és a megegyezés irányába mutató vitától. Többek meglepetésére a konferencia egy ideológiai vitáktól terhes politikai fórummá változott, ami elvezetett a népesedési kérdések átpolitizálódásához. Valójában a vita középpontjában a „fejlődési” megközelítés versus a „népességszabályozási” megközelítés állt. Az előbbi az általános társadalmi és gazdasági fejlődés (developmentalizmus) fontosságát hangsúlyozta, ami lecsökkenti a népesedés önmagában vett problémáját. A másik a népesség növekedésének lecsökkentésének és a kiscsaládi norma elterjedésének egyetemes célként való elfogadtatását jelölte meg a konferencia fő célkitűzéseként. (http://pdf.usaid.gov/pdf_docs/PNAAH494.pdf) Social Work Education and Population Planning Project The University of Michigan, 1976 ford. M.A.)

E vitában ekkor még a fejlődési oldal fő állításainak egyértelmű összefoglalását adta a kínai delegáció a kínai népesedéspolitika későbbi megfordulása előtt a népesedéspolitika meghatározásakor a bukaresti konferencián:

„Saját példánkon tanultuk meg, hogy hibás és igaztalan állítás, hogy a túlnépesedés a szegénység a fejlődő országok szegénységének és lemaradásának a legfőbb oka Ázsiában, Afrikában és Latin-Amerikában, és hogy a népesedéspolitika a kulcs a szegénység és a lemaradás problémáinak kezelésében.” (World Population Conference 1975, 67. o. ford. M.A.)

Hasonlóan érvelt ekkor a nemzetközi vitában a Szovjetunió is, bár jól látszik, hogy a fejlődési vonal képviselője mellett egyre inkább elindultak valamiféle modernizációs irányba azzal, hogy nem a társadalmi viszonyok radikális átalakítását, hanem a gazdasági növekedést és az iparosodást tartották elsődlegesnek.

„A Szovjetunió véleménye szerint a népességnövekedés azt kívánja meg a kormányoktól, hogy fejlesszék a termelőerőket és javítsák az egész népesség jólétét. A történelmi tapasztalat azt mutatja, hogy a népességnövekedés nem lehet a gazdasági és kulturális fejlődés akadálya. Miután a társadalmi élet az anyagi termelés feltételein és szintjén alapszik, a megoldás, a gazdasági, társadalmi fejlődés és a népességnövekedés harmonizálása nem azon alapul, hogy hozzáigazítjuk a népesség növekedését a gazdaság növekedéséhez, mint a családtervezés esetében, hanem a gazdasági növekedésnek kell meghaladnia a népesség növekedési rátáit és

garantálnia az emberek növekvő életszínvonalát.” (World Population Conference 1975, 68. o, ford. M.A.)

A fejlődési oldal képviselőjeként kelet-európai, latin-amerikai államok, illetve néhány ázsiai és afrikai ország lépett fel szövetségben (többek között Argentína, Kína, Albánia, Románia, Kuba, Peru, Jugoszlávia). Velük szemben állt Nyugat-Európa, Irán, az Egyesült Államok, Kanada, Ausztrália, Új-Zéland és Japán, ami jól mutatja a globális egyenlőtlenségi rendszerben elfoglalt hely szerepét, illetve a gazdagabb államok malthusiánus félelmét, hogy a népességnövekedés feszültségei esetleg náluk is gondokat okozhatnak. Megjegyzendő, hogy a végső dokumentum és az egyes országok konkrét politikai irányvonala már kevésbé volt egyértelmű, és tisztán malthusiánus vagy tisztán fejlődéspárti álláspont nem fogalmazódott meg (Avramov-Cliquet 2016).

E diskurzív minta a hetvenes években igen sok szocialista államban elveszítette erejét, mintés a marxista alapú kritika átadta helyét a szocialista modernizáció gondolatkörének. A nyolcvanas évekre ez a keret még inkább háttérbe szorult, és igen nagy űrt hagyott maga után azzal, hogy a társadalmi és gazdasági szerkezet szisztematikus átalakítását már nem képviselte igazából egyetlen diskurzív minta sem. Témánk szempontjából igen érdekes, hogy a függőség-elmélet és a vilárendszer-elmélet a népesedés kérdésében alig hallatta a hangját a nyolcvanas években, miközben maga az elmélet világszerte megerősödött a gazdasági kérdések megvitatása kapcsán (Wallerstein 2010).

Népesedéspolitikai szinten több országban megjelent ez a fejlődéselvű diskurzív minta, amelynek fő eleme, hogy radikális és szerkezeti társadalmi változtatás szükséges a népesedési dilemmák feloldása érdekében (6. Melléklet). Ez a konstrukció főképp azon afrikai és latin-amerikai országok esetében bukkant fel a nyolcvanas években, amelyek radikálisabb szocialista kísérletezésbe kezdtek. Ezek általában eltértek a kelet-európai, sőt, mint láttuk az ázsiai szocialista országok megközelítésétől, és népesedéspolitikai megfontolásaikban nagyon gyakran valamiféle helyi közösségiségre (pl. a tanzánai udzsama rendszer) és fejlődésre építettek, miközben a koloniális múlt miatt szemben álltak a nyugattal és a nyugati gyarmatosítással. Megközelítésüket jól mutatja, hogy ugyan a termékenységet vagy éppen a népességnövekedést gyakran túl magasnak tartották, mégis nyíltan felléptek a népesedési és bármilyen közvetlen termékenységi beavatkozással szemben. Egyértelműen a társadalmi

átalakulás és a tervezés eszköztárában bíztak, de közben a nyolcvanas évek kelet-európai országaihoz hasonlóan engedték a családtervezést, a fogamzásgátlást és az abortuszt (Líbia kivételével). A migráció kérdésében pedig az elvándorlás negatív hatásait és kontrollját tartották fontosnak, amely kérdés általános visszhangot váltott ki a vonatkozó kritikai diskurzusokban.

A népesedés általános kérdésével szemben a nyolcvanas évektől a migráció kérdése már élénken foglalkoztatta a neomarxista elméletek követőit. A nyolcvanas évek elejéig a demográfiai átmenet modernizációs diskurzusaihoz hasonlóan leginkább a város és az agrár vidék közötti migráció izgatta őket. Szemben azonban a modernizációs diskurzusokkal, ők a folyamatot függőségi viszonyoknak és egyenlőtlen cserének tekintették. A későbbiekben, amikor már a nemzetközi migráció is foglalkoztatta őket, akkor a legfontosabb problémájuk az a „gyökértelenítési” folyamat lett, amely a „tradicionális” agrártársadalmakban játszódott le a kapitalizmus erőinek betörése kapcsán, amely kritika sokban hasonlított Polányi Károly „kiágyazási” kritikájára (Massey 1993, 40-43, Portes-Böröcz 1989, Wallerstein 2010). E diskurzív mintában, az individuális racionális választás elméletével szemben, a hangsúly a történeti-koloniális viszonyokban rejlő útfüggőségre, a hálózatok felépülésére, és a küldő és fogadó társadalmakban kialakult osztályhelyzetek elemzésére került a hangsúly. A kapitalista társadalmi rendszer kritikája összekapcsolódott a migránsok strukturális háttérének és pozíciójának bemutatásával. Ez szemben állt minden korábbi diskurzív mintával, amelyek vagy haszonmaximalizáló absztrakt egyéneknek, vagy szelektálandó népességnek, vagy éppen kényszerfolyamatok (pl. éhínség) mechanikus eredményének tekintették a migrációt. Ezen mintában külön figyelmet kapott a külföldi tőke és a piaci nyitás is, mint a migrációs folyamat egyik kiemelt tényezője. Ennek szerepét a materiális folyamatok elemzése kapcsán már mi magunk is jeleztük és használni is fogjuk. Saskia Sassen már a nyolcvanas években jelezte, hogy a tőke mobilitásának komplex társadalmi következményeit végig kell elemezni, beleértve a migrációt is (Sassen 1988).

E kritikai diskurzus, amely először próbálta a vándorokat sújtó hátrányos helyzetet globális összefüggésekben megmutatni, részben összekapcsolódott a migrációs folyamatok emberjogi alapú kritikájával már a nyolcvanas években. Ezen irányzat sok elemében jelen volt az ENSZ és még a Világbank egyes szövegeiben is, ami jól mutatja, hogy e kereten belül, a globális társadalmi kritika mellett, a marxista kritikától elszakadt emberjogi munka is folyt a migráció kapcsán. E diskurzus erőteljesen támogatta a migráns munkavállalók jogait és az illegális

migráció legalizálását emberjogi alapokon. Ennek a folyamatnak az eredménye volt az az ENSZ konvenció, amely 1990-ben került megfogalmazásra, és próbálta kodifikálni a legálisan és nem legálisan érkező vándormunkások és családtagjainak alapvető, emberjogi védelmét (International Convention on the Protection of the Rights of All Migrant Workers and Members of Their Families. Adopted by General Assembly resolution 45/158 of 18 December 1990). Ezzel tulajdonképpen már megelőlegezték a globalizáció korának egyik igen fontos globális jogfejlődési menetét, amely a migrációval kapcsolatos nemzetközi, emberjogi alapú szabályozás kidolgozása irányába mutatott. Ugyancsak megelőlegezték a globális kormányzás egyik fő problémáját is, mégpedig, hogy általános rendszerkritikával együtt vagy nagyon sokszor anélkül képviseljük a vándorok és vándormunkások jogait a nemzetállamokkal szemben.

Hasonlóan fontos fejlemény, hogy a gyarmatosítás következményeivel, az intézményesített rasszizmussal és a nemi egyenlőtlenségekkel foglalkozó kritikai társadalomtudomány létrejött. Megjegyzendő, hogy a népesedés kérdésével közvetlenül keveset foglalkoztak, a migrációra ugyanakkor már komoly figyelem irányult. Ezen irányzatokban kutatók és értelmiségiek komoly kvalitatív szociológiai munkába kezdtek a hetvenes és nyolcvanas években. Mindegyik téma esetében a hatalom, a reprezentáció és a tudástermelés reflektív szociológiai, irodalmi és társadalomtörténeti elemzése volt fókuszban, és e megközelítésekben a „nem, rassz, osztály” interszekcionális kapcsolatrendszer kritikai vizsgálata alapján komoly szellemi konglomeráció jött létre. Ezen irányzatok komoly progresszív erőt képviseltek, bár ekkor még csak a nyugati akadémiai élet bizonyos szegmensein belül. Létrejött a posztkoloniális kritika, a radikálisabb feminizmus és a rasszizmus kritika laza és sokszor egymással is vitatkozó koalíciója, amely mind az alávetettség problémájával foglalkozott. Ez óriási hatást gyakorolt a migráció későbbi vizsgálatára.

Ebben a fejlődésben a migráció kérdése és problémája több szempontból is szerepet játszott. Először is a fenti konglomerátumban nagy számban vettek részt migránsok, sőt, sokan az egész szellemi mozgalmat a harmadik világból a nyugati és elsősorban amerikai egyetemekre érkezett gondolkodók intellektuális kreativitásának tudták be. Ilyen kritikai gondolkodó volt Aimé Césaire vagy Frantz Fanon, akik a gyarmatokról a metropoliszba való vándorlás után olyan kulturális, diskurzív és társadalmi gyakorlatokkal szembesültek, amelyek megalapozták kritikájukat. Így jutottak el a koloniális diskurzusok kritikájáig, és a diskurzív ellenállás problémájáig már az ötvenes és hatvanas években, főképp Gramsci hegemonia értelmezése alapján (Césaire 2000, Fanon 2000). Kulcsfontosságú volt a négritude mozgalom támogatása és

megalkotása a civilizatorikus és asszimilációs logikával szemben. Sok szempontból az ő munkájukat követte a palesztin Nakbat, és kényszermigrációt elszenvedő Edward Said, aki Gayatri Spivakkal együtt a nem európai identitások és kulturális perspektívák ellehetetlenülését és a diskurzív hatalom kérdéseit úgy fogalmazták meg, hogy azok lehetőséget teremtenek a gyarmatosítottak példáján keresztül a bevándorlók sokszor nemileg is eltérő identitásainak értelmezésére, vagy reflektív kritikai vizsgálatára (Said 1978, Spivak 1990). E gondolkodásban például már a hetvenes és nyolcvanas években nagyon fontos kérdéssé válik a kulturális egység, a nyelvi és kulturális hibriditás, a keveredés és a határ kérdése, különösen Homi Bhabha szövegeiben, ami a későbbiekben kiemelkedően fontos problémává vált e szellemi körben (lásd Bhabha 2002).

Ugyancsak ide sorolandó a nyolcvanas évekbeli kritikai rasszizmus irodalom, többek között John Rex nagyhatású tanulmánya, amely nagyban épített a migráció és a bevándorlás kérdésre, mint olyan strukturális helyzetre és tapasztalatra, ahol a rasszizmus könnyen feléled és komoly hatással bír (Rex 2000, 119-125, Back-Solomos 2000, 4-5). Jól mutatja az összefüggést az is, hogy a jobbra e korszak irodalmára építő rasszizmus szöveggyűjtemény számos szerzője hosszabban foglalkozott a migráció, a diaszpóra kérdéseivel már a globalizáció korszaka előtt. Például ilyen szerző volt Robert Miles, Matthew F. Jacobson és Avtar Brah (Back-Solomos 2000). A kritikai diskurzív formációk, különösen az identitáspolitikai elemekkel operáló változatok majd komoly szerepet kapnak az anti-migráns blokk későbbi ellenségképeként, miközben nagyon jelentős szerepet játszottak a fejlődés, szegénység, társadalmi és nemi egyenlőtlenség és az emberi jogok migrációval kapcsolatos kérdéseinek későbbi megfogalmazásában. Ezek a perspektívák a későbbiekben sokban hatottak a globalizáció korabeli diskurzív folyamatokra.

II.2.9. A migráció mint a népesedési diskurzusok töréspontja: összefoglaló megjegyzések a nyolcvanas évekbeli diskurzív elemekről és történeti következményeiről

A demográfiai diskurzusok a kiinduló történeti helyzetben nem tudták egyértelműen kezelni a migráció kérdését. Csak korlátok között volt elfogadható és csak ambivalensen tudták kezelni, ha általános folyamatként képzelték el. Olyan töréspontokat jelentettek, amelyek megroppanthatták azokat, eltolhatták őket a „migrációpártiság” és a „migrációellenesség” irányába, amint a migrációs folyamatok intenzitása és térbeli szerkezete megváltozott.

Az alábbi összefoglaló táblázat tartalmazza a főbb diskurzív elemeket és azok jelentőségét a későbbi migrációs vita és a kelet-európai anti-migráns blokk megerősödése szempontjából.

3. táblázat: Diskurzív minták a nyolcvanas években: áttekintő táblázat a diskurzív elemekről és összefüggése az anti-migráns blokk szempontjából

	Malthusiánus	Demográfiai átmenet	Szocialista modernizáció	Konzervatív reformizmus	Narodnyik, etnikai rivalizáció	Nemzeti revitalizáció	Fejődéspárti, kritikai
Történelmi és társadalmi alapfeltevések	Eurocentrikus, és az erőforrásokért folytatott direkt verseny	Eurocentrikus, és mihamarabbi és társadalmilag támogatott konvergencia a demográfiai viselkedésben, hogy ne legyen éles verseny	Egyre inkább eurocentrikus, és az állam szuverenitás és a tervezés mindenhatósága	Eurocentrikus, és megadott értékek védelmében reformista.	Eurocentrikus, és főképp a kelet-európai kisépek demográfiai-etnikai küzdelme fontos, amelyben a szociális háttér szerepet játszik.	Szélsőségesen etnocentrikus, és radikális beavatkozás kell az identitás és biológiai erő védelmében.	Nem eurocentrikus, és a struktúraváltás és modellváltás oldja meg a népesedési dilemmákat.
Népeségnövekedés	Kulcsprobléma a túlzott növekedés, és lassítás szükséges	Lassan háttérbe szorul a népeségnövekedés kérdése, de fontos a globálisan eltérő ütemek konvergenciája alacsony szinten	Nulla növekedés a cél, és a népesedési folyamat optimalizálása szükséges.	Nem kulcsprobléma, és semlegességet hirdet e tekintetben, de esetenként megjelenik a népesedési erő gondolata.	Szociálisan „elnyomott” etnikumok esetében fontos kérdés	Versengő államok esetében a biológiai erő megtestesítője a népesesszám, és ez az erő a „saját” csoportnál kell, hogy legyen	A gazdasági növekedés és struktúra-váltás a legfontosabb eszköz a szabályozás tekintetében
Termékenységsökkenés és	Az egyik legfontosabb cél a csökkentése és közvetlenül elő kell segíteni.	Mindenképp le fog zajlani, de történetileg eltérő időben s tempóban. Egyes országok és régiók termékenysége nagyon alacsony lesz.	Meg kell állítani, ha a reprodukciós szint alá süllyed és a jólét növekedésével nem szabad csökkennie	Nem szabad elősegíteni „erőszakos” eszközökkel. Fő ellenség az abortusz terjedése. Meg kell akadályozni a túlzottan nagy csökkenést.	Háttérbe szoruló etnikai csoportok esetén meg kell fordítani.	Csak az „értéktelen” népesség esetében támogatandó és a biológiai erőt jelenti, ha magas	Csak társadalmi fejlődés eredményeként fogadható el és nem szükségszerű
Halandóság és előregedés	A születéskorlátozás pozitív hatása lehet a kisebb elszegényedés. Az előregedés nem jelenik meg problémaként	Szükség lehet demográfiai importra a fejlett országokban, hogy az öregedés kezelhető legyen.	Mindegyik demográfiai folyamatot érdemes optimalizálni. A halandóság javítása is kulcsfontosságú	Nem tematizálódik élesen, de a korábbi termékenységi szintek fenntartása segít az öregedés kezelésében. .	A természetes fogyás egyik eleme és a hanyatlás jele, ha túlzottan magas.	A biológiai leépülés folyamatának részeként értelmezendő. A fiatal népesség erőt jelent.	A globális egyenlőtlenség részeként tematizálódik a túlzottan magas halandóság
Elvándorlás	Végső társadalmi szelep lehet. A hazaküldött pénz segíthet az otthoni szegénység leküzdésében.	Nem értelmezi	Nem tematizálja, sokszor tabusítja és csak korlátozottan érvényesülhet tervszerű keretek	Csökkenendő és csökkenti a hagyomány erejét	Etnikai veszteség a versengésben és gazdasági átalakítással kell visszafogni.	Csak ha a térfoglalást szolgálja, máskülönben „vérvettség”	Igen komoly probléma, egyenlőtlen csere eredménye és része és fejlődési veszteséget jelent. A helyi gazdaság

			között a szocialista országok között				termelje ki a megfelelő erőforrásokat és szerkezeti váltás szükséges
Bevándorlás	A túlzott beáramlás probléma és védekezni kell vele szemben.	Szükség van rá, de csak szelektíven a helyi középosztályi és gazdasági igényeknek megfelelően	Korlátozottan, de szervezett, „tervszerű” migráció kell és nem történhet kizsákmányoló formában.	Csekély mértékben kívánatos és erősen szelektált rendben kell embereket beengedni, néhány kivételtől eltekintve.	Bomlasztja az etnikai közösséget. Erős idegenellenesség.	Csak nagyon szelektíven szabad és csökkenteni kell. Óvni kell a helyi „biológiai” erőt és identitást. A „saját” csoport restriktív védelme is szüksége	Nem ellenséges, fejlődési potenciál is lehet.
Segítendő vándor csoport	Túlnépesedett és szegény csoportok elvándorlása	Az adott gazdasági és társadalmi rendbe beilleszthető csoport, amelyek alkalmazkodik a helyi demográfiai viselkedéshez.	Szaktunók és szakértelmiségiek a szocialista országokban, baloldali menekültek	Csak az erkölcsi és társadalmi rendet nem veszélyeztető kisebb csoportok elvándorlása és bevándorlása. Kulturális közelség vagy gyors asszimiláció.	Korlátozott mértékben az azonos etnikum bevándorlása	Saját faj és etnikum visszaáramlása és bevándorlása, ha jó biológiai erőt képviselnek.	Falusi és városi szegények belső és külső migráció esetén is.
Diskurzív összefüggések a 80-as években a későbbi vita szempontjából	Támogatja az Eurocentrikus biopolitikai versengést. Támogatja a migrációt, de egyben fenntartja a biopolitikai pánikot a bevándorlás esetén. Hierarchikus szelektív és a közvetlen beavatkozás támogatása.	Támogatja az Eurocentrikus biopolitikai versengést. Támogatja a migrációt mint demográfiai és munkaerő tartályt, de közben defenzívába szorul a kulturális keveredés kérdésében. Elfogadja a hierarchikus szelektív elvét és az indirekt beavatkozást támogatja	Részen támogatja a biopolitikai versengést és eurocentrikus fordulat. Tervszerű fejlődés, fellépés az alacsony hazai termékenység ellen. Beavatkozáspárti. Szinte totális állami szuverenitást feltételez. Jóléti fejlődést Konzervatív fordulatot hajt végre a családi jóléti támogatások individualizálása miatt. Elzárkózik a hierarchikus szelektívól.	Radikalizálódás az abortusz kérdésében és erőteljes piacpártiság. Új neokonzervatív fordulat a nemzetközi szervezetekkel és az NGO-kal szemben. vallási radikalizálódás. A helyi folyamatok és társadalmi csoportok védelme a bevándorlókkal szemben.	A társadalmi perspektíva elvesztése. Konzervatív fordulat és a termékenységsökkenés, és a túlzott abortusz tematizálása. Átfordul a konzervatív és részben a nemzeti revitalizációs kategóriába. Elzárkózik a migrációtól mindkét irányban az etnikai identitás védelme okán.	Nagy történelmi teherterellel bíró forma. Elitellenes és ekkor még marginális diskurzus. A világban igen korlátozottan van jelen. A helyi és saját csoport mindenáron való védelme és keveredéstől való félelem a biológiai/nemzeti erő szempontjából. Adminisztratív és hierarchikus faj- kulturális anti-migráns beavatkozás igénye.	A többi diskurzus, de főképp a malthusianus diskurzus kritikája. A társadalmi rendszer kritikája migrációs szempontból. A társadalmi fejlődés primátusa a népesedési kérdésekkel szemben. Tematizálja a vándorok védelmét.

Mint jól látható, a nyolcvanas évekbeli diskurzusok nagyon sok elemükben közvetlenül, illetve nem szándékolt hatásmechanizmusok révén előkészítették a terepet a migrációs vita és az anti-migráns blokk felerősödése szempontjából, sőt bizonyos diskurzív kapcsolatokban már meg is jelenítették, vagy előre vetítették a konfliktus főbb elemeit. Egyrészt az adott diskurzív minták a nyolcvanas években (leszámítva a fejlődéselvű kritikai diskurzust) mind erősen biopolitikai jellegűek voltak és absztrahált „népesség” fogalmakkal és erőforrás képzetekkel operáltak.

Fenntartották, hogy a népesedési dilemmák és/vagy a piaci versenyképesség absztrakt és eltárgyasított kívánalmi alapján a népesedésbe be kell avatkozni, és ambivalens módon a bevándorlást vagy fel kell gyorsítani a népességcsökkenés, esetleges munkaerőhiány ellensúlyozására vagy pedig le kell lassítani, ad absurdum le kell állítani a helyi lakosság kulturális és gazdasági védelme érdekében, vagy strukturális reformokkal kell e konfliktus versengési feszültségeit lecsökkenteni. Leszámítva a fejlődéselvű irányzatokat, e beavatkozások során a társadalmi csoportok hierarchikus, szelektív és differenciált támogatásával kell a fontosnak vélt demográfiai egyensúlyokat beállítani. Szinte mindegyik diskurzus (a kritikai-fejlődési diskurzust leszámítva) ezáltal alapot adott rasszista vagy esszencializáló kirekesztésre, eltárgyasításra az állami-politikai beavatkozás inherens eszközeként (Foucault 1991). Több diskurzus magában hordozott, vagy akár meg is jelenített biopolitikai pánikot, amelynek keretében az európai gazdasági-demográfiai hanyatlás ellensúlyozására és/vagy egy adott csoport védelmére szólítanak fel a diskurzus aktorai valamilyen kárt okozó (túlzottan szapora, idegen kultúrájú stb.) csoport terjeszkedésével szemben. Több diskurzus (mint például a szocialista modernizációs, vagy az etnikai versengés és a nemzeti revitalizációs értelmezési keretek) erős hangsúlyt helyeztek az állam demográfiai szuverenitására, és ez fontos történelmi precedenst teremt a későbbi migránsellenesség szempontjából.

A nyolcvanas évek végére a radikálisabb társadalmi kritikán vagy a társadalmi oldal elsődlegességén alapuló diskurzív rendek részben el is tűnnek és/vagy feloldódnak neo-konzervatív vagy éppen a revitalizációs gondolatok irányában. Több helyen megjelenik már a nyolcvanas években az elitellenesség és az NGO-kal, vagy éppen a nemzetközi szervezetekkel szembeni ellenérzés, vagy az ellenük folytatandó politikai küzdelem igénye. Az átrendeződés oka a második világháború után kialakult történelmi-hatalmi rend kiüresedésében és a piacosításban keresendő. Ezek közül a legfontosabb, hogy a megelőző időszakok küzdelmeiben megroppantak a baloldali kritikai mozgalmak és társadalomátalakító tervek, megbomlott a szinte globális modernizációs konszenzus, miközben megerősödött a globalizációs piaci nyitás gondolata és később annak gyakorlata is. Ez pedig a népesség és népesedés kérdésének újragondolását is szükségessé tette. A migrációnak a mobilitási formákat magába olvasztó absztrakt és piaci kategóriájának a létrejötte és megerősödése a nyolcvanas évektől pedig éppen ezt az újraértelmezést és újrendezést szolgálta a történelmi folyamatok előrehaladásával.

Összefoglalóan, már a történelmi piaci és nyitási fordulat kezdeti időszakában főképp ezen eurocentrikus biopolitikai értelmezési keretek mellett kezdődik el a migrációs szintek emelkedése, és a globalizációs feszültségek kibontakozása. Szinte nincs is a porondon a biopolitikai alapokat megkérdőjelező kritikai diskurzus. Ez azt jelentheti, hogy a történelmi diskurzív minták egy jelentős része már a nyitási ciklus elejétől a mechanikus, a közvetlen demográfiai védekezés felé terelték a köz és az elit gondolkodását, sőt megteremtették a pro- és anti-migrációs történelmi blokkok megszületésének hátterét.

Tulajdonképpen jól látszik, hogy már a nyolcvanas években, amikor a migrációs szintek emelkedése még nem kezdődött el, a migráció kérdését vagy negatívan, vagy nagyon ambivalens módon értelmezték az egyes nagyobb diskurzusok. A malthusiánus, a demográfiai átmenet és több szempontból a kritikai-fejlődési diskurzus is tartalmazott migrációt igenlő elemeket, miközben erős kétségek is megfogalmazódtak. E blokk nagyon sok elemében bizonytalan és önellentmondásos, hiszen a migráció szükségességének hirdetését felülírja, megnehezíti az eurocentrikus védekezés gondolata és a migráció társadalmi kontextualizálásának hiánya, főképp a malthusiánus és a demográfiai átmenet diskurzusa esetében.

Ezzel szemben, éppen az erőteljes neokonzervatív fordulat révén, felállni készül egy szintén eurocentrikus, nemzetállami vagy regionális szinten szuverenista, a migrációt elutasító vagy nagyon erősen szelektálni kívánó diskurzív blokk, amely védi a „saját” csoportok és közösségek termékenységét, autochtonnak tekintett demográfiai és kulturális fejlődését, és teszi ezt egyre inkább a közösséginek tekintett identitások megőrzése érdekében. Még mielőtt azonban megvizsgálánk, hogy milyen konkrét történelmi diskurzív blokkok épültek fel, és milyen társadalmi változásokat eredményeztek ezek a folyamatok a globalizáció időszakában, elemeznünk kell a materiális folyamatokat és a megjelenő történelmi-materiális feszültségeket a kilencvenes évektől fogva.

III. Struktúrák és folyamatok: A migrációs fordulat történelmi materiális háttere

Ebben a részben megvizsgáljuk, hogy makroszinten milyen tényezők állhatnak a migrációs, különösen az elvándorlási szintek emelkedése és a migráció térbeli kapcsolatainak átrendeződése mögött a globális, európai és kelet-európai elemzési szintek váltása mellett. Fő állításunk szerint komoly migrációs fordulat és térbeli átrendeződés játszódott le, amely a gyors piacosodással és a kapcsolódó társadalmi és demográfiai folyamatokkal hozható összefüggésbe. Igazolni fogjuk, hogy a migrációs szintek emelkedésében a demográfiai átalakulás, a migrációs útfüggőség, a külföldi tőkebefektetések növekvő aránya, az agrárszektor alakulása, a növekvő jövedelem és a félperifériás együttesen játszott szerepet és így egy sajátos történelmi korszakról beszélhetünk az 1980-as és a 2010-es évek között.

Globális összehasonlításban, a globális modellünknek megfelelően, különösen éles változások zajlottak le Európában és Kelet-Európában a migrációval kapcsolatban, mind térben, mind pedig időben. Éles piaci nyitás és általános piacosodás zajlott le, és a kialakuló migrációs feszültségek alakulásában az egyedi, országok szerinti történelmi fejlődési pályáknak is szerepe volt, különösen a tudati folyamatok szempontjából. A materiális folyamatokban bekövetkezett változások, törések, a neoliberais korszak ellentmondásai nagyban magyarázhatják a 4. fejezetben elemzett tudati változásokat is.

III.1. Demográfiai változások, a jóléti versengés növekedése és a globális piacosodás.

III.1.1 Piaci eufória

Az 1990-es évek a tőke és az emberek szabadabb mozgásának ünneplésével indult. Jól jelzi ezt, hogy pl. az ENSZ kairói népesedési konferenciájának előkészítéseként 1993 januárjában Santa Cruzban, Bolíviában összeülő népesedési szakértők a következőképpen látták a népesség földrajzi megoszlása és a migrációkérdését Cliquet és Thienpont beszámolója alapján:

„A találkozó megállapította, hogy a népesség mobilitása az egyik lehetőség, hogy széles körben javítsuk a világ népességének életlehetőségeit, és hogy a közlekedés és a kommunikáció fejlődése, a tőke növekvő mobilitása és a társadalmi hálózatok bővülése együttesen segíti az állandó és az időszaki migráció növelését. (...)

A nemzetközi migrációval kapcsolatban az az ajánlás fogalmazódott meg, hogy a kereskedelmi korlátok épüljenek le, és nőjön meg a beruházás a kibocsátó országokban, hogy így csökkenjen a migrációs nyomás. Ezen túlmenően felkérték a kormányokat a migránsok jogainak védelmére, és hogy a nemzeti szintű jogalkotás ne diszkriminálja a migráns nőket. A fogadó országok kormányainak lehetővé kell tenniük a családdegyesítést, segíteniük kell a helyi állampolgársággal nem bíró, de már hosszabb ideje ott élők, és a bevándorlók második generációjának a honosítását; lépéseket kell tenniük az idegenellenesség és a rasszizmus visszaszorítására, illetve hatékony szankciókat kell foganatosítaniuk az illegális migráció szervezőivel és azokkal szemben, akik tudatosan dokumentumokkal nem rendelkező migránsokat alkalmaznak.”
(Cliquet-Thienpont 1995, pp. 82-83, ford. M.A.)

A dokumentum nemcsak, hogy üdvözli a tőke és a kereskedelem nagyobb szabadságát, hanem ezzel együtt egyenesen kívánatosnak tartja a mobilitási szintek emelkedését. Egyben felkéri a kormányokat a migránsok jogainak védelmére és a migráció jogi és politikai intézményesültségének javítására, továbbá az idegenellenesség elleni harcra. Ez a globalizációs nyitás szabadpiaci optimizmusa a népesedési vitákban azt mutatja, hogy érlelődik egy diskurzív blokk a szabadpiaci és migrációs nyitást hirdetve. De ez nem csak diskurzív kérdés, hanem egyben a materiális folyamatok szintjén is elemzendő probléma. Vajon mennyiben igazolható az összefüggés a migrációs szintek emelkedése és a globális piacosodás között?

A most következő nagyobb rész a migrációs szintek és a demográfiai, illetve gazdasági folyamatok közötti lehetséges kapcsolatok néhány fontos elemét veszi szemügyre történelmi és materiális szinten. Először a kapcsolatok statisztikai leíró elemzésére kerül sor, hogy feltáruljanak a lehetséges oksági kapcsolatok. Majd pedig többváltozós elemzéssel meghatározzuk a fő hatótényezőket, megértve ezáltal, hogy a migrációs szintek megemelése révén hogyan járulhattak hozzá egyes történelmi folyamatok a migrációs vita polarizálódásához

és ezen belül a migránsellenes nacionalizmus terjedéséhez egy olyan kulturális és politikai térben, ahol a kiinduló helyzetben a fentiekben leírt diskurzív minták voltak uralmon.⁹

III.1.2. A migrációs szintek emelkedésének lehetséges specifikus elméletei

A globális elvándorlás arányának gyorsuló ütemű növekedése, amely az elmúlt évtizedeket jellemezte, oly magyarázatot igényel, mely a globalizáció sajátosságain, illetve a földrajzi mobilitásra gyakorolt hatásain kívül figyelembe veszi a folyamat időbeliségét is. Ennek vizsgálatához egymással gyakran versengő, vagy éppen egymást kiegészítő makroszintű vándorláselméleti paradigmát, megközelítést választottunk.

Először a demográfiai és a társadalmi újraelosztási kontextus változását vesszük alapul, és megvizsgáljuk az idősödés és a redisztribúciós ráták esetleges szerepét, annak érdekében, hogy lássuk milyen társadalmi és demográfiai változások segíthették a piacosodás és a migráció kapcsolatának megerősödését adott globális egyenlőtlenségi viszonyok mentén. Majd konkrét migrációs elméleteket vesszünk sorra.

A migrációs elméletek csoportosításának egyik alapvető szempontja, hogy azok a vándorlási folyamatok elindulásával, vagy éppen a migráció önmagát gerjesztő, kumulatív mechanizmusaival kapcsolatosak (Massey 1999, Massey et al. 1998). Ez utóbbi összefüggések kiemelt fontosságúak vizsgálatunk szempontjából, hiszen a nemzetközi vándorlás – időbeliségét tekintve – a globális világgazdaság szerves részeként, annak egyszerre oka és következménye is. Az utóbbi évtizedek migrációs folyamatainak megértése sem lehetséges a kumulatív hatások figyelembevétele nélkül. Jelentőségének megfelelően, második megközelítésként a kumulatív okság képezi a statisztikai elemzés egyik kiindulópontját.

A következő vándorláselméleti megközelítés szerint az elvándorlás szintje az adott ország gazdasági-társadalmi modernizációs átalakulásával, a modernizáció szintjével hozható összefüggésbe. A tranzíciós elméletek a modernizáció általános folyamatának részeként írják le a vándorlási folyamatok átalakulását, és az el- és bevándorlási szintek változását (Zelinsky, 1971,

⁹ A könyv írása közben elindult többváltozós elemzés adatbázisának elkészítésében és a statisztikai modellezésben Csányi Zoltánnal dolgoztam együtt. Bizonyos részek megegyeznek a vele közösen szerzett tanulmányunk szövegrészeivel (Melegh-Csányi 2021). A könyvbeli szöveg azonban egy sokkal bővebb, jóval hosszabb és komplexebb elemzés, amelynek csak bizonyos pontjai egyeznek meg a Demográfia folyóiratban megjelent elemzéssel.

de Haas 2010a, 2010b). Ezen elméletek empirikus vizsgálatát az átalakulási folyamat, a „modernség” mibenléte és mérhetősége körüli konszenzus hiánya nehezíti.

Végül sorra vesszük a világrendszer-elméletekből ismert szempontrendszer tényezőit, amelyek az egyes országok piaci nyitásával, a globális és hierarchikus piaci gazdasági rendszerbe való belépésével, illetve ez utóbbiban betöltött strukturális helyével függnek össze (Massey 1999, Sassen 1988/2006, Czaika - de Haas 2015). Ezek vizsgálata elsősorban a külföldi működőtőke beáramlása és a világkereskedelemben való részvétel mértékéből, a szabadpiac térnyeréséből, illetve ezeknek a kibocsátó országokra gyakorolt gazdasági-társadalmi hatásaiból indul ki. Ezeket a hatásokat egyrészt a társadalmi kiágyazottság, a társadalmi kontroll és ellensúly hiánya erősíti fel, illetve az elemzés során mindvégig feltételezzük, hogy a piacosodás egyben a versenyhelyzet élesedésével is együtt jár.

Miközben fő kérdésfelvetésünk az egyes paradigmákhoz köthető tényezők vándorlásra, illetve a vándorlási szintek és minták változására gyakorolt hatásaira vonatkozik, a jelenség komplexitásának és időbeliségének következtében a fent említett elméletek számos tényező tekintetében fedik egymást. Egyéb támpontok híján nehezen megoldhatónak látszik például olyan kérdések eldöntése, hogy a migrációs folyamatokra való hatásmechanizmusaik tekintetében a relatív jövedelmi szintek változása a modernizációs elmülethez, vagy éppen a világrendszer adott strukturális összefüggéseihez köthető magyarázó tényezők közé sorolandó, hiszen mindkét elmélet megfogalmazhat hasonló feltevéseket. Ilyen például a közepes jövedelmi kategóriájú országok magasabb elvándorlási szintje a migrációs púp elméletek szerint (Faini - Venturini 2008, De Haas 2010a, Fassmann et al. 2014). E probléma kiküszöbölésére, az egyes paradigmákhoz kötődő modellek mellett, egy teljes, minden felhasznált jellemzőt együttesen tartalmazó, sokváltozós modellben is megvizsgáljuk majd a folyamatokat. Külön figyeltünk arra, hogy az egyes közös változók a különböző modellekben mennyire illeszkedtek az adott tényező együttesbe, mennyiben javult a magyarázóerejük.

Az alábbi statisztikai elemzést az időbeliséggel, a történetiséggel kapcsolatos kettős megközelítés is különlegessé teszi. Egyrészt, nem pusztán az egyes tényezők „azonnali” (keresztmetszeti) migrációs hatásaira vagyunk kíváncsiak, hanem – korábbi irodalom alapján feltételezve, hogy e hatások időben eltolódva jelentkeznek – a vizsgálat 5, 10 és 15 éves időtávokra vonatkozik (Sanderson - Kentor 2008). Másrészt, az eddigi kutatásoktól eltérően, az egyes változók adott időpontra vonatkozó abszolút értékei helyett, azok különböző időintervallumokra vonatkozó növekményei kerültek a középpontba. Ily módon, a globalizáció

kontextusában a nemzetközi migráció dinamikusabb látletéhez juthatunk, amely a vándorlás folyamatainak változásait, az azokat magyarázni hivatott tényezők korábbi, referencia időszakon belüli váltoásaival lehet összefüggésbe hozni.

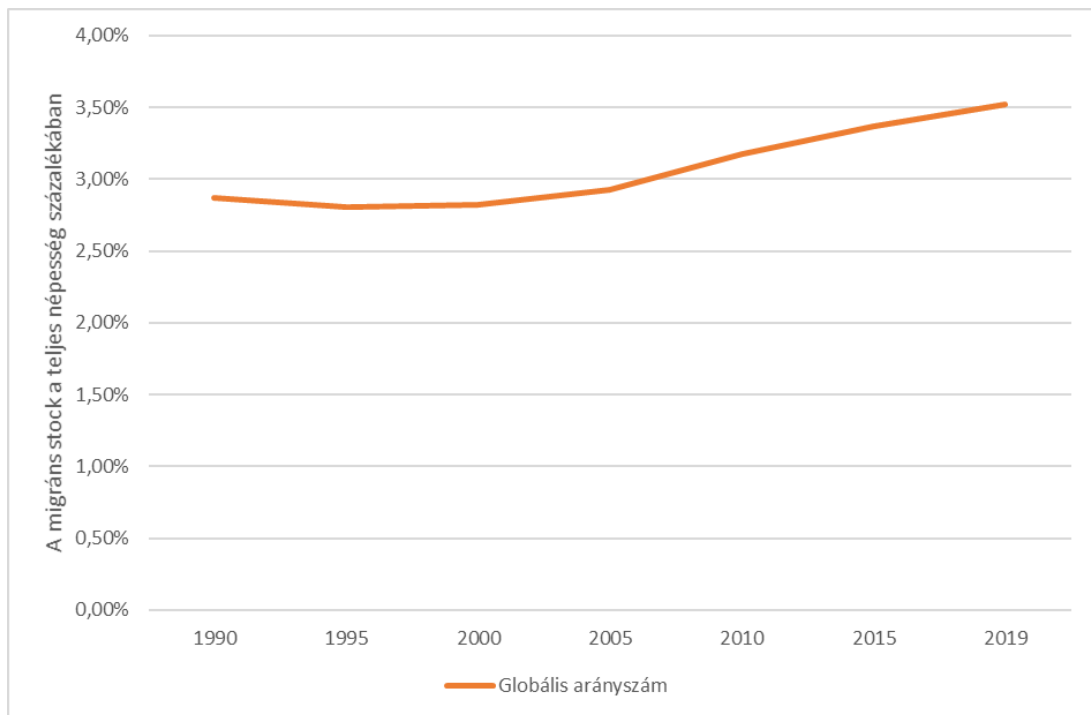
III.1.3. Nőtt-e az elvándorlás globálisan? Az elvándorolt népesség arányának és számának változása 1990 után

A globalizáció folyamatában az egyik legfontosabb elem a piaci nyitás, a szabadpiaci átalakulást szolgáló gazdaságpolitika és a tőke szabad mozgásának a biztosítása (Czaika - de Haas 2015, Harvey 2005). E tekintetben a 1980-as évektől a 2010-es évekig tartó időszakot a globalizációs nyitás időszakának, vagy történeti szempontból egy új globalizációs ciklusnak nevezhetjük, amelynek az előrehaladtával a világ demográfiai folyamatai, különösen a migrációs és demográfiai folyamatok nagyon sajátos átalakulást mutatnak. Ezek összefüggésbe hozhatóak a globalizáció és a migráció körüli viták felerősödésével. Elemzésünk egyik legfontosabb állítása az, hogy adott történeti diskurzív térben a migrációs folyamatok felgyorsultak és részben átalakultak, amely fejlemények egy megváltozott demográfiai és gazdasági térben elősegítették a migrációs vita polarizálódását, és elvezettek a későbbiekben elemzendő diskurzív átalakuláshoz.

A globalizáció időszakában a migráció népességarányos szintje jelentősen megnőtt. Mint azt az alábbi ábra is mutatja, 2,87 százalékról 3,52 százalékra nőtt 2019-re, amely emelkedés abszolút számokban még jelentősebb, hiszen dinamikusan nőtt a népesség teljes száma is.

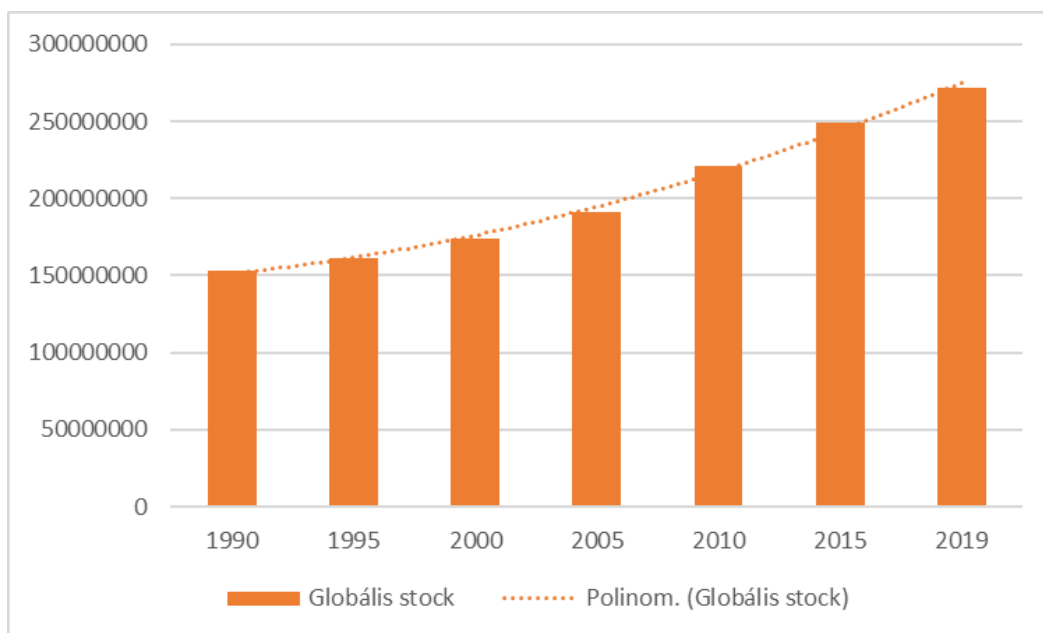
A globális migráns állomány 153 millió főről 279 millió főre nőtt, azaz a teljes szám majdnem megkétszereződött, sőt abszolút számokban exponenciális növekedésnek indult.

7. ábra. A születési országán kívül élő vándorok népességre vetített arányának változása, 1990-2019

Forrás: United Nations, Migrant Stock 2019

8. ábra. A születési országán kívül élő vándorok állományának változása, 1990-2019

Forrás: United Nations, Migrant Stock 2019

A kilencvenes évekre a vándorok állományának növekedése már követte, sőt meghaladta a népességnövekedés ütemét. A migrációs növekedés egy részét az úgy nevezett „statistikai vándorok” tették ki, nagyobb országok, mint pl. a Szovjetunió felbomlása miatt más országba kerülők igen magas száma miatt, bár megjegyzendő, hogy ezek egy jelentős része tényleges vándorrá vált a későbbiekben (Sander et al. 2014, Molodikova 2008). A globalizáció előrehaladtával, a 2000-es évek közepétől pedig meghaladta a vándorok állományának növekedése a népességnövekedést, sőt az olló egyre inkább kinyílt a 2010-es évekre. Tehát szemben a kilencvenes évekkel, amikor még igaz volt Czaika és de Haas megállapítása, hogy a migráció népességszámhoz mért relatív szintje nem lépte túl a korábbi évtizedek szintjét, a 2000-es évektől a migráció relatív felgyorsulása már egyértelműen látszik (8. ábra és Czaika és de-Haas 2014, 296).

A vándorlási kérdések felértékelődésében nyilvánvalóan szerepet játszik a teljes migrációs állomány részét képező menedékkérők számának és mozgásának alakulása is, különösen az általunk elemzett időszakban. A globalizáció korában a polgárháborúk és katonai beavatkozások eredményeként előálló menekültáradatok váltak a mediatizált migrációs viták központi elemévé. Komolyabb, tragikus fegyveres konfliktusok zajlottak az 1980-as évektől a következő országokban: Indonéziában, Nepálban, Peruban, Oroszországban, a volt Jugoszlávia területén, Sri Lankában, Tádzsikisztánban, Törökországban, Ukrajnában, Irakban, El Salvadorban, a Kongói Demokratikus Köztársaságban, Kambodzsában, Libanonban, Líbiában, Szíriában, Kolumbiában, Nicaraguában, Jemenben, Eritreában, Afganisztánban, Sierra Leonében, Mianmarban, Grúziában, Azerbajdzsánban, Izraelben, Indiában, Fülöp-szigeteken, Guatemalában (Lásd többek között (The Economist 2013).

Az Oslói Békekutató Intézet szerint a világ konfliktusainak számában két, az ötvenes számot meghaladó csúcspont volt az 1950-es évektől kezdődően. Egyrészt az 1990-es év körül, amely időszak a hidegháborús rend végével és a szocialista rendszerek felbomlásával függött össze. Másrészt a 2010-es évek elejétől induló, mindennél magasabb hullám, amely már a globalizációs ciklus geopolitikai és geostratégiai feszültségeinek kibontakozásaként értelmezhető. Azaz a globalizációs nyitás kezdeti szakasza és a lezárulása is rendkívüli módon megnövelte a világ véres konfliktusainak a számát, és ez hozzájárulhatott a menekülthullámokhoz és a bizonytalanság érzetének megnövekedéséhez (Strand et al. 2019).

dc_2007_22

A menekültek számának esetében meg kell azonban néznünk a tényleges adatokat, hogy világosan lássuk, van-e radikális változás a „pánik” kitörése előtt, legalábbis az adott ENSZ statisztikai adatforrások tekintetében, ami indokolhatja a migrációs viták fellángolását vagy ezen viták időzítését.

Az ENSZ állományi statisztikái az elmúlt három évtizedben folyamatosan nagyszámú menekültet vettek számba. Mindvégig tízmilliószámokban fordultak elő menekültek az elmúlt évtizedekben, és az abszolút számok végig növekedést mutattak. Azaz a globalizációs nyitás korszakában a világnak és benne Európának folyamatosan kezelnie kellett ezeket a folyamatokat. A menekültek és menedékkérők együttszáma, és főképp arányuk hullámzást mutat. A UNHCR adatai szerint az 1980-as években megfigyelt 10 milliós szintről (népességarányosan 2 ezrelékről) a kilencvenes évek elejére felment 20 millióra (népességarányosan több mint 3,5 ezrelékre), majd a 2000-es évek közepére visszaesett 15 millió alá (népességarányosan 2 ezrelékre), majd a 2015-ös válság idejére 23-25 millióra (népességarányosan 3,5 ezrelékre) (UNHCR 2021). Tehát a 2015-ös válság körüli számok mind globálisan, mind pedig Európában a kilencvenes évek eleji és közepi szintekhez hasonlóan alakultak. Ez azt jelenti számunkra, hogy a globalizációs nyitás során nagyobb „válságok” jöttek létre, amelyek csak időszakosan csillapodtak. Az ENSZ vonatkozó statisztikái (Migrant Stock versus UNHCR) ugyan eltérő adatokat mutatnak, de a trendek mégis hasonlóak, sőt a migránsok teljes állományán belüli arányok is hasonló dinamikát érzékeltetnek.

4. táblázat: Menekültek és menedékkérők száma 1980- 2019 (1000 fő)

	1980	1985	1990	1995	2000	2005	2010	2015	2019
UN: Menekült és Menedékkérő (M+MK)			18977,58	18142,32	16503,72	13757,77	15880,36	24651	28711,53
UNHCR Menekült (M)	8454,937	11863,56	17395,98	14896,09	12129,57	8661,994	10549,68	16111,29	20360,56
UNHCR Menedékkérő (MK)					947,926	802,174	837,445	3224,966	3503,284
UNHCR Menekült és Menedékkérő (M+MK)	8454,937	11863,56	17395,98	14896,09	13077,5	9464,168	11387,13	19336,25	23863,85
UNHCR Belső menekült (BM)				4286,69	5998,501	6616,791	14697,8	37494,17	41425,15
UNHCR Visszatérő (V)	774,81	393,646	139,122	1173,72	1136,547	1624,98	3120,859	2518,729	2906,74
UNHCR Hontalan (H)						2383,651	3463,07	3687,764	2820,348
UNHCR Más					1653,851	960,366	1255,579	870,74	3775,858
UNHCR Totál (M+MK+BM+V+H+Más)	9229,747	12257,21	17535,1	20356,5	21866,4	21049,96	33924,44	63907,66	74791,94

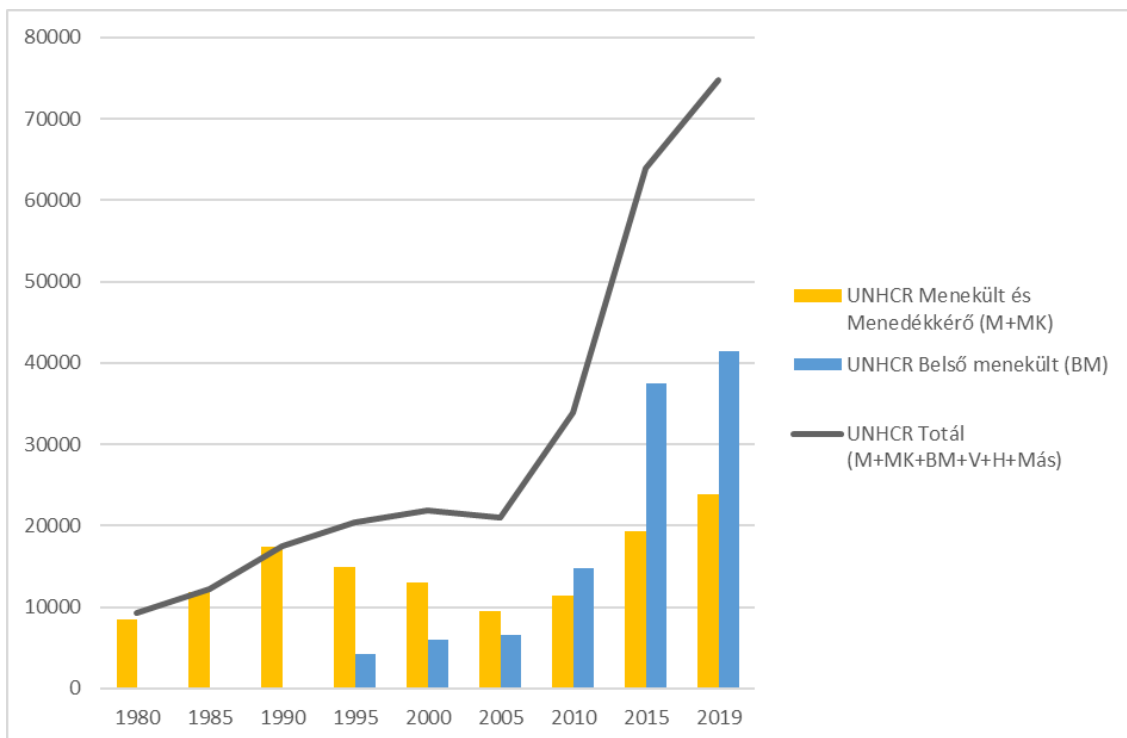
Forrás: UNHCR 2019, United Nations (2019), International Migrant Stock

Amennyiben a teljes veszélyeztetett népesség abszolút számának alakulását nézzük, amely csoportban már ott szerepelnek az országhatárokat át nem lépő ún. belső menekültek,

hontalanok és más veszélyeztetett kategóriák is, akkor már egy másik kép tárul elénk. Ezen számok jelentős növekedést mutatnak, amelyek messze meghaladják a népesség növekedésének ütemét. A nyolcvanas és a kilencvenes években a teljes veszélyeztetett népesség nem érte el a teljes népesség 0,4 százalékát, míg a 2010-es évektől felugrott a világ népességének egy százalékára. Ez az aránynövekedés részben annak tudható be, hogy a kilencvenes években jelent meg a belső menekült kategóriája az ENSZ szótárában, ezzel az iraki háború és a szíriai háború óta az így számba vett emberek tömege nőtt meg leginkább. Mégis az adott statisztikai rendszerek alapján gyors növekedést tapasztalunk a 2000-es évektől mind a menekültek, menedékkérők mind pedig a többi veszélyeztetettségre utaló kategória esetében, amely megugrás mind a menekültjog védelmezői mind pedig ellenzői számára fontos referencia pont volt a közéleti vitákban.

9. ábra. Veszélyeztetett népesség a világon abszolút számban, 1980-2019 között.

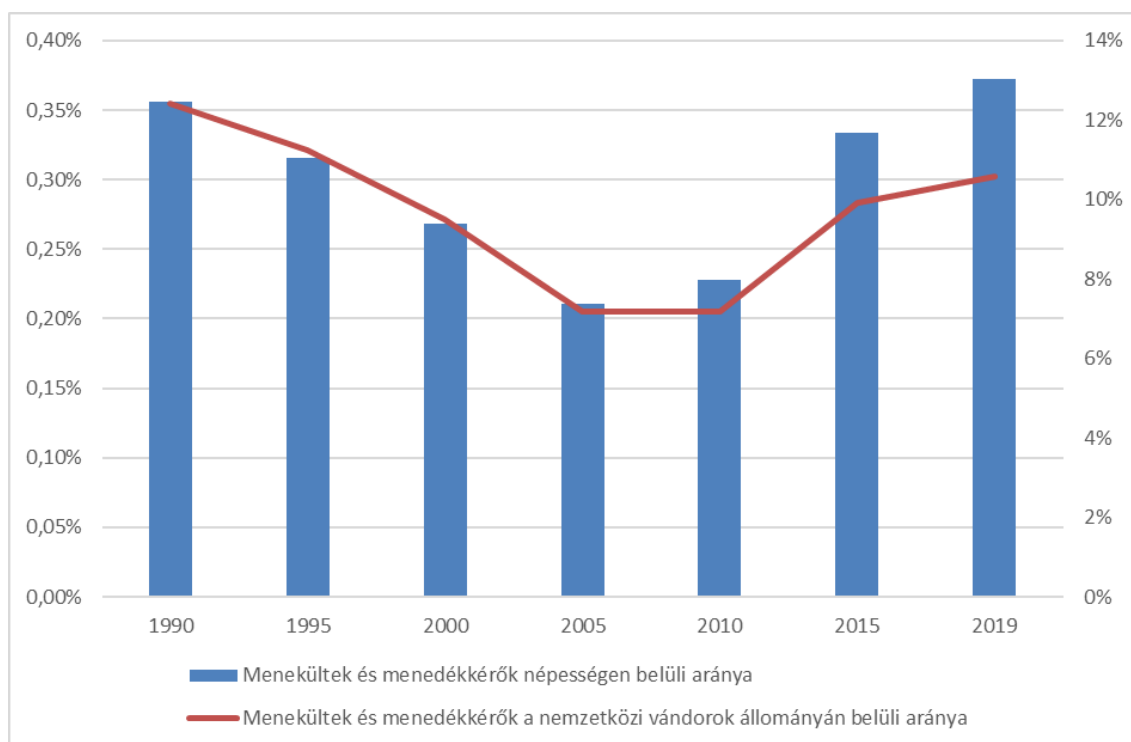
(UNHCR állományi adatok. ezer fő)

Forrás: UNHCR 2019.

Amennyiben csak a menekültek és menedékkérők arányát vesszük figyelembe, akkor jól látható, hogy mind a népességen, mind pedig a teljes migráns állományon belüli arány hullámzik, és a kilencvenes évek közepi arányok a 2010-es évektől megismétlődnek. Ily módon ciklikus mozgásról beszélhetünk. Ennek ellenére az abszolút számokban megugrást látunk, hiszen a nyolcvanas évekbeli 10 milliós menekült és menedékkérő népesség mára már 30 millióra duzzadt.

10. ábra. Menekültek és menedékkérők népességen és a vándorok állományán belüli aránya, 1990-2019

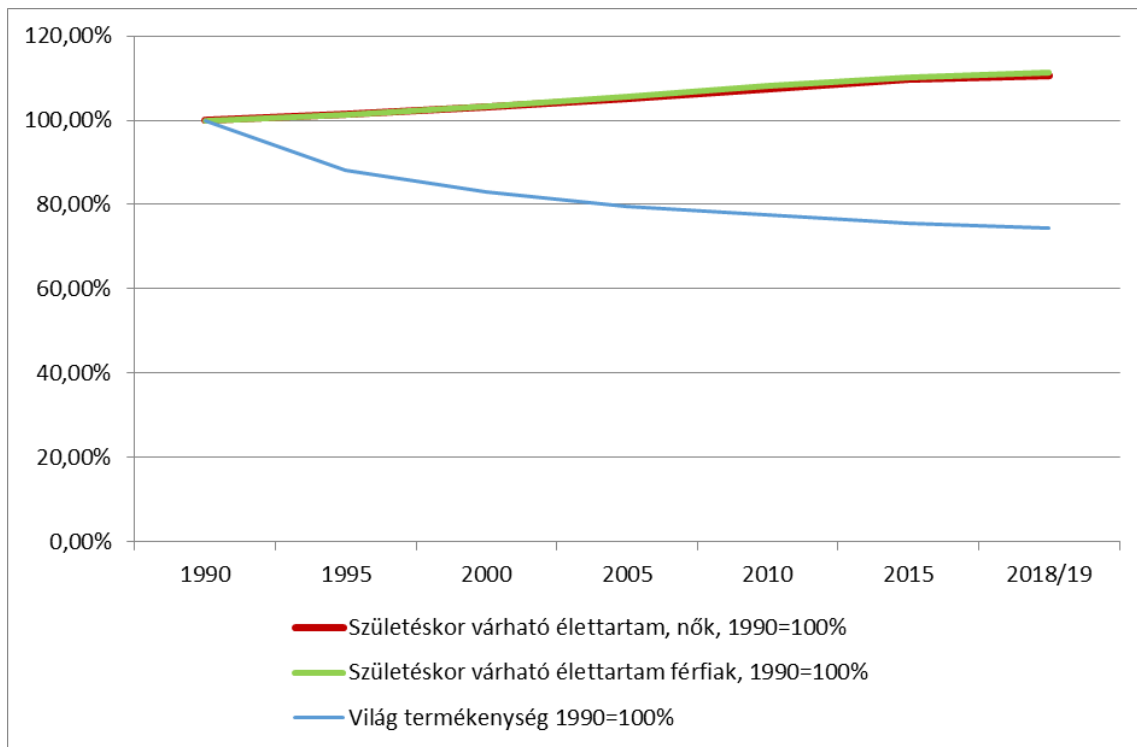

Forrás: United Nations (2019) International Migrant Stock

Ez a gyorsulás pedig akkor zajlott le, amikor a termékenység is hosszabb távon tovább gyengült, folytatódott az idősödés és javult a halandóság, azaz jelentősen megváltozott az általános demográfiai környezet.

11. ábra. A halandóság és a termékenység relatív változása, 1990-2019

dc_2007_22

Forrás: United Nations (2019) WPP

A termékenység tovább csökkent a globalizáció kiteljesedését megelőző évtizedekhez képest, bár némileg meglepő módon a csökkenés üteme igazából visszaesett. A világtermékenységben 1960 és 1990 között 40 százalékos csökkenés zajlott le, míg 1990 óta ez az arány 20 százalék. A csökkenés persze még akkor is igen jelentős, ha figyelembe vesszük, hogy történetileg már egy jóval alacsonyabb szintről indultunk el a kilencvenes években.

Ez a változás abból a szempontból is érdekes, hogy nem a globalizáció tényezői hatottak a legerősebben, hanem tulajdonképpen még korábban elindult egy dinamikus csökkenés, függetlenül attól, hogy a világban megfigyelhető gazdasági egyenlőtlenségek csökkentek volna, vagy megvalósult volna a két évszázados malthusi jóslat a népesség kényszerű (háborúk, éhínségek vagy járványok következtében előálló) visszaeséséről. Wilson elemzése szerint a „fejlődő államok” legnagyobb része maga mögött hagyta a 6-7 fős teljes termékenységi szintet és áttért a 2-3 fős szintre, amely szint körül korábban csak a kiemelten gazdag kapitalista és szocialista államok csoportosultak. E folyamat eredményeképp már 2000-ben is a világ népességének több mint a háromnegyede 4 fő alatti termékenységi szinttel rendelkezett, míg ez az arány 1950-ben nem érte el az egyharmadot (Wilson 2001, 159). Fejlődő államok esetében pedig ez az arány 1 százalék volt 1950-ben, míg 2000-re elérte az 50 százalékot (op

cit, 161). Másképpen megfogalmazva, globális szinten nagyon komoly konvergencia zajlik a termékenységi magatartásban. Az emberiség tehát a globalizáció korában még inkább ellenőrzése alá vonta a termékenységet, miközben a történetileg alakuló korösszetétel miatt, még egy ideig tovább fog nőni a népesség.

Fontos megjegyezni, hogy a demográfiai folyamatok harmadik komponense, a halandóság is komolyan javult az 1960-as évektől, bár igen érdekes módon a javulás megint csak erősebb volt a globalizáció kiteljesedése előtt, mint utána. Így 1960 és 1980 között, azaz húsz év leforgása alatt a születéskor várható élettartam majd húsz százalékos javulást mutatott 1960-hoz viszonyítva mind a nők mind pedig a férfiak tekintetében, miközben a globalizációs nyitástól kezdve összességében alig 10 százalékos javulást tapasztalunk. Mindeközben, szemben a termékenységgel, a halandóság nem mutat jelentősebb konvergenciát különösen a felnőtt (50 év alatti) halandóság tekintetében a gazdasági egyenlőtlenségek következtében. E történeti dinamikában természetesen alapvető fontosságú, hogy a globalizáció előtt komoly szerepet játszó csecsemőhalandóság jelentősége csökkent, és e komponens ma már csak kisebb súlyú, Afrika legszegényebb országai leszámítva (Vallin 2006).

Összefoglalóan tehát történeti, de valószínűleg strukturális okoknál fogva a halandóság kisebb ütemben javult a globalizáció korában és a termékenység csökkenése is némileg lelassult, miközben a migráció növekedése felgyorsult, és 1990-hez képest több mint hatvan százalékos növekedést ért el (Vallin 2006).

A migráció és a halandóság kérdése több szinten összekapcsolódhat, hiszen az alacsony vagy csökkenő termékenységből fakadó öregedés igen komoly kihívást eredményezhet. Az idős, 60 év feletti korcsoportok 1960 óta létszámukban megnégyszereződtek az ENSZ adatai alapján (WPP2017). A korcsoport létszáma a kiinduló 237 millió főről 2015-re 906 millióra nőtt, azaz majdnem egy milliárdra. Az időskori eltartottsági arány (65+ évesek/ 15-64 évesek száma) az egész világon megnőtt 10 százalékról 3 százalékra (WPP 2017).

III.1.4. A migrációs szint emelkedése és az idősödés. Gondozási szükségesség és az ellátásokért folytatott verseny növekedése

Miképpen gondolhatjuk át az idősödés, a demográfiai átalakulás és a migráció globális összefüggésrendszerét? Miért állíthatjuk, hogy a migrációs fordulat erős kapcsolódást mutat a

demográfiai átalakulással az adott globális gazdasági rendben? Erre keressük a választ az alábbi fejezetben, mielőtt rátérünk a globális modellezés fontosabb elemeire.

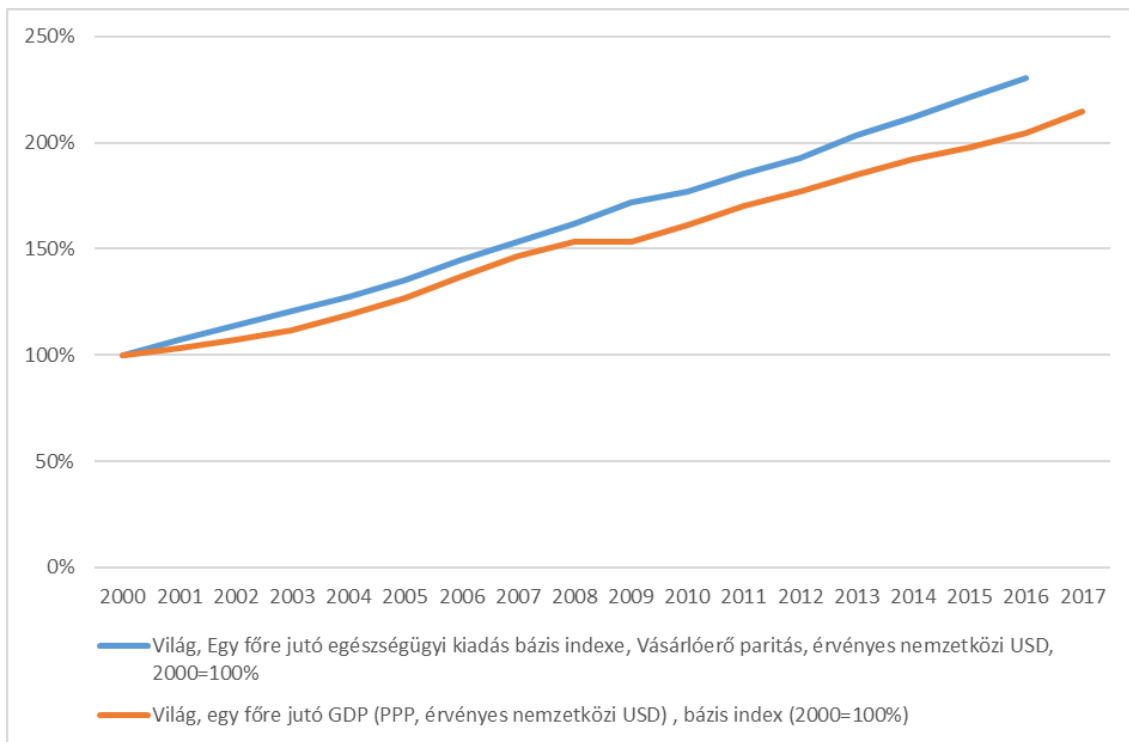
Az egyre rohamosabban növekvő idős népesség ellátása igen komoly gondozási terhet ró a fiatalabb korosztályokra mind a munkatermelékenység növelésének kényszere, mind a gondozási feladatok terén. Ez a kihívás pedig egy összetett interakciósor révén összefügg a migrációs szint emelkedésével. (Melegh 2020 a, b, Melegh-Katona 2019, 6-7, Aulanbacher et al. 2019). A kapcsolat semmilyen szinten nem lehet lineáris, azaz nem állíthatjuk, hogy a növekvő idősödés folyamatosan csökkenő vagy éppen növekvő elvándorláshoz vagy bevándorláshoz vezet. Mégis, a migráció egy fontos elem a gondoskodás társadalmi intézményi világában.

A probléma különösen éles lehet, ha az idősödés közepette az állami redisztribúció mértéke globális szinten nem nő. Hiszen az idősödés komolyabban megemelheti az egészségügyi és a szociális kiadások szintjét a munkaképes korú lakosság arányának csökkenése mellett. Ez a helyzet pedig már hosszabb ideje fennáll. A társadalmi költségek szintjének globális stagnálására már többen felhívták a figyelmet, köztük Böröcz is. De ő nem az adójövedelmek és a járulékok együttes aránya, hanem csak a járulékfizetés alapján jutott erre a következtetésre (Böröcz 2016).¹⁰ Hasonlóan, Andor László szerint a jóléti rendszerek elérték növekedési határukat (Andor 2017). Politikai demográfiai szempontból jól jelzi a feszültségeket, hogy a népesség öregedése idején az adójövedelmek vagy éppen az egészségügyi kiadások szintjét jelző elosztási arányok nem változtak, miközben az egy főre jutó egészségügyi kiadások egyre nagyobb ütemben nőttek. Sőt, az utóbbi időszakban jobban nőttek, mint az egy főre jutó gazdasági jövedelmek, legalábbis a 2000-es évektől, amely időszaktól kezdve vannak globális adataink.

12. ábra. Az egy főre jutó egészségügyi kiadások és a gazdasági jövedelmek változása 2000-2017 (2000 = 100%)

¹⁰ Böröcz ezt a globális elemzését a „social contribution” változó alapján végezte el, ami tulajdonképpen a munkajárulékok százalékos arányát fejezi ki és ebbe beletartoznak a magánalapokba való befizetések is. (Böröcz 2016) Mi az adójövedelmeket és a járulékokat együtt vettük figyelembe, már csak azért is mert e kettő közötti lavírozás része a neoliberális korszak gazdaságpolitikájának, és sokkal jobban tükrözi az újraelosztást bevételi oldalról.

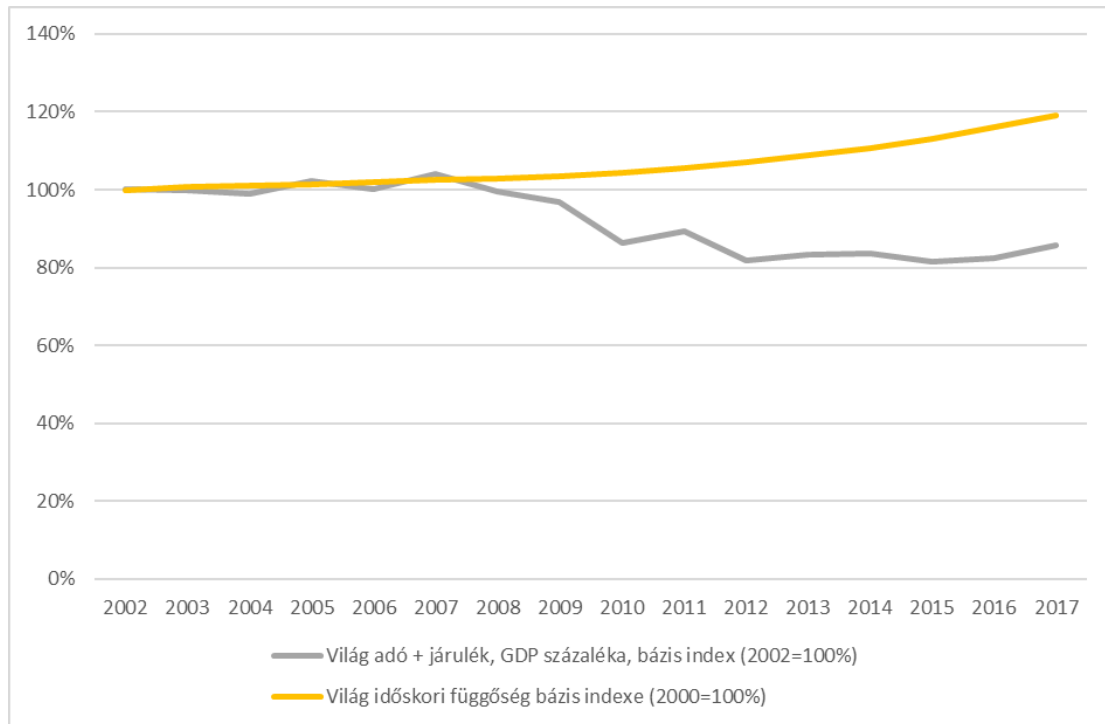
dc_2007_22

Forrás: saját számítás World Bank 2020 alapján

2000-től 2016-ig az egy főre jutó gazdasági jövedelmek növekedése 20 százalékponttal elmaradt az egy főre jutó egészségügyi kiadások növekedésének ütemétől, amely utóbbi kategória nem tartalmazza az épületekkel kapcsolatos, a gépészeti informatikai és a rendkívüli járványügyi kiadásokat. Mindeközben a népesség idősödésével együtt a GDP-hez viszonyított adójövedelmek és járulékok együttes aránya (a redisztribúciós szint) nem változott, sőt a 2008-as válságtól kezdődően komolyabban visszaesett. Ez pedig azt jelenti, hogy az egy főre jutó és a gazdasági növekedés szintjét meghaladó egészségügyi többletkiadásokhoz szükséges jövedelem vagy extra magánforrásból keletkezett (saját jövedelmeinkből egyre nagyobb hányadban vásároltunk ilyen szolgáltatásokat stb.), és/vagy a nem egészségügyi redisztribúciós költségek kárára esett vissza az adott országban, így közösségi pénzből költöttünk többet erre a célra. Ez az átrendeződés pedig a szociális és egészségügyi javakért folytatott piaci és jóléti versengés növekedését kellett, hogy jelentse. Ez a feszültség pedig mind az államok, mind pedig polgáraik szempontjából fontos lehetett, hiszen a konfliktus állandóan felveti a közösségi forrásokhoz való hozzáférés jogosultságát (Andor 2017, Dancygier 2011).

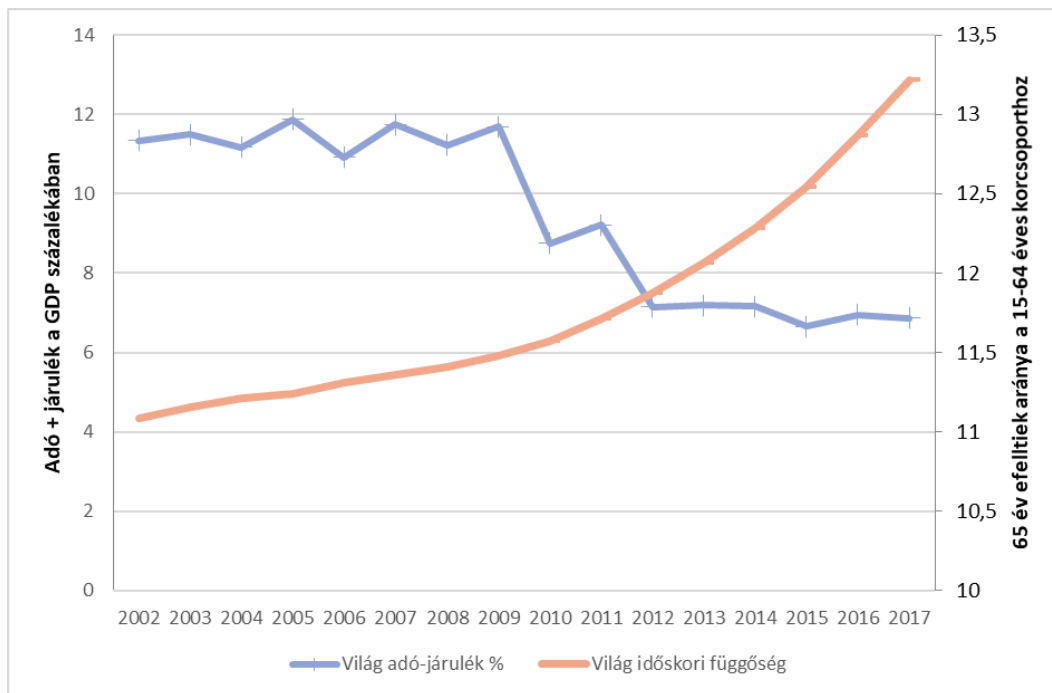
13. ábra. Elosztási arányok, és az időskori eltartottsági szint változása, 2002-2017
(2000=100%)

Forrás saját számítás World Bank 2020

Globális szinten tehát az idős népesség és az egy főre eső egészségügyi kiadásoknak a gazdaság bővülését meghaladó növekedését a 2000-es évektől nem követi az adó és járulék arányában mutatkozó redisztribúciós szint növekedése. Ha közelebbről megnézzük, akkor látható, hogy ez a feszültség a gazdasági válság idején, azaz az öregedés felgyorsulása közben vált élesebbé. Ebben a periódusban a globális elosztási arányok alacsonyabb szintre estek vissza, és onnan nem is mozdultak azóta.

14. ábra. Adó + járulék a GDP százalékában és a 65 év felettek aránya a 15-64 éves korcsoporthoz képest, 2002-2017

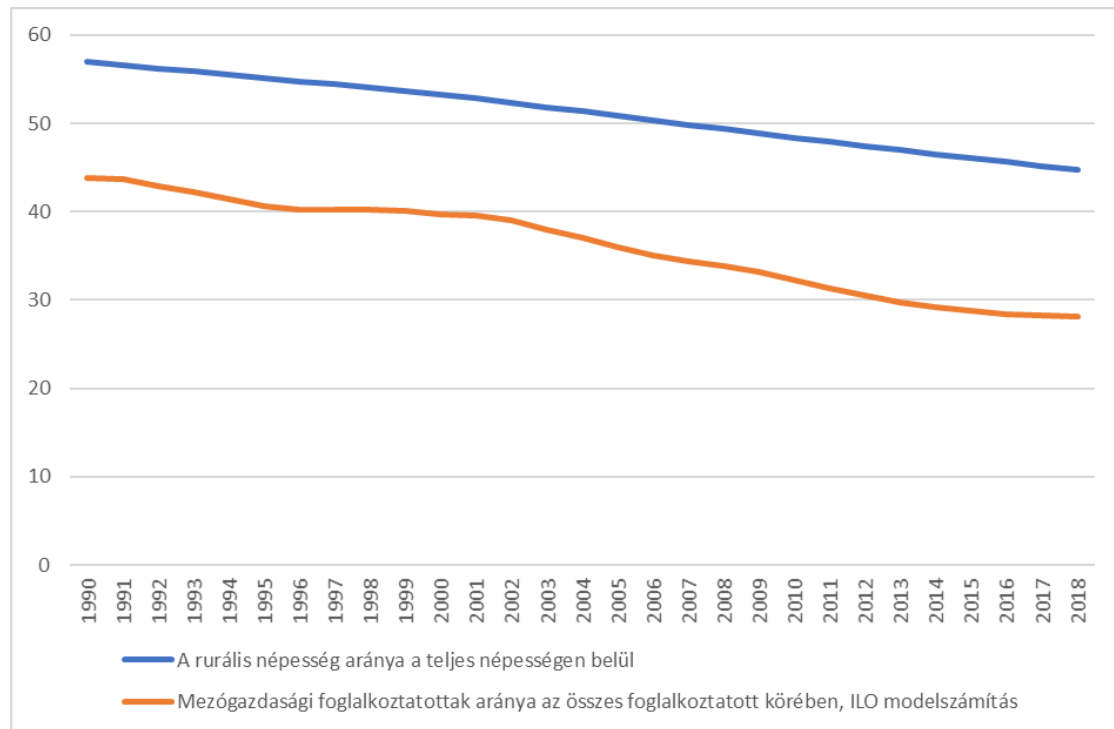
Forrás: saját számítás. World Bank (2020)

A 2010-es évekig a világ népessége kisebb tempóban öregedett az egy főre jutó GDP növekedéséhez képest. Tehát az elosztási arányok stabilitása mellett is elvileg egyre bővülő források álltak rendelkezésre az időskori ellátás állami és piaci költségeire. A 2010-es évektől viszont az időskori eltartottság arányainak növekedése már gyorsabb, mint a gazdaság népességarányos bővülése. Ez pedig új, a szociális és egészségügyi ellátás szempontjából feszültebb szakasz beköszöntét jelentheti globális szinten is.

E változások több szempontból is növelhetik a migrációt globális szinten. Egyrészt a migránsok törekedhetnek arra, hogy megvásárolják a jóléti szolgáltatásokat vándormunkabérükből vagy megkísérelhetik a jóléti rendszerekbe való belépést, akár éppen a migráció révén. Még 2017-ben is a világ népességének nagyon nagy része, négy milliárd ember élt mindenféle társadalombiztosítás nélkül (ILO 2017, XXIX). A célországokban pedig a kiépült jóléti rendszerekkel rendelkező államok kereshetik a bevándorlókat, akik munkajáruléjuk révén javítják a szociális és egészségügyi igények és a közkiadások megbomló egyensúlyát. Illetve paradox módon, védhetik polgáraikat, akik mindeközben erősen félnek a „jóléti” migránsoktól

és a közöltségek illeten megugrásától, attól függetlenül, hogy a bevándorlók ténylegesen megbontják-e ezeket az egyensúlyokat.

15. ábra. A rurális népesség arányának és a mezőgazdasági foglalkoztatottság arányának változása, 1990-2018

Forrás: World Bank 2020

Különösen élessé válhat ez a feszültség az állami redisztribúció szintje és az idősödési arányok változása következtében. Hobsbawm szavaival a „parasztság halála” és az agrár alapú társadalmi rendszerek háttérbe szorulása jelentősen visszaveti a társadalmilag intézményesült, családi alapú és nem a piaci szolgáltatások megvásárlásán alapuló idősellátás súlyát (az agrártársadalmak hosszú távú átalakulásáról: Hobsbawm 1994, 289, Tauger 2011, 138-180; idősödéssel való kapcsolatáról: Melegh 2020, Melegh-Katona 2020).¹¹ Ezen visszaszoruló forma az idősek családon belüli, családi munka alapján történő gondozását, ami közvetlen ételmszerrel, anyagi javakkal való ellátást, gondozást jelent, szemben az állami és piaci egészségügyi és szociális ellátásokkal, beleértve a helyi vagy bevándorló idős gondozók

¹¹ Hobsbawm szavaival: „E század második felének legdrámaibb és legkomolyabb következményekkel járó társadalmi változása, ami immár örökre elválaszt minket a múlttól, a parasztság halála.”(p. 289)

munkájának vagy szolgáltatásainak a megvásárlását. Ez a váltás, a tömeges családi-paraszti formának a háttérbe szorulása az emberiség történelmének az egyik legjelentősebb legújabb kori átalakulása, amely a globalizáció korában vált döntő momentummá. A paraszti és háztartásgazdaságon belüli ellátás is súlyos nemi és társadalmi egyenlőtlenségektől és feszültségektől terhes, ezért a fenti váltást a társadalmi formák történeti változásaként kell értékelnünk, mindenféle általános progresszív történeti irány feltételezése nélkül (Fraser 2012). Mint ahogy az a Világbank fenti adataiból is látható a rurális népesség a történelemben először ebben az időszakban vált kisebbséggé a városi népességhez képest, illetve a mezőgazdasági foglalkoztatottság súlyának huszadik század közepi megroppanása rohamos tempóban folytatódott a globalizáció korában, és mára már globális szinten is 30 százalék alá esett. Ez pedig azt jelenti, hogy az idősödéshez köthető ellátási terhek, egyre inkább piaci és állami redisztributív rendszerekben kell, hogy megoldódjanak, szemben a történelmileg oly fontos falusi-családi rendszerekkel (Laslett 1995, 49-50, Hobsbawm id.) A piaci munka melletti családi ellátás formája természetesen továbbra is szerepet játszhat, miközben persze látnunk kell, hogy a jelenlegi munkarezsimek és a családi szükségletek között erős és nemileg tagolt feszültségek figyelhetőek meg (Radó et al. 2015, Gábrriel 2020).

Mindeközben a családon belüli és a nemzedékek közötti szociális anyagi juttatásai (transzferek) is veszélybe kerülhettek (Lee-Mason 2011, 3-30). Lee és Mason megállapítása szerint: *„Az idősödés a transzfer rendszerek mindegyikét meg fogja terhelni és a családon belüli támogatási rendszer éppannyira sérülékeny, mint a közösségi ellátási rendszer, sőt bizonyos tekintetben még inkább törékennyé válik”*. (Lee-Mason 2011, 28) És történik mindez éppen abban a korban, amikor az elmúlt évtizedekben élvezett demográfiai előnyök, a munkaképes korú népesség relatív növekedésének forrásai lassan eltűnnek. A termelők és a fogyasztók effektív száma közötti ún. támogatási arányok, a demográfiai osztalékok javulása Európában, Észak-Amerikában és Kelet-Ázsiában már megszűnt a 2000-es években. E fordulat Latin-Amerikában pedig éppen most zajlik, illetve a következő évtizedben fog ez a váltás bekövetkezni. Afrikában ez az átalakulás jóval későbbre tolódik (Lee-Mason 2011, 3-30).

Tehát a demográfiai átalakulás, az idősödés miatt globális szinten is növekedhet az állami és nem állami időskori és ellátási szolgáltatásokért folytatott verseny az adott gazdasági rendszeren belül, ezért ez már közvetlenül is befolyásolhatja a migrációt és a migrációval kapcsolatos

közéleti szakmai vitákat. Az adott demográfiai átalakulás ugyanis paradox problémákhoz vezethet el. Egyszerre állhat elő az a helyzet, hogy a gazdagabb országok idősödő népessége egyre inkább igényli a migráns háztartáson belüli munkát saját ellátása érdekében (különösen, ha az állami jóléti szolgáltatások jövedelemarányosan nem bővülnek, vagy éppen csökkennek), illetve felléphet az igény, hogy munkaképes korúak és az időskorú eltartottak közötti arányt bevándorlás révén javítsák, amennyiben a termékenység javulása vagy a piaci eszközök igénybe vétele (megtakarítás, egyéni-családi jövedelem átcsoportosítás) nem kielégítő.

Mindeközben a befogadó társadalmak egyre növekvő mértékben el is utasíthatják ezen bevándorlókat, amennyiben a külföldi alkalmazottak, a bevándorlók kérnek, vagy akár csak kérhetnek az állami járadékokból és a helyi erőforrásokból (Dancygier 2010, Melegh et al. 2018). Sőt maguk a bevándorlók is egyre inkább törekedhetnek arra, hogy belépjenek gazdagabb országok ellátó rendszerébe miután saját időskori „ellátásuk” is veszélybe kerülhet a globális társadalmi és demográfiai átalakulás következtében. A családi gazdaságokon alapuló társadalmi-gazdasági rendek végleg megrokkantak Ázsiában, Afrikában és Latin-Amerikában (pl. az ültetvényes gazdálkodáshoz szükséges földrablás, vagy a szabad kereskedelem bővülése miatt) és a közösségi állami szociális ellátó rendszerek nem, vagy csak töredékesen alakultak ki (Lee-Mason 2011, 14, Hall-Tsikata 2017, 515). Mint fentebb már jeleztük, a világ népességnek 55%-a semmilyen társadalombiztosítási ellátással nem rendelkezett 2017-ben (ILO 2017). Külön figyelemre méltó, hogy szemben Európával, Észak-Amerikával, de nagyrészt még Latin-Amerikával, Kelet- és Délkelet- Ázsiával is, Afrikában (főképp a Szahara alatti részben) és Dél-Ázsiában, ahol korábban jelentős paraszti népességek éltek, a kötelező nyugdíjkorhatár feletti népességnek kevesebb mint egynegyede kap bármilyen nyugdíjellátást (ILO 2017, 79).

A családi ellátórendszerekben jelentkező feszültségeknek a gazdasági okokon kívül vannak demográfiai okai is. Ugyanis a magas gyerekszámhoz kapcsolódó „tradicionális” családon belüli idősellátás a világ szegényebb társadalmában azzal is megroppant, hogy a világ nagy térségeiben lecsökkent a gyerekek száma (lásd pl. ezen összefüggés kifejtését Kína esetében mára drasztikus születéskorlátozás bevezetésekor, Laslett 1984). E változással egyrészt kikényszerítheti univerzálisabb jóléti idősellátó rendszerek kiépítését, illetve éppen a közösségi ellátási rendszer megjelenése és az iskolázottság növekedése lehet az egyik oka a termékenység további hosszú távú csökkenésének (Caldwell 2006, 89-92). Tehát globálisan egyre sürgetőbb lehet egy széleskörű, államilag is garantált egészségügyi és időskori ellátási rendszer iránti igény még azon szegényebb vagy a globális átlag körüli jövedelemszinttel rendelkező államokban is,

ahol ezek a rendszerek mindeztidig nem, vagy csak töredékesen épültek ki. Ezen igény kielégítetlenségére a sorozatos tiltakozásokon túl (mint például Brazíliában a 2014-es futball világbajnokság előtt, a migráció is válasz lehet (BBC News 2014) és más reakciók is születhetnek. A migráció tervezése is ide értendő, tehát ez a tényező is növelheti az elvándorlási hajlandóságot.

Jól jelzi ezt az összefüggést a Gallup World Poll globális felmérése (Migali-Scipniani 2019). Az adatok alapján az látszik, hogy míg a jövedelem nagyobb régióként, kontinensenként más és más összefüggést mutat a migrációs potenciállal (Latin-Amerikában csökken a jövedelem emelkedésével, míg Afrikában és Ázsiában nő), addig teljesen egyértelmű és szoros az összefüggés a lokális szolgáltatásokkal (közszolgáltatások, egészségügyi ellátás, közoktatás stb.) való elégedettség és az elvándorlási hajlandóság között. Mindenütt jelentősen nő az elvándorlási hajlandóság a közszolgáltatások megítélésének romlásával, és ez a tényező szisztematikusabb összefüggést mutat, mint a gazdasági jövedelem (Dustmann-Okotenko 2013). Migali és Scipioni ezt a hatást mind a migrációs hajlandóság, mind pedig a migrációra való készülődés terén észlelték 2019-es elemzésükben a 2010 és 2015 közötti Gallup World Poll felmérések alapján (Migali-Scipioni 2019).

Összességében tehát az idősödés globális szinten növeli a migrációt egy bonyolultabb összefüggésrendszer mentén emeli a migráció jelentőségét és a szociális ellátásokért folytatott harcot, amely térben a be- és elvándorlás egyre élesebb társadalompolitikai kérdéssé válhatott. Ez kiemelt globális összefüggés lehet, országok szintjén azonban nem érdemes lineáris kapcsolatot feltételezni. Az alábbi migrációs modellezésben tehát ezt a változót nem volt érdemes a modernizációs megközelítés részévé tenni. Ezek után vegyük sorra a migrációs és elvándorlási szintek emelkedésének további tényezőit és modellszerű makroösszefüggéseit.

III.1.5. A migrációs szint növekedése és a kumulatív okság

A migrációs szintek folytatólagos növekedésében az egyik legfontosabb tényező, hogy a migráció önmagát gerjesztő, kumulatív folyamat. Az elvándorlás már meglévő szintje kihat a további vándorlási folyamatok alakulására. Összhangban a társadalmi tőke elméletekkel, a migráció hálózatos szerveződése segíti az információ terjedését, a migrációs költségek csökkentését, és a pszicho-szociális problémák kezelését, ezzel újabb migrációs döntések megszületését (Sik 2011, Massey 1999, Collier 2013, Portes - Böröcz 1989, Portes 1995,

Salmenhaara 2009). A kumulatív okság egyben össze is épülhet a vilárendszer-elmélet tényezőivel. A migrációs történeti kapcsolatrendszer felfogható ugyanis a tartós történeti egyenlőtlenségek, a korábbi időszakok koloniális és migrációs kapcsolatainak hálózatos leképződéseként is (Portes - Böröcz 1989). Sőt, még a modernizációs tényezőkkel sem inkompatibilis, hiszen ez a megközelítés szintén hangsúlyozza, hogy az átalakulás öngerjesztő és önfenntartó folyamatokból áll.

A nemzetközi migráció folyamatait egyfajta intézményesedés is kíséri, ami szintén szerepet játszik a tömeges migrációs folyamatok fennmaradásában. Ezen institucionalista megközelítések szerint, a vándorlással párhuzamosan formális és informális intézményi keretek is kialakulnak, amelyek az egyes államok migrációval kapcsolatos jogszabályi rendje mellett, magukban foglalják többek között a bevándorlók beilleszkedését segítő ügynökségek, civil szerveződések vagy éppen az embercsempész hálózatok létrejöttét is, amelyet Xiang és Lindquits a migráció infrastruktúrájának fejlődéseként írt le. (Massey et al. 1998, Xiang - Lindquits 2014).

Antropológiai megközelítésben a kumulatív okság részét képezi az elvándorlás kultúrájának kialakulása egyaránt (Klute - Hahn 2007, Hárs 2018). E bonyolult összefüggés szerint, az egyes társadalmak a vándorlókkal interakcióban alakítják ki az elvándorlással-bevándorlással kapcsolatos kulturális normákat és hiedelmeket. Az elvándorlás elfogadottsága vagy elutasíthatósága, mint a korábbi történeti tapasztalatok kulturális kicsapódásai, illetve önmagában az a tény, hogy mennyire magasak a történetileg felhalmozódott migrációs szintek, komolyan kihathatnak a migráció további alakulására. Miközben a köztes hatások empirikus elemzése komoly akadályokba ütközik, az elvándorlás korábbi szintjeinek figyelembevételével mód nyílik a kumulatív okság – és az ennek kapcsán felmerülő, nem számszerűsíthető tényezők – kontrollálására. Az alábbi modellezés ezt úgy oldja meg, hogy az 1995 utáni migrációs szint változások esetében magyarázó tényezőként veszi figyelembe az 1990 és 1995 közötti népességarányos elvándorlási szinteket.

III.1.6. A migrációs szint emelkedése és a modernizációs tényezők

Ahogy azt már a történetileg rendelkezésre álló diskurzív típusoknál is említettük, a modernizációs átmenet elméletek már a hetvenes években megjelentek és komoly hatást fejtettek ki (Zelinsky 1971, Haas 2010). A migrációs szintek emelkedésének lehetséges

magyarázataként magunknak is át kell gondolni, hogy az ezen diskurzív keretben érvelő elméletek mennyiben segíthetik a migrációs szintek globális emelkedésének a megértését. Ezen keretben a modernizáció általános folyamatának a részeként kell értelmezni a mobilitási szintek, és hangsúlyozottan a migrációs minták (belföldi versus nemzetközi, hosszú távú versus cirkuláris migráció arányának és összetételének) változását. Mi ebből most csak a globális szintek emelkedésére összpontosítunk, és azt próbáljuk átgondolni röviden e komplex elemzés részeként, hogy más változások mellett találunk-e olyan elemeket, amelyek más folyamatok mellett igazolhatják, hogy az adott keretben fejlettebbnek minősülő államok általában mobilabbak, azaz modernségük részeként válik szabadabbá a mozgás.

Fontos megjegyeznünk ugyanakkor, hogy ezen elméletek egy része inflexiós pontként, ún. „migrációs púp”-ként írják le a fejlettség/modernizáció egy meghatározott szintjét, amely felett a további fejlődés már nem az elvándorlás növekedésével jár együtt, hanem a bevándorlás növekedését és a migrációs minták átalakulását eredményezik (Faini - Venturini 2008, De Haas 2010a, Fassmann et al. 2014). Globálisan nézve tehát, a világ össznépszerűségének arányában megadott elvándorlási ráta növekedése egyszerre köthető az azonos időben egyre nagyobb kibocsátást produkáló modernizálódó országok, és a modernizáció előrehaladottabb szintjén álló országok migrációs aktivitásához.

Az általános modernizációs átalakulás lehetséges indikátorai között meg kell említenünk például a városiasodást, a mezőgazdasági munka háttérbe szorulását, az individualizációt, a jövedelemszintek emelkedését, a termékenység csökkenését, az írni-olvasni tudás és iskolázottság növekedését, vagy éppen az ezeket átfogó, komplex fejlődési indexeket (lásd például Human Development Index). Az elemzésünkben ezek közül csupán néhányat fogunk szemügyre venni, mielőtt más történeti változásokkal együtt többváltozós elemzésben tesztelnénk, hogy az e folyamatokban bekövetkező változások miként gyakoroltak hatást a migrációs szintekre.

III.1.6.a. Termékenység

Zelinsky már a hetvenes évek elején felhívta a figyelmet arra, hogy szemben a malthusiánus érveléssel, nem a magas termékenységből fakadó népességnövekedés, hanem paradox módon éppen a termékenységcsökkenés teszi mobilabbá az emberiséget (Gosh 1963, Zelinsky 1971,

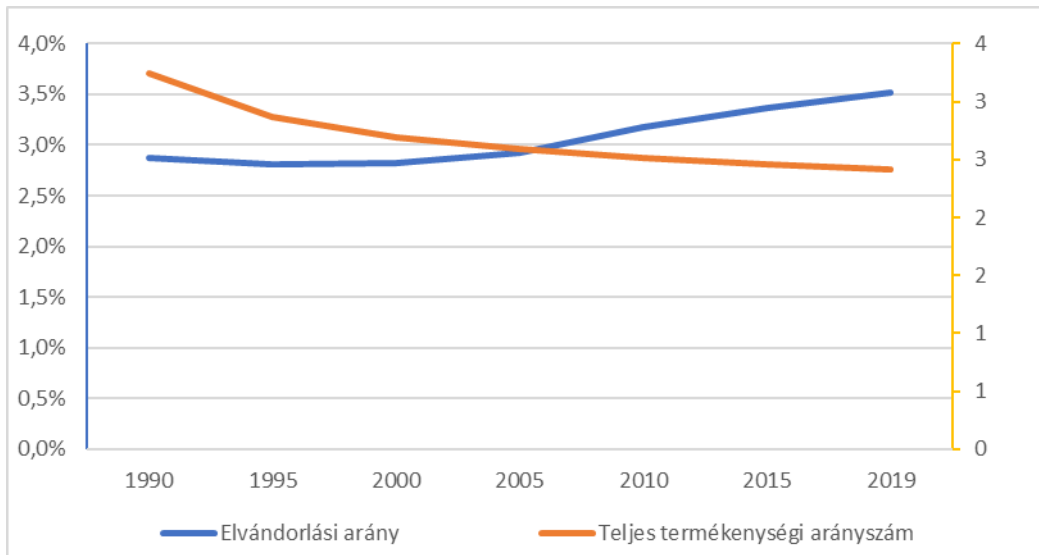
De Haas 2010a, 12, 27, 30). Hein de Haas igazolta is ezt a hipotézist a migrációs átmenetek tesztelésekor, hosszú, több évtizedes időtáv beépítésével az emigrációs szintek többváltozós elemzésébe. Bár megjegyzendő, hogy mindezt nem tartotta oksági szinten értelmezhetőnek, és a háttérben meghúzódó valódi társadalmi okokra hívta fel a figyelmet, illetve emlékeztetett a változók közötti túl erős kapcsolatra, a multikollinearitásra.

Mi magunk is láttuk feljebb, hogy a globalizáció korában a termékenység folyamatos csökkenése mellett nőttek a migrációs szintek, sőt a népességnövekedés lelassulásával 2005-től a két folyamat változása, az elméletnek megfelelően széttartó dinamikát mutatott (17. ábra). Megjegyzendő azonban, hogy a termékenység a globalizáció kora előtt még erőteljesebben csökkent, amikor is a mobilitási szintek, legalábbis az elvándorolt állomány és a népesség aránya tekintetében, nem növekedtek hasonló dinamikával (Lásd 1. ábra).

Az alábbi ábra mutatja a két változó (a teljes termékenységi arányszámnak és az elvándorolt állomány népességen belüli arányának) a kapcsolatát a globalizáció korában. Feltételezhető, hogy a termékenység csökkenése a mögöttes álló folyamatok – a rurális szektorok hosszú távú visszaszorulása, az iskolázottság, különösen a nők képzésének előrehaladása – révén a népesség mobilitása is megnőtt. Ehhez az átalakuláshoz a városba áramlás, a nők falusi hatalmi szerkezetek alóli felszabadulása is hozzájárulhatott (Demény - McNicoll 2006, De Haas 2010a, Wilson 2001, Sen 1999). Megjegyzendő, hogy a piacosodáshoz is kapcsolható változások nemcsak egy általános társadalmi modernizálódás folyamatát mutatják be, hanem fontos szerepük lehet a strukturális, világrendszeres elméletek szempontjából is, amelyek a kapitalista piacgazdaság radikális társadalomátalakító szerepét hangsúlyozzák. Mint látni fogjuk, e két elmélet éles szembeállítására több ponton módosításra szorul társadalomtörténeti elemzésünk során. Mindenesetre országok szintjén a kapcsolat valószínűleg közvetett és önmagában nem érdemes a modellezés részévé tenni ezt a változót.

16. ábra. Teljes termékenységi arányszám és az elvándorlási arány a világon, 1990-2019

dc_2007_22

Forrás: United Nations (2019) WPP, United Nations (2019) International Migrant Stock

III.1.6.b. Egy főre jutó GDP

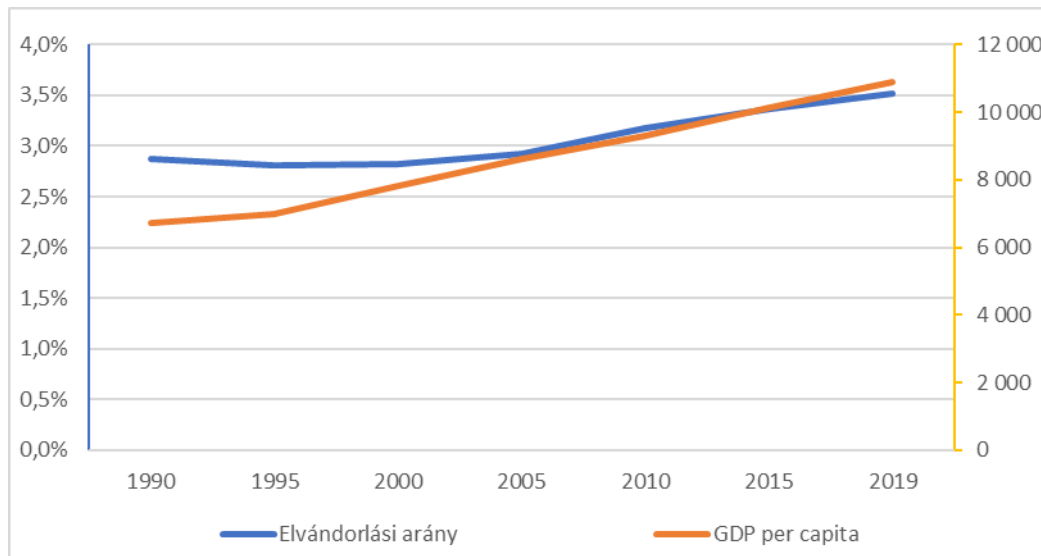
A világgazdaság növekedése messze meghaladja a népességnövekedés mértékét. A 18. ábrán megfigyelhetjük, hogy hogyan viszonyult egymáshoz 1990 és 2019 között a világon az egy főre jutó GDP (2015-ös konstans USA dollárban kifejezve) és a globális migrációs ráta alakulása. Jól látható, hogy a 2000-es évektől a két változó igen hasonló dinamika szerint alakultak. Feltételezhető tehát, hogy a jövedelemszint abszolút értelemben vett növekedése is szerepet játszott a migrációs szintek emelkedésében, hiszen ez teszi lehetővé, hogy egyre több és több ember ki tudja fizetni a földrajzi mobilitás költségeit, amennyiben ez utóbbiak nem növekednek a jövedelmeknél gyorsabban (Xiang - Lindquits 2014).

A világ gazdasági jövedelmei fokozatosan nőnek, és szemben bármiféle malthusiánus feltételezéssel, e gazdasági dinamika messze meghaladja a népességnövekedés rátáját. Ez a növekedés fontos lehet számunkra, ahogy már fentebb, az egy főre jutó kiadások robbanásszerű emelkedése kapcsán is jeleztük, csak 2000 és 2017 között is folyó áron több mint a duplájára emelkedett az egy főre jutó GDP a világon (lásd 8. ábra).

Ez az adatsor persze így nem egészen pontos, hiszen az időbeli összehasonlítást konstans áron kell, hogy elvégezzük a valutaárfolyamok változása miatt. Az UNCTAD 2015-ös konstans USA dollárral számolt gazdasági jövedelem bővülése is óriási, hiszen 1990 és 2019 között a világ egy főre jutó GDP-je 60 százalékkal megnőtt, és ez összekapcsolódhatott a migrációs szintek növekedésével. Az alábbi ábránk mutatja, hogy a 2000-es évektől a két változó nagyon hasonló

dinamikát mutat, így feltételezhető, hogy a jövedelemszint növekedése is szerepet játszott a migrációs szintek emelkedésében.

17. ábra. Az egy főre jutó GDP (2015-ös konstans USD) és az elvándorlási arány a világon, 1990-2019

Forrás: United Nations (2019) WPP, UNCTAD 2020

A jövedelmi szintek abszolút változása mellett, a modernizációs elméletek egy további tényezője a jövedelmek egymáshoz viszonyított, relatív alakulása és a jövedelmek esetleges konvergenciája.¹² Miközben a globalizáció korában egyértelműen nőtt a nemzetközi vándorlás intenzitása, a relatív jövedelmek alakulásának vizsgálata és értelmezése szempontjából a következő forgatókönyvek lehetségesek. Amennyiben az országok közötti jövedelmi egyenlőtlenségek csökkentek, azaz globálisan az egy főre jutó GDP-k konvergenciája figyelhető meg az adott időszakban, akkor egy általános modernizációs átalakulás jelenlétét feltételezve, a modernizációs elméletek helytállóságára következtethetünk. Amennyiben a vándorlási szint

¹² Meg kell jegyeznünk, hogy nyíltan vagy burkoltan szinte mindegyik migrációs elmélet a jövedelmi egyenlőtlenségek alakulásában látja a vándorlás egyik fő mozgatórugóját (De Haas 2010a, 14). Az ezek szerepével kapcsolatos egyik leggyakoribb kritika, hogy nem ezek ténye, mint inkább a velük kapcsolatos percepciók határozzák meg az egyéni vándorlási döntések kimenetelét. Thornton (2012), illetve Melegh et al. (2013, 2016) kutatásai alapján feltételezhetjük, hogy az emberek általában véve tisztában vannak az egyes országok fejlettsége közötti különbségekkel. Ennek értelmében, vizsgálatunk során eltekintettünk az egyéni percepciók vizsgálatától.

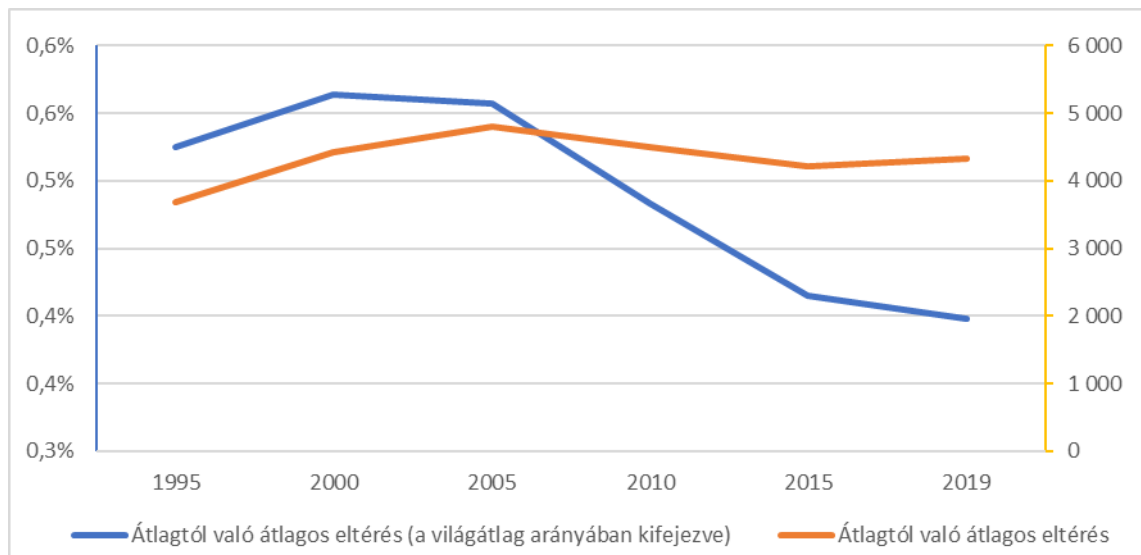
emelkedése növekvő globális jövedelemegyenlőtlenségek mellett következett be, akkor inkább a strukturális, pl. a világrendszer elméletek által adott magyarázatok lehetnek érvényesek.

Az egyes országok egy főre jutó GDP-jének világátlaghoz mért arányából következtethetünk azok relatív jövedelmi pozícióira is. Ezek vizsgálatánál, az előző bekezdésben bemutatott globális szintű megfontolásokkal szemben, a következő migrációelméleti összefüggésekkel kell számolnunk:

- Amennyiben a megfigyelt országok relatív jövedelmi pozíciójának javulásával együtt lineárisan növekszik az elvándorlás, úgy a modernizációs elmélet általában igaz, hiszen a relatíve javuló migrációs képesség növekvő elvándorláshoz, intenzívebb globális munkaerőpiaci aktivitáshoz vezet.
- Ha a jövedelmi pozíció javulása nincs pozitív lineáris kapcsolatban az adott ország elvándorlási arányának változásával, hanem az jövedelem kategóriánként eltérően alakul, akkor más várakozásaink lehetnek. Ha a közepes jövedelmi kategóriában nő leginkább az elvándorlási arány, akkor a migrációs púp elmélete igazolható. Ki kell emelnünk azt is, hogy amennyiben az elvándorlás bizonyos jövedelemkategóriákhoz köthető, úgy ezen helyzetek leírására a strukturalista, világrendszer elméletek is alkalmazhatóak, hiszen mind a migrációs púp mind a világrendszer magyarázatból arra következtethetünk, hogy a legmagasabb elvándorlási arány a nem túl szegény és nem túl gazdag, közepes jövedelmű, azaz a félperifériás országokhoz köthető (Melegh 2013a, 2013b, De Haas 2010a, 2010b). Abban az esetben, amikor az elvándorlás növekedése romló relatív jövedelmi pozíció mellett következik be, vagy a jövedelmi pozícióvesztésre nem következik be komolyabb elvándorlási hullám, akkor valószínűleg helyesebb alternatív elméletek feltételezéseire hagyatkozni.

18. ábra. A világ országainak egy főre jutó GDP-ben mutatkozó egyenlőtlensége: az átlagtól való átlagos eltérés abszolút (2015-ös konstans USD) és relatív (%) mértéke, 1995-2019

dc_2007_22

Forrás: Saját számítás, UNCTAD 2020

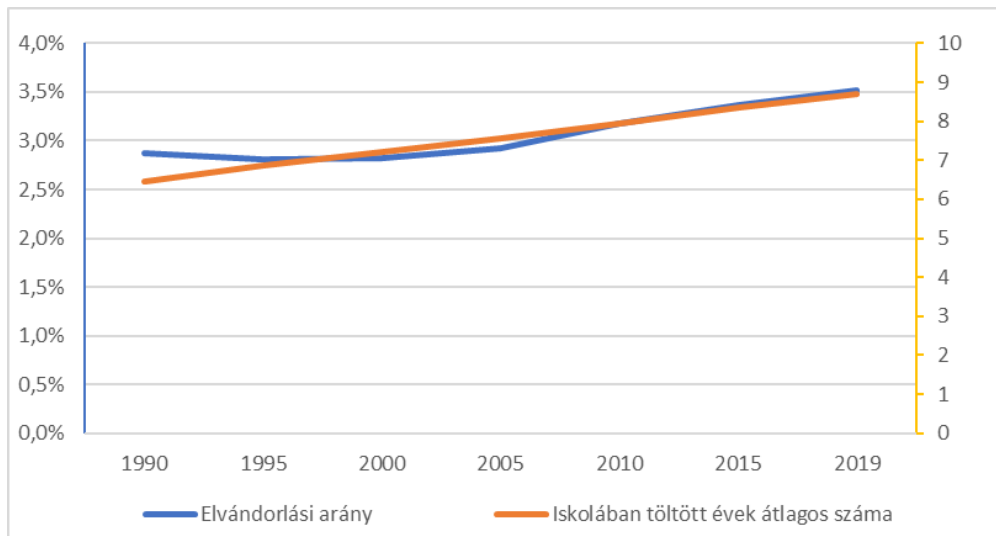
A 18. ábrán a világ országainak egy főre jutó GDP-jében mutatkozó egyenlőtlenségek abszolút és relatív mértékét láthatjuk. A vizsgált időszak első szakaszában mind a relatív, mind pedig az abszolút eltérések növekedtek. Ezt követően a relatív eltérések előbb enyhén, majd 2005-től jelentősen csökkentek, miközben az átlagos abszolút eltérések egészen 2005-ig lassan növekedtek, azt követően pedig lassan csökkenni kezdtek. Ami a népességhez viszonyított globális migrációs szinteket illeti, ezek is a 2005-öt követő években lódultak meg. Ebből kétféle következtetést vonhatunk le. Az első szerint, az egyenlőtlenségek relatív növekedése nem idézi elő a migráció azonnali, népességarányos növekedését, míg annak csökkenése igen. Ez a modernizációs hipotéziseket látszik erősíteni: a globális gazdasági növekedés, amennyiben konvergenciával jár együtt, megnövelheti az emberek mozgási képességét egy általános modernizációs folyamat révén. A második lehetséges következtetés szerint, a strukturalista elméletek alapján érvelve, a jövedelmi egyenlőtlenségek növekedése is csak késleltetve fejt ki a hatását, és mintegy 10 éves időbeli csúszással kell számolnunk.

II.1.6.c. Iskolai végzettség

A modernizációs összefüggések közül kiemelt jelentőséget kapott a demográfiai viselkedés szempontjából az átlagos iskolai végzettség szintjének növekedése. A termékenységek esetében különösen nagy hangsúly került erre a tényezőre, különösen a nők körében. A halandóság vizsgálata esetében pedig mindkét nemnél figyelembe vették (Wilson 2001, Basten et al. 2014, 40-86, Vallin 2006). A migráció terén egyaránt fontos lehet az iskolázottság növekedése. Már

Zelinsky is felhívta a figyelmet arra, hogy az iskolázottság növeli a migrációhoz szükséges információk megszerzésének képességét és a világban való tájékozódást (Zelinsky 1971). Ezt a lineárisan könnyedén értelmezhető változót mi is össze tudjuk kapcsolni a migrációs szint növekedésével.

19. ábra. Elvándorlási arány és az iskolában eltöltött évek átlagos számának alakulása, 1990-2019

Forrás: United Nations (2019) WPP és Wittgenstein Center Human Capital (2021)

A 19. ábra tanúsága szerint a kilencvenes évek elején a migrációs szintek növekedése megállt és stagnált, miközben az iskolázottsági szintek jelentős emelkedésnek indultak. A 2000-es évektől a két trend láthatólag már azonos dinamikát mutat, és az egész emberiség szintjén felveti e két folyamat asszociációjának a lehetőségét.

III.1.6.d. A mezőgazdasági foglalkoztatottság hosszú távú csökkenése

A modernizációs elméletek egyik kulcseleme a rurális rendszerek leépülése, a paraszti világ felbomlása, a lakosság városba áramlása. E folyamatoknak óriási jelentőséget tulajdoníthatunk nemcsak a társadalmi és demográfiai viselkedés terén, hanem mint azt Zelinksynél olvashatjuk a mobilitási szintek emelkedésében is (Zelinsky 1971). E tényező a világrendszer elméletek esetében is kulcsfontosságú, hiszen a kapitalizmus megjelenése éppen az agrárfoglalkoztatottság átalakulásával és a bérmunka elterjedésével szakítja ki az embereket

lokális társadalmi környezetükből és teszi őket mobilabbá. Globális szinten a két folyamat, mint ahogy azt fentebb a 11. ábrán láttuk, ollószerűen követik egymást, azaz az agrárfoglalkoztatottság csökkenését nagyon pontosan, inverz módon leképezi a migrációs szint növekedése.

III.1.7. A migrációs szint emelkedése: a vilárendszer elmélettel összefüggésbe hozható tényezők

Mint ahogy azt a diskurzusok elemzésénél láttuk, a hetvenes évektől megerősödtek a migráció történeti-strukturalista, a vilárendszer elméletre épülő magyarázatai, amelyek a világ strukturális egyensúlytalanságainak és a piaci folyamatok térnyerésének a vándorlási folyamatokra gyakorolt döntő hatását emelik ki. Ezek értelmében a migrációs szintek megemelkedése, a globalizáció kontextusában, a piaci nyitás és a piaci intézmények térhódításának a következménye (Massey 1999). Ez a piaci behatolás magában foglalja mind a kapitalista világrend térnyerését, mind az egyes országoknak a globális piacokra történő belépését és a tőke szabadabb mozgását, mind pedig a társadalom eddig nem piaci intézmények által uralt szegmenseit (pl. idősgondozás, egyetemi szféra). Mindezen változások összetett hatásai révén átalakulnak a vándorlási folyamatok, illetve új mintázatok jönnek létre. Fentebb, példaként az egyes paradigmák közötti átfedésekre, a modernizációs tényezők tárgyalásánál több helyen is láttuk, hogy a modernizációs tényezők egy része – elsősorban a jövedelmek és a mezőgazdasági foglalkoztatottság alakulása – jól értelmezhető a vilárendszer elméletek keretein belül is. Ennélfogva, jelen alfejezetben csak olyan tényezőket sorolunk fel, amelyekről az eddigiekben nem esett szó.

III.1.8. A piaci nyitás és a tőke szabadabb mozgása

A politikai demográfiai helyzet történeti változása és a migrációs szintek megemelkedése összekapcsolható a globális gazdaság nyitási (globalizációs) ciklusának más elemeivel is. Christopher Chase-Dunn ciklus elemzését követve, amennyiben a GDP összértékre rávetítjük a viszonylag jól számba vehető közvetlen külföldi tőkebefektetések értékét (FDI), akkor látható, hogy hosszú távon ez az arány ciklikusan változott a fél és a tíz százalék között, míg a legutóbbi

emelkedési ciklus a hetvenes évektől indult meg (Chase-Dunn et al. 1999, 2000, lásd még Solimano - Watts 2005). Ez az indikátor már csak azért is fontos lehet számunkra, mert a migráció világrendszer-elmélete szerint a külföldi tőke nagyobb arányú megjelenése olyan folyamatokat indít el, amelyek összességében megemelik az elvándorlás intenzitását (Sassen 1988, Massey 1999, Bang 2019).

Sassen érvelése szerint a globalizáció és az új nemzetközi munkamegosztás következtében a gazdasági tényezők kapcsolódási rendje, és a lokális társadalom globális gazdasági integrációja megváltozik. A korábbi gazdasági és munkastruktúra összeomlik, a paraszti tömegek felbomlásával felerősödik a bérmunkássá válás folyamata, a hagyományos mezőgazdasági/paraszti önfoglalkoztatás pedig lecsökken, mint azt fentebb a 11. ábra is mutatta. Az agrárszektor kommercializálódik, megnő a vidékről városba áramlás, és az így előálló munkaerőpiaci feszültségek szétterjednek az adott országban. Jelentősen megnő a nők ipari foglalkoztatottsága az új iparosodás folyamatában, amely a férfiaknál elvándorlást eredményez. A kezdeti váltás növelheti a férfi munkanélküliséget, leértékelheti a férfiak mezőgazdasági munkáját és a nemi versengés és patriarchális viszonyok miatt az elvándorlás mellett dönthetnek státuszuk megőrzése érdekében. Felerősödnek a kulturális, fogyasztási és ideológiai kapcsolatok is a befektető országokkal és a globális vállalatok révén közvetlen szervezeten belüli munkakapcsolatok jönnek létre országok között.

Az is viszonylag könnyen belátható, hogy a külföldi tőkebefektetés szintjének és súlyának megemelkedése előtt olyan intézményi és gazdaságpolitikai intézkedésekre van szükség, amelyek a tőke beáramlását lehetővé teszik. Ezek a megfelelő pénzügypolitikát, a nemzeti és a külföldi áruk összekapcsolását, a nemzeti szubvenciók leépítését, a piaci autonómia növelését, a korábban állami kézben lévő versenytárs cégek privatizációját, felvásárlását és a tulajdonosi profit kivételének biztosítását jelentik (Harvey 2005). Ez a lépéssor különösen éles fordulatot jelenthet olyan országokban, ahol korábban a piaci folyamatokkal szembeni „védettség” nagyobb volt, vagy éppen nem-kapitalista gazdasági rendszer volt uralmon, mint például a szocialista blokkban (Szalai 2005, Fábry 2019, Éber et al. 2019). Tehát a külföldi tőkebefektetések megjelenése előtt is már van egy globalizációs előkészítő szakasz (Melegh 2013). Megjegyzendő, hogy a Kelet-Európában, Ázsiában és Közép-Amerikában létező ipari nem kapitalista rendszerek is részben sajátos, de részben hasonló átalakuláson mehettek át a szabad tőkemozgáson alapuló piacgazdaságokra való áttéréssel, az ottani gazdasági és munkaviszonyok összeomlásával (Melegh 2013b, Melegh - Sárosi 2016). Ez volt az adott időszak

talán legnagyobb jelentőségű átalakulása globális szinten, viszont eddig a migrációs elemzésekben kevésbé tematizálódott.

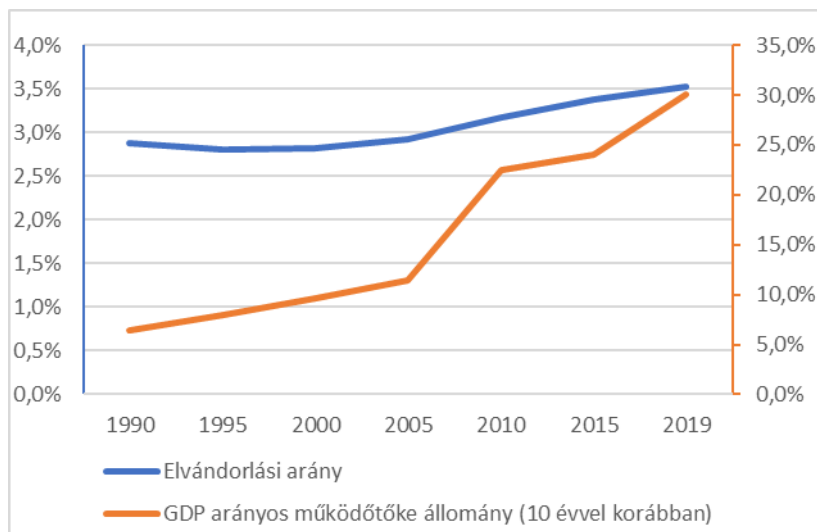
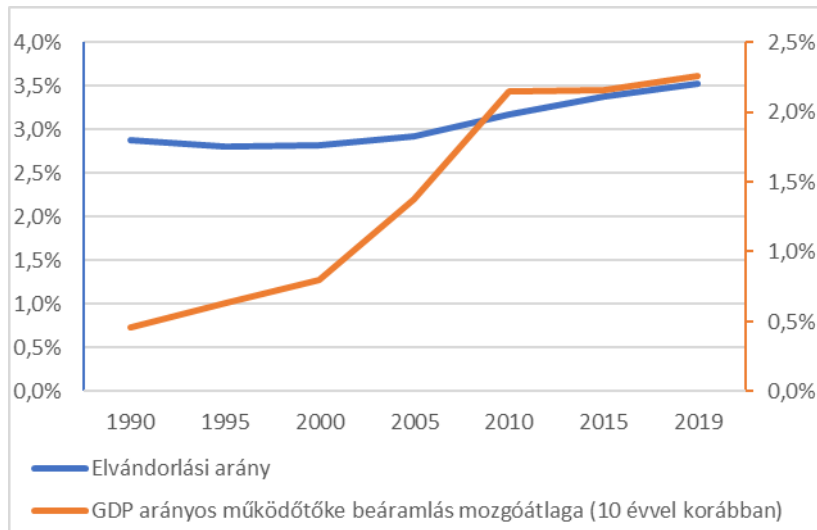
A migrációs szakirodalom kifejezésével „gyökérvetéstől” (uprooting), Polányi Károly szavaival pedig „kiágyazásról” beszélhetünk (Block 2001). A döntéshozó elitek a piaci viszonyok kiterjesztése érdekében leépítik az adott csoportok stabilabb, és nem piaci kapcsolatokon alapuló társadalmi védőhálóját (Hann 2019). Ekkortól a migráció intenzitása megnőhet, miközben persze tudnunk kell, hogy a migrációs hatás kibontakozása időt igényel. Azt is nagyon fontos látni, hogy, amint egyszer a külföldi tőke, vagy az azt szolgáló gazdaságpolitika már „kiágyazta” a vonatkozó csoportokat, megingatta a korábbi helyi struktúrákat, akkor megindulhat a tömeges migráció, és e folyamat már követheti a saját autonóm kumulatív oksági folyamatait is a globális egyenlőtlenségi rendszerekben.¹³ Összefoglalóan, e makróelmélet szerint, a tömeges migráció feltételei változnak meg a globalizáció következtében, azaz strukturálisan, közvetett módon, némi időbeli késleltetéssel tudjuk ezen tényezőkkel megmagyarázni a migráció növekedését.

Sanderson és Kentor (2008) többváltozós elemzéssel igazolta az időbeli csúszást. Egy szűkebb mintán és egy korábbi időszakra vonatkozó elemzésükben kimutatták mind a külföldi működőtőke GDP arányos felhalmozott szintjének, mind évenkénti beáramlásának a fejlődő országok 10-15 évvel későbbi vándorlási egyenlegére gyakorolt hatását. Megjegyzendő, hogy a szerzőpáros szerint az általuk vizsgált időszakban a beáramlás rövidtávon pozitív irányba tolt el a negatív vándorlási egyenlegeket (nőtt a bevándorlás súlya az elvándorláshoz képest), és csak a külföldi tőke állományi szintjeinek (tőkeállomány/GDP) növekedése mozdította a vándorlási egyenleget negatív irányba. Az általuk is elemzett összefüggéseket ábrázolja a 21. ábra globális szinten, 1990 és 2019 között. Jól látható, hogy a nyolcvanas évek közepétől a külföldi tőke beáramlásának és állományának a szerepe jelentősen megnőtt a világban, majd a kilencvenes évek végén és a 2000-es évek második felének válságáig újabb és újabb nekilódulásnak lehetünk a tanúi, amennyiben az UNCTAD adatait vesszük alapul (az FDI

¹³ Sanderson és Kentor azt találta, hogy az elsődleges szektorba való tőkebeáramlás addig hat, amíg a szekunder szektor esetében ellentétes a hatás. Megjegyzendő, hogy Kelet-Európa esetében, ahol nagy szocialista ipari szektor omlott össze, a hatás más irányú is lehet. Ezt a későbbiekben elemezni fogjuk. Ugyancsak fontos felhívni a figyelmet arra, hogy a függő változó a vándorlási egyenleg és ez azt is jelentheti, hogy a külföldi tőkebeáramlás megnöveli a bevándorlást és ezzel „ront” a vándorlási egyenlegen.

meghatározások kapcsán lásd Endrődi-Kovács és Hegedűs, 2012). Azt is láthatjuk, hogy kicsit később a globális elvándorlási szint egyaránt emelkedik. Tehát felvethető egy késleltetett kapcsolat a tőkeáramlás és a migráció között és ezt az alábbiakban ezt igazoljuk is.

20. ábra. Migrációs ráta és a 10 évvel korábbi FDI flow és FDI stock /GDP arány változása a világon, 1990-2019

Forrás: Saját ábra United Nations (2019) WPP, United Nations (2019) International Migrant Stock, UNCTAD 2020

További tényező lehet a kereskedelmi nyitottság (Export/GDP) és a munkanélküliség alakulása, amelyeket háttérelmézésben vettünk figyelembe, de egyrészt adatproblémák, másrészt a nem szisztematikus összefüggések miatt az alábbiakban nem tárgyaljuk ezeket részletesebben.

III.1.9. Globalizációs nyitás és az elvándorlási szintek globális változása. Többváltozós történeti modellezés

A materiális elemzés legfontosabb kiinduló kérdésvetése, hogy milyen fontos történeti materiális tényezők állnak a globális elvándorlási arány növekedése mögött. Ezen eredményeket fogjuk majd felhasználni a kelet-európai fejlődési minták rekonstrukciója során is. Fontos megjegyezni, hogy a fenti globális szintű összefüggések leírásakor a vándorlási szinteket elemeztük, míg az alábbi esetben egy minta alapján az elvándorlási arányokat vesszük szemügyre. Ez csak részben jelent szűkítést, hiszen minden elvándorlás egyben bevándorlás is, és ebben az időszakban az elvándorló országok számának a növekedése volt az egyik legfontosabb változás. A migránsokat kibocsátó országok száma megnőtt, miközben a tisztán bevándorló országok száma nem változott, ami a relatív migrációs torlódáshoz vezetett. (Czaika, de Haas, 2014). Tehát az alábbi modellezés fő kérdése, hogy a globalizáció kezdeti időszakának mely makroszintű gazdasági-társadalmi változásai fejtettek ki szisztematikus hatást a későbbi időszakokban a teljes elvándorolt állomány szintjének változására az adott országok össznépességének arányában kifejezve. Bár az elemzés során Sanderson és Kentor (2008) egy korábbi tanulmánya több szempontból is irányadó volt, az alábbi modellezés nagyban eltért attól. Míg a fent említett szerzőpáros az 1985 és 2000 közötti időszakot vizsgálta, addig az alábbi elemzés az 1990 és 2010 között eltelt évtizedekre összpontosít. Ennél fontosabb azonban, hogy nem az egyes magyarázó tényezők abszolút értékei kerültek a modellezésbe. A globalizációs nyitás periódusa (1990-1995) alatt történt változások voltak a magyarázó változók és azt vizsgáltuk, hogy milyen hatással voltak az elvándorlási arányban később bekövetkezett változásokra. Ezt az elemzést három időtávra vonatkozóan végeztük el. Tehát az 1995 és 2000, 1995 és 2005, illetve 1995 és 2010 közötti időszakokra bekövetkező aránymódosulást magyaráztuk. További fontos különbség, hogy nem a vándorlási egyenleg a függő változó, hanem az elvándorolt (születés szerinti) vándorállománynak az adott össznépességéhez viszonyított arányában bekövetkező változásai.

Eszerint a globális elvándorlási szintek emelkedése a kilencvenes évek második felében és azt követően, a kumulatív és modernizációs folyamatok mellett a világrendszer elméletekből ismert összefüggések valamilyen együttesének tudható be. Valószínű, hogy e tényezők hatásai időben eltolódva jelentkeznek, ugyanakkor az idő előrehaladtával fokozatosan gyengülnek. A magyarázó változók körét a fent már bemutatott három, részben egymással vitatkozó, részben

egymást kiegészítő paradigma alapján határozhatjuk meg, hogy megfigyelhessük ezek magyarázó erejét, illetve, hogy lássuk, milyen összevont modellel tárhatóak fel a történeti összefüggések. Az egyes tényezők közötti átfedés problémát okoz, így ennek megoldásaként arra kell figyelni, hogy melyik elméleti megközelítés az, amely a legteljesebben tudja értelmezni, magához kapcsolni a „közös” tényezőket. A fenti történeti-materiális elemzés igen sok változót és összefüggést vetett fel, ezek egy része – pl. a munkanélküliség, polgárháborús konfliktusok jelenléte, foglalkoztatottsági arány stb. – a végső modellezésbe mégsem került bele, mert nem mutattak szisztematikus összefüggéseket a mintába bevont országok szintjén és/vagy magas multikollinearitást lehetett tapasztalni.

Az egyes modellekben használt változók így a következőképpen alakultak:

a) *Magyarázott változók:*

Az egyes országok népességének arányában kifejezett elvándorlási ráta változásai 1995 és 2000, 1995 és 2005, illetve 1995 és 2010 között. A változó számításához felhasznált adatok forrása az ENSZ Gazdasági és Szociális Ügyek Főosztálya (UN DESA) által közölt vándorlási, illetve népesedési adatok.¹⁴

b) *Magyarázó változók:*

1) Az egyes országok népességének arányában kifejezett elvándorlási ráta változása a referencia időszakban, 1990 és 1995 között: e magyarázó változó használatának célja kettős. Egyrészt, mint proxy változó szerepel a kumulatív okság vizsgálatokor; másrészt a kihagyott/nem megfigyelt változók okozta torzítások legalább részleges kezelését hivatott szolgálni. A kumulatív okságra vonatkozó hipotézis szerint, ez a változó pozitív hatást fejt ki a későbbi elvándorlási növekményre nézve mindhárom vizsgált időtávon. A számításához felhasznált adatok forrása az ENSZ Gazdasági és Szociális Ügyek Főosztálya (UN DESA) által közölt vándorlási, illetve népesedési adatok.¹⁵

2) Az egy főre jutó GDP (2015-ös konstans USA dollár) világátlaghoz viszonyított arányának változása 1990 és 1995 között: a modernizációs elméletből következő hipotézis szerint, a relatív jövedelem növekedése javítja az elvándorlási képességet,

¹⁴ <https://www.un.org/en/development/desa/population/publications/database/index.asp>

¹⁵ Uo.

így pozitív hatással van a magyarozott változóra mindhárom időtávon. E hatás azonban különböző mértékben érvényesülhet a fejlettség különböző szintjein. A számításhoz felhasznált adatok forrása az ENSZ Kereskedelmi és Fejlesztési Konferenciája (UNCTAD) által közölt adatok.¹⁶

- 3) Az iskolában eltöltött évek átlagos számának változása 1990 és 1995 között: a modernizációs elméletekkel összhangban, az iskolázottság és a humán tőke növekedése pozitívan hat az elvándorlásra mindhárom időtávon, azonban e hatás különböző mértékben érvényesül a fejlettség különböző szintjein. Az adatok forrása a Wittgenstein Centre adatbázisa.¹⁷
- 4) A GDP arányában kifejezett külföldi működőtőke beáramlásának (*flow*) változása 1990 és 1995 között: a vilárendszer elméletek szempontrendszer szerint a tőke beáramlása kiváltja a gazdasági struktúraváltást, a helyi gazdasági szerkezet átalakulását és a helyi népesség növekvő bekapcsolódását a migrációs folyamatokba. E változó esetében, részben a hiányzó adatok kezelése, részben az egyes értékek extrém fluktuációjának kiküszöbölése érdekében 9 éves mozgó átlagok kerültek a modellbe az ENSZ Kereskedelmi és Fejlesztési Konferenciája (UNCTAD) által közölt adatok felhasználásával.¹⁸
- 5) A GDP arányában kifejezett külföldi tőke összállományának (*stock*) változása 1990 és 1995 között: a külföldi tőke állományának felhalmozódása úgyszintén hozzájárul a helyi gazdasági szerkezet átalakulásához, így közvetve a népesség elvándorlásához is. A számításhoz felhasznált adatok forrása az ENSZ Kereskedelmi és Fejlesztési Konferenciája (UNCTAD) adatbázisa.¹⁹
- 6) A mezőgazdasági foglalkoztatottak összes foglalkoztatotton belüli arányának változása 1990 és 1995 között: a modernizációs és a vilárendszer elméletekből is ismert összefüggés szerint, a munkaerőpiac struktúraváltása és a paraszti népesség

¹⁶ <https://unctadstat.unctad.org/EN/> Olyan, az elemzésünk szempontjából kiemelten fontos országok esetében, amelyeknél az országhatárok megváltozása vagy a korábbi államalakulatok felbomlása miatt jellemzően az 1990-es évre nem állt rendelkezésre adat, az időben legközelebbi, rendelkezésre álló információk alapján, arányosítással pótoltuk a hiányzó értékeket.

¹⁷ <http://dataexplorer.wittgensteincentre.org>

¹⁸ <https://unctadstat.unctad.org/EN/>

¹⁹ Uo. A hiányzó értékeket az időben legközelebbi, rendelkezésre álló adatokkal, vagy arányosítással pótoltuk (lásd 8. lábjegyzet.)

csökkenése feltételezhetően növeli a mobilitási szinteket. Az adatok a Világbank WDI adatbázisából származnak.²⁰

c) *Kontroll változók*²¹:

- 1) A gazdasági fejlettség szintje, azaz az egyes országok világrendszerben elfoglalt helye: mivel a modernizációs és a világrendszer elméletek szerint az egyes tényezők hatása a fejlettség szintjétől függően alakulhat, ennek kezelésére két dummy változó került a modellbe az egy főre jutó GDP (2015-ös konstans USA dollár) világátlaghoz mért arányának alapján. Ezek egyike a periféria (amennyiben az adott ország egy főre jutó GDP-je 1990-ben nem érte el a világátlag 50%-át; a másik pedig a félperiféria országait jelölte (amelyekben az egy főre jutó GDP 1990-ben a világátlag 50%-a és 150%-a közé esett).²² Referencia kategóriaként a mag országai szerepeltek (amelyekben az egy főre jutó GDP 1990-ben meghaladta a világátlag 150%-át). Mind a migrációs púp, mind a világrendszer- elméletek szerint a félperiféria országaira a leginkább jellemző az elvándorlás. Feltehetően e kategóriában érvényesülnek majd legjobban az egyes magyarázó változók. A számításhoz felhasznált adatok forrása az ENSZ Kereskedelmi és Fejlesztési Konferenciája (UNCTAD) által közölt adatok²³.
- 2) A népességszám 1995-ös értéke: mivel a kibocsátó országok népességszáma befolyásolja mind a népességarányosan kifejezett magyarázott változókat, mind az egy főre számított magyarázó tényezőket, ezért szükségesnek láttuk ennek kontrollálását.

E változók természetes alapú logaritmus értékeinek felhasználásával, többváltozós, időbeli log-lineáris regressziók segítségével mindhárom időszávr, egyenként három modell készült: az egymással részben átfedésbe kerülő modernizációs és a világrendszer modellek, illetve egy összetett, minden változót tartalmazó „teljes” modell. A kumulatív okságra vonatkozóan nem

²⁰ Uo. Az adatbázisban nem elérhető, 1990-es évre vonatkozó adatokat a változó értékeinek számításánál az 1991-es értékekkel pótoltuk.

²¹ Megjegyzendő, hogy a lentebb felsoroltakon kívül, az elvándorlási ráta referencia időszakbeli változása – amelyet a kumulatív okságot magyarázó tényezőként tüntettünk fel – szintén tekinthető kontroll változónak, amellyel a nem megfigyelt változók okozta torzításokat igyekszünk kezelni.

²² E felosztás részben megegyezik Böröcz skálájával, de mi a félperiféria határát nem a világátlag 200%-ában határoztuk meg, hanem a 150%-ában (Böröcz 2009, 75-76).

²³ <https://unctadstat.unctad.org/EN/>

készült önálló modell, ehelyett az erre vonatkozó változókat az elvándorlási arány referencia időszakbeli változása képviseli. Így, a modernizációs és vilárendszer modellek közös magyarázó változói a következők lettek: a) az elvándorlási arány változása 1990 és 1995 között; b) az egy főre jutó GDP világszínvonalhoz mért arányának referencia időszakbeli változása; c) az 1995-ös népességszám; d) a periféria és félperiféria dummy-k. A modernizációs modellben ezeken kívül, az iskolában töltött évek átlagos száma, illetve a mezőgazdaságban foglalkoztatottak arányának referencia időszakbeli változása; míg a globalizációs nyitás modellben a GDP arányos működőtőke beáramlása, felhalmozott állományának, illetve az exportnak a változása szerepel.

Az elemzés egy 77 országból álló mintára épül, amely sajátos demográfiai és gazdasági jellegzetességeik miatt nem tartalmazta:

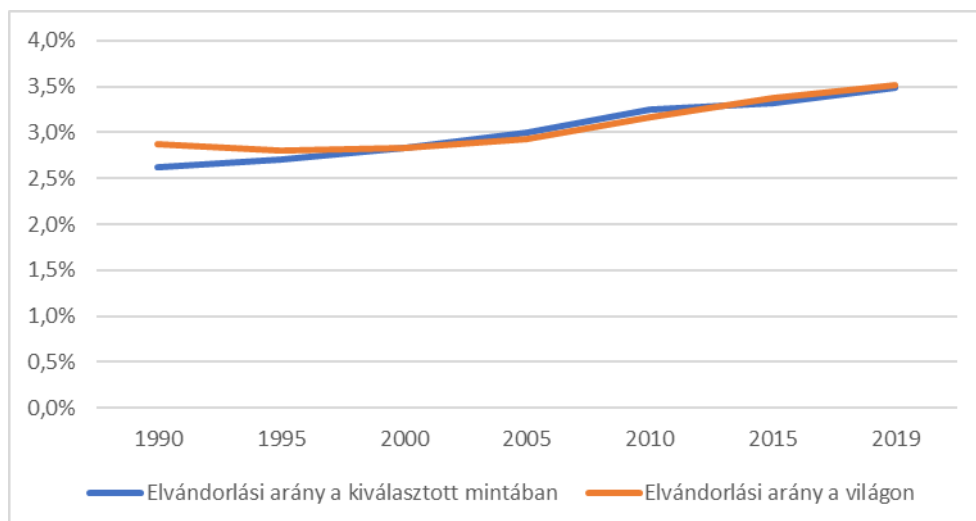
- a másfél millió főnél kisebb népességgel rendelkező országokat (Khonje 2015),
- a világ legszegényebb államait²⁴, amelyek esetében a tömeges elvándorlás éppen a népesség szegénységénél fogva korlátozott, illetve a külföldi tőke befeketések is korlátozottak (De Haas 2010a, Solimano - Watts 2005),
- illetve azon országokat, ahol a nagyon gyors népességnövekedés tulajdonképpen eltüntethette az elvándorolt állományok növekedését. Ez utóbbi értelmében kimaradtak a mintából azok az államok, ahol az adott időszakban a népességnövekedés a megfigyelt ráta eloszlásának a legfelső 30 százalékába került.

Az országok alapadatait a Melléklet tartalmazza. Fontos megjegyezni, hogy az ily módon képzett mintákon belüli migrációs folyamatok a világ egészéhez igen hasonlóan alakultak az elmúlt évtizedekben: a népességarányos elvándorlási adatok az 1990-es évet leszámítva tulajdonképpen azonos szintet mutatnak (8. ábra). 1990-ben a mintát jellemző elvándorlási arány kicsit alacsonyabb, mint a világszínvonal.

21. ábra. Elvándorlási arány a kiválasztott mintában és globálisan, 1990-2019

²⁴ A mintából kivettük azokat az országokat, amelyek egy főre jutó GDP-je nem érte el 1990-ben a világszínvonal 10%-át.

dc_2007_22

Forrás: Saját számítás a minta alapján United Nations (2019) WPP, United Nations (2019) International Migrant Stock, United Nations (2019) Trends

A történeti statisztikai elemzésbe bevont változók közül egy tényező mutat időszakokon és modelleken átnyúló hatást. Ez a változó a meg nem figyelt összefüggésekkel és a kumulatív oksággal összefüggésbe hozható népességarányos elvándorlási arányszám változása a kiinduló időszakban. Tehát a kiinduló időszaki változás mértéke komoly és szignifikáns hatást gyakorolt a későbbi időszakok arányszint változására jól mutatva a migrációs pályák útfüggőségét. A legerősebb ilyen irányú hatást a világregszeres és az összevont modell esetében figyelhetjük meg. Minden esetben az összevont modellhez képest a világregszeres modell integrálja a legjobban ezt a változót, miközben közép- és hosszútávon a modernizációs modellen belül ez a változó elveszíti a szignifikanciáját, azaz egyre inkább véletlenszerűvé válik az összefüggés.

5. táblázat: A népességarányos elvándorlási rátát magyarázó log-lineáris regressziók együttthatói a Modernizáció, Világregszerek és Összevont modellek esetében a három vizsgált időtávon (1995-2000, 1995-2005, 1995-2010)

	1995-2000			1995-2005			1995-2010		
	Modernizáció	Világregszerek	Összevont	Modernizáció	Világregszerek	Összevont	Modernizáció	Világregszerek	Összevont
Népességarányos elvándorlási ráta változása 1990 és 1995 között (ln)	0,21196*** (0,57832) [0,03521]	0,51028*** (0,89551) [0,02983]	0,50655*** (0,88897) [0,03151]	-0,13616 (-0,13211) [0,11699]	0,72743*** (0,57475) [0,11503]	0,71347*** (0,56371) [0,12151]	-0,17902 (-0,1308) [0,15469]	0,81845*** (0,4679) [0,16617]	0,79511*** (0,45456) [0,17547]
GDP/ffő világlátlaghoz viszonyított arányának változása 1990 és 1995 között (ln)	0,06089 (0,15712) [0,04126]	0,06908** (0,17911) [0,02629]	0,06917** (0,17935) [0,02647]	0,21341 (0,19583) [0,13711]	0,27943*** (0,32621) [0,10138]	0,27978*** (0,32661) [0,10207]	0,34518* (0,23852) [0,18129]	0,42308*** (0,35737) [0,14645]	0,42366*** (0,35786) [0,14738]
Iskolában eltöltött évek átlagos számának változása 1990 és 1995 között (ln)	-0,41627* (-0,18072)		-0,0606 (-0,02566)	-1,09099 (-0,16843)		-0,22705 (-0,04329)	-1,12121 (-0,13034)		-0,3796 (-0,05237)

dc_2007_22

	[0,22432]	[0,15517]	[0,74537]	[0,5984]	[0,98556]	[0,8641]			
A mezőgazdasági foglalkoztatottak összes foglalkoztatotton belüli arányának változása 1990 és 1995 között (ln)	0,03193 (0,0439) [0,07422]	0,00355 (0,00488) [0,04015]	0,00382 (0,00524) [0,04043]	0,4436* (0,21688) [0,24663]	0,32772** (0,20241) [0,15483]	0,32873** (0,20303) [0,1559]	0,65452** (0,24097) [0,3261]	0,43945* (0,19639) [0,22367]	0,44113* (0,19714) [0,22512]
GDP arányában kifejezett külföldi működőtőke beáramlásának változása 1990 és 1995 között (ln)		0,0217*** (0,17637) [0,00693]	0,0212*** (0,17226) [0,00709]		0,05285* (0,19337) [0,02671]	0,05095* (0,18644) [0,02735]		0,0669* (0,1771) [0,03858]	0,06373 (0,16871) [0,03949]
GDP arányában kifejezett külföldi tőke összállományának változása 1990 és 1995 között (ln)		0,00051 (0,01498) [0,00196]	0,00036755 (0,01083) [0,002]		0,00686 (0,09097) [0,00755]	0,00633 (0,08397) [0,00772]		0,01285 (0,12331) [0,0109]	0,01197 (0,11484) [0,01115]
GDP arányában kifejezett export változása 1990 és 1995 között (ln)		-0,00744 (-0,02788) [0,01634]	-0,00852 (-0,03192) [0,01668]		-0,02303 (-0,03887) [0,06301]	-0,02707 (-0,04568) [0,06432]		-0,09449 (-0,11538) [0,09102]	-0,10124 (-0,12362) [0,09288]
Népesség 1995-ben (ln)	0,00525 (0,06749) [0,00798]	0,00312 (0,03975) [0,00416]	0,00329 (0,04188) [0,00421]	0,00808 (0,03692) [0,02651]	0,00249 (0,01428) [0,01606]	0,00312 (0,01788) [0,01625]	0,00529 (0,01822) [0,03505]	0,0007 (0,00289) [0,0232]	0,00175 (0,00724) [0,02347]
Periféria		0,00288 (0,01307) [0,01419]	0,00727 (0,03294) [0,01817]		0,07667 (0,15648) [0,05473]	0,0931 (0,19) [0,07007]		0,15984** (0,23604) [0,07906]	0,1873* (0,2766) [0,10118]
Félperiféria		0,00321 (0,01469) [0,01341]	0,00518 (0,02369) [0,01441]		0,10561** (0,21755) [0,05172]	0,11298** (0,23273) [0,05557]		0,17216** (0,25662) [0,07471]	0,18448** (0,27498) [0,08025]
Konstans	-0,00065 [0,13363]	-0,0361 [0,07072]	-0,03564 [0,07121]	0,15129 [0,44404]	-0,00335 [0,27272]	-0,00164 [0,2746]	0,31078 [0,58712]	0,06716 [0,39397]	0,07002 [0,39653]
Korrigált R ²	0,3126	0,8236	0,8213	0,0403	0,4685	0,4613	0,0486	0,4193	0,4118

* $p < 0.1$; ** $p < 0.05$; *** $p < 0.01$

Zárójelben a standardizált Béta értékeket, szögletes zárójelben pedig a standard hibákat tüntettük fel

Ezen eredmények azt mutatják, hogy az időben előre haladva a világrendszeres modellen belül egyre erősebbé vált az útfüggőség szerepe, azaz a kiinduló elvándorlási ráta hatása. Az ezt jelző Béta érték 0,50-ről megnő 0,82-re. A kumulatív okság (a történeti kapcsolatok ereje, a kivándorlási kultúra és a network hatás) a világrendszer modellen belül egyre inkább érvényesül, ami esetlegesen azzal is összefügg, hogy az időben előre haladva megnőtt a figyelembe nem vett tényezők hatása, amelyeket ez a változó szintén magába foglal. Történeti materiális szempontból tehát a múltbeli egyenlőtlenségek és migrációs viszonyok komolyabb elvándorlást tudnak elindítani.

Ha térségek szerint gondoljuk át ezt az összefüggést, akkor modellünk azt mutatja, hogy a kumulatív hatás különösen nagy elvándorlási hullámot Kelet-Európában és Latin-Amerikában

kelthetett, ahol az országok többsége már 1990-ben a világszerte felett bocsátott ki elvándorlókat.

A világszerte viszonyított jövedelmi szintnek, az adott ország relatív gazdaságának a javulása 1990 és 1995 között szintén emelte az elvándorlási arányokat. Ez a változó ismételt a világszerte- és az összevont modellen belül volt statisztikailag szignifikáns rövid és hosszabb időtávon is, míg a modernizációs elmélet esetében csak hosszabb, 15 éves távon mutatott némi összefüggést a migrációs szint későbbi alakulásával. Ez a kapcsolat tehát lineáris, és az eredmények alapján úgy tűnik, hogy a migrációs púp elmélet (amely nem lineáris kapcsolatot tételez fel) nem igazolható ebben a formában (Haas et al. 2018). Ez abból a szempontból is érdekes, hogy a relatív jövedelem javulása a gazdagabb államok esetében további elvándorláshoz vezetett. Ezt az eredményt leginkább úgy értelmezhetjük, hogy a jövedelemszintek javulása az adott világszertes összefüggéseken belül javította az elvándorlási képességet, míg a relatív jövedelemszintek romlása 1990 és 1995 között (leginkább Kelet-Európában és Afrikában) visszafogta az elvándorlást egy időre. Ez az eredmény meglepő, és arra figyelmeztet minket, hogy az adott modelleken belül feltételezett kényszerhatások mellett, a jövedelmi képességnek is javulnia kell ahhoz, hogy nagyobb elvándorlási hullám alakuljon ki. Külön említésre méltó azonban, hogy a modernizációs elmélet keretein belül, ahol ez az összefüggés várható volt, a kapcsolat nem volt szignifikáns, leszámítva a 15 éves időtávot.

A modernizációs változások egyik fő indikátora az iskolában eltöltött évek átlagos száma, amely különböző szintekről indulva és különböző mértékben, de a kilencvenes évek elején a mintánk minden egyes országában javult. A várakozásokkal ellentétben ez a tényező mégsem mutat szisztematikus kapcsolatot, és az iskolázottság növekedése, a humán tőke ezáltal javulása sem vezet el a migrációs állomány népességarányos növekedéséhez az adott modellben. Sőt, meglepő módon a kapcsolat negatív előjelű, és rövidtávon még szignifikáns is a modernizációs elméletet szimuláló modell keretein belül. Ez azt fejezi ki, hogy azokban az országokban, ahol nőtt az iskolázottsági szint minden más tényező kontrollja mellett, ott rövidtávon csökkent az elvándorlási szint. Ez azt jelentheti, hogy a migrációban leginkább érintett fiatalok jobban el tudtak helyezkedni a hazai munkaerőpiacon a hosszabb iskolázatásnak köszönhetően. Ez különösen fontos lehetett Kelet-Európában, ahol az államszocializmus idején az oktatás már igen magas szintű és általános volt, amelyet a különböző kormányok épp a munkaerőpiaci megfontolások miatt megpróbáltak a kilencvenes években fejleszteni.

Ugyancsak meglepő eredményeket kaptunk a mezőgazdasági foglalkoztatottság hatását illetően is. A kapcsolat pozitív előjelű lett, miközben ellentétes mozgásra számítottunk. Amennyiben nőtt az agrárfoglalkoztatottsági szint a kiinduló időszakban, akkor megemelkedett az elvándorlási szint közép és hosszú távon. A hatás egyre erősebb lett, miközben a szignifikancia szintek csökkentek. A hatás kimutatható volt mind a modernizációs, mind pedig a világrendszeres értelmezési kereten belül. Ez az összefüggés azt jelenti, hogy a globalizációs nyitás esetében minden más változó kontrollálása mellett akkor következett nagyobb mértékű elvándorlási hullám, ha az adott ország reagrárosodott, azaz más szektorokban nem találtak (vagy nem kerestek) munkát az ott élő emberek. Ezt az összefüggést egy sokkhatás megjelenéseként értelmezhetjük, azaz a piaci nyitás esetében bekövetkező szerkezetváltozás hatásait, pl. a helyi ipar elvesztését az ott lakók az agrárrendszerbe való meneküléssel, illetve annak alternatívájaként elvándorlással próbálták megoldani (Horváth-Kiss 2015). Románia esetében a kilencvenes évek eleji visszaagrárosodás például azt jelentette, hogy a mezőgazdasági foglalkoztatottság szintje megnőtt 30-ról 40 százalékra, miközben az elvándorlási arány növekedése több mint 100 százalékos volt 1995 és 2005 között (4,26-ról 9,85 százalékra nőtt). Hasonló folyamatokat figyelhettünk meg Tádzsikisztánban, Kambodzsában és Venezuelában is. Ez a folyamat azért érdekes, mert ez a szektor piacvesztéssel és relatíve alacsony árakkal küszködött éppen a globalizáció következtében.

Ez módosítja a világrendszeres modellt, miután a visszaagrárosodás és nem a mezőgazdasági foglalkoztatottság folyamatos leépülése jár együtt a migráció emelkedésével. Tehát a befektetési nyitás és a helyi gazdaság átalakulása a kilencvenes évek elején akkor növelte meg a migrációt, ha az adott népesség nem talált utat viszonylag gyorsan a szolgáltatói szektorokba. Amennyiben ez megtörtént, akkor ez a hatás jóval kisebbnek bizonyult. Jó példa erre Kína, ahol a mezőgazdasági foglalkoztatottság 1990 és 1995 között 60 százalékról 52 százalékra esett vissza, miközben az elvándorlás 0,41 százalékról csak 0,55 százalékra nőtt 1995 és 2005 között (9. és 12. Melléklet). Megjegyzendő, hogy a Kínán belüli belső vándorlás viszont felerősödött.

A külföldi tőke GDP-hez viszonyított beáramlása (net inflow) szignifikáns összefüggést mutat a későbbi elvándorlási szint alakulásával. Tehát a világrendszeres elméletnek nagymértékben megfelelnek az eredményeink, különösen rövidtávon. A külföldi tőke növekvő beáramlása más hatások kizárásával gyengén, de szisztematikus módon növelte az elvándorlási szinteket. Így a Saskia Sassen által feltételezett makroszintű hatásmechanizmus újabb megerősítést nyert, és a

külföldi tőke szerepének a növekedése a globalizáció korában szignifikáns szerepet játszott a migrációs szintek későbbi emelkedésében (Sassen 1988,2006). A hatás rövidtávon a legerősebb, amit ez némileg lerövidítette a Sanderson és Kentor által megállapított időbeli csúszást, hiszen nem csak 10 éves időtávban, hanem már öt éves időtávban is érvényesült az a világszerte összefüggés (Sanderson-Kentor 2008). Tehát megállapítható, hogy a tőke áramlása és a kapcsolódó neoliberális gazdaságpolitika fontos szereplő az elvándorlási szintek emelkedésében.

Ez az összefüggés a világ minden térségében szerepet játszhatott, de különösképpen Kelet-Európában, a volt Szovjetunió területén, illetve néhány szocialista délkelet-ázsiai államban (mint Vietnám, Kambodzsa és bizonyos mértékig Kína), ahol a külföldi tőke beáramlásának a súlya messze a világátlagot meghaladóan nőtt a kiinduló időszakban. Afrika, Dél-Ázsia és Nyugat-Európa esetében voltak a legalacsonyabbak ezek az értékek, pontosabban ezek a térségek voltak legközelebb a világátlaghoz. Ez is jól mutatja, hogy e változó esetében is szisztematikus társadalmi összefüggések érvényesültek, amelyek a félperiféria kategóriáival írhatóak le. Megjegyzendő, hogy Kína és Vietnám esetében a kiugróan magas tőkebefektetés nem vezetett világátlag feletti elvándorláshoz, más tényezőknek köszönhetően (Melegh 2020d).

Sanderson és Kentor eredményeivel szemben, a külföldi tőke összállományának alakulása nem mutat összefüggést az elvándorlási szintek változásával. Tehát nem a külföldi tőke állományi szintű felhalmozódása és térnyerése, hanem a kezdeti időszakban lezajló erőteljes beáramlás vezetett el a migrációs szintek növekedéséhez egy későbbi időszakban.

Ugyanígy nem találtunk összefüggést az export részarányának változásával, ami igen fontos indikátora a globalizációs nyitásnak. Sőt, érdekes módon a nem szisztematikus kapcsolat negatív előjelű, azaz a kereskedelmi nyitás mintha a migrációt és az elvándorlást helyettesítené, nem pedig ösztönözné (Stalker 2000). Tehát nem önmagában a piaci nyitás vezet el a migráció emelkedéséhez, hanem az adott útfüggőség mellett a tőke társadalomátalakító szerepe a lényeges.

A kontrollváltozók közül a népességszám semmilyen kapcsolatot nem mutat, azaz önmagában nem növeli meg a migrációs szinteket. A periféria dummy változó (értsd az egy főre jutó GDP a világátlag 10-49%-a) csak hosszabb távon mutat pozitív összefüggést az elvándorlási szintek

változásával, míg a félperiféria (egy főre jutó GDP a világátlag 50-149%-a) már tíz éves időtávban is pozitív kapcsolatban van az elvándorlás alakulásával. Más szavakkal, igazolható, hogy a fenti összefüggések a félperiféria esetében a legerősebbek, ami megfelel a világrendszeres megközelítés elvárásainak és a fenti eredményeknek. Tehát egyáltalában nem véletlen, hogy Latin-Amerika és Kelet-Európa vált az elvándorlás fő motorjává a globalizáció időszakában.

A világrendszer és az összevont modell erejét jól mutatja, hogy a magyarázó erő tekintetében a modelljeink közül e két összefüggésrendszer a legerősebb (a korrigált R^2 a 1995-2000 közötti időszakra 0,8236 és 0,8213, 1995 és 2005 közötti időszakra 0,4685, 0,4613). A modernizációs modell rosszabbul teljesít (ugyanezen értékek 0,3126 és 0,0403). Sőt az összevont modell magyarázóereje nem javult az iskolázottság bevonásával. A különböző elméletek közös tényezői esetében is azt láthatjuk, hogy a világrendszeres keretben érvényesülnek a leginkább, és ez olyan rendszerszintű összefüggéseket sejtet, amelyek a globalizációs nyitást tematizáló világrendszeres elméletek erejét mutatja a kilencvenes és a kétezres évek során lezajlott folyamatok esetében.

Elemzésünk alapján tehát úgy tűnik, hogy a modernizációs tényezőkben bekövetkezett változások a kumulatív tényezővel és mezőgazdasági foglalkoztatottsággal együttesen sem magyarázzák meg kielégítően a migrációs szintek emelkedését. Sőt több kapcsolat, mint az iskolai végzettség alakulása vagy az agrárfoglalkoztatottság nem a várt irányban fejtette ki a hatását. Ez arra kell, hogy intsen minket, hogy a kézenfekvőnek tűnő modernizációs összefüggéseket felülvizsgáljuk és újragondoljuk azokat. A migrációs tranzíció elméletei leginkább a relatív jövedelem és a migrációs képesség változása közötti összefüggésre koncentrálnak, amennyiben az elvándorlást próbálják magyarázni. Természetesen ezzel nem vetjük el a modernizációs elméleteket teljes egészében, hiszen azok a mobilitási szintek emelkedését, a mobilitási minták átalakulásának magyarázatakor pedig az elvándorlás mellett figyelembe vették a bevándorlás alakulását és a migráció összetételének és ritmusának változását is (Fassmann et al 2014). Jelen elemzésünk ez utóbbi összefüggéseket nem tárgyalja és ezért további vizsgálatok szükségesek ezen elméleti perspektíva végleges értékeléséhez.

A kilencvenes évek eleji gazdasági nyitás, a felpörgő külföldi tőkebefektetés összeségében tehát szisztematikus elvándorlási szintemelkedést eredményezett rövidtávon, de még tíz-tizenöt éves időbeli csúszással is. Ezt a hatást csak abban az esetben fejt ki, amennyiben a migrációs

szintek „útfüggőségét” azaz a kiinduló elvándorlási arányok változását is figyelembe vesszük. Ez azt jelenti, hogy az adott kumulatív hatások mellett a gazdasági jövedelmek relatív javulása, a mezőgazdasági foglalkoztatottság arányának növekedése és a külföldi tőke GDP-hez mért növekvő beáramlása együttesen emeli meg a népességarányos elvándorlási szinteket főképp a félperiférián. Ez pedig azt mutatja, hogy bizonyos térségekben a kényszer elemek a hangsúlyosak, míg más térségekben a relatív jövedelem megemelkedésével inkább az ösztönző hatások érvényesültek. Pl. Kelet-Európában, a volt Szovjetunióban, Afrikában és Latin-Amerika több országában a nyitást jövedelemcsökkenés követte, tehát összességében a kényszerhatások miatt indult el az elvándorlási hullám. Más térségekben, Nyugat- és Dél-Európában, Dél- és Délkelet-Ázsiában a globalizációs hatásmechanizmus nemcsak kényszer elemeket tartalmaz (nem csak lökés volt), hanem a relatív gazdagodás is segítette a mobilitási szintek emelkedését.

Joggal vethető fel az is, hogy a fenti összefüggések leginkább a hierarchikus világgazdaság bizonyos strukturális helyein érvényesülhettek, és azon belül is leginkább a félperiférián és különösen a kelet-európai országokban. Hiszen ott találunk leginkább olyan gazdaságokat, ahol egyrészt a tőke beáramlása jelentős főképp a fogadó gazdaság mérete szempontjából, másrészt komoly gazdasági szerkezeti átalakulást idézett elő a nyitás, harmadrészt külső és belső egyenlőtlenségekkel küszködött, ami együttesen a népesség elvándorlásával járt együtt. Ugyanis a mobilizálási hatások mellett érvényesül még a gazdagabb országokkal szembeni bérhátrány is, amely egyenlőtlenség részben visszaigazolja a vándorok egyéni és családi szintű kalkulációját, miközben (szemben a nagyon szegény államokkal), már van elegendő jövedelem a migrációs költségek fedezésére. Ez különösen így lehetett pl. a kelet-európai térségben, amely egyben komoly intézményi átalakulást kezdett meg a jóval gazdagabb Európai Unióhoz való csatlakozás érdekében, miközben a kontinensen belüli egyenlőtlenségek nem változtak (Melegh 2013b, Böröcz 2014).

A globalizációs nyitás egy nagyon komplex és ellentmondásos folyamatot indított el, amelynek során bizonyos fejlődési pályákon, bizonyos strukturális helyzetekben a migráció emelkedése fontos szerepet játszott. Valószínűleg azon térségekben, ahol az elvándorlás növekedése más migrációs folyamatokkal is összekapcsolódott (értsd komolyabb bevándorlás történt, esetleges menekülthullám érte el az adott térséget, vagy új migrációs kapcsolatok jelentek meg) és a globalizációs nyitás más bizonytalanságai szintén erőseknek bizonyultak, ott ez az átalakulás

komolyabb politikai következményekkel járhatott. Úgy tűnik, hogy bizonyos térségekben, ahol a sokk és a történelmi-materiális változás erősebb volt, a migráció mára már megjeleníti, megtestesíti a globalizációs átalakulás feszültségeit. Feltételezhető, hogy e politikai változás is szerepet játszik a nyolcvanas években megindult globalizációs ciklus történetében, talán éppen az egyik kiemelt tényező lesz majd a lezárultában, amely folyamat a külföldi tőkebefektetések arányának stagnálásával és csökkenésével, mintha már el is indult volna. A fenti történelmi materiális változások, a részben modellezéssel is kijelölt tényezők azonban térbelileg is szerveződnek, és ezért konkrétan meg kell vizsgálni, hogy milyen lokális és specifikus térbeli folyamatok zajlottak le regionálisan. Most először Európára fókuszálunk, majd pedig közelebb megyünk és a kelet-európai fejlődési tendenciákat és pályákat vesszük szemügyre. Így még világosabb lesz, miért Európában, és miért Kelet-Európa aktív részvételével lángolt fel a migrációs vita, továbbá milyen történelmi materiális szerkezetek és folyamatok léptek interakcióba diskurzív mintákkal és változásokkal.

III.2. Miért Európa? Európa a világ demográfiai, gazdasági és migrációs folyamataiban

A globális piac még mélyebb térhódítása, a kapcsolódó egyenlőtlenségek és a zajló demográfiai mozgások együttesen komoly feszültségeket szültek ezen a kontinensen, amelyik mindeközben a világ történelmi és civilizációs éllovasának gondolta magát. Az egész világon zajló politikai átalakulás közepette Európában a 2010-es években sorra megerősödtek a migrációellenességet hirdető populista pártok és kormányok Franciaországban és Olaszországban. Lezajlott a Brexit az Egyesült Királyságban, továbbá politikai válság keletkezett Németországban (Joppke 2021). A nyugati országok migrációellenes pártjai mellé felsorakoztak a visegrádi államok kormánypártjai Magyarországon, Csehországban és Lengyelországban.

Ahhoz, hogy közelebb férkőzzünk a fordulat megértéséhez, történelmi materiális szempontból kell meghatározni, hogy milyen kontinentális specifikumok figyelhetők meg, és ezek milyen interakcióban lehetnek a globális történelmi összefüggésrendszerrel. Az alábbiakban néhány olyan jellegzetességet fogunk meghatározni, amelyek komolyan befolyásolhatták a migrációs vita megerősödését és polarizálódását. Az európai szint elemzése után áttérünk a sajátos kelet-

európai szintér és történeti változás elemzésre. Elemzésünkben fontos kontinentális szintű feszültségekre bukkantunk:

- A világ más részeihez képest Európa nyitottabb gazdaságokkal és sajátos módon az egyenlőtlen térségeket összekapcsoló szabadpiaci gazdasággal és intézményrendszerrel rendelkezett, ami a globális modellünknek megfelelően megnövelte a már eleve magas migrációs szinteket és arányokat. Az útfüggőség és a szabadpiaci átalakulás biztosíthatta, hogy Európa bevándorló térséggé vált, és folyamatosan növekvő migrációs rátákat tapasztalt meg, illetve folyamatosan egyharmados, népességarányon felüli részt vállal a globális migrációból.
- A globális térbeli renden belül Európa csak a hetvenes években vált végleg bevándorló területté, szemben más célpontokkal. Európa esetében új migrációs és menekült útvonalak nyíltak meg a globalizáció idején, először a volt szocialista térséggel kapcsolatban, később Nyugat-Ázsiával is, amely utóbbi folyamat „meglepetést” okozhatott a 2010-es években kibontakozó menekültválság kapcsán.
- Európa az átlagosnál intenzívebben élte meg az idősödés, termékenység csökkenés, gazdasági átalakulás és a migráció legújabbkori összekapcsolódásának feszültségeit, ami a migrációs súly és a gazdasági súly alakulásának eltérő dinamikájából is következett.

Az elemzésben nemcsak az Európai Unióra koncentrálunk, több ok miatt is. Egyrészt Kelet-Európa mind a mai napig megosztott az uniós tagság szempontjából, és nagyon durva szűkítést végeznénk el, ha csak a tagságában változó Uniót vennénk figyelembe (Böröcz-Kovács 2001). Másrészt az EU történetileg sokat változott a globalizáció korában, ugyanis ekkor zajlott le két bővítési hullám, és ekkor jöttek létre azok az intézményi megoldások, amelyek egy szabadpiaci alapon működő blokk alappillérei lettek. Harmadrészt Európa mint kontinens, történeti szempontból mélyen összekapcsolódik a posztszovjet térséggel, és sajátos migrációs kapcsolati rendszerek működnek a területén (Bonifazi 2008, Molodikova 2008, Massey 1998, 109-133). Ezt jól mutatja az orosz, ukrán, albán, szerb diaszpórák növekedése Európa szerte. Ezt a

megközelítést igazolja az is, hogy az EU-ban élő bevándorlók többsége nem az EU-ban született.

25

III.2.1. Európa néhány fontosabb társadalomtörténeti folyamata makró komparatív szempontból

A globális elemzési szinten relevánsnak talált szempontok alapján Európa társadalomtörténete több szempontból nagyon sajátos népesedési és migrációs konstellációt mutatott, különösen a globalizációs nyitás időszakában. Európa kiemelkedő szerepet játszott a neoliberais fordulat kiteljesedésében, és a területén több szempontból jelentős társadalmi kísérlet zajlott le. Ezen kísérlet legfontosabb terepe nem is elsősorban a jóléti állam leépítése volt, hanem egyrészt a szocialista vegyesgazdaságok bedöntése és feladása, illetve egy olyan szabadpiaci blokk létrehozása, amely masszív egyenlőtlenségekkel küszködött és küszködik. Ez a szabadpiaci blokk, amely a tőke és az áruk mellett a munkaerő szabad áramlását is hirdette, hirdeti, az adott országok egy jelentős részében bevezette a közös valutát, és ezen átalakítás keretében átépítette az adott országok intézményi-jogi rendjét, mind a munkaerőáramlás, mind pedig a közös valuta esetén. Ezen átalakításokban az egyenlőtlenség súlyos kockázati tényező, főképp a gyengébb és szegényebb államok szempontjából. Az egységes valuta és a gazdasági egyenlőtlenség problémája élesen megmutatkozott Görögország esetében, míg a migrációs problémák élesen megjelentek a kelet-európai migránsokkal kapcsolatos politikai feszültségek és a Brexit kapcsán (Joppke 2021). Ezért nyugodtan beszélhetünk Polányi Károly szavaival a társadalmilag nagyon nehezen kezelhető piaci utópia kísérletéről, amely össze is kötötte Európa sok szempontból igen eltérő módon fejlődő államait (Polányi 2004). Ilyen mély és átható piaci kísérlet másutt nem igen született, hiszen ugyan Afrikában, Kelet-Ázsiában és Latin-Amerikában is zajlott a neoliberais kísérlet (sőt Latin-Amerikában jóval korábban indult el), de ott nem kerültek a szegényebb, sok esetben volt szocialista államok egy ennyire erősen integrált piaci blokkba kiemelten gazdag kapitalista magállamokkal. E folyamat, mint a globális szint

²⁵ Az Eurostat adatai szerint 2018-ban az EU tagállamaiban élő mintegy 63 millió más országban született ember egyharmada az EU országaiban született (23 millió), míg kétharmaduk (40 millió) az EU-n kívüli országokból érkezett.

elemzésénél láttuk, a migráció és a gazdasági nyitás szempontjából kiemelt fontosságú strukturális tényező, történeti változás és a piacosodás egyik fő motorja.

Fontos szempont az is, hogy szemben a világ nagy részével Európa szélsőségesen jól él, valamint a világ nagy részében ismeretlen jóléti rendszerrel és főképp jóléti várakozásokkal bír a belső regionális egyenlőtlenségek ellenére. Mindeközben a világ legidősebb kontinensévé vált viszonylag magas és stagnáló újraelosztási ráták mellett (World Bank 2020). A világ átlagos elosztási arányai, pontosabban az adójövedelem és a járulékok GDP-n belüli arányai a 20-25 százalékos, míg Európa esetében az 50 százalékos szint körül mozognak. Mindeközben az időskori függőség a világ esetében 11 százalékról nőtt meg 14 százalékra, míg Európa esetében 21 százalékról 24 százalékra. Az Európai Unió esetében ezek a szintkülönbségek pedig még élesebbek, hiszen minden más területhez képest idősebb, és minden más térséghez képest nagyobb újraelosztást folytat, miközben az elosztási arányok stagnálnak vagy csökkennek. A drámai globális egyenlőtlenség és annak történeti alakulása pedig strukturálisan két oldalról is magyarázza a migráció folyamatát. Egyrészt vonzó célterület, de emellett szüksége is van bevándorlásra az elosztási ráták fenntartása érdekében a migrációtól való ambivalens jóléti alapú idegenkedés és félelem légkörében.

Ez nemcsak a migráció folyamatában képez fontos tényező együttest, hanem jól jelzi, hogy igencsak ellentétes érdekek születhetnek meg a társadalom- és népesedéspolitikai feszültségek kezelésében, különösen szabadpiaci körülmények között. Európa (Közép-Ázsiával együtt) jelentősen meghaladja a világ időskori függőségi szintjeit, és e különbség egyre dinamikusabban nő a 2010-es évektől, amikor is az adott folyamatokban jelentős gyorsulás következett be. Ennek komoly kihatása van a munkaerőpiacra, az idősellátásra, és ezek keretében a migrációra. Jól jelzi ezt az elosztási és demográfiai feszültséget, hogy az időskori és az egészségügyi ellátással összefüggő migráció ma már tömeges iparaggá vált (Melegh-Katona 2020).

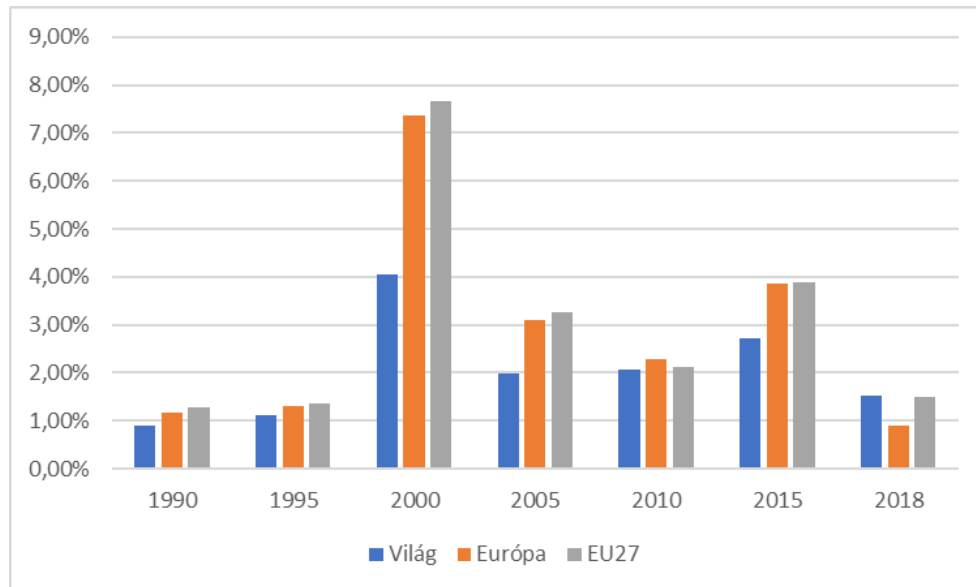
A globalizáció idején a foglalkoztatottság jelentősen átalakult, és megnőtt az atipikus és a női foglalkoztatottság a világon, ezen belül Európában is. Ezért külön kérdés, hogy a foglalkoztatottsági ráta (15-64 év közötti korcsoport) hogyan változott a globalizáció idején Európában és az Európai Unióban. A globális statisztikák alapján jól kitapintható, hogy a világ többi térségéhez képest nem volt érdemi változás. Európa a világátlag alatti adatokat produkált mindvégig. A globalizáció idején ez a mutató viszonylag stabil maradt: egy kisebb mértékű

kezdeti esés után kevéssel 60% alatt stagnált. A kontinensen belül az Európai Unió még egy szinttel ez alatt található, azaz az intenzívebb idősödés és a gyengébb foglalkoztatottsági ráta együtt jár. Mind kontinens mind pedig az EU esetében a női foglalkoztatottság végig javult, és egészen egyedülálló módon felzárkózott a férfi foglalkoztatottság mellé.

Az európai régió az elemzett három évtizedben Dél-Ázsia országainak foglalkoztatottsági rátájához volt közel, amely utóbbi térség azonban a 2000-es években jelentős csökkenést szenvedett el, és Dél-Ázsia az 50% körüli szintre zuhant a két nem együttes foglalkoztatottsága tekintetében. Az aktív korcsoportokban ez a változás igen alacsony női foglalkoztatottság mellett zajlott le. Ez alatt a szint alatt csak Észak-Afrika és a Közel-Kelet található, amely különbségekben a rendkívül alacsony női foglalkoztatottság játszik szerepet. A Szahara alatti Afrika esetében a legmagasabb a foglalkoztatottság a még fennmaradt paraszti népesség nagysága miatt. Az amerikai kontinens a világszerte körül mozog az ILO modellezése szerint. Megjegyzendő, hogy a globalizáció korában Latin-Amerika még javított is ezen értékeken.

Európa egésze tehát a világszerte alacsonyabb foglalkoztatottsági szinteket ért csak el a rohamos idősödés közepette. Így a globalizációs nyitás a globális tendenciákhoz képest nem vezetett csökkenéshez a foglalkoztatottságban, miközben a magas redistribúciós szintjét is fenntartotta, amely két jelenség egymással összefügg. A kisebb arányú foglalkoztatottság még nagyobb arányú elvonást tenne szükségessé. Ezen túlmenően a migrációs szempontból fontos tőkepiaci nyitás is erősebb volt, mint a teljes globális gazdaságban, azaz idősebb népességet ellátó, újraelosztó és egészen nyitott gazdaságokkal van dolgunk, amely már önmagában is jelzi a felépülő feszültségeket.

22. ábra. Külföldi működő tőke beáramlás a GDP százalékában a világon és Európában, 1990-2018

Forrás: saját számítás UNCTAD 2020

Európában a világtáznál mindig nagyobb gazdasági nyitottságot tapasztalunk. Több időszakban, különösen a 2000-es vagy éppen a 2010-es évek közepén ez a különbség több esetben jelentős méretűre duzzadt. Ez a nyitottság megfigyelhető az export/GDP arányok esetében is. Európa gazdasági jövedelmének arányában az export 25%-ról 43%-ra növekedett meg, míg a világ egészében 19%-ról 30%-ra.

Összefoglalóan tehát a nagyon sok szempontból privilegizált és elidősödött Európa komoly demográfiai átalakulással, elosztási kérdésekkel küszködött akkor, amikor gazdaságának nyitottsága, és az ebből fakadó bizonytalanságok rendkívüli módon megnőttek. Mindez pedig történelmi tapasztalatként összekapcsolódott a migrációs szintek és arányok növekedésével, amely folyamatokat most közelebbről szemügyre vesszük.

III.2.2. Vándorlási egyenlegek kontinentális szinten

Európa az elmúlt évtizedek migrációs folyamatait tekintve egyedi átalakulást mutat a globális folyamatokkal összevetve. Ha hosszabb távon megvizsgáljuk az Európát érintő migrációs folyamatokat és azok közvetlen demográfiai kontextusát, akkor igen érdekes összefüggésekre

figyelhetünk fel, amelyek segíthetnek megmagyarázni, miért Európában vált olyan éles kérdéssé a migráció a 2010-es évek során.

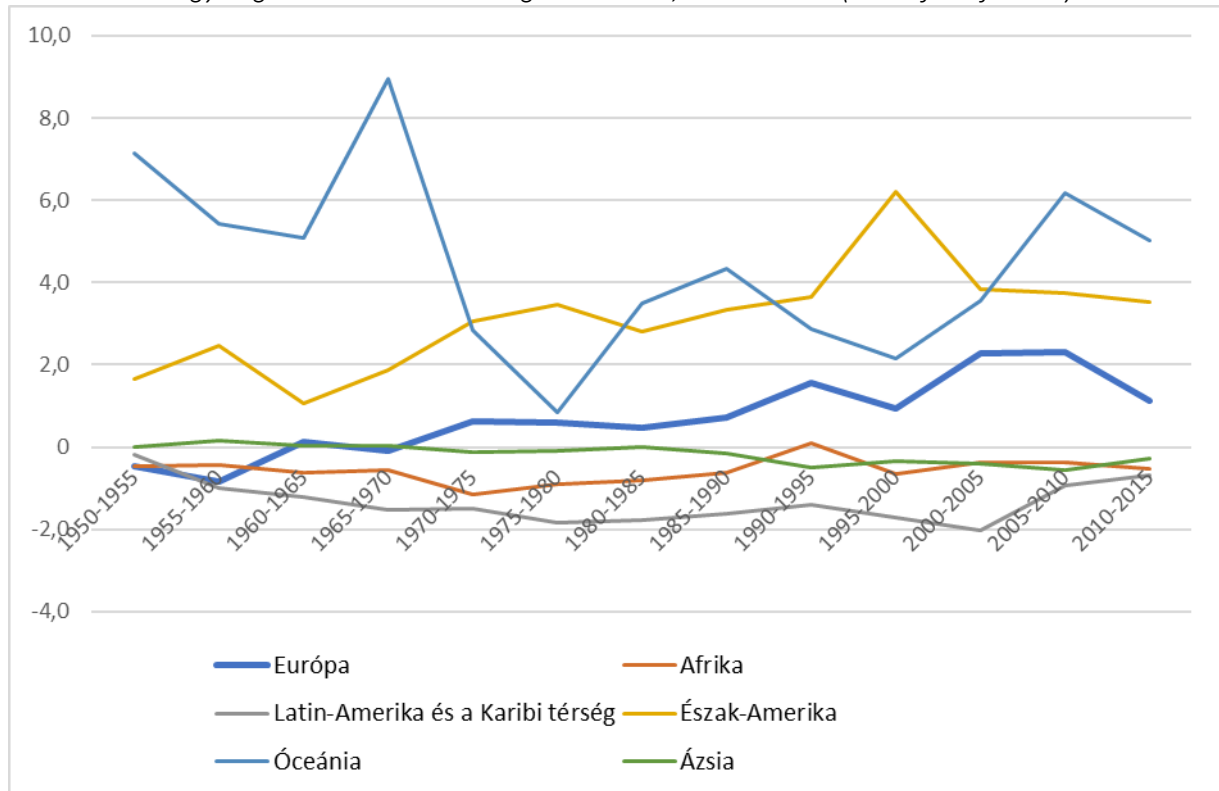
A migráció jogi formáját, a ki- és bevándorlás szintjét figyelmen kívül hagyó vándorlási egyenlegek tekintetében, a globalizációt előkészítő hetvenes évekig Európa elvándorló volt, majd csak ezután vált bevándorló térséggé. Nemcsak Dél- és Kelet-Európa, hanem a hatvanas évekig még olyan országok is elvándorlók voltak, mint Hollandia. Így történetileg egészen sajátos dinamika jellemzi térségünket, hiszen ez a váltás kontinentális szinten egyedi volt. Egy privilegizált, gazdag és a korábbi koloniális rendszert működtető térség, amely korábban a gyarmati kiáramlással is szervezte globális kapcsolatrendszerét, hirtelen bevándorló területté vált. Minden más kontinens vagy tisztán elvándorló, vagy tisztán bevándorló volt az ötvenes évektől. Tehát specifikus európai történeti tapasztalat, hogy ez megváltozott és Észak-Amerika és Ausztrália pozitív vándorlási egyenlegéhez hasonló adatokat kezdett produkálni. Mindeközben a globalizációs nyitás időszakában Latin-Amerika egyre nagyobb kibocsátóvá vált, főképp Észak-Amerika irányába, valamint ugyanakkor Ázsia és Afrika is fontos kibocsátóként működött globális szinten. Tulajdonképpen így csak a hetvenes évektől jön létre egy Nyugat versus nem-Nyugat képlet a migrációs egyenlegek szempontjából, ami azt jelzi, hogy csak egy piaci nyitás időszakában jön létre a bevándorló Nyugat, mint egységes térség.

A váltás éppen a globalizációs nyitást megelőző évtizedben zajlott le, de a vándorlási egyenlegek szempontjából Európa 2015-ig nem érte el Észak-Amerika vagy éppen Ausztráliát is magában foglaló Óceánia bevándorlási szintjét.²⁶ Csak a globalizációs nyitás csúcspontján a 2000-es években éri el a nettó vándorlás a plusz 2 ezreléket.

²⁶ Nettó migráció: a bevándorlók száma mínusz a kivándorlók száma egy adott időszakban, elosztva a befogadó ország lakosságának ugyanabban az időszakban élő személy évével (person year). Ezt a migránsok 1000 főre vetített nettó száma fejezi ki. A legtöbb országban ez a szám a nettó nemzetközi migráció becsléseinek alapszik, amely két népszámlálás közötti népességváltozás és természetes szaporulat közötti különbségből származtatnak.

23. ábra.

Nagy régiók szerinti nettó migrációs ráta, 1950–2015 (1000 főre jutóan)

Forrás: United Nations (2017) WPP.

A népszámlások összevetése alapján képzett vándorlási egyenleg ENSZ általi becslése a hetvenes évektől a plusz egy és három ezrelék között mozog. Ez azt jelenti, hogy az adott időszakban, éves átlagban 1000 főre jutóan 1-3 fős többlet jelentkezik az ENSZ viszonylag mechanikus, ámde összehasonlítható becslései alapján. Az évi pozitív többlet a kontinens egésze tekintetében évi másfél millió plusz ember beáramlását jelenti a majd 750 milliós népességhez képest.

Ha az elvándorló kontinensek felől vizsgáljuk a regionális egyenlegek alakulását, akkor igaz az, hogy nagy és népes kontinensek, úgy, mint Afrika, Ázsia és Latin-Amerika, összességében elvándorlást mutatnak. Az egyenlegek nagy kiugrásokat, töréseket nem jeleznek az utóbbi évtizedekben, és a trendek meglehetősen stabilak. Mégis megjegyzendő, hogy a hetvenes évektől, a globalizációs nyitás kezdetétől az elvándorlási arányok megnöttek. Különösen Latin-Amerikában volt ez megfigyelhető, amely hullámot kapcsolatba hozhatjuk a neoliberális gazdaságpolitikai fordulattal, a paraszti társadalmak végső lebomlásával, és a helyi politikai folyamatokkal (lásd még Massey 1998, 203, 207, 212-13, 220). Ez az időszak egy transzformatív

gazdasági válság volt az olajválság után, és jelentős mértékben átírta az addig az állami beavatkozást, nemzeti szintű modernizációs politikákat helyeslő gazdasági és politikai diskurzusokat egy addig marginális szabadpiaci gondolati körrel (Frank 1987, Polanyi - Kari Lewitt 2020, Timmons-Hyte 2000, 16-23).

A politikai és a diskurzív folyamatok szempontjából számunkra azonban az lehet a legfontosabb, hogy éppen a hetvenes években váltott át Európa, ezzel a globalizációs nyitás időszakában vált bevándorlóvá. A kontinensek közül egyedül Európa az, amelyik a globalizációs nyitás során radikálisan új, de történeti kapcsolatok és a jövedelemkülönbségek alapján nem indokolatlan migrációs helyzettel kellett, hogy szembenézzon. Ez a váltás már igazából be volt kódolva, mégis az újszerűség miatt a migráció kérdése könnyedén válhatott a közpolitikai viták, a nacionalista és nem nacionalista globalizáció kritika központi elemévé.

III.2.3. Globális migrációs kapcsolatrendszerek történeti alakulása 1990-2010 között: Európa és a többi kontinens migrációs hálózatainak változása

Az egyenlegeken túlmenően fontos szemügyre venni a migrációs áramlások (nem a migrációs állományok) földrajzi szerkezetét. A térbeli szerkezetben bekövetkező változások fontos részei a történeti átalakulásnak. E változások kihívásként értelmezhetőek. Nem mindegy ugyanis, hogy a globális mozgásrendszerbe miképpen integrálódnak az egyes nagyobb térségek (elvándorlási és bevándorlási területekként), és milyen globális történeti és kulturális tapasztalat halmozódik fel az adott térségekben az adott migrációs kapcsolatok viszonylatában.

A világ migrációs kapcsolatrendszerében a vizsgált időszakot megelőzően igen nagy változások zajlottak le (McKeown 2004, Massey 1998, 1999, Abel 2018). A világbanki állományi adatok alapján becsült áramlást figyelembe véve, a második világháború után a nagyobb térségek közötti migráció viszonylag intenzív volt, amely szint a hetvenes és a nyolcvanas évekre lecsökkent. Tehát a nagyobb térségeken belüli migrációs áramlások voltak messze a legmeghatározóbbak (Abel 2018). Az európai koloniális rendszer összeomlása eredményeképp az ötvenes és a hatvanas években leállt az európai telepések és csoportok szétáramlása a világ nem európai részeibe, és a folyamat az ellenkezőjére fordult. Innenről jelentősebb számban ipari munkaerőt importáltak a nyugat-európai országok. Dél-Ázsiában és Afrikában jelentős „belső” migrációs hullámok alakultak ki a gyarmati rendszer felbomlása és az államhatárok átrajzolása következtében. Jelentős menekülthullámok zajlottak le a világban a második

világháború után (India és Pakisztán, majd később Banglades). De Európában is menekülthullámok és kényszerbetelepítések zajlottak le közvetlenül a második világháború után. Hasonlóan turbulens időszak alakult ki a hatvanas évektől Afrikában a háborúk és/vagy éhínségek következtében (pl. Kongó, Angola, Etiópia, Szudán).

A globalizáció korában Abel és Sanders népszámlálási állományi adatokon alapuló becslési eljárása szerint érdemes haladunk az 1990 és 2010 közötti időszakban (Abel 2014, Sander és Abel)²⁷. Ezen folyamatokat Abel és Sanders az általam vezetett SEEMIG projekt számára készített adatai/ábrái alapján végezzük el.²⁸ Ezeket az ábrákat vetjük egybe az ENSZ migrációs mátrixának állományi adataival és szintén ötéves időszakokban vizsgáljuk, hogy mely viszonylatokban figyelhetők meg az átlagot jelentősen meghaladó vagy azt komolyabb mértékben alulmúló állományi változások.²⁹ Ezeket a megfigyeléseket kapcsoljuk még külön össze menekültügyi adatokkal. Így összesített képet kapunk a térbeli átrendeződésről, amelyben fókuszunk az európai kontinens integrálódási módjának változása a globális változások tükrében. Az elemzés adatok hiányában csak 2010-ig végezhető el.

III.2.4.a. Térbeli szerkezet: 1990-1995

A nyitási ciklus első szakaszában Afrikán és Dél-Ázsián belül mozdultak meg az emberek messze a legnagyobb számban (16. Melléklet). Afrikán belül nagyobb migrációs hullámokat látunk a Kongói Demokratikus Köztársaságban, Ruandában, Szudánban, Etiópiában, Dél-Afrikában és Angolában, amely folyamatok jelentősebb menekülthullámokat, illetve Dél-Afrika esetében munkaerőáramlást jeleznek. Globális viszonylatban fontos változás, hogy Ázsiában Afganisztán és Pakisztán elvándorlóit részben visszatérnek a szovjet-afgán háború csillapodása

²⁷ Az ábrák előadásként is megjelentek az EPC 2014-es júniusi budapesti konferenciáján, előadók Heinz Fassmann, Attila Melegh, Ramon Bauer, Elisabeth Musil, Kathrin Gruber, cím: Migration cycles and transitions in South-East Europe: from emigration to immigration countries? Az elemzés teljes egészében saját interpretáció.

²⁸ SEEMIG projekt, amelyben nyolc délkelet-európai ország (Szlovákia, Románia, Ausztria, Olaszország, Bulgária, Szlovénia, Magyarország és Szerbia) történeti migrációs és migrációs statisztikai rendszereit elemeztük 2012 és 2014 között.

²⁹ Tisztában vagyok azzal, hogy az állományi változás az adott diaszpóra demográfiai folyamatival is összefügg és egy idős korszerkezettel rendelkező népességcsoport anélkül is tud fogyni, hogy elvándorolnának (pl. a Magyarországon élő Szlovákiában született idősebb csoportok így tudnak elfogyni), de az adott térség átlagát jelentősen meghaladó vagy alulmúló változások öt év időtávlátában nagy valószínűséggel jelentősebb be-, illetve elvándorlást kell, hogy jelentsen.

következtében. Több mint hárommillió Afganisztánban született ember tér vissza országába ebben az időszakban. Mindeközben ezek az országok egyre inkább bekapcsolódnak a transzkontinentális vándorlásba mind Észak-Amerika, mind pedig Európa irányában, ami jól jelzi az afgán háborús menekültek két útját. A környező országokból a szegényebb menekültek visszavándorolnak a biztonsági helyzet némi javulása láttán, miközben más kisebb csoportok Észak-Amerika és Afrika irányába indulnak el. Ázsián belül és kívül Kína az átlagot meghaladóan növelte elvándorlóinak állományát jelentősebben, amivel globális szinten 4-ről 5 millióra nőtt meg a kínai diaszpóra háló mérete. Ázsián belül leginkább Délkelet-Ázsia szegényebb államainak kibocsátása nő meg (Nepál, Vietnám, Laosz, Kambodzsa stb.), amelyek egyelőre leginkább egyre bővülő munkaerőforrást jelentenek más iparosodó kelet- és délkelet-ázsiai országokban. Dél-Ázsia más nagyobb országai (India, Banglades) mind aktívabban bekapcsolódtak főképp az Öböl menti térség, Észak-Amerika és kisebb mértékben Európa irányában kibontakozó migrációs hullámba. A fogadó gazdagabb ipari államok kisebb számban, az ázsiai iparosítással is összefüggésben szintén az átlagot meghaladóan növelték az elvándorlásukat a kelet- és dél-ázsiai országok irányába.

Globálisan kiemelt jelentőségű az elvándorlás Latin-Amerikából Észak-Amerikába, amely migrációs kapcsolat az egyik legmarkánsabb és legdinamikusabb viszonyrendszer a világ kapcsolathálóját tekintetbe véve. A közép-amerikai térség, a dél-amerikai kontinens északi és északkeleti államai (Venezuela, Kolumbia, Bolívia, de legfőképp Peru) a legfontosabb célország, az Egyesült Államok mellett az átlagos európai állománynövekedést meghaladó ütemben indultak el európai országok irányába is.

A globalizációs nyitás első időszakában Európa már komplex és kiterjedt bevándorlási és belső kapcsolathálóval rendelkezik, de ezen áramlások szintje viszonylag alacsony maradt a többi térséghez képest. Korábbi gyarmati kapcsolatrendszerének köszönhetően Európa globálisan jól integrált migrációs csomópont, de a kontinensek közötti áramlás szintjén messze nem a legfontosabb szereplő. A volt gyarmati területeken belül és azok között jóval nagyobb áramlások zajlottak a globalizációs nyitás időszakában.

Az ENSZ adatai szerint az Oroszországot is magában foglaló európai térség 1990-ben 49 608 231 emberről tudott, akik nem a születési országukban éltek, míg ez a szám 1995-re négy millióval megnőtt és 53 489 829 főre duzzadt (UN Migrant Stock 2019). Térségünket leginkább a Szovjetunió felbomlása és Kelet-Európa átalakulása érintette komolyabban, és jelentősebb elvándorlás indul meg Nyugat-Európa és kisebb mértékben Észak-Amerika irányába a szocialista

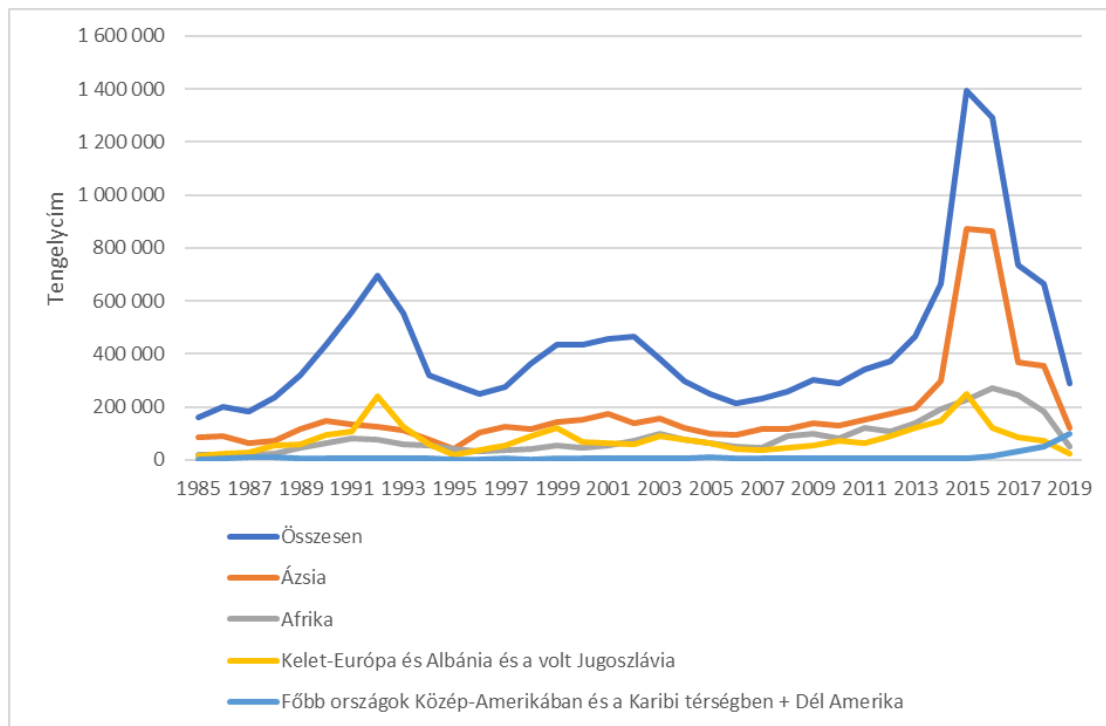
rendszer társadalmi biztonságának és politikai stabilitásának elvesztésével és a „kiágyazottság” és a piaci nyitás megnövekedésével (Melegh 2013).

A kelet-európai kiáramlásban a globalizációs nyitáson túl leginkább a volt Jugoszlávia és az ottani felbomlási háború játszott szerepet, és például Bosznia és Horvátország emigráns állományának a növekedése elérte a 800 ezer főt, miközben még Albánia, és a korábban áttelepített német etnikum miatt Kazahsztán játszott fontosabb szerepet a számok emelkedésében. Mint azt lejjebb látni fogjuk, a már ekkor nekiinduló kelet-európai migránsok ebben az időszakban gyakran éltek a menekültjog adta lehetőségekkel, és a menedékkérők majd harminc százaléka az 1990-es évek eleji Európát érintő menekülthullámban Kelet-Európából és azon belül a volt Jugoszláviából érkezett.

Bár a globális migrációs áramlási számok közepette eltörpül, de nehezen vitatható, hogy Európát az 1990-es évek elején komolyabb menekülthullám érte el, amely hullám majd csak 2014 után ismétlődik meg, jól keretezve a nyitási ciklus elejét és a végét. A kilencvenes évek elején ugyanis a volt Szovjetunióból, Romániából, a széteső Jugoszláviából, Bulgáriából öt év alatt jóval több mint félmillióan kértek menekültstátuszt Európa más országaiban. Rajtuk kívül Törökország, Irak, Vietnám, néhány kelet-afrikai állam polgárai kértek védelmet nagyobb számban. A kérelmeket öt éves viszonylatban összesítve Európa körülbelül 2,5 millió kérelmet fogadott be az Eurostat adatai szerint.

24. ábra. Az Európában regisztrált menekültkérelmek küldő ország szerinti regionális megoszlása, 1985-2018

dc_2007_22

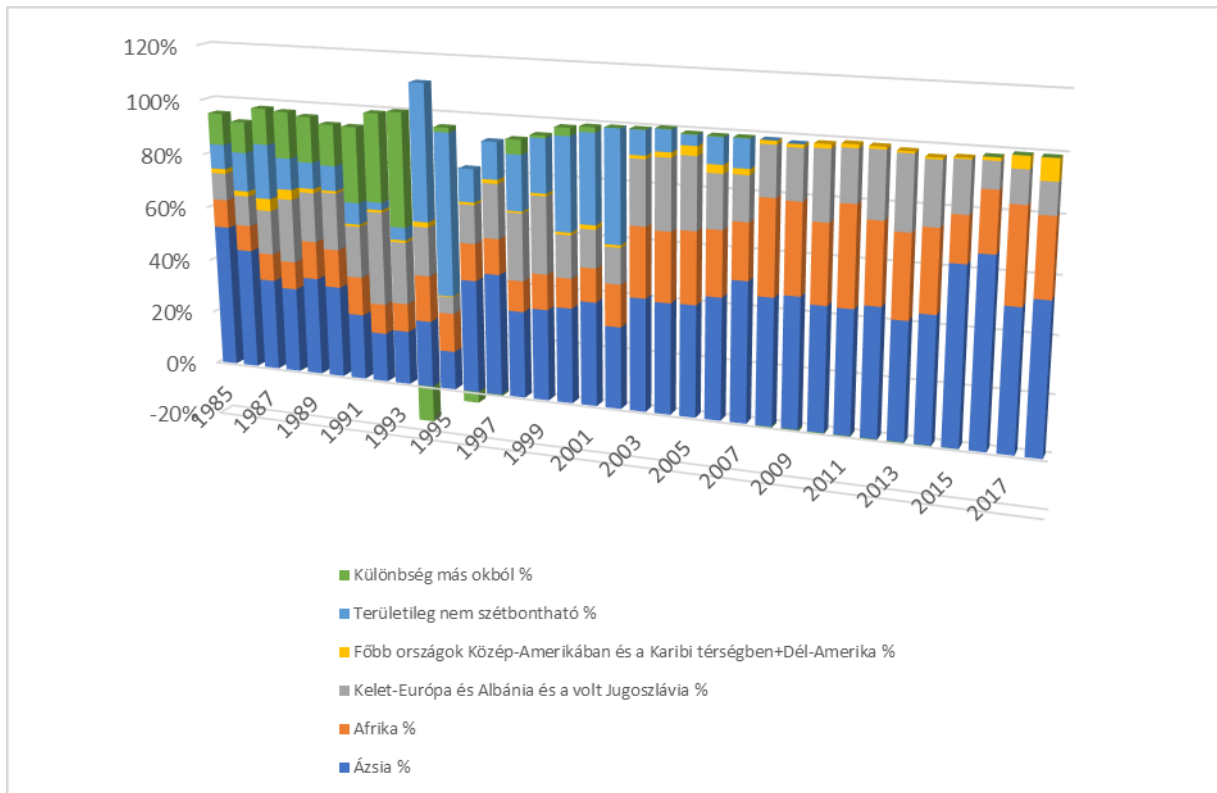

Forrás:Eurostat asylum applications by citizenship. 2020/02/5

[https://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=migr_asyappctza&lang=en,](https://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=migr_asyappctza&lang=en)

A globalizációs nyitás első szakaszában, az 1990-es évek első felében tehát az Európai Uniónak már szembe kellett néznie egy nagyobb menekülthullámmal, de elsősorban nem Ázsiából és más korábbi kapcsolat révén kevésbé „ismert” területekről, hanem Kelet-Európából kapott kérelmezőket. Az afrikai államok még igen kicsi szerepet játszottak ekkor.

25. ábra. Menekültkérelmek megoszlása földrajzi területek szerint, az összes kérelem százalékában, 1985-2018

Forrás és megjegyzés:

https://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=migr_asyappctza&lang=en,

A származási ország adatok összesítése nem végezhető el maradéktalanul, mert a nyolcvanas években és a kilencvenes évek elején jelentősebb számban voltak területileg nem szétbontható kérelmek, illetve az aggregált számok más tekintetben is eltértek az összesen adattól.

Így a teljes bevándorló szám 8 százalékos emelkedése közepette az EU államok menekültügyi tapasztalataiban ekkor még nem következett be jelentős váltás a nem európai országok irányában. Szemben a 2015-ös hullámmal, ekkor még az Európai „belső másság” jelent meg nagyobb számban, és nem a mentális hierarchia még alacsonyabb fokára tett, és a korábbi koloniális és orientalista diskurzusokban eltárgyasított, lenézett „nem-európai” tömegek (Said 1978, Wolff 1994, Bakić-Hayden 1995, Todorova 1997, Melegh 1999, 2006, 2020f, Böröcz 1999, 2020). Főképp kelet-európaiak jelentek meg a kapuknál, akik a civilizációs hierarchiák képzeletvilágában köztes pozíciót töltöttek be. Tehát a menekültsokk „kiseb” lehetett. Bár megjegyzendő, hogy már ekkor is voltak komolyabb atrocitások romániai romákkal és vietnámi bevándorlókkal szemben, mint például a volt kelet-németországi Rostockban.

III.2.4.b. Térbeli szerkezet: 1995-2000

A helyzet az évtized második felére nem változik meg alapjában, bár fontos különbségekre is felfigyelhetünk (17. Melléklet). Mint fentebb láttuk, Dél-Ázsia volt az egyik legfontosabb globális szereplő a migrációs kapcsolatrendszerben. Ebben az öt évben Dél-Ázsia belső relatív migrációs érintettsége némileg csökkent, azaz India, Irán, Nepál, Sri Lanka és, Banglades összehasonlításban kevesebb vándort adott át egymásnak. Bár az afgán elvándorlók állományi száma itt és a világ többi részében is újra dinamikusan emelkedni kezdett. Ez a térség az átlag növekedésénél dinamikusabb kapcsolatot mutatott ebben az időszakban az európai és főképp az észak-amerikai bevándorlási statisztikákban, ami az egyik legfontosabb változás volt a transzkontinentális behálózottság növekedése szempontjából. Úgy tűnik, hogy a piaci liberalizáció felé haladás, a lassan erőre kapó gazdasági növekedés és a válságban lévő dél-ázsiai paraszti gazdaságok háztartásgazdaságtani kényszerei együtt tették e térséget a globalizációs időszak egyik migrációs kulcsszereplőjévé.

Ugyancsak ez a térség mutatja a legintenzívebb kapcsolatot a nyugat-ázsiai Öböl-menti országokkal. Globálisan is feltűnő Nyugat-Ázsia megjelenése az áramlásokban. Ez egyrészt összefügghetett a térség jólétének és biztonságának a megrendülésével. Ezért ezen országok egyre nagyobb számban küldtek migránsokat, főképp Észak-Amerikába. Más oldalról pedig a szintén ide tartozó Öböl-menti országok egyre nagyobb számban fogadtak be vándormunkásokat főképp Afrikából (pl. Egyiptomból) és Dél-Ázsiából (pl. Indiából, Sri Lankáról, Bangladesből). E migrációs rend kiépülése pedig anélkül zajlott le, hogy a szerződéses munkán túli letelepedést bármilyen formában is engedték volna a befogadó országok. (Massey 1998, 134-159, Szelényi 2017, Szelényi et al. 2018). Nyugat- és Dél-Ázsia így a transzkontinentális migrációs hálózatok fejlődésének motorjaivá váltak a kilencvenes évek második felétől, és relatíve új kapcsolatnak számítottak Európa és Észak-Amerika migrációs rendszereiben. Észak-Amerika ekkor válik igazi globális kapcsolati gócponttá, sokkal inkább, mint Európa, bár ez utóbbi globális beágyazottsága, ugyan mérsékeltebben, de szintén tovább nőtt.

Afrika is hasonló szerepet tölt be ebben az időszakban. Tulajdonképpen ettől az időszaktól kezdve kezd kiépülni egy komolyabb transzkontinentális kapcsolati rendszer Afrika és Európa, illetve Afrika és Észak-Amerika között. Az európai kapcsolatokban főképp Nigéria, Dél-Afrika, Zimbabwe és néhány kisebb nyugat-afrikai állam jelenik meg erősebben, míg az észak-amerikai

kapcsolatokban leginkább Szomália, Szudán, Nigéria, Marokkó, Kenya, Ghána, Algéria vállal dinamikusabb szerepet.

Ebben az időszakban is nőtt a migránsok (menekültek és nem menekültek) állományi száma, de a növekedés némileg lelassult. 53,5 millióról felemelkedett 57 millióra, ami 6 százalékos növekedés az előző időszak 8 százalékos emelkedéséhez képest. Az európai kontinens továbbra sem jellemezhető komoly kibocsátással, miközben külső és belső mobilitási rendszere diverzifikálódott. Egyre erőteljesebben megjelennek bizonyos ázsiai országok, mint Irak és Pakisztán, illetve némileg erősödik a kapcsolat egyes latin-amerikai országokkal (Kuba, Venezuela, Peru). A kelet-európai szocialista rendszer összeomlását követő transzformációs válsággal, a Szovjetunió felbomlásával összefüggő bonyolult vándorlási hullám pedig még mindig nehezen csillapodott le.

III.2.4.c. Térbeli szerkezet: 2000-2005

A 2000 és 2005 közötti időszakban a világ egészében jelentősebb emelkedésnek indulnak a népességarányos migrációs szintek, és a 2000-es évek a nyitási ciklus csúcspontját jelentik mind migráció, mind pedig a tőkeáramlás szempontjából (18. Melléklet). A teljes migráció az évezred első öt évében 10 százalékos növekedést mutat. A korábbi időszakban megfigyelt változások tovább erősödtek, azaz a nyitási ciklus részben átrendezte a migrációs áramlások földrajzi térképét és felerősítette transzkontinentális viszonyokat, ami mindenképpen figyelemreméltó fejlemény.

Ez pedig felveti annak a lehetőségét, hogy ez a „globalizálódás” is a feszültségek növekedése irányába hatott, különösen a nyugati térségek felsőbbrendűségi tudata következtében (Céline 2016, Melegh 2016). Ázsia, különösen Dél- és Délkelet-Ázsia szerepe az észak-amerikai bevándorlásban tovább erősödött. Nyugat-Ázsia mind a háborús viszonyok miatt (többek között Irak), mind pedig a dél-ázsiai emberek rohamosan megnövekvő térségbeli munkavállalása okán egyre komolyabb szereplővé vált, jelezve migrációs felértékelődését. Megjegyzendő, hogy a nyugat-ázsiai térség európai kapcsolatrendszere ekkor még igen gyenge maradt, ami fontos lehet a későbbi 2015-ös „sokk” szempontjából. Fontos változás a latin-amerikai bevándorlók tömeges megjelenése Európában és a dél-ázsiai vándorok számának emelkedése a nyugat-európai országokban, illetve e térség egyre jelentősebb és

diverzifikáltabb kapcsolati hálója. A kelet-európai térség Európa-centrikussága és Európába zárkózása megnő, és csak nagyon korlátozott „külső” kapcsolatrendszerrel rendelkezünk, ellentétben az EU 15 országával (Melegh 2013, Melegh-Sárosi 2016, Melegh et al. 2018).

III.2.4.d. Térbeli szerkezet: 2005-2010

Ez az időszak nagyon komoly változásokat eredményezett a térbeli szerkezetekben (19. Melléklet, 6. táblázat).

6. táblázat: Vándorok becsült száma (1000 főre) térségeken belül és térségek között, 2005-2010

	Európa	Észak-Amerika	Latin-Amerika	Afrika	Korábbi Szovjetunió	Nyugat-Ázsia	Dél-Ázsia	Kelet-Ázsia	Délkelet-Ázsia	Összesen
Európa	2401	61	16	138	38	136	0	5	134	2929
Észak-Amerika	1216	96	277	47	113	130	0	39	94	2012
Latin-Amerika	1763	3628	879	23	11	39	0	112	39	6494
Afrika	2108	541	12	3412	5	673	0	3	157	6911
Korábbi Szovjetunió	609	21	1	2	1871	22	0	6	1	2533
Nyugat-Ázsia	450	169	9	99	68	927	14	0	43	1779
Dél-Ázsia	1390	1508	7	61	16	4902	1308	74	873	10139
Kelet-Ázsia	469	1058	35	17	65	3	0	781	424	2852
Délkelet-Ázsia	772	1000	8	29	13	881	59	386	2167	5315
Összesen	11178	8082	1244	3828	2200	7713	1381	1406	3932	40964

Forrás Sander et al. 2014, 358.o. Az összesítést a szerzők nem végezték el a hivatkozott publikációban.

A „migrációs válságot” megelőző évtized végére a Nyugat-Ázsia és Dél-Ázsia közötti kapcsolat lett a világ migrációs hálózatainak fő tengelye, amit a Latin-Amerika és Észak-Amerika közötti migrációs kötelék követ. Az Afrikán belüli kapcsolatrendszer továbbra is nagyon erős maradt, miközben az Európába irányuló elvándorlás is megnőtt ebből az irányból. Nyugat-Európa

„külső” kapcsolatrendszere tehát ebben az irányban és Latin-Amerika irányába is megerősödött, miközben növekvő szívóhatást gyakorolt Kelet-Európa azon része felé, amely nem volt a Szovjetunió része. A volt szovjet térség erre az időszakra egy masszív, de sok tekintetben izolált migrációs rendszerré vált. Közvetlen térségünk, leszámítva Ausztriát és Olaszországot, egyszerű kibocsátó térségként viselkedett. Az ekkor zajló háborúk ellenére Európa egészének alig volt komoly kapcsolata a nyugat-ázsiai térséggel, különösen annak destabilizált területeivel, miközben a térség ekkorra már felértékelődött globális migrációs szempontból.

Összességében a globalizáció előrehaladtával a világ egy, a kontinensek közötti migrációs áramlások tekintetében erősebb kapcsolati hálót hozott létre, és kevésbé meghatározó már az adott térségen belüli migráció (Afrika, Dél-Ázsia), bár még mindig a kontinenseken belüli migráció adja ki az összesített flow adatok legnagyobb hányadát. A nyitási ciklus során új transzkontinentális kapcsolati rendek is születtek, vagy a régiéket váltak igazán tömegessé a húsz év leforgása alatt, miközben a tömeges migrációs kapcsolatok történeti meghatározottsága és az előző fejezetben igazolt útfüggősége továbbra is szembetűnő.

A 2000-es évektől a globális térkép migrációs hálójának sűrűbb szövése felerősíthette a migráció kapcsán felébreszthető ellenérzéseket bizonyos történet-szociológiai feltételek megléte esetén. Erősebb kapcsolat jött létre Dél- illetve Délkelet-Ázsia és Észak-Amerika között (főképp a vándorló nők szerepének felértékelődése következtében), illetve Latin-Amerika és Európa déli és nyugati fele között, ugyancsak jobbra a korábbi történeti kapcsolatok alapzatán. Mindeközben létrejött (a főképp férfiakat mozgató) migrációs rendszer az Öböl-államok körül. (az Öböl-menti országokról lásd Szelényi 2016, Szelényi et al. 2018, és Sarkar 2018, a nemi megoszlásról lásd Sander et al. 2014). A korábbi európai kapcsolatok háttérbeszorulásával egy izoláltabb poszt-szovjet migrációs rendszer jött létre, úgyszintén korábbi történeti és etnikai kapcsolatok mentén (Molodikova 2008). A volt szovjet területektől különböző kelet-európai országok pedig még jobban beleolvadtak Európa nem volt szovjet területeinek migrációs kapcsolati rendjébe.

A történeti kapcsolatok mentén jól bejáratott mentális mechanizmusok működnek mind a vándorok, mind pedig a befogadók oldaláról, míg ha történetileg úgy mond nem indokolt migrációs hullámok indulnak el, akkor a migrációs mentális térképek éppen a kirekesztést és határhúzást szolgálhatják, miután jórészt tömegesen „idegen” vándorokkal találkoznak a befogadó térségek migráns és nem migráns lakosai. Ezt várhatjuk tehát Észak-Amerikában a

korábbi szinteknél jóval erősebb dél-ázsiai bevándorlás kapcsán, illetve az Öböl menti országokban. És természetesen Európában, ahol a korábbi történeti diskurzusokban szisztematikusan alárendelt és a vallási-civilizációs másságot reprezentáló tömegekkel (főképp Ázsiából, Afrikából is) egyre nagyobb arányban találkoztak európai lakosok a 2000-es években felizzott háborúk következtében (Said 1978, Prem Kumar Rajaram 2016, Céline Cantat 2016). Sok tekintetben Európa, de különösképpen Kelet-Európa esetében a nyugat-ázsiai társadalmakból, főképp a háborús pusztítások miatt elinduló embertömegek vagy éppen az Afrikából érkezők esetében is ilyen extra sokkhatással számolhatunk. Nemcsak az arányok változása, hanem az abszolút számok hullámszerű emelkedése miatt is. Sőt, ha azt is figyelembe vesszük, hogy az adott időszakban a migránsokat kibocsátó országok száma megnőtt, miközben a tisztán bevándorló országok száma nem változott, akkor ez a relatív torlódás jött létre Európában és általában az úgynevezett nyugati államokban. Ez a változás szintén hozzájárulhatott ahhoz, hogy egyre élesebb kérdéssé vált a migráció és egyre feszültebb viták zajlanak le körülötte (Czaika, de Haas 2014). A fenti átalakulás esetleges hatásainak jobb megértése szempontjából, fontos néhány problémát jobban elemeznünk. Ilyen a demográfiai átalakulás és migráció európai folyamatai közötti összefüggés, illetve a legutóbbi menekülthullám néhány történelmi materiális sajátosságának a feltárása.

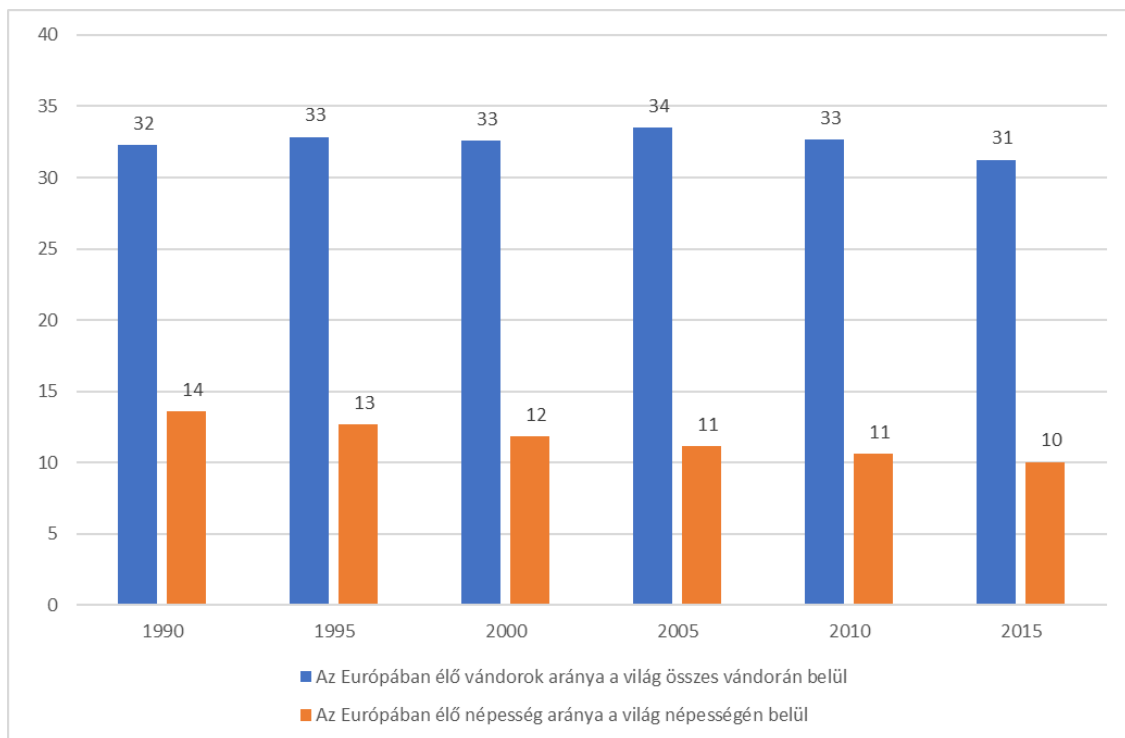
III.2.4. Gyorsuló bevándorlás és a relatív migrációs súly növekedése gazdasági hanyatlás idején: Európa kitétsége

Európa a demográfiai folyamatok és migrációs kitétség szintjei alapján nagyon sajátos folyamatokat mutat az elmúlt évszázad utolsó évtizedeiben. Mind a termékenység, mind pedig a migrációs folyamatok népességarányos intenzitása és a világ teljes migráción belüli súlya alapján igen egyedi történelmi konstellációra figyelhetünk fel, amely több ponton strukturális háttérként alátámasztja, elősegíti a nyolcvanas években már jelenlevő, sőt mélyen szervült eurocentrikus védekezési és hanyatlási diskurzív elemek felerősödését.³⁰ E történelmi konstelláció igen fontos a migrációs vita polarizálódásának megértése szempontjából.

³⁰ Itt használom a gazdasági és demográfiai súly elemzésének Böröcz József által kidolgozott módszereit bizonyos változtatásokkal: Böröcz József (2018): *Az EU és a világ: Kritikai elemzés*. Budapest: Kalligram. Korábbi elemzésekben is sor került ilyen vizsgálatokra lásd pl. Bairoch 1982, 1997, 111. Az itt bevezetett migrációs súly

Amennyiben a születési ország szerint meghatározott vándorállomány fő számait nézzük, amelyek a menekülteket és a más úton érkezetteket is magukba foglalják, akkor igen érdekes kép tárul elénk.³¹

26. ábra. Az Európában élő vándorok aránya a világ összes vándorán belül és az Európában élő népesség aránya a világ népességén belül, 1990-2015

Forrás: United Nations (2015) Trends

Európa, mint kontinens, az elmúlt majd harminc évben népességarányához képest magas számban adott otthont külföldön született embereknek, és ez az arány az idő során alig változott. A globalizációs időszakban ez az arány mindvégig 30 százalék körül mozgott, amely messze magasabb, mint a globális szint és mint a kontinens népesedési súlya, ami közben folyamatosan csökkent az adott időszakban 14-ről 10 százalékra. Az olló tehát egyre jobban

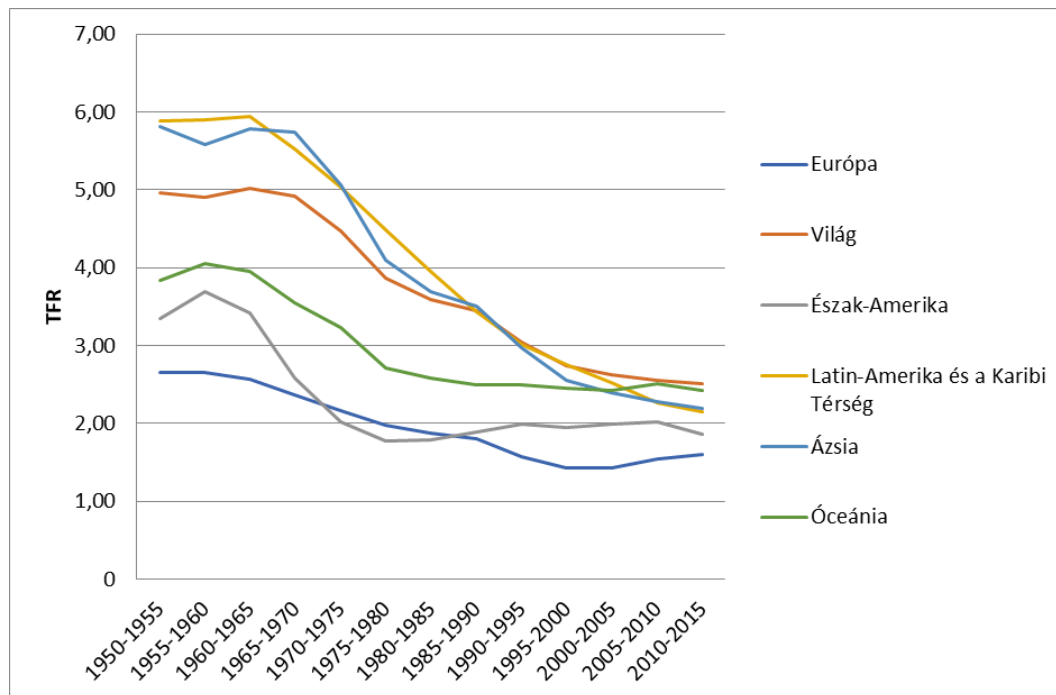
kérdése és annak elemzésbe kapcsolását eredetileg a következő szövegben végeztem el: Melegh, Attila (2017): Európa a globális migrációban 1990–2015 között az ENSZ és a Világbank statisztikái tükrében. Demográfia.

³¹ Az adatok igen egyenetlenek. Európa esetében általában a teljes külföldön született állomány adatai jelennek meg, másutt mechanikusan összeadták az UNHCR menekült adatait vagy a külföldön születettek adataival vagy pedig a külföldi állampolgárok adataival. Az arányok változásának követésére mindenképp alkalmasak ezek az adatok.

kinyílt a kétfajta súly között, és a migrációs súly egyre jobban eltávolodott a népesedési súlytól. Ebben a növekvő felülreprezentáltságban nyilván szerepet játszik a térség apró államokra való töredezettsége és az ún. „statisztikai vándorok” (a kelet-európai nagyobb szövetség államok szétesését követő státuszváltások) viszonylag magas száma is (Sander et al 2014). Emellett az állományi adat a múltbeli folyamatok felhalmozódásaként is értelmezhető az emberi élettartam (az adott csoportban érvényesülő halandóság) határai között, és a korábbi be- és elvándorlási hullámok így tartósabban fennmaradnak ezen adatállományokban. Ez az aránytalanság pedig többek között a piaci folyamatok előrehaladására és a termékenység szintjének hosszútávú és korán megindult csökkenésére vezethető vissza.

Ez utóbbi változás abból a szempontból is figyelemreméltó, hogy a világon a termékenység Európában a legalacsonyabb. Szemben például Észak-Amerikával, amely már a globalizációt megelőzően is bevándorló terület volt, és ahol a termékenység a reprodukciós szinthez igen közel van mind a mai napig, sőt még javult is a globalizáció korában. Európában az utóbbi néhány évtizedben sem stabilizálódott a termékenység, hanem messze elmaradt a reprodukciót elvileg biztosító 2,1-es szinttől, és ez éppen a hetvenes évektől alakult így. Pontosan attól az időszaktól, amikor az európai kontinens bevándorló területté vált. Tehát éppen a globalizáció keltette migrációs nyitás korában került a termékenységi szint egy, globális szempontból kifejezetten alacsony kategóriába, és ez a történelmi konstelláció lehetővé teszi, hogy a migráció kérdése felértékelődjék, vagy össze is kapcsolódjon a termékenység kérdésével. Ugyanis a demográfiai versengés esetén könnyen lehet érvelni a migráció növelése és csökkentése mellett a különböző diskurzív keretektől függően.

27. ábra. A teljes termékenységi arányszám alakulása Európában és a világ más kontinensein 1950 és 2015 között.

Forrás: United Nations (2015) WPP

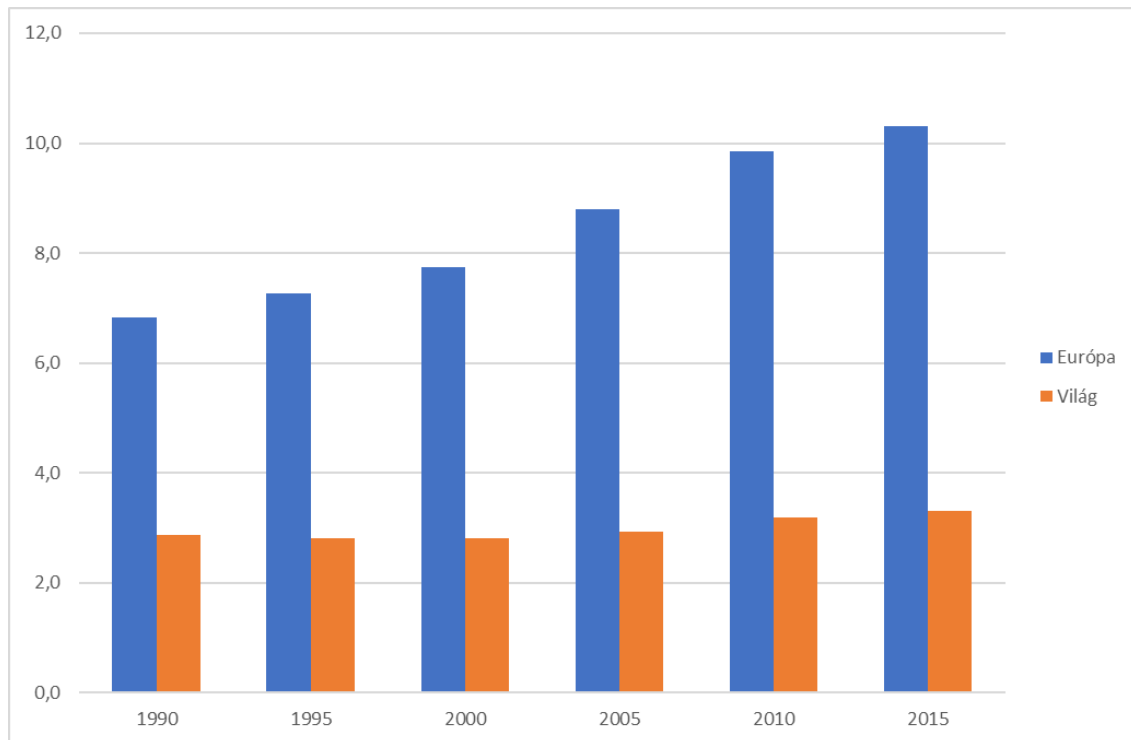
A termékenységgel pedig szoros összefüggésben a kontinens idősödési rátája is hasonlóan kiugró.

A migrációs és a népesedési súly alakulását érdemes összevetni a gazdasági súly alakulásával is, mert így a fenti történeti materiális képlet még érdekesebbé válik. Mielőtt azonban tovább lépnénk a kontinens gazdasági súlyának értékeléséhez, azaz felvetnénk, hogy a gazdasági és a migrációs súly hogyan alakul, hosszabb távon, vessünk egy rövid pillantást arra, hogy Európán belül az Unió esetében milyen arányokat találunk és miképpen alakul a migráció intenzitása az adott népességhez viszonyítva (lásd 29. ábra).

A fenti állományi adatoknak megfelelően a kontinens egészében a külföldön születettek aránya 7-ről 10 százalékra nőtt, ami a globális arányokhoz viszonyítva (melyek 3 és 4 százalék között mozognak) mindenképpen magasnak számít és a globális arányoktól való eltérés egyre nő. A kontinens egy részét kitevő Európai Unió esetében hasonló trendeket látunk, mint a kontinens egésze esetében, és a külföldön születettek aránya 7-ről 10 százalék fölé emelkedett, ami

akárcsak a kontinens egésze esetében, jóval több mint 50 százalékos emelkedést jelez, a globálisan mért 15 százalékos növekedéssel szemben.³² .

28. ábra. Az Európában élő vándorok aránya Európa népességéhez képest, illetve a világ összes vándorának aránya a világ teljes népességéhez képest, 1990-2015

Forrás: United Nations (2015) Trends

Európa, és benne az Unió népességarányos migrációs szintjei átlagon felüliek már a globalizáció kezdeti időszakában, és a különbségek még inkább megnőttek a globalizáció korában a népesedési súly drasztikus csökkenése közben. Amennyiben az ENSZ fenti állományi adatait vesszük alapul, az Európai Unió esetében a magas migrációs súly nemcsak, hogy nem változott, mint az egész kontinens esetében, hanem a nyitási ciklusnak megfelelően még nőtt is 18-ról 22 százalékra, miközben a népesedési súly lecsökkent 9-ről 7 százalékra 1990 és 2015 között. A magasabb európai migrációs szinteket részben magyarázhatja, hogy gazdasági téren egyaránt nyitottabb a térség, amit jól mutat a külföldi tőkebefektetések magasabb részesedése. E

³² 2019-re ez az arány már eléri a 11 százalékot.

különbség nem túl nagy, de miután modellünk is igazolta, hogy a tőkebefektetés fontos tényező a migrációban, talán mégis megmutatja Európa nagyobb globalizációs nyitottságát.

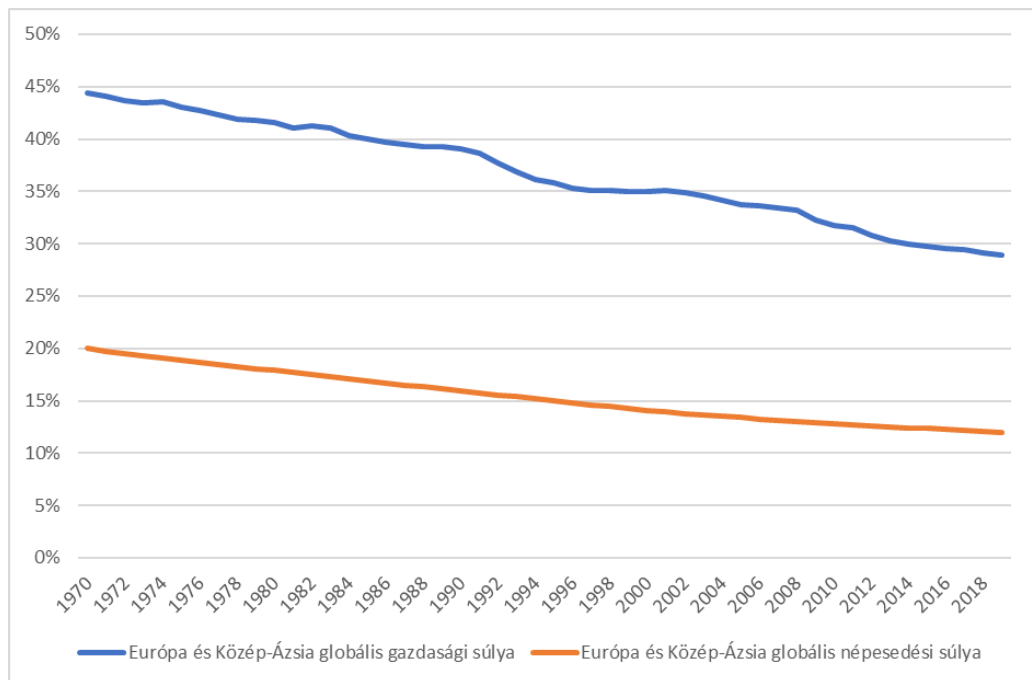
Ha megnézzük, az Európában élő külföldön születettek igen nagy aránya mögött leginkább a kontinensen belül születettek állnak. Az itt élő külföldieknek az 55 százaléka született Európán belül még a menekültválságot megelőzően, a 2013-as ENSZ migrációs mátrix adatai alapján.³³ Tehát 2013-ben mindösszesen az itt élő bevándorlók 45 százaléka származott Európán kívülről, míg 1990-ben az Európán kívül születettek mintegy 41 százalékos arányt képviseltek az Európában élő külföldiek között (tehát ez az arány 3-4 százalékkal nőtt meg 2013-ig). Ezek a változások nem mutatnak komoly módosulást, tehát a szintek növekedése nem vezetett el az összetétel jelentős átalakulásához, legalábbis 2015-ig, az ENSZ adatai alapján.

Amennyiben a világ vándorállományán belüli arányt, a migrációs súly változását összevetjük a világ teljes GDP-jénn belüli részesedéssel, a gazdasági súly változásával, akkor azt látjuk, hogy a térség migrációs súlya nem, de a gazdasági súlya végig csökken. A Világbank statisztikái szerint, míg az 1970-es évek elején a súly 44 százalék körüli volt, addig ez az 1980-as évek végére 40 százalék alá süllyedt, és mára ez a szint a 30 százalék alatt van 2010-es konstans USA dollárban számolva.³⁴ A globalizáció korában, 1990 és 2015 között, ezen gazdasági súly 39-ről 30 százalékra csökkent, amely esés az EU országai esetében még nagyobb arányú volt, hiszen 33 százalékról esett vissza 24 százalékra.

³³ United Nations Population Division Department of Economic and Social Affairs Trends in International Migrant Stock: Migrants by Destination and Origin Total migrant stock at mid-year by origin and by major area, region, country or area of destination, 1990 -2013 POP/DB/MIG/Stock/Rev.2013, September 2013 - Copyright © 2013 by United Nations. All rights reserved.

³⁴A gazdaságtörténet már igen régóta foglalkozik a népesedési, gazdasági súly változásának problémájával (Bairoch, 1982, 1997, 2000). A GDP részarány szociológiai elemzésnek a fontosságára Böröcz József hívta fel a figyelmet a globális változás elemzése kapcsán. Külön az EU-ra és a volt szocialista blokkra vonatkozóan ezt a csökkenést és a súly megőrzés problémáját már kimutatta, de vándorállományi adatokkal azt még nem kapcsolta össze. (Böröcz 2009). Böröcz a Maddison féle 1990-es Gheary Khamis USD alapján számított Maddison adatokkal dolgozott. A fenti adatok ettől eltérnek.

29. ábra. Európa és Közép-Ázsia népesedési és gazdasági súlya százalékban, 1970-2019

Forrás: World Bank 2020, saját számítás.

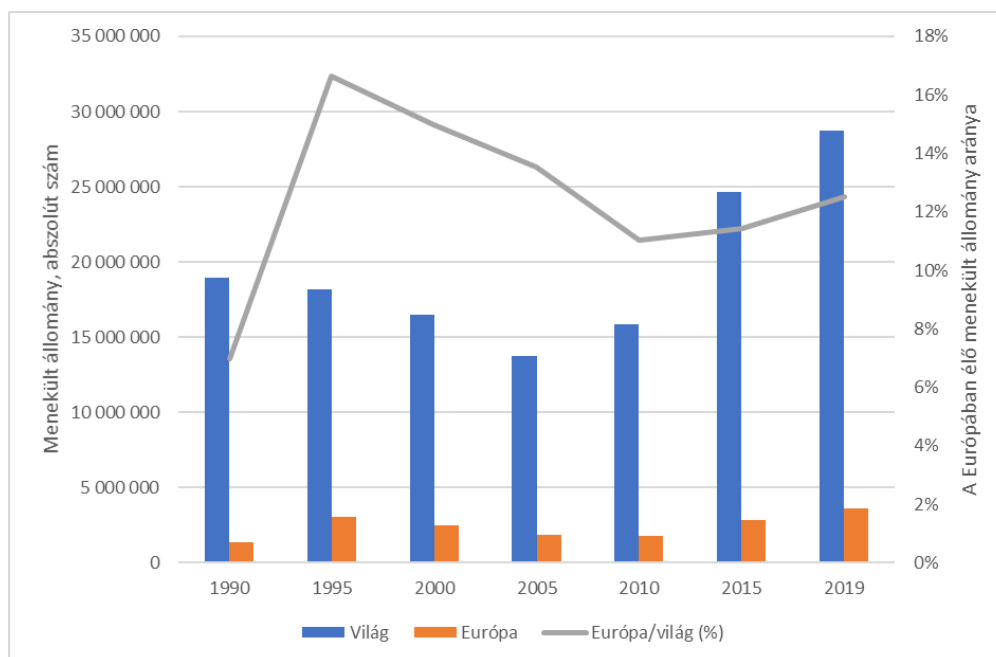
Tehát csökkenés figyelhető meg, és a gazdasági súly tekintetében éppen az utóbbi években érte el Európa a globális migráción belüli vándorlási súlyát állományi adatok alapján. E kettő együtt már érdekes megvilágításba helyezi a trendeket, hiszen a súlycsökkenés jelentős globális térvésztestet mutat a népességarányhoz képest, amely arány maga is csökkent, míg a vándorlás tekintetében mára „vállalja fel” ez a térség gazdasági erejéhez mért szerepét. A két trend persze csak részben kapcsolható össze tartalmilag. Ha azt feltételezzük azonban, hogy a szabad mozgásnak nincsenek komolyabb korlátai, és hogy a migrációs súlyt a befogadó gazdaság által „felajánlott” relatív gazdasági jövedelemtömeg is vezérelheti, akkor a vándorló népesség mozgása nem csak a jövedelmi szintek szerint alakul, vagy arra reagál. A világ gazdaságán belüli súly (befektetések, munkahelyek, gazdasági lehetőségek aránya alapján) is számít, és Európa csak most ért el erre az „arányos” szintre. Korábban kisebb relatív migráns tömeg volt jelen az európai társadalmak mindennapjaiban, de mindeközben gazdasági súlya messze meghaladta azt. Európa tehát egy olyan térséggé vált, amely jövedelmi szinten rendkívüli módon privilegizált, de közben veszít a súlyából. Mindez erősen Eurocentrikus és versengő tudat mellett történik (Amin 1989, Wolff 1994, Melegh 2000, 2006, Böröcz-Kovács 2001, Böröcz 2009). Sőt, a migráció tekintetében strukturális fordulóponthoz érkezett, azaz a kontinensnek mostantól van nagyobb migrációs részesedése, mint amennyit a globális gazdaságból kiharásít

maga számára. Szinte törvényszerű, hogy ezért migrációs kérdésekben sarkos álláspontok alakulnak ki e térségben, amennyiben a gazdasági és demográfiai versengés gondolkodnak a véleményformálók (Weiner-Teitelbaum 2001, 23-44).

III.2.5. Tényleg akkora sokk volt? A legutóbbi menekülthullám egyes térbeli jellemzői és a menekültek befogadásában való európai részvétel

Szemben a teljes bevándorlói állománnyal, Európa a menekültként nyilvántartott (illetve menekült státuszért folyamodó) emberek száma és aránya alapján nem vett részt kiemelt szereplőként az adott folyamatokban 2015-ig. Úgy tűnik tehát, hogy ez nem indokolná önmagában a vita kiélesedését a menekültválságot megelőzően.

30. ábra. A határokat átlépő menekültek állománya a menedékkérőkkel együtt a világban és Európában abszolút számban

Forrás: United Nations International Migrant Stock 2019

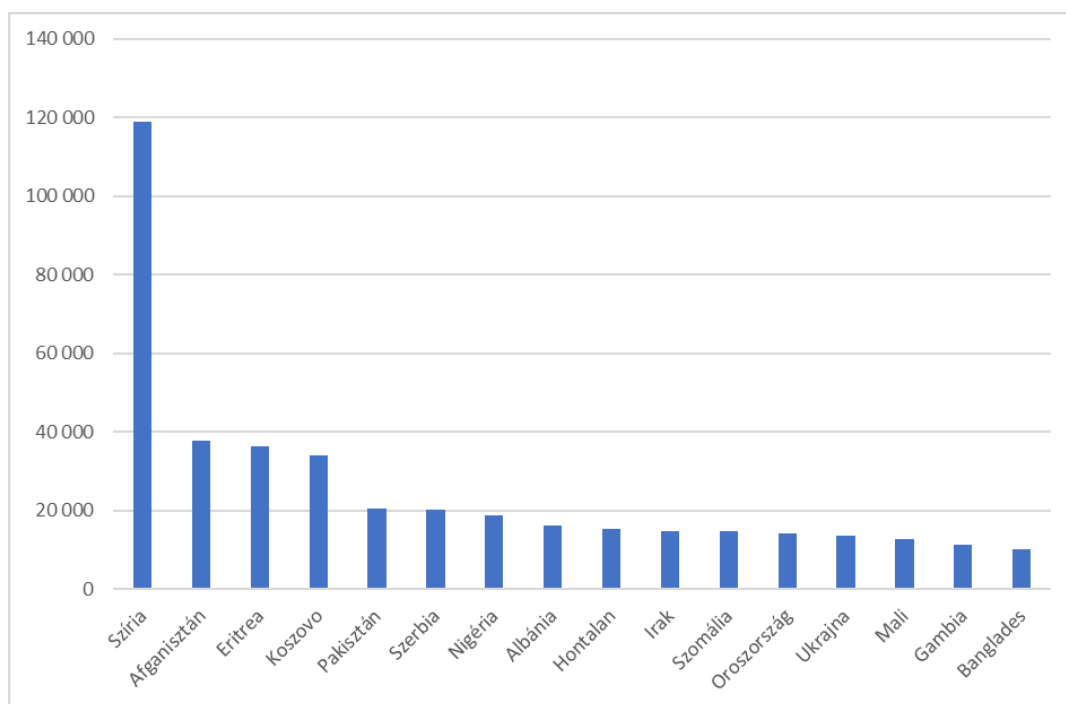
Miközben százezres számban érkeztek a határokon átlépve a menekültstátuszért folyamodók Európába (nemcsak az Európai Unióba, hanem Oroszországba is az ukrán válság és később a háború miatt), nem mondhatjuk, hogy 2015-ig Európát egy eddig ismeretlen nagy hullám érte el, bár ciklikus folyamatként egy csúcspont volt. Európa folyamatosan a világ határt átlépő

menekültjeinek 7-17 százalékát tudhatja a területén, ami megfelel, a népesedési súlyának vagy éppen kicsit túllépi azt. Ha ehhez hozzávesszük a világgazdaságban betöltött szerepét, akkor ez az arány messze nem jelezne egy menekültügyi „válságterületet”. A kulcskérdés számunkra éppen az, hogy egy ismétlődő hullám és Európát más területekhez képest nem kiemelten érő migrációs folyamat miért vezetett el most más társadalmi és politikai következményekhez, mint a kilencvenes évek elején. Ennek okait keressük az egész komplex történeti elemzésben, bár néhány szempontból érdemes most kiemelni a geopolitikai tényezőket, amelyek miatt Európa egésze legalábbis e kérdésben „megrendült” a 2010-es évekre.

A menekültek áradatától való félelem azért nyerhetett teret, mert Európa közvetlen közelében is zajlottak háborúk főképp az iraki háború óta. Ilyen drámai háború sorozatot indított el az amerikaiak által indított afganisztáni és a második iraki háború. Ez a konfliktus az adott országok teljes vagy részleges megszállásához vezetett és a polgári lakosság nagyarányú menekülését indította el közvetlenül a térségben (Irán, Pakisztán, Szíria) vagy részben Európa irányába. Ezek az elhúzódó konfliktusok már önmagukban óriási terhet jelentettek, hiszen az összes menekült jóval több mint fele Afganisztánból és Irakból indult el, amennyiben még az ún. arab tavasz előtti 2010-es évet vesszük alapul. Erre a konfliktussorozatra épült rá több rendkívül véres és elhúzódó konfliktus Líbiában, Szudánban, Jemenben, Ukrajnában és főképp Szíriában. Tehát Európa tágabban értelmezett határai mellett zajló destabilizálódás vezetett el egy új ciklikus hullám megjelenéséhez. Líbia, Szíria és Ukrajna kulcskérdéssé vált az európai menekülthullámban, amely válságokat kiegészítették az Észak- és Kelet-Afrikában zajló egyéb forrongások és a mindennapi bizonytalanságok, ezen országok közelsége, és az a tény, hogy ugyan nem Európába indultak a menekültek legnagyobb számban, mégis közvetlen közelségben voltak és óriási számban torlódtak fel Törökországban, Szírián belül, Libanonban és a teljesen szétesett Líbiában. Ezen országokból pedig egyenes utak vezettek Európába. Ez a kapcsolatrendszer még akkor is újnak számított, hogy gyarmatosítóként Európa egyes országai mindig is ismerték és használták ezeket a térségeket, a vonatkozó háborúkban is aktívan részt vettek, sőt még kezdeményezték is azokat. Európa politikai és materiális szempontból nagyon sok szálon kapcsolódott össze ezekkel a térségekkel, de mégsem érkezett ekkora számban nem a közvetlen gyarmatosító országba nagyszámú menekült. Sőt ezek a menekültek aktivitásukkal, tömeges vándorlásukkal és határátlépésükkel meg is sértették a koloniális diskurzusukban előírt passzivitásukat, így növelve a „botrányt” (Said 1978). Érdemes azonban közelről megnézni a válságot a folyamatok szintjén, főképp annak kiemelt jelentősége miatt.

Még a menekültválság előtt, 2013-ban, az Európai Unióban Szíria volt az első ország több mint ötvenezer elsődleges kérelemmel, majd ezt. Ezt követte Oroszország több mint negyvenezer fővel és utána Afganisztán több húszezer fővel (<https://www.bbc.com/news/world-europe-24636868>). 2014-ben 563.345 menedékkérelm került beadásra, és ekkor már Szíria volt a legfontosabb küldő terület, majd 120 ezer fővel. Ezek után következett Afganisztán és Eritrea, és ekkor még Koszovó is. Pakisztántól kezdve már csak kisebb számokkal találkozunk.

31. ábra. Menekült és elsődleges menekült kérelmek együttesen az EU 28 tagállamban 2014-ben küldő országok szerint 10 ezer kérelem felett. Abszolút szám (Teljes szám 563 345).

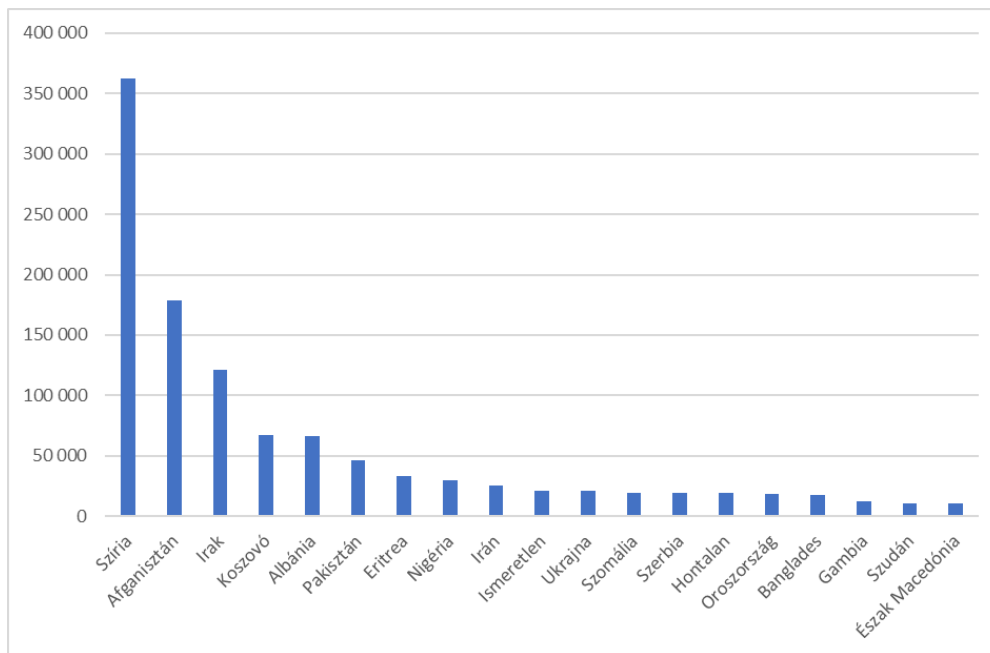

Forrás: Eurostat (2020)

A 2015-ös év minden szempontból kiugró az abszolút számok tekintetében, főképp Szíria esetében. Mindeközben a 2014-es struktúra alig változik és a főbb gócpontok megmaradnak (Nyugat-Ázsia, volt Jugoszlávia, Oroszország-Ukrajna, Eritrea, Nyugat-Afrika bizonyos országai). Fontos azt is kiemelni, hogy ebben az évben több olyan ország is nagyon nagy számban adott ki menekült kérelmet, amely nem rendelkezett korábban koloniális kapcsolattal, és jóval kisebb számokhoz volt szokva korábban. Ilyen volt Magyarország (174.435) és Ausztria is.

32. ábra. Menekült és elsődleges menekült kérelmek az EU 28 tagállamban 2015-ben küldő országok szerint 10 ezer kérelem felett. Abszolút szám (Teljes szám 1 257 150)

dc_2007_22

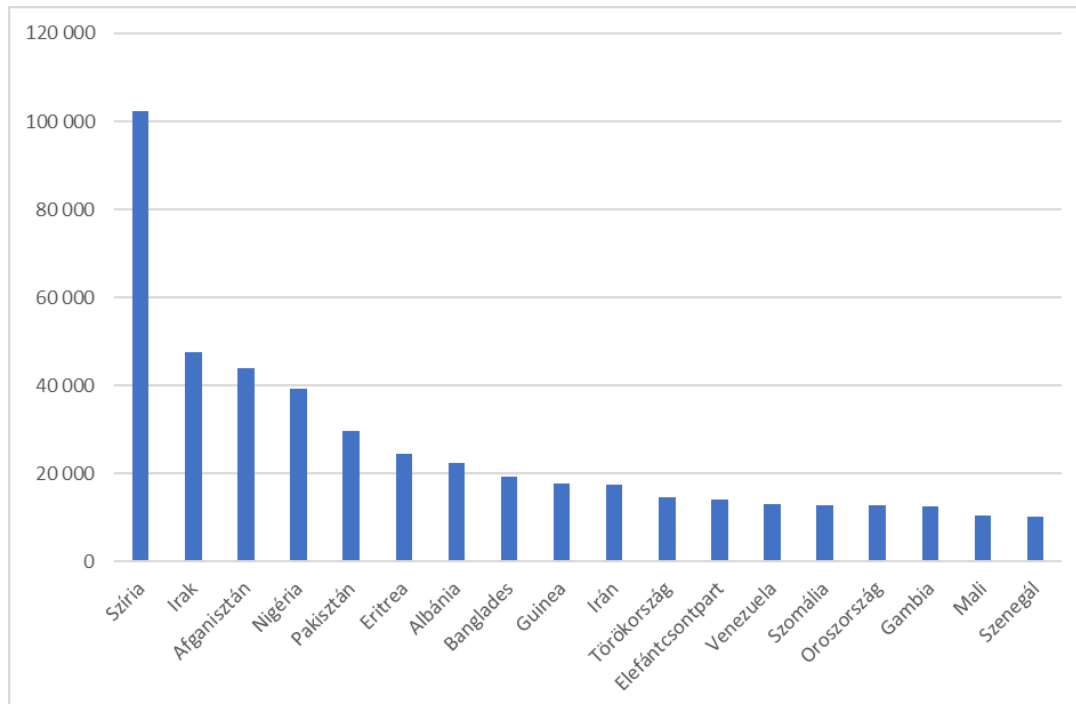

Forrás: Eurostat (2020)

A 2017-es évben a menekültkérelmek száma visszaállt a 2014-es értékeknél mintegy 100 ezer fővel magasabb szintre, és ott 2019-ig nagyjából megállapodott,. A küldő országok struktúrája keveset változott, és talán Törökország és Venezuela megjelenése lehet fontos a későbbiek szempontjából is. Törökország a szíriai válság és a szíriai menekültek feltorlódása miatt vált kibocsátó országgá, miközben Venezuela egy állandósuló politikai válság miatt került fel Európa menekülttérképére. Ugyancsak újra helyreállt, hogy a korábban is nagy számban befogadó országok voltak a fő szereplők, és olyan országok, mint Magyarország vagy Ausztria lekerültek a komoly befogadók listájáról. Helyettük Görögország lett az az ország, amely Olaszország, Franciaország és Németország mellett nagyobb számban regisztrált menekült kérelmeket.

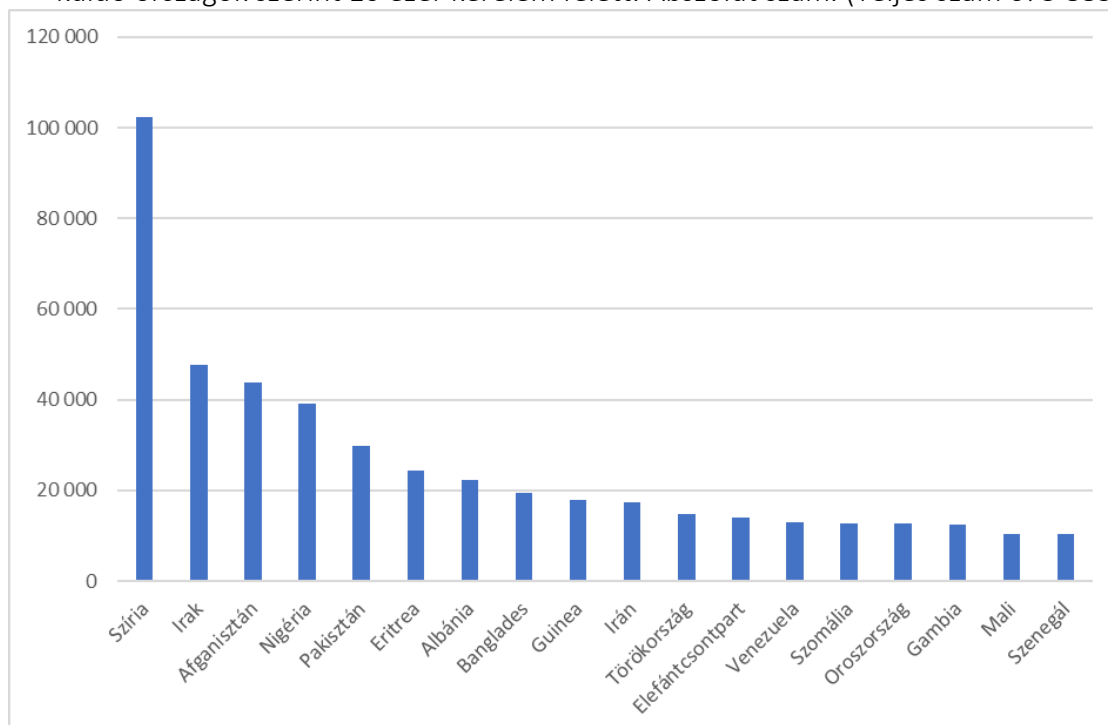
Két évvel később 2019-re a menekült kérelmek térképe alig változott és csak Venezuela vált fontossá Afganisztán mellett. Fontos figyelni arra, hogy a venezuelai menedékkérők sajtóvisszhangja jóval kisebb maradt, ami fontos szempont lehet a diskurzív változások elemzése során.

33. ábra. Menekült és elsődleges menekült kérelmek az EU 28 tagállamban 2017-ben küldő országok szerint 10 ezer kérelem felett. Abszolút szám (Teljes szám 654 900)

Forrás: Eurostat (2020)

34. ábra. Menekült és elsődleges menekült kérelmek az EU 28 tagállamban 2017-ben küldő országok szerint 10 ezer kérelem felett. Abszolút szám. (Teljes szám 675 885)

Forrás: Eurostat (2020)

Összefoglalóan tehát, a menekültek befogadása esetében Európa, szemben a teljes vándorló népességgel, már nem rendelkezett kitüntetett hellyel és súllyal a számbeli arányok alapján. Még a legutolsó menekült hullám során sem lépett túl jelentősen népesedési súlyán. A menekültek beáramlásának térképe sem változott meg radikálisan a 2000-es évekhez képest, Szíria, illetve legutóbb Venezuela esetét leszámítva. A 28. ábra tanúsága szerint a 90-es évekhez képest pedig leginkább az Ázsiából érkezők számának és arányának emelkedése és a Kelet-Európából érkezők arányának a visszaesése szembetűnő. Ez utóbbi az eurocentrikus diskurzusok szempontjából fontos lehet, hiszen éppen Kelet-Európa volt az a térség, amelyik most először szembesült nagyobb tömegű menedékkérő regisztrálásának a problémájával egy Uniós szabályrendszer keretében. E jogi normáknak való korlátozott, gyors és viszonylag formális megfelelés az EU csatlakozás során ekkor vált éles problémává (Melegh et al. 2021). Kelet-Európa számára, mint később látni fogjuk, a globális mentális hierarchiákban való köztes pozíció pedig felkínált egy radikalizálódási perspektívát éppen a migráció és a nemzeti alapú elzárkózás tekintetében.

A menekültügyi változások összekapcsolódtak a demográfiai és a társadalomtörténeti átalakulással, de leginkább a piacodással, és az ebből fakadó bizonytalanságok nagyban előkészítették a későbbi politikai fordulatot a 2010-es években Európa-szerte. Egy erősen privilegizált kontinens és annak szabadpiaci rendje megrendült, amely a korábbi diskurzív viszonyokat is átalakította.

III.2.6. Európai feszültségek

A kontinens történetében a neoliberais időszak komoly kihívást jelentett mind a migrációs szintek, térbeli szerkezetek, mind pedig a gazdasági nyitottság felől. A privilegizált pozíciók megőrzése egyre nagyobb nehézségekbe ütközött, miközben a migrációs kitettség jóval magasabb volt mint másutt, és a migrációs súly megelőzte a gazdasági súlyt. A határain kívüli háborús konfliktusokba bonyolódó kontinens szinte predesztinálva volt arra, hogy a diskurzív és anyagi privilégiumok tudata alapján, a biopolitikailag értékelt „demográfiai hanyatlás” miatt szembefordul a mind jobban kinyíló határok gondolatával, és megnő az elzárkózás és a kontroll igénye.

Mielőtt azonban e diskurzív folyamatokat a történelmi materiális változások tükrében elemeznénk, vizsgáljuk meg közelebbről Kelet-Európa strukturális helyzetét a globalizáció és a migráció szempontjából.

III.3. Miért Kelet-Európa? Kelet-Európa a világ demográfiai, gazdasági és migrációs folyamataiban

III.3.1 Neoliberális kapitalizmus és a kelet-európai átalakulás: Polányi nyomában

A globalizációs folyamatokban Európa egy jelentőségét és hegemóniáját elvesztő térséggé vált, amely erre válaszreakcióként egy szabadpiaci blokk létrehozásával és kiterjesztésével próbálkozott (Böröcz 2009). Európa tehát nyitottsággal, előregedéssel, a migráció felértékelődésével és bevándorlóvá válással küszködő térséggé váltterület, amely a történelmileg megszerzett privilégiumok megtartása érdekében igen eltérő térségeket, fejlettségi szinteket és gazdasági szerkezeteket kapcsolt össze egy szabadpiaci blokkban. Sőt, még a nem kapitalista történelmi örökséggel bíró kelet-európai gazdaságok egy részét is közvetlenül integrálta, némely volt szocialista országokat pedig még a valutaunióba is bevonta. Ez pedig közvetlenül felkínálja Polányi Károly alaphipotézisét a piaci fundamentalizmus és a nacionalizmus közötti történelmi kapcsolatot illetően, azzal a kiegészítéssel, hogy a szabadpiaci blokkon belül komoly egyenlőtlenségek figyelhetők meg (Polányi 1986, 221-222). Másképpen megfogalmazva, nem csak a szabadpiac a kérdéses elem, mint azt Polányi állította, hanem a történelmi háttér, illetve az egyenlőtlenség is mint kontextuális hatás, és mint az egyenlőtlen cserék forrása. Az így előálló feszültségek pedig Kelet-Európában különösen élessé váltak. E problémahalmaz leírásában és elemzésében, burkoltan vagy nyíltan Polányi alapgondolatait felhasználva, igen sokan részt vettek már a hazai és nemzetközi tudományos életben.

Chris Hann az így kialakuló helyzetet írta le visegrádi állapotként, a szabadpiaci utópia, privatizáció, az EU tagság egy sajátos egyvelegeként, amely megerősítette az „ellenállást” monopolizáló populista erőket (Hann 2019, 293-317). Krausz Tamás szerint történelmi regresszió zajlott le. Szerinte a válságot kirobbantó neoliberalizmustól elindultak az országok, különösen a kelet-európai államok a „liberális globalizmustól” a konzervatív-populista „etnonacionalizmus” felé, főképp a félperiféria sajátosságai miatt (ugyanis a szabadpiaci gondolat sosem rendelkezett történelmi hajtóerővel, és a helyi nacionalizmus mindig is jobboldali irányba fejlődött) (Krausz 2018). A szerző historiográfiai elemzésében ezt a sajátos

kapcsolatot Kelet-Európa és a nem baloldali nacionalizmus között a félperifériás fejlődés sajátosságai és a piaci utolérési paradigmák alapján mutatta meg (Krausz ibid 2011, 2021). Tamás Gáspár Miklós szintén eszmetörténeti elemzés alapján már azt hangsúlyozza, hogy szemben a nacionalizmussal, amely a közjó és a közérdek alapján szerveződött, egyfajta etnicista uralom jött létre Kelet-Európában is, amelyben a történeti gyökereket követve „az egyetlen érdek az önfenntartás és az önazonosság”, szemben bármiféle integratív nacionalizmussal. (Tamás Gáspár Miklós 2019, 157). Éber Márk szerzőtársaival egy globális lejtmenetnek nevezett gazdaságtörténeti folyamat globális és lokális tőkefelhalmozási problémáiban, illetve a kelet-európai gazdaságokat radikálisan átalakító nemzetközi és transznacionális munkamegosztásban, a munkamegosztás változásában találják meg a kelet-európai politikai átalakulás történelmi-materiális okait (Éber et al. 2019). Fábry Ádám nagyon hasonló pozíciót foglalt el, amikor a külföldi tőke által vezérelt akkumulációs stratégia feszültségeiben és a hosszú távon szerinte már a hetvenes években megjelenő neoliberális fordulatban keresi a 2010-es évek politikai földrengésének gyökereit (Fábry 2019). Scheiring Gábor az ún. felhalmozó állam felemelkedésében látja az autoriter és nacionalista fordulat társadalmi gyökereit (Sheiring 2019). Böröcz József a globális összehasonlításban „jól teljesítő” szocialista rendszerek romjain létrejövő sajátosan nyitott félperifériás helyzettel és a függőségi viszonyok sajátos kelet-európai változásaival magyarázza globális összefüggésekben a politikai átalakulást (Böröcz 2017 a, b). Szalai Erzsébet a globális és helyi meghatározottság szorításában kialakuló refeudalizációban látja az átalakulás lényegét, és a rendszerváltásnak, a kapitalizmus „túlhajtásának” tulajdonítja az ellenirányú (kettős) mozgások létrejöttét (Szalai 2014, 2019). Ugyancsak a globális szerkezetből indul ki Antal Attila: szerinte a globális piaci szereplők és az újnacionalizmus egyezett ki a társadalmi és szociális védelem terhére egy globálisan viszonylag gyenge térségben, valamint innen értelmezi a történelmi átalakulást (Antal 2019). Csepeli György és Örkény Antal egy állandósult erőforrásharcban (ami összekapcsolódik a bizalomhiánnyal és a dominancia elfogadásával), illetve az európai történelmi pályák meghatározottságában látják a nacionalizmus kialakulásának és megerősödésének az alapjait (Csepeli-Örkény 2017). Kelet-Európa szerintük azért is különösen sérülékeny ebből a szempontból, mert összekapcsolódott egyfajta migrációs sokk és a modernizációs kulturális minták elutasítása. Sőt, Mihályi és Szelényi érveléséhez hasonlóan tulajdonképpen Csepeli és Örkény is a „megállíthatatlan” migráció és nemzetállamok összeütközésében látják korunk paradoxonjait, beleértve a kelet-európai nacionalizmus megerősödését (Mihályi-Szelényi

2019). A bizalomhiány, a növekvő egyenlőtlenség és általában a „társadalmi szövet” megsérülése magyarázza a migráció megítélésének kelet-európai sajátosságait, állítja komparatív elemzés alapján Messing és Ságvári (2017, 2019). Ugyancsak a bizonytalanság és a globalizációval kapcsolatos ambivalencia, az ún. nemzeti hálók megsérülése a kiindulópont Bozóki és az európai populizmust kutató társai számára, amely tényezők Kelet-Európában igen erős motornak bizonyultak (Bozóki 2018). Andor László is egyértelműen amellett teszi le a voksát, hogy az egyenlőtlen cserék, a jövedelmi és jóléti szakadékok, mint „rosszléti” rendszerek vezettek el a menekültek elleni politikai lázadáshoz és represszióhoz (Andor 2017).

Korábban jómagam is az egyenlőtlen cserék és a kapcsolódó mentális hierarchiák, illetve a globalizációs feszültségek alapján közelítettem meg az anti-migráns blokk, a demográfiai nacionalizmus megerősödését, kiegészítve az elemzést a más szerzők által töredékesen elemzett migrációs és demográfiai folyamatokkal, intézményi és diskurzus történeti szálakkal (Melegh 2013, 2015, 2017, 2019b. Melegh-Sárosi 2015).

A fenti fontos megközelítések ellenére nem rendelkezünk szisztematikus történeti *fejldési* képpel. Hiányzik ez a kép a konkrét regionális *történelmi* mechanizmusokkal és a Kelet-Európán belüli különbségekkel, pályákkal kapcsolatban, különösen az általunk követett globális demográfiai és migrációs perspektívából nézve. Pedig világtörténelmi szempontból igen fontos, hogy milyen dinamikus történelmi folyamatok indultak el ezen interakciók révén, és ezek miképpen épültek össze a migrációs folyamatokkal. Az alábbiakban a korábbiakban vizsgált változók történelmi dinamikáját és a fejlődési pályákat próbálunk feltárni, amelyek magyarázhatják, hogy miért Kelet-Európa, és azon belül miért az adott országok váltak a migrációs vita polarizálásának és a bevándorlás elutasításának élharcosaivá, illetve ezen minták miért erősödhettek meg társadalmilag.

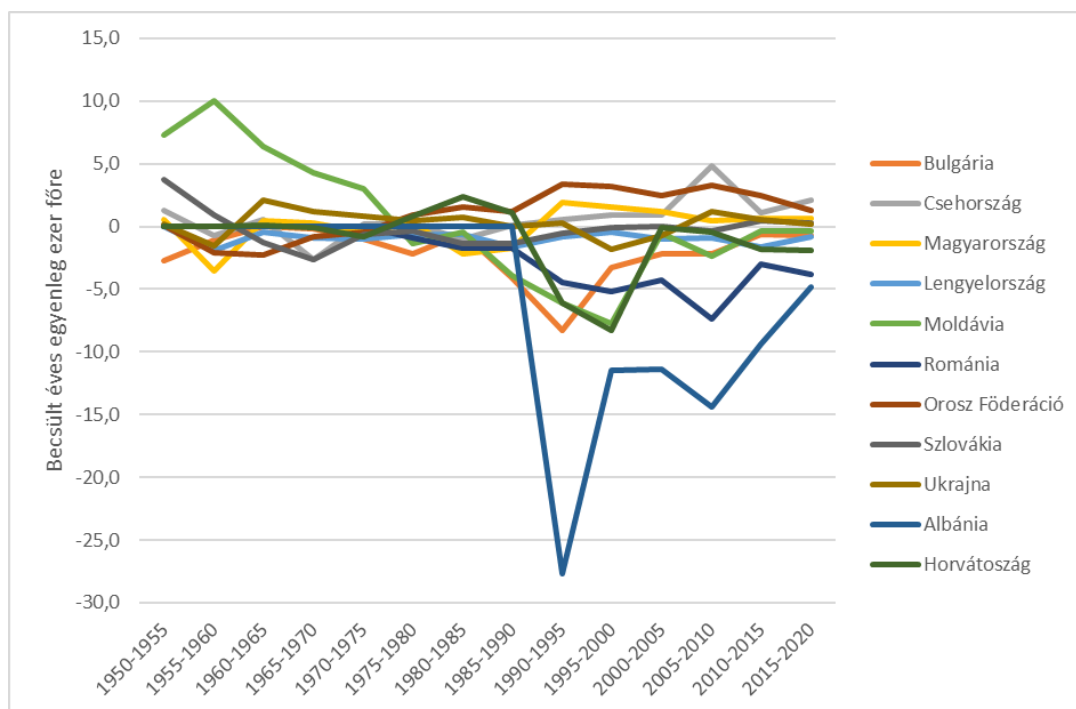
III.3.2. Vándorlási egyenlegek alakulása Európán belül

Az egyes európai térségeknek vagy éppen országoknak nagyon eltérő migrációs tapasztalataik vannak a globalizációt megelőző, illetve a globalizáció időszakában, és ebből következőleg nagyon eltérő mentális migrációs térképekkel értelmezhetik a migrációs folyamatok átalakulását. Az ENSZ által becsült vándorlási egyenlegek fontos tanulsággal szolgálnak abból a

szempontból, hogy mely térségek nem követték az általános európai trendet, amelynek részeként egy elvándorló kontinens bevándorlóvá vált.

A volt szocialista kelet-európai országok a pre-globalizációs időszakhoz képest egyre inkább az elvándorlási pályára álltak a vándorlási egyenleg becslést adatai szerint, bár egyes esetekben, más európai térségekkel összehasonlítva viszonylag alacsony szintű elvándorlási többletet is találunk. Ezen országok között gyakori a mínusz 8-10 ezrelékes elvándorlási többlet, sőt Albánia esetében a kilencvenes évek elején ez a szám elérte a mínusz 27 ezreléket, miközben más államok enyhe pozitív egyenlegre váltottak át. Oroszország esete speciálisnak tekinthető, hiszen egy önálló migrációs rendszer központjává vált a volt szovjet tagköztársaságok számára, ezért a későbbiekben kivesszük az elemzésünkéből (Molodikova 2008). Ez a negatív vándorlási egyenleg valamint a kilencvenes évektől rendkívül alacsony termékenység együttesen rendkívül fontos eleme a kelet-európai materiális-demográfiai átalakulásnak, és szociális következményeikkel együtt sokban megerősíthették a demográfiai pánikot, amelyet ezek az országok mutattak az adott társadalmi rend körülményei között (Melegh-Katona 2020, Melegh 2016, 2019b).

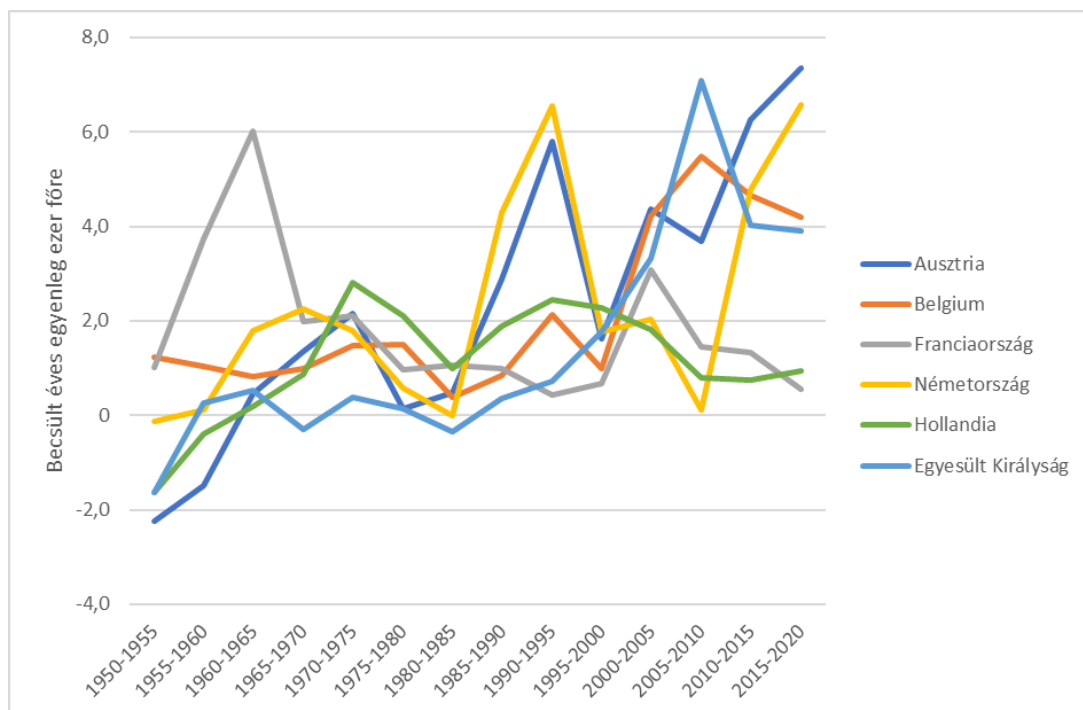
35. ábra. Egyes kelet-európai volt szocialista országok vándorlási egyenlege, 1950-2020

Forrás: United Nations (2019) WPP.

A közép- és északnyugat-európai államokban a pozitív vándorlási egyenleg gyakran már az ötvenes években is megfigyelhető. A hatvanas évektől, tehát bőven a globalizáció kora előtt a bevándorlási többlet már általánossá válik. Ezen országok esetében ciklikus bevándorlási hullámokat figyelhetünk meg a hatvanas és hetvenes években, a kilencvenes évek elején, majd pedig a 2000-es évek közepétől. A térségbeli országok tapasztalata így jelentősen eltér a kelet-európai országok többségének migrációs tapasztalatától, sőt mintha annak szöges ellentéte lenne az adott társadalmi viszonyok közepette, és egyenlőtlen csere jön létre Európán belül a migráció mentén.

36. ábra. Egyes közép- és nyugat-európai országok vándorlási egyenlege, 1950-2020

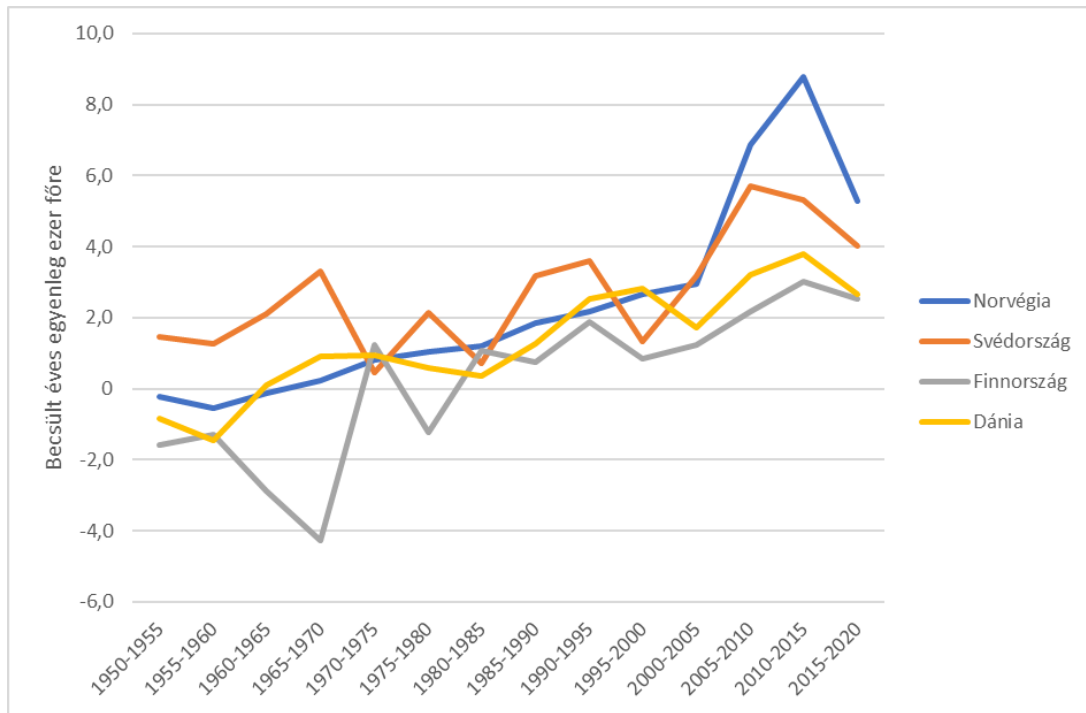
Forrás: United Nations (2019) WPP.

Észak-Európa legtöbb országa a középső és északnyugati országokhoz képest később vált elvándorlóból bevándorlóvá, és igazából ezek az országok mutatják a kontinens fő trendjét. Szemben a többi bevándorló térséggel, itt a pozitív irányba való mozdulás a nyolcvanas évektől szinte töretlen.

A dél-európai államok az észak-európai államokhoz hasonló pályára kerültek a globalizációt közvetlen megelőzően, de a 2000-es évektől a pozitív irányba (értsd a bevándorlási többlet)

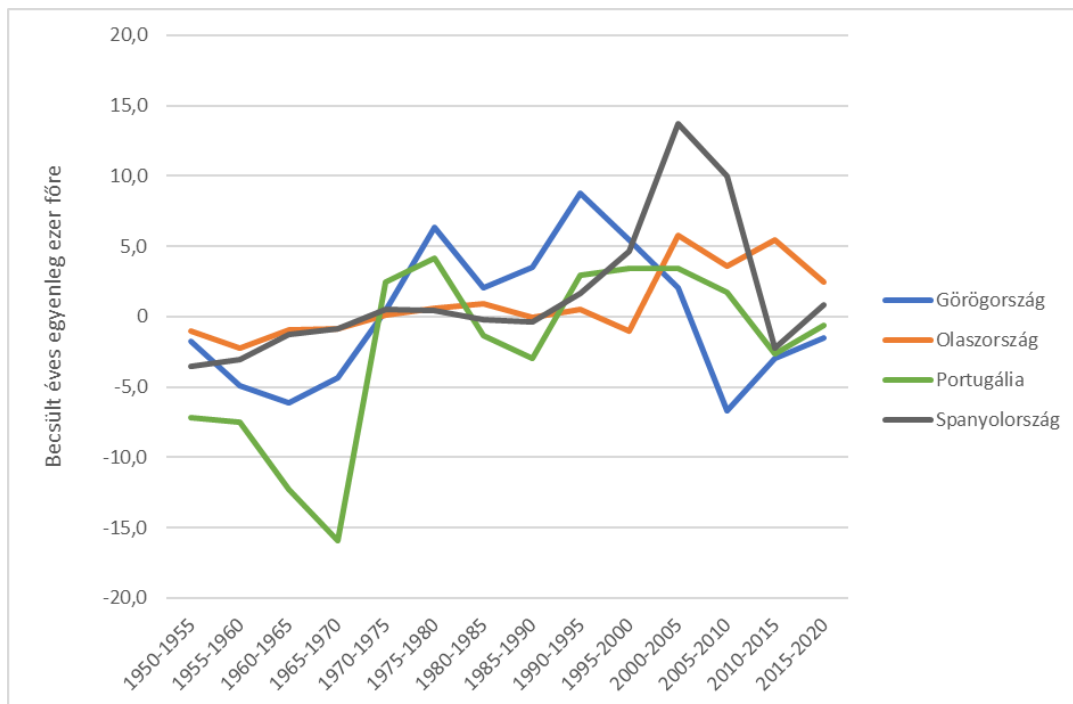
mutató trendek megtörték, és időlegesen elvándorlási veszteség érte ezeket az államokat a válságot követő öt évben, Olaszországot leszámítva.

37. ábra. Egyes észak-európai országok vándorlási egyenlege, 1950-2020

Forrás: United Nations (2019) WPP.

38. ábra. Egyes dél-európai országok vándorlási egyenlege, 1950-2020

Forrás: United Nations (2019) WPP.

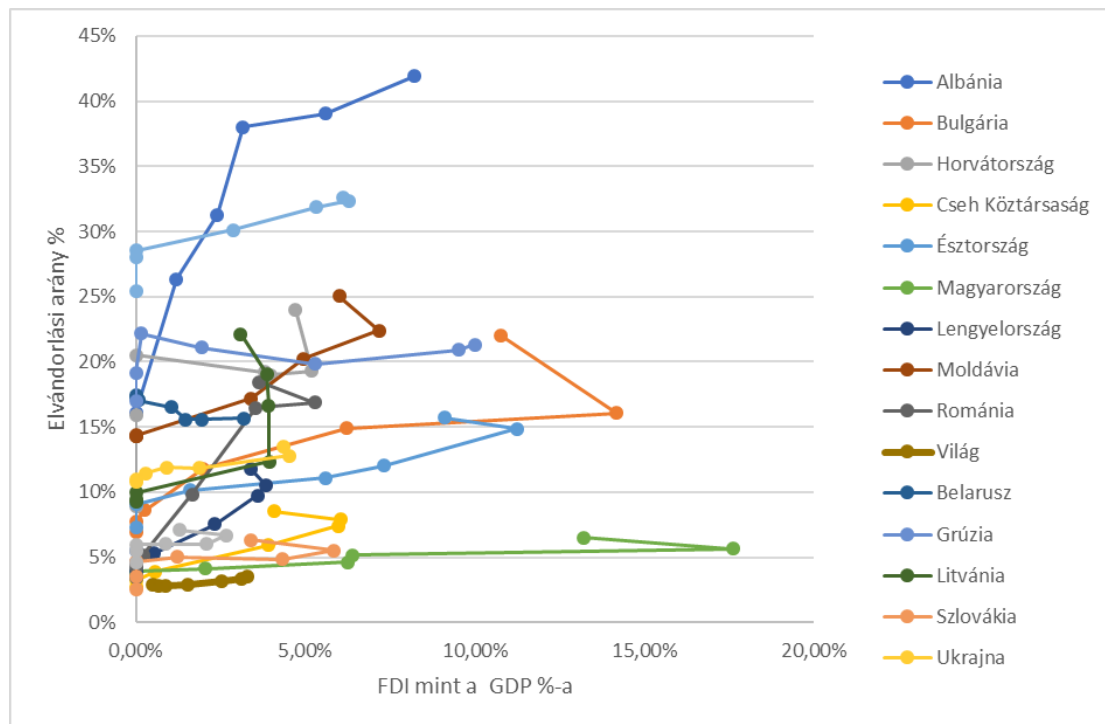
Így jól látható, hogy az európai térségek közül a kelet-európai, a volt szocialista blokk, amelyik legkevésbé követte a fő európai trendeket, sok tekintetben a kontinens középső, északi és északnyugati országaival szemben egy elvándorlási pólust képezett Európán belül. E különbség közvetlen kapcsolatban áll a kontinensen belüli egyenlőtlenségekkel és a globalizációs időszak társadalmi folyamataival, és jelentősen eltérő migrációs tapasztalatokhoz és mentális térképekhez vezetett.

III.3.3. Kelet-Európa és az egyenlőtlen csere problémája az európai átalakulás kontextusában: a térség egészére vonatkozó specifikus tényezők

A gazdasági versenyben a korábbi történelmi szerepét elvesztő és a globalizációs és migrációs nyitásban sok szempontból élen járó Európában főleg Kelet-Európa igen sok szempontból egyenlőtlen cserét folytat főképp a kontinensen belül. Ez a történelmi helyzet és kiszolgáltatottság azért is különösen sokkoló a térség számára, mert hosszabb ideig igen zárt nem kapitalista blokkban élt. Tehát mind a kontinentális, mind pedig a történelmi kontextus felerősítette a globalizációs nyitás súlyát és negatív következményeinek érzetét.

Az első ilyen feszültség a kiugróan nagy gazdasági nyitottság a külföldi tőke előtt. Mint azt a globális szint elemzésekor láttuk, a külföldi tőke beáramlása bizonyos időtávval (10 évvel eltolva) kihat az elvándorlási szintekre. A fenti országok ebből a szempontból is sajátos fejlődési pályát futottak be a többi típushoz képest, amennyiben az együttes kelet-európai mintát elemezzük. A teljes térség szempontjából már korábban megállapítottuk, hogy globális szinten a magas elvándorlás és a rendkívül nagy külföldi tőkebefektetési arány volt a jellemző. Mindegyik állam különösen nyitott volt elvándorlás szempontjából már az időszak kezdetén és a tőkebefektetések szempontjából zárt térségből vált összességében különösen nyitott térséggé, amennyiben a világ trenddel vetjük össze. Néhány egyedi kivételtől eltekintve még Latin-Amerika vagy Délkelet-Ázsia államai sem mutattak ekkora nyitottságot. A kelet-európai poszt-szocialista fejlődés, és az arra adott politikai válaszok egyik kulcsmozzanata, hogy a szocialista időszak állami fejlesztési modellje után ezek az országok sarkig nyitották az ajtót (már csak az Unióhoz való csatlakozás miatt is) a külföldi tőke előtt, amely innentől kezdve a világ többi részéhez képest is kiugróan nagy szerepet játszott ezekben a gazdaságokban. Ez pedig nagyban elkülönítette ezeket a fejlődési utakat pl. a délkelet-ázsiai szocialista államoktól.

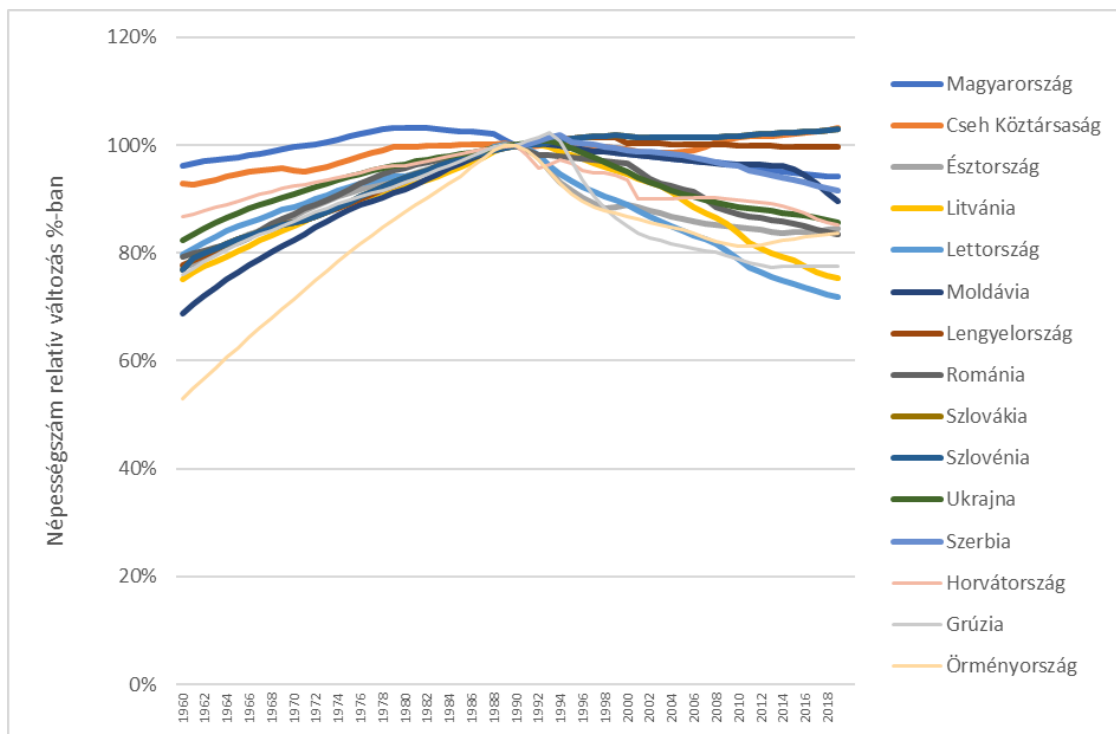
39. ábra. FDI GDP-hez viszonyított 10 évvel korábbi aránya, 9 éves mozgóátlag (1980-2010) és az elvándorló állomány (1990-2019), Kelet-Európa összes államában

Forrás: World Bank 2020, United Nations (2019) Trends, United Nations (2019) WPP

A következő feszültségrendszer az elnéptelenedés, a gondozói válság és az elvándorlás körül jött létre (Tóth 2014). A kelet-európai térség volt szocialista országai hosszabb távon egészen sajátos népesedési pályát futottak be. A második világháború után a legtöbb ország viszonylag erős népességnövekedést mutatott a nyolcvanas és kilencvenes évek fordulójáig, majd ettől a ponttól csökkenésnek indultak. A nagyjából 20-30 százalékos növekedést a 2010-es évek végéig 20-30 százalékos csökkenés követte. Ezen tendenciától a szocialista blokk néhány gazdagabb állama tért el (Magyarország, Csehország, Szlovénia és Lengyelország), amelyeknek mind a népességnövekedése és mind a népességcsökkenése kisebb kilengést mutatott 1960 és 2019 között, sőt egy részük, főképp a globalizációs nyitás idején a bevándorlásnak köszönhetően nemcsak stabilizálni, hanem még növelni is tudta népességszámát 1990-hez képest.

40. ábra. A kelet-európai országok népességének változása 1960 és 2019 között az 1990-es évhez viszonyítva. Évközepe becslések.

Forrás: World Bank WDI 2020.

A kelet-európai térség a tartósan alacsony termékenység és az elvándorlás következtében tehát az elnéptelenedés problémájával küzd (Tóth 2014). Az ENSZ számításai szerint a kelet-európai térség adja ki a világ leggyorsabban csökkenő népességeit (United Nations 2017). Ez óriási kihívásként értelmezhető mind a gondoskodás, mind a társadalombiztosítás, az öregségi és rokkantnyugdíjak, mind pedig a munkaerőpiac felől. Ez a materiális tényező a világrendszerbe ágyazott egyenlőtlen fejlődése történeti következmények konstellációjának tekinthető. Érdekes ezt a problémát az adott regionális, közép- és dél-európai migrációs környezetben értelmezni, miután a kelet-európai gondozási migráció fő európai célpontja az Egyesült Királyság, Olaszország, Ausztria és Németország. Ebben óriási szerepet játszott az állandósult abszolút jövedelmi különbség, amely 2010-es USA dollárban kifejezve 20-30 ezer dollárra nőtt a globalizáció időszakában.³⁵ A piaci viszonyok erősödése, a jövedelmi különbségek és a már eleve létező migrációs történeti kapcsolatok okán a kelet-európai országok nagyon komoly mértékben vállalnak gondozói munkát a fogadó társadalmakban, miközben elnéptelenedéssel

³⁵ World Bank Development Indicators, GDP per capita (constant 2010 US\$). Available at: <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.KD>, Accessed: 24/09/2020

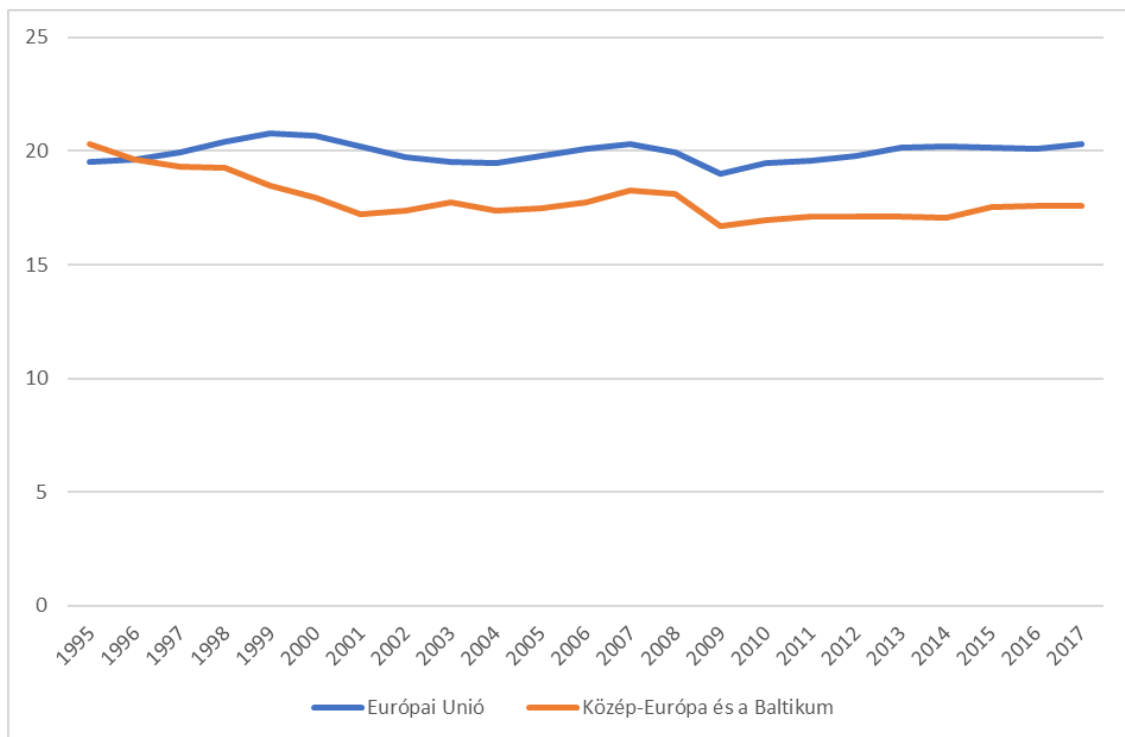
és öregedéssel küszködnek. Mindeközben (Csehországot és Szlovákiát, illetve befogadói oldalról Olaszországot leszámítva) a kelet-európai országok szélesebb összehasonlításban és a szocialista időszak munkabiztonsága után igen nehéz munkaerőpiaci viszonyokkal és foglalkoztatottsággal néznek szembe, és e folyamatok rosszabbul alakulnak, mint a munkaerejüket befogadó államoké (World Bank 2020). Ez együttesen már egyenlőtlen csere kört képez, de ez az egyenlőtlenség még további elemekkel egészül ki. Ezt a folyamatot nevezik gondozási elszívásnak, amely folyamat a korábbiaknál is komplexebb következményekkel jár (Turai 2017, 2018, Uhde- Ezzedine 2020, Gábrriel 2020).

Az adott kelet-európai országok bizonytalan munkaerőpiaci helyzetben lévő csoportjai, nagy számban középkorú nők, egyre inkább bekapcsolódtak a jobb módú társadalmak gondozási rendszerébe. Ezen országok különböző módokon még elő is segítik, hogy a jóléti terheket ezek az ingázó munkások csökkentsék, viszonylag alacsony fizetés mellett (Katona-Meleg 2020; Meleg et al. 2018, Váradi 2018, Németh - Váradi 2018, Turai 2018, Bahna - Sekulová 2019). Mindeközben a kibocsátó országok idősödése szintén nagyon hasonló szinteken és tempóban zajlik, sőt a legutolsó időkben fel is gyorsult. A legtöbb országban a munkaképes korú népességre eső 70 év felettek aránya közel van a 20%-hoz. Ez pedig azt jelenti, hogy minden hetven év feletti gondozásának a terhét absztrakt szinten négy munkaképes korú embernek kell biztosítani közösségi vagy magán pénzügyi transzfer vagy közvetlen ellátás révén. Ez az arány az elmúlt harminc évben megkétszereződött, egyes országokban, mint például Lengyelországban pedig megháromszorozódott. Az elvándorlás (és nem csak a gondozói munka elvándorlása, hanem általában) pedig a korszerkezeti jellegzetességei miatt még tovább öregíti a kibocsátó népesség korszerkezetét, és sok településen ez már egészen komoly feszültségeket idéz elő (Fassmann et al. 2014).

Egy ilyen váltás elő kellene, hogy idézze az újraelosztás (adók és járulékok arányának) átalakulását, sőt annak az emelkedését is, amennyiben más társadalmpolitikai célokról nem mondanak le az adott országokban. A neoliberális gazdaságpolitika, az egyenlőtlen csere és az egyenlőtlen fejlődés paradoxonaként ennek éppen az ellenkezője figyelhető meg. A globalizáció idején az első időszakban az újraelosztási arányok még az uniós átlag körül mozogtak a kelet-európai államok egy nagyobb részében, majd a 2000-es évektől inkább stagnáló és csökkenő arányszámok figyelhetők meg. A fő kelet-európai kibocsátó országok úgy kapcsolódnak be a nemzetközi migráció rendszereibe, hogy a kiemelt migrációs célterület az Európai Unió átlagos újraelosztási szintjei alatt szed be adójövedelmet és járulékot, nyilván a befektetésekért

folytatott verseny és a hatalmon lévő csoportok jövedelmi viszonyainak fenntartása érdekében. Ezt az elvándorlást nagyban elősegítő jelenséget nevezhetjük kelet-európai jóléti hátránynak, ami történetileg az újraelosztás történetileg is kimagasló szintjeit biztosító szocializmus felbomlásával jött létre. Ez az egyenlőtlenség pedig a társadalom szélesebb rétegeinek hosszú távú biztonságérzetét is alááshatta, és fontos társadalmi háttérre lehetett egyszerre az elvándorlás növekedésének és a jóléti sovinizmus megerősödésének (Hárs 2019, Haas et al. 2018, 23-24.o., Csepeli-Örkény 2017). Jól mutatja ezt az egyenlőtlen helyzetet a következő ábra.

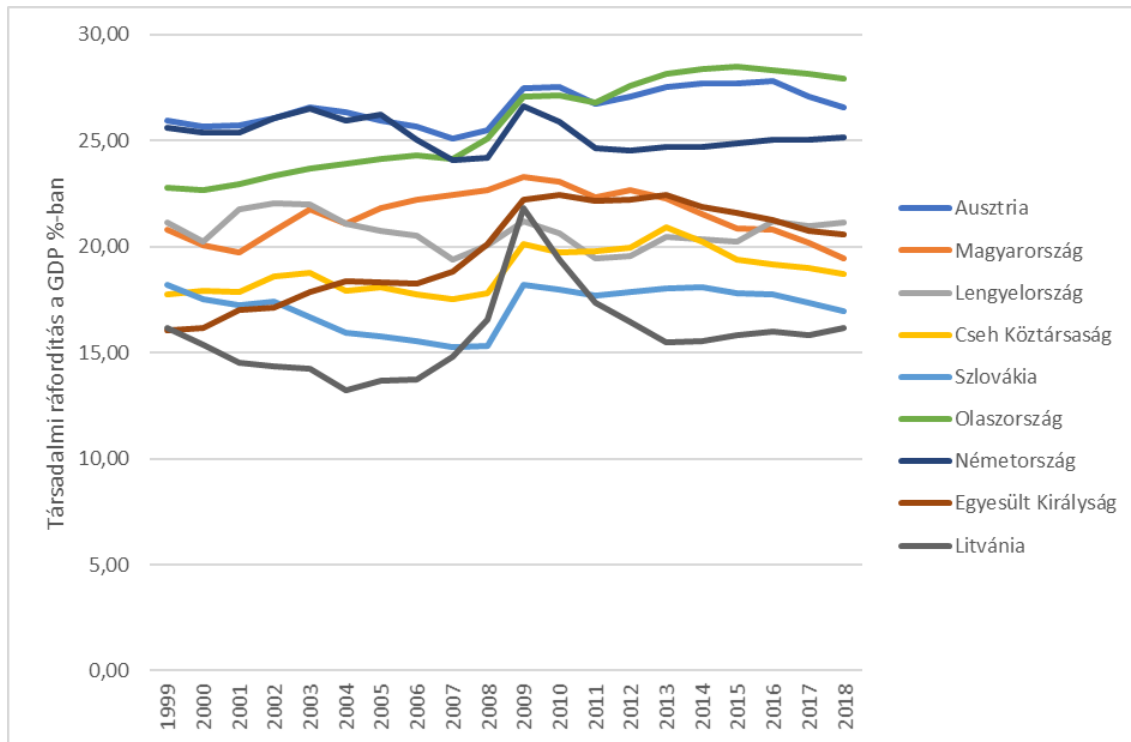
41. ábra. Adó és járulék a GDP százalékában Kelet-Európa egyes államaiban és az EU egészében, 1993-2017

Forrás: saját számítás, World Bank 2020.

Külön figyelemre méltó, ha egyes célországok és kibocsátó országok társadalmi ráfordításainak arányát vesszük alapul, ahol egy másik adatsorban is látszik a jövedelmeken túli jóléti egyenlőtlenség.

42. ábra. A társadalmi ráfordítás a GDP százalékában Kelet-Európa egyes államaiban és a migrációs célpontként szolgáló egyes országokban, 1999-2018

Forrás: OECD 2020

A helyzetet még tovább nehezíti, hogy az adott térség igen sok állama (Csehország és Szlovákia kivételével) az európai és a migrációs célországokban megfigyelhető alacsonyabb foglalkoztatási ráták mentén termeli újra jövedelmeit (World bank 2020). Ez összességében azt jelenti, hogy a társadalmi és demográfiai változás által indokolható forrásbővülés egyrészt származhat a gazdasági növekedésből, ami ördögi körként az adott gazdasági rendszerben éppen indok lehet a társadalmi újraelosztási szintek leszorítására is. Másrészt egyre inkább piacosodhat az ellátás, ami a gondoskodási szükségletek magánháztartások bevételeiből való finanszírozását jelentheti. Ez nemcsak növekvő egyenlőtlenséget jelent, hanem például indoka lehet az elvándorlásnak is.

Látva ezeket a feszültségeket, jobban megértjük, hogy miért gyorsult fel a szektor kommodifikációja, és miért intézményesült még jobban a piacosított szolgáltatások transznacionális rendje, amely rendszeren belül Kelet-Európa egy egyenlőtlen csere keretében biztosítja a munkaerő nagy részét. Még pontosabban egy egyenlőtlen fejlődési és csererendszerben vesz részt a térség a gondozási szolgáltatásokért folytatott versenyben,

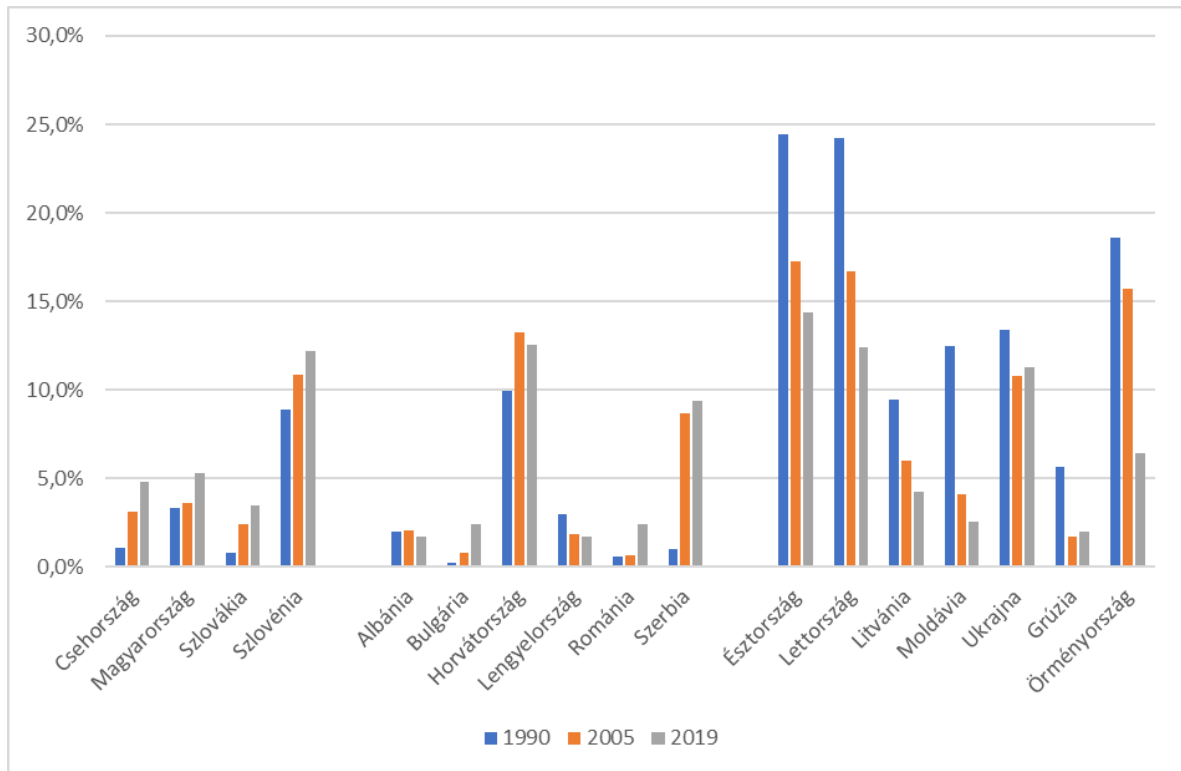
amely piacon egyre nagyobb kereslet és hiány lép fel a társadalmi átalakulás, az öregedés és a globalizáció időszakát jellemző neoliberális gazdaságpolitikák miatt. A különösen rohamosan idősödő Európában tehát gondozási szűkösség lépett fel és Kelet-Európa a saját kárára bocsát ki munkaerőt és erőforrást (Melegh 2020 b, c). Így válik még élesebbé a bevándorlási kényszer az adott kompetitív társadalmi viszonyok között, amit éppen ezek az országok próbálnak minden áron elkerülni politikailag. A képlet persze csak látszólag paradox, és talán éppen ebben az ellentmondásban tűnik fel újból és újból az adott politikai és diskurzív folyamatok kulcsa.

III.4 Globalizáció és migráció kapcsolatrendszerének alakulása: fejlődési minták Kelet-Európán belül és egy lehetséges tipológia kulcselemei

A nagyon komoly demográfiai és szociális kihívásokkal küzdő kelet-európai térség egyenlőtlen cserébe való betagozódása nem szabad, hogy elfedje a belső különbségeket és dinamikákat (Bohle-Greskovits 2012, Szelényi-Mihályi 2020). Sőt, a fejlődési pályák belső különbségei az általános kelet-európai létállapoton belül fontos történeti szerepet játszanak a politikai átalakulásban. Mi ezt a fejlődési tipológiát a migrációs tapasztalatokra és a migrációs folyamatok már globális szinten megállapított tényezőire építjük, és abból bontjuk ki. Kulcsváltozóink a migrációs egyenleg, az el- és bevándorlás arányának, a relatív gazdasági jövedelmek szintjeinek, a társadalmi célú újraelosztás mértékeinek változása, a külföldi tőkebefektetés arányának, az agrárszféra súlyának alakulása és az, hogy miképpen viszonyult az el- és bevándorló népesség összetétele a honos népességhez képest és ez alapján három alapvető pályát rekonstruálunk.

Az első típust **jólét-védő kelet-közép-európai csoportként** fogjuk leírni (értsd Közép-Európa keleti része). E csoport (Szlovákia, Csehország, Magyarország, Szlovénia) nemcsak megváltoztatta a vándorlási egyenlegét negatívról pozitívrá, hanem viszonylag kicsi elvándorlási szinteket produkált (népességarányosan 10 százalék alatt), illetve többször relatíve nagyobb számban érkeztek bevándorlók. Ez utóbbi szint úgyszintén általában megmaradt az 5 százalékos küszöb alatt, bár Szlovénia ennél magasabb szintről indult már a korábbi szövetségi lét miatt is és a növekedés arról a szintről folytatódott. Mint azt lejjebb látni fogjuk, a migrációhoz kapcsolódó fejlődési tényezőkben is kirajzolódik egy sajátos minta és összefüggésrendszer, amely segít megérteni, hogy miért ezen országok közül kerültek ki a migránsellenes blokk legharcosabb képviselői.

43. ábra. Külföldön született bevándorlók aránya az adott népességben belül, 1990-2019

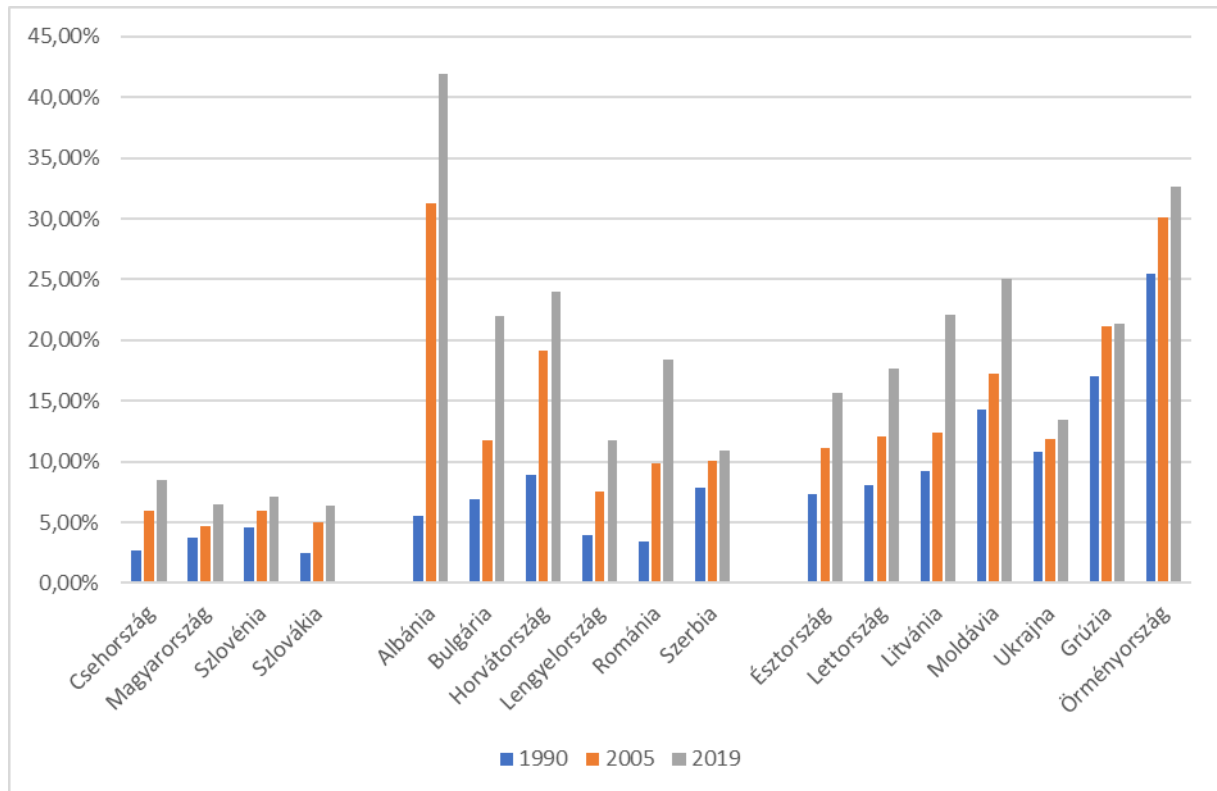

Megjegyzés: Csehország esetében az adattábla külföldi állampolgárságot jelöl.

Forrás: Saját számítás, United Nations (2019) Trends

A második típus **az elvándorló országok** csoportját jelöli. A csoportba beletartozik Albánia, Bulgária, Szerbia, Horvátország és Lengyelország. A volt jugoszláv tagköztársaságokat, Szerbiát és Horvátországot leszámítva ezek az országok igen kicsi népességarányos bevándorlást tapasztaltak meg, jóval alacsonyabbat, mint az első csoport országai. A típus egyik legfontosabb jellemzője, hogy a bevándorlásnál jóval nagyobb és növekvő elvándorlás jellemzi őket, és számos olyan sajátos mechanizmust mutatnak, amelyek következtében a politikai és diskurzív reakciók is részben eltértek az első típustól.

44. ábra. Kelet-Európában született elvándorlók aránya a kibocsátó népességhez viszonyítva, 1990-2019

Forrás: Saját számítás, United Nations (2019) Trends

A harmadik csoportot a **volt kelet-európai szovjet tagköztársaságok** képezik, ide tartozik Észtország, Lettország, Litvánia, Moldávia, Ukrajna, Grúzia és Örményország. Ezen az országokban közös, hogy a Szovjetunióbeli lét és viszonylagos fejlettség következtében nagyobb számban adtak otthont általában a Szovjetunióban másutt született embereknek. A globalizáció idején a határokon kívül született emberek aránya erősen csökkent, miközben egyre növekvő mértékben elvándorolt a honos népesség. Mégis meg fogjuk mutatni elemzésünkben, hogy fejlődési pályájukban és dinamikájukban nagyfokú belső divergencia figyelhető meg, ezért a csoportot mindenképpen szét kell bontanunk. Ezen típuson belül mi három különböző pályát fogunk bemutatni és értelmezni a migrációhoz kapcsolódó más tényezők és társadalmi összefüggések alapján. Fejlődésük során vagy a kelet-közép-európainak nevezhető jóléti blokk irányában indultak el, úgy mintilyen Észtország, vagy a tartósan kivándorló országok irányában fejlődtek, mint Lettország és Litvánia. Vagy pedig egy külön változat jött létre azzal, hogy gazdasági fejlődésükben vagy megakadtak, mint Ukrajna, vagy a kilencvenes évek sokkja után az alacsony jövedelmi szintekről alig tudtak felfelé mozdulni, mint

Moldávia és Grúzia. Igazából ezek az országok leszakadtak a kelet-európai félperifériáról és sok szempontból periférikus országgá váltak. Mindezeket természetesen figyelembe vesszük a politikai és diskurzív reakciók kapcsán.

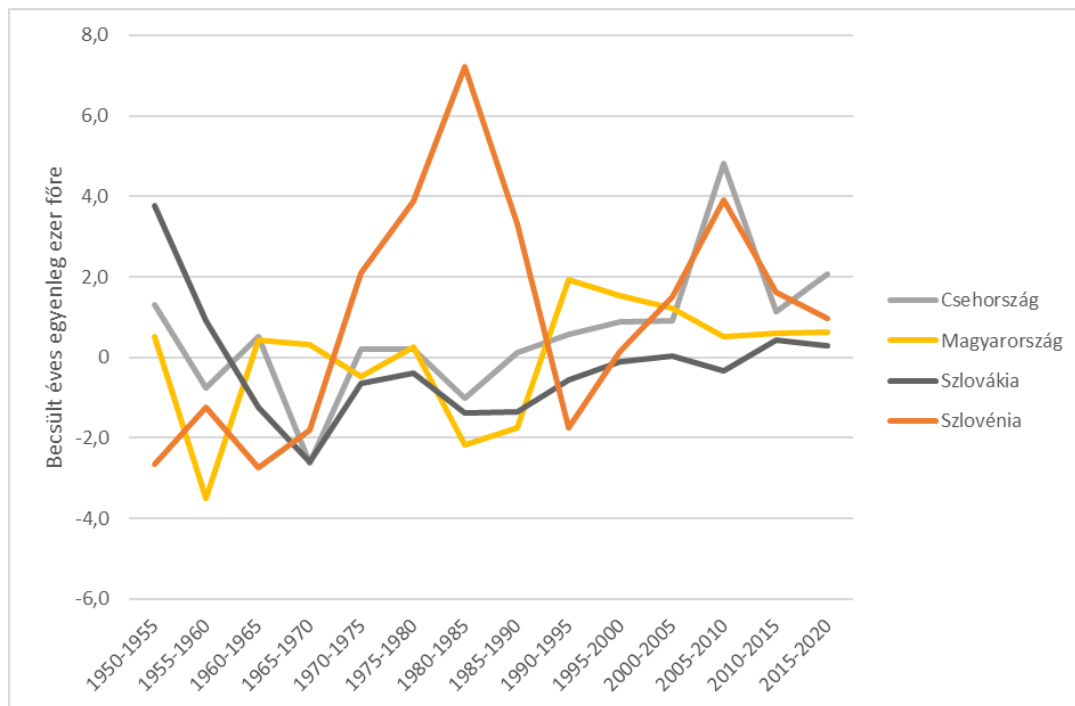
Az elemzésből, mint már jeleztük, kihagytuk Oroszországot, főképp azért, mert egy sajátos migrációs rendszer központi országa és kevéssé csatlakozik Európa többi részének migrációs rendszereihez. Ennyiben külön típust képez és külön elemzendő. Szintén kihagytuk Fehéroroszországot, mert egy teljesen sajátos fejlődési pályát járt be és kevéssé vált egy az európai migrációs rendszerek részévé. Főképp annak köszönhetően, hogy volt szovjet tagállamként elkerülte a privatizációs sokkot, és gazdasági-társadalmi fejlődése minden szempontból egyedi maradt.

III.4.1. Kelet-közép-európai országok a relatív jólét védelmében. A kivándorlási státuszról a bevándorlási státuszba való átváltás a volt szocialista blokk leggazdagabb országaiban (Csehország, Magyarország, Szlovákia és Szlovénia)

Az első típusba azok az országok tartoznak, amelyek az általános európai mintát követték. A nyolcvanas évekbeli Kelet-Európa legfejlettebb részeit találjuk itt: Szlovéniát, Csehországot, Szlovákiát és Magyarországot.

45. ábra.

Vándorlási egyenleg azokban az országokban, amelyek bevándorlási országgá váltak, 1950–2010

Forrás: United Nations (2019) WPP

A fenti országok a második világháború utáni elvándorló státuszról főképp a nyolcvanas évek közepétől váltottak át bevándorló státuszra. Ez a fordulópon csak Szlovénia esetében következett be korábban, a szocialista Jugoszlávián belül.

Az adott típus esetében igen fontos, hogy a relatív jövedelmi szintek ezen országok esetében viszonylag magasak voltak a kiinduló időszakban, és a világátlag felett mérte a statisztika a gazdasági jólétet (Böröcz 2009). Ez a jólét kiugróan magas volt az államszocializmus időszakának a legvégén, amikor ezek a viszonylag fejlett szocialista vegyes gazdaságok külső és belső tényezők hatására belekezdtek a piacosításba, és Polányi szavaival, egy piaci utópia megvalósításába. Ez a jólét a kezdeti időszakban megbillent, miközben erre a típusra jellemző, hogy a kilencvenes évek eleji zuhanás sem rendítette meg a világgazdaságon belüli jövedelmi pozícióikat túlságosan. Ezek az országok végül is nem kerültek a világátlag alá, és a 2000-es évektől visszanyerték a kiinduló szinteket. Ez egyben azt is jelentette, hogy a relatív jövedelmek növekedése nem lehetett komoly hajtóerő az elvándorlás felfutásában.

7. táblázat: A típusba tartozó egyes államok egy főre jutó GDP-jének (2015-ös konstans USA dollár) világátlaghoz viszonyított aránya (1990-2010)

	1990	1995	2000	2005	2010	2015	2019
Csehország	175,43%*	158,75%	156,06%	172,40%	175,43%	173,7%	179,6%
Magyarország	127,94%	109,49%	114,50%	130,80%	121,87%	125,5%	133,9%
Szlovákia	117,01%*	107,30%	113,47%	131,85%	154,86%	160,4%	165,5%
Szlovénia	253,15%*	189,31%	207,33%	223,81%	222,12%	205,0%	217,5%

* Az időben legközelebbi, rendelkezésre álló információk alapján, illetve arányosítással pótolva.

Forrás: Saját számítás UNCTAD 2020

Ezen országok a társadalmi ráfordítások terén erősen és a 2010-es évek fellendülése idején is egyre növekvő mértékben elmaradtak a migrációs célországok költségei szintjeitől, egy kivétellel (43. ábra). Az újraelosztási (adójövedelmek plusz járulékok) arányaiban ezek a kelet-közép-európai országok már közelebb álltak Ausztriához és Olaszországhoz, miközben Németország redistribúciós rátája jóval meghaladta az adott országcsoporthoz tartozó teljesítményét. Csehország és Szlovénia mindvégig magas újraelosztási szinteket mutatott az adójövedelmek és a járulékok esetében és közepes szinteket a társadalmi ráfordítás tekintetében. Szlovákia a cseh mintát követte társadalmi ráfordítások tekintetében, miközben az adójövedelmek és a járulékok alapján a kezdeti magas szintről a 2008-as válságot követően az EU átlaga alá esett. Magyarország annyiban különleges, hogy az adójövedelmek és a járulékok terén kicsivel az EU átlag felett osztotta újra a jövedelmeket, míg a társadalmi ráfordítás aránya a GDP-n belül magas volt a kilencvenes és a kétezres években. A 2010-es évektől azonban csökkenésnek indult a társadalmi ráfordítások aránya, és végül az OECD országok átlaga alá került. Tehát összességében komolyabb jóléti és gazdasági célú újraelosztás jellemezte ezeket az országokat szemben a többi térségbeli országgal, és joggal nevezte ezt a (Visegrádi) típust Bohle és Greskovits beágyazott neoliberalizmusnak, amelyekben a neoliberális piaci rendet folyamatosan fenntartó kormányok újra és újra valamiféle jóléti szerződéssel és azok újrakomponálásával próbálkoznak a szocializmus jóléti eredményeinek korlátozott fenntartása érdekében. Ez a neoliberális rendszerben fennmaradó csekély, de más kelet-európai országokhoz képest jobban kiépült jóléti rendszer több szempontból befolyásolhatta a társadalmi viselkedést és közvélekedést. Ugyanis visszafoghatta az elvándorlást is ezen országcsoporthoz,

amint arra Hárs és Haas már felhívta a figyelmet (Hárs 2019, 2016, Haas et al. 2018, 23-24). Ezért is beszélhetünk esetükben jóléti és jövedelemi privilégiumok védelméről. Ez pedig komoly szerepet játszhatott abban, hogy az anti-migráns blokk komoly történelmi felhajtóerőket kapott ebben az országcsoportban.

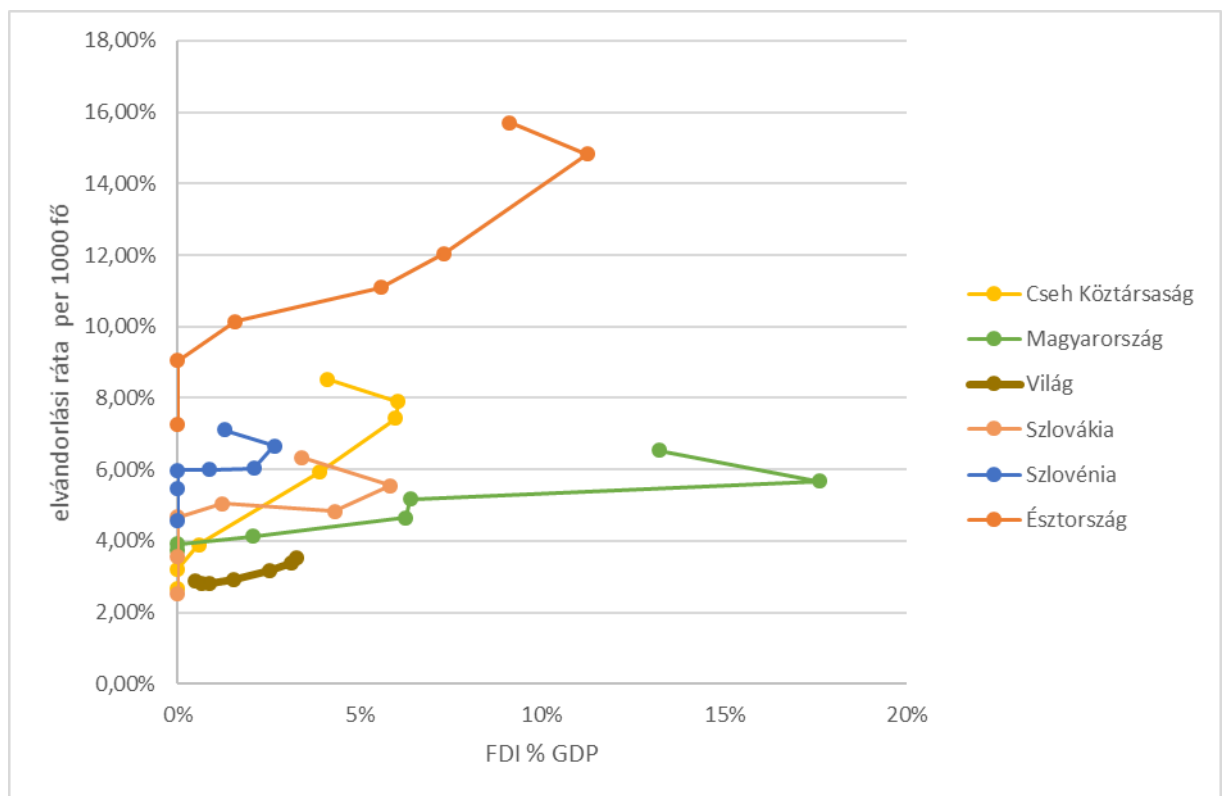
Mindeközben az eleve alacsony számokkal küzdő teljes régióban a foglalkoztatottsági szint nagyon alacsony volt, és csak az elmúlt fél évtized alatt zárkóztak fel ezek az országok a regionális átlaghoz. Így e típus magában hordozza nemcsak a relatív jólét védelmének az igényét, hanem egyenesen elvezethet félperifériás társadalmi és foglalkoztatási csapdákhhoz is, amit jól mutat Magyarország esete is. Hazánkban a 2010-es évektől direkt politikai beavatkozások történtek egyrészt az újraelosztás csökkentésére, az állami alkalmazotti szféra leépítésére (elbocsátások, állami oktatási szféra radikális átalakítása stb.) és a foglalkoztatás közmunka révén való emelésére, amely intézkedések egyrészt növelték a szociális jóléti versengést, másrészt autoriter vonásokat kölcsönöztek a politikai rendszernek.

Ezen típus államai a többi volt szocialista országhoz képest viszonylag alacsony elvándorlási szintről indultak (de még így is a világátlag felett voltak) és jelentős tőkebefektetést kaptak a gazdaságuk arányaihoz képest (46 és 50. ábra). A külföldi tőke előtti nyitottság különösen kiugró volt Szlovákia és Csehország esetében a 2000-es években és Magyarországon több időszakban. A külföldi tőke befolyása messze meghaladta már nemcsak Európa, hanem a világ térségeinek nagy részét is. Ábránk ezt az extrém nyitottságot részben elfedi azzal, hogy hosszabb távú mozgóátlagokkal számoltunk. De a Világbank beáramlási adatai szerint például Magyarország két évben, 2007-ben és 2016-ban annyi külföldi tőkebefektetést kapott, amely meghaladta a megtermelt éves gazdasági jövedelem felét (Szelényi-Mihályi 2020). Ezeket az éveket persze nagymértékű kiáramlások is követték. Nyugodtan nevezhetjük ezt az állapotot szuperglobalizációs helyzetnek is, s ez fontos összefüggést mutat e fejlődési típus dinamikáját illetően, hiszen összekapcsolódik a jóléti privilégiumok védelmével.

Ez a beáramlás a globális szinten megállapított oksági mechanizmus alapján 5-10 éves időeltolódással, és kicsi meredekséggel megemelte az elvándorlási szinteket is (a születési helyét elhagyó népesség állománya a teljes kibocsátó népességhez képest). E tekintetben Csehország részben eltér a térség alacsonyabb elvándorlási dinamikájától, amelyben szerepet játszhatott, hogy földrajzi szempontból és mind a korábbi történelmi kapcsolatok révén az ország lakosai jobb migrációs képességekkel rendelkeztek, mint a többi állam lakosai ebből az országcsoportból. Mindenesetre a vizsgált országcsoportban az elvándorlás (az elvándorolt

állomány növekedése, a migrációs útfüggőség, kumulatív okság) a 2008-as válság után sem esett vissza, amikor már a külföldi tőke beáramlása itt, és a világ egészében jelentősen visszaesett. Tehát miközben a külföldi tőke számára nagyon nyitottak voltak ezek az országok, mégis az elvándorlási szintek kevésbé ugrottak meg, mint más kelet-európai társadalmakban. Így paradox módon az otthonmaradás kérdése és a jóléti versengés az adott kompetitív és piacodott társadalmi viszonyok közepette még élesebb dilemma lehetett, mint az elvándorló pályán maradó, vagy arra rálépő országokhoz képest. Az elvándorlás társadalmi és kulturális támogatottsága itt a kelet-közép-európai volt szocialista államok között sokkal kevésbé lehetett egyértelmű, mint Romániában vagy Albániában.

46. ábra. FDI GDP-hez viszonyított 10 évvel korábbi aránya, 9 éves mozgóátlag (1980-2010) és az elvándorló állomány kibocsátó népességhez mért aránya (1990-2019)

Forrás: World Bank 2020, United Nations (2019) Trends, United Nations (2019) WPP

A fejlődési minták elemzésekor már a globális szint esetében megfigyeltük, hogy a mezőgazdasági foglalkoztatottságnak komoly szerepe van az elvándorlási szintek alakulásában a globalizációs időszak első felében.

8. táblázat. A mezőgazdasági foglalkoztatottak összes foglalkoztatotton belüli aránya a mintában szereplő országokban (1990-2010)

	1990*	1995	2000	2005	2010	2015	2019
Csehország	8,23%	6,64%	5,22%	3,98%	3,10%	2,92%	2,72%
Magyarország	11,77%	8,02%	6,46%	4,87%	4,54%	4,90%	4,70%
Szlovákia	11,10%	9,20%	6,93%	4,75%	3,23%	3,18%	2,18%
Szlovénia	10,86%	10,44%	9,60%	9,11%	8,82%	7,08%	5,23%

Forrás: World Bank WDI 2020

A jelentős külföldi tőkebeáramlást és komolyabb bevándorlást is elérő viszonylag magas jövedelmi szintű országok már az 1990-es forduló idején viszonylag alacsony mezőgazdasági foglalkoztatottsággal rendelkeztek, és az agrárszféra leépülése már korábban megtörtént. A kilencvenes években lezajló privatizációs sokk során sem kerültek vissza alkalmazottak nagyobb számban ebbe a szektorba, szemben más kelet-európai fejlődéstípusokkal.

Tehát ezen országok esetében egyrészt a szolgáltatói szektor ereje, és a 2000-es évektől zajló részleges újraparosodás fel tudta szívni a szocialista gazdaság összeomlásakor munkáját veszítő embertömeget anélkül, hogy komolyabb elvándorlás alakuljon ki. Miközben persze ez nem jelentette azt, hogy a foglalkoztatási viszonyok ne váltak volna bizonytalanabbá, ne sodródtak volna a korábbi stabilabb társadalmi viszonyaikból kiágyazott emberek a munkahelyek között, és ne dönthettek volna az elvándorlás mellett egy későbbi időpillanatban, mondjuk egy családi pénzügyi válság esetén (Szalai 2001, Bartha 2017, Melegh et al. 2019, Éber 2020, 218-19).

A fenti tényezők együttesen ahhoz vezettek, hogy ezek az államok a környező, és sok esetben migrációs szempontból számukra fontos, etnikailag vagy történetileg kapcsolódó területekről bevándorlókat tudtak elszívni a globalizációs ciklus különböző időpontjaiban. Tehát szemben más kelet-európai típusokkal, itt egy sajátos migrációs versengés is megfigyelhető, és nem csak az elvándorlás jelentett és jelent súlyos problémát.

Bevándorló kapcsolati rendszer volt Csehország és Szlovákia között, Szlovákia és Ukrajna között, Magyarország és Románia, Ukrajna és Szerbia között. Ez emelte a becsült vándorlási egyenleget 0 fölé, ellensúlyozva a növekvő elvándorlást főképp a nyugati országok felé. Ez a típus tulajdonképpen egy köztes és gazdaságilag igen nyitott régiót alkotott, amely a kelet-európai térségen belül komolyabb vonzerővel rendelkezett, és főképp olyan országokból tudott átcsábítani embereket és családokat, mint Ukrajna, Románia vagy Szerbia. A világ távolabbi részeiből csak korlátozottan és főképp egyedi történeti okok és kapcsolatok alapján érkeztek emberek. Főképp Vietnám és Kína került e térség vonzáskörzetébe, illetve Németországból és

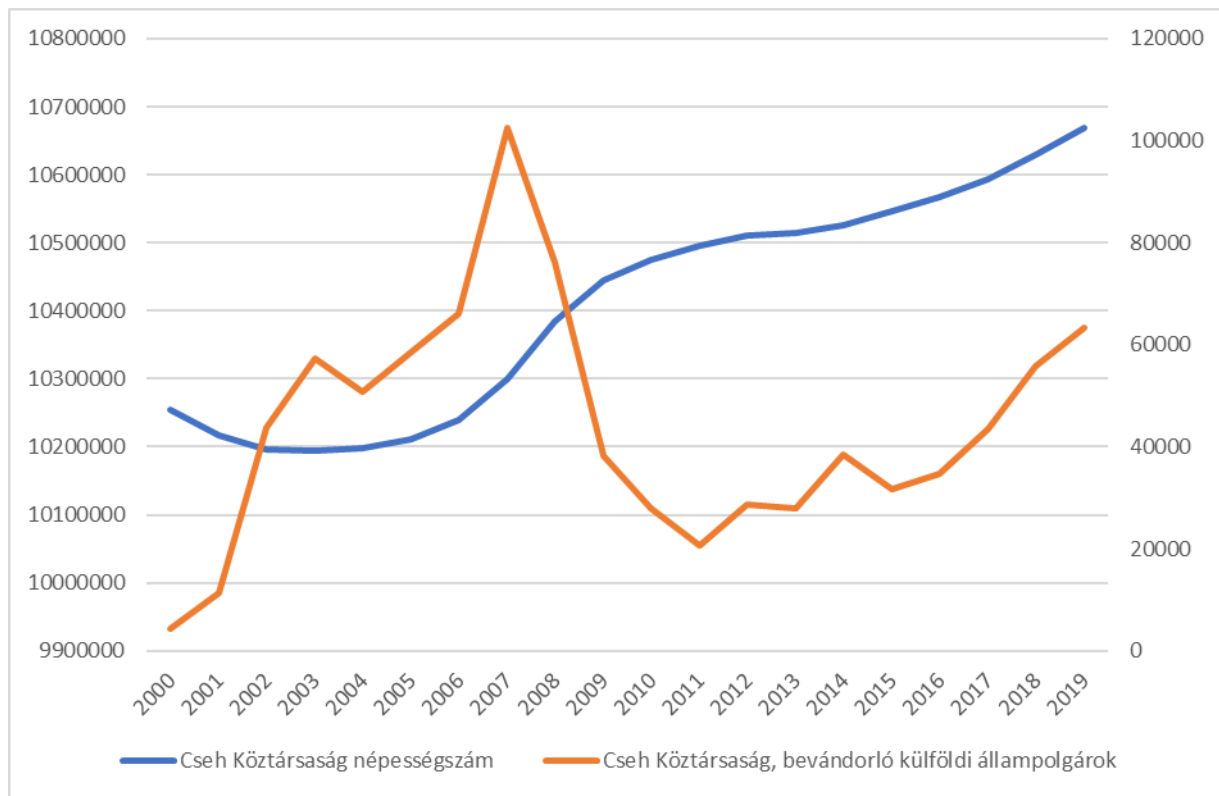
Ausztriából is érkeztek emberek, akik a relatíve jobb megélhetés, illetve a tőkebefektetések okán telepedtek le itt.

Mindenesetre fontos megállapítanunk, hogy Szlovákiát leszámítva ezek az országok más kelet-európai országokhoz képest már viszonylag korán, a globalizációs időszak kezdetén nagyobb arányban kaptak bevándorlókat.

Csehországba a kora 90-es évekbeli elemzések szerint viszonylag nagy számban érkeztek olyan bevándorlók, akik illegálisan tartózkodtak az országban (Drbohlav 1994). A számok bizonytalanok, de több tízezres határátlépést és illegális tartózkodást mértek az akkori hivatalos szervek, sőt egyes szakértői becslésekben százezer feletti számok is megjelentek. Csehország a 2000-es évektől egy újabb bevándorlási hullámot élt át egészen a 2008-as válságig, majd ez újra megismétlődött a 2010-es évek közepétől. Ezek a hullámok elérték a 60-100 ezer fős szinteket, amelyek már hozzájárulhattak a népességszám kismértékű növekedéséhez is, miközben a természetes növekedés negatív vagy kis mértékben pozitív volt. (Drbohlav-Janurová 2019). A bevándorló külföldiek többsége Ukrajnából, Vietnámból, Szlovákiából került ki (UN Migrant Stock 2019). Megjegyzendő az is, hogy Csehország a kilencvenes évek végétől a 2000-es évek közepéig több tízezres számban foglalkozott menedékkérőkkel is, de ez a szám a 2010-es évekre lecsökkent a százas nagyságrendre (Drbohlav -Janurová 2019).

9. ábra. Külföldi állampolgárok bevándorlása és a népességszám alakulása Csehországban 2000 és 2019 között

dc_2007_22

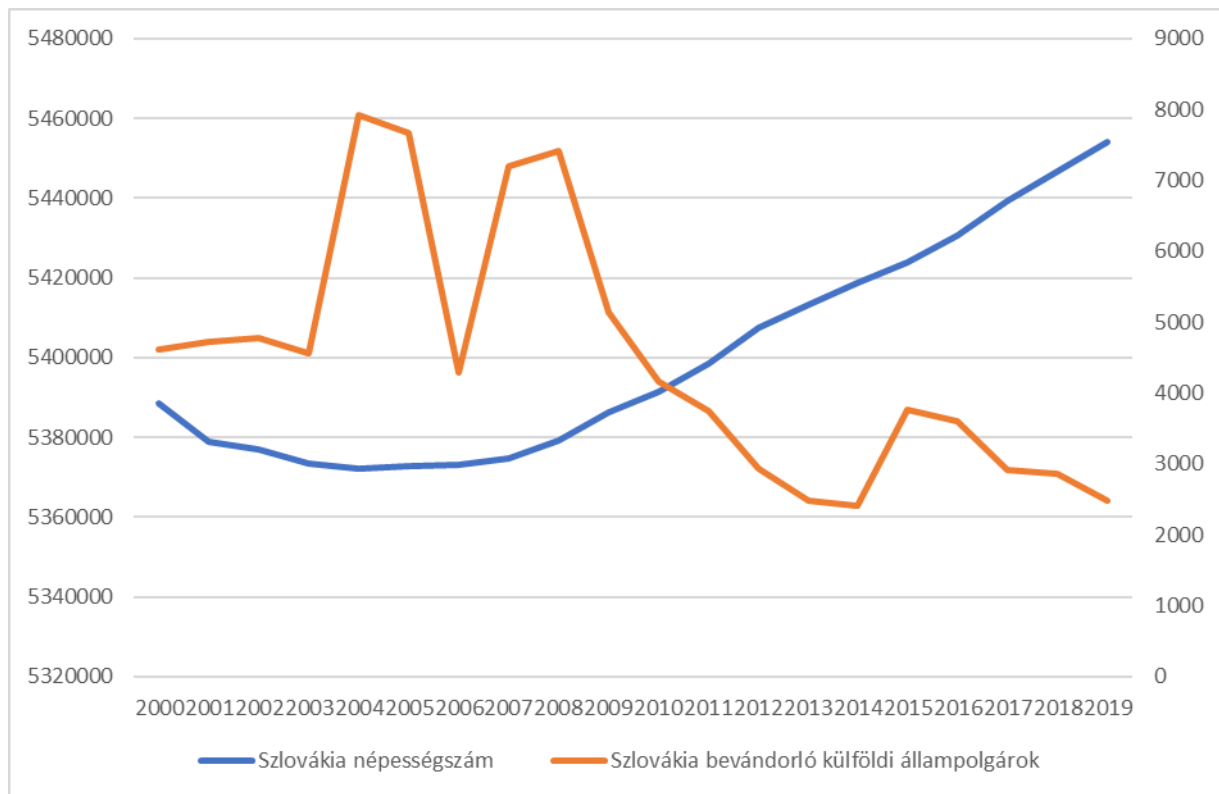

Forrás: OECD STATISTICS 2021, World Bank 2020

Szlovákia mind gazdasági jólétét tekintve, mind pedig vonzerejét illetően kevésbé volt „erős”. Már a migrációs egyenlege is mutatta (48. ábra), hogy a térség többi országához képest hosszabb ideig maradt elvándorló ország, és a 2000-es évektől megjelenő bevándorlási többlete is igen kicsinek bizonyult. Ebben szerepet játszott, hogy Csehország egy rokon nyelvel és sok évtizedes szövetségi együttléttel vonzó célpontot jelentett a szegényebb szlovákiai népesség egy részének. De ezen túlmenően nem is voltak igazából olyan történeti kapcsolatrendszerei, amelyek a bevándorlást elősegítették volna a javuló gazdasági teljesítmény ellenére.

10. ábra. Külföldi állampolgárok bevándorlása és a népességszám alakulása Szlovákiában 2000 és 2019 között

dc_2007_22

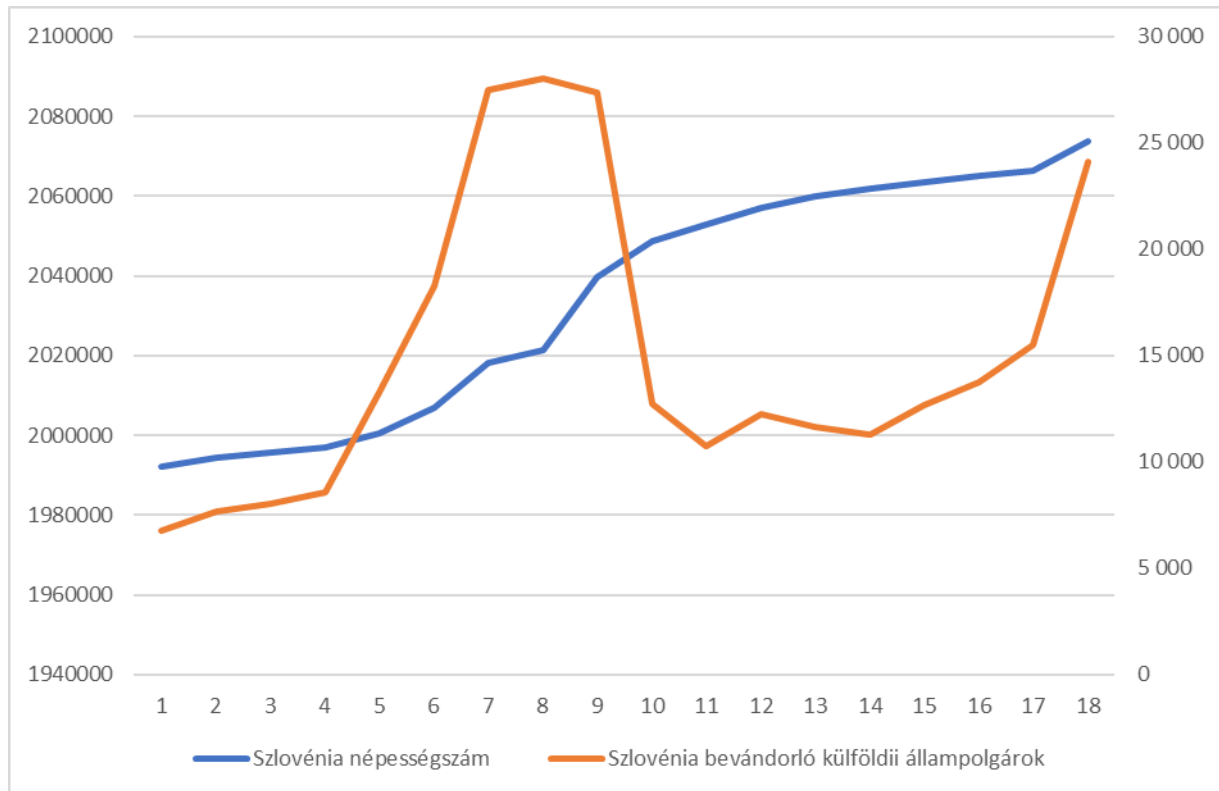

Forrás: OECD STATISTICS 2021, World Bank 2020

Szlovákia jóval alacsonyabb szinten a 2000-es években élt át egy kisebb bevándorlási hullámot, amely a 2008-as válságot követően lecsengett, és igazából a javuló gazdasági adatok, az euró zónához való csatlakozás ellenére sem nőtt meg igazán a beáramlás. És közben az ország népességszáma egyaránt emelkedett. Csehországhoz hasonlóan a menekültkérelmek száma a 2000-es évek során felugrott még a 10 ezres szintre is, de a 2010-es évekre ez leesett a néhány száz főre (Vano et al. 2013). Összefoglalóan a szlovákiai trend a típus egyik határeseté.

Szlovénia a fentiekhez nagyon hasonló pályát futott be, azzal a különbséggel, hogy a 2000-es években elinduló, népességarányosan a térségben is kiugró bevándorlási hullámot megelőzte már több másik hullám, a nyolcvanas évek közepén, a kilencvenes évek elején és közepén. Sőt a menedékkérelmek terén is aktív volt. Már a jugoszláv polgárháború során, majd a 2000-es évek elején az ún. „irreguláris bevándorló válság” idején a szlovén hatóságok ezres, kétezres nagyságrendben foglalkoztak elűzöttkérelmeivel (Cukut et al. 2013). Összességben az ország vonzereje leginkább Macedónia, Koszovó, Szerbia, Oroszország és Ukrajna irányában érvényesült.

11. ábra. Külföldi állampolgárok bevándorlása és a népességszám alakulása Szlovéniában
2000 és 2019 között

Forrás: OECD STATISTICS 2021, World Bank 2020

Magyarország e csoport egyik legérdekesebb esete a bevándorlás szempontjából. Az alábbi hosszabb időtávot átfogó táblázat tanúsága szerint évtizedről évtizedre egyre nagyobb számban fogadott be bevándorlót a nyolcvanas évektől a 2010-es évekig. A nyolcvanas években még komolyabb Európán kívüli kapcsolatai is voltak (Kuba, Líbia, Vietnám), de ezek az áramlások később arányaikban visszaszorultak. Nagyobb bevándorlói hullámot tapasztalt meg az ország már a nyolcvanas évek végén, és a kilencvenes évek elején is. Először akkor, amikor Erdélyből menekültek vagy települtek át nagyobb számban emberek Magyarországra, amely történeti kapcsolat mind a mai napig rendkívül fontos. Másodszor pedig akkor, amikor a jugoszláv polgárháború miatt nagyobb számban érkeztek menekültek, főképp Boszniából. Ugyanígy nagyobb kiugrás volt a 2008-2010-es gazdasági válság idején, 2016-tól pedig főképp az ukrán állampolgárok emelték meg a bevándorlási szinteket, ha azokat állampolgárság szerint elemezzük. Tehát többször válságos időszakban kisebb bevándorlói hullámot érzékelhetett a magyar társadalom főképp a közvetlen térségéből, de viszonylag nagyobb csoportok származtak Németországból, vagy éppen Kínából és Vietnámból is.

dc_2007_22

9. táblázat: Külföldi állampolgárok bevándorlása Magyarországra 1980-2010 között.
Kumulált inflow adatok.

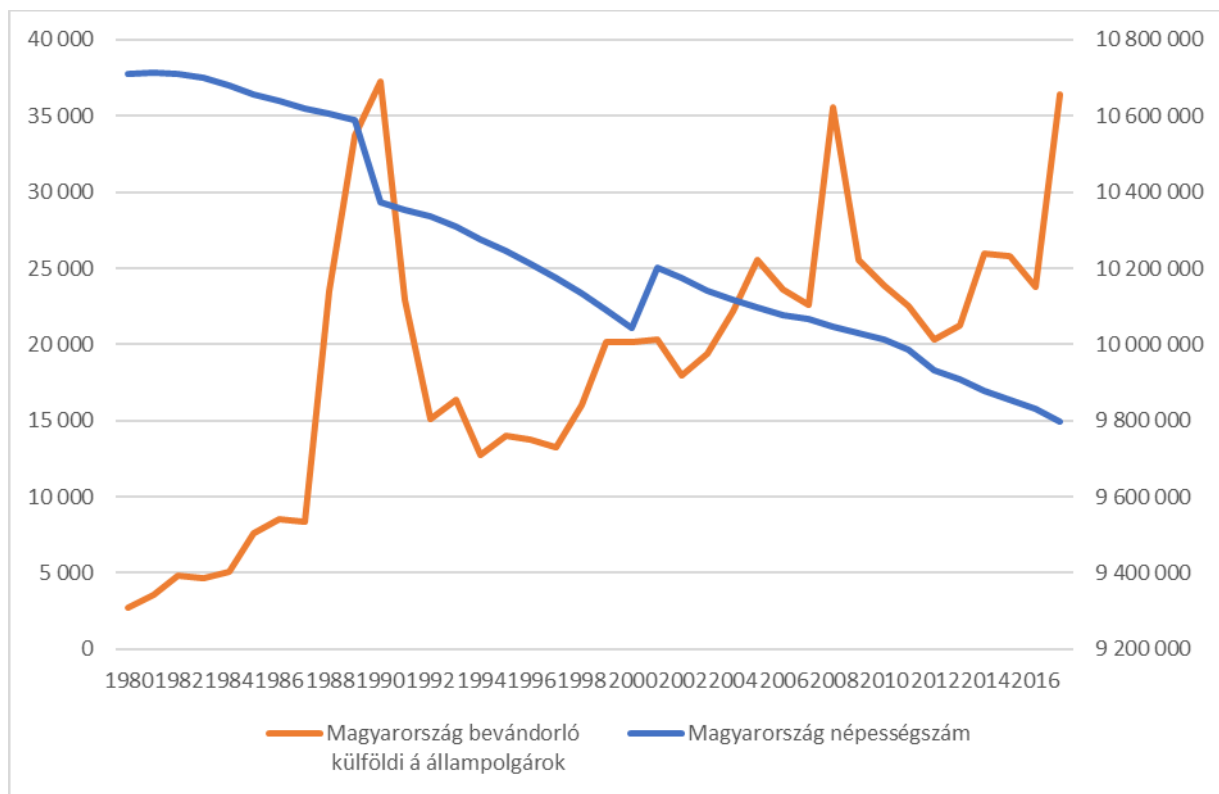
	1980-89		1990-99		2000-2009
Románia	50517	Románia	83976	Románia	92170
Lengyelország	11730	Jugoszlávia új	17458	Ukrajna	27913
Szovjetunió	7955	Ukrajna	12091	Németország	13509
NDK	4440	Kína	11276	Kína	9798
Kuba	4232	Németország	5190	Szerbia	9710
Csehszlovákia	2783	Jugoszlávia régi	4456	Szlovákia	7904
Jugoszlávia régi	2075	Egyesült Államok	4291	Egyesült Államok	6122
Vietnam	2043	Szovjetunió	3547	Szerbia és Montenegró	4923
Németország	1888	Oroszország	3417	Jugoszlávia új	3951
Líbia	1046	Lengyelország	2627	Ausztria	3292
Első tíz összes	88709		148329		179292
Első tíz aránya	86,49%		81,63%		77,00%
Összesen	102566	Összesen	181706	Összesen	232855

Forrás: Saját számítás. KSH Demográfiai táblázó

A bevándorlás növekedése, és a folyamatos vonzerő fennmaradása eközben a népességszám folyamatos csökkenése mellett volt érzékelhető. Persze ez az évi 2-3 ezrelékes bevándorlói (inflow) szám aligha jelent, jelentett komolyabb bevándorlói szintet, sőt demográfiai szempontból még épphogy le tudta lassítani a népességcsökkenést (Hablicsek-Tóth 2000, Hablicsek 2004). Mégis az adott bizonytalanságot eredményező piaci társadalmi viszonyok mellett növelhette a versenyérzetet a globalizáció előrehaladtával. Sőt megjegyzendő, hogy a

bevándorlással kapcsolatos aggodalmat, még növelhette a külföldi honosítású magyarok beáramlása, akik az egyre kedvezőbb állampolgársági jogszabályok és a külföldön szerzett magyar állampolgárságuk miatt kikerültek ebből a jogi kategóriából, miközben társadalmi szempontból sokszor bevándorlónak tekintik őket (Melegh 2019b, Pulay 2006, Feischmidt 2014)

50. ábra. Magyarországra bevándorló külföldi állampolgárok és a magyarországi népesség száma 1980 és 2017 között

Forrás: KSH Demográfiai táblázó.

Összefoglalóan ezen relatíve jómódú országcsoporthoz, a többi típussal szemben, egy rendkívül nyitott gazdasági pályát valósított meg úgy, hogy több hullámban és visszatérően, a különben egyre inkább kivándorlóvá váló kelet-európai szomszédsági övezetéből bevándorlókat fogadott be. A fejlődési típusba tartozó országok részben pótolták saját egyenlőtlen cseréjüket a Nyugattal, szomszédaik etnikailag és történetileg kötődő népességéből egy fiktív migrációs csere révén (Melegh-Sárosi 2015). Sőt nagyobb számban foglalkoztak menekültkérelmekkel már a kilencvenes évek elején, de különösen a 2008-as válság előtti időszakban. Ezen országok többsége még a népességszámát is tudta növelni, főképp a térségből érkező bevándorlók

révén. De fontos megjegyezni, hogy Magyarország úgy volt a világ egyik legnyitottabb gazdasága és az egyik legvonzóbb bevándorlási célpont ebben a térségben, hogy népességszáma mindvégig csökkent, amit a bevándorlás is csak lassított. Ezek a történeti-materiális folyamatok valószínűleg nagyban megszabták, hogy adott társadalmi és elosztási viszonyok mellett és adott diskurzív keretek között megnőhetett a versenyéret és radikalizálódhatott a térségen kívüli bevándorlókkal szembeni ellenérzés, és azt, hogy ez a típus adta ki az anti-migráns blokk fontos kelet-európai képviselőit. Már a 2000-es évek elejéről származó attitűd adatok is jól mutatják, hogy ez a „radikalizmus” egy történelmi fejlődésbe ágyazott folyamat, és már korán megjelent az elzárkózás (nem csak a 2010-es évek közepén), és hogy e fejlődési típus országainak azon része, amely a rendszerváltás körüli óriási társadalmi bizonytalanság közepette bevándorlókat is fogadott, különösen Csehország és Magyarország erősen rettegett mindenféle fiktív (demográfiai és munkaerőpiaci) migrációs népességcserétől és munkaerőpiaci kihívástól (Avramov 2008, Gödri 2010c).

III.4.2. Bevándorló kibocsátók: fiktív migrációs cserék és a migrációs versengési hipotézis a kelet-közép-európai csoportban és azon belül Magyarországon

Mint láttuk, Kelet-Európa egésze egyenlőtlen cserében működik abból a szempontból, hogy nagyon nagy számban bocsát ki munkaerőt, amely viszonylag fiatal és viszonylag jól képzett a kibocsátó népesség egészéhez képest (Kováts-Soltész 2018). Ez pedig mind járulékok, mind tudás, mind pedig aktivitás szempontjából komoly kihívások elé állította az egész térséget egy a bevándorlókra számító európai szabadpiaci blokkon belül (Kováts-Papp 2016.). Az elvándorló térségen belül, annak regionális kontextusában a kelet-közép-európai, relatív jólétben élő országok pedig, mint már fentebb jeleztük, komolyabb fiktív migrációs cserébe kerültek azzal, hogy jelentősebb bevándorlást is megtapasztaltak. E két folyamatot Éber Márk két osztályviszonyként értelmezi a tőke-munka relációk alapján (Éber 2020, 124-138). E két viszony persze összehasonlítható, de mint absztrakt népesség persze nem lenne összevethető, ha nem lenne uralmon egy kompetitív és absztrakt értékekben mérő logika, amelyet a későbbiekben, a könyv utolsó nagyobb részében tárgyalunk. Csak azért beszélhetünk fiktív cseréről, mert az adott időszakban a diskurzív kereteket megszabó kapitalista biopolitikai logika szerint összemérhető az el- és bevándorlás mint absztrakt, eltárgyasított demográfiai, gondozási és munkaerőpiaci erőforrás.

A bevándorlást is megélő kelet-európai társadalmak, különösen a kelet-közép-európai csoport ezen absztrakt cserében nehezen tudnak mozogni, és leszámítva a 19. század végi kapitalista időszakot nem is rendelkeznek komoly bevándorlási hagyományokkal. Sőt még egy további feszültséget is megtapasztalhattak az elvándorláson túlmenően, mégpedig azt, hogy a viszonylag kis számú bevándorló sikeres munkaerőpiaci és iskolázottsági integrációja kompetitív kihívást jelenthetett a honos népesség számára (a magas szakképzettségben való versengéshez lásd Grossmann-Stadelmann 2013, Hanson et al. 2009). Tehát nemcsak, hogy megjelentek bevándorlók, legalábbis a térséghez viszonyítva nagyobb számban, hanem még meglehetősen sikeresek is voltak az integrációban. E problémakört részletesebben most csak Magyarország példáján keresztül mutatjuk meg, de mielőtt ennek tárgyalásába kezdenénk, érdemes áttekinteni a Kelet-Európában élő bevándorlók integrációs mutatóit annak érdekében, hogy lássuk a kelet-közép-európai fejlődéstípust ebben a kontextusban is (Kováts 2013).

A szabadpiaci versenyt és a mind szélesebb globális munkaerőpiac kialakulását is támogató nagy nemzetközi blokkok (EU, OECD) az ún. Zaragoza-indikátorokkal mérik a külföldön születettek munkaerőpiaci és iskolai integrációját a 2000-es évek végétől (Eurostat 2011, 2020, OECD 2014, 2018). Amennyiben ezen indikátorok közül kiválasztjuk a honos és a külföldről származó népességben belül a felsőfokú végzettség arányának különbségét, és a különböző aktivitási rátákban észlelhető eltéréseket, akkor igen tanulságos kép tárul elénk.

Az Európai Unióban a felsőfokú végzettséggel rendelkezők aránya a külföldön született bevándorlók körében általában meghaladja a honos népesség megfelelő számait. A kelet-európai országokban pedig szinte kivétel nélkül ilyen irányú különbséget figyelhetünk meg. Kelet-Európán belül 2009 és 2019 között, egy vagy több felmérésben csak a Szlovéniában, Horvátországban, Lettországon és Litvániában élő, külföldön született 15-64 éves emberek között volt alacsonyabb a felsőfokú végzettségűek aránya az otthonélőkhöz képest. Tehát (Szlovénia fontos kivételével) az itt elemzett fejlődési típus országai mind pozitív különbséget tapasztalhattak meg az felsőfokú iskolai végzettség tekintetében a bevándorlókval kapcsolatban, és szemben más országokkal, itt ténylegesen érkeztek bevándorlók is.

Az Eurostat és az OECD jelentéseiben gyakran felbukkan az a kitétel is, hogy szemben Európa és a Nyugat sok országával, a kelet-európai térség egy részében a külföldön születettek foglalkoztatottsága jobb, mint az otthon élő népességé (lásd pl. Eurostat 2020). A mi elemzési

szempontunkból kiemelten fontos, hogy a 2010-es években, eltérően más kelet-európai területek fejlődési mintázataitól három állam, Csehország, Szlovákia és Magyarország (és a típuson kívül Lengyelország) bevándorlói folyamatosan magasabb aktivitási arányokat mutatnak a 15-64 vagy 20-64 éves korcsoportokban, mint a befogadó népesség (Eurostat 2020, OECD 2014, 2018, Vano 2013, Melegh-Sárosi 2015, Melegh-Papp 2018, Gödri et al. 2013, Gödri 2017). Ettől a kelet-közép-európai mintától Szlovénia tér el, ahol a honos népességhez képest a külföldön születettek körében folyamatosan alacsonyabb aktivitási és/vagy foglalkoztatottsági rátákat mértek a felhasznált munkaerő-felmérések (Cukut 2013, 65, Eurostat 2011, 2020 OECD 2014, 2018). Ezekben az alacsonyabb értékekben az is szerepet játszhatott, hogy a szlovéniai bevándorlók főképp a volt Jugoszlávia tradicionálisabb területeiről érkeztek, és különösen a bevándorló nők munkaerőpiaci aktivitása volt alacsony (Cukut 2013).

E fejlődési típus és a fiktív migrációs csere egyik legérdekesebb esete Magyarország, amely a kádári szocializmus relatív jóléte és stabilitása után, mint láttuk, a globalizációs nyitottság tekintetében a világ élvonalába került a kilencvenes és a kétezres években, és már a nyolcvanas évek végén megtapasztalt egy a kelet-európai térségben jelentősebbnek számító bevándorlási hullámot. Mielőtt azonban a fiktív csere bevándorlói oldalát és az ottani migrációs „versenyt” elemeznénk, nézzük meg közelebbről az elvándorlók társadalmi összetételét.

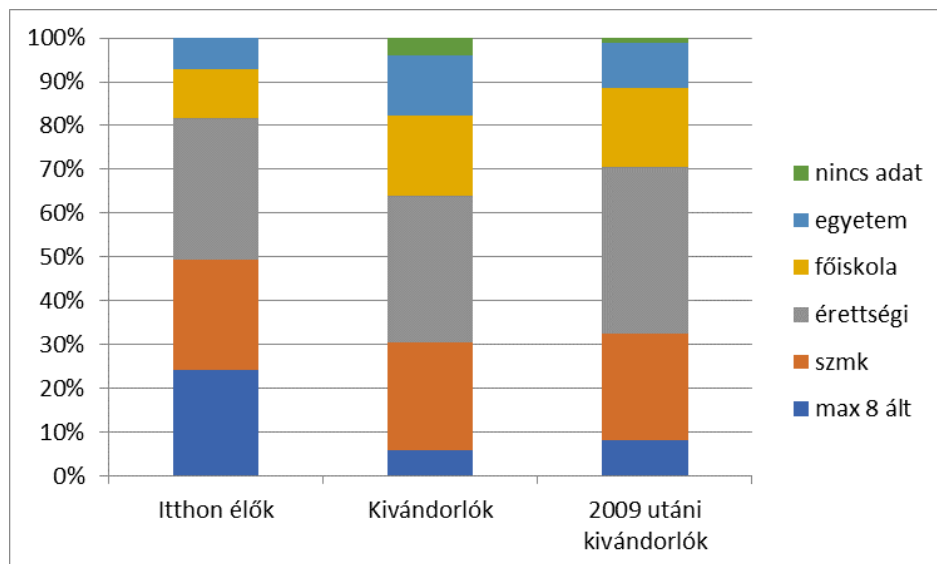
A Magyarországról való elvándorlás a 2010-es évekre vált igazán jelentőssé, bár a kilencvenes évek elején is megfigyelhető volt egy hullám (Melegh-Sárosi 2015). Ebben az ún. menekültválságot megelőző időszakban mind a munkaerő-felmérés hosszú távú elemzése alapján, mind pedig a SEEMIG projekt egy időpontra irányuló, de történeti trendeket is feltáró elemzése alapján jól látható az elvándorló népesség összetétele.³⁶

Az adatok alapján egyértelmű, hogy egy összetételében fiatalabb, és kisebb-nagyobb mértékű férfi többletet mutató, a magyarországi népességhez képest jobban foglalkoztatott népesség hagyta el tartósabban Magyarországot. Az elvándorlók legalább 70 százaléka 40 év alatti. Az

³⁶ Az általam vezetett SEEMIG projekt 2012 és 2014 között új módszertannal a munkaerő-felméréshez kapcsolódva vizsgálta az elvándorlást Szerbiában és Magyarországon Blaskó Zsuzsa vezetésével. Ennek eredményeiről lásd Blaskó, Zsuzsa (2014): Surveying the Absentees – Surveying the Emigrants. A methodological paper on the SEEMIG pilot study to survey emigrants from Hungary and Serbia. SEEMIG Working Papers, No. 4, Hungarian Demographic Research Institute, Budapest, illetve Blaskó--Gödri 2014: Melegh-Blaskó-Dickmann (2014) https://www.ksh.hu/docs/szolgaltatasok/saitoszoba/seemig_sajto_reszletes.pdf

adatok alapján az is jól látható, hogy míg a 18-74 év közötti itthon maradottak 18 százaléka rendelkezik felsőoktatási végzettséggel (egyetem, főiskola), addig az 1989 után kivándoroltak hasonló korcsoportjaiban ez a szám 32 százalék. Az elvándorló viszonyrendszerben az egyes európai országokba irányuló magyarországi elvándorlás karakteresen eltérő mintázatot mutatott (Európán kívüli országok esetében erre nincs közvetlen adat). Ausztria, illetve főképp Németország irányába szakmunkás végzettségű és szakmunkát végző férfiak hagyták el az országot. Az Egyesült Királyságba vándorló tömegek körében arányaiban több volt a nő, illetve az elvándorlók még a Németországba és Ausztriába távozóknál is fiatalabbak és képzettebbek voltak, mint Németország és Ausztria esetében (Blaskó 2014, Blaskó - Gödri 2014). Ez alapján úgy fogalmazhatunk, hogy a történetileg fennálló európai kapcsolatok esetében nemcsak a magas végzettségűek elvesztése az igazán figyelemreméltó, hanem a szakmunkás és idősgondozói rétegé is, amely jól mutatja az ausztriai és német munkaerő-kereslet erejét. Ezen történeti kapcsolatrendszeren belül munkaerő-közvetítő cégek működnek, és olyan bér- és alkalmazási viszonyok érvényesülnek, amelyek képesek közvetlenül építeni a transznacionális munkaerőpiacot (Hárs 2012, Gábrriel 2020, Melegh et al. 2018).

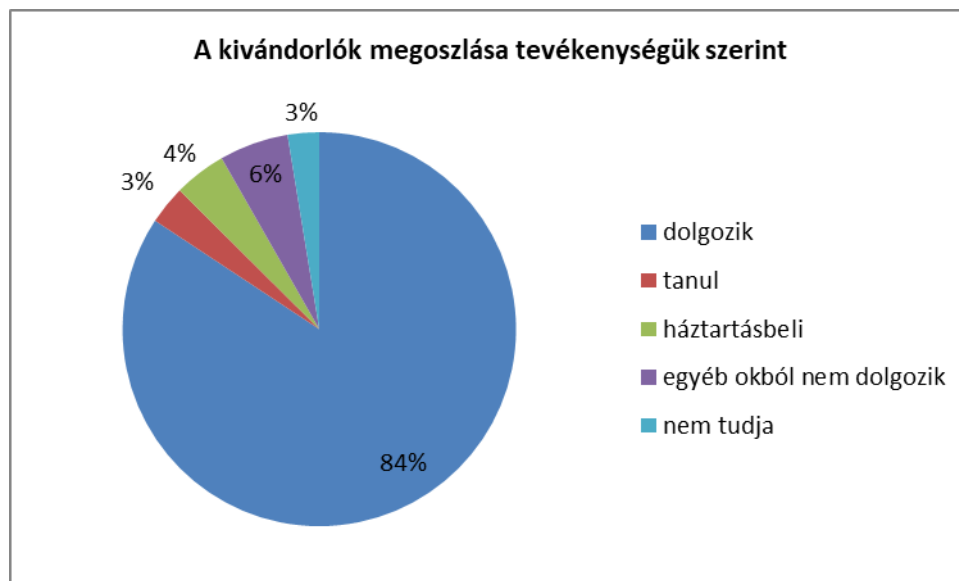
51. ábra. A kivándorlók megoszlása legmagasabb iskolai végzettség szerint a honos népességgel összehasonlítva 2013-ban

Forrás: https://www.ksh.hu/docs/szolgáltatások/sajtoszoba/seemig_sajto_reszletes.pdf, illetve Blaskó-Gödri 2014

A kialakult egyenlőtlen csere egy további elemeként az elvándorolt fiatal és viszonylag jól képzett réteg rendkívül aktív és foglalkoztatottsági rátája messze magasabb, mint a kibocsátó népességé. Ami azt is jól mutatja, hogy ez az elvándorló népesség nagyon jól kiszolgálja a fogadó gazdaságok munkaerőigényeit, miközben a kibocsátó ország gazdasági aktivitási adatai alapján a cserébe a rendkívül jelentős szerepet játszó betelepülő tőke és az így kialakult gazdasági szerkezet csak korlátozottan biztosított stabil munkát a nem vándorok részére, különösen a 2010-es évekig. E globalizációs és nyitási kudarc már csak az elvándorlási oldal felől is sokban megágyazott a 2010-es években lezajló politikai fordulatnak. De ehhez még hozzájárult a bevándorlók felől érzékelt migrációs versengés egy a jóléti biztonságában megsérült és hihetetlenül nyitott gazdaság feszültségeivel küszködő társadalomban. Ez a migrációs versengés természetesen csak az adott szociális és jóléti versengésen alapuló rendszer, és az azt működtető politikusok optikájában vált óriásivá, mégis látnunk kell, hogy a közvéleménykutatásokban is megfigyelt jelenségnek volt materiális alapja.

52. ábra. A Magyarországról kivándoroltak megoszlása tevékenységük szerint 2013-ban

Forrás: https://www.ksh.hu/docs/szolgaltatasok/sajtoszoba/seemig_sajto_reszletes.pdf, illetve Blaskó-Gödri 2014

A fiktív cserének a bevándorló oldalát nézve, Magyarország bevándorlási struktúrája nagymértékben és stabilan a szomszédos államokon nyugszik, amely történeti migrációs rend

az etnikai kapcsolatokon túl részét képezi egy tartósan, rendszereken áthúzódóan fennálló regionális gazdasági egyenlőtlenségi rendszernek is (Lásd még Éber 2020, 124-138). Mindeközben Magyarország a szocialista blokk fennállása idején a globális változások és a keleti blokk sajátos érdekei mentén aktív kapcsolatokat épített ki olyan blokkbeli és harmadik világbeli országokkal, amelyek közül Vietnám maradt meg számottevő partnerként a poszt-socialista időszakra is. A többiek (Lengyelország, Líbia, Kuba) súlya ekkora visszaesett. A kapcsolatrendszer ilyen irányú változásának oka nem feltétlenül keresendő közvetlenül a politikai kapcsolatok átalakulásában (bár ez is fontos), hiszen a gazdasági szerkezet megváltozása is nagyban hozzájárulhatott a leépüléshez. Magyarország textilipara az 1990-es évek elejét követően leépült, megszűntek/leálltak a bányák, illetve éppen befejeződtek olyan nagy beruházások, mint a beremendi cementmű, ahol jelentősebb lengyel külföldi munkaerő dolgozott (Kovács 2008). Más oldalról Magyarország elvesztette erős és valós migrációs kapcsolatait az észak-afrikai és közel-keleti államokkal, ami jól mutatja a neoklasszikus elméletek hiányosságait, hiszen a jövedelmi érdekek fennmaradása nem biztosította a tömeges migráció fennmaradását. Magyarország emiatt olyan országokkal áll migrációs fogadói kapcsolatban, amelyek maguk is fontos kibocsátók a tágabban vett Nyugat irányában, azaz ők maguk is egy kiürülő térséget képviselnek.

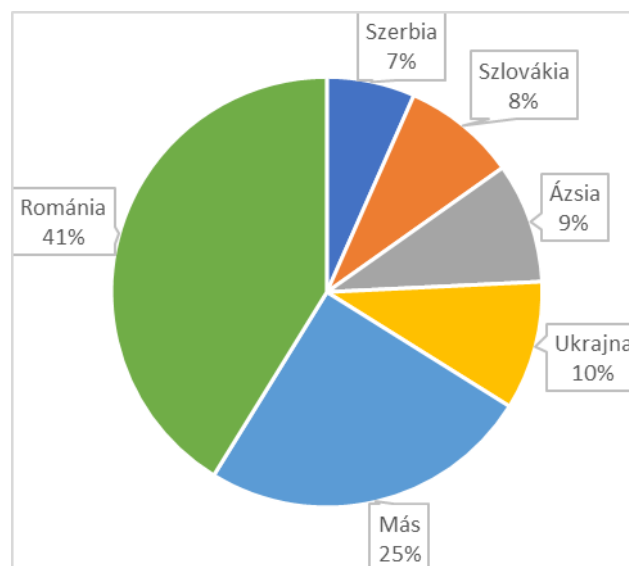
A bevándorlók körében megfigyelhető magasabb képzettségbeli és foglalkoztatottsági szinteket és annak mechanizmusát jól mutatják a 2016-os mikrocenzus adatai, amelyek sok tekintetben összhangban vannak a 2000-es és 2011-es népszámlálási adatokkal (Melegh-Sárosi 2015, Melegh - Papp 2018, Gödri et al. 2013, Gödri 2017).³⁷ Ezt az elemzést a legfontosabb küldő államok szülőtteire végezzük el, akik az összes külföldön születettnek több mint a háromnegyedét teszik ki. Ugyanezen arány szerint a szomszédos országokban született bevándorlók a teljes bevándorló népeség 65 százalékát teszik ki, amely arányt még a Kínából és Vietnámból érkezők emelik meg jelentősebben. A Magyarországon élő bevándorlók körében még a Németországból származók jelentenek komolyabb bevándorló népeséget, de őket most az elemzésből kihagyjuk sajátos társadalmi összetételük és a velük kapcsolatos sajátos attitűdök miatt. Az összes többi csoport a képzelt Kelet-Nyugat lejtőn „alacsonyabb” civilizációs és fejlettségi szintet jelent a Magyarországon élők számára (Melegh 2006, Melegh et al. 2016,

³⁷ Az adatbázis összeállításában köszönettel tartozom a KSH népességstatisztikai csoportjának (Kovács Marcell etc.) Az eredmények első közlése a következő publikációban történt: Melegh-Papp 2018.

Zakariás 2018, Pulay 2006) és ez a szempont a versengési hipotézis miatt fontos lehet számunkra. Elemzésünkben külön figyelembe vesszük a magyar nyelv ismeretét, amelyet az etnikailag, és történetileg kötődő népességként kezelünk azokkal szemben, akik ezzel a kompetenciával nem rendelkeznek. Ugyanígy külön figyeljük az érkezési dátumot is, hiszen komoly különbséget jelent, ha valaki tíz évnél kevesebb időt töltött el az országban vagy annál többet.

2016-ban a 25-64 éves külföldön született emberek majd kétharmada beszélt magyarul, ami jól jelzi, hogy az ország vonzereje leginkább az etnikailag kötődő csoportokra terjed ki. A szomszédos országokból, Ukrajnából, Romániából, Szerbiából és Szlovákiából származók körében ez az arány meghaladja a háromnegyedet, ami azt jelezheti, hogy esetükben számos nyelvi és kulturális akadály érvénytelen.

53. ábra. A 2016-ban Magyarországon élő külföldön született népesség megoszlása küldő országok szerint

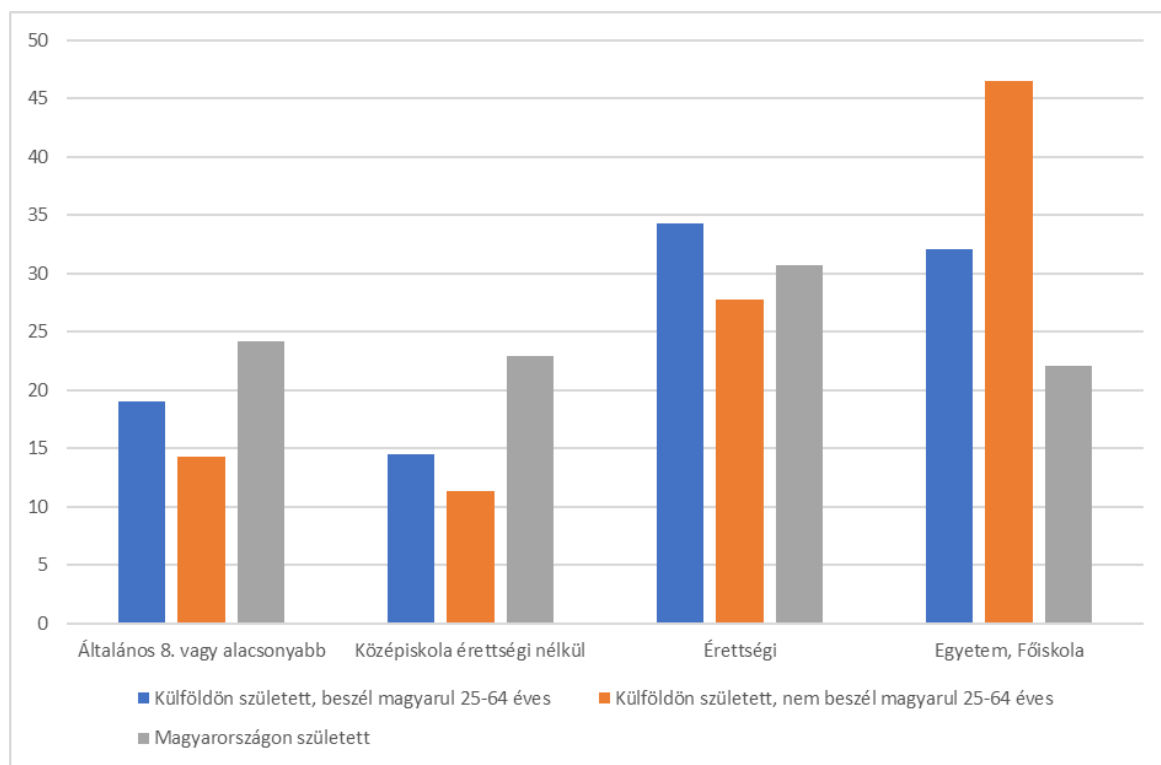

Forrás: saját számítás. Microcenzus 2016

Az iskolázottság általánosan magasabb szintje a legfontosabb bevándorlói csoportok körében, más tényezőkkel összevetve igen érdekes és elsőre meglepő mechanizmusokat mutat. A magyarul NEM beszélő bevándorlók körében átlagosan magasabb az iskolázottsági szint, mint a magyarul beszélők esetében: a magyarul nem beszélők között minden második ember

felsőfokú végzettséggel bírt, azokkal szemben, akik beszélték a nyelvet, és ahol csak majd minden harmadik ember volt ennyire képzett.

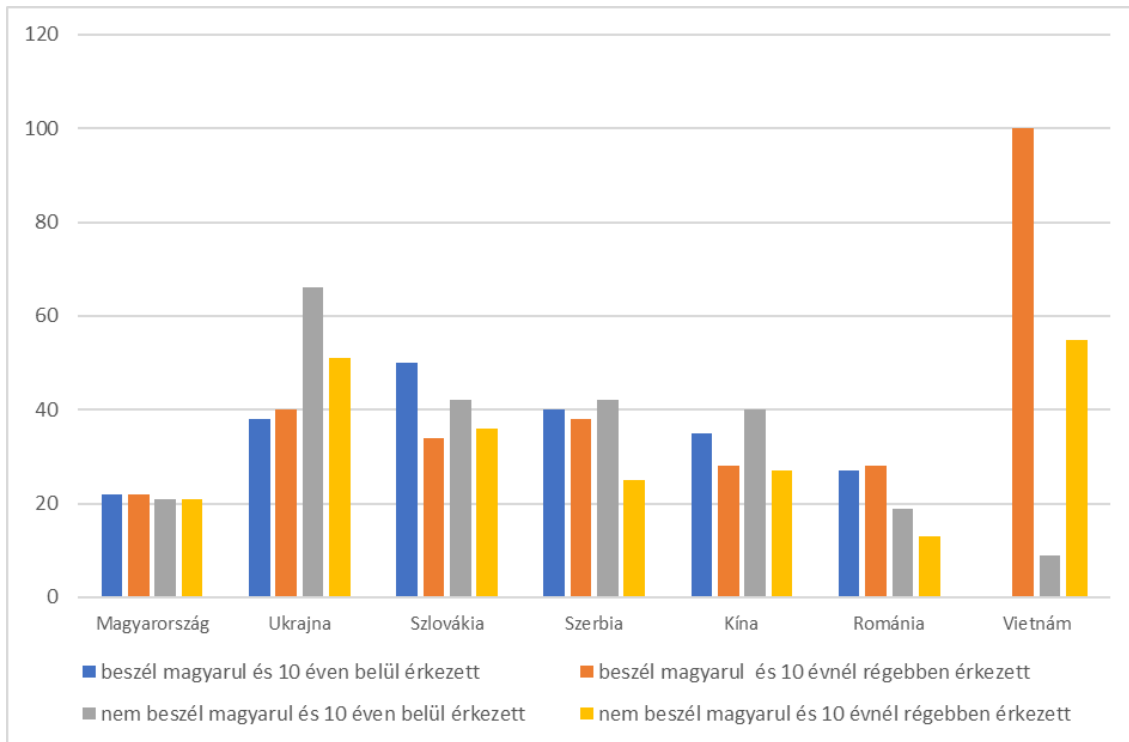
54. ábra. A 25 évnél idősebb népességen belül az iskolai végzettség és a magyar nyelv ismerete 2016-ban

Forrás: saját számítás. Microcenzus 2016

Ez az „előny” a magyarul nem beszélők körében jelentősen változik származási országok szerint (56. ábra). A Romániából érkezett magyarul nem tudók esetében érkezési időponttól függetlenül alacsonyabb a felsőfokúak aránya, mint a befogadó közösségen belül. Az érkezési időponttal összekötve ez a különbség Szerbia viszonylatában is eltűnik.

55. ábra. A 25 évnél idősebb népesség felsőfokú iskolai végzettség aránya, érkezési idő, nyelv és származási ország szerint 2016-ban Magyarországon

Forrás: saját számítás. Microcenzus 2016

2016-ban a főbb küldő országok tekintetében a 15-64 éves bevándorlók nagyobb arányban voltak foglalkoztatottak a Magyarországon született népességgel szemben.

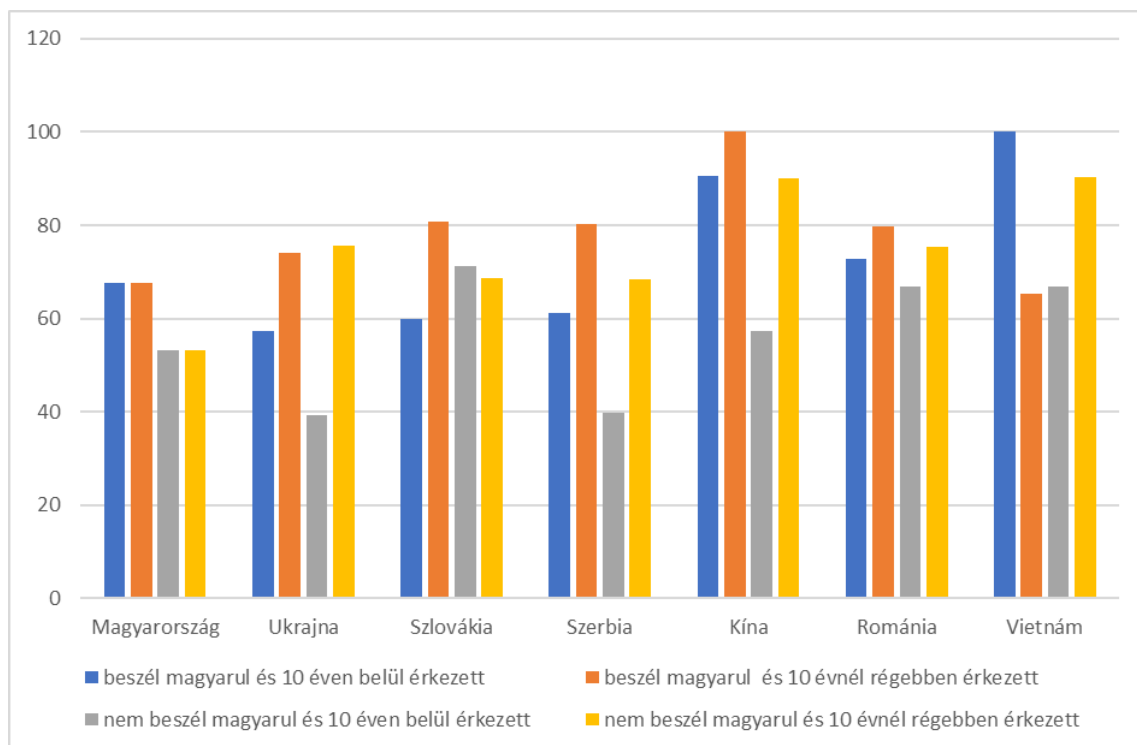
10. táblázat: 15-64 évesek közötti aktivitási arányok születési ország szerint Magyarországon, 2016

	Foglalkoztatott	Munkanélküli	Inaktív kereső	Eltartott	Összesen
Magyarország	67,5	3,8	15,3	13,4	100,0
Ukrajna	66,2	5,1	13,6	15,1	100,0
Szlovákia	68,5	3,4	11,3	16,9	100,0
Szerbia	68,9	4,3	8,8	18,0	100,0
Kína	71,4	0,5	3,1	25,0	100,0
Románia	77,1	4,2	10,5	8,2	100,0
Vietnám	79,7	0,0	3,2	17,1	100,0

Forrás: saját számítás. Microcenzus 2016:

A megfigyelt különbségeket az érkezés időpontja és a nyelvtudás sokban befolyásolja. Az 53. ábra szerint a Magyarországon született, de magyarul nem tudó népesség jóval alacsonyabb arányban került alkalmazásba, mint a magyarul (is) tudók. Ez persze egy kicsi népesség, de mutatja, hogy lehetnek komolyabb integrációs problémák. Ugyancsak viszonylag alacsony foglalkoztatotti arányt látunk azok körében, akik nem beszélnek magyarul és 10 éven belül érkeztek, amely egyrészt összefüggésben lehet a tanulmányaikat végző fiatalok arányával, illetve a nyelvi nehézségek miatti integrációs problémákkal.

56. ábra. A 15-64 éves bevándoroltak foglalkoztatottsági aránya érkezési idő, származási ország és nyelvtudás szerint Magyarországon, 2016

Forrás: saját számítás. Microcensus 2016

Azonban a nyelvtudáson túlmenően más problémák is felmerülhetnek, hiszen a 10 éven belül érkezett magyarul (is) tudó bevándorlók is alacsony értékeket mutatnak Ukrajna, Szlovákia és Szerbia viszonylatában. Ennek egy része betudható az iskolai tanulmányoknak, miközben felhívja a figyelmet a társadalmi tőke hiányából vagy valamilyen típusú diszkriminációból fakadó problémákra, illetve országonként eltérő történeti kapcsolatrendszer érvényesülhet. Az érkezési idő fontos szelekciós (továbbvándorlási) és/vagy integrációs mechanizmusokat jelez,

hiszen 10 évnél hosszabb Magyarországon való tartózkodás után a foglalkoztatottsági mutatók az adott korcsoportokban jobbak, néhány küldő ország esetében kiugróan jobbak.

Összességében, mint azt már jeleztük a fenti statisztikai kép több tényező együttes hatását tükrözi. Szerepet játszhat benne a migrációs minták történeti változása, így például kevésbé kvalifikált és foglalkoztatott népesség érkezik a korábban bevándoroltakhoz képest (pl. Vietnám esetében), amely átalakulásban szerepet játszhat, hogy Magyarország is veszíthet vonzerejéből. Az is felvethető, hogy akik nem találnak munkát, idővel továbbállnak, aminek következtében az integrálódtak felé billen el a mérleg, amely mechanizmus az Európai Unióba való továbbvándorlás miatt könnyen érvényesülhet. Emellett a diákok aránya és mozgása is befolyásolja az arányokat.

Ezért nagyon fontos, hogy többváltozós elemzéssel igazoljuk, hogy a foglalkoztatottság milyen kauzális viszonyban áll az egyes tényezőkkel és logisztikus regresszió alapján lássuk, hogy mi hat a foglalkoztatottsági esélyhányadosra.

A logisztikus regressziós modell segítségével igazolni lehet, hogy a foglalkoztatottság esélyhányadosát emeli az iskolázottsági szint növekedése, ha valaki a fő migrációs partner országokban született, illetve ha magyarul beszél. Sőt, ha statisztikai kontroll alatt tartjuk az iskolai végzettség szintjét, a magyar nyelv ismeretét, akkor a fő migrációs partnerországokban született népességben általában, de különösen a Romániában, Kínában és Vietnámban születettek körében a foglalkoztatottság esélyhányadosa magasabb, mint a honos népességé. Másképpen megfogalmazva, az adott országokban született népesség foglalkoztatottsági valószínűsége, illetve a felsőfokú végzettségűek aránya magasabb, és a honos népesség ezt az adott munkaerőpiacon versenyként érheti meg, különösen foglalkoztatottsági feszültségek esetén.

11. táblázat: A munkaerőpiaci integráltságra vonatkozó esélyhányadosok a foglalkoztatottságra ható tényezők logisztikus regressziója alapján Magyarországon, 2016³⁸

	B	S.E.	Wald	df	Sig.	Exp(B)
Magyar és mások (ref: magyarul beszél)	-0,341	0,008	1672,968	1	0,000	0,711
nem magyar (ref: magyarul beszél)	-0,523	0,012	1962,396	1	0,000	0,593
nem mond (ref: magyarul beszél)	-0,309	0,009	1194,851	1	0,000	0,734
külföldön született (ref: Magyarországon született)	-0,423	0,012	1155,947	1	0,000	0,655
Romániában született (ref: Magyarországon született)	0,775	0,014	3048,054	1	0,000	2,171
Szerbiában született (ref: Magyarországon született)	0,430	0,023	351,138	1	0,000	1,537
Szlovákiában született (ref: Magyarországon született)	0,531	0,022	595,242	1	0,000	1,701
Ukrajnában született (ref: Magyarországon született)	0,153	0,019	67,554	1	0,000	1,165
Vietnámban született (ref: Magyarországon született)	1,701	0,044	1481,708	1	0,000	5,477
Kínában született (ref: Magyarországon született)	1,127	0,027	1785,320	1	0,000	3,085
Legfeljebb középfokú érettségi nélkül (ref: Legfeljebb 8 általános)	0,996	0,003	117679,481	1	0,000	2,706

³⁸ Az elemzés lefuttatásában köszönettel tartozom a KSH népességstatistikai csoportjának (Kovács Marcell és Kovács Benedek).

dc_2007_22

Legfeljebb érettségi (ref: Legfeljebb 8 általános)	1,196	0,003	176666,532	1	0,000	3,308
Felsőfokú (ref: Legfeljebb 8 általános)	1,706	0,003	253275,640	1	0,000	5,509
Tanul (referencia nem tanul)	-4,921	0,012	155749,268	1	0,000	0,007
Kevesebb mint 10 éve érkezett. (ref: 10 évnél hosszabb ideje érkezett)	-0,028	0,000	117851,446	1	0,000	0,972
Férf (ref nő)	0,730	0,002	130202,278	1	0,000	2,075
Megyei jogú város (ref főváros)	-0,116	0,003	1226,657	1	0,000	0,891
Egyéb város (ref főváros)	-0,107	0,003	1229,867	1	0,000	0,898
Község (ref főváros)	-0,118	0,003	1403,214	1	0,000	0,889
Interakciós hatások						
Tanul és Legfeljebb 8 osztály	2,716	0,019	21197,886	1	0,000	15,121
Tanul és Legfeljebb középfokú érettségi nélkül	1,550	0,013	13952,549	1	0,000	4,710
Tanul és Legfeljebb érettségi	2,823	0,015	37743,988	1	0,000	16,834
Konstans	0,701	0,013	2753,525	1	0,000	2,016
Nagelkerke R Square						0,346
a. Variable(s) entered on step 1: Anyanyelv, O_hazai, O_roman, O_szerb, O_szlovak, O_ukran, O_vietnami, O_kinai, isk4, Tanul, KEV, Nem, TTIP, Tanul * isk4 .						

Forrás: saját számítás. Microcenzus 2016

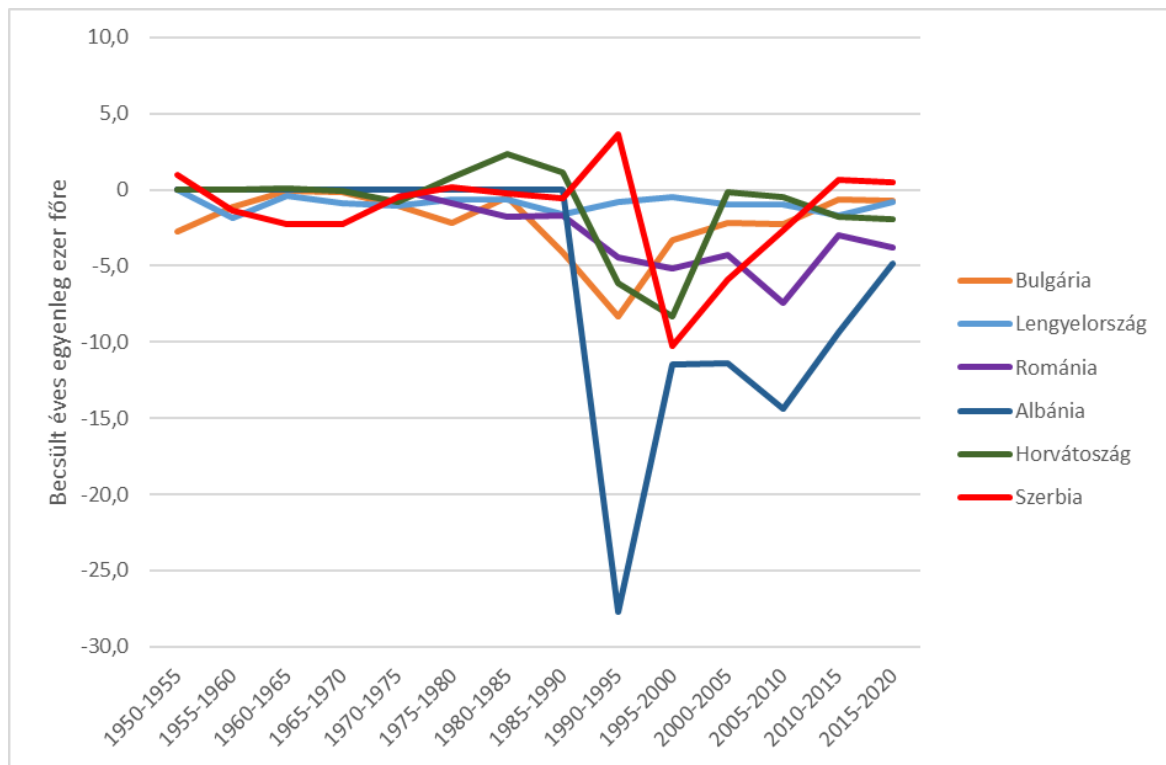
Tehát nemcsak vándorlási hullámok érték Magyarországot társadalmilag válságos időkben, hanem még migrációs versengés is kibontakozhatott adott társadalmi feltételek között, mégpedig jelentősebb elvándorlás közepette. Kulturálisan elzárkózó, és a globalizációs nyitástól

tartó, a korábbi relatív jólétét védő népesség esetében ez egyértelműen komplex nemzeti veszteségként értelmeződhet, különösen akkor, ha a „keletibb” bevándorlóknak versenyhátrányt látnak. Jól mutatják ezt már a 2000-es évek eleji adatok is, amelyek szerint a lakosság már ekkor kiugróan magas arányban félt a munkahelyek elvesztésétől, utasította el a fiktív migrációs cserét és tartotta negatívnak a bevándorlási folyamatot (Avramov 2008, Gödri 2010c). A 2003-as felmérés szerint a magyar válaszadók mindösszesen 9 százaléka értett egyet azzal, hogy a külföldiek szükséges munkát végeznek el a hazaiak által el nem végzett munkaterületeken, és 51 százalék gondolta azt, hogy a külföldiek elveszik a munkát. Sőt, a European Social Survey tanúsága szerint már 2002-ben a mért összes ország közül leginkább a magyar válaszadók kardoskodtak amellett, hogy az akár kis számban is érkező szegényebb, nem európai embereket nem szabad befogadni (ESS 2002, Bogáromi 2015). A fejlődési típuselemzés így közelebb visz minket a „pánik” történeti-materiális megértéséhez, amit ha beágyazunk a diskurzív változásokba, akkor végképp elő fog tűnni a materiális és diskurzív folyamatok interakciójának történeti ereje. Az autoriter irányba való mozdulás és a radikális migránsellenesség ugyanis nem egyszerűen csak kormányzati propaganda eredménye az adott társadalmakban.

III.4.2. A globalizációs sokk és kelet-európai országok az elvándorlás fogságában (Albánia, Bulgária, Horvátország, Lengyelország, Románia és Szerbia)

A második típusú országok az első típusú országokhoz hasonlóan indultak, ellenben nem figyelhetünk meg tartós átmenetet a pozitív vándorlási egyenleg irányába, amint azt a tranzíciós elméletek előírják. Ez nemcsak azt jelenti, hogy ezek az elméletek korlátozott érvényességgel bírnak, hanem az általános kelet-európai kontextuson belül az adott országok elkülönülő fejlődési mintát követtek már az államszocializmus idején, de különösen a versengő kapitalizmus térnyerésével. Ezek az országok váltak Kelet-Európában az uniós migrációs rendszer nagy kibocsátóivá a harmadik fejlődési típussal együtt, amely utóbbi országok azonban az oroszországi migrációs rendszernek is szerves részei maradtak és fejlődésük sajátos elemeket mutat.

12. ábra. Vándorlási egyenleg a mindvégig kibocsátó országokban, 1950–2010

Forrás: United Nations (2019) WPP

Az általános tendenciák távlatából ezekben az országokban a migrációs egyenleg igen kevés kivételtől eltekintve, mindvégig negatív volt, és az adott országok lakossága, leszámítva kisebb és sok tekintetben egyedi időszakokat (Jugoszláv polgárháború, Ukrajna összeomlása 2014-től és masszív vándorlás Lengyelország irányában) nem tapasztalt meg nagymértékű vagy huzamosabb beáramlást.

Ezen országok egy része már a szocializmus idején komolyabb elvándorlási veszteséggel kellett, hogy szembenézzon, amely exodusok a térség félperifériás jellegével, bonyolult etnikai viszonyaival, és az állami erőszakkal voltak összefüggésben. Ez a történeti háttér sok szempontból megágyazott a globalizációs nyitással összefüggő nagy elvándorlásnak a kilencvenes évektől. A szocializmus idején Bulgária esetében az elvándorlási többlet összekapcsolódott a török kisebbség nagyarányú kivándorlásával (Rangelova - Vladimirova 2004, 8). Ugyanakkor úgy tűnik, hogy ennek a kivándorlásnak az oka nem csak az azonnali etnopolitikai megfontolásokban keresendő, bár azok mindenképp szerepet játszottak benne. Az első hullám a hetvenes években volt, amikor mintegy 130 ezer ember vándorolt ki Törökországba. Ebben az időszakban a célország, Törökország még szegényebb volt, mint Bulgária. Viszont ez a különbség a nyolcvanas évekre eltűnt, sőt Törökország megközelített a

világátlag 80 százalékát az UNCTAD adatai komparatív GDP adatai alapján, míg Bulgária stagnálni kezdett a 60 százalékos szinten. Vagyis a Bulgária és Törökország közötti viszonyban az etnikai tisztogatás, és az amiatti „menekülés” könnyen lehet a makrogazdasági romlás viselkedési és ideológiai lecsapódása is. Ez azt jelenti, hogy az etnikai szempontok, az államszocializmus felbomlása, a gazdasági hierarchia és az egy főre jutó GDP összeomlása együttesen hozták létre azokat a forgatókönyveket, amelyek a nagyméretű kivándorlás alapjául szolgáltak. Valószínűleg hasonló történeti fejlődés ment végbe Romániában is a magyar, a zsidó és a német kisebbségek esetében, ahol az állami politika és a gazdasági egyenlőtlenségek és lehetőségek kapcsolódtak össze az etnikai kötődésekkel (Horváth-Kiss 2015)

Ezen általános tendencián belül a rendszerváltás sokkja szélsőséges elvándorlási értékeket produkált az 1990-es évek elején, ami különösen fontos kérdéseket vet fel a masszív elvándorlás okait illetően. Egyes országok, mint Bulgária és Albánia, világméreteken is kiugró exodust produkáltak a mínusz 10 és különösen a mínusz 35 ezrelékes nettó elvándorlással. Románia viszonylag jobb adatai valószínűleg a népszámlálásban rejlő „hibáknak” köszönhetőek, azaz a távollevőket otthonlakóként diktálták be. Így a valós elvándorlás tényleges nagyobb volt, mint azt a népszámlálások mutatták (Horváth-Kiss 2015). A sokszerű kilencvenes évek eleji romlás szabálya alól csak Lengyelország volt kivétel, amelynek okát éppen a viszonylag sikeres globalizációs nyitásban kereshetjük.

Az 1950-es években és az 1960-as évek elején ezek az országok még nagyon hasonlítottak az első csoport államaihoz. Azonban már a korai szakaszban egyes országoknak viszonylag nagyarányú volt az éves átlagos vándorlási vesztesége, mínusz 5 ezrelék körüli. Később, az 1960-as évek végén és az 1970-es évek elején Románia és Bulgária mintha egy ideig, az állami segédlettel zajló és kisebb népcsoportokat érintő szervezett kivándoroltatás ellenére, az első típusban látható migrációs átmenetet követnék az államszocializmus előrehaladtával, amely időszak relatív jólétük csúcspontja volt e korszakban (Horváth-Kiss 2015, 96-99, Antoniya et al. 2013, 15). Ez a javulás azonban rövid életűnek bizonyult. Szerbia hasonló pályát futott be, de azzal a különbséggel, hogy a kilencvenes évek eleji és közepi polgárháború idején nagyobb számban fogadott be bevándorlókat, etnikai menekülteket és a 2010-es években enyhe bevándorlási többletet mutatott, miközben ugyanúgy megtapasztalta a sokszerűen magas elvándorlást a kilencvenes évek második felében és a 2000-es évek első felében (Lukic et al. 2013, 11-14, 24).

12. táblázat: A 2. típusba tartozó egyes államok egy főre jutó GDP-jének (2015-ös konstans USA dollár) világátlaghoz viszonyított aránya (1990-2010)

	1990	1995	2000	2005	2010	2015	2019
Albánia	23,81%	21,73%	24,70%	30,29%	38,00%	38,82%	41,08%
Bulgária	62,31%	56,47%	47,83%	59,69%	67,14%	69,29%	74,09%
Horvátország	121,85%*	102,18%	112,45%	128,95%	124,04%	115,30%	121,69%
Lengyelország	76,05%	80,41%	92,68%	98,59%	115,40%	123,73%	133,43%
Románia	72,25%	63,85%	58,56%	72,40%	80,69%	87,97%	99,15%
Szerbia	45,89%*	32,65%	37,69%	46,55%	50,22%	48,40%	54,74%

* Az időben legközelebbi, rendelkezésre álló információk alapján, illetve arányosítással pótolva. Forrás: UNCTAD 2020

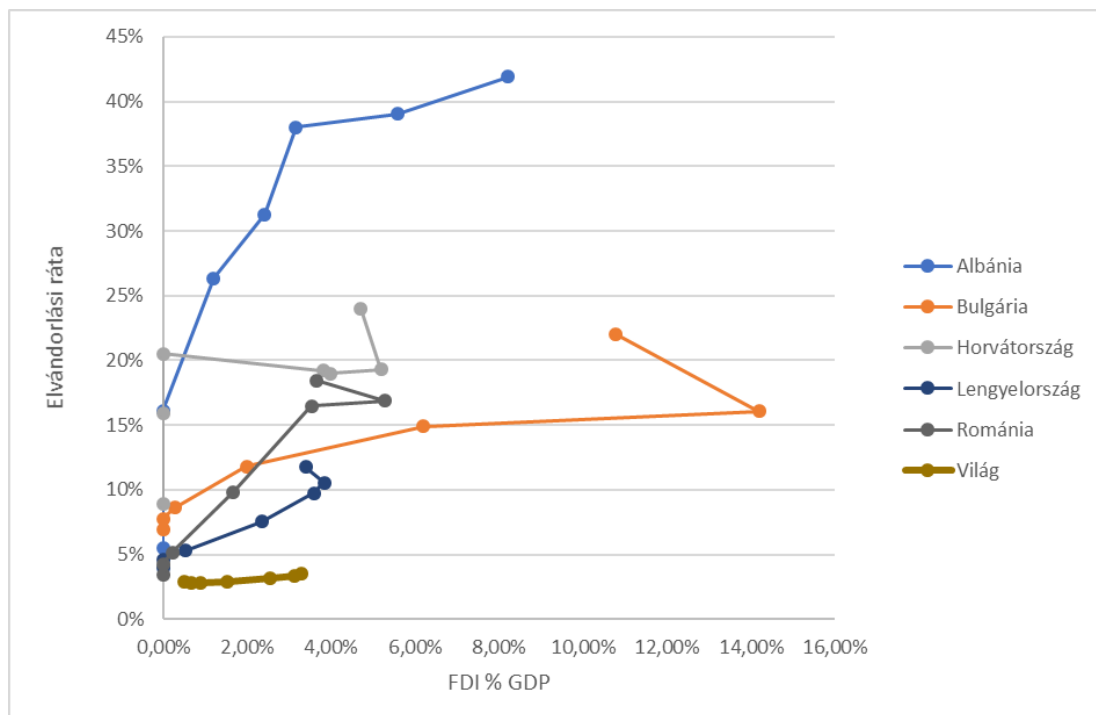
Az adott országok relatív jövedelmi pozíciójának történeti változása sokban magyarázza a megfigyelt migrációs egyenlegeket, és azt is, miért élhették meg ezen országok a globalizáció és migráció összefüggésrendszerét az elmúlt 30-40 évben másképpen, mint Magyarország vagy Csehország. E típus országai, Horvátországot leszámítva, a világátlag alatti relatív jövedelmi értékekkel indultak neki a globalizációs időszaknak, ami sok esetben már a szocializmus utolsó periódusának gazdasági válságaival függött össze. Lengyelország, Románia, Bulgária és Albánia is komoly ellátási problémákkal küszködött már a nyolcvanas években, ami általánosabb politikai válságot eredményezett. Romániában és Lengyelországban a külföldi eladósodás, az adósságvisszafizetés és az így előálló piaci hiányok hatására nagyon komoly társadalmi feszültségek halmozódtak fel. Így ezen országokban, szemben Csehszlovákiával és Magyarországgal, a rendszerváltás nem a viszonylag stabil jólét megszakadása volt, hanem egy válságos időszak újabb állomása azzal kecsegtetve, hogy legalább az ellátási gondok megszűnnek és a politikai szabadságjogok javulnak. A rendszerváltás persze a társadalmi válságot még jobban elmélyítette, de a kezdeti megtorpanás után relatív jövedelmi szempontból emelkedésnek indultak ezek az országok, és szemben az első típusal, a kilencvenes évek végétől folyamatosan javítottak a pozícióikon. Kevésbé figyelhető meg az első típus relatív stagnálása. Mint jeleztük Horvátország sok szempontból kilóg a csoportból, és e tekintetben inkább az első típus nehézkes jóléti típusú visszakapaszkodását mutatja, amely küzdelmet tetézték a polgárháború súlyos következményei.

Mindeközben Lengyelországot leszámítva a térség többi országához és az EU átlagához viszonyítva viszonylag alacsony újraelosztási szinteket értek el adó- és járulékbévitel szempontjából. Ez különösen így volt Albániában, Bulgáriában és Romániában (World Bank

2020). Tehát nem követték a jóléti országcsoporthoz tartozó államait a relatíve magas redisztribúciós szintek fenntartásában, ami további löketet jelenthetett az elvándorlás irányába is (Hárs 2016, 2019, Haas et al. 2018, 23-24).

Összefoglalóan azt mondhatjuk, hogy e típusú társadalmak a nyolcvanas és kilencvenes évek súlyos válságai után, paradox módon a hosszú távú jövedelemjavulásnak is köszönhetően megszorulnak az elvándorló státuszban az európai piaci integrálódás közepette. Tehát e társadalmak mobilabb csoportjai élettörténeti szinten pozitív fejleményeket, szabadabb utazást és jövedelembővülést tapasztalhattak meg, szemben azokkal a társadalmakkal, amelyek leginkább saját, regionális szempontból privilegizált pozícióinak a védelmével voltak elfoglalva. Ez kihathatott a migrációs folyamatok megítélésére és megélésére, hiszen az elvándorlás magas szintje, az alacsonyabb szociális védelem kisebb jóléti versengés ebbe az irányba mutatott. Ez pedig befolyásolta a közvélekedést, mint azt később látni fogjuk.

13. ábra. FDI GDP-hez viszonyított 10 évvel korábbi aránya (1980-2010) és az elvándorló állomány kibocsátó népességhez mért aránya (1990-2019)

Forrás: World Bank 2020, United Nations (2019) Trends, United Nations (2019) WPP

A 10 évvel korábbi külföldi tőkebefektetési arány és az elvándorlási szintek alakulása e típuson belül az első típushoz képest változatosabb képet mutat.³⁹ Egyrészt találunk olyan országokat, Albániát és Horvátországot, amelyek igen magas elvándorlási szintről indulnak már az 1990-95 közötti időszakban. Az egyes országok tőkebeáramlása magas a világtátlaghoz képest, de Albániát és Bulgáriát kivéve nem kiugró. Jellemzőbb a népességarányos kivándorlási állomány éles emelkedése, többek között a relatív jövedelmi szint növekedése miatt, és a tőkebeáramlás mérsékeltebb emelkedése. Ez a típus általában kevésbé volt nyitott a tőkebeáramlás szempontjából, különösen, ha a másik típusba tartozó országok közül pl. Magyarországgal adataival vetjük egybe. Úgyis fogalmazhatunk, hogy az első típusba tartozó országokkal összevetve, ezek az országok (talán Románia kivételével) hosszabb távon nem vonzottak nagyobb arányban globális ipari tőkét magukhoz azért, hogy az ipar visszanyerje gazdasági részesedését.⁴⁰ Mintha ezek az országok az új nemzetközi munkamegosztás relatív vesztesei lettek volna ipari szempontból (vagy másképpen fogalmazva elkerülték volna a szuperglobalizációs állapotot). Hiszen velük szemben más térségbeli államok (Csehország, Szlovákia, Magyarország) a 2010-es évek közepéig sikerrel növelték iparuk erejét bizonyos ágazatokban, vagy legalábbis részben visszanyerték kapacitásaikat és egy komplex, bár külső függésen alapuló ipari rendszert építettek ki (Bohle-Greskovits 2012, 88., Éber et al. 2009). A szocialista ipar az elvándorló típusban ténylegesen összeomlott, és hosszabb ideig nem épült a helyére a korábbi gazdasági arányokat felmutató ipar a kedvező munkaerőellátottság és bérvizonyok ellenére (Melegh 2013b). Paradox módon a kisebb nyitottsággal ezek az országok fejlődési potenciálokat is meg tudtak őrizni maguk számára, mint azt a relatív jövedelmi adatok alakulása mutatta. Bár még így is messze az európai és globális átlag feletti volt a külföldi tőkétől való függésük, amint az az egész térséget jellemezte.

³⁹ Szerbia adatai 1990 és 2007 között nem állnak rendelkezésre FDI tekintetében, ezért az elemzésből kihagytuk.

⁴⁰ Manufacturing, value added (% of GDP), <https://data.worldbank.org/indicator/NV.IND.MANF.ZS?end=2019&locations=CZ-HU-PL-AL-RO-RS-SI-SK&start=1995&view=chart> hozzáférés: 2021. február 22.

13. táblázat. A mezőgazdasági foglalkoztatottak összes foglalkoztatotton belüli aránya a mintában szereplő országokban (1990-2010)

	1990*	1995	2000	2005	2010	2015	2019
Albánia	55,91%	54,26%	51,59%	47,21%	42,08%	41,36%	36,69%
Bulgária	19,54%	16,80%	13,20%	8,94%	6,82%	6,86%	6,39%
Horvátország	22,37%	20,64%	16,55%	17,30%	14,25%	9,23%	5,96%
Lengyelország	25,57%	22,63%	18,67%	17,38%	13,05%	11,53%	9,23%
Románia	29,78%	40,33%	45,21%	32,29%	31,01%	25,59%	21,71%
Szerbia	26,70%	27,55%	26,34%	23,32%	22,34%	19,41%	15,46%

Forrás: World Bank WDI 2020

Ezen országok a nyolcvanas évek végén nemcsak szegényebbek voltak, és kisebb arányban tudtak külföldi tőkét bevonni, hanem egyben jóval nagyobb arányban foglalkoztattak embereket a mezőgazdaságban, ha ezeket az országokat az első fejlődési típussal vetjük egybe. Sőt a kezdeti válság idején ez az arány több országban megnőtt, ami a globális szintű modellünk szerint komolyabb elvándorlást tud generálni. Ilyen ország volt Szerbia és Románia. Albánia egészen magas szintről indul, és amennyiben a mezőgazdaság gazdasági hozzájárulását vizsgáljuk, akkor a szocialista ipar összeomlása következtében a mezőgazdaság szerepe nem, hogy nem csökkent, hanem jelentősen meg is nőtt a kilencvenes évek első felében. (Melegh 2013a, 26). Hasonló tendenciák voltak megfigyelhetőek Bulgáriában és Lengyelországban a kilencvenes években egyaránt, a részarányok kisebb mértékben nőttek ezekben az országokban is (uo.). Tehát Horvátországot leszámítva a rendszerváltás sokkját követően részleges és időleges reagrárosodás következett be a szocializmus bukása és a nyitás következtében, amely együttes válság még inkább elvándorló pályára helyezte ezeket az országokat az adott gazdasági és társadalmi szerkezetben. Ennek mechanizmusát Románia esetében Horváth és Kiss úgy ragadja meg, hogy a szocialista időszakban kiépült ipar összeomlása és privatizálása leginkább a kisebb városokat érintette, és itt több folyamat játszódott le egyszerre (Horváth-Kiss 2015). A faluról ingázók többségében visszatértek a falusi paraszti gazdaságokba, illetve néhányan még a városban lakók közül is ezt választották, míg a másik kinyíló lehetőség az elvándorlás volt. Tehát a reagrárosodás éppen a társadalmi válság egyik leágazása volt az elvándorlással együtt, és ezért vált komoly magyarázó erővé a migrációs szintek emelkedésében az agrárfoglalkoztatottak arányának változása már globális szinten is. Mint majd látni fogjuk, hasonló tranzíciós átalakulás zajlott le a térségen belül a harmadik típus országokban is, amelyek elvándorló státuszra váltottak át a globalizációs nyitással.

A mindvégig elvándorló országok típusában, Jugoszláviát leszámítva, a bevándorlás nem jelentett kihívást, sőt az alaptendenciák a csökkenés irányába mutattak, ami csak részben meglepő eredmény. Ugyanis ezek az országok hosszútávon javították relatív jövedelmi pozícióikat. Amennyiben kivesszük a volt jugoszláv tagköztársaságokat, és az ENSZ migrációs mátrixának állományi adatait vesszük alapul, akkor jól látszik, hogy a két típus közel azonos szintekről indul (összességében a népesség 2 százaléka született az országhatárokon túl), és míg az első típus országában ez az arány átlagosan felkúszott a 4 százalékra, addig Bulgária, Románia, Albánia és Lengyelország esetében leesett átlagosan 1,5 százalék körüli szintre. Tehát a legkevésbé sem beszélhetünk bevándorlási hullámról ezekben az országokban abban az értelemben, ahogy ezt az első típus országainál, főképp Csehország és Magyarország esetében felvetettük. Így a globalizációs nyitás időszakában nem érte ezeket az országokat bevándorlási verseny, legalábbis a 2010-es évek közepéig, amikor a menekülthullám elérte a térséget.

Ebből a szempontból az is külön figyelemre méltó, hogy az Eurostat és az OECD jelentései alapján ez a fejlődési típus egy másik szempontból is kimaradt a migrációs versengésből. Lengyelországot leszámítva, amely, mint már jeleztük, ebből a szempontból inkább az első típushoz volt sorolható, ezekben az országokban a külföldön születettek foglalkoztatottsága nem volt magasabb, mint az otthon élő népességé a megfelelő csoportokban (lásd pl. Eurostat 2011, 2020, OECD 2014, 2018).⁴¹ Tehát a számosságukban eleve kisebb kihívást jelentő bevándorlók Romániában, Bulgáriában és Horvátországban a 2010-es években alacsonyabb aktivitási arányokat mutattak a külföldön születettek a 15-64 vagy 20-64 éves korcsoportokban, mint a befogadó népesség. Így valójában nem kellett félni a versenytől, mert az ezen társadalmakba bekerülő moldáviai, oroszországi, albán stb. csoportok társadalmi szempontból nem jelentettek „kihívást”, szemben a visegrádi országok bevándorlóival. Csak imaginált versenytársakkal kelhettek birokra ezen országok lakosai a menekülthullámot megelőzően, míg az első típus esetében volt valóság alapja ennek az érzésnek adott tudati és materiális viszonyok között. Így érthető, hogy ezekben az országokban általában kisebb ellenérzést lehetett összességében megfigyelni a bevándorlókkal kapcsolatban (ESS 2002-2016, Gödri 2008, 138, Kiss Századvég), bár megjegyzendő, hogy egyes konkrét attitűdökben a lengyel válaszadók az első típushoz

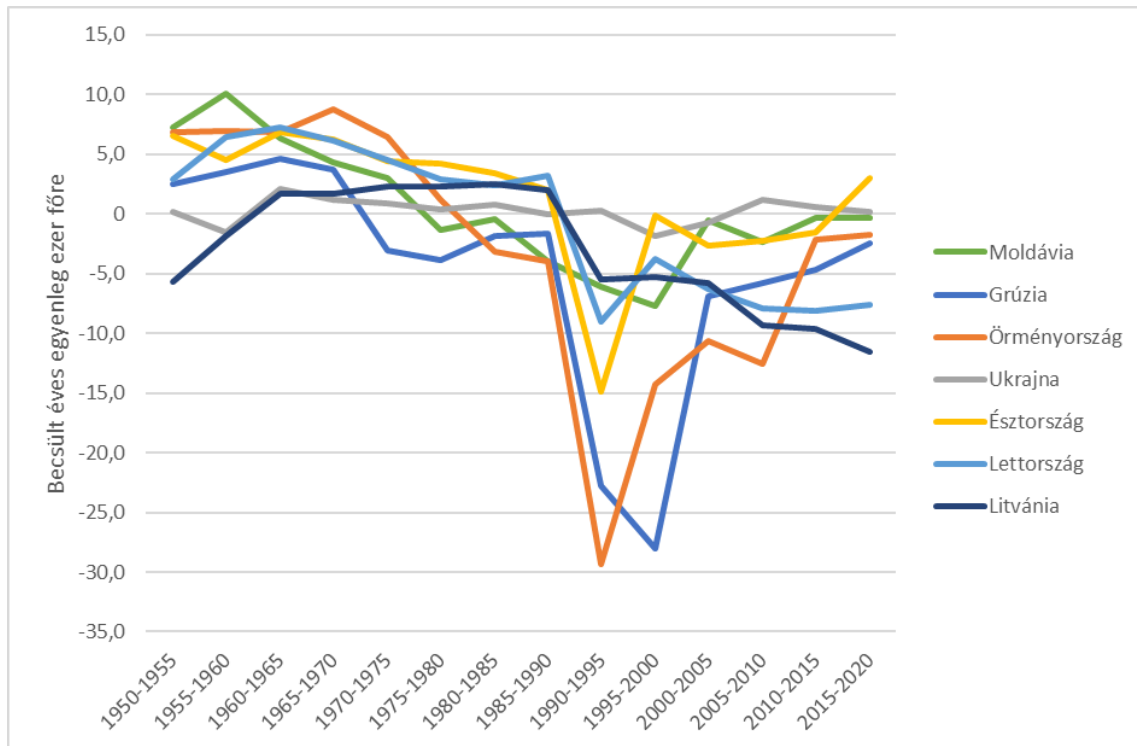
⁴¹ Albánia esetében nem áll rendelkezésünkre adat, mindenesetre az albán statisztikai hivatal közlése szerint összességében 14 162 külföldi tartózkodott még 2018-ban is Albániában. Ez a népesség bizonyára nem jelent kihívást és migrációs versengést a honos lakosság számára. Lásd: <http://www.instat.gov.al/en/themes/demography-and-social-indicators/migration-and-migrant-integration/>

hasonlóan magas szinten utasította el a bevándorlás egyes aspektusait (például. hogy demográfiai szempontból erre szükség lenne). Ez persze azzal is összefüggésben lehet, hogy közvéleményében egy erősen katolikus és konzervatív országról van szó. Mindenesetre, mint azt a diskurzív folyamatok elemzésekor látni fogjuk, a térség ezen országai jóval kevésbé voltak radikalizálhatóak a migránsellenesség kérdésben a jólétevé kelet-közép-európai típusal szemben. Ebben nagy szerepet játszott a masszív kivándorlásuk, hiszen maguk is megtapasztalták a diszkriminációt. Európai szinten azonban, ez már nem így volt. Hiszen ott, mint európai bevándorlók félthették privilégiumaikat a nem európai bevándorlókval szemben, illetve velük kapcsolatban alakult ki jóléti versengés. Talán ezért zárkóztak fel a cseh és a magyar közvéleményhez, amikor azt kérdezték tőlük a Eurobarometer kérdezőbiztosai, hogy jelentős problémának tartják-e a bevándorlást európai (és nem nemzeti) szinten a menekültválság idején. Megjegyzendő, hogy még ekkor is gyakran kerültek az európai átlag alá olyan országok, mint Horvátország és Románia (Eurobarometer 2016, 2018). Mindenesetre e fejlődési típus a bevándorlóellenességet nem a saját hazájában, hanem a migrációs célterületein konstruálhatta meg, ebben már együtt mozogva a kelet-közép-európai jóléti államokkal (Melegh 2016, 2019b, Melegh et al. 2018, Böröcz-Sarkar 2017, Feischmidt-Zakariás 2020). Ezt persze csak a szélesebb diskurzív kontextusban érthetjük meg, amely összekapcsolódott a fenti fejlődési, materiális kontextussal.

III.4.3. Kivándorlási országokká vált posztszovjet tagköztársaságok fejlődésének divergenciája: Észtország, Grúzia, Lettország, Litvánia, Moldávia, Örményország és Ukrajna eltérő útjai

Az egykori Szovjetunió déli és nyugati határvidékén elhelyezkedő posztszovjet országok nagyon sajátos fejlődési mintát mutattak a vándorlási egyenleg szempontjából. A múlt század hatvanas és hetvenes éveiben ezeknek az országoknak még pozitív volt a vándorlási egyenlege, azaz akkor bevándorló területek voltak. Ez annak volt köszönhető, hogy még a rendszerváltás előtt a Szovjetunió más részeiből nagyszámú bevándorlót fogadtak be. E tagállamok esetében a pozitív nettó migrációs egyenleg szintje sokkal magasabb volt, mint a „klasszikus” bevándorlási országoké, főképp a föderatív szerkezet, az államilag is asszisztált belső népességáthelyezés, és a belső spontán mozgás miatt. A Szovjetunió sok szempontból egy óriási olvasztótégely volt, ahol a belső mozgás többféle formában intézményesült.

14. ábra. Vándorlási egyenleg a bevándorlóból elvándorlóvá vált országokban, 1950–2010

Forrás: United Nations (2019) WPP

A Szovjetunió széthullásával komoly elvándorlási krízis alakult ki közös vonásként ebben a térségben, egyrészt a főképp orosz ajkú lakosság átköltözésével, másrészt az Oroszország és az Európa irányába meginduló elvándorlással. A kilencvenes évektől azonban már az egyenlegek is másképpen alakulnak, és ezért külön-külön meg kell mutatnunk az egyes pályákat, illetve az azok közötti különbségeket.

III.4.3.a. Észtország és a jólétet védő kelet-közép-európai országok

A Szovjetunióból induló tagköztársaságok csoportjában már a szocializmus idején is megfigyelhető egyenlőtlenségek a rendszerváltással tulajdonképpen szétrobbantották a poszt-szocialista fejlődési pályákat. Ennek a szétfejlődésnek egyik változata Észtország, amely még a balti testvérállamoktól is részben eltérő pályát futott be a migrációs tényezők szempontjából. A kilencvenes évek közepétől, bizonyos jellemzőket leszámítva, szinte mindenben követi Szlovákia, Szlovénia, Csehország és Magyarország pályáját azzal, hogy

továbbra is nagyobb számban vonz bevándorlókat, szemben a többi balti állammal. Ennek köszönhetően egyenlege a legutóbbi időben újra pozitívrá változott. Ez a fejlődésbeli hasonlóság, mint azt később látni fogjuk, a politikai és attitűdbeli reakciókban is visszatükröződött.

14. táblázat: Észtország egy főre jutó GDP-jének (2015-ös konstans USA dollár) világátlaghoz viszonyított aránya (1990-2010)

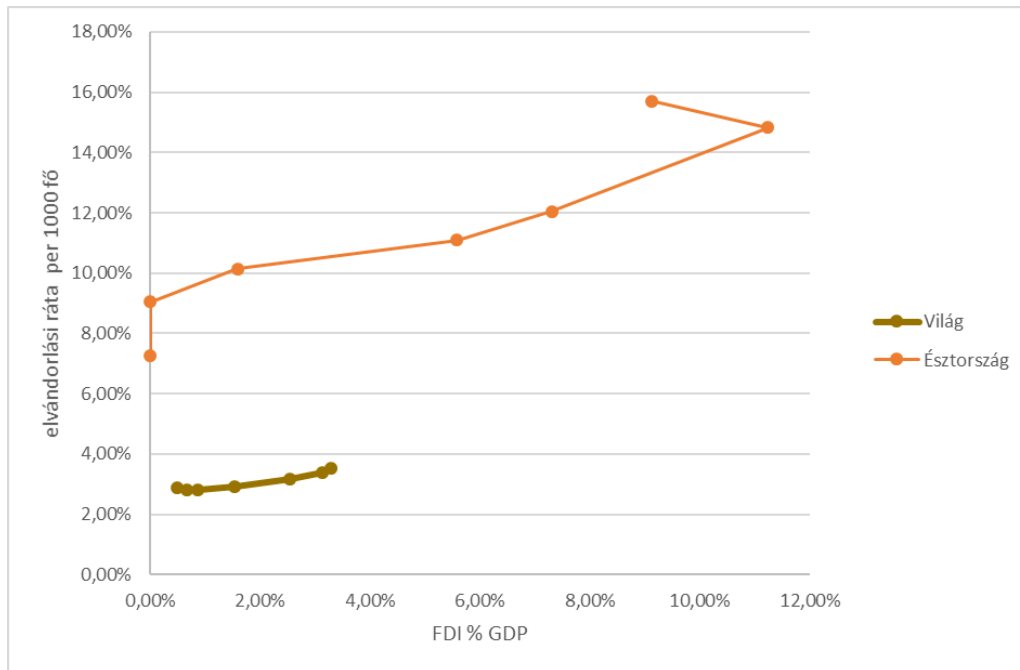
	1990	1995	2000	2005	2010	2015	2019
Észtország	125,55%*	102,53%	127,44%	170,20%	157,99%	172,69%	189,48%

* Az időben legközelebbi, rendelkezésre álló információk alapján, illetve arányosítással pótolva.

Forrás: Saját számítás UNCTAD 2020

Észtország leginkább Magyarország és Szlovákia történeti szintjeit követte, amennyiben a relatív jövedelmi szintek alakulását vesszük alapul. Azonban, ezektől az országoktól eltérően, az utolsó tíz-tizenöt évben javítani tudta a relatív jövedelmi pozícióját, így Észtországban a világátlag 120 százalékaról 180 százalékra nőtt a relatív jövedelmi szint. E növekedés az EU keretein belül természetesen az elvándorlási képességet és az elvándorlási szinteket is megemelte (8-ról 16 százalékra népességarányosan).

15. ábra. FDI GDP-hez viszonyított 10 évvel korábbi aránya (1980-2010) és az elvándorló állomány kibocsátó népességhez mért aránya (1990-2019)

Forrás: World Bank 2020, United Nations (2019) Trends, United Nations (2019) WPP

Észtország a nyolcvanas években abban is követte a kelet-közép-európai jóléti csoportot, hogy radikális (a kelet-közép-európai jóléti csoportnál, sőt még balti testvéreinél is jóval radikálisabb) neoliberális makrogazdasági politikát követve szélesre tudta tárni kapuit a külföldi tőke előtt, ami kelet-közép-európai országcsoporthoz képest meredekebben megemelte a már eredetileg is magas elvándorlási szinteket (Bohle-Greskovits 2012, 96). Észtország fejlődési útja mégis nagyban emlékeztet Szlovákia vagy éppen Magyarország pályájára. Egyszerre figyelhető meg egy szuperglobalizációs állapot, amely a tőkebefektetések arányát tekintetve sok szempontból még a 2008-as válság után is fenn tud maradni. Mindeközben Magyarországhoz és a többi kelet-közép-európai országhoz képest kissé alacsonyabb redisztribúciós szinteket tart fenn az adójövedelmek és a járulékok aránya alapján, sőt, a társadalmi ráfordításokban is sokkal kiágyazottabb neoliberális működési módot mutat (World Bank 2020, OECD 2021, Bohle-Greskovits 2012, 96-137). Persze még ez a szintű társadalmi gondoskodás is kiugró a nem balti posztszovjet köztársaságokhoz képest, ahol nagyon alacsony szintű elosztási szintek alakultak ki.

Észtország ugyancsak gyorsan számolta fel agrárszféráját és reagrárosodás helyett, viszonylag rövid időn belül átvándoroltak a szolgáltatói szektorba a volt mezőgazdasági és ipari

foglalkoztatottak. Az 1990-es évekbeli 19 százalékról nagyon hamar leesett a mezőgazdasági dolgozók aránya 10 százalék alá, majd 2019-re már csak 3 százalék volt. Mint majd látni fogjuk, a balti testvérállamok ennél jóval lassabb és kevésbé radikális átalakuláson mentek keresztül. Összességében nagyon sok tekintetben a magyar-szlovák és cseh modellt mutatja Észtország, apró volt szovjet tagköztársaságként, amelynek lakossága tudatosan elkülönült a szovjet múlttól és mindent megtett a történelmi múlttól való megszabadulás érdekében. E szakítás részeként erős bevándorlási aggodalmakkal élt és él együtt. Ez pedig még inkább a kelet-közép-európai jóléti országcsoporthoz kötötte az országot. A tudatos és radikális neoliberális és anti-kommunista fordulat összekapcsolódott az elzárkózó és „európaizáló” nemzetépítéssel, amint azt teljesen joggal hangsúlyozta Bohle és Greskovits a balti államok fejlődési pályája kapcsán (Bohle-Greskovits 2012, 96-107). Észtország nagy mértékben megvalósította a neoliberális és neokonzervatív álmokat a nyolcvanas évekből, és ez kapcsolódott össze népességcsökkenés problémájával és a bevándorlási/állampolgársági pánikkal már a függetlenné válás idején.

Észtországban és Lettországban magas arányban éltek olyan emberek, akik a Szovjetunió idején vándoroltak be. Ennek egyik fő oka ezen országok nagyfokú iparosodottságában és magas életszínvonalában keresendő. Észtország esetében 1990-ben ez az arány majdnem elérte a 25 százalékot az ENSZ adatai alapján (UN Migrant Stock 2019). Ily módon, amikor az ország függetlenné vált és végrehajtott egy rendkívül komoly neoliberális piacosítási fordulatot, akkor bevándorlónak minősített minden negyedik lakost a helyi társadalom és politika. Ez a jelenség szintén a jóléti privilégiumokat védő csoporthoz köti Észtországot (és e tekintetben Lettországot és részben Litvániát is), hiszen ezen országok szintén nagyobb bevándorlási hullámként érzékelték egy korábbi folyamatot a társadalmi bizonytalanságok növekedése közepette. Ez a szint a volt szovjet tagköztársaságokhoz hasonlóan idővel lejjebb ment, de még ma is meghaladja a 15 százalékot, ami messze felette áll az európai átlagoknak. Ez Észtországot és a többi balti államot szinte predesztinálta arra, hogy a különböző attitűd felmérésekben az európai átlagokat meghaladó érzékenységről és elutasításról tegyen tanúbizonyságot, részben megismételve a magyar és cseh politikai folyamatokat.

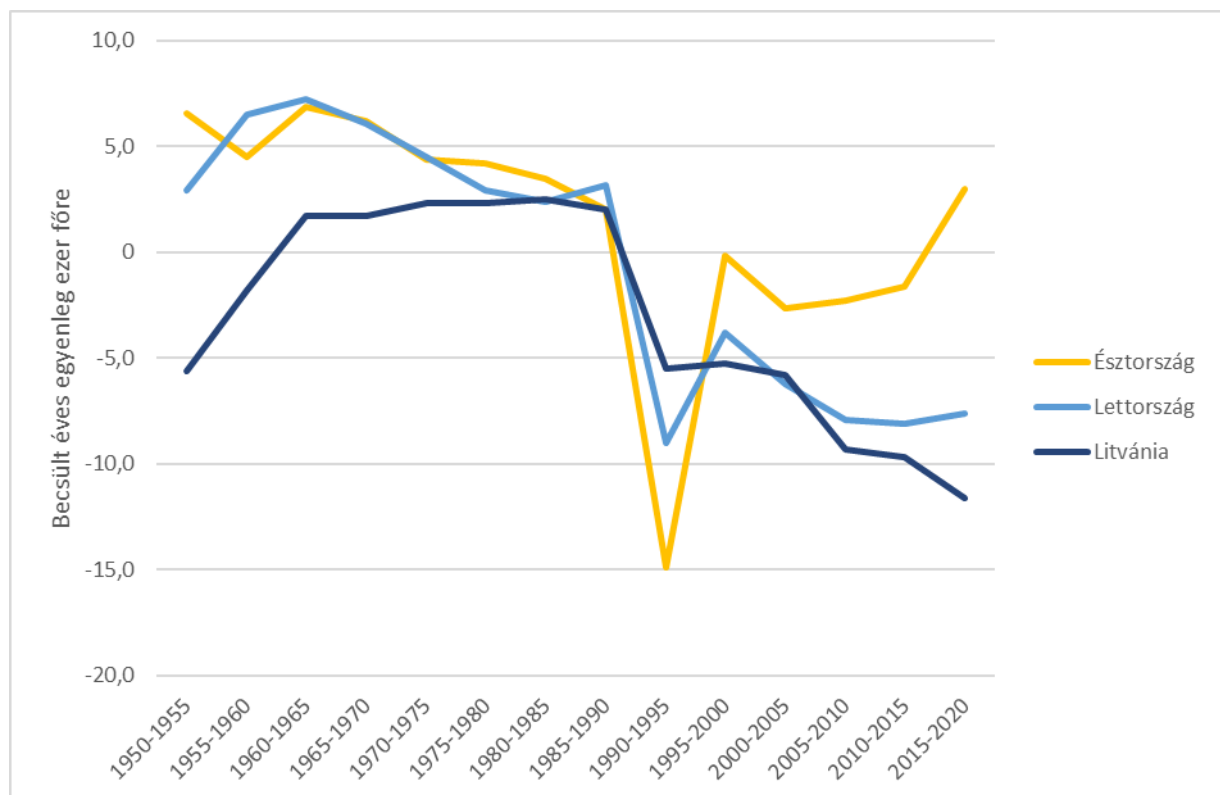
Ebben a hasonlóságban még az is szerepet játszott, hogy a bevándorlókkal kapcsolatban a számbelileg magas és a gazdasági rendszer által fenntartott fiktív migrációs csere gondolatán túl (mind az elvándorlás, mind pedig az érzékelt bevándorlás jelentős) a helyi lakosság az iskolázottságban, sőt, a 2010-es évek közepéig a foglalkoztatottságban is, versenytársnak láthatta a külföldön születettek csoportját, amennyiben persze a fennálló neoliberális

kapitalizmus biopolitikai szellemét követte az észti közvélemény (lásd pl. Eurostat 2011, 2020, OECD 2014, 2018). Így az előbb már jelzett politikai aggodalmak még további megerősítést nyerhettek. Észtország nagyon sok szempontból jóléti szigetté vált, valamint a diskurzív folyamatokkal együtt a társadalmi elzárkózás és egy sajátos kelet-nyugati pozícionálás bűvkörébe került.

III.4.3.b. Lettország és Litvánia az elvándorlás fogságában

Lettország és Litvánia nagyon hasonló pályát járt be, mint Észtország, így tulajdonképpen itt is beszélhetnénk balti modellről is. Mégis az elvándorlás és a vándorlási egyenleg szempontjából komolyabb eltérések figyelhetők meg. A vizsgált országok igen hasonló pályát futottak be a 2000-es évek elejéig, de onnantól kezdve Lettország és Litvánia nem tudott javítani a vándorlási egyenlegén, és egyre tartósabban elvándorló pálya állt be mindkét ország, hasonlóan Lengyelországhoz és a balkáni államokhoz.

16. ábra. Vándorlási egyenleg alakulása a három balti államban, 1950-2020

Forrás: United Nations (2019) WPP

A fenti különbségek az egyenlegek alakulásában már csak azért is meglepőek, mert Lettország és Litvánia, az észt mintához sokban hasonló neoliberális gazdasági és újraelosztási politikával a kezdeti nagyon komoly visszaesés után javított a relatív jövedelmi helyzetén, és mindkét ország a világátlag másfélszeresére növelte átlagos gazdasági jövedelmét. Ez pedig növelhette volna a bevándorlási vonzerőt az elvándorlási képességek javítása mellett, akárcsak Észtországban. De ez nem következett be, és ez a két ország veszítette el népességét a legnagyobb arányban egész Kelet-Európában.

Az adók és járulékok gazdasági arányában és az újraelosztás szintjeiben Litvánia és Lettország jobbra követte Észtországot. De a gazdaságpolitika még tisztábban neoliberális jellegét mutatja az a tény, hogy a társadalmi ráfordítás, közvetlen készpénzjuttatás, adócsökkentés stb. GDP-hez mért aránya az igen alacsony 15-17 százalékos sávban mozgott. Ez általában elmaradt a jóléti privilégiumokat élvező, és Bohle-Greskovits szavaival, beágyazottan neoliberális kelet-közép-európai csoport elosztási szintjeitől, sőt még Észtország 2011 utáni adataitól is. Ez a jóléti lemaradás pedig ismételten alátámasztani látszik Hárs hipotézisét, hogy a szociális kiágyazottság komoly tényező volt az elvándorlásban a volt szocialista térségben. Így maradhattak a javuló jövedelmi helyzetet mutató államok az elvándorló státuszban (Hárs 2019).

15. táblázat: A típusba tartozó egyes államok egy főre jutó GDP-jének (2015-ös konstans USA dollár) világátlaghoz viszonyított aránya (1990-2010)

	1990	1995	2000	2005	2010	2015	2019
Litvánia*	114,52%	70,52%	82,03%	112,70%	118,33%	139,14%	158,68%
Lettország*	99,37%	69,42%	84,26%	120,17%	115,34%	133,64%	147,42%

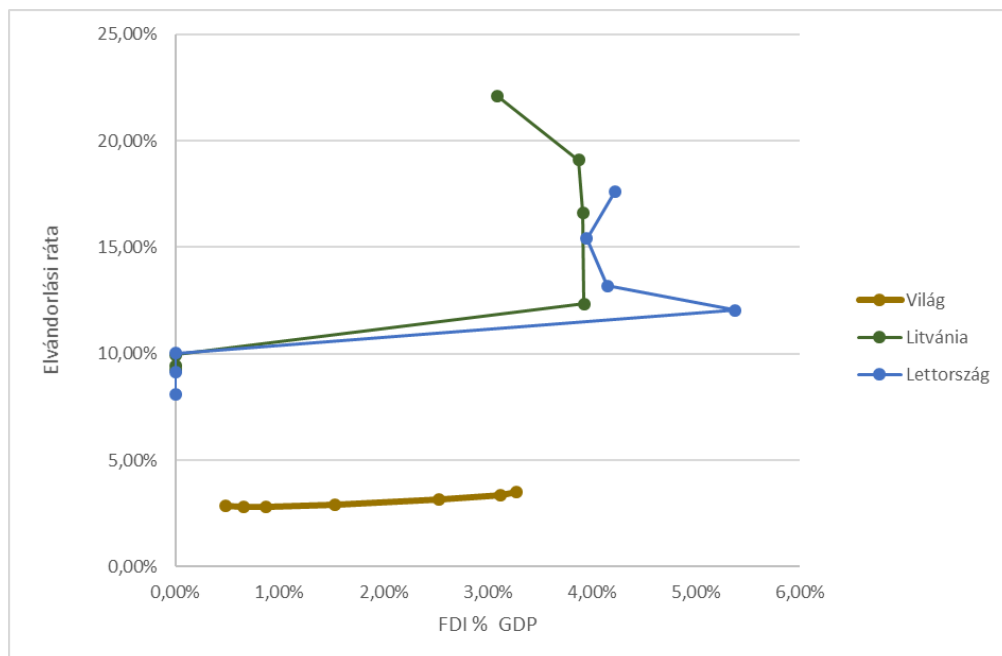
* Az időben legközelebbi, rendelkezésre álló információk alapján, illetve arányosítással pótolva.

Forrás: UNCTAD 2020

Érdekes kérdéseket vehet fel az elvándorlás fennmaradása a kilencvenes évektől és annak erősödő dinamikája a külföldi tőkebefektetések arányával kapcsolatban is. Szemben Észtországgal vagy Magyarországgal, két nagyon nyitott gazdasággal, a külföldi tőkebefektetések beáramlásának aránya mindvégig kisebb Lettországban és Litvániában, és

már a 2000-es évektől visszaesik vagy stagnál ez a befektetési arány, miközben 10 éves időbeli csúszással számolva az elvándorlás meredeken emelkedik. A tőkebeáramlás arányának kisebb növekedése tehát elvileg alacsonyabb elvándorlást idézne elő, mint Észtországban a globális szinten bemutatott modell szerint, mégis mintha az ellenkezőjét látnánk. Ennek több oka is lehet. Az egyik részleges makrogazdasági ok a már említett kisebb társadalmi költségek (Hárs 2019, Haas et al. 2018, 23-24). A másik ok nyilván a javuló jövedelmi helyzet és migrációs képesség.

62.ábra. FDI GDP-hez viszonyított 10 évvel korábbi aránya (1980-2010) és az elvándorló állomány kibocsátó népességhez mért aránya (1990-2019)

Forrás: World Bank WDI 2020, United Nations (2019) Trends, United Nations (2019) WPP

A harmadik ok az elvándorlási útfüggőség kialakulásában keresendő. Szemben Észtországgal és a kelet-közép-európai csoporttal, ez a két balti állam magasabb agrárfoglalkoztatottság mellett nyitotta ki a gazdaságát, és ez a szint csak lassan indult csökkenésnek, akárcsak a többi elvándorló ország esetében. Litvániában volt a legmagasabb ez az arány a balti államok közül, és ez az agrársúly csak a 2000-es évek közepétől kezdett komolyabban csökkenni. Ez tükröződhetett vissza a nagyon magas népességarányos elvándorlásban is, bár megjegyzendő,

hogy szemben a más nem posztszovjet elvándorló országokkal (Románia, Albánia stb.), Litvániában nem beszélhetünk komolyabb reagrárosodásról.

16. táblázat. A mezőgazdasági foglalkoztatottak összes foglalkoztatotton belüli aránya a mintában szereplő országokban (1990-2010)

	1990	1995	2000	2005	2010	2015	2019
Litvánia	22,6	22,0	19,2	14,3	8,8	9,1	6,9
Lettország	18,6	17,5	14,9	12,1	8,6	7,9	6,8

Forrás: World Bank 2020

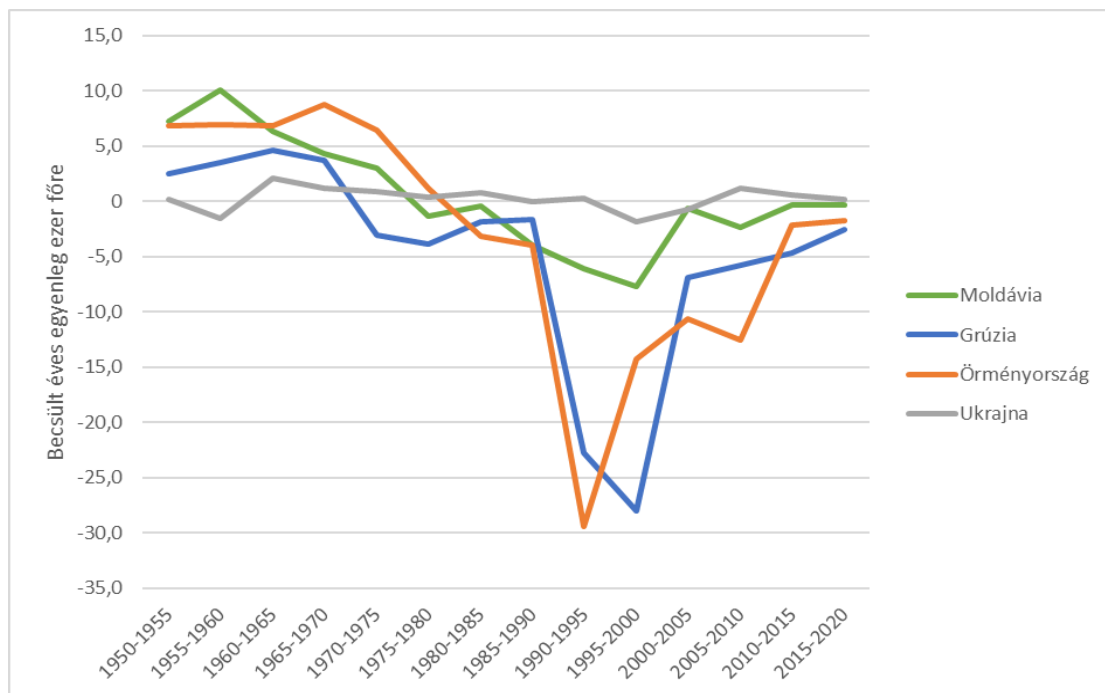
A másik balti állam, Lettország nagyon hasonló folyamatokat tapasztalhatott meg, mint Észtország, azaz a volt Szovjetunió más részeiről származók aránya itt is magas volt. De Litvániában kisebb arányban éltek nem honos emberek, és a legutolsó időszakra ez a ráta már leesett az öt százalékos szint alá. Mindkét államban lecsökkent a bevándoroltak aránya, és ez fontos dinamikai elem lehet a történeti folyamatokban. Litvánia lassan eléri a nem posztszovjet elvándorló országok nagyon alacsony bevándorlási szintjét, miközben az elvándorlás elképesztő méreteket öltött, és Litvánia esetében a kivándorlói állomány messze meghaladja a 20 százalékot.

A csökkenő tendenciákon túlmenően ezen országok egyike sem kell, hogy szembenézzen bármiféle bevándorlói társadalmi versengéssel. A külföldön született munkaképes korú népesség munkaerőpiaci integráltsága minden fellelhető felmérés szerint alatta marad a honos népesség szintjének, nem úgy, mint Észtországban. Ez Lettországot és Litvániát közelebb viszi a hosszú távú elvándorlással küszködő kelet-európai országok csoportjához, amennyiben Lengyelországot figyelmen kívül hagyjuk. Tehát a balti államok relatív általános szigetszerű jövedelmi előnye a környezetükhöz képest, a neoliberális gazdaság és társadalompolitika viszonylag alacsony újraelosztási szintekkel, és a magas kiinduló bevándorlás mind- indokolhat migrációs félelmeket az adott társadalmakban, miközben több tényező ezeket a hatásokat részben ellensúlyozta. Észtországgal szemben tehát Lettország, és különösen Litvánia mintha inkább a tartósan elvándorló országok társadalmi mintáját követte volna, és a kelet-közép-európai és észti példához képest kisebb, de persze így is erős jóléti és versengési szorongással élte volna át a globalizációs átalakulást.

III.4.3.c. Átalakulási krízisek Ukrajnában, Moldáviában, Örményországban és Grúziában

A vizsgált kelet-európai szovjet tagállamok közül Ukrajnában viszonylag kiegyenlített (zérus egyenleg körüli), de mindeközben igen intenzív vándormozgalom volt. Folyamatosan nagyon nagy számban éltek és érkeztek olyan bevándorlók, akik Oroszországban, Kazahsztánban, Fehéroroszországban vagy a dél-kaukázusi köztársaságokban születtek, miközben Ukrajna fontos kibocsátó államként is integrálódott a globális migrációs folyamatokba. Az ENSZ állományi adatai szerint Ukrajna 2019-ben a lakosságának majd 15 százalékát a határain kívül tudhatta (ENSZ 2019a). A többi volt tagköztársaság, Moldávia, Grúzia és Örményország a jelentős, határon kívül született, főképp orosz ajkú lakosságát a Szovjetunió felbomlása után nagy ütemben elvesztette, miközben az elvándorlás a már eleve magas szintekről még inkább az egekbe szökött. Grúziában az elvándorolt lakosság aránya már 2005-ben meghaladta a 20 százalékot. Moldávia esetében ugyanez az arány 2019-ben már 25 százalék volt, míg Örményország esetében az otthon született, de nem otthon élő lakosság aránya 32 százalék fölé emelkedett (uo.).

17. ábra. Vándorlási egyenleg a bevándorlóból elvándorlóvá vált országokban, Ukrajnában, Grúziában, Moldáviában és Örményországban, 1950–2010

Forrás: United Nations (2019) WPP

Ezen országokban a népességvesztés így egészen éles problémává vált, különösen az 1990-es évet megelőző folyamatos népességszám emelkedéshez képest.

A volt szovjet tagköztársaságok közül ezek az országok igen szegényen vágta neki a piacosodás folyamatának a kilencvenes évek első felében. A korlátozott statisztikai adatok alapján feltételezhető, hogy a hetvenes évek során ezekben az országokban az egy főre jutó GDP relatíve jóval magasabb volt és meghaladták a világtátlagot. A Maddison adatbázis becslése szerint Ukrajna, Moldávia, Grúzia és Örményország még a hetvenes évek első felében is, az 1990-es Gheary-Khamis dollárral számolva, a világtátlag 120-150%-án állhattak, amely szint ezen adatbázis szerint stagnált 1990-ig (két mérési pont alapján, Maddison 2013). Ekkor a jövedelmi szintek hirtelen zuhanásnak indultak és az egy főre jutó gazdasági jövedelem megfeleződött, sőt a harmadára csökkent. Nagyon komoly válság alakult ki, megugrott a szegénység, ellátási problémák alakultak ki és jelentősen romlott a halandóság és ezek az országok viszonylag nehezen érték el újra a szocializmus végi várható élettartam-szinteket, különösen a férfiak esetében. Ez utóbbi csoport esetében ez azért is meglepő, mert már a hetvenes évektől megfigyelhető, hogy a túlélési esélyek 65 éves korig már eleve nagyon rosszul alakultak a volt szovjet tagköztársaságokban, és a rendszerváltás sokkja, az életmódbeli problémák és az egészségügyi ellátás összeomlása ezt a válságot még sokkal tovább mélyítette (Meslé 2004, Meslé-Vallin 2017).

Az UNCTAD adatbázisa alapján ezt az összeomlást csak sejteni lehet abból, hogy a kilencvenes évek eleji mérésük szerint ezek az országok a világtátlag 50 százaléka, sőt akár a 25 százaléka alá estek. Ez nagyon komoly globalizációs sokk volt a lakosság számára, és igen komoly társadalmi válság jött létre, amely az elvándorlást felgyorsította, illetve fontos stratégiai céllá tette (Molodikova 2008, Melegh et al. 2010).

17. táblázat: A típusba tartozó egyes államok egy főre jutó GDP-jének (2015-ös konstans USA dollár) világátlaghoz viszonyított aránya (1990-2010)

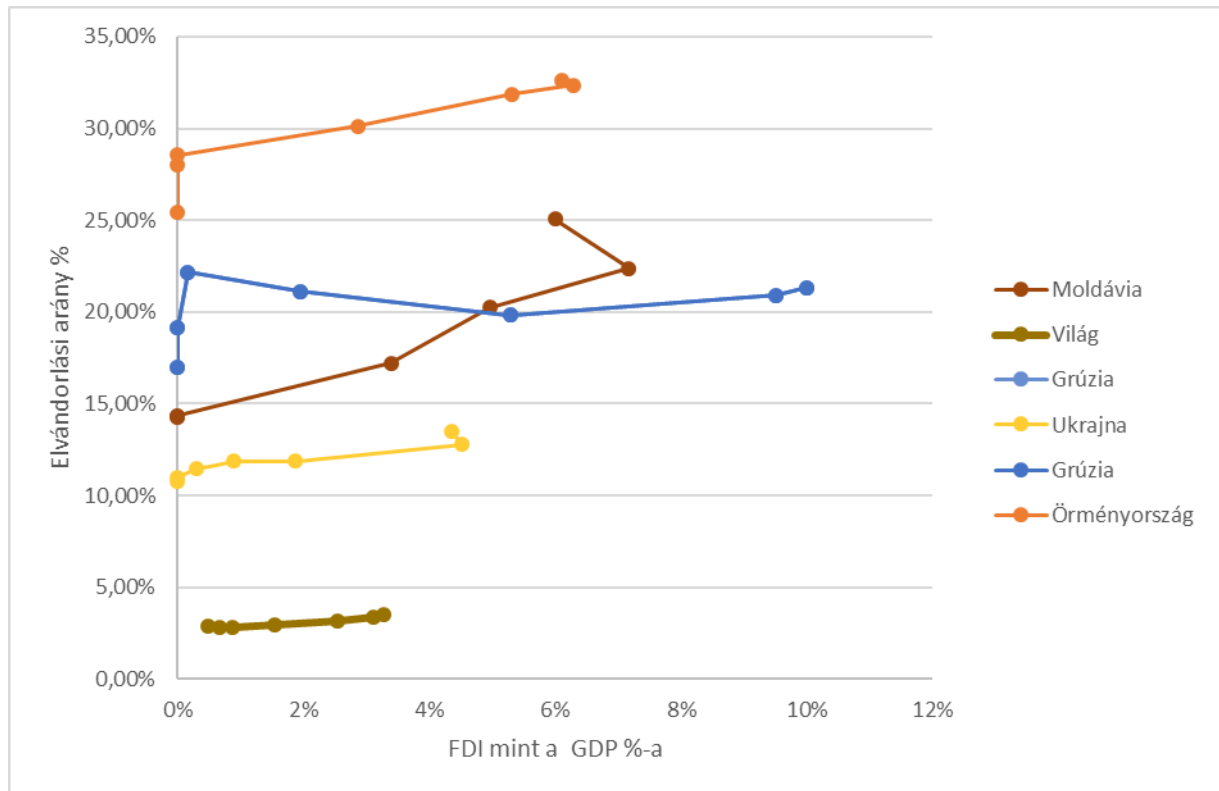
	1990	1995	2000	2005	2010	2015	2019
Ukrajna	47,57%	21,61%	18,22%	24,96%	23,99%	19,97%	21,28%
Moldávia	23,82%	14,57%	11,87%	15,36%	16,98%	18,75%	20,01%
Grúzia	25,21%	13,79%	18,68%	25,06%	30,79%	36,62%	40,86%
Örményország	15,42%	13,47%	16,21%	27,44%	31,83%	35,55%	39,98%

* Az időben legközelebbi, rendelkezésre álló információk alapján, illetve arányosítással pótolva.

Forrás: UNCTAD 2020

A magas, de eltérő elvándorlási arányokkal küzdő államok globális szempontból nyitottak, és egyre növekvő arányban vonzottak külföldi tőkét. Ezen arányok tekintetében a kelet-európai országok középmezőnyében helyezkedtek el, és az elvándorlásra való hatás is átlagosnak mondható. Az elvándorlást növelte ugyan a külföldi tőke beengedése, de úgy tűnik, hogy a kumulatív hatások, azaz a kiinduló elvándorlás is komoly szerepet játszottak abban, hogy ezek az országok az elvándorlás fogságába kerültek más fentebb elemzett kelet-európai országokhoz hasonlóan. Grúzia és Örményország esetében pedig a globalizációs sokk és rombolás után a relatív jövedelmi szintek javulása is segíthette az elvándorlási szándékok és kényszerek megvalósulását a 2000-es évektől. A fenti tényezők és az adott országokat átszelő etnikai és migrációs hálózatok, és akár háborús konfliktusok pedig egyesén predesztinálták ezeket az országokat arra, hogy a külföldi mobilitásban folyamatosan gondolkodjanak.

64. ábra. FDI GDP-hez viszonyított 10 évvel korábbi aránya (1980-2010) és az elvándorló állomány kibocsátó népességhez mért aránya (1990-2019)

Forrás: World Bank 2020, United Nations (2019) Trends, United Nations (2019) WPP

A többi elvándorló kelet-európai államhoz hasonlóan a válságot, a globalizációs sokkot jól mutatja az is, hogy ezek a gazdaságok szintén rerulizálódtak a nyitás első időszakában. Grúziában, Moldáviában és Örményországban a korábbi ipar tulajdonképpen összeomlott, és az agrárszektor aránya a GDP-n belül felugrott 50 százalék fölé, ahonnan lassan esett le a 15 vagy 10 százalékos szint alá (Melegh 2013a, 29-30, World Bank 2020). Ukrajna is hasonló tendenciákat mutatott, csak jóval kisebb amplitúdókkal. Ipara sokkal ellenállóbbnak bizonyult egészen a legutóbbi időkig.

18. táblázat. A mezőgazdasági foglalkoztatottak összes foglalkoztatotton belüli aránya a mintában szereplő országokban (1990-2010)

	1990	1995	2000	2005	2010	2015	2019
Ukrajna	23,9	25,1	25,1	22,1	20,3	15,3	14,5
Moldávia	43,0	45,2	50,9	40,7	27,5	34,2	35,9
Grúzia	48,6	48,5	52,2	54,3	48,1	44,0	41,8

dc_2007_22

Örményország	44,8	45,4	43,2	38,3	38,6	35,3	29,6
--------------	------	------	------	------	------	------	------

Forrás: World Bank 2020

Ez a reagrárosodás megmutatkozott az agrárfoglalkoztatottak arányában is. Ukrajnában a 2000-es években még a lakosság igen nagy százaléka a mezőgazdasági munkából kereste a kenyerét, míg Grúzia és Moldávia esetében ez az arány elérhette az 50 százalékot is. Ezek a szintek összhangban vannak, és némileg meghaladják a többi olyan kelet-európai ország hasonló arányát, amelyek folyamatosan az elvándorlási pályán maradtak. Így tulajdonképpen úgy fogalmazhatunk, hogy a viszonylag iparosodott szocialista állapotból és bevándorló státuszából induló országok egyre inkább hasonlítani kezdtek szegényebb latin-amerikai országok gazdasági és munkaerőpiaci szerkezetéhez és fejlődési dinamikájához. E folyamatban pedig az időleges reruralizálódás jól jelzi, hogy az adott társadalmakban menekülési utakat kerestek nagyobb csoportok a gazdasági válság és ellehetetlenülés miatt.

Ukrajna és a többi ország tapasztalata jelentősen eltér a bevándorlás terén, bár a volt szovjet tagköztársaságokhoz hasonlóan nagyobb arányban határokon kívül született népesség is élt ezen államokban Grúziát leszámítva. Mint már fentebb jeleztük, ezek az emberek igen nagy arányban és igen gyors tempóban elhagyták az újonnan függetlenedő államokat. Ukrajna azonban sok tekintetben más történetet mutat és saját gazdasági ereje, a korábbi kapcsolatok miatt továbbra is komolyabb bevándorló csoportoknak adott otthont, míg Moldávia, Örményország és Grúzia közel került az igen alacsony közép- és kelet-európai bevándorló szintekhez. Egyértelműen alacsony gazdasági vonzerőt mutattak, sőt inkább ezek az államok váltak egyszerre két nagyobb migrációs rendszer, az európai és orosz kapcsolati rend kiszolgálóivá.

Így csak Ukrajna esetében merülhet fel a kérdés, hogy lakosai vajon mennyiben élték meg ezeket a bevándorlási folyamatokat migrációs versengéséként, azaz mennyiben oszthatták egyes balti vagy kelet-közép-európai társadalmak félelmeit. A migrációs helyzetet, sőt a méréseket Ukrajnában különösen nehézé teszi, hogy jogi szempontból a bevándorlás általában bizonytalan, és jelentős számban élnek emberek rendezetlen viszonyok között (Kazmierkiewicz 2011). Mindenesetre a társadalmi és migrációs bizonytalanságok és a gazdasági hanyatlás, illetve az utolsó időben még a területi integritás erőszakos megbomlása is együttesen az országot az elzárkózás irányába tolták. Ukrajna minden irányban, még a belső etnikai

megosztottság tekintetében is, egyre intoleránsabbá vált a neoliberális korszak kudarcai hatására.

Összességében ez az országcsoport igen küzdelmes fejlődési pályát mutat migráció és globalizáció összefüggésében, amely minta igen sajátos és külön választandó a többi országcsoporttól az általános kelet-európai állapoton belül. Ezek az országok a kelet-európai fejlődést jellemző egyenlőtlen cserén belül különösen kiszolgáltatott peremvidéket alkotnak, amely több migrációs rendszert is kiszolgál, miközben mind demográfiai, népességvesztési, mind pedig gazdasági szempontból komoly küzdelmet látunk. Fontos látni közben, hogy a kelet-közép-európai térséggel és Észtországgal szemben, Moldávia, Örményország és Grúzia nem kell, hogy szembenézzen bármilyen valós bevándorlási „nyomással” vagy versengéssel.

III.4.4. A kelet-európai anti-migráns blokk materiális háttere: a kelet-európai fejlődési típusok összefoglalása

A világ társadalmi a radikális piacososodásból fakadó egyre intenzívebb versengés miatt, globális szinten, de különösen Európában, komoly migrációs versengéssel, migrációs problémákkal, és a jóléti rendszerek együttes válságával kellett, hogy szembenézzenek. Ez a jövedelmi szempontból rendkívüli szinteken privilegizált Európa esetében kiegészült a relatív gazdasági súlyvesztéssel, új migrációs kapcsolatok megjelenésével, és persze az ún. menekültválsággal, miközben az európai jóléti rendszerek demográfiai és intézményi szempontból az idősödés és a piacososodás, valamint a neoliberális gazdaságpolitikák miatt erős nyomás alá kerültek. A jóléti védekezés összekapcsolódva a történelmileg örökölt és fenntartott eurocentrikus népesedési diskurzusokkal valószínűleg olyan erős történelmi blokkot hívott életre, amellyel szemben a további piacososodást és migrációs nyitást hirdető erők a 2010-es évektől már védekező pozícióba szorultak.

Polányi szavaival, a beágyazott vegyesgazdasággal bíró szocialista Kelet-Európa ennek a piaci átalakulásnak egyszerre áldozata, kiszolgálója és aktív szereplője is volt, amellyelsajátos történelmi tapasztalatra tett szert. Az idősödés, a népességvesztés és az egyenlőtlen csere szempontjából egységes volt a térség. Ezek az államok kiszolgálták az európai, azon belül főképp az európai uniós tőkebefektetési, munkaerőpiaci és szolgáltatási igényeket a neoliberális intézményi rendre való átállás közepette.

De közben specifikus történeti minták figyelhetők meg a globalizációs nyitás és migráció kapcsolatában és a különböző országcsoportok több szempontból karakteres pályát futottak be. A térségen belül a kelet-közép-európai országok erős társadalmi és gazdasági nyitás és a kapcsolódó társadalmi feszültségek mellett tapasztaltak meg komolyabb bevándorlást, amely jelenség, Szlovéniát leszámítva nem volt korábban jellemző ezekben az országokban. Ez az élmény összekapcsolódott a kolosszális méreteket öltött munkaerőpiaci válsággal a kilencvenes évek elején. Csak Magyarországon például másfél millió munkahely szűnt meg néhány év leforgása alatt. Történeti, materiális szempontból a nyitás és a társadalmi sokk együttesen megszabhatta a migrációval kapcsolatos attitűdök háttérét és későbbi alakulását. Fontos volt ez a kezdeti folyamat, hiszen a viszonylag magas jóléti szintről induló kelet-közép-európai országok folyamatosan újabb és újabb jóléti szerződéseket akartak megkötni a társadalmi támogatás és újraelosztás tekintetében, miközben többször fel is mondták azokat a tőkéért folytatott verseny és a makrogazdasági konszolidáció érdekében, komoly szociális elégedetlenséget keltve ezáltal (Bohle-Greskovits 2012, 146-149, Fábry 2019).

Ez a beágyazott, vagy még pontosabban a korábbi jólétet és biztonságot szelektíven és leszűkítve megőrizni kívánó neoliberális, a kisebb elvándorlás és az újraelosztás körüli folyamatos viták szinte predesztinálták ezeket a társadalmakat arra, hogy rendkívül élesen reagáljanak a migrációs kérdésekre, különösen az adott globális és európai társadalmi és intézményi átalakulás közepette. A könyv egyik legfontosabb állítása az, hogy az adott globális illetve regionális, európai történelmi tendenciák környezetében éppen azok a kelet-európai államok váltak elsősorban a migrációs viták főszereplőivé, amelyek a korábbi jólétük veszélybekerülése vagy elvesztése miatt már a menekültválság előtt is aggódtak a bevándorlás miatt.

Tehát általában nem azok az államok váltak ennek a fordulatnak a főszereplőivé, amelyek a nyitás során a korábbi válságok és történelmi kataklizmák (a Szolidaritás mozgalom és a gazdasági-adósság válság, a Ceaușescu-, vagy az Enver Hoxha- időszak stb.) után készségesebben elfogadták a neoliberális fordulatot. Emellett ezek az országok a nyitáskor még tolerálták és elfogadták, hogy a tömeges elvándorlás egy valós, és több szempontból pozitívan megélt alternatíva lehet a nyolcvanas és kilencvenes évek válságai, ipari összeomlásai közepette. Mindeközben pedig ezeket a társadalmi közösségeket nem érte komolyabb bevándorlás. Így a konkrét történelmi folyamatok, ritmusok és a szélesebb társadalmi és strukturális átalakulás együttesen magyarázhatja meg történelmi-materiális szempontból, hogy

milyen társadalmak kapaszkodhattak jobban az elzárkózás globálisan és lokálisan örökül kapott diskurzív elemeibe, amelyek értelmezték és indokolták számukra a kirekesztést és megerősítették a nacionalizmust.

Ez persze nem jelenti azt, hogy az elvándorló kelet-európai államok, vagy éppen az európai migrációs rendszerbe komolyan bekapcsolódó volt szovjet tagköztársaságok leginkább már a menekültválság során ne „védhatték” volna az európai migrációs színteret a „nem-európai” bevándorlókkal szemben. Sőt, tulajdonképpen így vált teljessé a külső migráció ellen fellázadó kelet-európai államok koalíciója, amelyen belül a hatalmon lévő csoportok, vagy az oda törekvő elitek a menekültválság idején egyszerre láttak és láttattak fenyegetést, amit sikerrel tematizáltak a megrettent, és a már hosszabb ideje bizonytalanságban élő népességcsoportok számára.

IV. Diskurzív változások

IV.1. A tömegek lázadása? Geokulturális térképek, blokkosodás és a kelet-európai társadalmak közvéleményének alakulása.

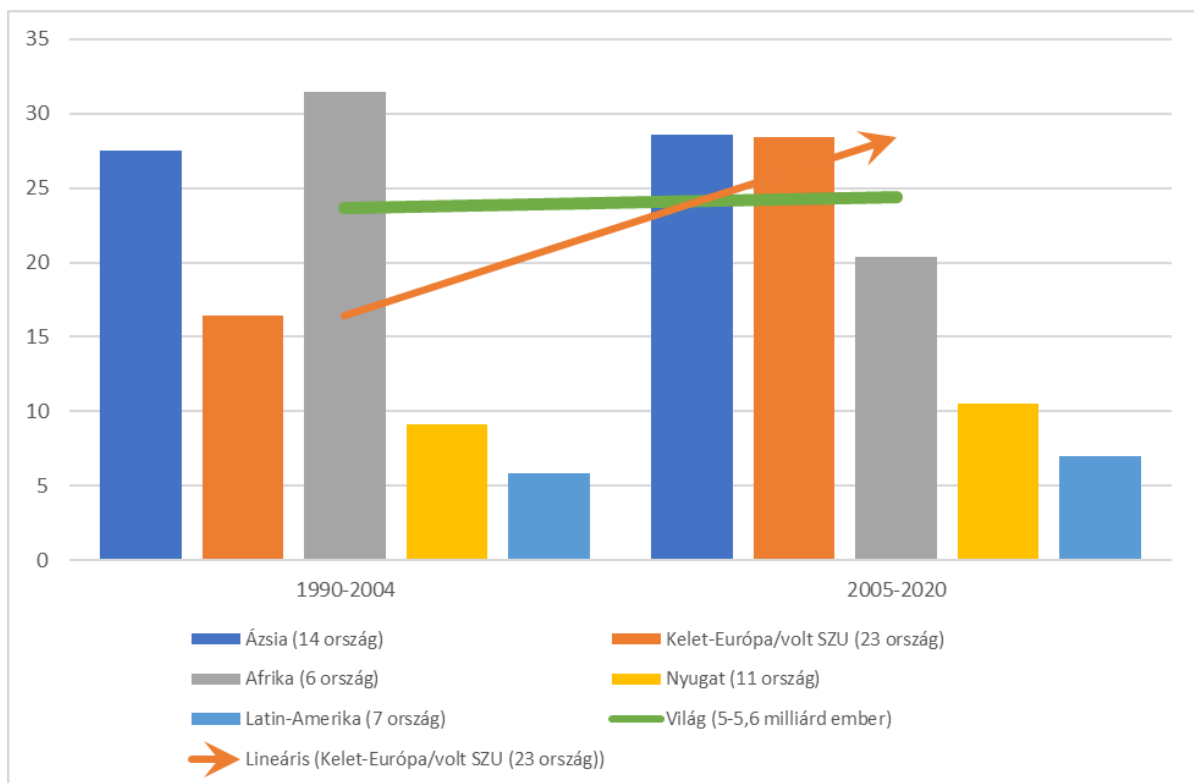
Megfigyelhetünk-e valamilyen szisztematikusabb térbeli és történeti mintát a globalizáció időszakában a bevándorlók elutasítottságában a történeti materiális viszonyok tükrében? Milyen viszonyban állt a migráció társadalmi megítélése az elitek diskurzusaival? Milyen és mekkora különbség figyelhető meg történetileg és regionálisan? Úgy tűnik, több figyelemre méltó történeti momentummal állunk szemben.

A globalizációs nyitást, és a nacionalista hullámot ellenhatásként, azaz Polányi szavaival kettős mozgásként értelmezve attitűd vizsgálatok alapján vizsgálni tudjuk, hogy megfigyelhető-e egy elutasítási hullám a szélesebb néptömegek körében. Enélkül nem lehetne történelmi elemzést végezni, és nem lehetne blokkosodásról, hegemóniáról, – ellenhegemóniáról és annak történelmi pillanatairól beszélni. Az explanandum számunkra a migrációs viták előtérbe kerülése, a polarizálódás és a blokkosodás, és e kérdéskörön belül kiemelten fontos a kelet-európai migránsellenesség felívelése és hegemóniája. Ennek jobb megragadása érdekében a felívelés és hegemónia történeti elemzését most több lépésben megpróbáljuk elvégezni a rendelkezésre álló felmérések egy részének elemzése alapján. Először a World Value Survey idősorait vesszük szemügyre, majd pedig a European Social Survey (ESS) és a Eurobarometer bizonyos adatait hasznosítjuk (Haerpfer et al. 2014, 2020, European Values Study 2017, European Union 2021*, European Social Survey 2018*).

A World Value Survey az egyik legfontosabb hosszabb távú nyitott adatbázis, amely nyolcvan országot is felölel. Ezen 1982-ben indult felméréssorozat hét hullámban vizsgálta, hogy bizonyos „zavaró” és „marginális” csoportok (más ’fajúak’, más nyelvűek, más nemi beállítódásúak stb.) közül kiket említenek, és milyen gyakran jelölték meg a „bevándorlókat és külföldi munkásokat” mint szomszédsági szinten elutasított csoportot. Ez egy „említette” vagy „nem említette” válaszopció volt, tehát az elutasítás finomabb mérését nem teszi lehetővé. A vizsgált országok összetétele állandóan változott, és ezért általában töredékes idősorokat lehet csak felállítani, így a történeti elemzés igazán nehéz lenne. Mégis lehet megfigyeléseket tenni az alapján, hogy az egyes régiókban, egy nagyobb időszakban (három-három hullámot felölelően

1990-2005 között, illetve 2006 és 2020 között) átlagosan mekkora arányban jelölték meg országosan a válaszadók, hogy nem szeretnék szomszédként maguk mellett tudni migránst vagy külföldi munkást olyan államokban, ahol volt adat mindkét nagyobb időszakra vonatkozóan. Azt is meg lehet vizsgálni, hogy hol, mely régiókban és melyik időszakban fordultak elő az adott globális mintaátlag alatti vagy feletti eredmények és, hogy azok mennyiben változtak.

65. ábra. Nem szeretne szomszédként bevándorlót és külföldi munkást. Nagyobb időszakokra vonatkozóan átlagos országos említési arányok népességgel súlyozott aránya régiók és időszakok szerint, 1990-2020

Forrás: Saját számítás. Inglehart et al. 2014, Haerpfer et al. (2020); European Values Study 2017

Meglepő módon a World Value Survey ezen adatai alapján globális szinten alig nőtt a szomszédság kérdéssel mért idegenellenesség. Mindösszesen egy százalékponttal nőtt globálisan az említési arány, amely első pillantásra meglepő eredménynek tűnik. A fenti harminc éves globális stabilitás mellett igen érdekes eredményeket kapunk, ha a térbeli eloszlást vesszük figyelembe. Ezen adatok alapján sajátos geokulturális feszültség figyelhető meg az ún. nyugati országok és érdekes módon a latin-amerikai országok „nyitottsága” és a

világ többi részének relatív „zártága” és e kérdésben való megosztottsága között. Mintha a világ társadalmában már hosszabb ideje egy óriási migrációs vita zajlana az ázsiai, afrikai és a kelet-európai, illetve a nyugati és latin-amerikai országok között. Egyértelmű, hogy ebben hosszabb távú történelmi tényezők jelennek meg, de ezeket nem lehet leegyszerűsíteni az adott térségek vándorlási egyenlegeinek már elemzett alakulására. Ennél sokkal bonyolultabb képletet feltételezhetünk. Általában (messze nem kivétel nélkül és a régiókon belüli megosztottságra vissza fogunk térni részletesen és elemzően) igen elutasítóak voltak azok a korábbi paraszti társadalmak, amelyek maguk nem gyarmatosítottak távoli területeket vagy ahol telepés gyarmatosítás nem játszódott le tömeges méretekben. Az ázsiai országok közül Japán kivétel volt, hiszen nagy területeket gyarmatosított és történetileg a saját népesség expanziójában volt érdekelt a kapitalista átalakulás „túlnépesedési” problémái miatt (Bashford 2014, 72-75). Az afrikai és ázsiai térségekkel szemben pedig Kelet-Európa volt paraszti társadalmi számára nem a távoli gyarmatosítók, hanem a szomszédságukban lévő kontinentálisan terjeszkedő nagyhatalmak jelentettek területi és szuverenitási veszélyeket a 18-20. században. Úgy fogalmazhatunk, hogy mindegyik „elzárkózó” térségben a kapitalista időszak történelme együtt járt korábban már létező államok és államkezdemények integritásának és radikális átalakulásának a veszélyével, anélkül, hogy gyarmatosítók kiirtották, vagy minden államiságtól megfosztották volna a helyi népességet.

Az ázsiai, afrikai és kelet-európai társadalmakkal szemben a migrációs és főképp bevándorlási folyamatok kulcsszerepet játszottak a nyugati és a latin-amerikai országok felemelkedésében és azok modernkori történelmében. Ezen interakciókban magukat felsőbbrendűnek tartó népességek is részt vettek, hiszen a földfoglalás és terjeszkedés aktorai az európai bevándorlók voltak, ezzel is alakítva a percepciókat. Tehát e térségekben, főképp az európai gyarmatosítók szemszögéből, a bevándorlás kevésbé jelenthetett közvetlen aggodalmat, ami persze nem jelenti azt, hogy ezek az országok egyes időszakokban nem éltek volna át migrációs és nacionalista pánikot. Ilyet láttunk az Egyesült Államokban például a kínai vándormunkások esetében vagy az ún. nemzeti kvóták bevezetése idején az 1920-as években (Bashford 2014, 105). Mindenesetre a globalizáció korában ezen WVS adatok szerint „nyitottabbnak” mutatkoznak, szemben például azzal a Kelet-Európával és volt Szovjetunióval, amelyik régió a paraszti világ után egy szocialista módon beágyazott társadalmat épített, és ahol a spontán, piaci alapon szerveződő, nem államilag vezényelt nemzetközi migráció elenyésző szerepet játszott a gazdaság fejlődésében a globalizáció koráig. A globalizáció korától azonban, mint azt

a fenti elemzésben láthattuk, demográfiai és emigrációs szempontból rendkívül sérülékennyé vált Kelet-Európa, ami egybecseng a kelet-európai közvélemény alakulásával.

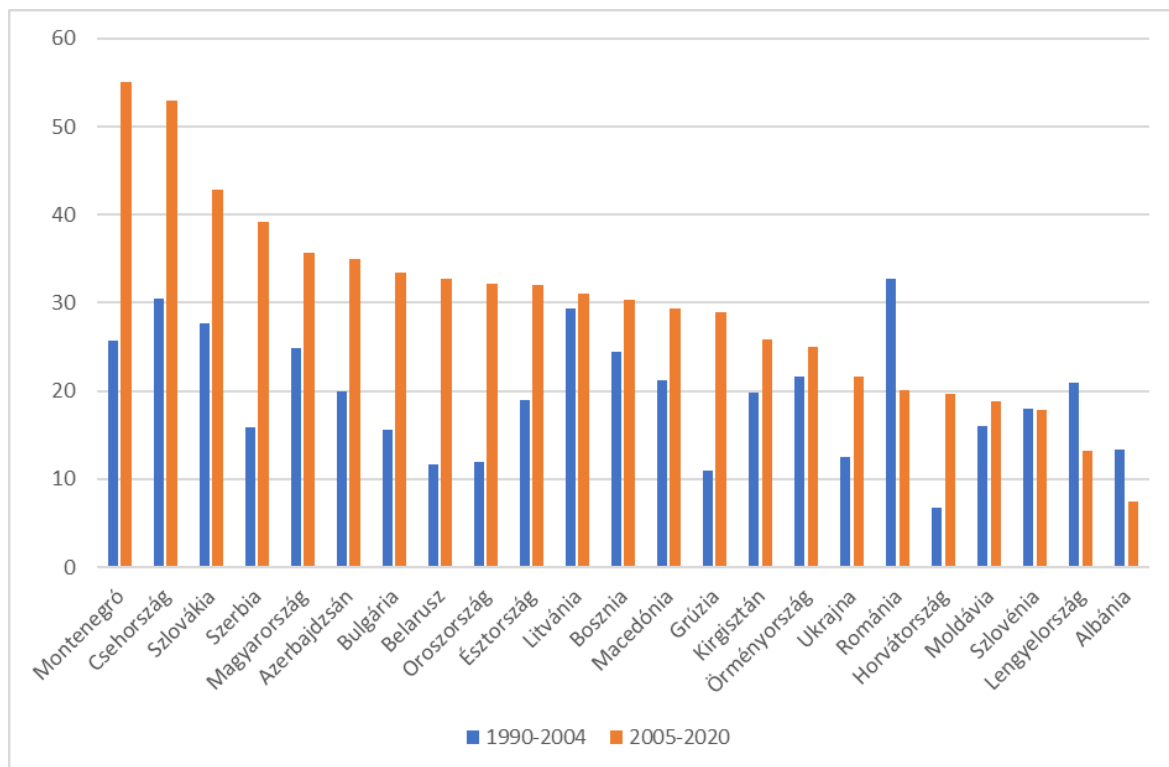
Elemzésünk szempontjából különösen fontosak a történelmi változások kontinensek és régiók szintjén. A migráció kérdésében a leginkább elzárkózó térségek közé tartozott Ázsia mellett Kelet-Európa és a volt Szovjetunió összességében a globalizáció egész időszakában, de különösen a kilencvenes évek közepén és a 2010-es évek második felében. Külön is hangsúlyoznunk kell, hogy Kelet-Európa általános negativitása megnőtt az afrikai országok összesített „megnyugvásával” szemben. Sőt, a volt szocialista blokk közvéleménye az, amelyik a globalizáció korában a világ vizsgált térségei közül egyedül a globális átlag alatti szintről indult, végül az ázsiai országok átlagos szintjéhez zárkózott fel. A migrációellenesség növekedése a globalizáció korában mintha Kelet-Európa sajátja lenne, és ez egybecseng történelmi materiális elemzésünkkel.

Ez nem jelenti azt, hogy a térségek teljesen homogének lennének a közvélemény-kutatások szempontjából. A relatív szórás vizsgálata alapján a legegységesebbek a latin-amerikai és nyugati országok, ahol a teljes időszakban az átlagtól való átlagos eltérés nem haladja meg az 5 százalékos szintet. A mintába bevont afrikai országok esetében a relatív szórás jóval nagyobb volt, és 13 százalékról lecsökkent 6 százalékra, míg az ázsiai országok esetében a 10-11 százalék körül mozgott. A kelet-európai minta esetében a relatív szórás megnőtt 7 százalékról 11 százalékra, ami azt jelzi, hogy itt a különbségek nőttek. Azaz az átlagos elutasítás növekedésében egyes országok igen komoly szerepet játszottak, míg más országok nem követték a regionális trendet.

Az idő előrehaladtával bizonyos országok így mért toleranciaszintjei tehát jelentősen eltérnek egymástól a szélesebb értelemben vett kelet-európai térségben. Kiténik Magyarország, Csehország, Szlovákia, Montenegró vagy éppen Észtország szisztematikus és globálisan is figyelemre méltó idegenkedése 30-50 százalékos említési arányokkal, míg más kelet-európai országokban és volt szovjet tagállamokban nem, vagy csak rövidebb időpillanatokban bukkan fel ilyen mértékű elutasítás. Az utóbbiak közül kiemelendő Albánia, Lengyelország vagy éppen Románia, ahol a szintek nemcsak, hogy alacsonyak voltak a globalizáció első időszakában, hanem még csökkentek is az idő előrehaladtával. Tehát az általános történelmi tendencia mellett a belső megoszlás is sokban egybecseng a történelmi materiális folyamatokkal és az általunk feltárt fejlődési típusokkal, hiszen éppen a jóléti szigetként működő térségek (a kelet-

közép-európai jóléti elzárkózó és a balti államok közül a leggazdagabb Észtország) azok, amelyek a fenti elzárkózó tendenciákat felerősítették.

66. ábra. *Nem szeretne szomszédként bevándorlót és külföldi munkást. Nagyobb időszakokra vonatkozóan átlagos országos említési arányok Kelet-Európában és a volt Szovjetunió államaiban, 1990-2020*

Forrás: Inglehart et al. 2014, Haerperet al (2020); European Values Study 2017

IV.2. Növekvő migrációs félelem vagy növekvő megosztottság az európai kontinensen? További közvéleménykutatások

Az európai kontinensnek a világban elfoglalt sajátos helye, és ezen belül a megosztottságból és a globális átalakulásból együttesen adódó történelmi dinamika fontos adalék annak megértésében, hogy a globalizációs nyitás és piacosodás milyen következményekkel jár a világ társadalmi számára. Nem ez a legfontosabb változás a globális szinten, de azzal, hogy az itt lezajló folyamatok *egyszerre* mutatnak rá a szocialista módon beágyazott társadalmak átalakulásának következményeire, egy bővülő szabadpiaci térség megosztottságra, és a korábbi időszakokban hegemón pozíciót betöltő Nyugat-Európa provincializálódására, az átalakulás mindenképpen fontos globális történelmi szempontból (Bairoch-Kozul-Wright 1996, Bairoch

2000, Böröcz 2009, Melegh 2012). A 2010-es évek közepi menekültválság és migrációs konfliktus az európai tudati folyamatokból nagyon sok mindent a felszínre hozott. Ezért érdemes külön is megvizsgálni, hogy miképpen alakult az európai közvélemény a migrációval kapcsolatban, hiszen a fent vázolt történeti-materiális viszonyok miatt éppen az európai kontinens vált a migrációs fordulat és a blokkosodás egyik legfontosabb színterévé.

A migráció (általában csak a bevándorlás) kérdése az európai közvéleményt a globalizációs nyitási ciklus felívelése előtt kevéssé érdekelte, illetve a közvéleménykutatók nem is nagyon kérdezték erről a jelenségről. Árulkodó az a tény, hogy nagyon sok ismétlődő felmérés, mint pl. az Eurobarometer esetében a migráció témája a kezdeti időszakban, a kilencvenes évekig nem is kerül elő. Az 1976-os indulás után először csak 1988-ban foglalkoztak részletesebben a kérdéssel. Ekkortól az „egységes piac” kérdéseként és a Maastricht-i Szerződés előkészítéseként a szabad munkavállalás fontos problémává válik (EU 2021* - Eurobarometer 1988, June, no 29, December no. 30). Kulcsfontosságú volt a két momentum összekapcsolódása, a korlátolatlan szabadpiac, a határokon átnyúló munkavállalás és a migráció általános kategóriájának és problémájának együttes megjelenése.

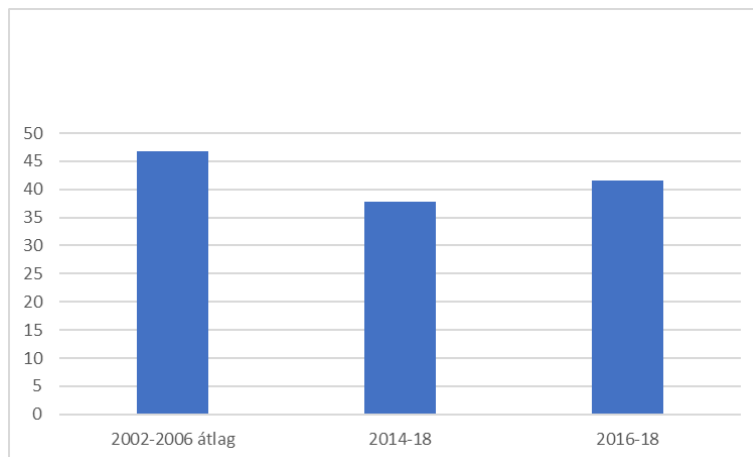
Nyugat-Európában ez az érdektelenség először az 1990-es évek elején változott meg. Ekkor a „Földközi-tengeri” és a „kelet-európai” bevándorlók kapcsán vált fontos kérdéssé, majd a 2010-es években a menekültügyi válság miatt. Ha megvizsgáljuk a kapcsolódó felmérések adatait, láthatjuk, hogy az 1990-es évek elején az Európai Közösségben részt vevő (12 országból származó) válaszadóknak kevesebb, mint egyötöde féltette az „egységes piacot” a bevándorlástól (vallási, állampolgársági vagy „faji” alapon) (European Union, no. 37. June 1992, 64). Az Eurobarometer és WVS adatok alapján mintha azt látnánk, hogy a kilencvenes évek során az EU 15 államban nem változik ez az elutasítási szint, bár bizonyos tekintetben voltak negatív változások (68. ábra, European Union, Inglehart et al. 2014, Haerpfer et al. (2020), European Values Study 2017).

Ezzel szemben a WVS harmadik, 1995-98-as hulláma szerint Kelet-Európában már a kilencvenes évek második felében túlnyomó többségben voltak azok az államok, amelyek átlag feletti elzárkózást mutattak, miközben az összes nyugat-európai ország néhány kivétellel átlag alatti eredményeket produkált (69. ábra, Inglehart et al. 2014). A megvizsgált 23 kelet-európai állam közül 15 már a globális átlag feletti szinteket mutatott, és nyolc olyan állam volt, amelyik a nyitottabb csoportba tartozott. Kiugróan magas értékeket mutatott többek között

Magyarország, Csehország, Románia, Litvánia és a volt Jugoszlávia, míg az átlagnál megengedőbb közvéleményt találtak Albániában, Horvátországban, Oroszországban, Bulgáriában, Moldáviában, Ukrajnában, Belaruszban és Grúziában. Az elutasítás magas szintje a volt Jugoszláviában valószínűleg a polgárháború eredménye volt. Ugyanakkor az utóbbi megengedőbb államok esetében a Szovjetunió felbomlásából eredő nagyobb vándorlás még viszonylag elfogadott állapot lehetett a helyi közvélemény szemében a korábbi együttlét eredményeképp. Mindenesetre már kialakulóban volt egy élesebb megosztottság, egyrészt Nyugat- és Kelet-Európa között, illetve, mint már jeleztük a materiális fejlődési típusok mentén bizonyos szempontból Kelet-Európán belül.

A 2000-es évek elején úgyszintén jól tetten érhető a Kelet-Nyugat megosztottság. A European Social Survey adatai komoly elutasítottságot mértek Európa sok államában, de különösen Kelet-Európa egyes államaiban, amennyiben az Európán kívüli szegényebbnek minősített államokból érkező bevándorlók beengedéséről kérdeztek a kérdezőbiztosok (ESS 2002, 2006). Egész Európa tekintetében az ESS 2002 és 2006 között mérte a legmagasabb elzárkózást az Európán kívüli szegényebb államok lakóival szemben, és a közel 47 százalékos elutasítási szintet még a 2014-18 közötti ún. menekültválság idején sem érték el ezek az országok. 2014-ben rendkívül alacsonyak voltak a mért értékek és még a 2016-18-as időszakban sem haladták meg a 2000-es évek eleji szintet, hanem ahhoz közeli értékeket mértek (ESS 2014, 2016, 2018). Tehát ezen adatok alapján sem állíthatjuk, hogy a globalizáció automatikusan kiváltott volna egy komolyabb emelkedést. Még a hihetetlen mértékben mediatizált 2014-18-as válság sem okozott általános negatív elmozdulást, legalábbis azok arányában, akik kevés vagy egyetlen egy bevándorlót sem szerettek volna hazájukban látni az Európán kívül élő szegényebb emberek köréből.

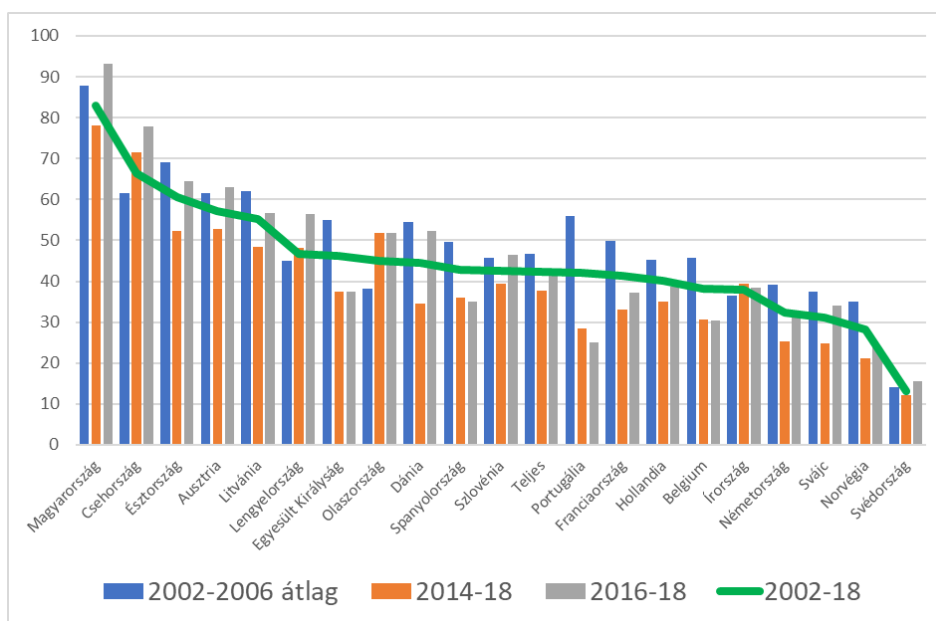
67. ábra. Összehasonlítható országok népességarányos főátlag a következő kérdésben:
Kevés vagy egyetlen bevándorlót se engedjük be az Európán kívüli országokból, ESS
2002-2018

Forrás: Saját számítás. ESS 2018*

Amennyiben megvizsgáljuk a kontinens belső megosztottságának alakulását, akkor azt figyelhetjük meg, hogy már a kezdetekben a kelet-európai országok egy komolyabb csoportja (Magyarország, Csehország, Észtország, Litvánia) messze kiugrott az elutasításban, miközben mások, Szlovénia és Lengyelország, átlag körüli, kicsivel az átlag alatti értékeket produkáltak, amely eredmény nagyban egybevág a feltárt fejlődési típusokkal és problémákkal.

68. ábra. Országokénti együttes arányok: Kevés vagy egyetlen bevándorlót se engedjük be az Európán kívüli országokból, ESS 2002-2018.

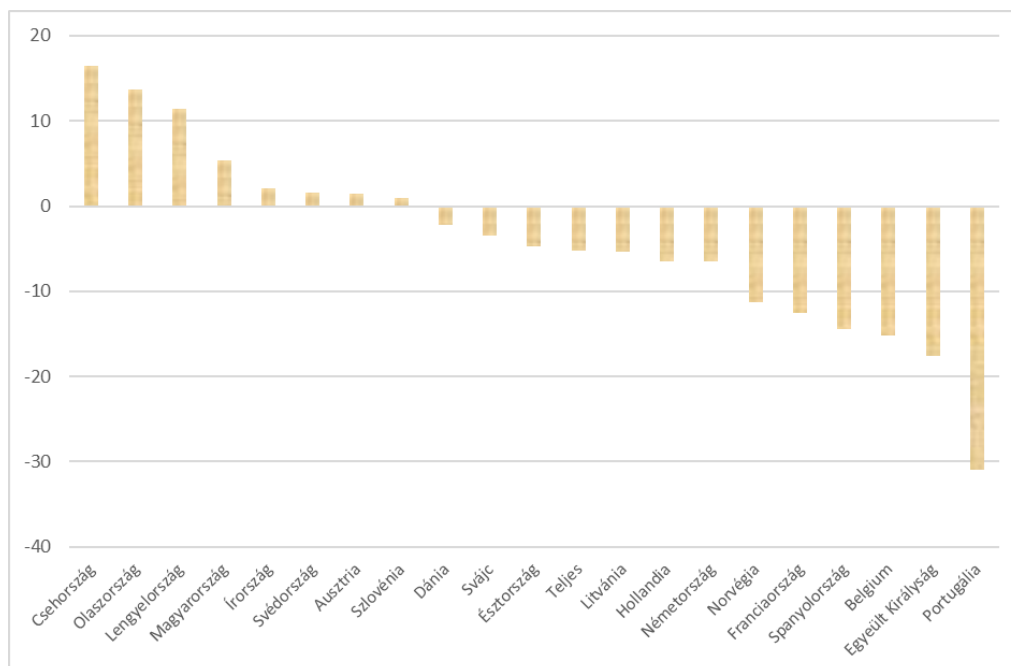

Forrás: saját számítás, ESS 2018*

Amennyiben az összevont ESS hullámokat vizsgáljuk, akkor az is megállapítható, hogy 2016-18-ra mindegyik kelet-európai ország átlag feletti és kiugró értékkel jelenik meg, és egyedül Szlovénia marad egy kicsit az átlag alatt. Ezen emelkedő trendet pedig ellenpontozza többek között az Egyesült Királyság, Portugália, Hollandia, Belgium, Svájc, Németország ellenkező irányú tendenciája összhangban a fenti elemzésekkel.

Amennyiben a változások iránya és mértéke szerint rendezzük az országokat, akkor jól látszik, hogy a kelet-európai országok szinte mindegyike a főátlagtól eltérő dinamikát mutat, és vagy erős növekedés vagy pedig kisebb gyengülés figyelhető meg a már eleve igen magas kiinduló értékekhez képest.

69. ábra. Változás az Európán kívüli és szegényebb országokkal szembeni elutasításban 2002-2006 és 2016-18 között (2016-18/2002-2006).

Forrás: saját számítás, ESS 2018*

Az Eurobarometer adatai szerint a 2000-es évektől egyre növekvő érdeklődés övezte a bevándorlás kérdését, és a 2010-es években már a nagyobb menekültválságot megelőzően a probléma az uniós közvélemény homlokterébe került, amely aggodalom csak az utolsó években esett vissza. Külön izgalmas, hogy a válaszadók leginkább uniós összkérdésként, és nem nemzeti problémaként értelmezték a bevándorlás ügyét, azaz van egy regionális európai szint, és ez

összefüggésben lehet az európai materiális, demográfiai és migrációs folyamatok sajátosságaival.

Igen érdekes módon az öt, migráció kérdésében leginkább aggódó közvélemény (60% feletti arányban állítják, hogy ez az egyik legfontosabb probléma) Dánia és négy korábban relatíve jól élő kelet-európai állam (Észtország, Magyarország, Cseh Köztársaság, Lettország) sajátja, miközben Németországban, Olaszországban és Svédországban alacsonyabb az arány, ami semmilyen közvetlen pozitív összefüggésben nem áll a bevándorlási arányokkal (Messing-Ságvári 2017). Néhány államban a térségben pedig (nem változtatva meg a prioritási struktúrát) jóval kisebb az Európa és a migráció kérdésében kifejezett aggodalom (Románia, Horvátország és Görögország).

A kognitív disszonanciát jól mutatja az a tény is, hogy amikor a saját ország fő problémái kerülnek megkérdésre, akkor a munkanélküliség problémája mögé szorulva összességében második helyen szerepel a bevándorlás kérdése Európai szinten. Térségünkben pedig (Észtországot leszámítva) az egészség és társadalombiztosítás, a munkanélküliség és az árak alakulása tölti el aggodalommal az embereket saját hazájuk szintjén, miközben együttesen aggódtak a terrorizmus kérdésében. Ez azzal is összefügghet, hogy a terrorizmus nyugat-európai megerősödése már egész Kelet-Európát izgatja, hiszen éppen a migrációs célországokban zajlottak le a rendkívül nagy médiafigyelmet kiérdemlő események.

Az Eurobarometer 2018 tavaszi adatai részben már más képet mutatnak. A fenti ellentmondások egy része oldódni látszik. Az egyértelműen látszik, hogy továbbra is általában Európát „féltek” a migrációtól a válaszadók, miközben saját hazájuk esetében e kérdés a harmadik helyre szorul vissza. A migrációs aggodás Európa szintjén 2018-ra már általánossá vált és szinte mindegyik, a felmérésben szereplő ország e kérdést tette meg „Európa” fő problémájának. Az ellentmondás azon része, hogy a kelet-európai válaszadók saját országuk tekintetében a bevándorlást egyáltalán problémának látják-e, továbbra is fent maradt, és Magyarországot leszámítva, az egészségügyért való aggodás például jóval erősebb volt és a bevándorlás kérdése eltöprel az aggodalmak sorában.

Összefoglalóan a közvéleménykutatások azt mutatják, hogy miközben a migráció kérdése a szabadpiaci rend kiépítésével összefonódott Európával és azon belül az Európai Unióval, nem az elutasítás általános szintje nőtt meg automatikusan, hanem regionális és szubregionális történeti töréspontok és fejlődésminták mentén szóródnak és változnak az attitűdök és csak bizonyos térségek között nőtt meg a megosztottság és a polarizáltság a közvéleménykutatások

szintjén. A tágabban értelmezett Nyugat-Európa történeti-materiális és történeti demográfiai okok miatt inkább a nyitás felé hajlott és ezt fenn is tartotta, addig Kelet-Európa radikalizálódott a migrációellenességben. Kelet-Európa kulcsszerepet játszott és játszik a vita fellángolásában. Kelet-Európa, amely az Európai Unió részeként, vagy annak határán nem csak gazdaságilag integrálódott egy szabadpiaci rendbe egy nem kapitalista rend emlékével, nemcsak kiegészítő munkaerő bázis lett a gazdagabb országok számára, hanem a bevándorlás társadalmi elutasításában is az élen járt, és egyre jobban eltért a jóval megengedőbb nyugat- és dél-európai közvéleménytől, annak történelmi tendenciáitól.

Ez a szembenállás azonban nem általános Kelet-Európa egészére vonatkozóan. Nagyon fontos látni, hogy összhangban a történeti materiális folyamatokkal, különösen élessé vált a korábbi jóléti privilégiumaikat védő kelet-közép-európai és balti államok esetében, ahol a térségben relatíve magas volt a bevándorlás, megfigyelhető a migrációs versengés, és a világon is egyedülálló volt a nyitás kereskedelmi és befektetési szempontból. Ez összekapcsolódott demográfiai fordulattal, amely tényezők együttesen megágyaztak a nemzeti szintre is kivetítettségizenciális idegenkedésnek. Az értelmezési keretként szolgáló diskurzív alakulásában azonban már az eliteknek volt kiemelt szerepe, így át kell térnünk ezen szövegvilágok elemzésére, amelyek megmutatják számunkra, hogy mennyire fontos a migráció mint piaci kategória megteremtése.

IV.3. A globális és szakmai elitek diskurzusai és a piacositás

IV.3.1. A migrációs téma súlyának stagnálása

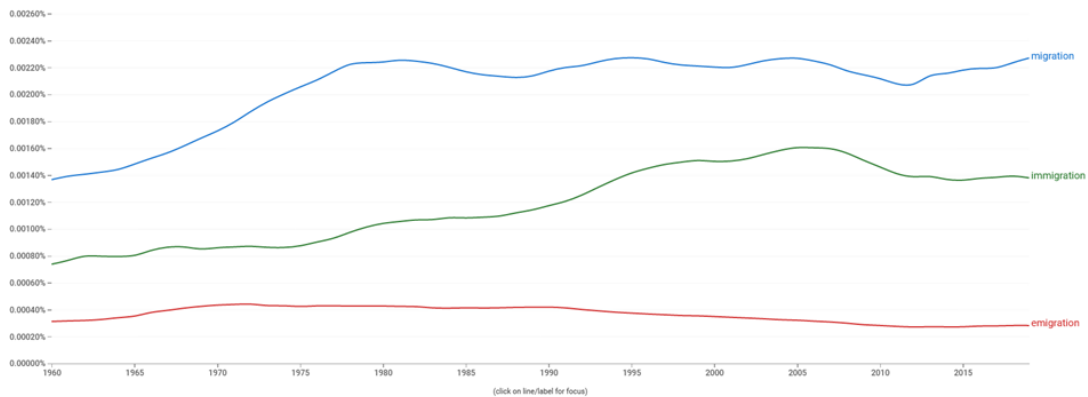
Mint azt fentebb láttuk, az 1990-es évektől, de különösen a 2000-es évektől a neoliberális gazdasági nyitás idején szembetűnő volt a migrációs szintek relatív emelkedése, és az egyik legfontosabb demográfiai változást jelentette. Feltételezhetnénk, hogy a migrációs kifejezések súlya és relatív gyakorisága is megnő ennek következtében. De mintha itt is egy paradoxon érvényesülne. A globalizáció korában az egész világra kiterjedően már nem nő meg az érdeklődés. Tehát egyáltalán nem mechanikusak a reakciók abban az értelemben, hogy a migrációs minták átalakulásával és a migráció intenzitásának növekedésével megnő a migrációs téma súlya a tudományos szövegek világában. Inkább úgy fogalmazhatunk, hogy a probléma

újráfogalmazódik és nő a blokkos polarizálódás az elitek diskurzusaiban. A nemzetközi migráció, mint absztrakt és jórészt piaci kategória fogalmazódik újra, amely átalakulás feszültségektől terhes és antagonisztikus blokkok irányába tolja el a vitákat az adott történeti materiális kontextusban.

A migrációs kifejezés előfordulásával kapcsolatban a hetvenes és kora nyolcvanas években megfigyelhető felfutás után stagnálást látunk, legalábbis a tudományos és szakpolitikai elitek általunk megfigyelt diskurzusaiban. Figyelemre méltó, hogy a kilencvenes évek enyhe boomja után a migráció és a bevándorlás kifejezések súlya a 2010-es évekre nagyjából visszarendeződik a kilencvenes évek eleji szintre. Az elvándorlás kérdése eleve alacsony jelentőségű az angol nyelvű Google könyvekben, és ez az érdeklődés még tovább csökken, miközben, mint láttuk maga a folyamat világszerte felerősödött. Ez komolyabb feszültséget jelez, hiszen egy viszonylag erős és sok szempontból hegemon nyelvi tér az elvándorlást sokkal kisebb és csökkenő súlyú problémaként kezeli a bevándorláshoz képest, azaz az elvándorló országok migrációs problémáinak reprezentációja korlátozott marad. Ez a változás ellentmond annak a ténynek is, hogy Czaika és Haas elemzése szerint egyre több ország vesz részt az elvándorlásban (Czaika- Haas 2015), miközben a bevándorló országok száma nem változott. És mint azt fentebb láttuk, Latin-Amerika mellett Kelet-Európa az egyik ilyen masszívan elvándorló térség, amely térségek problémáit jórészt figyelmen kívül hagyja a szakirodalom.

Tehát furcsa feszültségre figyelhetünk fel: a neoliberális korszak nyugati nyelvein publikáló szakértelmiségek nem általában a migráció kérdésének szántak nagyobb figyelmet, hanem csak az elvándorlás vált végképp marginalizált kérdéssé a migráció és a bevándorlás fogalmaihoz képest. E társadalmi érdektelenség figyelemre méltó, hiszen például a globalizáció, privatizáció vagy éppen a külföldi tőke (FDI) iránti érdeklődés például jelentősen megnőtt a 2008-as gazdasági válságig és utána is csak részben csökkent le az érdeklődés. A vándorlás kérdése fontos lenne, de az attitűd vizsgálatoknak megfelelően a nyugati társadalmak elitje nem érzett komolyabb extra feszültséget ebben a kérdésben a globalizáció korában, különösen nem az elvándorlás kérdésében, amely a világ sok része mellett, a kelet-európai társadalmakat is komolyan érdekelte.

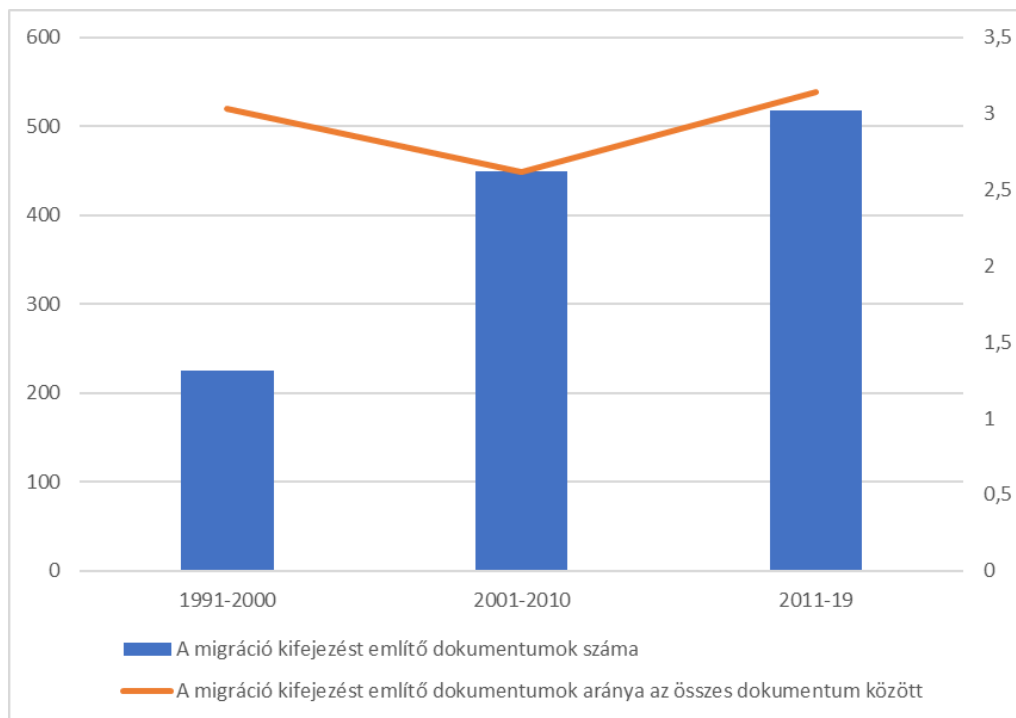
70. ábra. A migráció (migration), emigráció (emigration) és bevándorlás (immigration) szavak említési aránya a Google könyvekben 1990 és 2019 között

Forrás: Google Books (2021)

A hetvenes és nyolcvanas években megjelenő növekedés után a téma súlyát tekintve hasonló stabilizálódásra figyelhetünk fel más források alapján is. Mint ahogy már a kiinduló állapot elemzésénél megtettük a II.3.2 fejezetben, itt is érdemes szemügyre venni a Világbank dokumentumvilágát, hiszen megmutatja, hogy a globalizációs folyamatok kiemelt szereplője és a világ elsőszámú fejlesztési bankja milyen módon reagált a globalizációs változásokra. Szemben a belső arányokkal, a migráció szó abszolút számának növekedése tekintetében „pozitív” összefüggést látunk a globalizáció előrehaladtával. A migráció kifejezésének gyakorisága a dokumentumokban jelentősen megnőtt, és az emelkedés különösen éles volt a kilencvenes és kétezres évek fordulóján.

71. ábra. A migráció kifejezést tartalmazó dokumentumok száma és aránya 1991 és 2019 között

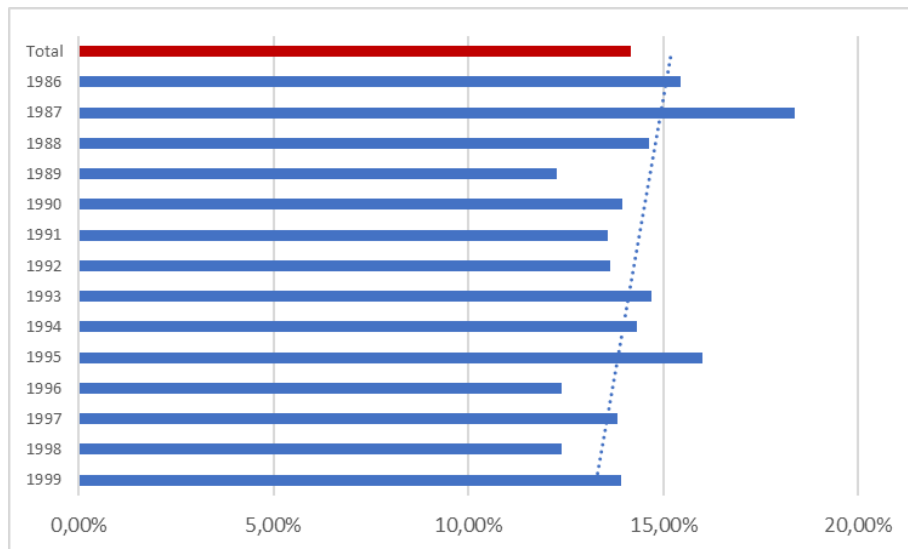
Forrás: World Bank Documents (2019)

Ez utóbbi momentum fontos lehet, hiszen ekkor a migráció intenzitása megnőtt globálisan, és az abszolút számokat tekintve a migráció kérdése is komoly figyelmet kapott a Világbank szövegeiben. A növekedés a 2010-es évekre lelassult, és az arány is maradt 3 százalék körül. Tehát ebben a szövegtérben sem beszélhetünk a migrációs kérdés „felrobbanásáról” még a 2010-es években sem, amikor többek között a „menekültválság” és a migrációs hálózatok átalakulása hathatott.

A világ demográfiai irodalmát közreadó Population Index online kereshető (1986-1999) adatbázisában majd 80 ezer (76969) cikk került bemutatásra (cím és absztrakt tekintetében), és ebből az adott időszakban a cikkek kb. 14%-a esetében a migráció a cikk egyik tárgya (10897). Az időbeli változást tekintetve nagyfokú stabilitás mellett alaptendenciaként csökkenést látunk a migrációs témájú írások arányában a változó alapsokaság ellenére. Tehát részben a demográfiai szakmai elit esetében is azt találjuk, hogy a globalizáció kezdeti időszakához képest a téma némileg veszít a jelentőségéből, és a többi adatbázishoz hasonlóan egyáltalán nem beszélhetünk arról, hogy a globalizációs változások hatására vagy azzal együtt a téma iránti

érdeklődés hirtelen megnövekedett volna, legalábbis a tudományos elit, főképp pedig a demográfiai terület szövegeiben a 2000-es évekig.

72. ábra. A migráció témájával foglalkozó cikkek aránya a Population Index bibliográfiájában, 1986-1999

Forrás: saját számítás. Population Index (2019)

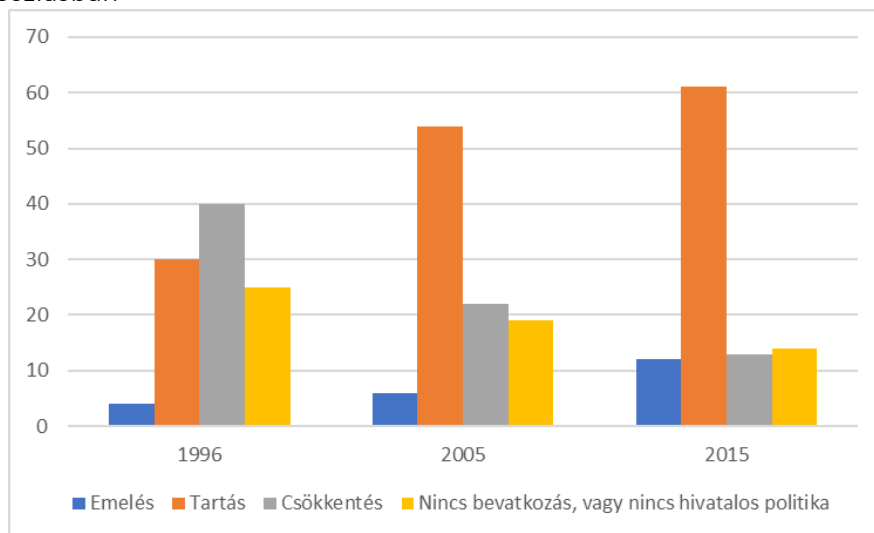
Tehát az arányokat tekintve a migráció kérdése (legalábbis 2000-es évekig) valamennyit veszített a jelentőségéből, de összességében még fontos maradt és stabilizálódott az érdeklődés. A globalizáció során a hetvenes évekbeli fellendülést követően az angol nyelvű Google könyvek, a világbanki dokumentumok és a Population index adatai alapján a dokumentumok és publikációk értékelhető százaléka foglalkozott a migrációval. Azaz a növekvő migrációs szint hatása annyiban jelen lehetett, hogy viszonylag magas szinten stagnált az ilyen kifejezéssel is operáló könyvek száma, és a „migráció” mint általános kifejezés erős gyökeret vert a nyolcvanas évek végére. Ez fontos momentum számunkra, hiszen a tudati változás nem a relatív gyakoriság felfutásában érhető tetten, hanem a tartalmi kérdésekben. Mielőtt azonban erre koncentrálnánk, érdemes megvizsgálni, hogy a népesedéspolitikák és a kormányzati elitek szintjén mit találunk.

IV.3.2. A migrációs politikai tudatosság és a polarizáltság növekedése a globális népesedéspolitikák szintjén

A szakpolitikai elitek figyelmének aránytalanságait és egyes diskurzív összefüggéseit jól mutatja az ENSZ népesedéspolitikai adatbázisa. Ennek alapján a globalizációs migrációs felfutás közepette az egyes országok szakpolitikai tudatossága a migráció terén megnőtt, hiszen mind a bevándorlás, mind pedig az elvándorlás terén egyre csökken azon országok száma, amelyek az ENSZ számára úgy nyilatkoztak volna, hogy nem avatkoznak be a folyamatokba és/vagy nincs ilyen irányultságú szakpolitikájuk (73. ábra). Tehát az adott konkrét szakpolitikai térben a globalizáció megnövelte a tudatosságot és a szelekciós igényt (Haas et al. 2016).

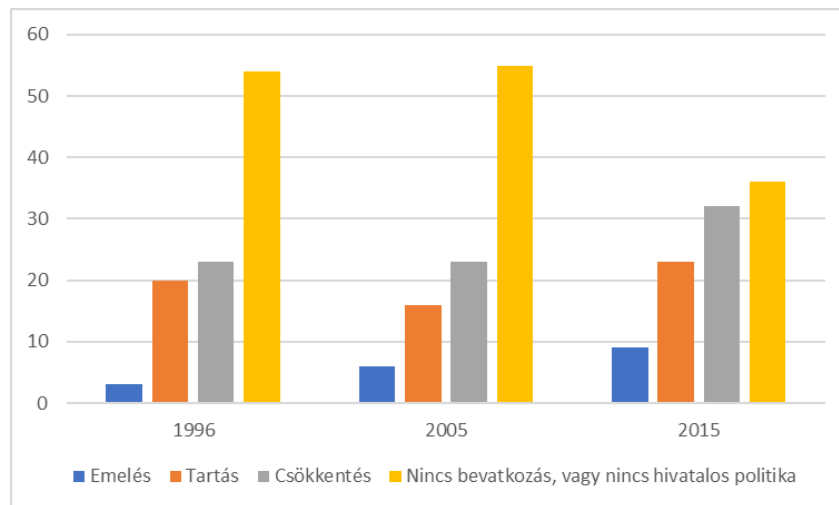
Az ENSZ kiadvány alapján összeállított ábrák tükrében igen jól látszik a bevándorlási kérdések iránti erős érdeklődés és az elvándorlás iránti viszonylagos érzéketlenség a szakpolitikai körökben. Az 1990-es és a 2000-es évek közepén még több mint ötven ország vélekedett úgy, hogy a kivándorlás kérdésében nincsen dolguk, vagy e téren nem dolgoztak ki szakpolitikai irányokat, addig a bevándorlás esetében ez a szám mindvégig sokkal alacsonyabb (lásd lentebb a nincs beavatkozás kategória arányát). Tehát a materiális szinten bekövetkező változásokra, az elvándorló országok számának megnövekedésére csak lassan és késleltetve reagáltak a világ országai.

73. ábra. A bevándorlás szintjét befolyásoló politikák iránya éves bontásban százalékos megoszlásban

Forrás: United Nations 2018

74. ábra. A kivándorlás szintjét befolyásoló politikák iránya, éves bontásban százalékos megoszlás

Forrás: United Nations 2018

Két dolog azonban különösen figyelemre méltó a szakpolitikai változásokban. A globalizáció idején, legalábbis ezen adatbázis tanúsága szerint a bevándorlás csökkentésére irányuló erőfeszítések nemhogy nőttek volna, hanem éppen csökkentek, ami egybevág de Haas állításával, hogy 1945 óta általános nyitás zajlik (Haas et al. 2016). Ezen adatbázis szerint a bevándorlást korlátozni, csökkenteni kívánó országok száma 40 százalékról leesett 13 százalékra. Sőt ha kis mértékben is, de egyre több országban született olyan népesedéspolitika, amely egyenesen növelni szeretne volna a bevándorlást, miközben a beáramlás mértékének szinten tartása lett a domináns szakpolitikai reakció (az országok körében 4 százalékról megnőtt 12 százalékra).

Ezzel szemben a legutóbbi időben az elvándorlás kérdése nemcsak előtérbe került, de megnőtt azon országok száma is, amelyek csökkenteni kívánják az elvándorlási szinteket, bár egyes országok körében a mértékek tartása és emelése szintén teret nyert. Összefoglalóan tehát azt mondhatjuk, hogy a migráció mint önálló szakpolitika is jobban megerősödött. Megnőtt a szakpolitikai tudatosság. Mindeközben mintha polarizáltabbá vált volna a világ. Egyszerre erősödött meg a bevándorláspárti és az elvándorlást ellenző szakpolitika. Megnőtt tehát egy migrációs ellentét a bevándorlást sürgető és az elvándorlás miatt aggódó országok között. Amíg egyes országok bevándorlókat keresnek, addig más országok egyre nagyobb mértékben korlátozni kívánják saját polgáraik elmenetelét. Olybá tűnik tehát, hogy a globalizáció és a kapcsolódó demográfiai átalakulások következtében, azzal összefüggésben megnőtt a

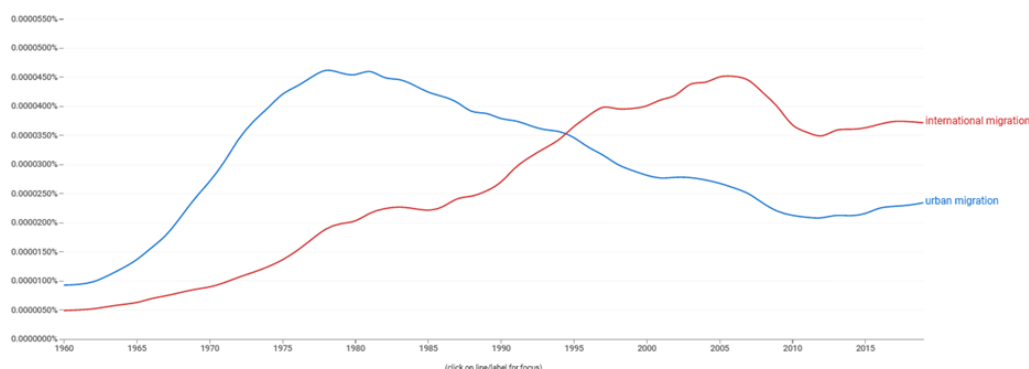
polarizáltság a szakpolitikai elitek körében és megjelent egy nagyobb elvándorlást kontrollálni kívánó blokk, miközben a bevándorlást elfogadók tábora szintén megnőtt.

IV.4. A nemzetközi migráció mint absztrakt piaci kategória megalkotása és a polarizáció további diskurzív összefüggései

IV.4.1. A nemzeti migrációs piacból globális piac: a migráció mint általános piaci kategória megalkotása

Mint azt a hetvenes és nyolcvanas évek diskurzusainak elemzésekor láttuk, a globalizációt megelőzőleg a migrációt, mint teljesen külön álló kategóriát és problémát a városba áramlás kérdése alapozta meg leginkább. A nemzetközi migráció, a második világháborút követő komolyabb érdeklődés ellenére sem érdemelt ki hasonló figyelmet a tudományos diskurzusokban a globalizáció koráig. A globalizáció korában azonban a nemzetközi migráció átveszi, illetve kiegészíti a belső vándorlás, a belföldi városba áramlás szerepét a szakmai elit diskurzusaiban. Felépül egy általános és absztrakt migrációs kategória, és e fejlemény, ahogy azt később elemezni fogjuk, tulajdonképpen szétrobbantja és újraszervezi a népesedési diskurzusokat. Jól mutatja ezt a migrációs diskurzív váltást a Google könyvek Ngram diagramja, ahol a kifejezések használati gyakorisága szerint a vidékről a városba áramlás (rural to urban migration) kérdése helyett egyre inkább előtérbe kerül a nemzetközi vándorlás. Majd idővel ezek egymás kiegészítő témáivá válnak.

75. ábra. A nemzetközi migráció (international migration) és a városi migráció (urban migration) kifejezések gyakorisága Google könyvekben

Forrás: Google Books 2021

Úgy tűnik, hogy a modernizációs időszak során a nyolcvanas évekig a paraszti és agrárvilágból való kimozdulás volt a legfontosabb kérdés az elitek számára a „migráció” terén, míg a globalizáció korában már a globális migrációs viszonyok válnak érdekessé a globális piac menedzselésének egyik elemeként. A globalizáció korában már a migráció kifejezés egyik kiemelt tartalma a nemzetközi vándorlás lesz anélkül, hogy konkrétan utalna annak irányára, azaz a bevándorlásra vagy az elvándorlásra. Ez pedig fontos momentum lehet abban, hogy általános és absztrakt kategóriává váljon, amely éppen az általánosság, *a társadalmi viszonyokból való kiszakítotttság révén piaci kalkulusként absztrahálhatóvá, és egyben mitizálhatóvá válik*. Ezzel a vele kapcsolatos attitűdök és vélemények antagonizálhatóakká is válnak. Az ilyen absztrakció például könnyen lehetővé teszi, hogy az el- és bevándorlás összemosásával elgondolható legyen egy fiktív migrációs néességcsere és néességpótlás gondolata (az elvándorlást vagy a munkaerőpiaci igényeket pótolja a bevándorlás). Vagy éppen egyes részcsoportok vélt vagy valós viselkedése és a kapcsolódó kulturális vagy népesedéspolitikai aggodalmak alapján teljes egészében utasítsák el a migrációt (Melegh 2016, 2019).

Ezen kategória fejlődésében fontos szerepet játszik a migráns és a menekült/menedékkérő kategóriák újbóli összeépülése, amely a háború után az 1951-es genfi egyezmény megszületésével megszűnt (Long 2013). Mint ahogy Long érvel, ettől az időtől kezdve a nem kormányzati szervezetek és az ENSZ Menekültügyi Főbiztossága leginkább azt a vonalat követte, hogy 'a menekültek nem migránsok', hogy ezzel megvédje a menedék terét, annak ellenére, hogy a 'menekült' és a 'migráns' közötti határvonal gyakran nagyon esetleges (ibid 5). Maga a szerző is azt a törekvést mutatja a menekültek oldaláról megfogalmazva, hogy ez a korábbi leválasztás problematikus volt, hiszen nem értékelte a menekültek gazdasági és demográfiai szerepét a migrációs folyamatokban és a migráció/fejlődés kapcsolatrendszerben. Sőt, mint azt Long is állítja, a migránsok felé való gazdasági nyitás a migránsok irányában (asylum-migration nexus) össze kell, hogy kapcsolódjon a beengedés automatikus jogával, miközben elismeri, hogy a két világháború között felálló menekültügyi rendszer nagyon sok feszültséghez vezetett (ibid. 23. o.). A későbbiekben látni fogjuk, hogy az anti-migráns blokk szereplői majd éppen ezt a megközelítést fogják visszaforgatni, azzal, hogy úgymond egy migránst se kelljen befogadni.

A migrációs kategória fejlődését illetően jól mutatják a korábban már elemzett világbanki dokumentumok szövegei is. Az alábbi táblázat tanúsága szerint a migrációs kifejezés

dominánssá válik, és majd minden dokumentum operál vele a kilencvenes évektől, szemben a korábbi, fentebb elemzett időszakokkal. Akkor még a témában és a kifejezésben is a belső és a külső vándorlás együttes kezelése sokkal ritkább volt, ha egyáltalán előfordult.

A migrációs kifejezések utalhatnak csak belföldi folyamatokra, bár ezek aránya végig csökken a globalizáció időszakában, vagy nemzetközi vándorlási folyamatokra, amely dokumentumok aránya végig nő. Illetve ekkor már nagyon gyakran a vonatkozó világbankos szerzők együtt foglalkoznak a teljes mobil népeiséggel. Úgy tűnik, megszületik egy általános migrációs kategória és mindenféle mobilitás egyben értelmeződik.

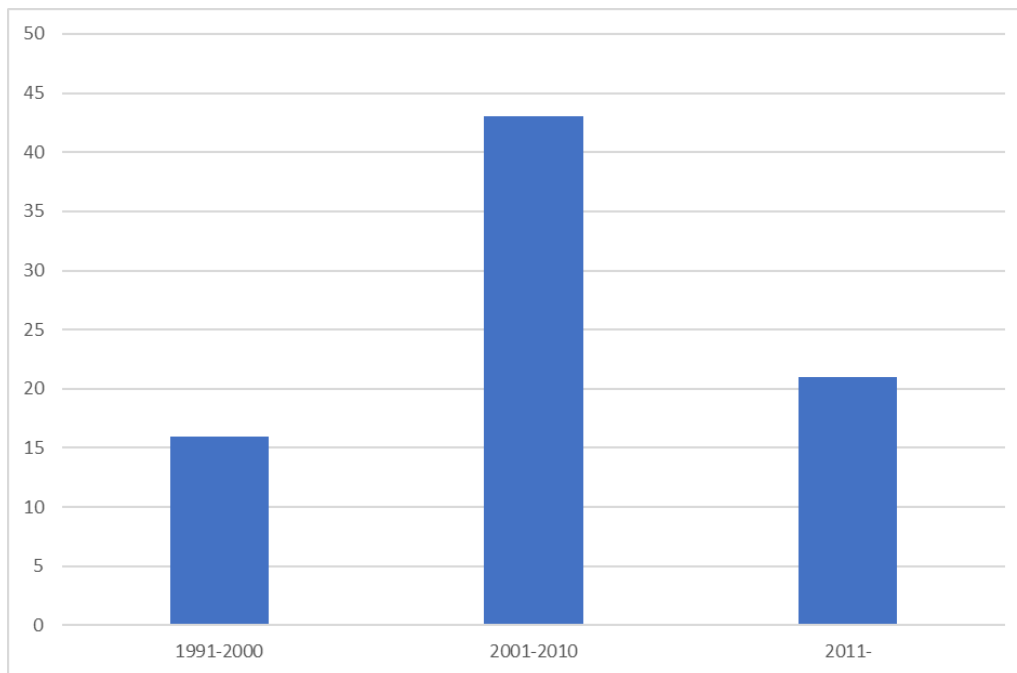
19. táblázat: A világbanki dokumentumok téma és nyelvi világa, 1990-2019

Időszak	Téma			Használt kifejezések						Összesen: minden tizedik dokumentu m
	Csak belföldi vándorl ás	Csak nemzetkö zi vándorlás	Mindket tő	Bevándorl ás	Elvándorl ás	Migráci ó	Migráci ó csak belföldi	Migráció csak nemzetkö zi	Migráció mindket tő	
1990-99	32%	14%	55%	23%	36%	95%	55%	9%	36%	22
2000- 2009	26%	38%	36%	26%	21%	90%	31%	24%	40%	42
2009- 2019	22%	38%	40%	33%	29%	91%	24%	27%	40%	55

Forrás: World Bank Documents 2019

Ezt az önállósodást és általánossá válást mutatja a specifikusan migrációs témájú társadalomtudományi szaklapok számának és diverzifikációjának általános növekedése is, ami egyben a tudomány piacosodásával egyaránt összefügg. A nyolcvanas évekig évtizedenként négy ilyen témájú folyóirat indult, míg a kilencvenes évektől kezdődően a társadalomtudományi szakbibliográfiák tanúsága szerint ez a szám ebben az időszakban elérte a negyvenet. Bár az is megjegyzendő, hogy az alapítási kedv a 2010-es évekre alábbhagyott. Addigra kifutni látszik a korábbi „migrációs” lendület.

76. ábra. Migrációval foglalkozó periodikák indulási időpontja, 1990-2019

Forrás: saját számítás Electronic Journals Library, Max Planck Institute for Social Anthropology, Accessed: 2019. június 5.

Ebben a folyamatban nemcsak az alapítási kedv az érdekes, hanem tulajdonképpen megszületik egy új speciális „migrációs” tudományág azzal, hogy nagy számban különálló folyóiratok jönnek létre e témában, gyakran új migrációs szakpolitikai, tudományos vagy civil szervezetek gondozásában, ami egy újabb fokozat a migráció általános absztrakt kategóriává válásában. Ez pedig jól jelzi, hogy piaci absztrakció logikája mellett és azzal összefüggésben megerősödik a tudományos absztrakció igénye is.

A 20. mellékletből jól látszik, hogy nagy számban jelennek meg a migráció általános kategóriájával megjelölt folyóiratok (pl. Migration Information Source, Migration und Bevölkerung, Migration Trends, International Dialogue on Migration). Másrészt előtérbe kerülnek egy-egy régió migrációs folyamatainak elemzései is (pl. Asian and Pacific Migration Journal: APMJ, Central and Eastern European Migration Review, Nordic Journal of Migration Research, Comparative Migration Studies). Harmadrészt egyre inkább összekapcsolódik bizonyos szakpolitikai témákkal, mint az integráció, oktatás és foglalkoztatottság, függetlenül attól, hogy milyen migrációs csoportról van szó (menedékkérők, más formákban vándorlók). Ez leginkább azt mutathatja, hogy nemcsak egy tudományos kategória jött létre, hanem egyben megszületik valamiféle globális vagy regionális migrációs kormányzási igény is, amit már a szakpolitikai tudatosság növekedése is jelzett.

Ugyancsak jól mutatja ezt a folyamatot, hogy 2000-ben az ENSZ létrehozta a migránsok világnapját (december 18.), majd 2001-ben a menekültek világnapját (június 20.). Ezeket a figyelemfelkeltő napokat is felhasználva egyre erőteljesebb lépéseket tesz az ENSZ és a kapcsolódó nemzetközi szervezetek (ILO, IOM stb.) ezen *általános* csoportok nemzetközi védelmére, „a biztonságos, rendezett és reguláris migráció” szabályozására különböző konvenciók megfogalmazásával, kormányközi csúcstalálkozók megszervezésével, annak érdekében, hogy elősegítsék a nemzetközi fejlődést és a küldő és fogadó gazdaságok élénkítését.

Megjegyzendő, hogy ez az univerzalizmus egyben a nemzeti partikularizmus irányában is hatott, vagyis életre hívta az ellentétét is. Azaz a vándorló csoportok speciális és egyre aprólékosabb ellenőrzési szabályainak kidolgozása és a nemzeti szuverenitás erősítése (de Haas et al. az emberi jogok és a humanitárius jog univerzalizmusán alapuló migráció jogi konvergenciát ellensúlyozta (de Haas et al. 2016, Tóth Judit 2018). Tehát volt egy belső dialektikus logikája is a polarizációnak, melyet Tóth Judit a következőképpen fogalmazott meg:

„Az interdependencia és az emberi jogi univerzalizmus, valamint a kedvezőtlen nemzetközi folyamatoktól elzárkózó állami szuverenitás és nemzeti jog lett mára a külföldiek jogi helyzetének legfőbb paradoxona.” (uo, 7. bekezdés)

Ez az „univerzalizmus versus partikularizmus” paradoxon pedig a polarizálódás a diskurzív változások egyik fő motorja lehetett. Tehát nemcsak egy általános absztrakt tudományos és szakpolitikai kategória jött létre, hanem annak nemzeti alapú korlátozása és negációja is.

IV.4.2. A migráció, mint általános és absztrakt piaci kategória elméleti háttere: eldologiasodás, fiktív áruk, fiktív cserék és a neoliberális racionalitás

A fenti folyamatok mögött a globális piac terjedése és az azzal kapcsolatos mobilitási változások és igények állnak. A migráció általános és absztrakt racionális kalkulációvá válik, sok esetben még a menedékkérők esetében is. A piaci kalkulussá váló migráció, a migrációs csere és a migráció piacosodása Lukács György megközelítése alapján, a kapitalista piaci formák dominanciája mellett zajló és egyre mélyebb eldologiasodásról tanúskodik. Ez alapján tudati szinten a korábban nem piaci szférák piacivá válásának egy újabb formájaként értékelhető a

migráció, mint általános és absztrakt piaci kategória megszületése. Érdeemes felhasználnunk Lukács megfogalmazásait a problémánk jobb megértése érdekében.

„Az árústruktúra lényegére már gyakran rámutattak, alapja nem más, mint hogy valamely viszony, valamely személyek közti kapcsolat dologszerű jelleget s ily módon „kísérteties tárgyíságot” ölt, amit azután a maga szigorú, látszólag teljesen zárt és racionális öntörvényűsége folytán alapvető lényegnek, vagyis az ember és ember közötti viszonynak legkisebb nyomát is elfedi és eltünteti.” (Lukács 1971, 320)

Ebben a megfogalmazásban kulcsfontosságú, hogy a migráció különböző formái úgy, mint a földrajzi mobilitás hihetetlenül gazdag jelenségei, az utazó és a vendéglátó, a beérkező és az ottélők közötti személyes viszonyok, illetve a társadalmi környezetükbe ágyazott személyek dologgá váljanak, piaci kalkulussá, egyfajta totális piaci társadalmiasodás részeként. Ebben a folyamatban a nemzetközi munkamegosztás, a munka globális piaci áruvá válása, a globális egyenlőtlenségek révén a mozgást, a gyökértelenítést és a kiágyazást előidéző tényezők (a tőke szabad mozgása és betörése nem kapitalista rendszerekbe, a paraszti világ beomlása, bérmunkássá válás, bérkülönbségek, munkahelyek tömeges elvesztése a szocializmus összeomlásával stb.) mint *külsődleges* dolgok jelennek meg. Ezzel egyidőben pedig ezek a tudati változások a lokális és globális elitek által is hirdetett piaci racionalitás felé tett *szükségszerű* lépésnek minősülnek, és ezáltal a különböző komplex migrációs helyzetek úgymond *lényegükénél* fogva mind a kormányzatok, mind pedig az egyének oldaláról racionális döntések sorozatává válnak.

Ez pedig, ahogy már jeleztük, csak absztrakciók megalkotása révén lehetséges, és fő állításunk, hogy a jelenlegi migrációs vita ezen absztrahálás és racionalizálás kapcsán robbant ki, megadva egyszerre az univerzálódás vágyát, vagy azzal dialektikus összefüggésben a partikuláris szelektív elzárkózás vágyát és a migrációs cseréktől való félelmet. Ugyanígy felébreszti a nyitás és a szabadpiaci mozgás vágyát és gazdasági szükségszerűségét, illetve annak korlátozási igényét. Ebben a folyamatban a különböző migráns és nem migráns csoportok munkájának és társadalmi hozzájárulásának (elvándorlók vagy a népességhiány pótlása bevándorlókkal) értékeit összemérhetőnek tekintik biopolitikai szempontból, megteremtik formális egyenlőségüket, amely folyamat mind materiális, mind pedig tudati szinten kiválhatja az ellenmozgásokat.

Mint ahogy a történeti materiális részben láttuk, és mint látni fogjuk a diskurzív elemzés további részeiben, ez az eldologiasodás és általánosabban piacosodási folyamat polarizálja a migrációval kapcsolatos diskurzusokat és a közbeszédet. A „kísérteties tárgyiasság” révén megteremti a lehetőséget mindenféle fiktív népességcsere és migrációs csere, vagy éppen annak szöges ellentétéként a teljes piaci nyitottság gondolatára. E téren fontos a fiktív szó és részben ki kell egészíteni Lukács okfejtését.

Az összemérhetőség alapja a társadalmilag szükségesnek gondolt hozzájárulás mentén a migráns munka társadalmi és kulturális hozzájárulásának absztrahálása, amely Lukács szerint meg kell, hogy valósuljon a termelés folyamatában is. És ebben igaza van, hiszen mindenféle kalkuláció a migrációval kapcsolatban (hazaküldött pénz, GDP növekmény stb.) árutermelési alapon és statisztikán kell, hogy alapuljon.

Azonban érdemes részben visszacsatolni Polányi Károly fiktív áruk fogalmához is, hiszen szerinte a munka, a pénz és a föld, nem piacra készült áru csak azzá válik, és ezért fiktív árunak kell tekinteni. A népesség, vagy éppen a migráns „előállítás”, elvándorlók vagy bevándorlók cseréje a munkaerőpiac működőképességének fenntartására, annak állami politika szintjére emelése társadalmi értelemben végképp fiktív (Polányi 2004: 101–111, Hann 2016). De a piac mégis számol ezen a módon és a folyamatokat és mozgásokat folyamatosan e keretekben értelmezi. Ennek köszönhetjük, hogy a globalizációs piaci nyitás és piacosítási hullám során a migráció, mint piaci kategória megerősödött, illetve a materiális és strukturális folyamatok következtében maga a migráció is megnőtt, és ezek együttesen polarizációhoz vezettek.

A fenti folyamatokra Joppke is felhívja a figyelmet, amikor legújabb könyvében a migrációval kapcsolatos populizmus alapját képező neoliberalizmus lényegévé teszi a piaci fundamentalizmust és a piac túlterjeszkedését tudati és kulturális szinteken is. Ez tömören azt jelenti, hogy egyfajta piaci neoliberais racionalitásba építik be a korábban nem piaci módon elgondolt szférákat, így a migrációt is (Joppke 2021, 13-17). A migrációt befektetésként és haszonként gondolják el mind a vállalatok, mind a kormányzatok, mind pedig a migránsok. Joppke Foucault elemzésére hivatkozik és következőképpen érvel:

„Foucault olvasatában ez megváltoztatja a liberális gazdasági elmélet fókuszát, és figyelme áttevődik a piacra korlátozó „cseréről” az egyetemessé tett és minden társadalmi szférára kiterjedő „versengésre”. Ez elvezet a Homo oeconomicushoz, aki nem csak egy vállalkozó, hanem „saját magát teszi meg vállalkozása tárgyává” (...) életének minden szegmensére

kiterjedően. De vannak más példák is és ilyen közöttük a migráció: „a migráció az egy befektetés, és a migráns az egy befektető. (.” (Joppke 2021, 15. o. ford. M.A.)

Ez a piacosodási folyamat pedig Foucault szerint váltást idéz elő még a kormányzás technikájában is, ami a „társadalmi kvantifikációjához”, a piaci szellem uralmához vezet (Joppke 2021, 16). Állításunk és elemzésünk pedig éppen ebbe az irányba mutat, tehát nemcsak a migráció intenzitásának és társadalomtörténeti okainak feltárása szükséges, hanem ennek tudati reflexióját is figyelembe kell vennünk az eldologiasodás, fiktív áruk és a neoliberális racionalitás fogalmi kereteiben.

IV.4.3. A piacosítást támogató blokk és egyes aktorai. Piacelvűség és a migráció hasznosításának gondolata a Világbank dokumentumaiban

A globalizáció korában létrejött egy általános és globális migrációs és mobilitási kategória tehát valamilyen általánosabb „emberpiac”, „migráns munkapiac” gondolatának megszületését mutatja. A globális migrációs nyitást szorgalmazó piacpárti elitek szövegeiben ez egy fontos és főképp hasznos előrelépés, hiszen szerintük e szféra piacosodása is elősegíti a munkaerő mind jobb hasznosulását, a gazdaság növekedését, a szociális szféra, a demográfiai folyamatok egyensúlyát. Ezen elitek részét képezik a globális piacot és a befektetések szabad áramlását szervező erőknél. Nagyobb nemzetközi szervezetek az ENSZ, IOM, OECD, Világbank, fejlesztési bankok (EBRD stb.) szakértői vagy politikusai, az Európai Unió és más szabadpiaci tömörülés szakpolitikusainak egy jelentősebb része jelenik meg a szintéren, illetve olyan kormányokról van szó, amelyek ezen elvek mentén alakították szakpolitikájukat, főképp a globalizációs ciklus első évtizedeiben. Velük szemben állnak, illetve ezt kiegészítik a nemzeti szuverenitást hangsúlyozó, és az elzárkózást, legalábbis az erősebb kulturális és jogi elzárkózást követelő megközelítések. Fontos megjegyezni, hogy az elzárkózást hirdetőik is általában elfogadják bizonyos migrációs nyitásokat, és joggal beszélhetünk Joppke kifejezésével neoliberális nacionalizmusról is (Joppke 2021).

A globális piacosodást hirdető elitek szövegvilágában a migránsok és munkájuk már nem csak nemzeti szempontból képeznek Polányi kifejezésével fiktív árut. Már globálisan is érvényes ez a piaci fordulat, így irányok és szociális tartalmak nélküli „migránsokká”, „migráns munkásokká” válnak emberek az elitek szemszögéből nézve. Tehát egy nagyon heterogén, és ezáltal könnyen

pozitív vagy negatív érzelmeket kiváltó mozgó tömeggé alakulnak át a különböző indíttatású és beágyazottságú vándorló csoportok az adott szövegvilágokban, akiknél egyszerre jelenik meg az univerzális piac és jog gondolata és a partikuláris ellenőrzés igénye.

Ez a nemzetállami vagy blokkos keretben szerveződő kapitalizmus rendszeréből fakad, és ebből fakadóan a növekvő migrációt kiváltó tényezők komoly szerepet játszottak, mint az egyre erőteljesebb tőke mozgás, a jövedelmi szintek növekedése valamint az adott társadalmak egyre jelentősebb kiágyazottsága. E téren a globális tőke mozgás növekedése nemcsak egy általánosabb folyamat, ami növeli a migrációt az előző részben bemutatott elemzésünk alapján, hanem a tőke egyes szereplői nyíltan ki is mondják, hogy erre a nagyobb fokú általános mobilitásra szükség van. Hadd álljon itt egy idézet a McKinsey & Company üzleti és közgazdasági kutató intézetének egy 2016-os tanulmányából, amely jól mutatja, hogy milyen határozottan érvelnek a globális migráció előnyei mellett az üzleti tanácsadók, különösen a gazdagabb országok vélt érdekei alapján:

„Globálisan a világ migránsainak körülbelül a fele a fejlődő országokból a fejlett országokba költözött (...) A világ migránsainak majd kétharmada a fejlett országokban él, ahol gyakran a hiányzó kulcsfontosságú munkaerőt biztosítják. 2000 és 2014 között a bevándorlók adták ki a munkaerő növekedésének 40-80 százalékát a fő célországokban. A munkaerő áttelepítése magasabb termelékenységű környezetbe növeli a világ megtermelt össztermékét. A migránsok hozzájárulása független attól, hogy milyen szintű szakképzettséggel bírnak, és ez hatás előállhat innováció és vállalkozás révén, vagy éppen azzal, hogy az így felszabaduló helyiek magasabb értékű munkát végezhetnek. Valójában a migránsok csak a világ népességének 3,4 százalékát teszik ki, de az MGI (McKinsey Global Institute) kutatási eredményei alapján a globális GDP majd 10 százalékát ők termelik meg. Durván 6,7 billió dollárral járultak hozzá a globális GDP-hez 2015-ben – úgy 3 billió dollárral többel, mintha a kibocsátó országban dolgoztak volna. Ennek a növekménynek a 90 százalékát a fejlett országok realizálják. (...). A bevándorlás előnyeinek érvényesítése attól függ, hogy az újonnan érkezők mennyire jól integrálódnak a célországaik munkaerőpiacába és társadalmába. Ma a migránsok 20-30 százalékkal kevesebbet keresnek, mint az otthon született munkások. Ha azonban az országok ezt a bérkülönbséget le tudják vinni 5-10 százalékos szintre azzal, hogy jobban integrálják őket az oktatás, a lakhatás, az egészségügy és a közösségi tevékenységek adott területein, akkor még további 800 milliárd és az 1 billió dollár közé eső növekményt tudnak elérni a világ gazdasági termelésében. Ez egy

viszonylag konzervatív célkitűzés.” (<https://www.mckinsey.com/featured-insights/employment-and-growth/global-migrations-impact-and-opportunity> ford. M.A.)

E keretben a migráció egy már mindent felölelő kategória iránytól és társadalmi tartalomtól függetlenül, és akárcsak a bevezetőben idézett Economist videóban megszólaló-megszólalók, az olyan globális vállalatok, mint a McKinsey, a 2016-os menekültválság kapcsán óriási haszon lehetőségét villantották fel az általában felfogott mobilitás növekedésének eredményeként.

Ha a Világbank dokumentumait vizsgáljuk, hasonló megközelítésre lehetünk figyelmesek. Egy 1987-es tanulmány már a globális munkaerő allokáció információs rendszerének költség-haszon elemzésén dolgozik, és azon fáradozik, hogy olyan jelzőrendszer jöjjön létre, amely egyszerre ad információt: *„a nemzetközi migránsok valódi szakmai képzettségéről... és a migrációs mintákról, méretekről és a teljes kibocsátásról”*.

A neoklasszikus piaci közgazdaságtani nyelvet és egy egységes és nem korlátozott globális munkaerőpiac gondolatát jól mutatja a következő idézet is két harvardi szakértőtől, Oder Starktól és Eliakim Katztól az 1987-es tanulmányukból:

„A modellünk a következő. Osszuk fel a világot szegény (SZ) és gazdag (G) országokra. A SZ országokban élő munkások Bsz (A) bért kapnak, ahol (A) a szegény országok munkáltatói által tökéletesen felmért szakmai szintet jelenti. Amennyiben a SZ országok dolgozóinak valódi szakmai tudását ismerik a G országban élő munkáltatók, akkor a SZ országok munkásai megkapják a munkájuk határtermékét és a BG (A) > BSZ (A) minden szakmai szinten.” (Stark-Katz 1987 ford. M.A.)

A Világbank elemzői az 1995-ös évben már egységes keretben tárgyalták a globális piac folyamatait és a nemzetközi migrációt egy vaskosabb, a világ általános fejlődését értékelő kiadványban (World Development Report 1985). E kötetnek a címe is árulkodó: *„Munkások az integrálódó világban”* (World Bank 1995). A munkások helyzetének piaci alapú kezelését hirdető kötet alábbi tartalomjegyzéke is jól mutatja, hogy a nemzetközi migráció már a *„kialakuló globális munkaerőpiac”* részét képezi ebben a diskurzív környezetben:

„Második rész:

8. *A kialakuló globális munkaerőpiac*
9. *A változó nemzetközi munkamegosztás*
10. *A tőke mobilitása: áldás vagy átok?*
11. *Nemzetközi migráció (ford. M.A.)*

Jól látható, hogy itt már egy egységes piaci alapú politikai gazdaságtani rendről van szó, és a nemzetközi migráció ennek szerves része.

Ugyanebbe az enciklopédikus sorba illeszkedik Özden és Schiff világbankos kötete (Özden-Schiff 2007), amelyben egyrészt már beszámolnak az egységes (menekülteket és nem menekülteket magába foglaló) ENSZ és világbankos globális migrációs adatbázisok létrejöttéről (ami már önmagában is jól jelzi az absztrakt kategória megerősödését), másrészt pedig összegyűjtik a főbb fejlődési kérdéseket. Csökkenti-e a hazaküldött jövedelem a szegénységet és növeli-e a humán tőkét? Elősegíti-e a migráció és a diaszpóra a külföldi tőkebefektetéseket a vándorokat küldő országokban? Milyen demográfiai előnyei vannak a nemzetközi migrációnak? E kérdések együtt már igen erős értelmezési keretet jelentettek, sőt nemcsak egységes rendszerként látták a mind nyitottabb piacot és benne a növekvő migrációt, hanem egyértelműen normatív módon tüntették fel a változásokat, ami jól mutatja ezen absztrakt kategória potenciális polarizáló hatását. Ez a normatív színezet a Világbank szakértőinek szövegvilágában egyértelműen pozitív, és a mobilitás növekedése nemcsak üdvözlendő, hanem szakpolitikai szinten támogatandó is. Ebben az absztrahált piaci keretben a migráció és a migránsok piaci harc tárgyaivá is válhatnak, amiért és akikért versenybe kell szállni más országokkal vagy országcsoportokkal. Rainer Munz egy háttér tanulmányban figyelmezteti az EU tagállamait, hogy könnyedén lemaradhatnak a konkurenciaharcban:

„Rövid és hosszú távon az EU-nak és tagállamainak versenyezniük kell más OECD országokkal a potenciális migránsok megszerzésében. Ebben az összefüggésben Európának komoly érdeke fűződik ahhoz, hogy összevesse saját erőfeszítéseit és tapasztalatait a hagyományos bevándorló országokéval, különösen az USA, Kanada és Ausztrália eseteivel. És Európának valódi érdekeltséget kell abban találnia, hogy vonzóbb legyen a magasan képzett migránsok számára és befogadóbb legyen minden foglalkoztatható migráns irányában.” (Munz 2008, 2 o, ford. M.A.)

Ezen piaci alapú megfontolásokban a materiális viszonyokat, és benne a demográfiai átalakulást jól tükrözve megjelent az idősödéssel és a népesedési különbségekkel összekapcsolt absztrakt piaci kereslet gondolata is. Özden és Parsons így fogalmaz az absztrakt demográfiai különbségek kiaknázása tekintetében Dél-Ázsia és az OECD országok viszonylatában:

„Ezek a széttartó munkaerőpiaci és demográfiai trendek a két térségben, valójában választ jelentenek egymás kihívásaira. A megoldás az egyik legegyszerűbb és legősibb közgazdasági gondolat: kínálati és keresleti egyensúlytalanság esetén a termékek és/vagy termelési tényezők szabad mozgása a leghatékonyabb megoldás. Ebben az összefüggésben az otthoni munkaerőpiacok által fel nem szívott többlet munkaerőnek el kell indulnia Dél-Ázsiából az OECD országok irányában, amelyek gyorsan növekvő hiányokkal és egyensúlytalanságokkal küszködnek. Másképpen megfogalmazva a dél-ázsiai munkaképes korú, ámde hatékonyan nem alkalmazott lakosság nagy kohorszai be tudják tölteni a nyugati munkaerőpiacokon keletkező álláshelyeket.” (Özden és Parsons 2011, 138. o, ford. M.A.)

A fenti szövegben munkaerőpiaci interakció és a szabad vándorlás gondolata nemcsak általában fogalmazódik meg, hanem az idősödés okán az idős és betegellátás tekintetében is, ahol a szerzők egyértelműen a dél-ázsiai bevándorlókkal akarják megoldani a felmerülő problémákat, mégpedig meglehetősen egyoldalúan és csak egy irányban. Az ázsiai migránsoknak van dolga a nyugati idősokkal és családokkal:

„Az ázsiai munkaerő migráció révén tudja segíteni a fejlett országok öregedő népességeit. Egyes szakpolitikusok és közgazdászok azt javasolják, hogy a kiszervezés és a nemzetközi kereskedelem révén lehet a gazdasági tevékenység nagy részét átvinni Északról Dél-Ázsiába, miután a munkaerő lecsökken az előbbi térségben. Mindamellet nagyon sokféle nemzetközi kereskedelemben nem bocsátható szolgáltatás van, amelyeket helyileg kell biztosítani. Ezek közül az egészségügyi ellátás és a háztartási szolgáltatások iránt lesz különösen nagy kereslet miután az északi népességek elöregednek.” (uo, 124. o.)

A migráció növekedését hasonlóan pozitív szcenáriónak és támogatandó szakpolitikai célnak tekintik Kelet-Európa vonatkozásában is anélkül, hogy figyelembe vennék a helyi közvélemény vagy társadalmi reakció alakulását. Így fogalmazódott meg például, hogy Kelet-Európában hátrányos, ha nem nő általában a mobilitás belül és kívül is. A 2000-es évek második felében ez

az absztrakt migrációs optimizmus akkor is megmaradt, amikor a világbanki szakértők már szembesültek a kelet-európai demográfiai átalakulással, a fentiekben már részletesen elemzett idősödéssel, termékenységcsökkenéssel. Sőt, mintha ezt egyértelműen a további nyitás indokaként kezelték volna, amit még a politikai berzenkedés ellenére is támogatni kell. Chawla, Mukesh; Betcherman, Gordon; Banerji, Arup 2007-ben a „Vörösből a szürkébe. A kelet-európai és a volt Szovjetunió népességeinek harmadik átmenete” című munkájukban a fiatalabb országokból érkező migrációt támogatták:

„...amennyiben a politikai ellenálláson túl lehet jutni, a fiatalabb országokból érkező térségek közötti migráció kiegészítheti az idősödő munkaerejét”. (Chawla et al. 2007, 14.o. ford. M.A.)

Röviddel később már így fogalmaznak:

„A helyzet menedzselése meg fogja kívánni munkaerőpiaci, nyugdíj és oktatási reformok bevezetését, illetve a migráció jobb menedzselését.” (uo. 15. o. ford. M.A.)

Később az adott piacpárti tanulmány már arra keresi a választ, hogy pontosabban honnan érkehetnek ezek a bevándorlók a reformok útjára később lépő országok esetében, hiszen az egész térség idősödik és elveszti a népességét más idősebb európai országok kiszolgálásában, így ez egy politikailag szenzitív kérdés.⁴²

„A bevándorlók vonzása, azért hogy a növekedést biztosítani lehessen az állások betöltésével, nagyon mélyen politikai kérdés. A reformokat korábban elkezdő és idősödő országok számára, a legális bevándorlás nehéz ügy lesz, részben azért, mert a szomszédos országok Délkelet-Európában és a Független Államok Közösségében szintén idősödnek, és részben azért, mert legalábbis az elkövetkező néhány évben vándorokat fognak elveszíteni az idősebb EU államok javára. De az idősödő és később reformokat kezdő országok számára, amennyiben a gazdasági növekedés felgyorsul, és a bevándorlással kapcsolatos politikai korlátok

⁴² A reformokat korán elkezdő országok e tanulmány szerint: Albánia és az EU új tagállamai. A reformokat később elkezdő idősödő országok pedig Tadzsiszisztánt, Kirgíziát és Türkmenisztánt leszámítva (ezek a fiatal és reformokat későn leküzdő országok) az összes többi volt szocialista állam.

lecsökkennek, lehetségessé válik a menedzselt migráció Közép-Ázsia fiatalabb országaiból.” (uo. 41. o, ford. M.A.)

Összefoglalóan a Világbank fenti dokumentumai jól mutatják egy nyíltan piacbővítés párti és ebben a menedzselt migráció hasznosságát hirdető blokknak a témavilágát, amely a nemzeti piacok és terek után már globális szinten is célnak tekinti a vándorlás menedzselését és piacelvű hasznosítását. Mielőtt azonban továbblépnénk, és megnéznénk a migrációt *en bloc* elutasító vagy korlátozni kívánó nacionalista történeti és politikai blokk fő tematikáját, vegyük szemügyre, hogy mi történt a migrációs nyitást is elfogadni tudó népesedési diskurzusokkal és hogyan épültek be a piacpárti történeti és politikai blokkba. Még pontosabban hogyan szakadt szét a malthusiánus és a demográfiai átmenet diskurzusa a két blokk között, és mennyiben szolgálták ezen ellentétes blokkok megszületését, illetve ők maguk milyen változáson mentek keresztül.

IV.4.4. A migráció haszonelvű kezelése és a népesedési diskurzusok és politikák alakulása

A fenti blokk kialakulásában fontos szerepet játszottak a nyolcvanas években már jelenlévő népesedési diskurzusok és azok megjelenése a népesedéspolitikai törekvésekben. Ezt a blokkot, illetve a vele szemben hegemoniára törekvő blokkot felfoghatjuk úgy is, amelyek újrendezték és újrakötötték a diskurzív elemeket, illetve bizonyos szempontból ezen ambivalens rendszerekből kiemelték a maguk számára hasznos elemeket. A korábbi diskurzusokat a kialakuló polarizáció tulajdonképpen felbontotta belső feszültségeik és ellentmondásaik mentén.

IV.4.4.a. A malthusiánus diskurzussal összekapcsolódó elemek: migráció, mint eszköz a szegénység és az egyenlőtlenség kezelésére

A nyolcvanas évekre illetve az azt megelőző időszakra vonatkozó elemzésünkben jól láttuk, hogy a malthusiánus diskurzus támogathatja az elvándorlást, mint a népességnomást és az abból fakadó szegénységet csökkentő népességpolitikai eszközt. A hatvanas és hetvenes években ez

a keret főképp a belső vándorlás, az agrárszegénység csökkentése kapcsán került elő. Ezt a témát könnyedén össze lehetett kapcsolni a nemzetközi vándorlással is. Például Mexikó és Latin-Amerika esetében a nyolcvanas évek első nagy elvándorlási hullámára vonatkozóan rengeteg ilyen irányú elemzés készült. Ez a megközelítés később megerősödött, mert más diskurzusokból és a migráció eldologiasodásából is nyert témákat, például az elvándorlás mint tőkeszerzés, mint fejlődés és mint piacbővülés. Mielőtt szemügyre vennénk a diskurzív változásokat, szövegszerűen elemezzük, hogy a népesedéspolitikai irányelvek szintjén milyen átalakulás zajlott le.

20. táblázat Az 1986-ban malthusiánus csoportba sorolt országok népesedéspolitikája 2015-ben

Kiinduló országcsoport	Elvándorlás csökkentése	Elvándorlás fenntartása vagy növelése	Bevándorlás csökkentése	Bevándorlás fenntartása vagy növelése	Termékenység csökkentése és el- és bevándorlás fenntartása/ növelése	Termékenység csökkentése és a migráció legalább egy irányú korlátozása	Termékenység fenntartás/növelés/nincs beavatkozás és el-és bevándorlás fenntartása/ növelése	Termékenység fenntartása/növelése és a migráció legalább egy irányú korlátozása
62	14	48	10	52	29	12	16	5

Forrás: United Nations (1976-2015 World Population Policies 1986-hoz képest Jugoszlávia kiesik a felbomlás miatt

A migrációs nyitást támogató elemek a nyolcvanas évek után is megtalálhatóak a népességpolitikai adatbázis szerint. A malthusiánus kategóriába sorolt országok esetében 2015-ben az elvándorlás fenntartása, sőt növelése az adott országok túlnyomó részében szakpolitikai szempontból kívánatos opció maradt (WPP 2015). A többi típushoz képest itt mondták a kormányzati szakpolitikai referensek a legnagyobb arányban (48 esetben a 62 országból), hogy az elvándorlás növelendő vagy fenntartandó folyamat, illetve, hogy nem kívánnak beavatkozni az elvándorlás menetébe. Ez tehát az egyik olyan népesedéspolitikai keret (az országok száma szerint igen elterjedt politikai gyakorlatként), amely a növekvő elvándorlási folyamatot alapjában véve üdvözli. Fontos azt is látni, hogy e típus legtöbb országa népesedéspolitikai gyakorlatában egyszerre tartotta fenn a migrációs nyitást és a termékenység csökkentését, mint párhuzamos célokat. Ez jól mutatja, hogy e típusban a migráció adta lehetőségeket viszonylag nyitottan gondolták át a termékenységcsökkenés ellenére vagy amellel.

Megjegyzendő azonban, hogy a termékenység csökkenése és a népességfejlődés lassulása több ország esetében fordulathoz vezetett a 2010-es évek közepére. Ez jelenthette a korábbi

termékenységek korlátozási igény részleges vagy teljes feladását (Mauritius, Korea, Dél-Afrika, Törökország, Bostwana stb.) és a be- vagy az elvándorlás csökkentésének szándékát főképp olyan latin-amerikai vagy afrikai országok esetében, amelyek már jelentős elvándorlással küszködtek (Haiti, Honduras, Mexikó, Kenya, Ghána, Zimbabwe stb.) Ezen országok esetében igen fontos lehetett, hogy az adott térségben már viszonylag jobb az életszínvonal és sok tekintetben privilegizáltak a közvetlen földrajzi környezetükben. Botswana és Dél-Afrika kiváló példát szolgáltatnak ebből a szempontból, és ezen országok esetei felhívják a figyelmet a jóléti és társadalombiztosítási versengés szerepére, a migrációs folyamatok és a népesedéspolitika gyakorlata közötti összefüggésre. Az is fontos, hogy a termékenységcsökkentés céljának feladása és a migrációs nyitottság fenntartása sem okozott komoly ellentmondást sok ország esetében. Ezen országok főképp a korábban gyarmatosított országok közül kerültek ki. A gyarmatosítás ugyanis állandósította a migráció folyamatait.

A malthusiánus diskurzussal összefüggésbe hozható népesedéspolitikai keret úgyszintén „előírhatná” a bevándorlás korlátozását (ugyanis ezen érvelés szerint erőforrásokat von el a helyiektől a tömeges bevándorlás). Ez az általában megfigyelhető óriási nyitottság közepette nem volt jellemző, és valószínűleg a bevándorlás szintje és összetétele nem okozott szakpolitikai gondot a kormányzatokon belül az adott típuson belül. Mindösszesen 10 állam gondolkodott a bevándorlás közvetlen korlátozásában.

Továbbá a migrációs nyitottságot támogató malthusiánus népesedéspolitikai gyakorlattól a diskurzusok konkrétabb elemzése irányába, jól látható, hogy ezen gondolati kör komolyan hozzájárult a globális munkaerőpiac eszméjéhez és általában a migráció, mint költség-haszon elemzéséhez. E diskurzív keret, kompromisszumokat kötve a fejlődés alapú megközelítésekkel, átváltott a direkt és sok szempontból autoriter születéskorlátozás propagálásától (indiai sterilizációs program, a kínai drasztikus születéskorlátozás stb.) a nők egyénileg is védendő reprodukív jogainak, reprodukív választásainak a hangsúlyozására. Ez a fordulat már a 90-es évek elején és a Kairói Népesedési Világkonferencián megtörtént, miközben nagymértékben meghagyták a nemzeti kormányok korlátozási szabadságát (Cliquet- Thinepont 1996, 78-79). A nyitás a nők jogainak irányába a családtervezési és malthusiánus oldalról is igen figyelemreméltó, hiszen ez később komoly vitákat és konfliktusokat indított el a migráció, különösen a migráns nők jogainak, reprodukív és szexuális egészségüknek és lehetőségeinek a terén is (lásd erről pl. Migrant Forum Asia 2019). Ez mindenképp fontos lépés volt, legalábbis

diskurzív szinten, hiszen nemzetközi szervezetek e kereteken belül is megalkották az individualizált és a reprodukív terhek alól felszabadított nők képét, aki immár szabadabban tudnak munkát vállalni és ad absurdum mozogni a világban, ami az adott piaci logika szerint a munkaerő jobb allokációja irányába mutathat (Frey 2011).

A globalizáció korában külön kiemelt szerepe volt ennek a diskurzusnak abban, hogy a migrációt, az elvándorlást és a piacosítást megkerülhetetlen eszköznek tekintse. Hiszen e szerint az értelmezési keret szerint az ökológiai és demográfiai válságok közepette, csak a piac lehet elégséges eszköz a munkaerőigények és feszültségek (értsd pl. közlegelő tragédiájának) globális megoldására. A lényeg itt a malthusiánus és a neoklasszikus közgazdasági érvelés kombinációja volt, amely kapcsolás a piaci intézményrendszer és elosztás (mint kollektív emberi zsenialitás) a szerzők állítása szerint fel tudja oldani a szűkösségek által teremtett feszültségeket, azaz a malthusiánus típusú népességnomásokat is (Homer-Dixon 1995).

Ezen malthusiánus gondolatmenetek elmennek egészen odáig, hogy bármiféle relatív alul- vagy túlnépesedés végső oka valamiféle kormányzati beavatkozás a migrációba, azaz valamiféle migrációs szabadpiac mellett érvelnek. Ezt a gondolatmenetet rekonstruálja például Barrows a 2010-es években, aki az osztrák közgazdasági iskolához tartozó és Malthust nagyra tartó Misest és tanítványát Rothbardot idézi:

„...Rothbard a túl- és alulnépesedést az emberi migráció kontextusában tárgyalja. A Hatalom és piac című munkájában Rothbard hangsúlyozza, hogy túl- és alulnépesedés csak akkor fordulhat elő, ha „mesterséges kormányzati korlátokkal szabályozzák a migrációt”. Ha például komoly különbségek állnának fent az életszínvonalban két földrajzi terület között, az egyének addig vándorolnának, amíg a különbség /értsd annak szubjektív érzete/ jelentősen lecsökkenne.” (Barrows 2010 ford. M.A.)

Ez a szabadpiaci dogmatika természetesen minden társadalmi kontextust figyelmen kívül hagy a migráció kapcsán és egyedül a jövedelemkülönbségek és a szubjektív jóllét érzetének eloszlása számít, amit csak megzavar bármiféle kormányzati beavatkozás. Ez a világbanki dokumentumokban is visszaköszönő gondolat jól mutatja a nyolcvanas évekbeli malthusiánus gondolkodás belső inkonzisztenciáját, és hogy ugyanabból a gondolati keretből el lehet jutni a szabadpiacig és a teljesen szabad migráció gondolatáig, illetve a bezárkózásig, ha a kulturális és

társadalmi szupremáciát és egy mechanikusabb erőforrás versus népesség gondolatot vesznek alapul olyan migrációs kibocsátókkal szemben, amelyek úgymond túlnépesedéssel küszködnek.

IV.4.4.b. A demográfiai átmenet és a modernizációs diskurzus elemei a piacpárti blokkban: a hierarchikus progresszió elve és a migrációs átmenet

A demográfiai átmenet diskurzusa már a nyolcvanas években belső feszültségektől volt terhes. Egyrészt magában hordozta a mobilitás progresszív növekedésének eszméjét, másrészt pedig megjelent e keretekben a második demográfiai átmenet gondolata is, amely már egy erős konzervatív fordulat szükségességére szólított fel az alacsony termelékenységű és magas bevándorlású területeken. Ebből később, mint azt látni fogjuk, megszületik a harmadik demográfiai átmenet elmélete, amely már egyenesen revitalizációs jellegű radikális diskurzussá változott. Tehát ez az értelmezési keret is szakad a piacosítás előrehaladásával, akárcsak a malthusiánus gondolatkör. Mielőtt azonban megmutatnánk a demográfiai átmenet diskurzusának szerepét a migráció absztrakt és piaci kategóriájának a megalkotásában, vegyük szemügyre, hogy milyen gyakorlatot látunk azon országok migrációs politikájában, amelyek a nyolcvanas években ezen diskurzív keret mentén gondolták át szakpolitikai szinten a népesedésük folyamatát. Ez is fontos elemzési szempontokat adhat a konkrét történeti változások feltáráshoz.

21. táblázat: Az 1986-ban a demográfiai átmenet csoportba sorolt országok népesedéspolitikája 2015-ben

Népesedési politikák 2015	Elvándorlás csökkentés	Elvándorlás fenntartása vagy növelése	Bevándorlás csökkentés	Bevándorlás fenntartása vagy növelése	Termékenység csökkentése és el-és bevándorlás fenntartása/növelése	Termékenység csökkentése és a migráció legalább egy irányú korlátozása	Termékenység fenntartás/növelés/nincs beavatkozás és el-és bevándorlás fenntartása/ növelése	Termékenység fenntartása/növelés a migráció legalább egy irányú korlátozása
42 ország	12	30	3	39	10	5	20	7

Forrás: United Nations (1976-2015) World Population Policies

Jól látható, hogy ezen országok 2015-ben a legkevésbé sem váltak bevándorlásellenessé, sőt szinte mindegyik ország (39 a 42-ből) a bevándorlás fenntartása vagy növelése mellett történelmi irányát szakpolitikai szinten. Az elvándorlásban szintén nyitottak maradtak, tehát ez a csoport

is masszívan követte szakpolitikai szinten a globálisan is megfigyelt migrációs nyitást főképp a bevándorlás terén, ami összhangban van a migráció intenzitásának világméretű növekedésével és a korábban megállapított diskurzív változásokkal. Ez csak abból a szempontból meglepő, hogy a második demográfiai átmenet gondolkörében megjelenő bevándorlási aggodalmat nem látjuk viszont szakpolitikai szinten. Ugyanis az első átmenet elmélete, mint modernizációs gondolat egyrészt a mobilitás növekedését írja elő, illetve a termékenység csökkenéséből levezeti a bevándorlók iránti nagyobb kereslet megjelenését. Ez utóbbi elem annyiban megfigyelhető e kategórián belül, hogy több ország jelezte az ENSZ adatbázis-kezelőinek, hogy a munkaerőpiaci szempontokon túl van demográfiai megfontolás is a bevándorláspolitikájuk mögött, míg ez a volt szocialista államokat leszámítva szinte nem fordult elő a többi megfigyelt országcsoportban. E csoporton belül ilyen volt például Svédország, Brazília, Finnország vagy éppen Ausztrália. Ez utóbbi demográfiai elem pedig fontos keresleti érvként szerepelt minden piacpárti és mobilitáspárti megfontolás mögött, amit minduntalan megtalálunk a Világbank, az OECD és az Európai Bizottság szakpolitikai elemzéseiben (OECD/EU 2014, 39. o.) Tehát a demográfiai átmenet gondolkörének azon része illeszkedik a leginkább a piacpárti blokk érvelésébe, amely az első átmenet eszmeiségét, a jólét, a bevándorlás és termékenységcsökkenés együttes megjelenését tartja „természetesnek”. A bevándorlás csak akkor zavarná meg ezt a természetességet, ha a bevándorlás megváltoztatná a termékenységi rezsimet.

A termékenység terén annyiban megfigyelhető azonban egy fordulat ezen országcsoportban, hogy a nagyobb számban fordulnak elő olyan országok, amelyek immár nem a beavatkozástól való tartózkodást jelzik, hanem azt, hogy a termékenységi szintet tartani vagy növelni kellene. 20 államból összesen 8 volt ilyen, többek között Spanyolország, Új-Zéland, Japán, Olaszország, Ausztria és Ausztrália. Tehát egyre nagyobb számban jelennek meg olyan országok, amelyek immár aggodalommal figyelik a termékenység alakulását, azaz kimozdulni látszanak az első demográfiai átmenet és a nem beavatkozás pozíciójából. Ennyiben lassan lépések történhetnek a pesszimistább második, illetve a radikálisan beavatkozáspárti harmadik demográfiai átmenet eszméinek az irányába.

E keret egy másik szempontból is megrendült, hiszen ebben a csoportban főképp a nem európai országok a termékenységcsökkentés irányában tájékozódtak 2015-ben, azaz túlságosan magasnak találták a termékenységi szinteket. Ilyen volt Burkina Faso, Csád, Kolumbia, Etiópia,

Mali vagy éppen Szíria. Ez jól mutatja, hogy a korábbi helyzethez képest megnőtt egy Észak versus Dél megosztottság, és immár a modernizációs keret ebből a szempontból végképp megbomlott az előző részben leírt demográfiai átrendeződés és annak geopolitikai társadalmi értelmezésével kapcsolatban. A termékenységet féltő Észak képe pedig, mint azt látni fogjuk, a kiindulópontjakiindulópont lesz a globalizáció előrehaladtával ellenhegemóniára törekvő diskurzív blokk számára. Ennyiben a történelmi változás ebben a csoportban jól tetten érhető és ezen értelmezési keret a társadalomtörténeti átrendeződés, a belső ambivalenciák és főképp a beépített Eurocentrikus hierarchiák miatt hasad. Ez lesz az egyik történelmi eredménye a globalizációnak és a migrációs szintek emelkedésének.

A diskurzus szakmai elitek körében való megrendülését az is mutatja, hogy a 2011-es *Population and Development Review* különszámában a demográfiai átmenet már nem a gazdasági és társadalmi folyamatok következményeként, hanem azok kiváltójaként jelenik meg, ami az eredeti magyarázat megfordulását jelzi (lásd még Reher 2007). E keretben pedig, szemben a korábbi demográfiai átmenet diskurzusokkal, a migráció (mindenféle formájának együttes) növekedése már fontos és megkerülhetetlen szerepet játszott. David Reher szerint a demográfiai átmenet négy formában is hatott. Megváltoztatta a korszerkezetet, megnövelte a belső és külső migrációt, megnövelte a reprodukciós hatékonyságot és megemelte az élettartamot (Reher 2011). A malthusiánus érveléshez kapcsolódva a migráció növekedése már csak azért is elkerülhetetlen volt, mert Reher szerint maga a népesség növekedése ezt idézte elő (uo. 15). De ez nem csak egy reakció volt, hanem egyben a piaci allokáció menete is: „A migráció a munkaerő újraosztásnak többé-kevésbé hatékony formája” (uo. 15). Tehát a demográfiai átmenet gondolatának azon ága, amely nem fordul át a konzervatív vagy revitalizációs keretbe, fenn hirdeti, hogy a népességváltozás során szükségszerűen emelkedő migráció a piaci allokáció irányába mutat, és egy világgazdasági piaci rendszer részét képezi, összekapcsolódva a termelékenység változásával és a tőke mozgásával. A migrációnak pedig nőnie kell az idősődéssel. Így a demográfiai átmenet gondolatvilágának nem konzervatív irányzatai a migráció, mint absztrakt piaci kategória és a piaci mechanizmus irányában tájékozódtak.

E progressziót hirdető, az első átmenet szellemiségét hordozó diskurzus erejét jól mutatják azok a nem elitek körében végzett survey eredmények is, amelyeket a fejlődési idealizmus (developmental idealism) kutatócsoport keretében hajtottunk végre Arland Thornton vezetése

mellett. Igen sok országban került sor több szempontból hasonló koncepción alapuló kérdőíves felmérésre. Ezen országok közé tartozott többek között Kína, Argentína, Egyiptom, Nepál, USA, Magyarország, Albánia, Bulgária, Tajvan és Irán (Thornton 2005, 2010, Thornton et al. 2012, Melegh et al. 2016, Melegh et al. 2013).

A demográfiai átmenet Eurocentrizmusát és fejlődésközpontúságát leszámítva az európai és nem európai országok között eltérés volt megfigyelhető abban a tekintetben, hogy mennyire elfogadott a termékenység csökkenése és azt mennyiben tekintik előremutónak a társadalom fejlődése szempontjából, ami ismételten az Észak versus Dél törésvonalat mutatja. Több országban, különösen az iszlám vallási többséggel bíró országokban a vélt erkölcsi hierarchia éppen a vélt fejlettségi hierarchia fordítottja volt, ami jó mutatja azt a mechanizmust, hogy a konzervatív dominanciájú a nyugatiakkal oppozícióba kerülő országokban a nyugati primátust, nem fejlődési, hanem erkölcsi és érték alapon próbálják kikezdeni (Thornton et al. 2017). Ez, mint ahogy azt látni fogjuk kulcselem a migrációs vitában is, hiszen a konzervatív blokk számára az értékek és a vallás védelme a keveredéssel szemben kiemelten fontos lesz a migrációs vita kibontakoztatásában (Melegh et al. 2021).

IV.4.4.c. A szocialista modernizáció nyomai a kelet-európai diskurzusokban

Nagyon leegyszerűsítő feltevés lenne, ha azt állítanánk, hogy a migráció, mint globális piaci kalkulus gondolata csak a fenti két nagyobb diskurzus egyes elemeiből táplálkozott és a többi diskurzustípus, a szocialista modernizáció, a konzervatív, a revitalizációs, vagy éppen a fejlődéspárti diskurzus nem mutatott azzal egybevágó fejleményeket a globalizációs ciklus kinyílása során. A szocialista modernizáció diskurzusa Kelet-Európában és a világ más szocialista államaiban jobbra összeomlott, hiszen a széles körűen tervező állam gyakorlata és eszméje rövid idő alatt megroppant. A tervezés alapú demográfiai szuverenitás, az optimális népességfejlődés gondolatrendszere légüres térbe került, de furcsa történeti csavarral mégsem szűnt meg, ahogy más elemek is fennmaradtak. A migráció felélénkülése és a migrációs nyitás pedig egészen új helyzet elé állította a térség szakpolitikussait és szakmai elitjeit, és tulajdonképpen itt is, mint más diskurzusoknál, a korábbi minták meghasadtak e kérdés következtében.

22. táblázat: Az 1986-ban a szocialista modernizációs csoportba sorolt országok népesedéspolitikája 2015-ben

Népesedési politikák 2015	Elvándorlás csökkentés	Elvándorlás fenntartása vagy növelése	Bevándorlás csökkentés	Bevándorlás fenntartása vagy növelése	Termékenység csökkentése és el-és bevándorlás Fenntartása/növelése	Termékenység csökkentése és a migráció legalább egy irányú korlátozása	Termékenység fenntartás/növelés/nincs beavatkozás és el-és bevándorlás fenntartása/ növelése	Termékenység fenntartása/növelés a migráció legalább egy irányú korlátozása
25 db	15	16	1	30	2	2	13	14

Forrás: United Nations (1976-2015) World Population Policies

Az egyik első látásra meglepő eredmény, hogy a többi csoporthoz képest a volt kelet-európai és ázsiai szocialista blokk országaiban működő szakpolitikai elitek voltak a legnyitottabbak a bevándorlás tekintetében 2015-ben, miközben igen elzárkózónak bizonyultak az elvándorlás terén. A bevándorlási nyitás fontos elem a liberálisabb, a migrációs és piaci nyitást hirdető blokk szempontjából, miközben az elvándorlás csökkentésére irányuló törekvés éppen az ellenkező blokk számára lehet fontos. A rendszerváltást követően rengeteg új kicsi, törekeny államisággal bíró ország jött létre, amely fejleménynek a történeti szociológiai jelentőségét kevésbé vettük eddig figyelembe mind migrációs, mind pedig a diskurzív fejlődés szempontjából. Pedig valószínűleg nagyon fontos elem, hiszen a nagyobb szocialista államok felbomlása, és új kicsi vagy sok esetben törpe állam létrejötte, és mint azt az előző részben láttuk, a globális szinten is elképesztően erős piaci nyitás, a demográfiai fejlődés szempontjából erősen hatott főképp a fentiekben feltárt fejlődési pályák mentén.

Szakpolitikai vélemények szintjén az államiságukban nem változó, vagy a létrejövő kisebb államok először nagyobb számban korlátozni próbálták a bevándorlást, ami fontos adalék a közvéleménykutatásokban megfigyelt migrációellenes fordulathoz. Tehát mintha megpróbáltak volna ellenállni a nyitás bizonyos következményeinek. 1996-ban még tíz állam szakpolitikusi jelezték, hogy a bevándorlás korlátozása kormányzati szándék volt esetükben. Ilyen volt Magyarország, Észtország, Lettország, Litvánia, Oroszország, Szlovákia, Szlovénia, Macedónia és Vietnám is. A materiális folyamatokkal összevetve az is látszik, hogy az előző részben leírt kelet-közép-európai, kelet-európai és balti fejlődési utat követő országok közül sokanszociális, etnikai, történelmi sérelmi okokból (pl. a balti államok) a rendszerváltás sokkja közepette a bevándorlást megpróbálták visszaszorítani. Vagy megpróbálták az

állampolgársághoz való jutást etnikai és politikai alapon korlátozni (Molodikova 2008, Pilkington 1998, Codagnone 1998).

Ez az első reakció azonban megváltozott, amiben a piacodás és annak részeként az uniós csatlakozás komoly szerepet játszott más külső behatások mellett. Ez elvezetett végül a térségben is az EGT állampolgárok privilegizált helyzetéhez és a szabad mozgásuk biztosításához. Sőt az EU a csatlakozás részeként még egy tágabb menekültügyi szabályozást is el kellett fogadnia, és ezt a kelet-európai államok egyfajta korlátozott, nem mélyen átgondolt, kényszeredett alkalmazkodással el is fogadták (Melegh et al. 2021, Back 1999). Ez a tartózkodás annak is betudható, hogy több országban, különösen a jóléti privilégiumait védő kelet-közép-európai országok esetében a honos népesség folyamatos versenyhelyzetet érzékelt legális és nem legális migránsokkal szemben, sokszor még a saját etnikum kapcsán is, amint ezt láttuk a materiális viszonyok elemzése során. Az így összekapcsolódó strukturális és kognitív folyamat pedig megjelent még a saját etnikumúak bevándorlása ellen szervezett baloldali kampányok menedzselésében is, mint például a magyarországi státusztörvény és az első kettős állampolgársági népszavazás kapcsán (Kántor 2002, Melegh-Hegyesi 2003, Melegh 2006).

Ennek összhatásaként pedig létrehoztak egy Eurocentrikus és sokszorosan hierarchikus bevándorlási rendszert a preferált népességcsoportok bevándorlása érdekében. Ennek kiemelt eleme volt, hogy az EGT állampolgárok mozgási jogainak biztosítása mellett etnikai-történeti preferenciákat is érvényesítsenek „saját csoportjaik” bevándorlása érdekében (uo., Melegh-III és 2009, Melegh 2019b). Tehát komoly etnikai-faji és osztály preferenciákkal („saját etnikum”, „európai”, „magasan képzett”) nyitottak a bevándorlás irányában. Ez volt a diskurzív oldala a piaci nyitásnak és a tőke beengedésének, amely tényezők, mint fentebb láttuk, más mozgatórugókkal együtt megemelték az elvándorlást ezzel is kielevezve a demográfiai helyzetet és sérülékenységet. Mint azt a fenti világbanki elemzésekben is láttuk, ezért válhatott Kelet-Európa a piaci fiktív migrációs csere, a mobilitási szintek emelésének mintapéldájává a „túlságosan” zárt szocializmus után (Melegh 2016).

Ez a fejlődés magával hozta, hogy ezen közép- és kelet-európai szocialista országokban olyan diskurzív fejlődés indult el, amely szükségszerűnek látta a bevándorlás fenntartását, sőt annak növelését a demográfiai kiürülés (alacsony termékenység és magas elvándorlás) miatt. Jól jelzi ezt a demográfiai indoklást, hogy a volt szocialista csoportban volt a legtöbb olyan ország (13),

amely a szakpolitikai adatbázis szerint kijelentett, hogy az idősödés és/vagy népességcsökkenés az egyik fő szempont a bevándorláspolitikai alakításában. A volt szocialista régiókn belül szinte mindegyik materiális fejlődési típuson belül megjelent ez a jellegzetesség, beleértve a kelet-közép-európai versengő típust, a kelet-európai elvándorló típust, a balti államokat és a Szovjetunió nyugati és kaukázusi tagállamai közül is néhányat. Tehát ezek között találjuk Magyarországot, Szlovéniát, Szlovákiát, Lengyelországot, Litvániát, Lettországot, Romániát, Szerbiát, de még Belaruszt és Örményországot is.

E gondolkodási keretet illusztrálja sok népességelőreszámítás is, amely a térségben készült és azt próbálta igazolni, hogy a migráció demográfiai hatása pozitív. Magyarország esetében Hablicsek László és Tóth Pál Péter ezt a fajta elemzést többször is elvégezte (Hablicsek-Tóth 2000, Hablicsek 2004) Érdeemes felidézni mire jutott a két szerző 2004-ben:

„...két vizsgálat azt mutatta ki, hogy a külső migráció a múltban jelentős negatív, a jövőben még jelentősebb pozitív hatást fejt ki a népességfejlődésre, bár egymagában nem oldja meg az utánpótlási problémákat. A Magyar Kormány kidolgozás alatt álló népesedéspolitikai koncepciója is jelentős figyelmet szentel a nemzetközi vándorlásnak, a termékenységgel és a halandósággal egyenrangúan kezeli”. (Hablicsek 2004, 300-301)

Hasonló következtetésekre jutottak a megkérdezett résztvevők a Délkelet-Európára kiterjedő SEEMIG projekt keretében, amikor 2014-ben előrejezési kvalitatív szociológiai gyakorlatokat végeztünk. A résztvevők szinte egyöntetűen úgy látták, hogy a bevándorlás nőni fog és nőnie is kell a növekvő elvándorlás miatt is (Mytna 2014, 19).

Ez is mutatja, hogy a szakpolitikai elit köreiben a gazdasági átalakulás, a törekeny kisállami lét, a tartósan alacsony termékenység, a felgyorsuló idősödés és az elvándorlás emelkedése aggodalmat keltett a demográfiai „fennmaradás” szempontjából, miközben zajlott a migráció mint piaci, absztrakt kategória megalkotása tudati és intézményi szinten. Ez pedig hasadást váltott ki, mert egyrészt a nyitást igazolhatja a demográfiai kényszer, másrészt a konzervatív fordulat és újhegemónia táptalaja is lehet (Sobotka 2016, Basten et al. 2014). A demográfiai helyzet kapcsán érzett történetileg is erős aggodalmat jól mutatja, hogy a térség legtöbb tagállama komoly kísérleteket tett a termékenység növelése és fenntartása terén is (Spéder 2003, Spéder et al. 2017, Sobotka 2016, Tárkányi 2002). Összehasonlításban ez pedig csak a későbbiekben elemzett revitalizációs csoportban volt megfigyelhető.

Így a bevándorláspártiság bizonyos mértékig részben mechanikus, az EU-t és más nemzetközi szereplőket formálisan kielégítő, részben pedig erős etnikai, faji, kulturális és osztály előítéletektől terhes biopolitikai számításként értelmezhető a szakpolitikai elitek részéről. Ez a belső feszültség pedig fontos dinamikai elem volt abban, hogy éppen ezek az országok váltak a migrációellenes konzervatív blokk legaktívabb szereplőivé. Valószínűleg a politikai aktorok (szemben a szakértői elitekkel) éppen ezen vélt migrációs cserét előíró biopolitikai „kényszert” szerették volna elfedni, vagy átkomponálni a 2010-es években, hiszen az adott piaci rendszerben és az adott piaci gondolkodásban a „ki- és bevándorlás fiktív cseréjének” a gondolata túlságosan kézenfekvő megoldásnak tűnt. A fenti paradoxont még az is növelte, hogy leginkább a kelet-közép-európai fejlődési típust követő országok (Magyarország, Csehország) állították a menekültválság előtt, hogy a bevándorlást növelni szeretnék. Ezen túlmenően nem csak a bevándorlás szükségszerűségét fogadták el, hanem egyben különböző okoknál fogva azt is jelezték, hogy nem kívánnak és nem tudnak beavatkozni az elvándorlás folyamatába. Azaz materiálisan és egyben kognitív szinten is olyan mélyen integráltnak tartották országukat az adott az EU-val összefüggő szabadpiaci rendben, hogy szinte tehetetlennek gondolták el magukat az elvándorlás kapcsán.

IV.4.4.d. A migrációs piaci nyitás és a konzervatív és revitalizációs diskurzusok

A migrációs fordulat és a migráció eldologiasodása a kitermelt feszültségek mentén idővel ellenhegemóniákat, ellenmozgásokat indított el. Polányi Károly szerint ez nem is lehetett másképpen, hiszen a piaci utópia társadalmi szinten nem tartható (Polányi 2004). A kérdés csak az volt, hogy adott történeti materiális és diskurzív szituációban honnan érkeznek a legerősebb kihívások a nyitás blokkjával szemben. Ez indulhat nacionalista, konzervatív oldalról, illetve a rendszerkritikai baloldalról, egészen pontosan az ezen térben megjelenő diskurzív mintákból, minták mentén. Sőt a fentiekben feltárt hasadások és diskurzív újrendeződések az ellenmozgások szerveződését is alakították.

Nyilvánvalóan a konzervatív és a revitalizációs diskurzív keretből indultak el a fenti mozgások, és leginkább azt látjuk, hogy igen nagy mértékben megnőtt az ilyen népesedéspolitikai irányok szerepe és népszerűsége. Jól láttuk, hogy mind a malthusiánus, mind a demográfiai átmenet korábbi támogatóinak egy része egyre inkább konzervatív irányba mozdult, nem is beszélve e téren a volt szocialista blokk igen sok országáról. Mint ahogy azt már a könyv bevezetőjében is

jeleztük, az adott piacósítási hullám éppen ezen irányzatoknak adott történelmi hátszelet már a nyolcvanas években, amely fordulat megért a globalizációs hullám tetőpontjára a 2008-as válság idejére. Mégsem lehet azt mondani, hogy ezek a diskurzusok nem hasadtak volna, és csak a migrációs zárás irányában tájékozódtak, s ne érte volna őket impulzus a migrációs nyitás kapcsán. Nézzük meg tehát ezeket a diskurzusokat a migrációs nyitás oldala felől is.

23. táblázat Az 1986-ban konzervatív csoportba sorolt országok népesedéspolitikája 2015-ben

Népesedési politikák 2015	Elvándorlás csökkentés	Elvándorlás fenntartása vagy növelése	Bevándorlás csökkentés	Bevándorlás fenntartása vagy növelése	Termékenység csökkentése és el-és bevándorlás Fenntartása/növelése	Termékenység csökkentése és a migráció legalább egy irányú korlátozása	Termékenység fenntartás/növelés/nincs beavatkozás és el-és bevándorlás fenntartása/ növelése	Termékenység fenntartása/növelése és a migráció legalább egy irányú korlátozása
15 ország	8	7	3	12	3	2	4	6

Forrás: United Nations (1976-2015) World Population Policies

A kelet-európai posztszocialista csoporthoz hasonlóan az elvándorlás ebben a csoportban is nagyon erős aggodalmat keltett, miközben a bevándorlás terén nagy nyitottságot mutattak ezek államok is a szakpolitikai elit jelentései szerint. Tehát a bevándorlás kapcsán megfigyelt globális népesedéspolitikai trend, azaz a nyitottság még ebben a csoportban is megfigyelhető, bár az 1986-os jelentésekhez képest a korlátozási igény a globalizáció előrehaladtával nőtt.

E téren Németország igen érdekes fejlődési pályát mutat, hiszen egy bevándorlást gyakorló, ámde magát a legkevésbé sem bevándorló országgént definiáló konzervatív Németország hozott létre nemcsak egy szofisztikált bevándorlási intézményrendszert, új bevándorlási törvényt, hanem egyfajta új identitást is (Schierup et al. 2006, 137-162, Zotti 2021, 228-232). Egy a vérségi-etnikai leszármazást szem előtt tartó, hivatalosan a bevándorlást korlátozni kívánó, és magát homogén nemzetállamként definiáló országból vált a bevándorlást hivatalosan is demográfiai tartalékként számba vevő állammá a merkeli időszakban (uo). Ez jól mutatja, hogy az EU-s vezető pozícióval azonosuló Németország a mobilitás terén is egyre nyitottabb intézményi és diskurzív rendet fogadott el, amely végül Willkommenskultur-ként híresült el. Ez a váltás az adott országcsoportban szinte egyedülálló eset volt, és egyben azt is jól mutatja, hogy a migrációs nyitás mélyebb átalakulással járhat, és nemcsak felszíni alkalmazkodással, mint a volt szocialista blokk EU-hoz csatlakozó államaiban. Ez tette Németországot a migráció piaci és demográfiai eszközként is használó történelmi-politikai blokk

egyik kulcsszereplőjévé a 2010-es években kibontakozó migrációs vitában. Megjegyzendő, hogy a pronatalista és anti-malthusiánus Franciaország migrációs politikája nem változott meg annyira radikálisan, mint Németországé (ahol a bevándorlás csökkentése mindvégig hivatalos elv volt) (Geddes 2003, 53-78, Heckman 2016).)

A történetileg anti-malthusiánus és pronatalista franciaországi diskurzív környezet a konzervatív-revitalizációs blokk felemelkedésének egyik szülőhelyének bizonyult, amely például újból közkinccsé tette a *Grand Remplacement* különben már korábbról bőven ismert gondolatát (Williams 2017, Joppke 2021, 47-48). Mindeközben a 2000-es évekig széles körben elfogadott köztársasági és jogi univerzalizmuson alapuló francia modell sok tekintetben előképe és modellje volt például az EU-s szabályozásnak és EU diskurzusoknak, ami a piaci nyitást is szolgálta. Tehát ismételten egyaránt inkább a politikai diskurzusok polarizálódtak még egy országon belül is. Úgy tűnik tehát a globalizációs folyamatok és átalakulások az adott gazdasági rendszeren belül a korábbi narratívák és diskurzusok esetében hasadások és feszültségek története.

E fontos momentum mellett azonban meg kell jegyezni, hogy a termékenység növelését célul kitűző országok ebben a csoportban már egyértelműen valamilyen szintű bevándorlási korlátozást szerettek volna bevezetni 2015-ben. Tehát az ő esetükben a piaci nyitás gondolata kevésbé volt kézenfekvő, és csak Németország, a Vatikán és Chile jelentették azt, hogy a pronatalista politika mellett pártolják a többoldalú migrációs nyitást. A migrációs nyitást még azon afrikai országokban játszott szerepet, amelyek ugyan kevésbé mutattak tisztán konzervatív népesedéspolitikai reakciókat, például a termékenység terén, de a megadott 1986-os szövegeikben konzervatív értékeket fogalmaztak meg. Ezek az országok a migrációs nyitást már a termékenység csökkentésével kapcsolták össze.

24. táblázat. Az 1986-ban revitalizációs csoportba sorolt országok népesedéspolitikája 2015-ben

Népesedési politikák 2015	Elvándorlás csökkentés	Elvándorlás fenntartása vagy növelése	Bevándorlás csökkentés	Bevándorlás fenntartása vagy növelése	Termékenység csökkentése és el-és bevándorlás Fenntartása/növelése	Termékenység csökkentése és a migráció legalább egy irányú korlátozása	Termékenység fenntartás/növelés/nincs beavatkozás és el-és bevándorlás fenntartása/ növelése	Termékenység fenntartása/növelése és a migráció legalább egy irányú korlátozása
6 ország	1	5	5	1	0	0	1	5

Forrás: United Nations (1976-2015) World Population Policies

A revitalizációs keret kulcsszerepet játszott a neokonzervatív és új-jobboldali fordulat és ellenhegemónia kialakulásában. Tulajdonképpen a biológiai és népesedési erő elvesztése vált az egyik legfontosabb hívószóvá. A második világháború után a bevándorlás lett a legfontosabb momentum ezen diskurzív keretben, átvéve a termékenység helyét (Joppke 2021).

Az általunk a nyolcvanas évekre meghatározott revitalizációs csoportban is egyértelmű, hogy a bevándorlás jelenti a legnagyobb gondot és egyedül az Egyesült Arab Emírségek jelentették 2015-ben, hogy a pronatalista törekvéseket migrációs nyitással kapcsolják össze. Általában megengedőek az elvándorlással kapcsolatban, ami némileg meglepő, bár Szaúd-Arábia a teljes nemzeti bezárkózást hirdeti és az elvándorlást is korlátozni szeretné. Ez a csoport tehát hivatalos politikaipolitikák, jelentések szintjén nem támogatja a migrációs piaci nyitást, de ez leginkább úgy értelmezhető, hogy masszívan él ezzel a lehetőséggel, miközben intézményileg elnyomja a bevándorló és nagyban kizsákmányolt, főképp dél-ázsiai tömegeket (Sarkar 2017, Szelényi 2016, 208). Ez a fejlemény tehát egy paradox feszültséget mutat, és jelzi, hogy a piacosodás és globális munkaerőpiac kialakulása szétfeszíti a korábbi diskurzív kereteket. E feszültség mintha kedvezne, tovább erősítené az autoriter fordulatokat és az új konzervatív hegemónia felemelkedését.

IV.4.4.e. A piaci és migrációs nyitás blokkja és a fejlődéspárti diskurzusok a globalizáció korában

E diskurzív kereten belül a piaci logika komoly kritikában részesül, így nem várnánk, hogy bármiféle komolyabb szövetség legyen kimutatható a piacpártisággal. Mind a világrendszer elmélet, mind pedig a főképp harmadik világbeli fejlődésalapú gondolkodási keret, a kapitalista rendszer és a piaci alapú fejlődés kritikáját szolgálja. Ennek részét képezi, hogy kritikailag elemzik a migrációt kiváltó strukturális folyamatokat, az elszegényedést, az agrárszférák háttérbe szorulását, a globalizációs piaci nyitást, és egyben hosszasan tárgyalják a harmadik világból származó vándorok kiszolgáltatottságát, kizsákmányolását és az őket érő sokszor nyíltan rasszista diszkriminációt. Sokan egy új globális munkásosztály megszületését látják a vándormunkásokban, akiknek a jogait védeni kell. E téren kiemelkedő szerző Castles, aki a következőképpen fogalmaz:

„A gazdasági hatékonyság és a közös előrehaladás neoliberális ideológiája elfedi a munka globális szintű kizsákmányolását. A munkások nemzetközi mobilizációja, és megkülönböztetésük nemi, faji, etnikai, származási alapon és a jogi státusz mentén a globális gazdasági rend fontos részei. A neoliberális álmok kettős: az elitek világa kozmopolita és mobil, miközben a többieké a korlátozás, a kizsákmányolás és a biztonsági ellenőrzések világa.” (Castles 2011)

Alapvető fontosságú, hogy ebben a diskurzív keretben a migránsok jogai és védelme is tematizálódik. Így pedig nem meglepő, hogy a nyolcvanas években még fejlődéspárti és fejlődéselvű népesedéspolitikai környezetben, kezdetben a migrációs nyitottság támogatása mellett leginkább az elvándorlás csökkentése került elő. Főképp az afrikai államokban jól jelzi az átalakulást, a radikális társadalmi reformok feladását az is, hogy átállnak a termékenység közvetlen csökkentésének politikájára és feladják a korábban hangoztatott fejlődés a beavatkozás helyett elvét (Avramov-Cliquet 2016).

25. táblázat. Az 1986-ban fejlődéspárti csoportba sorolt országok népesedéspolitikája 2015-ben

Népesedési politikák 2015	Elvándorlás csökkentés	Elvándorlás fenntartása vagy növelése	Bevándorlás csökkentés	Bevándorlás fenntartása vagy növelése	Termékenység csökkentése és el-és bevándorlás Fenntartása/növelése	Termékenység csökkentése és a migráció legalább egy irányú korlátozása	Termékenység fenntartás/növelés/nincs beavatkozás és el-és bevándorlás fenntartása/ növelése	Termékenység fenntartása/növelése és a migráció legalább egy irányú korlátozása
6 ország	0	6	0	6	4	0	2	0

Forrás: United Nations (1976-2015) World Population Policies

Tehát e diskurzív keret és népesedéspolitikai környezet a migrációval szemben elfogadó és a migránsok jogaival kapcsolatban erősen támogató. Sok szempontból a migránsok jogainak gyakran csak verbálisan hangoztatott védelme átveszi a komolyabb társadalmi reformprogramok szerepét. És ebben a nemzetközi szervezetek az ENSZ migrációs fórumai, az ILO és az IOM (de gyakran az ENSZ-en túl még a Világbank is) tevékeny szerepet vállalnak, mert így érzik hasznosnak magukat anélkül, hogy radikálisabb reformokra tennének javaslatokat. Az ENSZ-en belüli vitákban gyakori felállás, hogy a fejlődő és radikálisabb országok vezetésével (pl. az ún. G77) próbálják puhítani az EU, az USA és más nyugati államok kifelé való zárását, főképp az ún. illegális migránsok és a hontalanok esetében. Ebben a munkában gyakran részt vesznek nemzetközi és helyi NGO hálózatok is. Ezek a szervezetek a többszörösen hátrányos helyzetre

és bizonyos erkölcsi és nemzetközi jogi normákra hivatkozva folyamatos nyomást szeretnének kifejezni a kormányokra és más döntéshozókra annak érdekében, hogy főképp emberjogi alapon szüntessék meg, vagy legalább enyhítsék a kiszolgáltatottságot. Furcsa módon ezzel létrejön egy paradox koalíció, mégpedig úgy, hogy piacelvű diskurzív keretben ezt az emberjogi nyelvezetet, és főképp annak kiüresedett formáit felhasználják a migrációs piaci nyitás alátámasztására.

Ezt a különös és feszült koalíciót jól mutatja a dél-afrikai ENSZ nagykövet hozzászólása a globalizáció és kölcsönös függőség témakörében 2006-ban:

„Több más kérdés közepette a főtítkár utal annak jelentőségére, hogy a nemzetközi migráció fejlődési hatását növeljük, megakadályozzuk a migránsok kizsákmányolását, különösen a sérülékeny helyzetben lévőkét és biztosítsuk, hogy a migráció legális csatornákon keresztül zajlik. (...) A nemzetközi migráció hatása a gazdasági és társadalmi fejlődésre megmutatja az alulfejlettség, a szegénység, a társadalmi kirekesztés és a migráció közötti komplex kapcsolatot, A nemzetközileg jóváhagyott fejlesztési célok, beleértve a Millenniumi Fejlesztési Célok elérése érdekében, jobban kell tudnunk fókuszálni a külföldi közvetlen tőkebefektetés, a kereskedelem, a nemzetközi segélyek és az adósságkönnyítés kérdéseire azért, hogy megfordítsuk az alulfejlettséget, csökkentsük a szegénységet és szaktudás elvesztését.” (Oosthuzien 2006, ford. M.A.)

Itt nemcsak a nyelvezet, illetve az általános és absztrakt migráció és a migráns fogalmának használata az érdekes, hanem az is, hogy mennyire könnyen kapcsolódik össze a piacosítás (nemzetközi tőkebefektetés), a fejlődés, a vándorok jogainak univerzalista védelme és a migrációs politika, legalábbis egy ennyire általános fejlődéspárti diskurzuson belül.

A fejlődéspárti és kritikai diskurzusokban a migránsok jogainak és kiszolgáltatottságuknak az általános tematizálása más formában is megjelenik. A kritikai diskurzusok ezen ága a folyamatokat az általános kategóriaként használt migránsok szemszögéből próbálja feldolgozni, mégpedig úgy, hogy megpróbálják feltárni a történeti-kulturális terek és találkozások kontextusait, és abban elhelyezni a migránsok identitásperspektíváit. Sőt, nemcsak feltárás zajlik, hanem mint azt már láttuk, praxis szintjén a jogok védelme is. Ezen diskurzusokban, amelyek megjelennek az identitások szociológiai és kulturális elemzésében, kiállításokban, filmekben és más kulturális alkotásokban, kulcsfontosságú, hogy egy általában vett migráns

identitás és perspektíva összekapcsolódik más kiszolgáltatott csoportok védelmével annak érdekében, hogy feltárják a kiszolgáltatottság mélyebb társadalmi és kulturális mechanizmusait.

Ez a diskurzív vonal tehát, miközben kritikailag viszonyul a rendszerbeli összefüggésekhez és az eldologiasodáshoz, két szempontból indirekt módon pozitívan kapcsolódik az általános és absztrakt migráns kategória fent vázolt megalkotásához. Egyrészt gyakran használja az általános kategóriát, miközben azon belül az adott piaci rendben tömeges kiszolgáltatottságot átélő csoportokat és szempontjaikat helyezik előtérbe. Ezek a csoportok lehetnek menedékkérők, háztartási munkások, fizikai munkások vagy akár online dolgozók, és az ő strukturális helyzetüket, szempontjaikat állítják szembe az érintett államok és piaci szereplők érdekeivel, társadalmi és kulturális gyakorlataival, illetve a befogadó társadalom sokszor mélyen rasszista történeti-kulturális beidegződéseivel.

Ezt a szemléletet képviseli igen következetesen a posztkoloniális kritika, és az azzal összefüggő társadalmi mozgalmak, amelyek a hibriditás, a helyvesztés (dislocatedness), a nemi kiszolgáltatottság és az elnyomottság, illetve az ellenállás szemszögéből látják és láttatják a migránsokat (Ashcroft et al. 1989). Külön kiemelendő, hogy a posztkoloniális kritika helyezte el történetileg válallta a migrációt a koloniális örökség és viszonyrendszer mentén, illetve vállalta fel az abból fakadó reprezentációs problémák elemzését (Bosma et al. 2012, Böröcz-Sarkar 2017, Sarkar 2017). Sőt, bár többnyire kísérletet tesznek a migráns csoportok felbontására és konkrét kontextusok meghatározására, mégis gyakran történnek olyan próbálkozások, amelyek a „migráns tapasztalat” általánosítására törekcsenek.

A migrációs válság fenomenológiáját megírni kívánó Homi Bhabha például már sokkal általánosabban húzza meg érdeklődésének határait. Így fogalmazza meg a feladatot a „migráns tapasztalat” megértése és feltárása érdekében:

„Az állampolgárság etikáját ma éppannyira meghatározza a migráció és az újratelepülés, mint a bennszülött kötődés, mint a nemzetközi kormányzás és a nemzeti szuverenitás. (...) A szöveg a „barbár” nacionalizmus jelenlegi formái által felébresztett diszkriminációra, és az általuk elkövetett becstelenségre összpontosít, amellyel besározzák és megalázzák a kisebbségi csoportokat.” (Bhabha 2018, 7, ford. M.A.)

A posztkoloniális kritika egyes hagyományait híven követő Bhabha egyértelműen az általában vett „migráns tapasztalat” kulturális összefüggéseire összpontosít, hogy szembenézzen a nyitottságot tabusító és a kisebbségeket megalázó nacionalizmusokkal.

Hasonló diskurzív megközelítést találunk például olyan világhírű múzeumokban is, mint a Museum of Memory and Tolerance Mexikóvárosban. Itt a 2019-es kiállítási időszakban egyszerre állítottak emléket a modern kor legnagyobb népirtásainak és genocídiumainak, biopolitikai őrjöngéseinek (többek között az örmények tömeges irtása Törökországban, a Holocaust, a kambodzsai Khmer Rouge népirtás vagy a Guatemalában a mayák ellen végrehajtott tömeges gyilkosság), a „migránsok” helyzetének (a „mi mindannyian migránsok vagyunk” a „Todos somos migrantes” elv mentén), illetve a nők ellen elkövetett erőszaknak. A cél egyértelműen a tolerancia felébresztése, és az áldozatok hangjának és perspektíváinak a rekonstruálása azon posztkoloniális elv mentén, hogy sokszor az áldozatok még a diskurzív autonómiáig se jutnak el. E heroikus munka természetesen sokban segíti azok munkáját, akik szisztematikus erőfeszítéseket tesznek a vándorok különböző csoportjainak nemzetközi jogi védelme és társadalmi elfogadottsága érdekében. Ezt gyakran felhasználják a piacelvű csoportok és szövegek, miközben ez a diskurzív irány a piaci rend kritikájára összpontosít. Még a kritikai indíttatású munkák is sokszor a vonatkozó strukturális feltételek tisztázása nélkül egyfajta jogi univerzalizmusban, általános humanista ideálokban gondolkodnak, amely több szempontból megfér a piacosodással a liberális humanitárius utópiákon belül. Sőt, mint fentebb láttuk, ez a fajta univerzalizmus is dialektikusan kihat a provinciális válaszok megszületésére, illetve indirekt módon megengedi, hogy igen diverzifikált csoportok tapasztalatai, és azok interakciói nem migráns csoportokkal e diskurzusokban homogenizálódjanak vagy részecsoportok képviseljék az egész kategóriát. Ezzel indirekt módon történeti szempontból e diskurzív keretek hozzájárulhatnak a migrációs vita polarizálódásához.

IV.4.5. A migrációellenes blokk: félelmek és változások

A globalizáció korában lezajló piacosodás és migrációs nyitás nemcsak a gazdasági és munkafolyamatok további feldarabolását, a munkaerő további „rugalmasítását” a határokon átnyúló értékláncok uralmát írta elő, hanem egyre nagyobb keresletet gerjesztett a vándor

munka irányában is, illetve kiteljesedett annak eldologiasodása, általános piaci kategóriává válása, azaz egy migrációs fordulat. Ezen együttesen zajló átalakulások radikálisan megkérdőjelezték a még/már a kapitalizmus idején is erős kulturális mintákat, közösségi csoportokat, érintve ezáltal csoport- és nemzeti identitásokat. Ez különösen élesen érintett egyes térségeket, többek között Kelet-Európát, ahol a vegyesgazdasági szocialista rend is összeomlott, és nemcsak a kapitalizmuson belüli globalizációs váltás okozott kihívást. Ugyanígy, mint azt a könyv második részében már láttuk, ezen folyamatok mellett különösen fontos, hogy a termékenység csökkenése, az elosztási arányok stagnálása és a társadalombiztosítási feszültségek a migráció kérdésében ellentéteket szültek, ezért egy migrációellenes blokk megjelenése a legkevésbé sem lephet meg bennünket. Sőt, látva a diskurzív és materiális folyamatok együttesét, e blokk felemelkedése az adott rendszeren belül valódi történelmi felhajtóerőkön alapult, és valódi történelmi eseményként kell értékelnünk.

A migrációellenes blokk főszereplői bizonyos nacionalista és neokonzervatív mozgalmak, kormányok és a kapcsolódó szakértői és média elitek, amelyek a migráció visszaszorítását, erős kontrollját propagálják a „védekezés” és a „revitalizáció” érdekében. Az ilyen szereplők, többek között a francia, olasz szélsőjobb, a trumpista republikánusok, a Brexit támogató brit erők, a Modi vezette BJP, Bolsonaro kormánya, illetve a visegrádi országok érintett politikai és szellemi erői, a kapitalizmus bizonyos, főképp kulturális és identitásbeli következményeinek kritikájára összpontosítanak anélkül, hogy magát a piaci rendszert, az újabb piacosítási hullámot szisztematikus revízió alá vennék, vagy azt gátolni szeretnék (Joppke 2021). Sőt történelmi szereplői és megalkotói igazából a lehetséges alternatívákat gátolni is próbálják, és úgymond igazi/valódi „erővel” a korábbi gyarmatosítás idején megmutatkozó kapitalizmust látnának szerintük a liberális elitek által uralt, globális, túlságosan nyitott változattal szemben. Ez a kapcsolódás, mint azt már a nyolcvanas évekre vonatkozóan is jeleztük, a kapitalista piac és a konzervatív értékek együttes védelmének, egy sajátos elegynek a vágyát és ideálját jelenti. Ezt a képzelt modellt kell féltetni a korábbi osztály, rassz és nemi hierarchiák megbomlása és egy hallatlanul destruktívnak bemutatott liberális ideológiai komplexum miatt. Az adott interpretatív keretben ez utóbbinak a része a másság védelme, a dekolonizáció és a migrációs nyitás, amelynek a démonizálása és megszemélyesítése központi elem e blokk szövegvilágában. Ezen túlmenően a nemzeti szuverenitás bizonyos elemeinek előtérbe helyezésével, és a harcos antikommunista vagy a tradicionalista kulturális, identitáspolitikai szempontok

felemlegetésével operál e diskurzív keret. A migránst pedig azonosítja a nem nyugati, nem keresztény, nem fehér és illegálisnak tekintett csoportokkal anélkül, hogy értelmezné vagy történelmi kontextusba és viszonyrendszerekbe ágyazná (Böröcz-Sarkar 2017). A migráció kérdésén túlmenően ez a történelmi-politikai blokk összességében egy elitváltásra, és a globális kapitalizmus újabb fajta menedzsmentjére tett kísérletnek is tekinthető. Komoly történelmi felhajtóerővel rendelkezik, amit történelmi politikai demográfiai elemzésünk is jól mutat. A kapcsolódó szakmai elitdiskurzusok, a történelmi-demográfiai értelmezési keretek a globalizáció időszakában ugyancsak szétbomlanak, és mint már láttuk, ellentétes irányokban is vitaeszközzé válnak. A fentiekben láthattuk, hogy a migrációs nyitás irányába egyaránt használhatóak voltak, és a továbbiakban áttekintjük, hogy a migráció ellenes blokk hogyan tudott beilleszteni elemeket a saját kereteibe.

IV.5.1.a. A migrációellenes blokk és a malthusiánus diskurzus elmeinek használata

Mint azt a migrációs nyitás diskurzív összefüggéseinek elemzésekor láttuk, a korábban termékenységcsökkentő és malthusiánus politikát folytató, főképp nem-nyugati államok egy része nem csak a termékenység csökkentésének politikáját adta fel, hanem migrációs szempontból is a bezárkózást választotta 2015-ben. Ilyen volt Dél-Afrika és Botswana. Ezek az esetek paradigmátikus módon mutatják, hogy a diskurzív történelmi keretből is kiindulva a relatív jólét, és az ezen országokat érintő komolyabb vándorlás jóléti-munkaerőpiaci versengést okozott és felfokozott migrációellenességhez, sőt véres összetűzésekhez vezetett. Ez az elitek diskurzusaira is kihatott, ráadásul, az elitek fel is használták azokat saját céljaikra. A 2010-es évekre Dél-Afrika a World Value Survey tanúsága szerint például az egyik legelutasítottabb országgá vált, és igen nagy számú halálos áldozatot követelő erőszakos konfliktus zajlott le a 2000-es évek végén és a 2010-es években. A Human Rights Watch 2020-ban interjúk alapján azt jelentette, hogy megélhetési bizonytalanságokkal, szegénységgel és az egyenlőtlenséggel küzdő társadalmi csoportok álltak e lázadások mögött, akiket különböző politikai csoportok is támogattak (Human Rights Watch 2020). Érdekes módon hasonlóan erős feszültség keletkezett Indiában is, ahol már 2015-ben szintén paradigmátikus váltás történt a migrációs politikák tekintetében. Ezek a változások azért fontosak, mert jól illusztrálják, hogy a feltárt társadalomtörténelmi összefüggések, a demográfiai átalakulás, az egyre kompetitívobb

szociodemográfiai helyzetek milyen kognitív változásokat indítottak el, amelyek hasítva a korábbi malthusiánus diskurzusokat, valamilyen formában a felbomló diskurzus elemeit is felhasználták a migránsellenes fordulathoz. Továbbá fontos látni, hogy ezen diskurzus, amely főképp volt angol gyarmatok történeti örökségei közé tartozik a gazdag Európán és Nyugaton kívül is migrációellenes fordulathoz vezetett. Tehát ez a fordulat nem csak a Nyugat vagy Kelet-Európa sajátja lehet.

E blokk európai és nyugati propagálóinak egyik alapgondolata és félelme az, hogy a strukturális felételek adottnak vételével, a fentiekben is feltárt globalizációs tényezők, mint például a tőkeközmögés vagy a piaci terjeszkedés tényezőinek figyelmen kívül hagyásával, az egyenlőtlenségek és a demográfiai folyamatok különbségei okán, az emelkedő bevándorlási rátákat úgy értelmezik, hogy a migráció feltartóztathatatlanul nő a nyugati és európai befogadó államok irányában. Ebben a gondolatsorban nem jelenik meg a piaci nyitás vagy a piaci szabályrendszerek szerepe, hanem általános nyomásról, népességnövekedési és migrációs tehetetlenségről van szó szerintük. Az alábbiakban részletesebben tárgyalt és ebbe a blokkba szervesen beépített malthusiánus elem valamiféle absztrakt törvényszerűséggel operál, amely az ún. harmadik világ esetében adottságnak vehető. Ez összekapcsolva a kontinensek közötti népességarányok megváltozásával, az adott perspektívában valamiféle migrációs-civilizációs pesszimizmusként kerül előadásra, ami a szorgalmazott migrációellenesség és tömeges bevándorlás esetén a korlátozás egyik fő legitimáló elve.

Jól mutatja ezt a gondolatsort Demény Pál előadása, amit a Magyar Tudományos Akadémián mondott el még 2015-ben. Demény Pál már csak azért is fontos szerző számunkra, mert ő volt a befolyásos amerikai Population Council folyóiratának, a Population and Development Review-nak a főszerkesztője hosszú évtizedeken át. A szövegben külön kiemelendő, hogy ez az örök malthusiánus törvényszerűség összekapcsolódik a Nyugat hanyatlásának és az áttelepülésnek a gondolatával, ami egyértelműen köti ezt a blokkot a két világháború közötti konzervatív-fasiszta revitalizációs diskurzív keretekhez. Jól mutatják ezt a szellemi örökségre való hivatkozások.

„Ezt a folyamatot Oswald Spengler német történész mintegy száz évvel ezelőtt előre látta, és a Nyugat alkonyának nevezte, Iszonyú elnéptelenedés veszi kezdetét – írta –, ami évszázadokig fog tartani. Európa népességének, és ezzel együtt Európa geopolitikai jelentőségének

csökkenése helyes jóslat volt, a tények igazolják. De tévedés volt az elnéptelenedést előrevetíteni. Szárazfölkék és kontinensek nem válnak néptelenné, azaz gyakorlatilag üressé: a népességnyomás országok vagy országcsoportok közötti különbsége a magasról az alacsony nyomású helyre áramoltatja az embereket. A hatás lehetséges ereje megsokszorozódik, ha az alacsony nyomású terület kedvezőbb természeti és ember alkotta adottságokkal rendelkezik, és jobb helyzetben van a személyes biztonság és az egyéni szabadságjogok terén.” (Demény 2016, 359-360)

A kötődést a két világháború közötti gondolatvilághoz jól mutatja a Spengler hivatkozás. A különbség csak abban áll, hogy Demény malthusiánus népességnyomással és nem közvetlenül a biológiai erő változásával és egyenlőtlenségével operál. Megjegyzendő, hogy ez az összeépülés a fenti történeti mintákkal a piaci nyitás korában kulcsfontosságú fejlemény.

Demény a Population and Development Review hasábjain, majd annak magyar fordításában, az *Európa két demográfiai válsága* szövegben a hanyatlás gondolatát elfogadja, de a migrációs kényszert elutasítja. Szerinte az ENSZ politikusaitól (konkrétan Kofi Annantól) származó nyitási kísértésnek ellen kell állni, illetve arra szólítja fel a kormányzatokat, hogy álljanak ellen. Ez már önmagában mutatja, hogy egy zajló nagyobb társadalmi folyamatot megszemélyesíti konkrét szereplőkkel.

Az alábbi gondolatsorában mind a nyitáspárti érveléstől elhatárolódik, mind pedig Malthustól is eltávolodik e tekintetben, akit különben nagyon fontosnak tart. E fordulat és különbség nagyon fontos, mert jól mutatja, hogy a globalizáció korában nem csak hasadnak a korábbi keretek, hanem újak is épülnek s korábban eltérő diskurzív elemek újra kapcsolódnak:

„Először is, Európa viszonylagos demográfiai marginalizációja elkerülhetetlen. Ha ez problémaként vetődik fel, a bevándorlás nem jelent megoldást. Európa nem tud demográfiai versenybe bocsátkozni, és nyilván nem kell ilyen versenybe bocsátkoznia közvetlen földrajzi szomszédságával, a Szaharától délre fekvő afrikai országokról és Dél-Ázsiáról nem is szólva (...) Ám az Európai Unió népességcsökkenésének elhárítása, és különösen az öregedés bevándorlással történő ellensúlyozása olyan hatalmas vándorhullámot igényelne, amely gyökeresen megváltoztatná a befogadó országok népességének társadalmi és gazdasági jellemzőit. Demográfiai szempontból erősen megkérdőjelezhető, hogy egy „nyitott Európa” tényleg „méltányosabb, gazdagabb, erősebb, fiatalabb” lenne-e.” (Demény 2016, 363-364)

Ezzel Demény a malthusiánus indítás ellenére egyrészt elmozdul a demográfiai átmenet második és harmadik elmélete felé, másrészt egyaránt elmozdul a szocialista és konzervatív pronatalizmus irányába. Ami jól mutatja a korábbi keretek szakadását és új kombinációk felépülését. Emögött nemcsak szellemi változások álltak, nemcsak a migráció piacelvűségének és az eldologiasodásának növekedése mozgatta ezt a folyamatot, hanem azok a történeti demográfiai folyamatok is, amelyek lezajlottak a globalizációs nyitás korában.

Hasonlóan fontos elem az ökológiai válság és a népességnomás gondolatának összekapcsolása a malthusiánus keret történeti átalakulásában. Eszerint a klímaválság, szárazság és az ökológiai pusztulás egyre élethetlenebbé teszi az életet, ezért többek között polgárháborús konfliktusok támadnak főképp a világ Európán kívüli területein, és egyoldalúan erős vándorlás indul el. Ez az összefüggés, amelyet empirikus elemzésekre támaszkodó szakértők nagyon gyakran elutasítanak, mégis fontos részévé vált a közbeszédnek és e blokk felépülésének (lásd pl. Urdal 2005). Reuweny és Moore már 2009-ben így fogalmaz a téma fellendülése kapcsán:

„Túllépve ezeken az eseteken és általánosabb képet felfestve, a környezeti migráció kulcskérdést képez a környezeti biztonsággal foglalkozó irodalomban, amelyben úgy érvelnek, hogy a környezeti hanyatlás erőszakos konfliktusokhoz vezethet. Az alapérvelés Robert Malthusnak köszönhető, aki állította, hogy a globális népességnövekedés végső soron a környezet hanyatlásához, éhínséghez és a természeti erőforrásokért zajló harchoz vezet. Az utóbbi időkből a megfigyelők átfogalmazták ezt a paradigmát neo-malthusiánus szempontból, ahonnan nézve a környezeti vándorlás az elsődleges kapocs a környezeti hanyatlás és konfliktus között, különösen gyengén fejlett országokban.” (Reuweny and Moore 2009, 462-6, ford. M.A.)

Ily módon tehát a „népességnomás” malthusiánus gondolata átíródott, és különösen a világ szegényebb társadalmainak környezeti körülményei válnak állandó migrációs „tolótényezővé” anélkül, hogy az adott átalakulásért felelősek lennének a nyugati államok vagy a szélesebb értelemben vett világgazdasági szerkezetek és kapcsolatrendszerek. Így önmagában vett külső veszélyeztetettségként értelmeződik a migráció, miközben e folyamathoz képest a korábban előtérbe helyezett termékenység iránti érdeklődés már alábbhagyott. Ez a típusú politikai demográfiai gondolkodás mechanikus módon el tudott jutni a népességcsere félelméhez, ami így össze tudta kötni a malthusiánus diskurzív mintákat a revitalizációs és konzervatív diskurzusokkal.

E „grand remplacement” („nagy csere”) gondolattal majd később külön is foglalkozunk, de fontos látnunk, hogy a malthusiánus elemek a migrációs nyitás mellett a migráció ellenes blokk esetében is kulcsszerepet játszhatnak. Tehát a diskurzív örökség nem önmagában játszott fontos történelmi szerepet, hanem a materiális és diskurzív elemek interakciója számított a biopolitikai és piaci versengés és a migráció absztrakt piaci kategóriává válása közepette.

IV.5.1.b. A migrációellenes blokk és a harmadik demográfiai átmenet

A migrációs kérdések szempontjából a demográfiai átmenet diskurzusai egyránt hasadtak, hisz egyszerre hozhattak fel érveket a migrációs nyitás és a migrációs zárás mellett, különösen, ha általánosságban és dologias formában fogták fel.

Mint azt fentebb láttuk, az e keretekben gondolkodó elitek diskurzusaiban (még a kelet-európai országok esetében is) általában erősebb volt a kapcsolat a migrációs nyitás irányában. Ha a népesedéspolitikai gyakorlatot vesszük referenciaként (és mi ezt végig fontosnak tartottuk), akkor a nyugati államok szinte mindegyike, de egyben a nem európai államok többsége is a bevándorlás fenntartása, sőt emelése mellett kardoskodott 2015-ben. Portugália, Spanyolország és Ausztria pedig még annak ellenére, vagy éppen azzal összhangban is a nyitottságot hangsúlyozta, hogy a termékenység szintjét már nem tartották kielégítőnek, és azt emelni kívánták. Tehát nem pusztán a saját országon belüli termékenység versus a bevándorlás volt a gondolati keret, hanem egyfajta populacionista keretben a népességszám és a munkaerő növelésének alternatív módozatait vették számba.

Mégis a demográfiai átmenet gondolatának történelmi szerepe volt a kulturalista, új nacionalista antimigráns blokk felemelkedésében is. Ez paradox módon leginkább abban állt, hogy történetileg szükségszerűnek látták a reprodukciós szintet el nem érő alacsony és még annál is alacsonyabb termékenységet, ami e migráció ellenes blokk szemszögéből elkerülendő szívóhatást generál a külső vándorlási nyomás belső párjaként.

Hasonlóan Ginihez vagy Deményhez, a migráció folyamatát valamiféle determinista módon a demográfiai nyomás kiegyenlítődének tekinti David Coleman egy 2006-os tanulmányában. E szöveg szintén a Population and Development Review hasábjain jelent meg, és szemben az első

és második demográfiai átmenettel, harmadik demográfiai átmenetként írja le a zajló folyamatokat. Itt is úgy tűnik, hogy a szerző nyíltan elfordul mindenféle progresszió és modernizáció gondolatától, és már csak a negatív következmények lebegnek a szeme előtt:

„Egyik átmenet elmélet sem (i.e. az első kettő) foglalkozik nyíltan a migráció kérdésével, vagy annak a népesség összetételére gyakorolt hatásával, bár van de Kaa feltételezi, hogy a bevándorlás növekedése a fogadó országok alacsony termékenységének természetese következménye. Az egyenlet másik oldalán a kivándorlás a népességnövekedés csúcán a legnagyobb az átmenet közepén, akárcsak mint Európában a 19. században vagy mint ma a fejlődő országokban.” (Coleman 2006. 402. ford. M.A.)

Coleman szerint ez automatikusan el kell, hogy vezessen a népesség „eredetének” megváltozásához. Ezt az eredetkutatást egyfajta mitizált megszemélyesítésnek tekinthetjük. A befogadó népességet kollektív szubjektummá teszi, szemben a más eredettel bíró migráns csoporttal, amit szintén egy kategóriába sorol. Szerinte bizonyos nemzeti népességek eredetét radikálisan megváltoztatja a távoli földrajzi helyekről származó vagy „sajátos etnikai és faji eredettel bíró személyek” tömeges bevándorlása, összekapcsolódva a reprodukciós szint alatti termékenységgel és a helyi népesség felgyorsult elvándorlásával:

„Az itt leírt és előrevetített folyamatok, amelyek az alacsony termékenységből és a jelentős bevándorlásból származnak, fontosak, mert megváltoztatják a nemzeti népességek összetételét és így az európai nemzetek lakóinak kultúráját, fizikai megjelenését, társadalmi tapasztalatát és önazonosságát.” (Coleman 2006, 402 ford. M.A.)

Így az általa vízionált kulturális és rassz egység megbomlik és szerinte az európai nemzetek diverzifikálódnak, sőt a posztkoloniális kritika által használt fogalommal (annak értéktartalmát felcserélve) hibridizálódnak. A küldő országok pedig homogenizálódnak az etnikai kisebbségek kivándorlásával. Itt most számunkra nem az empirikus bizonyítás a kérdéses, hanem az első demográfiai átmenetben is benne rejlő Eurocentrikus világgépp újfajta radikalizálásáról és átírásáról van szó. Itt a Nyugat már nem csak történeti elsőséget jelent, hanem minőségileg sajátos folyamatokat. A vándorlás a „legmélyebben” a „származás” szintjén befolyásolja, és megállíthatatlanul veszélyezteti a nyugati világot, az „európai” nemzeteket, miközben a külső világ nemzetei alig látnak negatív következményeket. Coleman szerint a folyamat végső felgyorsulása a hibridizációnak, és az így átalakuló politikai választói magatartásnak köszönhető,

ami a „külső” veszély politikai szubjektummá alakulását is jelzi. Ilyen értelemben a Coleman féle harmadik demográfiai átmenet egy posztátmeneti válság és végkifejlet víziója, amely már szinte semmiben sem emlékeztet az eredeti elméletre, amely eredetileg a termékenység és halandóság csökkenésének volt a globális elmélete és egyben diadalmenete. A végteletekig vitt Eurocentrizmus segítségével egy megállíthatatlannak tartott folyamat megállítására tett kísérletről van szó. Tehát nem véletlenek a visszatérően megjelenő második, sőt, az első világháború előtti diskurzív kapcsolódások a civilizációs pusztulás, apokaliptikus küzdelem igényének és a kellő erő hiányának spengleri és nietzschei irracionális világához. Azt láthatjuk, hogy tulajdonképpen a demográfiai átmenet progresszívnek gondolt tranzíciós elmélete, ha nem is a társadalmi gyakorlatban, hiszen ott még él, de bizonyos elméleti körökben meghalt, és/vagy legalábbis átforgatták a rendszerkritika nélkül, csak identitáspolitikailag átgondolt történeti demográfiai folyamatok alapján.

Ebben az átírásban kulcsfontosságú momentum, hogy már ebből a háborús perspektívából is el lehet végezni a piaci és migrációs nyitás pártját fogó diskurzív elemek kritikáját. Demény hosszasan foglalkozik azzal, hogy a demográfiai átmenetből következő migrációs nyitási érvek szerinte miért nem igazak, és e korábbi, még a kilencvenes évek közepén is oly hegemónnak értékelt narratíva hogyan értékelődik át, és hogyan polarizálódik egy korábban jóval konszenzusosabb szellemi tér felbomlásával (van de Kaa 1996). A demográfiai átmenetből levezethető népességpótlási igénnyel szemben Demény szerint a tömeges bevándorlás hatása csak időlegesen „fiatalító” hatású, a munkanélküliséget, az alacsony aktivitási rátát belső intézményi reformokkal lehet szerinte megoldani, a gazdasági növekedésből esetlegesen származó haszon elosztása nem lesz méltányos a honos népességre nézve, és összességében csak a megosztottságot növeli és nem ad „erőt” (Demény 2006, 364-66). Továbbá ezt szerinte össze kell kapcsolni a gazdag és alacsony termékenységű országokban erőteljes állami pronatalizmussal, ami szintén a demográfiai átmenettel való szakítást jelenti.

Demény elismeri a globalizációs társadalmi folyamatok hatásait a demográfiai átalakulásban, sőt azok szerinte a növekvő mobilitás irányában mutatnak, és mintha irrelevánssá tenné a nemzeti népesedéspolitikákat. Ennek ellenére, vagy éppen ezért ennek ellent kell majd állni, mint írja:

„A gazdasági globalizáció logikája, a szinte akadálytalan áru- és tőke mozgást lehetővé téve, megkívánja a munkaerő és ezáltal a népesség szabad nemzetközi mozgását is. Megkérdőjelezi a népességpolitikák relevanciáját és alkalmasságát, amelyek lényegében zárt, azaz a szabad és valószínűleg nagyméretű vándorlási többleteket megakadályozó határokkal körülvett nemzeti egységekre születtek. De egyre világosabbá válik, hogy alapvető különbség van a nemzeti határokat az állandó letelepedés szándékával átlépő emberek, illetve az áru és a tőke határokon átvívelő mozgása között, és a társadalmi és kulturális megfontolások szembe fognak kerülni a tisztán gazdasági érvekkel.” (Demény 2016, 294)

Az ellenállás alapja nem a globális piaci intézményrendszer egyes elemeinek megkérdőjelezése, hanem a bevándorlás korlátozása, ami nagyon jól mutatja, hogy a bevándorlók *en bloc* válnak a piaci viszonyok megtestesítőjévé, megszemélyesítőjévé:

„Ennek sarkos ellentéte lenne egy széles körű egyetértés a tömeges bevándorlás határozatlan idejű szüneteltetésének támogatásában, és egy olyan politika elfogadásában, amely kikényszerítené ezt a szünetet. Az utóbbi lehetőség alááshatja a gazdasági globalizáció néhány más tételét is, s visszavezethet olyan helyzethez, amelyben a nagy országok és a kisebb országok összefüggő blokkjai nagyobb önellátásra és ipari egyensúlyra törekednek majd, mint amilyeneket a jelenlegi gazdasági receptek előírnak.” (Demény 2016, 295)

Ezek a kísérletek is jól jelzik, hogy ezen blokk diskurzusaiban a civilizációs „katasztrófa” elkerülése érdekében a bevándorlásellenességgel már a globalizáció bizonyos intézményi alapfeltételéhez is hozzá kell nyúlni, és tulajdonképpen vissza kell térni a kapitalizmus egy korábbi történeti állapotához. Egyfajta megújított demográfiai Bretton Woods-ban gondolkodnak. Ez a blokk tehát a migráció szintjén a piacosság előrehaladásának lelassítását, és egy régebbi alapokon nyugvó új szakasz elindulását kívánja elérni. Ez pedig újabb bizonyítéka annak, hogy nem egyszerűen diskurzív változásokról vagy valamilyen irányú propagandáról van szó, hanem a materiális és diskurzív viszonyok egymásra hatásáról, Gramsci fogalmi értelmében blokkosodásáról, ami egyfajta újnacionalista, történelembe menekülő passzív forradalomként írható le.

Ezért is mondhatjuk, hogy ez egy a materiális változásokkal összekapcsolódó elit- és menedzsmentváltási kísérlet (passzív forradalom), amely a globalizációból és történelmi átalakulásból fakadó feszültségek történelmi felhajtóerejét próbálja saját maga javára fordítani

a struktúrák és hierarchiák megváltoztatása nélkül. Szemben a másik piacpárti blokkal, amely a korábbi nyitás fenntartását hirdeti és védi globalizációkritika nélkül, a feszültségeket emlegető migrációellenes blokk a történelem dinamikus szemlélete alapján ennyiben előnyben van, hiszen valós feszültségek ébredtek történelmi demográfiai és gazdasági szempontból. E téren a migráció absztrakt és a népesség absztrakt kicserélhetőségére visszavezethető mitikus népességcsere elméletek, és a megszemélyesített elit aktorok váltak e blokk számára nagyon hasznossá. Ezt a végtelenül elgondolkodtató paradoxont mutatják a szélesebb közéleti viták is a „Nagy felcserélés” elméletéről, amelyre itt érdemes kitérni, mielőtt megvizsgálánk közelebbről, hogy miért Kelet-Európa és annak bizonyos országai váltak a konzervatív és revitalizációs ellenhegemónia kiemelt motorjaivá.

IV.5.1.c. A neokonzervatív és revitalizációs diskurzusok témavilága, illetve a Nagy Felcserélés gondolatvilága

Már a globalizációs ciklus kezdetén, a mexikói népesedési világkonferencián megkezdődött az a neokonzervatív előretörés, és az egész korszakot jellemezte, hogy mindegyik történetileg rendelkezésre álló népesedési diskurzus belső hasadásokon ment át. Ezek a lehetőségek mindig is benne voltak e keretekben, de a globalizáció és a kapcsolódó demográfiai és társadalmi átalakulásnak, az idősödésnek, a migráció felgyorsulásának és a piacosodásnak köszönhetően e folyamatok együttes történelmi hatásaként és velejárójaként széthasadtak, és a migrációellenesség egyfajta biopolitikai ellenhegemóniaként szerveződött újra a migrációs nyitással és annak tisztán haszonelvű értelmezésével szemben. Fontos állításunk, hogy szemben a fejlődéselvű diskurzív hagyománnyal, amely voltaképpen mindkét irányt kritikailag kezelte, és csak egyes irányzataiban és indirekt módon vált a migrációs nyitás blokkjának társutasává, a migrációellenes blokk az adott piaci rendszeren belüli ellensúly vagy ellenhegemónia. A két blokk két biopolitikai opció egyazon rendszeren belül. Részben feltételezik, de részben váltják is egymást. A 2010-es évekre felépülő, a konzervatív és revitalizációs irányokat egyesítő blokk nemcsak felül tud írni korábbi narratívákat a demográfiai diskurzusok hasadása mentén, hanem a társadalmi-politikai gyakorlat szintjén is sokat nyert például a szocializmus összeomlásából. Ebben kulcsszerepet játszott a népességcserétől való félelem, amit itt külön részletesebben is megvizsgálunk.

A nagy felcsérelés (*Grand Remplacement*) teóriája egy olyan (jelen formájában Franciaországból elinduló) konstrukció, amely rendkívül különböző diskurzív hagyományokat ötvöz vagy kapcsol újra és egyértelműen a globalizációkritika megszemélyesítésén alapul. A kulturális térre szorító globalizációkritika sajátos migráns- és elitcsoportokba beléhelyezett, esszencializált formája. A piaci intézményrendszer szisztematikus figyelembevétele nélkül, az örökölt vagy sokszor ideológiailag más területről származó kritikai nyelvet felhasználva fellázad a migráció, mint tisztán piaci kalkulus ellen, és közben azt állítja, hogy masszív és irányított kísérlet folyik a helyi lakosság migránsokkal való lecserélésére. Ez egyike azoknak az irracionális ideológiai képződményeknek, amelyek a globalizáció és piacodosás feszültségének mitikus kritikájából táplálkoznak, és annak megszemélyesítésével foglalkoznak. Képviselői főképp szélsőjobboldali, neokonzervatív esszéisták, a politikai élet határterületén élő média értelmiségiek, politikai tanácsadók és véleményformálók, miközben a szakértelmiség egy része is csatlakozott hozzájuk. Az általuk használt nyelv általában „erős”, provokatív és általánosított kijelentésekkel operál.

A franciaországi Renaud Camus, az egyik legemblematikusabb alakja ennek a gondolatvilágnak, a következőképpen fogalmaz egy magyarul megjelent interjúban:

„A Nagy Felcsérelés nem valamiféle teória, csupán többé-kevésbé megfelelő elnevezése egy gigantikus, vitathatatlan és katasztrofális jelenségnek, a lakosságcserének, a helyettesítés útján történő népiirtásnak. A globális felcsérelés ezzel szemben nagyon is egy elmélet, egy világlátás. Úgy hiszem, a posztindusztriális modernitás emblematikus motívuma a felcsérelés, a helyettesítés művelete és ténye: az igazat a hamissal, a valódit a hamisítvánnyal, a bennszülöttet a kívülről érkezővel, a természetet a mesterséggel, a költségeset az olcsóval, a bonyolultat az egyszerűvel, Velencét a Las Vegas-i Velencével, Párizst a pekingi Párizssal, Versailles-t Disneylanddel, a valós világot a turisztikai másolattal, a követ és a márványt a forgácslappal, a fát a műanyaggal, az irodalmat az újságírással, az újságírást a „gyorshírekkel”, a művészetet a tudománnyal, a tudományt a „társadalomtudományokkal”, Európát Afrikával, a kultúrát a szórakozással, a természetet a beépítéssel, a várost és a vidéket az univerzális külvárossal, a zenét a dübörgő zörejekkel, a hegyeket a gépi felvonókkal, a férfit a nővel, a férfit és a nőt robotokkal, az anyákat béranyákkal, az emberiséget a poszt-emberiséggel, a humanizmust a transzhumanizmussal, az emberi fajt az Egyneműsített Emberi Matériával, igen,

a termékemberrel, az emberi Nutellával cserélik fel, ezzel a kétes, megállás nélkül gyártott ipari masszával..” (Leimeszter 2018)

Itt nemcsak a végtelenül eklektikus és kusza állításhalmaz az érdekes, hanem az is, hogy a legfontosabb elem a kicserélhető és helyettesíthető lakosság gondolatvilága, ami egyértelműen az eldologiasodás és az emberek kicserélhető absztrakt kategóriájának meglétét és kulturális kritikáját tükrözi. Ezért kulcsfontosságú látni, hogy nem egyszerűen önmagában áll ez az összeesküvés elmélet, hanem konkrétan a piaci kalkulussá váló migráció és a globális munkaerőpiac viszonyrendszere dobja fel, vagy inkább ahhoz kapcsolódik. Egy valós társadalmi és diskurzív folyamat mitikus és megszemélyesített kritikája:

*„Arra, amit globális felcserélésnek, egy ideje pedig davokráciának hívok, hovatovább közvetlen davokráciának. Az emberkertet Davos irányítja, tudja, ez a svájci városka, ahol a világ nagy pénzemberei évente megrendezik a nürnbergi kongresszusukat. A globális felcserélés Marxa nem más, mint Frederick Winslow Taylor, az ő Tóké-je pedig a *The Principles of Scientific Managment (A tudományos menedzselés elvei)* címre hallgat.” (Leimeszter 2018)*

Kiemelten fontos, hogy ebben a gondolatkörben a piaci racionalitás nem egy társadalmi intézményrendszer, amely kihat a társadalom egész életére, beleértve a migrációt is, hanem egy olyan elv, amelyet adott személyek és csoportok kényszerítenek a különben „ártatlan” tömegekre egyfajta Davokrácia keretében. Ezen gondolatvilágban egy állandósult propagandáról beszélnek a szerzők. Szerintük egy liberális, kozmopolita elit fojtja el a népesség alapösztöneit azzal, hogy „genderista dekonstrukciót” hajtanak végre és terjesztenek el, kiszolgáltatva így a „fehér”, „európai” és „keresztény” népeket a muszlimok és más nem európai csoportok inváziójának. Zémour a budapesti negyedik demográfiai csúcson elmondott érvelése szerint a Tocqueville-i elvet meghazudtolva egy kisebbség és lobbik nagy helyettesítést megvalósító uralma alá kerül a túlzottan kisebbségpárti és gyanútlan többség (Földi-Kovács 2021).

Figyelemre méltó a baloldali kritikai nyelvezet használata és annak újrakontextualizálása. Kísérlet történik az átforgatásra és arra, hogy ezek a kritikai elméletek egy tőlük idegen nyelvi és szellemi közegbe kerüljenek, ami ezen beszédmód egyik alapvető jellegzetessége. Valószínűleg túl sikeresnek és meggyőzőnek tartják e kritikai nyelvet, ezért sajátos módon próbálják hasznosítani. Ez azt is jelzi, hogy a diskurzív erő növelése érdekében egy olyan

maskarát vesznek fel, amely nem az övék eredetileg, így egyszerre veszik el más diskurzusok erejét, és mint vélik, így „védik” meg magukat a rasszizmus vádjával szemben. Ez sok esetben már annyira abszurd fordulatokhoz vezet, hogy folyamatosan anti-imperializmusról, gyarmatosításról és egy „hitleri” manőverről írnak, miközben a piaci folyamatok által indukált migrációs folyamatok ellen ágálnak.

Mint ahogyan láttuk, a népességcsere elutasításának és elemzésének gondolata megjelent a társadalomtudományi szakmai elit szövegeiben is, tehát egyáltalán nem beszélhetünk pusztán publicisztikai képzetekről. Egyre nagyobb teret nyer a demográfiai és egyben kulturális fenntarthatóság gondolata a népességcsökkenés és a hozzákapcsolt mechanikus és esszencializált etnikai vagy rassz identitásösszetételek (romák, bevándorlók, muszlimok stb. aránya) kapcsán (Habicsek 2007, Frey, 2020, Sáenz-Johnson 2018, Myers-Levy 2018). A fentiekben már elemzett és diskurzív hasadásokkal kapcsolatban többszörösen felemlített Coleman és Demény is fontos hivatkozási pontokká váltak a népességcserétől való félelem kapcsán, és kiemelt szerepet kaptak különböző újkonzervatív demográfiai csúcson. Álljon itt Demény demográfiai katasztrófa félelme tanúságul, amely egybecseng Orbán Viktor bevezetőben idézett 2017-es gondolataival:

„Ez a lehetőség, amelyet erőteljes pronatalista társadalompolitikák sem képesek kezelni, azoknak az országoknak a reprodukciós magatartását is visszavetheti, amelyekben a termékenység még elég közel van a reprodukcióhoz szükséges szinthez. Ha ez történik, olyan minőségileg új demográfiai helyzet – megkeseredett átmenet – áll elő, amilyenre a modern történelem nem ismer példát, s amely egyértelmű fenyegetést jelentene az érintett országok jövőbeli életképessége számára. Az ellentételező bevándorlásnak ugyanis olyan tömegesnek kellene lennie, ami már a kulturális és etnikai folyamatosság hosszú távú fenntartását veszélyeztetné.” (Demény 2016, 294-95)

De ezek a kapcsolódások már Kelet-Európa irányába mutatnak. Elemzésünk végső elemeként megnézzük, hogy minek is köszönhető ez, továbbá? Efel kell tennünk azt a kérdést is, hogy miért Kelet-Európa és azon belül is néhány ország vált a migráció ellenes blokk és népességcserétől való félelem motorjává.

V. Befejezés

V.1. A népességcserétől való félelem és Kelet-Európa

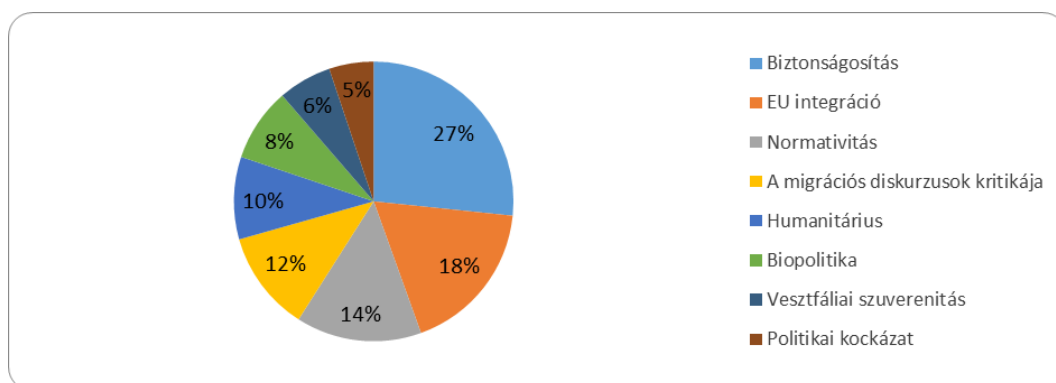
Miért éppen Kelet-Európa és azon belül is Csehország és Észtország mellett miért Magyarország vált a migránsellenes történeti és politikai blokk egyik motorjává és megalkotójává? Miképpen váltak ezek a globális és lokális interakciók Brunnbauer-Gradits szavaival a temporalitások és struktúrák összjátéka révén, a migrációs viták fellángolásával kapcsolatos történeti események részévé? (Brunnabuer-Gradits 2013). Mint láttuk, Kelet-Európa nemcsak azért volt fontos, mert lokálisan komoly társadalomtörténeti átalakulás része volt, hanem azért is, mert az itt érvényesülő mechanizmusok más térségek átalakulásába is betekintést engednek.

Először is a lokális történet, a népességcserétől való félelem hegemoniája és megerősödése, a globális materiális és vele összekapcsolódóan a globális eszmei történelem része. Mind a globálisan zajló demográfiai átalakulás, mind a globális piac terjeszkedése, mind a globálisan rendelkezésre álló diskurzusok és azok átkomponálódásának rendje, a migráció absztrakt piaci kategóriájának megjelenése részben Kelet-Európától független fejlemény volt, és kihatott a fiktív migrációs cserétől való félelemérzetekre. De azt nem állíthatjuk, hogy e térség csak passzív résztvevő lett volna ebben a mitizálásban. Kelet-Európa aktív részese volt a folyamatoknak. A globalizációs és piaci nyitás egyik legfontosabb eseménye, hogy Kelet-Európa feladta a nem kapitalista vegyesgazdasági kísérleteit, és ráállt a szabadpiaci modellre, kezdetben annak is egy igen fundamentalista változatára már a késő szocializmus korában (Bockmann 2011, Antal 2021, Hann 2019). Tehát szemben a kelet-ázsiai szocializmusokkal, itt szinte teljes volt az ideológiailag is megindokolt piaci intézményi váltás és a migrációs nyitás. Így ez a modellváltás magával hozta a globális mértékkel is extrém magas külföldi tőkebefektetést és kívülről vezéreltséget, ami egy demográfiai szempontból már korábban is feszültségekkel küzdő térséget tartósan elvándorló pályára és egyes országokat pedig egészen sajátos kihívások elé állított. Tehát a térség a migráció absztrakt piaci kategóriává válásának minta esete és Latin-Amerika mellett egyik kitüntetett materiális gyakorlóterepe volt. Ez a piaci „sokterápia” nemcsak a gazdasági folyamatokat változtatta meg radikálisan, és nemcsak a Kelet-Európában élők mindennapjait és élettörténetét írta át, hanem létrejött egy olyan szellemi légkör, amely szinte letiltotta a piaci rendszer kritikai átgondolását. Ez pedig háttérbe szorította a kritikai népesedési és migrációs diskurzusokat is, és így felerősítette a többi diskurzus jelentőségét.

Hibás lenne tehát ágensként kivenni Kelet-Európát a globális történetből, és csak egy külső globalitással operálni. A történeti folyamatok sokkal egységesebbek, és igazából közös totalitásokban, az áru- és pénzpiacok által szinte teljesen átszőtt, azok által uralt közös társadalmi viszonyokban kell gondolkodnunk, amelyek minden térségben kifejtik hatásukat.

Az előbbi gondolatmenetet folytatva e piaci totalitás azért is fontos, mert ebben a térségben megszüntette a további radikálisabb reformok gondolatát gazdasági intézmények szintjén. Tulajdonképpen a változtatás igénye ezzel áttolódott a társadalmi élet más szféráiba, leszűkítve ezzel a diskurzív tematizálások lehetőségét. Ez témánk szempontjából is fontos: a gazdasági intézményektől és struktúráktól elszakított migránsellenes, demográfiai vészhelyzetet megkongató diskurzusok ezzel indirekt támogatást kaptak, hiszen például a fejlődéspárti kritikai diskurzusok egyik fő érvrendszere, amely szerint a gazdasági és piaci intézményeket is felül kell vizsgálni a társadalmi problémák, például a migráció és fejlődés feszültségeinek enyhítése érdekében marginalizálódott. Ennek pedig az lett a következménye, egy négy évre kiterjedő médiaelemzés tanúsága szerint, hogy például a fejlődéskritikai diskurzusokhoz is kötődő humanizmus diskurzusok elveszítették társadalmi referenciáikat, kötődéseiket, legalábbis a migránsok közé újból besorolt menekültek témájában (Melegh et al. 2019). Megfigyelésünk szerint 2014-2018 között a magyarországi kormánypárti és ellenzéki sajtóban egyaránt között önmagukban maradnak ezek a diskurzív formációk a menekültekkel, „migránsokkal” való elvi és értékalapú szolidaritás témájával, miközben a migránsellenes blokk a migráció vélt és megfigyelt következményeinek, a korlátozás lehetséges formáinak, az EU biopolitikai „hibáinak” a felemlegetésével nagyon gazdag témahálózatot tud előállítani és működtetni.

77. ábra. Fő diskurzív formációk és témák a magyar migrációval foglalkozó napisajtóban, 2014-2018

Forrás: Melegh et al. 2019

A magyar kormányparti és ellenzéki sajtóban egyaránt olyan témák uralják a szövegvilágot, mint a biztonságosítás, az EU szupranacionális döntési mechanizmusa, a nemzetállami szuverenitás, a biopolitikai megfontolások, és a kinek a normativitása alapján kell cselekedni (nyugati versus lokális, kelet-közép-európai), amely toposzok mindegyike a kontrollt és a politikai népszerűségmenedzsmenti döntéseket hangsúlyozza. Teszik ezt anélkül, hogy az adott „migrációs” helyzet társadalmi kontextusa és intézményi háttere kritikai vizsgálat részévé válna. Ez pedig a humanitárius érveket és az abban rejlő univerzalista elvi és igazságossági megfontolásokat elszigeteli, hiszen az érintettek szempontrendszere és ágenciája fel sem merülhet, csak eltárgyasított formában (valamilyen erőik kiszolgálóiként) jelenhet meg. Csak némi disszidencia figyelhető meg abban, hogy főképp az ellenzéki sajtó megkérdőjelezi az adott migrációs diskurzusok legitimitását és valóságát vagy az így felvállalt politikai kockázatot. Ez csupán réseket nyit egy másik irányban anélkül, hogy a fenti probléma (az érintettek szempontjainak és világának megjelenítése), és a válságokat előidéző struktúrák egyaránt említésre kerülnének (Bernáth - Messing 2016, Rajaram 2016, Feischmidt 2020, Feischmidt-Zakariás 2020). Sőt, nemcsak háttérbe szorul a humanitárius diskurzus, hanem a sajtó egy jelentősebb része az azt mozgó alapelvek megsértését is el tudja fogadni a nemzeti szuverenitás védelme érdekében (Melegh et al. 2019). Mind a menedékkérők, mind pedig a befogadottak esetében a jogok elvonása lehetséges, sőt kívánatos opció is lehet az adott diskurzív térben, amennyiben az adott hierarchikus térben ún. nem-európai, keleti és nem keresztény csoportokról van szó. Ez a negatív fordulat azonban csak úgy érthető meg, hogy diskurzív szempontból a humanitárius univerzális elvek megtörttek a társadalmi kontextus hiányában, a piaci haszonelvűség kiterjedése és az absztrahált migráns kategória létrejöttével. Ezért sem tudtak ellensúlyt képezni a kontroll biztosítása és a szuverenitás felértékelése kapcsán. Egy általában vett, mitikus migráns jogvédelme nehezen értelmezhető és könnyen sebezhető partikuláris megfontolások, és úgynevezett ellenpéldák alapján. Így könnyen válhat rasszista megbélyegzés áldozatává, különösen a korábbi történelmi időszakok például orientalista diskurzusai alapján. Így válik teljessé Mihályi és Szelényi szavaival a nemzetállami „ellenforradalom” az univerzális joggal szemben (Mihályi-Szelényi 2019, lásd még Csepeli-Örkény 2017).

Másodszor egy regionális materiális történet részeként érthetjük meg a diskurzív folyamatokat, hiszen az európai kontinens migrációs és demográfiai helyzete jelentősen megváltozott a globalizáció időszakában. Az egyik legnyitottabb, de a migrációs súlyához képest gazdasági

erejét és népességét tekintve jelentőségét veszítő térségbe integrálódott Kelet-Európa, szabadpiaci mechanizmusok és erős külső és belső Eurocentrikus, Kelet-Nyugat lejtő szerinti diskurzív hierarchiák mentén. Ezen európai szintű marginalizálódás kiegészült még új migrációs kapcsolatok megjelenésével és a kontinensen belül is egy új kelet-nyugati migrációs rendszer kiépítésével (Melegh 2006). E külső és belső nyitottság magát a kiépülő uniós intézményrendszert is megingatta, amely elvezetett a Brexitben megjelenő válsághoz. E válság egyik alapja az egyenlő munkavállalói és szociális jogok biztosítása volt az unió területén, amely szembe ment a történetileg rögzült hierarchiákkal. Másrészt pedig abban is feszült volt a folyamat, hogy migrációs politika tekintetében nem alakult ki, nem alakulhatott ki konszenzus Kelet-, Nyugat- és Dél-Európa között az eltérő migrációs beágyazottság, a sajátos gazdasági és szociális integráció miatt,. Mint láttuk, ezek a területek egészen más migrációs és népesedési pályákat futottak be az elmúlt évtizedekben. Ezen pályáknak egy furcsa együttese adja ki az európai összképet és Kelet-Európán belül ezek a fejlődési típusok még tovább bomlottak. Ezért is kellett több szinten elemeznünk, hogy a történeti változás komplexitását megragadjuk és lássuk a történeti és politikai blokkok kialakulása mögötti sokszor ellentmondásos folyamatokat és érdekeket. Hibás, ha ezeket a materiális és diskurzív kapcsolódásokat leegyszerűsítjük például egy Kelet-Nyugat közötti egyenlőtlen cserére. Ennél mélyebbre kell hatolnunk és onnan visszafelé kell újraalkotnunk a globális világrendszerbeli viszonyokat.

Kelet-Európa és azon belül bizonyos országok még további egyedi vonásokkal is rendelkeztek, amelyek a globális-lokális és materiális-kognitív interakciókban elősegítették a feszültségek növekedését, és a migrációellenes blokk felállítását, a népességcserével kapcsolatos biopolitikai pánik erejét. Az első és legfontosabb, hogy a kelet-európai társadalmak más és más állapotban és történeti fázisban lévő vegyesgazdasági modellekből érkeztek, amelyek más és más perspektívákat nyitottak. Ezek a különbségek pedig kihatottak a modellezéssel feltárt piacosodási tényezőkre és főképp azok érzékelésének és értelmezési kereteinek kapcsolódási rendjére és dinamikájára. Disszertációm egyértelműen igazolja, hogy a fenti jelenségegyüttes magyarázatában is szükség van a kapitalizmus változatait megkülönböztető megközelítésre, miközben egyes strukturális tényezők az egész térséget áthatják a piaci modellváltásban.

Mint azt pedig a kelet-európai és volt szocialista fejlődési pályák elemzése kapcsán láttuk, ez a váltás különösen ott vetett fel éles kérdéseket, ahol a globalizációs nyitás nagy és gyors volt, illetve összekapcsolódott a főképp a szomszédos országokból történő bevándorlással. Tehát

nem az elvándorlásra ráálló országok váltak leginkább feszültté ebben a folyamatban. Leginkább azok a kelet-közép-európai, baltikumi és a korábbi jóléti privilégiumokat védő országok kerültek ebbe a helyzetbe, amelyek a nyitás időszakában, a nyolcvanas évek legvégén és a kilencvenes évek első felében komolyabb bevándorlást és migrációs versengést is megtapasztaltak, miközben volt mit félteniük jóléti privilégiumok tekintetében. Mint láttuk, ilyen volt Csehország, Magyarország, de részben Szlovénia is. Ezen országok közül kettőben innentől kezdve minden közvéleménykutatás a bevándorlás kérdésében erős, európai és globális szinteken is magas bevándorlóellenességet mért. Egyben pedig megerősödtek a népességcserétől való félelem diskurzusai. Ez a piacosodással összefüggő történelmi konstelláció azóta újból és újból előkerül. Jó példája ennek a magyarországi státusztörvény, kettős állampolgárság kapcsán sikeresen használt anti-migráns kártya, akkor a mai ellenzék részéről, amelyik legkevesbé sem vonta ki magát a migrációs és biopolitikai pánikkeltésből (Melegh-Hegyesi 2003). Ez is jól jelzi, hogy a migrációellenesség hegemoniáját komplex történelmi folyamat építette és nem egyéni vagy csoport akarat. Azt is mutatja egyben, hogy a kelet-európai elzárkózás sajátos regionális vonása mögött egyedi nemzeti utak és érdekek konstellációja áll.

Ez a negatív közvélekedés közben összekapcsolódik egy elit versus közvélemény megosztottsággal is. Hosszabb távon az egész térséget jellemezte a globális szinteknél negatívabb attitűd a World Value Survey tanúsága szerint, miközben az elitek megosztottak voltak és nagyon gyakran a piaci és migrációs nyitást szorgalmazták. Tehát a térség társadalmi, szemben az 1990-es és 2000-es évek elitek vélekedéseivel, a migrációs cserével, a migrációs nyitással kapcsolatban aggódalmasak és elutasítóak voltak. Továbbá az elvándorlás, elnéptelenedés és bevándorlás számukra nem volt egy absztrakciós művelet része. Így létrejött az elit versus közvélemény szakadék, ami Kelet-Európában más területeken is megjelent. Főképp a globalizáció kérdéseiben, és mindvégig nagyobb bizalmatlanság és megosztottság volt megfigyelhető a társadalom szélesebb rétegeiben, mondjuk a kelet-ázsiai társadalmak tapasztalatával szemben legalábbis kérdőíves vizsgálatok tükrében (Melegh 2008). Erre a törésre hívta fel Chris Hann is a figyelmet, aki antropológiai terepmunkái során gyakran a piacnyitási és a migrációs nyitási blokkal és a kapcsolódó helyi csoportokkal szembeni ellenérzések és meg nem értések fültanúja volt már a 90-es évektől (Hann 2019).

Ez az ellenkezés és főképp a növekvő ellenkezés, amely elkülöníti a nyugat-európai és általában a nyugati közvéleményi struktúráktól, jól jelzi, hogy társadalmi szempontból az Európai Unión belüli migrációs piaci politika, annak nyitás- és menedzsment párti diskurzív érvrendszere itt viszonylag értetlen fülekre talál. Ez persze nem teljes magyarázat, hiszen egyszerre kell látnunk, hogy ezen attitűdszerkezet honnan táplálkozik, és a lezajló folyamatok miképpen formálják azokat. Az egyik ilyen tényező a korábbi időszakok elit diskurzusaiban és annak kihatásaiban keresendő, miközben a materiális hatások is érvényesültek.

Az egyik kulcselem abban található, hogy a vegyesgazdasági szocialista rendszer egyben jelentős állami vezérléssel, mind társadalmilag mind pedig a családi támogatások szintjén aktív állami szerepvállalással működött, és legalábbis az akkori népesedéspolitikai szövegekben demográfiai és legélesebben a migrációs kérdésekben „demográfiai szuverenitásban” gondolkodott. E hagyomány sérült vagy gyengült a piaci átmenettel, hiszen a kormányzati befolyás a gazdaságra és a munkaerőpiacra összehasonlíthatatlanul kisebb lett, ami az indirekt demográfiai szabályozást is gyengítette. De a demográfiai szabályozás gondolata különböző kérdések kapcsán szinte mindegyik kelet-európai országban ott lebegett. E kérdések közül pedig az egyik biztosan a migráció szabadsága és a kényszere körül forgott. Az állami vezérlés ezen kérdésekben jóval erősebb hagyomány volt itt, mint például Kubát leszámítva, Latin-Amerikában vagy Nyugat-Európában. Nyugat-Európa történetileg csak a gyarmatokon és a gyarmati népességgel szemben tartotta a kényszert és a népesedési beavatkozást követendő politikának, főképp az ötvenes évekig (Stoler 1995, 2000).

Talán így jobban érthető a kapcsolat azon nyugati konzervatív és revitalizációs gondolkodók és Kelet-Európa között, hogy az előbbieket egy olyan Nyugatot szeretnék rekonstruálni, amely a gyarmati és harmadik világbeli népekkel szembeni erős korlátozást még ismerte, és ez egyezik a kelet-európai állami beavatkozás történetileg is megalapozott igényével. Sőt mintha ez kiegészülne a másik nagy kelet-európai hagyomány részbeni elfogadásával, mégpedig a helyi népességgel kapcsolatos pronatalista politikákkal. Ezek a beavatkozások Nyugat-Európa sok országában teljesen ismeretlenek voltak a nyolcvanas évekig, leginkább csak Németország és Franciaország esetében érvényesült állami szakpolitika szintjén. Például Demény késői munkássága is mintha éppen ezen hagyományok összedolgozására irányulna. Ezek a gondolatmenetek és a fentebb idézett szerzőket is gyakran vendégül látó nagy magyarországi családi és népesedési konferenciák egyaránt jól mutatják, hogy Kelet-Európa bizonyos szakértői

és politikai csoportjai már igen aktívak és új diskurzív szövetségeket keresnek saját szuverenista és pronatalista hagyományaikhoz. A történeti politikai migránsellenes blokk felépülésének köszönhetően pedig találnak is ilyet.

Vannak azonban valószínűleg még mélyebben is ható tényezők, amelyek megfigyelhetőek a kelet-európai társadalmakban. Ezek pedig a jóléti és migrációs versengés újabban felálló formái és az abból eredő feszültségek. Egy erősen beágyazott gazdasági rendből érkező társadalom tagjai különös aggodalommal figyelhetik, hogy egyrészt a korábban globálisan is kimagasló jóléti, munkabiztonsági privilégiumaik, mennyire válnak bizonytalanná, és vajon nem kerülnek-e versenyhelyzetbe. Mint azt fentebb igazolni tudtuk, éppen azok a társadalmak (Magyarország, Csehország, Szlovákia) váltak erősen bevándorlóellenessé, amelyek magas fokú biztonságból és jólétből érkeztek a kilencvenes évek átalakulásába, miközben a befogadott főképp magyar ajkú bevándorlóknak mind az iskolai, mind a foglalkoztatási mutatói magasabbak voltak, mint a honos népességé. Megjegyzendő, hogy az iskolázottág esetében egész Kelet-Európában hasonlóan alakult az összehasonlítás. Mindenesetre egyértelmű jeleit lehetett látni egyfajta migrációs versengésnek, ami feszültté tette az intézményi rendeket főképp a kognitív hierarchiák miatt. Ezt interjúk is jól igazolták: „(2011-ig) bevándorló magyarként miért kezelnek úgy, mint az Európán kívülieket, illetve harmic éve itt vagyok, fizetem az adót és nem kapok állampolgárságot” (Melgh 2011b). A honos népesség elzárkózása sok esetben még az azonos etnikumúakat is érintette. Mindeközben nőtt az elvándorlás, kiépült a transznacionális családi létkérdésektől és gondozási problémáktól terhes új posztszocialista létállapot, amely összekapcsolódott a magas fogyasztói igények mellett az ellátórendszerbeli problémákkal, a hitelválsággal, gyakori nyelvi nehézségekkel és a kizsákmányoltság érzetével. Innen nézve a nem Európából érkező menedékkérők tömeges megjelenése az új konzervatív média és diskurzív keretézéssel könnyedén vezetett feszült idegenkedéshez és értetlenséghez, a piaci és migrációs nyitás elutasításához, a globalizációs feszültségek menedékkérőkbe való vetítéséhez.

V.2. Globális szintű következtetések

A disszertáció befejezésekor, a 2021 decemberi lengyel-belarusz határválság után, amikor 12 ezer lengyel és most már brit katona állt a határon „védve” a területet a geopolitikai játszmák

részeként odahurcolt és a társadalmi környezetüktől a háborúk és káosz által megfosztott tömegek ellen, kirobbant az orosz-ukrán háború. Ennek eredményeképp a befejezés lezárásakor már több mint 2 millió menekültről tudunk. Jelenleg is zajlik a menekültek ellátása és/vagy piaci hasznosítása körüli vita. Nincs tehát olyan nap, amely ne tanúsítaná, hogy lezajlott egy migrációs fordulat. Lezajlott egy jelentős történelmi változásként, történelmi események és struktúrák egyfajta összetorlódásaként értékelhető fordulat.

Népesedéstörténetében mind materiális, mind pedig diskurzív oldalon az emberiség fordulóponthoz érkezett. Lecsökkent a termékenység és 2050 körül véget érhet a népesség 3 évszázada tartó rohamos növekedése. Az emberiség korösszetételében gyorsan idősödik, emellett óriási kihívásokat jelent az idősek és betegek ellátása, miután az ma már csak piaci szolgáltatások vagy állami jóléti megoldások révén sikerülhet az agrárrendszerek és a nagy mértékben családi háztartási alapú gazdasági rendek lehanyaglásával. Ezen átalakulás része az is, hogy a szocialista vegyesgazdasági rendszerek, amelyek a társadalmi biztonságot részben beépítették a gazdálkodási formáikba, részben pedig a globalizáció egyik fő történelmi eseményeként átadták a helyüket piaci, és jelentős mértékben szabadpiaci rendeknek. E folyamaton belül a migráció, mint láttuk, materiális szinten is kulcstényező, ezzel létrejött egy sokkal globálisabb, sokkal nyitottabb és számos aktor által aktívan szervezett transznacionális munkaerőpiac. E változásban szerepet játszik az árutermelés adott formájának dominanciája, a végtelenségig vitt eldologiasodás a munka, gondozás, a szociális ellátás, oktatás és még a tudományos gondolkodás terén is.

Ez az a materiálisan is előkészített kulcsfolyamat, amely diskurzív téren is óriási változásokat indított el. A legfontosabb ezek közül, hogy létrejött a migráció absztrakt, dekontextualizált és piaci kalkulusra épített konstrukciója, amely konstrukció és a piaci rendben rejlő feszültségek miatt átírta a korábbi diskurzív rendeket. Mindegyik népesedési diskurzív rend, amely eddig főképp a termékenységre összpontosított, mára a migráció kérdésével küzd. A korábbi belső feszültségek mentén e rendek meghasadtak és újra komponálódtak, komponálódnak. Bizonyos diskurzusok a szocializmus megszűnésével és az állami szabályozáson alapuló vegyesgazdasági, tervgazdasági racionalitás eltűnével irányt váltottak a konzervatív és revitalizációs rendek irányában. Más diskurzusok a piaci ésmigrációs nyitás híveivé szegődtek, miközben a struktúrákat megkérdőjelező fejlődési diskurzusok marginalizálódtak. A diskurzív tér meghasadt

a migrációs nyitás versus migrációs zárás és/vagy jóval erősebb kontroll kérdése és indoklása mentén, és elindult egy hallatlanul erős blokkosodási folyamat.

Gramsci fogalmi rendszerével, a materiális és diskurzív folyamatok kongruenciája révén történeti és politikai blokkok jöttek létre, amelyek közül a nyitáspárti és a zárást hirdető változatok megélték és megélik a hegemonia és ellenhegemonia pillanatait. A globalizációs nyitás idején a migrációs nyitás blokkja hegemoniára törekedett és a nemzetközi szervezetek és a szabadpiaci egységek (EU) koordinációja mellett az államok és szakpolitikai elitjeik nagyban asszisztáltak a fenti folyamatok kibontakozásához és intézményesüléséhez. Ezzel szemben a globalizáció kezdeteitől már szerveződött egy a piacot nem megkérdőjelező, de migrációellenes, migrációt korlátozó blokk, amely politikai csoportjai bizonyos társadalmakon belül megfigyelhető és történelmileg kitermelt aggodalom felhasználásával uralomra törtek.

E blokkok, mint írtuk, mind rendszerkonform blokkok és az utóbbiak is csak emberek és személyek szintjén óhajtanak változást, illetve az általánosan megfogalmazott migráns csoportba és bizonyos elitekbe plántálják programjukat és kritikájukat. Tertium datur változat a jelen állás szerint meglehetősen látenszen van csak jelen, bár azt semmiképp sem mondhatjuk, hogy a rendszer alapintézményeivel és a migrációs folyamatokkal kritikus csoportok és tömegek ne lennének a világon. Ez ugyan természetes az adott körülmények között, hiszen, mint láttuk, a migrációs folyamatok piaci és jóléti érdekek és ellentétek ösztüzébe kerültek. A migrációs nyitás és zárás blokkjainak biopolitikai harcai messze nem fedik le a lehetséges diskurzív rendeket, és ez a további történeti változás egyik alapja is lehet. A történelem sosem áll meg, materiális és diskurzív változások és a bennük rejlő és a közöttük ébredő feszültségek immanens motorként újabb és újabb történelmi állapotokat termelnek ki. A jövőbe sosem láthatunk, mégis érdemes egy-két lehetséges változási pontot megfogalmaznunk, éppen elemzésünk eredményei alapján.

A ma a világon élő és társadalombiztosítással nem rendelkező 4,5 milliárd ember a társadalomtörténeti változások következtében valamiféle társadalmi biztosítás felé törekszik majd. Ebben a migráció és a migrációellenesség kulcsszereplő. A migráció és/vagy a belső politikai átalakulás révén ez a társadalombiztosítási törekvés történelmi erővé vált, amely a fenti hegemonia-ellenhegemonia párharcot újrakomponálhatja. Az európai fejlemények és diskurzusok történelmi szerepe a marginalizálódás miatt csökkenni látszik. Ebben az is jelentős

szerepet játszik majd, hogy immár a konzervatív és revitalizációs blokk diskurzusaiban is egyértelműen megjelenik, hogy a korábbi Nyugat és Európa provincializálódik, súlyát és erejét veszti.

Ez az átalakulás is rendkívül fontos a diskurzív átalakulásokban, hiszen a nyitást és zárást hirdető blokkok egyaránt azon gondolkodnak, hogy ezeket a folyamatokat valamiféle személyi politikával, biopolitikai sakkhúzással kezeljék, amelyben a migráció lett az egyik főszereplő. A nyitási oldal a több bevándorlótól a gazdasági és jövedelmi potenciálok megőrzésén dolgozik és a piaci folyamatokban bízik a privilégiumok megőrzése szempontjából, miközben figyelmen kívül hagyja a versengési érzet növekedését és a kapcsolódó kulturális félelmeket. A zárást hirdető oldal a vélt társadalmi és kulturális ideálok megőrzésén és újraélesztésén fáradozik, miközben a migrációt mozgató struktúrák komolyabb átalakítását nem tematizálja. E két blokk pedig a korábbi nyugati dominancia fennmaradását tételezik fel egy olyan történeti időszakban, amikor az megrendült. Ez utóbbi folyamat pedig még inkább élessé teszi, hogy egyes nagyobb térségek milyen, a fentiekben feltárt népesedés és migrációs politikai mezőben próbálják majd érdekeiket érvényesíteni, amennyiben a jelenlegi alap gazdasági intézmények nem változnak meg. Ha a szerkezetek változnának, akkor a korábbi biopolitikai versengés érdekszerkezetje is újrakomponálódik.

A migrációs fordulat részét képező biopolitikai vita 2010-es évekbeli kiélesedésével elérkezett a pillanat, amikor nagyon alaposan át kell gondolunk a fejleményeket és a globális intézményi rendeket a vonatkozó történelmi dinamikák alapján, és meg kell látnunk, hogy milyen új történelmi erők ébredtek fel, és milyen feszültségek jöttek létre. E disszertáció is ehhez a gondolkodáshoz kívánt hozzájárulni azzal, hogy globális szempontból megpróbálta történelmi szociológiailag megérteni a globális, az európai és a kelet-európai változásokat. Eredményeink pedig azt mutatják, hogy történelmi fordulóponthoz jutottunk politikai demográfiai szempontból a piacosodás előretörése következtében, és az egyes térségek és szereplők globális történelmi szerepét és a globális folyamatokat alaposan és közösen újra kell elemeznünk, mielőtt egy újabb kor újabb konfliktusai ezeket elfedik. Azonban ezek a konfliktusok és feszültségek már egy migrációs fordulat utáni állapotban fognak formálódni. Ez lesz az egyik kiindulópontjuk.

Táblázat- és ábrajegyzék:

TÁBLÁZATOK

1. táblázat: A világbanki dokumentumok téma és nyelvi világa, 1947-1989
2. táblázat: A Population Index annotált bibliográfiájának témavilága, 1986-1990
3. táblázat: Diskurzív minták a nyolcvanas években: áttekintő táblázat a diskurzív elemekről és összefüggésekről az anti-migráns blokk szempontjából
4. táblázat: Menekültek és menedékkérők száma 1980- 2019
5. táblázat: A népességarányos elvándorlási rátát magyarázó log-lineáris regressziók együtthatói a Modernizáció, Világrendszer és Összevont modellek esetében a három vizsgált időtávon (1995-2000, 1995-2005, 1995-2010)
6. táblázat: Vándorok becsült száma (1000 főre) térségeken belül és térségek között, 2005-2010
7. táblázat: A típusba tartozó egyes államok egy főre jutó GDP-jének (2015-ös konstans USA dollár) világátlaghoz viszonyított aránya (1990-2010)
8. táblázat: A mezőgazdasági foglalkoztatottak összes foglalkoztatotton belüli aránya a mintában szereplő országokban (1990-2010)
9. táblázat: Külföldi állampolgárok bevándorlása Magyarországra 1980-2010 között. Kumulált inflow adatok
10. táblázat: 15-64 évesek közötti aktivitási arányok születési ország szerint Magyarországon, 2016
11. táblázat: A munkaerőpiaci integráltságra vonatkozó esélyhányadosok a foglalkoztatottságra ható tényezők logisztikus regressziója alapján Magyarországon, 2016

dc_2007_22

12. táblázat: A 2. típusba tartozó egyes államok egy főre jutó GDP-jének (2015-ös konstans USA dollár) világátlaghoz viszonyított aránya (1990-2010)
13. táblázat: A mezőgazdasági foglalkoztatottak összes foglalkoztatotton belüli aránya a mintában szereplő országokban (1990-2010)
14. táblázat: Észtország egy főre jutó GDP-jének (2015-ös konstans USA dollár) világátlaghoz viszonyított aránya (1990-2010)
15. táblázat: A típusba tartozó egyes államok egy főre jutó GDP-jének (2015-ös konstans USA dollár) világátlaghoz viszonyított aránya (1990-2010)
16. táblázat: A mezőgazdasági foglalkoztatottak összes foglalkoztatotton belüli aránya a mintában szereplő országokban (1990-2010)
17. táblázat: A típusba tartozó egyes államok egy főre jutó GDP-jének (2015-ös konstans USA dollár) világátlaghoz viszonyított aránya (1990-2010)
18. táblázat: A mezőgazdasági foglalkoztatottak összes foglalkoztatotton belüli aránya a mintában szereplő országokban (1990-2010)
19. táblázat: A világbanki dokumentumok téma és nyelvi világa, 1990-2019
20. táblázat: Az 1986-ban malthusiánus csoportba sorolt országok népesedéspolitikája 2015-ben
21. táblázat: Az 1986-ban a demográfiai átmenet csoportba sorolt országok népesedéspolitikája 2015-ben
22. táblázat: Az 1986-ban a szocialista modernizációs csoportba sorolt országok népesedéspolitikája 2015-ben
23. táblázat: Az 1986-ban konzervatív csoportba sorolt országok népesedéspolitikája 2015-ben
24. táblázat: Az 1986-ban revitalizációs csoportba sorolt országok népesedéspolitikája 2015-ben

25. táblázat: Az 1986-ban fejlődéspárti csoportba sorolt országok népesedéspolitikája 2015-ben

ÁBRÁK

1. ábra. A migrációs vita kifejezés előfordulási aránya Google könyvekben 1960 és 1990 között.
2. ábra. A migráció (migration), emigráció (elvándorlás) és immigráció (bevándorlás) kifejezések gyakorisága a digitalizált angol nyelvű könyvekben 1800 és 1990 között
3. ábra. A migráció kifejezést említő dokumentumok száma és aránya az összes dokumentum között
4. ábra. A migráció, modernizáció és városiasodás szavakat használó Google könyvek arányának változása 1960 és 1990 között
5. ábra. Migrációval foglalkozó periodikák indulási időpontja 1961-1990 a könyvtári társadalomtudományi adatbázisok szerint
6. ábra. Cikkek száma főbb földrajzi területek alapján. Demográfia folyóirat, 1958-1968 és 1980 és 1990 között
7. ábra. A születési országán kívül élő vándorok népességre vetített arányának változása, 1990-2019
8. ábra. A születési országán kívül élő vándorok állományának változása, 1990-2019
9. ábra. Veszélyeztetett népesség a világon abszolút számban, 1980-2019 között
(UNHCR állományi adatok. ezer fő)
10. ábra. Menekültek és menedékkérők népességen és a vándorok állományán belüli aránya, 1990-2019
11. ábra. A halandóság és a termékenység relatív változása, 1990-2019
12. ábra. Az egy főre jutó egészségügyi kiadások és a gazdasági jövedelmek változása 2000-2017 (2000 = 100%)

dc_2007_22

13. ábra. Elosztási arányok, és az időskori eltartottsági szint változása, 2002-2017 (2000=100%)
14. ábra. Adó + járulék a GDP százalékában és a 65 év felettek aránya a 15-64 éves korcsoporthoz képest, 2002-2017
15. ábra. A rurális népesség arányának és a mezőgazdasági foglalkoztatottság arányának változása, 1990-2018
16. ábra. Teljes termékenységi arányszám és az elvándorlási arány a világon, 1990-2019
17. ábra. Az egy főre jutó GDP (2015-ös konstans USD) és az elvándorlási arány a világon, 1990-2019
18. ábra. A világ országainak egy főre jutó GDP-ben mutatkozó egyenlőtlensége: az átlagtól való átlagos eltérés abszolút (2015-ös konstans USD) és relatív (%) mértéke, 1995-2019
19. ábra. Elvándorlási arány és az iskolában eltöltött évek átlagos számának alakulása, 1990-2019
20. ábra. Migrációs ráta és a 10 évvel korábbi FDI flow és FDI stock /GDP arány változása a világon, 1990-2019
21. ábra. Elvándorlási arány a kiválasztott mintában és globálisan, 1990-2019
22. ábra. Külföldi működő tőke beáramlás a GDP százalékában a világon és Európában, 1990-2018
23. ábra. Nagy régiók szerinti nettó migrációs ráta, 1950–2015 (1000 főre jutóan)
24. ábra. Az Európában regisztrált menekültkérelmek küldő ország szerinti regionális megoszlása, 1985-2018
25. ábra. Menekültkérelmek megoszlása földrajzi területek szerint, az összes kérelem százalékában, 1985-2018
26. ábra. Az Európában élő vándorok aránya a világ összes vándorán belül és az Európában élő népesség aránya a világ népességén belül, 1990-2015

dc_2007_22

27. ábra. A teljes termékenységi arányszám alakulása Európában és a világ más kontinensein 1950 és 2015 között
28. ábra. Az Európában élő vándorok aránya Európa népességéhez képest, illetve a világ összes vándorának aránya a világ teljes népességéhez képest, 1990-2015
29. ábra. Európa és Közép-Ázsia népesedési és gazdasági súlya százalékban, 1970-2019
30. ábra. A határokat átlépő menekültek állománya a menedékkérőkkel együtt a világban és Európában abszolút számban
31. ábra. Menekült és elsődleges menekült kérelmek az EU 28 tagállamban 2014-ben küldő országok szerint 10 ezer kérelem felett. Abszolút szám (Teljes szám 563 345).
32. ábra. Menekült és elsődleges menekült kérelmek az EU 28 tagállamban 2015-ben küldő országok szerint 10 ezer kérelem felett. Abszolút szám (Teljes szám 1 257 150)
33. ábra. Menekült és elsődleges menekült kérelmek az EU 28 tagállamban 2017-ben küldő országok szerint 10 ezer kérelem felett. Abszolút szám (Teljes szám 654 900)
34. ábra. Menekült és elsődleges menekült kérelmek az EU 28 tagállamban 2017-ben küldő országok szerint 10 ezer kérelem felett. Abszolút szám. (Teljes szám 675 885)
35. ábra. Egyes kelet-európai volt szocialista országok vándorlási egyenlege, 1950-2020
36. ábra. Egyes közép- és nyugat-európai országok vándorlási egyenlege, 1950-2020
37. ábra. Egyes észak-európai országok vándorlási egyenlege, 1950-2020
38. ábra. Egyes dél-európai országok vándorlási egyenlege, 1950-2020
39. ábra. FDI GDP-hez viszonyított 10 évvel korábbi aránya, 9 éves mozgóátlag (1980-2010) és az elvándorló állomány (1990-2019), Kelet-Európa összes államában
40. ábra. A kelet-európai országok népességének változása 1960 és 2019 között az 1990-es évhez viszonyítva. Évközepi becslések
41. ábra. Adó és járulék a GDP százalékában Kelet-Európa egyes államaiban és az EU egészében, 1993-2017

42. ábra. A társadalmi ráfordítás a GDP százalékában Kelet-Európa egyes államaiban és a migrációs célpontként szolgáló egyes országokban, 1999-2018
43. ábra. Külföldön született bevándorlók aránya az adott népességen belül, 1990-2019
44. ábra. Kelet-Európában született elvándorlók aránya a kibocsátó népességhez viszonyítva, 1990-2019
45. ábra. Vándorlási egyenleg azokban az országokban, amelyek bevándorlási országokká váltak, 1950–2010
46. ábra. FDI GDP-hez viszonyított 10 évvel korábbi aránya, 9 éves mozgóátlag (1980-2010) és az elvándorló állomány kibocsátó népességhez mért aránya (1990-2019)
47. ábra. Külföldi állampolgárok bevándorlása és a népességszám alakulása Csehországban 2000 és 2019 között
48. ábra. Külföldi állampolgárok bevándorlása és a népességszám alakulása Szlovákiában 2000 és 2019 között
49. ábra. Külföldi állampolgárok bevándorlása és a népességszám alakulása Szlovéniában 2000 és 2019 között
50. ábra. Magyarországra bevándorló külföldi állampolgárok és a magyarországi népesség száma 1980 és 2017 között
51. ábra. A kivándorlók megoszlása legmagasabb iskolai végzettség szerint a honos népességgel összehasonlítva 2013-ban
52. ábra. A Magyarországról kivándoroltak megoszlása tevékenységük szerint 2013-ban
53. ábra. A 2016-ban Magyarországon élő külföldön született népesség megoszlása küldő országok szerint
54. ábra. A 25 évnél idősebb népességen belül az iskolai végzettség és a magyar nyelv ismerete 2016-ban
55. ábra. A 25 évnél idősebb népesség felsőfokú iskolai végzettség aránya, érkezési idő, nyelv és származási ország szerint 2016-ban Magyarországon

56. ábra. A 15-64 éves bevándoroltak foglalkoztatottsági aránya érkezési idő, származási ország és nyelvtudás szerint Magyarországon, 2016
57. ábra. Vándorlási egyenleg a mindvégig kibocsátó országokban, 1950–2010
58. ábra. FDI GDP-hez viszonyított 10 évvel korábbi aránya (1980-2010) és az elvándorló állomány kibocsátó népességhez mért aránya (1990-2019)
59. ábra. Vándorlási egyenleg a bevándorlóból elvándorlóvá vált országokban, 1950–2010
60. ábra. FDI GDP-hez viszonyított 10 évvel korábbi aránya (1980-2010) és az elvándorló állomány kibocsátó népességhez mért aránya (1990-2019)
61. ábra. Vándorlási egyenleg alakulása a három balti államban, 1950-2020
62. ábra. FDI GDP-hez viszonyított 10 évvel korábbi aránya (1980-2010) és az elvándorló állomány kibocsátó népességhez mért aránya (1990-2019)
63. ábra. Vándorlási egyenleg a bevándorlóból elvándorlóvá vált országokban, Ukrajnában, Grúziában, Moldáviában és Örményországban, 1950–2010
64. ábra. FDI GDP-hez viszonyított 10 évvel korábbi aránya (1980-2010) és az elvándorló állomány kibocsátó népességhez mért aránya (1990-2019)
65. ábra. Nem szeretne szomszédként bevándorlót és külföldi munkást. Nagyobb időszakokra vonatkozóan átlagos országos említési arányok népességgel súlyozott aránya régiók és időszakok szerint, 1990-2020
66. ábra. Nem szeretne szomszédként bevándorlót és külföldi munkást. Nagyobb időszakokra vonatkozóan átlagos országos említési arányok Kelet-Európában és a volt Szovjetunió államaiban, 1990-2020
67. ábra. Összehasonlítható országok népességarányos főátlaga a következő kérdésben: Kevés vagy egyetlen bevándorlót se engedjünk be az Európán kívüli országokból, ESS 2002-2018
68. ábra. Országokénti együttes arányok: Kevés vagy egyetlen bevándorlót se engedjünk be az Európán kívüli országokból, ESS 2002-2018

dc_2007_22

69. ábra. Változás az Európán kívüli és szegényebb országokkal szembeni elutasításban 2002-2006 és 2016-18 között (2016-18/2002-2006)
70. ábra. A migráció (migration), emigráció (emigration) és bevándorlás (immigration) szavak említési aránya a Google könyvekben 1990 és 2019 között
71. ábra. A migráció kifejezést tartalmazó dokumentumok száma és aránya 1991 és 2019 között
72. ábra. A migráció témájával foglalkozó cikkek aránya a Population Index bibliográfiájában, 1986-1999
73. ábra. A bevándorlás szintjét befolyásoló politikák iránya éves bontásban százalékos megoszlásban
74. ábra. A kivándorlás szintjét befolyásoló politikák iránya, éves bontásban százalékos megoszlás
75. ábra. A nemzetközi migráció (international migration) és a városi migráció (urban migration) kifejezések gyakorisága Google könyvekben
76. ábra. Migrációval foglalkozó periodikák indulási időpontja, 1990-2019
77. ábra. Fő diskurzív formációk és témák a magyar migrációval foglalkozó napisajtóban, 2014-2018

Felhasznált adatbázisok és források jegyzéke:

Eurostat (2020). Asylum applications by citizenship 1. (1985-2007, 2008-2019). Hozzáférés: 2020.02.05.

Source: https://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=migr_asyctz&lang=en

Google Books Ngram Viewer (2021). (<https://books.google.com/ngrams> Hozzáférés: változó időpontokban

KSH (2019). Demográfiai Táblázó

KSH STADAT (2016). *A Magyarországon tartózkodó külföldi állampolgárok földrészek, országok és nemek szerint, január 1.* (1995–2016).

http://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_eves/i_wvn001b.html?down=191

Hozzáférés: 2016.08.01.

Mikrocenzus (2016) (<http://www.ksh.hu/mikrocenzus2016>) Utolsó hozzáférés 2021.07.11.

MADDISON database (2013). The Maddison-Project.

<http://www.ggdcc.net/maddison/maddison-project/home.htm>, 2013. version. Hozzáférés: 2016.08.15.

OECD Health Workforce Migration (2020).

https://stats.oecd.org/Index.aspx?DataSetCode=HEALTH_WFMI.

OECD Data (2020). *Social expenditure as a percentage of GDP.*

<https://data.oecd.org/socialexp/social-spending.htm> Hozzáférés: 2020.09.24.

OECD (2021). Inflows of foreign population into selected OECD countries and Russia.

<https://www.oecd.org/els/mig/keystat.htm> Hozzáférés: 2021.02.05.

OECD STATISTICS (2021), Inflow of foreign population by nationality.

<https://stats.oecd.org/Index.aspx?DataSetCode=MIG#> Hozzáférés, 2021.02.05.

OECD/European Union (2015). *Indicators of Immigrant Integration 2015: Settling In.* OECD

Publishing, Paris. <http://dx.doi.org/10.1787/9789264234024-en> Hozzáférés: 2021.02.05.

OECD/EU (2018). *Settling In 2018: Indicators of Immigrant Integration.* OECD Publishing,

Paris/European Union, Brussels. <https://doi.org/10.1787/9789264307216-en>

dc_2007_22

Population Index (2019): <https://popindex.princeton.edu/info/sources98.html> Hozzáférés: 2019.04.15.

Ronald Reagan Library, Collection (2004). Cicconi, James W.: Files, Box 15, FOIA ID: F1997-066/~, D. Cohen. World Population Conference I (3) Date: 08/13/2004. <https://www.reaganlibrary.gov/sites/default/files/digitallibrary/smf/cos/cicconi/box-15/40-94-6914308-015-005-2016.pdf> Hozzáférés: 2020.07.20.

UNCTAD 2020 adatbázisa (<https://unctadstat.unctad.org/EN/>) és az ENSZ Gazdasági és Szociális Ügyek Főosztálya (UN DESA)

UNCTAD STAT (2020a). *Foreign direct investment: Inward and outward flows and stock, annual*. <https://unctadstat.unctad.org/wds/ReportFolders/reportFolders.aspx> Hozzáférés: 2020.05.05.

UNHCR (2019). *Refugee Data Finder* <http://popstats.unhcr.org/en/overview> Hozzáférés: 2020.02.03.

United Nations, TIMS (2009). *Trends in International Migrant Stock (Matrix): The 2008 Revision*. United Nations, Department of Economic and Social Affairs, Population Division.

United Nations, TIMS (2013). *Trends in International Migrant Stock: Migrants by Destination and Origin*. (United Nations database, POP/DB/MIG/Stock/Rev.2013). United Nations, Department of Economic and Social Affairs.

United Nations, Department of Economic and Social Affairs, Population Division (2015). *Trends in International Migrant Stock (Matrix)*, POP/DB/MIG/Stock/Rev.2015

United Nations, Department of Economic and Social Affairs, Population Division (2017). *Trends in International Migrant Stock (Matrix)*, POP/DB/MIG/Stock/Rev.2017

United Nations, Department of Economic and Social Affairs, Population Division (2017). *World Population Prospects: The 2017 Revision, Key Findings and Advance Tables*. Working Paper No. ESA/P/WP/248.

United Nations, Department of Economic and Social Affairs, Population Division (2019). *World Population Prospects 2019. custom data acquired via website:* <https://population.un.org/wpp/> Hozzáférés: 2020.07.17.

dc_2007_22

United Nations, Department of Economic and Social Affairs. Population Division (2019). *International Migrant Stock (Total) 2019*. (United Nations database, POP/DB/MIG/Stock/Rev.2019). Hozzáférés: 2020.02.03.

United Nations, Department of Economic and Social Affairs, Population Division (2019). *Trends in International Migrant Stock (Matrix)*, POP/DB/MIG/Stock/Rev.2019 Hozzáférés: 2021.02.05.

United Nations: Abortion Policies (1995). *A Global Review*. UN, New York.

United Nations Department of Economic and Social Affairs (1976-2015). *Population Division World population policies / Department of Economic and Social Affairs Population Division*. New York, N. Y.: United Nations. (Population studies) Kétévenként: 1976-2015.
http://esa.un.org/poppolicy/about_database.aspx

Wittgenstein Center (2021). Human Capital Data Explorer
(<http://dataexplorerer.wittgensteincentre.org>)

World Bank, Databank, Global Bilateral Migration
<https://databank.worldbank.org/source/global-bilateral-migration>

World Bank (2011). *Global Bilateral Migration Database, World Bank*.
<http://data.worldbank.org/data-catalog/global-bilateral-migration-database> Hozzáférés: 2016.08.16.

World Bank (2020). *World Development Indicators & Global Development Finance*.
<https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators> Hozzáférés: 2020.01.25.

World Bank (2019) World Bank Documents. ¹
<https://documents.worldbank.org/en/publication/documents-reports> Hozzáférés: 2019.04.05.

Felhasznált irodalom:

- ABEL, G. J. (2013). Estimating global migration flow tables using place of birth data. *Demographic Research*, 28 (18), 505-546.
- ABEL, G. J. (2018). Estimates of global bilateral migration flows by gender between 1960 and 2015, *International Migration Review* 3 (52), 809-852.
- ABEL, G. J. – Sander, N (2014) Quantifying Global International Migration Flows. *Science* 343(6178):1520-2. DOI:10.1126/science.1248676
- ABRAMS, P. (1983). *Historical Sociology*, Cornell University Press: Ithaka.
- AHLUWALIA, S. (2008). *Birth Control in India, 1877–1947*. University of Illinois Press: Urbana and Chicago.
- ALAMGIR, A. K. (2017). From the Field to the Factory Floor: Vietnamese Government's Defense of Migrant Workers' Interests in State-Socialist Czechoslovakia. *Journal of Vietnamese Studies*. 12 (1), 10-41. doi: <https://doi.org/10.1525/jvs.2017.12.1.10>
- ALBRECHT, S. – KORZENIEWICZ, R. P. (2014). Global Wages and World Inequality: The Impact of the Great Recession. In. Suter, Christian – Chase-Dunn, Christopher (Eds.): *Structures of the World Political Economy and the Future Global Conflict and Cooperation*, Lit Verlag: Berlin/Münster/Wien/Zurich/London. 33-53.
- ANDOR, László (2017). *Jóléti modellek, európai válságok*. Noran Libro Kiadó: Budapest.
- ANTAL, Attila (2019). Autoriter neoliberalizmus. In. Antal, Attila (Eds.) *Neoliberális hegemonia Magyarországon*. Noran Libro Kiadó: Budapest.
- ASCHROFT, B. – GRIFFITH, G. – TIFFIN, H. (1989). *The Empire Writes Back Theory and practice in post-colonial literatures*. Routledge: London, New York.
- AULENBACHER, B. – LEIBLFINGER, M. – PRIELER, V. (2019). *Wind of change? Perspectives on the Austrian 24-h-Care Model*. Working Paper, Contribution to the 4th Transforming Care Conference, Linz.
- AULENBACHER, B. (2020). Care Markets: From Careless to Caring Capitalism? In. Aulenbacher, B. – Marterbauer, M. – Novy, A. – Polanyi, K. L. – Thurnher, A. (Eds.). *The Life and Works of an Epochal Thinker*. Falter Verlag: Vienna. 173-176.

- AVRAMOV, D. (Eds.) (2008). *Acceptance of immigrants in Europe? Viewpoints about immigration and expectations towards foreigners in the Czech Republic, Germany, Estonia, Austria, Poland, Slovenia and Finland*. Sonderband: Berlin.
- AVRAMOV, D. – CLIQUET, R. (2016). The ideological divides and the uptake of research evidence - The case of the United Nations World Population Conferences. *Demografia English Edition*. 59 (5), 83-116.
- AVRAMOV, R. (2016). *Ikonomika na "Vazroditelnyia protzes"*. [The economy of the "Revival Process"]. Centre for Advanced Study. Sofia: Riva.
- BACK, András (1999). Külügyi-külpolitikai szempontok. In. Sík, Endre – Tóth, Judit (szerk.). *Átmenetek. Javaslat Magyarország migrációs politikájának kialakításához*. MTA Politikai Tudományok Intézete, Nemzetközi Migráció Kutatócsoport Évkönyve. 62-67.
- BACK, L. – SOLOMONS, J. (2000). Introduction: Theorising race and racism. In. Back, Les – Solomos, John (Eds.). *Theories of race and racism. A Reader*. Routledge: London.
- BADE, K. (2003). *Migration in European History*. Blackwell: Oxford.
- BAHNA, M. – SEKULOVÁ, M. (2019). *Crossborder care. Lessons from Central Europe*. Palgrave Macmillan: Cham. <https://doi.org/10.1007/978-3-319-97028-8>
- BAIROCH, P. (1982). International Industrialization Levels from 1750 to 1980. *Journal of European Economic History*. Rome 11 (2). 269.
- BAIROCH, P. – KOZUL-WRIGHT, R. (1996). *Globalizations myths: Some Historical Reflection on Integration, Industrialization and Growth in the World Economy*. Paper prepared for the WIDER Conference on Transnational Corporations and the Global Economy. Kings College: Cambridge. September 1995.
- BAIROCH, P. (1997). *Victoires et déboires: Histoire économique et sociale du monde du XXe siècle jusqu'à nos jours*. Paris: Gallimard Folio. Vol. 1.
- BAIROCH, P. (2000). The Constituent Economic Principles of Globalization in Historical Perspective. Myths and Realities. *International Sociology*. 15 (2). 197-214.
- BALOUTZOVA, S. (2011). *Demography and Nation: Social Legislation and Population Policy in Bulgaria, 1918–1944*. Budapest and New York: CEU Press.
- BANG, James T. – MACDERMOTT, Raymond (2019) Does FDI Attract Immigrants? An Empirical Gravity Model Approach. *International Migration Review*. Vol. 53(1) 237-253. DOI: 10.1177/0197918318768554

- BANKS, M. – GINGRICH, A. (2006). *Neo-nationalism in Europe and Beyond. Perspectives from Social Anthropology*. New York: Berghahn Books. 1-29.
- BARR, D. M. – LEE, K. Y. (1999). Race, Culture and Genes. *Journal of Contemporary Asia*. 29 (2), 145-167.
- BARRETT, D. – KURZMAN, C. (2004). Globalizing Social Movement Theory: The Case of Eugenics. *Theory and Society*. 33 (5), 487-527.
- BARROWA, S. (2010). The Law of Population and the Austrian School: How Austrian Economists Interacted with Thomas Robert Malthus. *The American Journal of Economics and Sociology*. 69 (4), 1178-1205. Retrieved August 6, 2021, from <http://www.jstor.org/stable/207889>
- BARTHA, Eszter (2017). A munkástörténet írás új perspektívái: Bevezető. In. Bartha, Eszter – Bezsényi, Tamás (Szerk.). *Egy másik Kelet-Európa. Munkás- és társadalomtörténeti tanulmányok Mark Pittaway emlékére*. ELTE BTK Kelet-Európa Története Tanszék: Budapest. 7-28.
- BARTUS, Tamás (2017). Az iskolai végzettség és a második gyermekvállalás. Bizonyítékok az Életünk Fordulópontjai adatbázisból. *Demográfia*. 60 (2–3), 149-172.
- BASHFORD, A. (2007). Nation, Empire, Globe: The Spaces of Population Debate in the Interwar Years. *Comparative Studies in Society and History*. 49 (1), 170-201.
- BASHFORD, A. (2014). *Global Population: History, Geopolitics, and Life on Earth*. Columbia Studies in International and Global History. Columbia University Press: New York.
- BASTEN, S. – SOBOTKA, T. – ZEMAN, K. (2014). Future Fertility in Low Fertility Countries. In. Lutz, Wolfgang – Butz, William P. – Samir, K. C. (Eds.). *World Population and Human Capital in the Twenty-First Century*. Oxford: Oxford University Press. 14-39.
- BAUER, T. – ZIMMERMANN, K. (1994). Modelling International Migration: Economic and Econometric Issues. In. Erf, R. van der – Heering, L. (Eds.). *Causes of International Migration. Proceedings of a workshop*. Eurostat: Luxembourg, 14-16 December 1994, 1995. 95-115.
- BÁNYAI, Géza (1990). Magyar Holokauszt. *Kagylókürt* 1990/6. <http://www.kagylokurt.hu/428/tarsadalomtudomany/szociologia/magyar-holocaust-1950-1990.html> Hozzáférés 2022.03.14.
- BBC News (16 May, 2014). *Brazilian anti-World Cup protests hit Sao Paulo and Rio*. <https://www.bbc.com/news/world-latin-america-27423404> Hozzáférés: 2021.09.16.

- BBC News (11 December, 2019). *Citizenship Amendment Bill: India's new 'anti-Muslim' law explained* (<https://www.bbc.com/news/world-asia-india-50670393>). Hozzáférés: 2021.09.04.
- BEACH, B. (1989). *Integrating Work and Family Life: The Home-Working Family*. SUNY Press: New York.
- BEREZIN, M. (2009). *Illiberal Politics in Neoliberal Times: Culture, Security and Populism in the New Europe*. Cambridge University Press: Cambridge.
- BERNÁTH, G. – MESSING, V. (2016). *Infiltration of political meaning production: security threat or humanitarian crisis? The coverage of the refugee 'crisis' in the Austrian and Hungarian media in early autumn 2015*. CEU: Budapest December 2016. <https://www.ceu.edu/sites/default/files/attachment/article/17101/infiltrationofpoliticalmeaninfinalizedweb.pdf> Hozzáférés: 2021.11.11.
- BEST, H. – LENGYEL, Gy. – VERZICHELLI, L. (2012). *The Europe of Elites. A Study into the Europeanness of Europe's Political and Economic Elites*. Oxford University Press: Oxford, New York.
- BETZ, H.-G. (1990). Politics of Resentment: Right-Wing Radicalism in West Germany. *Comparative Politics*. 23 (1). 45-60.
- BHABHA, Homi K. (1983, 2002). A Másik kérdése: sztereotípiák, diszkrimináció és kolonializmus diskurzusa. In: Bókay, Antal et al. (Szerk.). *A posztmodern irodalomtudomány kialakulása. Szöveggyűjtemény*. 630-643.
- BHABHA, Homi K. (2018). Migration, rights, and survival: the importance of the humanities today. *From the European South*, 3. 7-12. <http://europeansouth.postcolonialitalia.it> Hozzáférés: 2021.11.03.
- BHARGAVA, V. et al. (2006). *Global Issues for Global Citizens: An Introduction to Key Development Challenges*. Washington, DC: World Bank Group. <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/7194> License: CC BY 3.0 IGO.
- BIJAK, J. – COURGEAU, D. – SILVERMANN, E. – FRANCK, R. (2014). "Quantifying paradigm change in demography". *Demographic Research*. 30 (32), 911-924.
- BLASKÓ, Zsuzsa – GÖDRI, Irén (2014). Kivándorlás Magyarországról: szelekció és célország-választás az „új migránsok” körében. *Demográfia*. 57 (4), 271-307.

- BLASKÓ, Zsuzsa – NÉMETH, Zsolt – MELEGH, Attila (2014). *SEEMIG sajtóanyag. 2014.10.15.*
<http://www.seemig.eu/downloads/pressroom/SEEMIGpressmaterialBudapest15October2014.pdf> Hozzáférés: 2016.03.11.
- BOGÁROMI, Eszter (2015). *A migránsokhoz való viszony változása Magyarországon és az idegenellenesség magyarázatai nemzetközi összehasonlításban.* Tavaszi Szél 2015 Konferencia = Spring Wind 2015: Konferenciakötet IV. 153-164.
- BOHLE, D. – GRESKOVITS, B. (2012). *Capitalist Diversity on Europe's Periphery.* Cornell University Press: Ithaca and London.
- BÓKAY, Antal – VILCSEK, Béla – SZAMOSI, Gertrúd – SÁRI, László (2002). *A posztmodern irodalomtudomány kialakulása.* Osiris: Budapest.
- BONIFAZI, C. (2008). Evolution of regional patterns of international migration. In: Bonifazi, C. – Marek, O. – Schoorl, J. – Simon, P. (Eds). *The International Migration in Europe: New Trends and New Methods of Analysis* (IMISCOE Research). Amsterdam University Press.
- BOSMA, U – LUCASSEN, J. – OOSTINDIE, G. (2012). *Postcolonial migrants and identity politics : Europe, Russia, Japan and the United States in comparison.* New York: Berghahn Books.
- BOSSWICK, W. – F. HECKMANN (2006): Integration and access to social rights of migrants: The contribution of local and regional authorities, Conceptual framework. Paper at the European Foundation for the Improvement of Living and Working Condition.
https://www.eurofound.europa.eu/sites/default/files/ef_publication/field_ef_document/ef0622en.pdf accessed 13 May 2022.
- BOZÓKI, András (1999). *Intellectuals and politics in Central Europe.* Budapest: Central European University Press.
- BOZÓKI, András – BOROS, Tamás (Szerk.) (2019). *Progresszív válaszok a populizmusra. Miért szavaznak az európaiak a populista pártokra, és hogyan válaszolhatnak erre a kihívásra a progresszívek?.* Budapest: FEPS – Friedrich-Ebert-Stiftung – Policy Solutions.
- BÖRÖCZ, József (1992). Dual Dependency and Property Vacuum: Social Change on the State Socialist Semiperiphery. *Theory and Society.* 21 (1), 77-104. Elérhető a SSRN adatbázisban:
<http://ssrn.com/abstract=936264>
- BÖRÖCZ, József (1999). A túl jó léttől a nyers realitásig. *Demográfia.* 42 (3–4), 210-219.
- BÖRÖCZ, József (1999a). Reaction as progress: Economists as intellectuals. In: Bozóki, András (Eds.). *Intellectuals and Politics in Central Europe.* 132-150.

- BÖRÖCZ, József – KOVÁCS, Melinda (2001). EU-birodalom. *Replika*. (45-46), 21-149.
- BÖRÖCZ, József (2009). *The European Union and Global Social Change: A Critical Geopolitical Economic Analysis*. Routledge: London. Magyar változat: Böröcz, József (2018). *Az EU és a világ: Kritikai elemzés*. Budapest: Kalligram.
- BÖRÖCZ, József (2014). Regimes of Remittance Dependency: Global Structures and Trajectories of the Former Soviet 'Bloc'. *Demográfia English Edition*. 57 (5), 5-37.
- BÖRÖCZ, József (2015). Az államszocializmus összeomlása a „szovjet blokkban” és a globális munkaerő-vándorlás szerkezetváltozása. *Eszmélet*. 27 (108), 108–130.
- BÖRÖCZ, József (2016). *Materialist background to the 2015 „refugee crisis of Europe”*. Előadás, elhangzott a Crisis and Victims című, 2016. február 26–27-én Budapesten lezajlott konferencián.
- BÖRÖCZ, József (2016). Global Inequality in Redistribution Intersections. *East European Journal of Society and Politics*. 2 (2), 57-83.
- BÖRÖCZ, József (2017a). A túl jó léttől a nyers realitásig. In. Böröcz, József. *Hasított fa. A vilárendszer-elmélettől a globális struktúraváltásokig*. L'Harmattan-Eszmélet: Budapest. 93-100.
- BÖRÖCZ, József (2017b). A hazautalás-függés rendszerei: A hajdani szovjet „tömb” országainak pályáivé és a globális struktúrák. In. Böröcz, József. *Hasított fa. A vilárendszer-elmélettől a globális struktúraváltásokig*. L'Harmattan-Eszmélet: Budapest. 369-420.
- BÖRÖCZ, J. – SARKAR, M. (2017). The Unbearable Whiteness of the Polish Plumber and the Hungarian Peacock Dance around “Race”. *Slavic Review*. 76 (2), 307-314. doi:10.1017/slr.2017.79
- BRAUDEL, F. (1980). Toward Historical Economics. In. Braudel, Fernand. *On history*. University of Chicago Press: Chicago. 83-90.
- BRUNNBAUER, U. (2009). Labour Emigration from the Yugoslav Region from the late 19th Century until the End of Socialism: Continuities and Change. In. Brunnbauer, Ulf (Eds.) *Transnational Societies, Transterritorial Politics. Migrations in the (Post-)Yugoslav Region, 19th–21st Century*. Oldenbourg: München. 17-51.
- BRUNNBAUER, U. – TAYLOR, K. (2004). Creating a ‘ socialist way of life ’ : family and reproduction policies in Bulgaria, 1944–1989. *Continuity and Change*. 19 (2), 283-312. Cambridge University Press. DOI: 10.1017/S0268416004005004

- BRUNNBAUER, U. – HANNES, G. (2013). The Ambiguous Nation. Socialist and Post-Socialist Nation Building in Southeastern Europe in Perspective. In. Brunnbauer, Ulf – Gradits, Hannes (Eds.). *The Ambiguous Nation. Case Studies from Southeastern Europe in the 20th century*. Oldenburg Verlag: München. 9-42.
- BRUNNBAUER, U. (2016). *Globalizing Southeastern Europe – Emigrants, America, and the State since the Late Nineteenth Century*. Lexington Books: Lanham.
- BURAWOY, M. (2020). Fictitious Commodities and the Three Waves of Marketization. In. Aulenbacher, B. –Marterbauer, M. –Novy, A. – Kari Polanyi, L. – Thurnher, A. (Eds.). *The Life and Works of an Epochal Thinker*. Falter Verlag: Vienna. 33-40.
- CALDWELL, J. C. (contributing co-authors: Caldwell, B. K. – Caldwell, p. – McDonald, P. F. – Schindlmayr, T.) (2006). *Demographic Transition Theory*. Springer: Dordrecht.
- CANTAT, C. (2018). The ideology of Europeanism and Europe's migrant other. *International Socialism*. A quarterly review of socialist theory. 152, October. <http://isj.org.uk/the-ideology-of-europeanism-and-europes-migrant-other/>
- CASTELLS, M. (2003). *Az identitás hatalma - Az információ kora - Gazdaság, társadalom és kultúra* - II. kötet. Gondolat Kiadó: Budapest.
- CASTLES, S. (2003). 'Towards a Sociology of Forced Migration and Social Transformation', *Sociology*. 37 (1), 13-34.
- CASTLES, S. – WISE, D. R. (Eds.) (2007). *Migration and Development Perspectives from the South*. IOM International Organization for Migration: Geneva.
- CASTLES, S. (2011). Migration, Crisis, and the Global Labour Market. *Globalizations*. 8 (3), 311-324. | Published online: 08 Jul 2011, <https://doi.org/10.1080/14747731.2011.576847>
- CÉSAIRE, A. (1972, 2000). *Discourse on Colonialism*. Monthly Review Press: New York.
- CHAKRABARTY, D. (2000). *Provincializing Europe. Postcolonial thought and historical difference*. Princeton and Oxford: Princeton University Press.
- CHASE-DUNN, C. – BABONES, S. J. (Eds.) (2006). *Global Social Change: Historical and Comparative Perspectives*. Baltimore, US: Johns Hopkins University Press, ProQuest ebrary.
- CHARWOCK, G. – STAROSTA, G. (Eds.) (2016). *The New International Division of Labour. Global Transformation and Uneven Development*. Palgrave: London.

- CHAWLA, M. – BETCHERMAN, G. – BANERJI, A. (2007). *From red to gray: the third transition of aging populations in Eastern Europe and the former Soviet Union* (English). Europe and Central Asia reports Washington, D.C: World Bank Group.
<http://documents.worldbank.org/curated/en/770511468032337003/From-red-to-gray-the-third-transition-of-aging-populations-in-Eastern-Europe-and-the-former-Soviet-Union>
- CZAIKA, M. – de HAAS, H. (2015). The Globalization of Migration: Has the World Become More Migratory?. *International Migration Review*. 48 (2), 283-323.
- CLARKE, J. (1971). *Population Geography and the Developing Countries*. Pergamon Press: Oxford.
- CLELAND, J. – WILSON, C. (1987). Demand Theories of the Fertility Transitions: an Iconoclastic View. *Population Studies*. 41 (1), 5-30.
- CLIQUET, R. L. (1991). The Second Demographic Transition: Fact or Fiction? Council of Europe. *Population Studies*. 23. Strasbourg.
- CLIQUET, R. – THIENPONT, K. (1995). *Population and Development. A Message from the Cairo Conference*. Dordrecht: Kluwer Academic Publisher.
- CODAGNONE, C. (1998). The New Migration in Russia in the 1990s. In: Khalid, Koser – Helma Lutz, Helma (Eds.). *The New Migration and Europe. Social Constructions and Social realities*. Palgrave: London. 39-60.
- COLE, P. (2000): *Philosophies of Exclusion. Liberal Political Theory and Immigration*. Edinburgh University Press.
- COLEMAN, D. (2006). Immigration and Ethnic Change in Low-Fertility Countries: A Third Demographic Transition. *Population and Development Review*. 32 (3), 401-446.
- COLLIER, P. (2013). *Exodus. How Migration is Changing Our World*. Oxford University Press: Oxford, New York.
- COYNE, J. (2016). *A Potential Mass Migration Nightmare On Our Doorstep*. ASPI Australian Strategic Policy Institute. November 01. <https://www.aspi.org.au/opinion/potential-mass-migration-nightmare-our-doorstep> Hozzáférés: 2021.08.31.

CRANE, B. (1994). The Transnational Politics of Abortion. *Population and Development Review*. 20. Supplement: The New Politics of Population: Conflict and Consensus in Family Planning. 241-262.

CSEPELI, György – ÖRKÉNY, Antal (2017). *Nemzet és migráció*. ELTE Társadalmatudományi Kar: Budapest.

CUKUT, K. S. – NOVAK, T. – JURISIC, B. (2013). *Dynamic Historical Analysis of Longer Term Migratory, Labour Market and Human Capital Processes in Slovenia*. Country report developed within the project 'SEEMIG Managing Migration and Its Effects – Transnational Actions Towards Evidence Based Strategies'. <http://www.seemig.eu/downloads/outputs/SEEMIGHistoricalAnalysisSlovenia.pdf>

CULLATHER, N. (2014). "Stretching the Surface of the Earth": The Foundations, Neo-Malthusianism and the Modernising Agenda. *Global Society*. 28 (1), 104-112. <http://dx.doi.org/10.1080/13600826.2013.848190>

DALE, G. (2004). *Between state capitalism and globalisation: the collapse of the East German economy*. Bern: Peter Lang.

DANNA, D. (2014). Population Dynamics and World-Systems Analysis. *Journal of World Systems Research*. American Sociological Association. 20 (2), 207-228.

DÁNYI, Dezső (1962). Néességi nézetek és népesedéspolitika Magyarországon a kapitalizmus korában. *Demográfia*. 5 (2). 143-165.

DANCYGIER, R. (2010). *Immigration and Conflict in Europe*. Cambridge University Press. Princeton University: New Jersey. doi:10.1017/CBO9780511762734

de HAAS, H. (2010a). Migration transitions. *A theoretical and empirical inquiry into the developmental drivers of international migration*. DEMIG project paper, 1. International Migration Institute (IMI), Oxford Department of International Development, Queen Elizabeth House (QEH), University of Oxford.

de HAAS, H. (2011). *The determinants of international migration. Conceptualizing policy, origin and destination effects*. DEMIG project paper, 2. International Migration Institute (IMI),

Oxford Department of International Development, Queen Elizabeth House (QEH), University of Oxford.

de HAAS, H. – NATTER, K. – VEZZOLI, S. (2016). Growing Restrictiveness or Changing Selection? The Nature and Evolution of Migration Policies. *International Migration Review*. (Fall 2016), 1-44.

de HAAS, H. (2010b). Migration and Development: A Theoretical Perspective 1. *International Migration Review*. 44 (1), 227-264.

de HAAS, H. – CZAJKA, M. – FLAHAUX, M.-L. – NATTER, K. – VEZZOLI, S. – VILLARES-VARELA, M. (2018). *International Migration. Trends, determinants and policy effects*. DEMIG project paper, 33. International Migration Institute (IMI), Oxford Department of International Development, Queen Elizabeth House (QEH), University of Oxford.

DEMÉNY, P. (1986). The world demographic situation." In: Menken, Jane (Eds.). *World Population and U.S. Policy: The Choices Ahead*. New York and London: W. W. Norton. 27-67.

DEMÉNY, P. (1988). Social science and population policy. *Population and Development Review*. 14 (3), 451-79.

DEMÉNY, P. – McNICOLL, G. (2006). World Population 1950-2000: Perception and Response. *Population and Development Review*. 32. The Political Economy of Global Population Change, 1950-2050. 1-51. www.jstor.org/stable/20058943. Hozzáférés: 2018.05.02.

DEMÉNY, Pál (2016). Európa két demográfiai válsága: a látható és a fel nem ismert. In: Demény, Pál. *Népességpolitika a közjó szolgálatában*. Budapest. KSH Népeségtudományi Kutatóintézet. 357-367.

DEMÉNY, Pál (2016). *Népességpolitika a közjó szolgálatában*. Budapest: KSH Népeségtudományi Kutatóintézet.

DOBOŞ, C. (2018). Beyond Ideologies: Eastern European Demographic Expertise across the Iron Curtain. In: Hincu, Adela – Karády, Viktor (Eds.). *Social Sciences in the Other Europe since 1945*. CEU Press: Budapest. 332-361.

DÖNERMANN, M. (2014). Seeing Population as a Problem. Influences of the Construction of Population Knowledge on Kenyan Politics (1940s to 1980s). In: Hartman – Unger (Eds.). *The Practice of Global History: European Perspectives*. Bloomsbury: London. 201-215.

DRAŽANOVÁ, L. (2018). *Immigration and the Czech presidential election*. LSE Blog Team. January 25, https://blogs.lse.ac.uk/europpblog/2018/01/25/immigration-and-the-czech-presidential-election/?utm_source=feedburner&utm_medium=feed&utm_campaign=Feed%3A+Europ+p+%28EUROPP+-+European+Politics+and+Policy+at+LSE%29 Hozzáférés: 2021.09.04.

DRBOHLAV, D. (1994). "International Migration in the Czech Republic and Slovakia and the Outlook for East Central Europe." *Czech Sociological Review*. 2 (1), 89-106. JSTOR, www.jstor.org/stable/41133107. Accessed 5 Feb. 2021.

DRBOHLAV, D. – JANUROVÁ, K. (2019). *Migration and Integration in Czechia: Policy Advances and the Hand Brake of Populism*. June 6. 2019. Profile By: <https://www.migrationpolicy.org/article/migration-and-integration-czechia-policy-advances-and-hand-brake-populism>. Hozzáférés: 2021.02.05.

DURST, Judit (2001). „Nekem ez az élet, a gyerekek.” Gyermekvállalási szokások változása egy kis falusi cigány közösségben. *Századvég*. 3, 71-92.

DUSTMANN, C. – OKATENKO, A. (2013). Out-migration, Wealth Constraints, and the Quality of Local Amenities. *Discussion Paper Series*. CDP 13 (13), Centre for Research and Analysis of Migration, Department of Economics, University College London.

The Economist (2013). *Civil wars and armed conflicts. Inner turmoil. The 100 deadliest civil wars and armed conflicts since the second world war*. <https://www.economist.com/content/inner-turmoil>. Hozzáférés: 2020.07.11.

The Economist (2018). *Has migration gone too far?*. <https://www.youtube.com/watch?v=xt-e8JQZmqw> Hozzáférés: 2021.09.04.

- The Economist (2019). *How migration could make the world richer*. Video. <https://www.youtube.com/watch?v=fjKYtfpe1a0> Hozzáférés: 2021.09.04.
- ÉBER, Márk Áron (2020). *A csepp: a félperifériás Magyar társadalom osztályszerkezete*. Társadalom Elmélet Műhely. Napvilág Kiadó: Budapest.
- ÉBER, Márk Áron – GAGYI, Ágnes – GERŐCS, Tamás – JELINEK, Csaba (2019). 2008–2018: Válság és hegemonia Magyarországon. *Fordulat*. 26 (2), 28-75.
- EMERSON, M. O. – HARTMANN, D. (2006). The Rise of Religious Fundamentalism. *Annual Review of Sociology*. 32, 127-144. <https://www.jstor.org/stable/29737734> Hozzáférés: 2020.07.21.
- ENDRŐDI-KOVÁCS, Viktória – HEGEDÜS, Krisztina (2012). *Korrupció: mérhetőség és modellezés*. Műhelytanulmány. Vállalatgazdaságtan Intézet, Budapest. <http://edok.lib.uni-corvinus.hu/411/> Hozzáférés: 2021.09.20.
- ERLMANN, V. (1999). *Music, modernity and the global imagination. South Africa and the West*. Oxford, New York: Oxford University Press.
- European Social Survey (2018*). *Integrated file*. Round 2002-2018. <https://www.europeansocialsurvey.org/data/round-index.html>
- European Union (2021*). *Standard Eurobarometer*. <https://europa.eu/eurobarometer/about/eurobarometer>
- European Values Study (2017). *Integrated Dataset (EVS 2017)*. GESIS Data Archive, Cologne. ZA7500 Data file Version 4.0.0, doi:10.4232/1.13560 Datafile. Madrid, Spain & Vienna, Austria: JD Systems Institute & WWSA Secretariat. doi.org/10.14281/18241.10
- Eurostat (2011). *Indicators of Immigrant Integration. A Pilot Study*. Methodologies and Working papers. <https://ec.europa.eu/eurostat/en/web/products-statistical-working-papers/-/KS-RA-11-009> Hozzáférés: 2021.02.11.
- Eurostat (2020). *Migrant integration statistics*. https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Migrant_integration_statistics Hozzáférés: 2021.02.11.

- FÁBRY, Ádám (2019). *The Political Economy of Hungary. From State Capitalism to Authoritarian Neoliberalism*. Palgrave, Macmillan: Cham.
- FAINI, R. – VENTURINI, A. (2008). *Development and migration: Lessons from Southern Europe*. CHILD (CHILD – Centre for Household, Income, Labour and Demographic economics – ITALY) Working Papers No. 10. http://www.child.carloalberto.org/images/wp/child10_2008.pdf
Hozzáférés: 2021.05.01.
- FAIRCLOUGH, N. (2001). *Methods of Critical Discourse Analysis*. In: Wodak, Ruth – Meyer, Michael (Eds.). *Methods of Critical Discourse Analysis (Introducing Qualitative Methods Series)* 2001.
- FANON, F. (2000). *The Fact of Blackness*. In: Back, Les – Solomos, John. *Theories of race and racism: a reader*. London: Routledge, 257-66.
- FASSMAN, H. – REEGER, U. (2008). *„Old” Immigration Countries. Synthesis report*. IDEA Working papers No. 3. http://www.idea6fp.uw.edu.pl/pliki/WP3_Old_countries_synthesis.pdf
Hozzáférés: 2016.02.01.
- FASSMAN, H. – MUSIL, E. – BAUER, R. – MELEGH, A. – GRUBER, K. (2014). *Longer-Term Demographic Dynamics in South-East Europe: Convergent, Divergent and Delayed Development Paths*. *Central and Eastern European Migration Review*. 3 (2), 150-172.
- FAVELL, A. (1998). *Philosophies of integration: Immigration and the Idea of Citizenship in France and Britain*. London: Macmillan.
- FEISCHMIDT, Margit (2014). *Nemzetdiskurzusok a mindannapokban és a nacionalizmus populáris kultúrája*. In: *Nemzet a mindennapokban*. L'Harmattan: Budapest, 7-48.
- FEISCHMIDT, Margit (szerk.) (1997). *Multikulturalizmus*. Budapest: Osiris Kiadó, Láthatatlan Kollégium, 202.
- FEISCHMIDT, Margit (2020). *Deployed fears and suspended solidarity along the migratory route in Europe*, *Citizenship Studies*. 24 (4), 441-456. DOI: 10.1080/13621025.2020.1755157
- FEISCHMIDT, Margit – ZAKARIÁS, Ildikó (2020). *How Migration Experience Affects the Acceptance and Active Support of Refugees? Philanthropy and Paid Work of Hungarian Migrants in the German Immigrant Service*. *Journal of Immigrant & Refugee Studies*. (18) 4, 481-497. DOI: 10.1080/15562948.2020.1724353

- FINKLE, J. L. – CRANE, B. B. (1985). Ideology and Politics at Mexico City: The United States at the 1984 International Conference on Population. *Population and Development Review*. 11 (1), 1-28.
- FOUCAULT, M. (1972). *The Archeology of Knowledge and the Discourses on Language*. Routledge: New York.
- FOUCAULT, M. (1974). *The order of things. An Archeology of the Human Sciences*. Routledge: London.
- FOUCAULT, M. (1990). *The History of Sexuality*. An Introduction. Vol. 1. Vintage Books, New York.
- FOUCAULT, M. (1990a). *Felügyelet és büntetés. A börtön története*. Gondolat: Budapest.
- FOUCAULT, M. (1991). Right of Death and Power over Life. In: Rabinow, Paul (Eds.). *The Foucault Reader*. Penguin: London. 258-273.
- FOUCAULT, M. (1991a). A diskurzus rendje. *Holmi*. 7, 868-889.
- FOUCAULT, M. (1992). Életben hagyni és halálra ítélni. *Világosság*. 1992/1, 45-52.
- FOUCAULT, M. (1999). A tudományok archeológiájáról. In: *Nyelv a végtelenhez. Tanulmányok, előadások, beszélgetések*. Latin Betűk: Debrecen, 169-201.
- FÖLDHÁZI, Erzsébet (2014). Magyarország népességének várható alakulása 2060-ig különös tekintettel a nemzetközi vándorlásra. *Demográfia*. 57 (4), 241-269.
- FÖLDI-KOVÁCS, Andrea (2021). Panelbeszélgetés. Éric Zemmour, Szánthó Miklós, Dr. Szilvay Gergely. Szeptember 24. 15:30-16:30, <https://budapestidemografiaicsucs.hu/idovonal>
Hozzáférés. 2021.11.08.
- FRANK, A. G. (1987). Globális válság és átalakulás. In: Mislivetz, Ferenc. Válság válságrendszer-szemléletben, 53.
- FRASER, N. (2012). *Feminism, Capitalism, and the Cunning of History: An Introduction*. 2012. halshs-00725055
- FREY, M. (2011). Neo-Malthusianism and development: shifting interpretations of a contested paradigm. *Journal of Global History*. 6, 75-97. London School of Economics and Political Science 2011. doi:10.1017/S1740022811000052. <http://athene-forschung.unibw.de/doc/98271/98271.pdf>
- FREY, W. H. (2020). *The nation is diversifying even faster than predicted, according to new census data*, July 1. <https://www.brookings.edu/research/new-census-data-shows-the-nation-is-diversifying-even-faster-than-predicted/> Hozzáférés: 2021.11.08.

- GÁBRIEL, Dóra (2020). Negotiating working conditions Hungarian care workers in the Austrian live-in care sector. In Katona, Noémi – Melegh, Attila (Eds.). *Towards a scarcity of care?*. Budapest: Friedrich-Ebert-Stiftung, 115-119.
- GÁBRIEL, Dóra (2022) Hungarian Migrant Care Workers Between Local and Cross-Border Care Loops In: Näre, Lena; Isaksen, Lise Widding (eds.) *Care Loops and Mobilities in Nordic, Central, and Eastern European Welfare States* Cham, Svájc : Springer International Publishing, Palgrave Macmillan (2022) 205 p. pp. 63-83. Paper: Chapter 4 , 21 p.
- GALLOTTI, Maria (2015). *Migrant Domestic Workers Across the World: global and regional estimates*. International Organization for Migration (IOM): Geneva. https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_protect/---protrav/---migrant/documents/briefingnote/wcms_490162.pdf Hozzáférés: 2020.07.07.
- GARCÉS-MASCAREÑAS, Blanca – PENNINX, Rinus (Eds.) (2016). *Integration Processes and Policies in Europe: Contexts, Levels and Actors*. Springer Open, London.
- GEDDES, Andrew (2003). *The Politics of Migration and Immigration in Europe*. Sage: Los Angeles.
- GINGRICH, Andre – BANKS, Marcus (Eds.) (2006). *Neo-nationalism in Europe and Beyond. Perspectives from Social Anthropology*. Berghan Books: New York, Oxford.
- GLICK SCHILLER, Nina – WIMMER, Andreas (2005). Módszertani nacionalizmus és azon túl: nemzetállam-építés, migráció és társadalomtudományok. *Magyar Kisebbség*. 9 (3–4), 164–210.
- GHOSH, R. N. (1963). Malthus on Emigration and Colonization: Letters to Wilmot-Horton. *Economica, New Series*. 30 (117), 45-62. <http://www.jstor.org/stable/2601711> Hozzáférés: 2013.01.26.
- GÖDRI, Irén – MELEGH, Attila (2009). Integrációs modell. In. *Bevándorlási és Integrációs Statisztikai rendszer Fejlesztése Projekt*. Vezette Melegh Attila. *A projekt az Európai Integrációs Alap támogatásával valósult meg 2009-ben (EIA/2007/3.2.3.1.)*
- GÖDRI, Irén – KISS, Tamás (2009). Migrációs hajlandóság, tervek és attitűdök az erdélyi magyarok körében. In. Spéder Zsolt (szerk.). *Párhuzamok. Anyaországi és erdélyi magyarok a századfordulón*. KSH NKI Kutatási Jelentések 86. KSH Népszámtudományi Kutatóintézet: Budapest, 183-215.

- GÖDRI, Irén (2010a). Bevándorlás és etnicitás – összefüggések nyomában. In. Hárs, Ágnes – Tóth, Judit (szerk.). *Változó migráció – változó környezet*. MTA Nemzeti-etnikai Kisebbségkutató Intézet: Budapest, 87-124.
- GÖDRI, Irén (2010b). *Migráció a kapcsolatok hálójában. A kapcsolati tőke és a kapcsolatháló jelenléte és szerepe az ezredvégi magyarországi bevándorlásban*. KSH NKI Kutatási Jelentések 89. KSH Népszéstudományi Kutatóintézet: Budapest.
- GÖDRI, Irén (2010c). Vélemények a bevándorlásról és a bevándorlókkal szembeni attitűdök. Nemzetközi összehasonlítás és magyarországi tanulságok. In. Melegh, Attila et al. „Az hittem célt tévesztettem” - A bevándorló nők élettörténeti perspektívái, integrációja és a bevándorlókkal kapcsolatos attitűdök nyolc európai országban, KSH NKI Kutatási Jelentések 88. 125-168.
- GÖDRI, Irén – SOLTÉSZ, Béla – BODACZ-NAGY, Boróka (2013). *Dynamic Historical Analysis of Longer Term Migratory, Labour Market and Human Capital Processes in Hungary. Country report developed within the project 'SEEMIG Managing Migration and Its Effects – Transnational Actions Towards Evidence Based Strategies*. SEEMIG Working Paper. <http://www.seemig.eu/downloads/outputs/SEEMIGHistoricalAnalysisHungary.pdf> Letöltés: 2016.08.01.
- GÖDRI, Irén – TÓTH, Erzsébet Fanni (2010). Magyarország, Románia és Szlovákia kivándorlási folyamatai a rendszerváltozások után – eltérések és hasonlóságok. *Demográfia*. 53 (2–3), 157-204.
- GÖDRI, Irén – TÓTH, Pál Péter (2005). *Bevándorlás és beilleszkedés. A szomszédos országokból Magyarországra irányuló bevándorlás az ezredfordulón*. KSH NKI Kutatási Jelentések 80. KSH Népszéstudományi Kutatóintézet: Budapest.
- GÖDRI, Irén (2017). Az integráció mutatói és esélykülönbségei a Magyarországon élő bevándorlók körében. *Demográfia*. 60 (1), 5-55.
- GÖNCZ, Borbála – LENGYEL, György (2016). National Elites' Conceptions of National and European Identity. In. Westle, Bettina – Segatti, Paolo (szerk.). *European Identity in the Context of National Identity: Questions of Identity in Sixteen European Countries in the Wake of the Financial Crisis*. Oxford: Egyesült Királyság / Anglia: Oxford Scholarship Online, 31-62.
- GRAEME, H. (1984). The Demographic Impact of Famine: A Review. In. Currey, Bruce – Graeme, Hugo (eds). *Famine as a geographical phenomenon*. D. Reidel Publishing Company, Dordrecht, Boston, Lancaster.

- GRAMSCI, Antonio (1970). *Filozófiai írások*. Kossuth Kiadó: Budapest.
- GRAMSCI, Antonio – FORGACS, David (Ed.) (2000). *The Antonio Gramsci Reader: Selected Writings 1916-1935*. New York University Press.
- GRANOVETTER, M. (1985). Economic Action and Social Structure: The Problem of Embeddedness. *American Journal of Sociology*. 91 (3), 481-510.
- GREENHALGH, S. (1996). The Social Construction of Population Science: An Intellectual, Institutional and Political History of Twentieth-Century Demography. *Comparative Studies in Society and History*. 38 (1), 26-66.
- GREENHALGH, S. (2003). Science, Modernity, and the Making of China's One-Child Policy. *Population and Development Review*. 29 (2), 163-196.
- GROSSMANN, V. – STADELMANN, D. (2013). Wage effects of high-skilled migration: international evidence. *The World Bank Economic Review*. 27 (2), 297-319.
- HAERPFER, C. – INGLEHART, R. – MORENO, A. – WELZEL, C. – KIZILOVA, K. – DIEZ-MEDRANO J. – LAGOS, M. – NORRIS, P. – PONARIN, E. – PURANEN, B. et al. (Eds.) (2020). *World Values Survey: Round Seven – Country-Pooled Datafile*. Madrid, Spain & Vienna, Austria: JD Systems Institute & WWSA Secretariat. doi.org/10.14281/18241.1
- HABLICSEK, László – MONIGL, István – VUKOVICH, Gabriella (1985). *A magyarországi népességfejlődés keretei és jövőbeni lehetséges irányai 1880–2050*. KSH NKI Kutatási Jelentések 26. KSH Népeségtudományi Kutatóintézet, Budapest.
- HABLICSEK, László – TÓTH, Pál Péter (2000). A nemzetközi vándorlás szerepe a magyarországi népesség számának megőrzésében 1999-2050 között. *Demográfia*. 43 (1), 10-46.
- HABLICSEK, László (2004). A nemzetközi vándorlás hatása Magyarország népességének változására. *Demográfia*. 47 (3–4), 300-320.
- HABLICSEK, László (2007). Kísérleti számítások a roma lakosság területi jellemzőinek alakulására és 2021-ig történő előrebecslésére. *Demográfia*. 50 (1), 7-54.
- HABLICSEK, László – KOVÁCS, Katalin (2007). *Az életkilátások differenciálódása iskolázottság szerint, 1986–2005*. KSH NKI Kutatási Jelentések 84. 2007/1. KSH Népeségtudományi Kutatóintézet, Budapest.
- HALL, R. – SCOONES, I. – TSIKATA, D. (2017). Plantations, outgrowers and commercial farming in Africa: agricultural commercialisation and implications for agrarian change. *The Journal of Peasant Studies*. 44 (3), 515-537. DOI: 10.1080/03066150.2016.1263187

- HANEY, L. (2002). *Inventing the Needy: Gender and the Politics of Welfare in Hungary*. Berkeley: University of California Press.
- HANN, C. (2016). Cucumbers and courgettes: rural workfare and the new double movement in Hungary. *Intersections. East European Journal of Society and Politics*. 2 (2), 38-56.
- HANN, C. (2018). Marketization and development on a European periphery: From peasant oikos to socialism and neoliberal capitalism on the Danube-Tisza interfluvium. *Environment and Planning A: Economy and Space*. 52 (1), 1-16 DOI: 10.1177/0308518X18781850
- HANN, C. (2019). *Repatriating Polanyi. Market Society in the Visegrád Countries*. CEU Press: Budapest.
- HANSON, G. H. – SCHEVE, K. – J. SLAUGHTER, M. (2009). "Individual Preferences over High-Skilled Immigration in the United States." In: Bhagwati, Jagdish – Hanson, Gordon (Eds.). *Skilled Immigration Today: Problems, Prospects, and Policies*, Oxford University Press. 207-246.
- HÁRS, Ágnes (2012). *A munkaerő migrációja Magyarországon a kilencvenes és a kétezres években. Bevándorlás és elvándorlás a munkaerő-felmérés adatai alapján. Összegző tanulmány*. TÁMOP, Budapest.
- HÁRS, Ágnes (2016). Elvándorlás és bevándorlás Magyarországon a rendszerváltás után – nemzetközi összehasonlításban. In: Blaskó, Zsuzsa – Fazekas, Károly. *Munkaerőpiaci tükrök*. MTA Közgazdasági- és Regionális Tudományi Központ, Közgazdaságtudományi Intézet, Budapest. 39-54.
- HÁRS, Ágnes (2018). Növekvő elvándorlás – lehetőségek, remények, munkaerőpiaci hatások. In: Kolosi, T. – Tóth, I. Gy. (eds). *Társadalmi riport*. Budapest, TÁRKI. 81–105.
- HÁRS, Ágnes (2019). Migráció és munkapiac: Az EU-tagság 15 éve. *EDUCATIO*. 28 (1), 42-57. <http://doi.org/10.1556/2063.28.2019.1.4>
- HARTMANN, H. – UNGER, R. C. (eds.) (2014). *A World of Populations Transnational Perspectives on Demography in the Twentieth Century*. Berghahn Books: New York, Oxford.
- HARTMANN, H. (2014). Twofold Discovery of Population. Assessing the Turkish Population by its „Knowledge, Attitudes and Practices”, 1962-1980. In: Hartmann, H. – Unger, R. C. (Eds.). *A World of Populations Transnational Perspectives on Demography in the Twentieth Century*. 178-201.
- HARVEY, D. (2005). *A Brief History of Neoliberalism*. Oxford: Oxford University Press.

- HELBLING, M. –KRIESI, H. (2014). Why Citizens Prefer High- Over Low-Skilled Immigrants. Labor Market Competition, Welfare State, and Deservingness. *European Sociological Review*. 30 (5), 595-614. <https://doi.org/10.1093/esr/jcu061>
- HECKMANN, F. (2016). *Understanding the Creation of Public Consensus: Migration and Integration in Germany, 2005 to 2015*. Washington DC: Migration Policy Institute.
- HÉRAN, F. (2013). “Demography and its vocabulary over the centuries: a digital exploration”, *Population and Societies*. 505 (10), 1-4.
- HOBBSAWM, E. (1994). *Age of extremes: The short twentieth century 1914-1991*. Abacus: London.
- HODGSON, D. (1983). Demography as social science and policy science. *Population and Development Review*. 9 (1), 1-34.
- HODGSON, D. (1991). The ideological origins of the Population Association of America. *Population and Development Review*. 17 (1), 1-34.
- HOMER-DIXON, T. (1995). The Ingenuity Gap: Can Poor Countries Adapt to Resource Scarcity?. *Population and Development Review*. 21 (3), 587-612.
- HOPKIN, J. (2017). When Polanyi met Farage: Market fundamentalism, economic nationalism, and Britain’s exit from the European Union. *British Journal of Politics and International Relations*. 19 (3), 465-478.
- HORVÁTH, István – KISS, Tamás (2015). Depopulating semi-periphery? Longer term dynamics of migration and socio-economic development in Romania. *Demográfia English Edition*. 58 (5), 91-132.
- Human Rights Watch (2020). “They Have Robbed Me of My Life” Xenophobic Violence Against Non-Nationals in South Africa. <https://www.hrw.org/report/2020/09/17/they-have-robbed-me-my-life/xenophobic-violence-against-non-nationals-south#> Hozzáférés: 2021.11.04.
- ILLÉS, Sándor (2004). Az öregkorúak Magyarországra vándorlása. *Statisztikai Szemle*. 82 (3), 264-279.
- ILLÉS, Sándor – HABLICSEK, László (1996). *A külső vándorlások népességi hatásai Magyarországon 1955–1995 között*. KSH NKI Kutatásai Jelentések 58. 1996/3. KSH Népeségtudományi Kutatóintézet, Budapest.
- ILLÉS, Sándor – HABLICSEK, László (2007). Az 1956-os kivándorlás népességi hatásai. *Statisztikai Szemle*. 85 (2), 157-172.

- ILO (2017). *World Social Protection Report 2017–19*. Universal social protection to achieve the Sustainable Development Goals, ILO Geneva, (https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/-/dgreports/---dcomm/---publ/documents/publication/wcms_604882.pdf) Hozzáférés: 2021.01.18.
- ILO (2019). *World Employment and Social Outlook: Trends 2019*. International Labour Office: Geneva.
- ILO (2019a). *ILOSTAT*. <https://ilostat.ilo.org/data/> Hozzáférés: 2019.04.19.
- INGLEHART, R. – HAERPFER, C. – MORENO, A. – WELZEL, C. – KIZILOVA, K. – DIEZ-MEDRANO, J. – LAGOS, M. – NORRIS, P. – PONARIN, E. – PURANEN, B. et al. (eds.) (2014). *World Values Survey: Round Two/Three/Four/Five/Six - Country-Pooled Datafile*. Version: www.worldvaluessurvey.org/WVSDocumentationWV2.jsp. Madrid: JD Systems Institute. Version history: 2014-04-29: (From round three to six: v2018-09-12) Official release. <https://www.worldvaluessurvey.org/WVSContents.jsp>. Hozzáférés: 2021.04.17.
- INTERNATIONAL CRISIS GROUP (2017). *Buddhism and State Power in Myanmar Asia Report*. 290. <https://d2071andvip0wj.cloudfront.net/290-buddhism-and-state-power-in-myanmar.pdf> Hozzáférés: 2021.09.04.
- IPSEN, C. 1993. The Organization of Demographic Totalitarianism: Early Population Policy in Fascist Italy. *Social Science History*, Vol. 17, No. 1 (Spring, 1993), 71–108.
- JOPPKE, C. (1999): *Immigration and the Nation State*. The United States, Germany and Great Britain. Oxford University Press.
- JOPPKE, C. (2005). *Selecting by Origin: Ethnic Migration in the Liberal State*. Harvard University Press: Cambridge, MA.
- JOPPKE, C. (2021). *Neoliberal Nationalism Immigration and the Rise of the Populist Right* Cambridge University Press: Cambridge. DOI: <https://doi.org/10.1017/9781108696968>
- KALB, D. (2011). Introduction. In: Kalb, Don – Halmai, Gábor (eds.). *Headlines of Nation, Subtexts of Class. Working-Class Populism and the Return of the Repressed in Neoliberal Europe*. Berghan Books, New York, Oxford. 1-36.
- KALB, D. – HALMAI, G. (eds.) (2011). *Headlines of Nation, Subtexts of Class. Working-Class Populism and the Return of the Repressed in Neoliberal Europe*. Berghan Books: New York, Oxford.
- KÁNTOR, Zoltán (szerk.) (2002). *Státustörvény. Dokumentumok, tanulmányok, publicisztika*. Teleki László Alapítvány: Budapest.

- KAPITÁNY, Ágnes – KAPITÁNY, Gábor (2007). *Túlélési stratégiák. Társadalmi adaptációs módok*. Budapest: Kossuth Kiadó.
- KAZMIERKIEWICZ, P. (2011). *Non-paper Integration of Migrants in Ukraine. Situation and Needs Assessment*. OSCE Office for Democratic Institutions and Human Rights (ODIHR): Warsaw.
- KAVAS, S. (2014). Discourses of Demographic Change and Population Policies in Turkey in the twentieth century. *Demográfia English Edition*. 57(5), 91-112.
- KEMÉNY, István (2004). A magyarországi cigány népesség demográfiája. *Demográfia*. 47 (3-4), 335-346.
- KÁPOSZTÁS, Ferenc – KLINGER, András (1987). Adalék Bulgária, Csehszlovákia, Lengyelország, a Német Demokratikus Köztársaság és a Szovjetunió népesedéspolitikájáról. *Demográfiai Tájékoztató Füzetek*. 1987/2, KSH NKI: Budapest.
- KHONJE, W. H. (ed.) (2015). *Migration and Development: Perspectives from Small States*. Commonwealth Secretariat: London
- KISS, Tamás (2010). *Adminisztratív Tekintet. Az Erdélyi Magyar Demográfiai Diskurzusok Összehasonlító Elemzéséhez, az Erdélyi Magyar Népesség Konstruációjáról*. Kolozsvár, Románia: Nemzeti Kisebbségkutató Intézet.
- KLIGMAN, G. (1998). *The Politics of Duplicity. Controlling Reproduction in Ceausescu's Romania*. Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press.
- KLINGER, András – MONIGL, István (1981). Népesedés és népesedéspolitika Magyarországon az 1970-es és az 1980-as évtizedben. *Demográfia*. 24 (4), 395-433.
- KLINGER, András (2001). Halandósági különbségek Magyarországon iskolai végzettség szerint. *Demográfia*. 44 (3-4), 227-258.
- KLITSCH, M. (1987). Scholars Disagree on Economic, Social Impact of Continued Low Fertility in Developed World. *Family Planning Perspectives*. 19 (3), 128-132.
- KLUTE, G. – HAHN, H. P. (2007). Cultures of Migration: Introduction. In: Hahn, Hans Peter – Klute, Georg (eds). *Cultures of Migration. African Perspectives*. Lit Verlag: Berlin.
- KONRÁD, György – SZELÉNYI, Iván (1989). *Az értelmiség útja az osztályhatalomhoz*. Budapest : Gondolat K.
- KORZENIEWICZ, R. P. – ALBRECHT, S. (2012). "Thinking Globally About Inequality and Stratification: Wages Across the World, 1982-2009." *International Journal of Comparative Sociology*. 53 (5-6), 419-443.

- KOSER, K. (2013). *Why Europe's immigration nightmare is only beginning*. Special for CNN. <https://edition.cnn.com/2013/10/30/opinion/europe-immigration-debate-koser/>
Hozzáférés: 2021.09.04.
- KOVÁCS, Éva (2008). A beékelést kiküszöbölték” - Lengyel munkások Beremenden (1979–1981). *Regio*. 2008/3, 73-110.
- KOVÁCS É. – VIDRA ZS. (2004): Az idegenekkel/külföldiekkel kapcsolatos angolszász, francia és német kutatások irodalma (1990–2002) In: Tóth P. P.: Külföldiekkel vagy idegenekkel... KSH NKI Kutatási jelentések 76. Budapest, 15–70.
- KOVÁTS, András (2013). A bevándorlók társadalmi integrációja: Konceptiók és indikátorok. In: Kováts, András (szerk.). *Bevándorlás és integráció: magyarországi adatok, európai indikátorok*. Budapest: MTA TK Kisebbségkutató Intézet. 9-24.
- KOVÁTS, András – PAPP, Z. Attila (2016). Patterns of Success amongst Hungarians Living in the UK. *Szociológiai Szemle*. 26 (4), 95-123.
- KOVÁTS, András – SOLTÉSZ, Béla (2018). Mit tudunk a kivándorlásról? In: Kováts, András – Soltész, Béla. *Mit tudunk a kivándorlásról? : Műhelybeszélgetések*. Budapest: Gondolat Kiadó, 7-15.
- KÖRÖSÉNYI, András (2019). *Manipuláció és demokrácia. Politikaelméleti tanulmányok*. Gondolat kiadó: Budapest.
- KÖVÉR, László (2015). *Aréna interjú*. Inforádió. 2015. December 15. <https://indavideo.hu/video/InfoRadio - Arena - Kover Laszlo - 1resz 1>
- KRASTEV, Ivan (2022). Democracy, Demography and the East-West Divide in Europe, Jan 2022, Groupe D'Études Géopolitiques. <https://geopolitique.eu/en/2022/01/17/democracy-demography-and-the-east-west-divide-in-europe/>
- KRAUSZ, Tamás (2011). A magyar történetírás és a marxizmus. Megjegyzések a „kelet-európaiság” problémájához. In: Krausz, Tamás (szerk.). *Vitás kérdések a Szovjetunió és Kelet-Európa XX. századi történetében*. Ruzsisztikai Könyvek XXXIII. Russica Pannonica, Budapest. 219-290.
- KRAUSZ, Tamás (2018). 30 év múltán. *Eszmélet*. 120 (30). 5-10.
- KRAUSZ, Tamás (2021). *Történetírás és emlékezetpolitika*. Russica Pannonica, Budapest.
- KREKÓ, Péter (2018). Tömegparanoia: Az összeesküvés-elméletek és álhírek szociálpszichológiája. Athenaeum Kiadó: Budapest.

- NMHKEF (2011). *A külföldi állampolgárok magyarországi munkavállalásának főbb sajátosságai a 2011. évben*. A Nemzeti Munkaügyi Hivatal Kutatási és Elemzési Főosztály, Budapest.
- KSH (2015). Az Európai Unión kívüli országok állampolgárai a magyar munkaerőpiacon. *Statisztikai Tükör*. (85). 1-9.
- KSH Jelentés (1991). KSH jelentés az 1956-os disszidálásról. Az illegálisan külföldre távozott személyek főbb adatai (1956. október 23. – 1957. április 30.). *Regio, Kisebbségtudományi Szemle*. 2 (4). Online: <http://epa.oszk.hu/00000/00036/00008/pdf/11.pdf> Hozzáférés: 2016.08.15.
- LAFLEUR, J-M – MESCOLI, E. (2018). Creating Undocumented EU Migrants through Welfare: A Conceptualization of Undeserving and Precarious Citizenship. *Sociology*. 52 (3), 480-496. doi:10.1177/0038038518764615
- LASLETT, P. (1984). *Super-Performers*. Review of Communiqué of the State Statistical Bureau of the People's Republic of China on Major Figures in the 1982 Population Census, Patriarchy and Socialist Revolution in China by Stacey, J., Long Lives: The Chinese Elderly and the Communist Revolution by Davis-Friedmann, D. and Beyond Sixty-Five: The Dilemma of Old Age in America's Past by Haber, C. London Review of Books [Online] vol. 6 no. 5 pp. 5-6. Available from <https://www.lrb.co.uk/v06/n05/peter-laslett/super-performers> [Accessed 29 November 2019].
- LASLETT, P. (1995). Necessary Knowledge: Age and Aging in the Societies of the Past. In. Kertzer, David I. – Laslett, Peter (eds.). *Aging in the Past. Demography, Society, and Old Age*. University of California Press, Berkeley: Los Angeles: Oxford. 3-68.
- LÁZÁR, Domokos – SIK, Endre (2019). A morálistpánik-gomb 2.0. *Mozgó Világ*, 2019.
- LEE, R. – MASON, A. (2011). *Population Aging and the Generational Economy*. Edward Elgar Cheltenham, UK: Northampton, MA, USA.
- LEIMESZTER, Barnabás (2018). *Mentsük Európából azt, ami még menthető!* – Renaud Camus a Mandinernek. https://mandiner.hu/cikk/20180304_renaud_camus_interju_europa?utm_source=mandiner&utm_medium=link&utm_campaign=mandiner_202107 Hozzáférés: 2021.11.05.
- LEMAN, J. (1987). *From Challenging Culture to Challenged Culture: The Sicilian Cultural Code and the Socio-cultural Praxis of Sicilian Immigrants in Belgium*. Leuven University Press: Leuven.

- LENGYEL, György (2017). Double movement and double dependence. In: Johannes, Kepler University (szerk.). *A Great Transformation? Global Perspectives on Contemporary Capitalism*. 1-22.
- LENGYEL, György – SZABÓ, Laura (2019). The Political Elite and Trust in EU Institutions after the Crisis. A Comparative Analysis of the Hungarian Case. In: Engelstad, Fredrik –Gulbrandsen, Trygve – Mangset, Marte – Teigen, Mari (szerk.). *Elites and People: Challenges to Democracy*. Bingley, Egyesült Királyság / Anglia: Emerald Publishing Limited. 91-111.
- LEWIS, D. – SUMIT, S. D. (2017). Immigration and the Rise of Far-Right Parties in Europe. *ifo DICE Report*. 15 (4). 10-15. <https://www.ifo.de/DocDL/dice-report-2017-4-davis-deole-december.pdf>
- LIENESCH, M. (1982). Right-Wing Religion: Christian Conservatism as a Political Movement. *Political Science Quarterly*. 97 (3), 403-425. <https://www.jstor.org/stable/2149992> Hozzáférés: 2020.07.21.
- LITTLEWOOD, Mark (2022). *Welcoming Ukrainians to Britain would benefit us as well as them*. Monday March 07 2022, 12.01 am, The Times.
- LONG, K. (2013). When refugees stopped being migrants: Movement, labour and humanitarian protection. *Migration Studies*. 1 (1), 4-26. <https://doi.org/10.1093/migration/mns001>
- LUKÁCS, György (1971). *Történelem és osztálytudat*. Magvető: Budapest.
- LUKIĆ, V. et al. (2013). *Dynamic Historical Analysis of Longer Term Migratory, Labour Market and Human Capital Processes in Serbia*. Country report developed within the project 'SEEMIG Managing Migration and Its Effects – Transnational Actions Towards Evidence Based Strategies'. <http://www.seemig.eu/downloads/outputs/SEEMIGHistoricalAnalysisSerbia.pdf>
- LUTZ, W. – AMRAN, G. – BÉLANGER, A. – CONTE, A. – GAILEY, N. – GHIO, D. – GRAPSA, E. – JENSEN, K. – LOICHINGER, E. – MAROIS, G. – MUTTARAK, R. – POTANCOKOVA, M. – SABOURIN, P. – STONAWSKI, M. (2019). *Demographic Scenarios for the EU - Migration, Population and Education*, EUR 29739 EN, Publications Office, Luxembourg, 2019, ISBN 978-92-76-03216-8, doi:10.2760/590301, JRC116398.
- MAKAY, Zsuzsanna (2015). Contraceptive use in Hungary: Past trends and actual behavior. *Demográfia English Edition*. 58 (5), 65-91.

- MALTHUS, T.R. (1826). *An Essay in the Principle of Population; A Viw of its Past and Present Effects on Human Happiness. An Inquiry inot our Prospects Respecting the Future Removal or Mitigation of the Evils which it occasions.* John Murray: London. 6th edition.
- MASSEY, D. S. (1999). Why does immigration occur? A theoretical synthesis. In. Hirschman, Charles – Kasinitz, Philip – DeWind, Josh (eds.). *The Handbook of International Migration: The American Experience.* Russel Sage Foundation: New York. 34-52.
- MASSEY, D. S. – ARANGO, J. – GRAEME, H. – KOUAOUICI, A. – PELLEGRINO, A. – TAYLOR, E. J. (1998). *Worlds in Motion: Understanding International Migration at the End of the Millennium.* Clarendon Press: Oxford.
- MASSEY, D. S. (1999). "Why Does Immigration Occur? A Theoretical Synthesis." In. Hirschman, C. et al. (eds.). *The Handbook of International Migration: The American.* New York: Russell Sage Foundation. 34-52.
- MEADOWS, D. H. – MEADOWS, D. L. – RANDERS, J. – BEGRENS, W. W. (1972). *The Limits to Growth III.* Universe Books.
- MEADOWS, D. – RANDERS, J. – MEADOWS, D. (2005). *Limits to Growth. The 30-year Update.* First Earthscan: London.
- McKEEGAN, M. (1993). The politics of abortion: A historical perspective. *Women's Health Issues.* 3 (3), 127-131.
- McKEOWN, A. (2004). Global Migration, 1846–1940. *Journal of World History.* 15 (2), 155-189.
- MELEGH, Attila (2002). Globalization, Nationalism and Petit Imperialism. *Romanian Politics and Society.* 2 (1), 115-129.
- MELEGH, Attila (2001). Mondialisation, nationalisme et petit imperialisme. *La Nouvelle Alternative.* 16 (55), 130-142.
- MELEGH, Attila (2002a). Mozgó kelet. Globális térképek és a státustörvény. In. Kovács, János Mátyás (ed.). *Zárva várt nyugat. Tanulmányok a kulturális globalizációról.* Sík Kiadó: Budapest. Előzetesen megjelent: *Eszmélet.* 2002. No. 55. 33-62.
- MELEGH, Attila (1999). *Új téglák, régi falak. Kelet-Európa a New York Times civilizációs térképén.* 2000. június 17–28.
- MELEGH, Attila (szerk.) (2001). Szürke zónák. Összehasonlított regionális másságok. *Replika,* 43–44, 109-192.

- MELEGH, Attila (2000). Az angolszász globális népesedéspolitikai diskurzusok alakulása a 20. században. Lépések a pro- és antinatalista népesedéspolitikák összehasonlító vizsgálati irányában. (The Development of Anglo-Saxon Discourses on Population Policy in the 20th Century: Steps Toward a Comparative Study of Pro- and Anti-Natalist Population Policies). *Replika*. 2000 Spring. 157-178. Also In: Faragó, Tamás (szerk.). *Bölcsőtől a koporsóig. Szöveggyűjtemény a történeti demográfia tanulmányozásához*. ÚMK, Budapest. 328-341.
- MELEGH, Attila – ÓRI, Péter (2003). A második demográfiai átmenet. (The Second Demographic Transition). In: Spéder, Zsolt (ed.). *Család és népesség itthon és Európában*. Századvég: Budapest.
- MELEGH, Attila (2004). Munkások vagy migránsok? Globalizáció és migráció a társadalomtudományi irodalom tükrében. *Eszmélet*. 16 (62), 83-101.
- MELEGH, Attila (2005). Malthus, kolonialitás és biopolitikai rasszizmus. (Malthus, Coloniality and Biopolitical Racism). In: Meyer Dietmar (ed). *Malthus*. Budapest, Műszaki Egyetem. 71-79.
- MELEGH, Attila (2006). *On the East/West Slope*. CEU Press: Budapest.
- MELEGH, Attila (2008). The Open Economy and its Enemies: Public Attitudes in East Asia and Eastern Europe (Duckett, Jane – L. Miller, William) *Slavic Review*. 67 (2), 477-478.
- MELEGH, Attila – KOVÁCS, Éva – GÖDRI, Irén (2010). "Azt hittem célt tévesztettem": A bevándorló nők élettörténeti perspektívái, integrációja és a bevándorlókkal kapcsolatos attitűdök nyolc európai országban. KSH Kutatási Jelentés, 88. Budapest. 1-234.
- MELEGH, Attila (2010). Between global and local hierarchies: population management in the first half of the twentieth century. *Demográfia English Edition*. 53 (5), 51-77.
- MELEGH, Attila (2011). Globalizáció és migráció Magyarországon. *Educatio*. 20 (2), 206-219.
- MELEGH, Attila (2011a). Living to ourselves. Localizing global hierarchies in state socialist Hungary in the 1970s and 1980s. *Journal of Modern European History*. 9 (2), 263-283.
- MELEGH, Attila (2011b). Tettem valamit az asztalra. Az állampolgársághoz vezető út kvalitatív interjúk alapján. In: Kovács András (szerk.): *Magyarrá válni: bevándorlók honosítási és integrációs stratégiái*. - Budapest: MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, 2011. 199-242
- MELEGH, Attila (2012). Provincial Europe. Review Essay. *International Sociology*. 27 (2), 179-188.

- MELEGH, A. – THORNTON, A. – PHILIPPOV, D. – YOUNG-DeMARCO, L. (2013). Perceptions of societal developmental hierarchies in Europe and beyond: A Bulgarian Perspective. *European Sociological Review*. 29 (3), 603-615.
- MELEGH, Attila (2013a). Net migration and historical development in Southeastern Europe since 1950. *Hungarian Historical Review*. 1 (3–4), 144-182.
- MELEGH, Attila (2013b). Diverging historical development of migration in Southeastern Europe since 1950. *Working Papers on Population, Family and Welfare*. No 17. Budapest: Demographic Research Institute, Hungarian Central Statistical Office.
- MELEGH, Attila (2014). Biopolitika, régiók és demográfia. In: Őri, Péter (szerk.). *Szám-(és betű)vetés. Tanulmányok Faragó Tamás Tiszteletére*. KSH Népeségtudományi Kutatóintézet: Budapest. 23-58.
- MELEGH, Attila (2015a). Globális ötvenes évek. *Eszmélet*. (105), 182-191.
- MELEGH, Attila (2015b). Egyenlőtlen cserék felé. Vándorlási egyenlegek történeti fejlődése Délkelet-Európában 1950 és 2010 között. *Eszmélet*. (108), 43-81.
- MELEGH, Attila – SÁROSI, Annamária (2015). Magyarország bekapcsolódása a migrációs folyamatokba: történeti-strukturális megközelítés. *Demográfia*. 58 (4), 221-265. doi: 10.21543./dem.58.4.1
- MELEGH, Attila (2016). Unequal Exchanges and the Radicalization of Demographic Nationalism in Hungary Intersections. *East European Journal of Society and Politics*. 2 (4), 87-108. DOI: 10.17356/ieejsp.v2i4.287 <http://intersections.tk.mta.hu>
- MELEGH, Attila – KISS, Tamás – CSÁNÓOVÁ, Sabina – YOUNG-DeMARCO, Linda – THORNTON, Arland (2016). The perception of global hierarchies: South Eastern European patterns in comparative perspectives. *Chinese Journal of Sociology*. 2 (4), 497-523.
- MELEGH, Attila (2017). Historical demography. In: Mishkova, Diana – Trencsényi, Balazs (eds.). *European Regions and Boundaries A Conceptual History*. Centre for Advanced Study. Sofia, Central European University: Berghan Books. 300-321.
- MELEGH, Attila (2017a). Európa a globális migrációban 1990–2015 között az ENSZ és a Világbank statisztikái tükrében. *Korfa, Népesedési Hírlevél*, No. 2. <https://demografia.hu/kiadvanyokonline/index.php/korfa/issue/view/549>.
- MELEGH, Attila (2018). Passzív forradalmak: a magyarországi jobboldali radikalizmus radikalizálódásának történeti szociológiai gyökerei. In: Bozóki, András – Füzér, Katalin (szerk.). *Lépték és irónia. Szociológiai kalandozások*. L'Harmattan-MTA: Budapest. 179-195.

- MELEGH, Attila – HEGYESI, Adrienn (2003). "Immár nem mi vagyunk a szegény rokon a nemzetközi világban". A státustörvény és az Orbán-Nastase-egyezmény vitájának sajtóbeli reprezentációja és diskurzív rendje. In. Sárközy, Erika – Schleicher, Nóra (eds.). *Kampánykommunikáció*. Akadémiai K.: Budapest. 135-171.
- MELEGH, Attila – KONDRATEVA, Elena – SALMENHAARA, Perttu – FORSANDER, Annika – HABLICSEK, László – HEGYESI, Adrienn (2004). *Globalisation, Ethnicity and Migration. The Comparison of Finland, Hungary and Russia*. HDRI Working Papers on Population, Family and Welfare. No. 7. Hungarian Demographic Research Institute, Budapest. Ugyanezt lásd: *Demográfia English Edition*. 49 (5), 123-167.
- MELEGH, Attila – KOVÁCS, Éva (2007). In a gendered space. Forms and reasons of migration and the integration of female migrants. *Demográfia English Edition*. 50 (5), 26-59.
- MELEGH, Attila – GÁBRIEL, Dóra – GRESITS, Gabriella – HÁMOS, Dalma (2018). Abandoned Hungarian workers and the political economy of care work in Austria. *Review of Sociology of The Hungarian Sociological Association*. 28 (4), 61-88.
- MELEGH, Attila (2019). Toward a transnational and global history of demographic and migratory processes and discourses. In. Middel, Matthias (ed.). *The Practice of Global History: European Perspectives*. Bloomsbury: London.
- MELEGH, Attila (2019b). The Fear of Population Replacement. In. Kovács, János Mátyás – Trencsényi, Balázs (eds.). *Brave New Hungary: Mapping the "System of National Cooperation"*. Lanham (MD): Rowman and Littlefield, 159-184.
- MELEGH, Attila – KATONA, Noémi (2020). Towards a scarcity of care? Tensions and contradictions: In transnational elderly care systems in central and eastern Europe. In. Katona, Noémi – Melegh, Attila (eds.). *Towards a scarcity of care? Tensions and contradictions in transnational elderly care systems in central and eastern Europe*. Budapest: Friedrich Ebert Stiftung and Napvilág Kiadó.
- MELEGH, Attila (2020a). Kirekesztések és rasszista interakciók a kelet/nyugat lejtőn. *Replika*. (115–116), 99-105.
- MELEGH, Attila (2020b). Care Scarcity? Care Migration and Political Demography. *Global Dialogue*. 10 (3). <https://globaldialogue.isa-sociology.org/care-scarcity-care-migration-and-political-demography/>
- <http://studyinhungary.hu/study-in-hungary/menu/stipendium-hungaricum-scholarship-programme>

- MELEGH, Attila (2020c). Miért fog még több politikai demográfiai feszültséget eredményezni a Covid járvány? Megjegyzések a globális társadalomtörténeti háttér kapcsán. *Socio.hu* 10 (2), 150-154. <https://socio.hu/index.php/so/article/view/808/818>
- MELEGH, Attila (2020d). Is there a globalization - migration nexus?. Hann, Chris – Terpe, Sylvia – Yalçın-Heckmann, Lale (eds.). *The REALEURASIA Blog*. Max Planck Institute for Social Anthropology. https://www.eth.mpg.de/5574355/blog_2020_09_01_01
- MELEGH, Attila (2020e). *Intellectual notes on how to understand the rise of authoritarian nationalism*. Debate on the refugee crisis. <http://www.karlpolanyisociety.com/2020/12/19/intellectual-notes-on-how-to-understand-the-rise-of-authoritarian-nationalism/?fbclid=IwAR02acN4nAqhgXuVhVP7j8OuKFuAsjnAmlOR2q4uqvUP2MXRcbYMqNIURX8>
- MELEGH, Attila (2020f). Kirekesztések és rasszista interakciók a kelet/nyugat lejtőn. *Replika*. No. (115–116), 99-105.
- MELEGH, Attila – VANCsÓ, Anna – MENDLY, Dorottya – HUNYADI, Márton (2021). Positional Insecurity and the Hungarian Migration Policy. In: Ceccorulli, M. – Fassi, E. – Lucarelli, S. (eds.). *The EU Migration System of Governance. The European Union in International Affairs*. Palgrave Macmillan, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-030-53997-9_7
- MESLÉ, F. (20049). Mortality in Central and Eastern Europe: long-term trends and recent upturns. *Demographic Research*, Special Collection. (2), 45-70.
- MESLÉ, F. – VALLIN, J. (2017). “The End of East-West Divergence in European Life Expectancies? An Introduction to the Special Issue.” *European Journal of Population*. 33 (5), 615-27.
- MESSING, V. – SÁGVÁRI, B. (2017). *Looking behind the culture of fear*. Budapest: Friedrich Ebert Stiftung.
- MESSING, V. – SÁGVÁRI, B. (2019). *Still divided but more open. Mapping European attitudes towards migration before and after the migration crisis*. The European Social Survey, Friedrich Ebert Stiftung: Budapest. <http://library.fes.de/pdf-files/bueros/budapest/15322.pdf>
- MIGALI, S. – SCIPIONI, M. (2019). Who’s About to Leave? A Global Survey of Aspirations and Intentions to Migrate. *International Migration*. 57 (5), 181-200. doi: 10.1111/imig.12617
- Migrant Forum in Asia Input for UN SR Violence Against Women (2019). *Mistreatment and violence against women during reproductive health care with a focus on childbirth*.

https://www.ohchr.org/Documents/Issues/Women/SR/ReproductiveHealthCare/Migrant%20Forum%20in%20Asia%20Submission_SR%20on%20VAW_Thematic%20Report%20on%20Mistreatment.pdf Hozzáférés: 2021.10.31.

- MIHÁLYI, Péter – SZELÉNYI, Iván (2019). *Rent-Seekers, Profits, Wages and Inequality. The Top 20%*. Palgrave Macmillan: London.
- MOLODIKOVA, I. (2008). Patterns of east to west migration in the context of European migration systems. Possibilities and limits of migration control. *Demográfia English Edition*. 51 (5), 5-35.
- MOHDIN, A. (2018). The fastest shrinking countries on earth are in Eastern Europe. *Quartz*, January 24. <https://qz.com/1187819/country-ranking-worlds-fastest-shrinking-countries-are-in-eastern-europe/> Hozzáférés: 2021.08.31.
- MOHAPATRA, S. – RATHA, D. – SCHEJA, E. (2010). *Impact of Migration on Economic and Social Development. A review of evidence and emerging issues Background paper*. Migration and Remittances Unit, World Bank, for the Civil Society Days of the Global Forum on Migration and Development. http://siteresources.worldbank.org/TOPICS/Resources/214970-1288877981391/Migration&Development-Ratha-GFMD_2010a.pdf. Hozzáférés: 2019.05.27.
- S. MOLNÁR, Edit (2014). Szubjektív visszatekintés közös munkáinkra Pongrácz Tiborné Hüttl Mariettával – 40 év távlatában. In: Spéder, Zsolt (szerk.). *A család vonzásában - Tanulmányok Pongrácz Tiborné tiszteletére*. KSH NKI: Demográfus könyvtár 2. szám.
- MONIGL, István (szerk.) (1990). Népesedési viták Magyarországon 1960–1986. Budapest: KSH, Népeségtudományi Kutató Intézet Kutatási Jelentései. 37.
- MÜNZ, R. (2008). *Migration, labor markets, and integration of migrants: an overview for Europe (English)*. SP Discussion Paper. No. 0807. Washington, D.C. : World Bank Group. <http://documents.worldbank.org/curated/en/495481468252864611/Migration-labor-markets-and-integration-of-migrants-an-overview-for-Europe>
- MYERS, D., – LEVY, M. (2018). Racial population projections and reactions to alternative news accounts of growing diversity. *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science*. 677, 215-228. <https://doi.org/10.1177/0002716218766294>
- MÝTNA KUREKOVÁ, L. (2014). Developing scenarios of migratory and labour market processes in South-Eastern Europe: foresight findings. *SEEMIG Working Papers*, No. 5. Hungarian Demographic Research Institute, Budapest.

- NÉMETH, K. – VÁRADI, M. M. (2018). Development in the context of care migration from rural Hungary: An agency-based approach. *Review of Sociology*.28 (4), 88-10.
- The New York Times (2014. augusztus 31.). *Europe's Migration Crisis*. Editorial. <https://www.nytimes.com/2014/09/01/opinion/europes-migration-crisis.html? r=0>
Hozzáférés: 2021.09.04.
- Non-standard employment around the world (2016). *Understanding challenges, shaping prospects*. International Labour Office: Geneva: ILO.
- NOVE, A. (1990). *A megvalósítható szocializmus gazdaságtana*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
- NYÍRI, Pál (2010). Kínai migránsok Magyarországon: mai tudásunk és aktuális kérdések. In. Hárs, Ágnes – Tóth, Judit (szerk.). *Változó migráció – Változó környezet*. MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet: Budapest. 147-172.
- OECD/European Union (2014). *Matching Economic Migration with Labour Market Needs*. OECD publishing <https://doi.org/10.1787/9789264216501-en> Hozzáférés: 2021.11.01.
- OECD/ILO (2018). *How Immigrants Contribute to Developing Countries and Economies*. OECD Publishing, Paris. <http://dx.doi.org/10.1787/9789264288737-en> Hozzáférés: 2021.08.31.
- OOSTHUIZEN, A (2006). Statement on behalf of the group of 77 and China. Agenda item 55: Globalisation and interdependence, in the Second Committee of the General Assembly (New York, 19 October 2006). <https://www.g77.org/Speeches/101906.html> Hozzáférés 2021. július 15
- ORBÁN, Viktor (2017). *Beszéd a Lámfalussy Lectures szakmai konferencián*. 2017. január 23. <https://www.miniszterelnok.hu/orban-viktor-beszede-lamfalussy-lectures-szakmai-konferencian/> Hozzáférés: 2021.09.05.
- ORRENIUS, P. (2016). *Benefits of Immigration Outweigh the Costs*. George W. Bush Institute. (no. 2.). <https://www.bushcenter.org/catalyst/north-american-century/benefits-of-immigration-outweigh-costs.html> Hozzáférés: 2021.09.04.
- ÖZDEN, Ç. – PARSON, C. R. (2011). International Migration and Demographic Divergence between South Asia and the West. In. Ghani, Ejaz: *Reshaping tomorrow: is South Asia ready for the big leap?* (English). Washington, D.C. : World Bank Group. 108-142.

<http://documents.worldbank.org/curated/en/311391468101989889/Reshaping-tomorrow-is-South-Asia-ready-for-the-big-leap>

- ÖZDEN, Ç. – PARSONS, C. R. – SCHIFF, M. – WALMSLEY, T. L. (2011). *Where on Earth is Everybody? The Evolution of Global Bilateral Migration 1960–2000*. Policy Research Working Paper, 5709.
- ÖZDEN, Ç. – SCHIFF, M. (eds.) (2007). *International migration, economic development and policy* (English). Washington, D.C.: World Bank Group.
- PACHEVA, A. – DIMITROVA, D. – TOTEVA, D. – BAKALOVA, E. – IAKIMOVA, E. – KOSTOVA, M. – NAYDENOVA, D. (2013). *Dynamic Historical Analysis of Longer Term Migratory, Labour Market and Human Capital Processes in Bulgaria*. Country report developed within the project 'SEEMIG Managing Migration and Its Effects – Transnational Actions Towards Evidence'.
- PEREZ-LOPEZ, J. – DIAZ-BRIQUETS, S. (1990). "Labor Migration and Offshore Assembly in the Socialist World: The Cuban Experience." *Population and Development Review*. 16 (2), 273-299. JSTOR, www.jstor.org/stable/1971591. Hozzáférés 2021.03.21.
- PECCEI, A. (1984). *Kezünkben a jövő* (One Hundred Pages for the Future). Gondolat: Budapest.
- PETERSEN, W. (1988). Marxism and the population question: theory and practice. In: Teitelbaum, Michael S. – Winter, Jay M. (eds.). *Population and resources in Western intellectual traditions*. *Population and Development Review*. Supplement 14, 77-101.
- PIEKE, F. N. – NYÍRI, P. – THUNØ, M. – CEDDAGNO, A. (2004). *Transnational Chinese: Fujianese Migrants in Europe*. Stanford University Press: Stanford.
- PILKONGTON, H. (1998). Going Home? The Implications of Forced Migration for National Identity Formation in Post-Soviet Russia. In: Khalid, Koser – Lutz, Helma (eds.). *The New Migration and Europe. Social Constructions and Social realities*. Palgrave: London. 85-108.
- POLÁNYI, Károly (1986). *Fasizmus, demokrácia, ipari társadalom. Társadalomfilozófiai írások*. Gondolat: Budapest.
- POLANYI, Karl (2001). *The great transformation: the political and economic origins of our time*. Beacon Press: Boston.

- POLÁNYI, Károly (1945/1986). Univerzális kapitalizmus vagy regionális tervezés? In. Polányi, Károly (1986) *Fasizmus, demokrácia, ipari társadalom*. Társadalomfilozófiai írások. Gondolat: Budapest. 214-228.
- POLÁNYI, Károly (2004). *A nagy átalakulás. Korunk gazdasági és politikai gyökerei*. Napvilág Kiadó: Budapest. angol változat 2001.
- POLÁNYI, Karl (2018). Universal Capitalism Or Regional Planning? In. Cangiani, M. – Thomasberger, C. (eds.). *Economy and Society*. Cambridge: Polity Press. 231-240.
- POLÁNYI, Károly (1976). *Az archaikus társadalom és a gazdasági szemlélet: tanulmányok*. Gondolat: Budapest.
- POLÁNYI, Károly (1984). *Kereskedelem, piacok és pénz az ókori Görögországban*. Gondolat: Budapest.
- POLÁNYI, Károly (2004). *A nagy átalakulás. Korunk gazdasági és politikai gyökerei*. Napvilág Kiadó: Budapest.
- POMERANZ, K. (2000). *The Great Divergence: China, Europe, and the Making of the Modern World Economy*. Princeton University Press: Princeton.
- PORTES, A. – BÖRÖCZ, J. (1989). Contemporary Immigration: Theoretical Perspectives on Its Determinants and Modes of Incorporation. *International Migration Review*. 23 (3), 606-630.
- PORTES, A. (ed.) (1995). *The Economic Sociology of Immigration. Essays on Networks, Ethnicity, and Entrepreneurship*. Russel Sage Foundation: New York.
- PREBISCH, R. (1953). *The relationship between population growth, capital formation and employment opportunities' in under-developed countries*. Proceedings of the World Population Conference, 1954, Rome, 31 August - 10 September 1954. https://repositorio.cepal.org/bitstream/handle/11362/12867/037_en.pdf. Hozzáférés: 2019.07.01.
- PRÖBSTING, M. (2015). Migration and Super-exploitation: Marxist Theory and the Role of Migration in the present Period of Capitalist Decay. *Critique*. 43 (3-4), 329-346. DOI: 10.1080/03017605.2015.1099846

- PULAY, G. (2006). Etnicitás, állampolgárság és munkaerőpiaci kategorizáció. *Regio*. 2/2006. 25-42.
- RAZIN, A. – EFRAIM, S. (2005). *The Decline of the Welfare State: Demography and Globalization*. MIT Press: Massachusetts.
- REHER, D. S. (2007). Towards long-term population decline: a discussion of relevant issues. *European Journal of Population*. 23. 189-207. DOI 10.1007/s10680-007-9120-z
- REX, J. (1970, 1983, 2000). Race Relations in Sociological Theory. In. Back, Les – Solomos, John (eds.). *Theories of race and racism*. A Reader. Routledge: London.
- QUINE, M. S. (1996). *Population politics in twentieth century Europe*. New York: Routledge.
- RAJARAM, P. K. (2016). Whose migration crisis? Editorial introduction. *Intersections. East European Journal of Society and Politics*. 2 (4), 5-10. DOI: 10.17356/ieejsp.v2i4.314 <http://intersections.tk.mta.hu>
- REHER, D. (2011). Economic and Social Implications of the Demographic Transition. In. Lee, Ronald D. – Reher, David (eds.). *Demographic Transition and Its Consequences. Population and Development Review*, Supplement, 37, 11-33.
- REUVENY, R. – MOORE, W. H. (2009). Does Environmental Degradation Influence Migration? Emigration to Developed Countries in the Late 1980s and 1990s. *Social Science Quarterly*. 90 (3), 461-479. <https://doi.org/10.1111/j.1540-6237.2009.00569.x>
- RYCHTAŘIKOVA, J. (2001). Második demográfiai átmenet zajlik Kelet-Európában?. *Regio*. 12 (1), 19-44.
- SAAVEDRA, B. M. (2019). *Trump, Bolsonaro, Modi: anti-migration, ecocide, and conflict escalation: The agenda of the global right*. 20 September 2019, 12.00am. Open Democracy Net. <https://www.opendemocracy.net/en/democraciaabierta/trump-bolsonaro-modi-anti-migraci%C3%B3n-ecocidio-y-escalada-de-conflictos-aspectos-en-la-agenda-de-la-derecha-global-en/> Hozzáférés: 2021.09.14.
- SÁENZ, R. – JOHNSON, K. M. (2018). White Deaths Exceed Births in a Majority of U.S. States A Census data brief. by the Applied Population Lab.

2021.11.09.

- SALMEENHAARE, P. (2009). Social capital in the mobilization of human capital. *Demográfia* English Edition. 52 (5), 97-123.
- SALT, J. (2001). Az európai migrációs térség. *Regio*. 12 (1), 177-212.
- SANDER, N. – GUY, J. A. – RIOSMENA, F. (2014). The Future of International Migration. Lutz, Wolfgang – Butz, William P. – Samir, KC. (eds.). *World Population and Human Capital in the Twenty-First Century*. Oxford: Oxford University Press. 333-396.
- SANDERSON, M. R. – KENTOR, J. D. (2008). Foreign Direct Investment and International Migration. A Cross-National Analysis of Less-Developed Countries, 1985—2000. *International Sociology*. 23 (4), 514-539.
- SANDERSON, M. R. – KENTOR, J. D. (2009). Globalization, Development and International Migration: A Cross-National Analysis of Less-Developed Countries, 1970-2000. *Social Forces*. 88 (1), 301-336.
- SARKAR, M. (2017). Létbizonytalanság-termelés. A bangladesi transznacionális vándormunkások látszatszabadságának intézményesülése. *Eszmélet*. 29 (116), 60-87.
- SÁROSI, Annamária (2011). Az állampolgárságot kapott külföldiek jellemzése Magyarországon és az Európai Unióban. In: Kováts, András (szerk.). *Magyarrá válni: Bevándorlók honosítási és integrációs stratégiái*. MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Budapest. 101-126.
- SASSEN, S. [1988] (2006). Foreign investment: a neglected variable. In: Messina, Anthony M. – Lahav, Gallya (eds.). *The Migration Reader. Exploring Politics and Policies*. Lynne Rienner Publishers: London, 596-608.
- SASSEN, Saskia (1999). *Guests and aliens*. The New Press: New York.
- SCHEIRING, Gábor (2019). *A demokrácia halála: Az autoriter kapitalizmus és a felhalmozó állam felemelekedése Magyarországon*. Napvilág Kiadó: Budapest.
- SCHIERUP, C. U. – HANSEN, P. – CASTLES, S. (2006). *Migration Citizenship, and the European Welfare State. A European Dilemma*. Oxford University Press: Oxford.
- SEN, A. (2000). *Development as freedom*. Published by Alfred A. Knopf: New York.
- SHARPLESS, J. (1995). World Population Growth, Family Planning, and American Foreign Policy. *Journal of Policy History*. 7 (1), 72-102.

- SIK, Endre (2000). Diaspora: Tentative Observations and Applicability in Hungary. In: Kiss, Ilona – McGovern, Catherine (eds.). *New Diasporas in Hungary, Russia and Ukraine*. Open Society/COLPI: Budapest. 20-41.
- SIK, Endre (szerk.) (2001). *A migráció szociológiája*. Szociális és Családügyi Minisztérium: Budapest.
- SIK, Endre (2011). A migrációs burok. In: Sik, Endre (szerk.). *A migráció szociológiája. 2. köt.* ELTE TáTK: Budapest. 101-119.
https://regi.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop425/0010_2A_15_Sik_Endre_Migracio_szociologiaja_2_Valogatta_es_szerk_Sik_Endre/ch09s04.html
- SIK, Endre (2011a). A migrációs burok jövője a globális-transznacionális világban. In: Sik, Endre (szerk.). *A migráció szociológiája. 2. köt.* ELTE TáTK: Budapest. 145-154.
https://regi.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop425/0010_2A_15_Sik_Endre_Migracio_szociologiaja_2_Valogatta_es_szerk_Sik_Endre/ch09s04.html
- SIK, Endre (2016). Egy hungarikum: a morális pánikgomb. *Mozgó Világ* október. 67-80.
- SMITH, A. D. (1981). *The Ethnic Revival in the Modern World*. Cambridge: Cambridge University Press.
- SOBOTKA, Tomas (2016). Fertility and Family Policies in Central and Eastern Europe after 1990. *Comparative Population Studies - Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft*. 41 (1), 3-56.
- SOLIMANO, A. – WATTS, N. (2005). *International migration, capital flows and the global economy: a long run view*. Economic Development Division, United Nations Publications: Santiago, Chile.
- SPENCER, S. – MARTIN, S. – BOURGEAULT, I. L. – O'SHEA, E. (2010). *The Role of Migrant Care Workers in Ageing Societies: Report on Research Findings in the United Kingdom, Ireland, Canada and the United States*. International Organization for Migration (IOM): Geneva.
- SPÉDER, Zsolt – KAPITÁNY, Balázs (2014). Failure to Realize Fertility Intentions: A Key Aspect of the Post-communist Fertility Transition. *Population Research and Policy Review* 33, 393-418.
<https://doi.org/10.1007/s11113-013-9313-6>
- SPÉDER, Zsolt (2003). Fertility behaviour in a period of economic pressures and growing opportunities: Hungary, the 1990s. In: Kotowska, J. (Ed.). *Population of Central and Eastern Europe. Challenges and Opportunities*. Warsaw: Statistical Publishing Establishment. 457-484.

- SPÉDER, Zsolt – MURINKÓ, Livia – OLÁH, Livia Sz. (2017). *Sailing close to the wind? The effects of third birth policies in post-communist Hungary*. Working Papers on Population, Family and Welfare, No. 27. Hungarian Demographic Research Institute: Budapest.
- SPIVAK, G. C. (1990). *The post-colonial critic: Interviews, strategies, dialogues*. London: Routledge.
- STALKER, P. (2000). *Workers Without Frontiers: The Impact of Globalization on International Migration*. London and Boulder, CO: Lynne Rienner.
- STARK, O. – TAYLOR, J. E. (1989). Relative Deprivation and International Migration. *Demography*. 26 (1), 1-14.
- STARK, O. – KATZ, E (1987). Labour allocation across labour markets under different informational schemes and the costs and benefits of signalling. Development Research Department. Economics and Research Staff World Bank, *DRD Discussion Paper* Washington <https://documents1.worldbank.org/curated/en/756201468184150948/text/DRD2800Box37730enefits0of0signalling.txt> Hozzáférés, 2021. július 15.
- STOLER, A. L. (1995). *Race and the education of desire. Foucault's history of sexuality and the colonial order of things*. Durham, London: Duke University Press.
- STOLER, A. L. (2000). Sexual Affronts and Racial Frontiers. In: Back and Solomos (eds.). *Theories of race and racism. A Reader*. Routledge: London. 324-353.
- STRAND, H. – RUSTAD, S. A. – URDAL, H. – NYGÅRD, H. M. (2019). Trends in Armed Conflict, 1946–2018. Peace Research Institute Oslo (PRIO), *Conflict Trends*. 03/2019. <https://www.prio.org/Publications/Publication/?x=11349> Hozzáférés: 2011.07.11.
- STEPAN, N. L. 1991. 'The Hour of Eugenics': Race, gender, and nation in Latin America. Ithaca, N.Y.: Cornell Univ. Press.
- STERN, A. M. (2005). Eugenics and Historical Memory in America. *History Compass*. 3 (1). <https://doi.org/10.1111/j.1478-0542.2005.00145.x>
- Study Committee of the Office of the Foreign Secretary, National Academy of Sciences, Agency for International Development (1971). *Rapid population Growth*. Johns Hopkins Press: Baltimore and London.
- STYCOS, J. M. (1967). Politics and Population Control in Latin America. *World Politics*. 20 (1), 66-82.
- SZABADY, Egon (1978). Nemzetközi és magyar népesedési kérdések. *Demográfia* 1978. 21 (2-3). 310-314

- SZALAI, Erzsébet (1989). *Gazdasági mechanizmus, reformtörekvések és nagyvállalati érdekek*. Közgazdasági és Jogi K.: Budapest.
- SZALAI, Erzsébet (2001). *A gazdasági elit és társadalom a magyarországi újkapitalizmusban*. Budapest: Aula.
- SZALAI, Erzsébet (2005). *Socialism: An Analysis of its Past and Future*. Central European University Press (CEU Press): Budapest, New York.
- SZALAI, Erzsébet (2014). *Autonómia vagy újkiszolgáltatottság: tanulmányok és publicisztikai írások 2012-2014*. Kalligram: Budapest.
- SZALAI, Erzsébet (2019). *Hatalom és Értelmiség a Globális Térben. Tanulmányok és publicisztikai írások 2015-2018*. Kalligram: Budapest.
- SZELÉNYI, Iván (2016). Pakistani guest workers in the United Arab Emirates. *Demografia English Edition*. 59 (5), 4-46. DOI: <https://doi.org/10.21543/DEE.2016.1>
- SZELÉNYI, Iván, – HASSAN, R. – MAKSIMOV, V. (2018). *Building Nations with Non-nationals. The exclusionary immigration regimes of the Gulf Monarchies with a case study of Pakistani return migrants from and prospective migrants to the United Arab Emirates*. Corvina: Budapest.
- SZELÉNYI, Iván – MIHÁLYI, Péter (2020). *Varieties of Post-communist Capitalism. A comparative Analysis of Russia, Eastern Europe and China*. Brill: Leiden, Boston
- SZRETER, Simon (1993). The Idea of demographic transition and the study of fertility change: A critical intellectual history. *Population and Development Review*. 19 (4), 659-701.
- SZRETER, Simon (2018). Marx on Population: A Bicentenary Celebration. *Population and Development Review*. 44 (4), 745-769.
- TAMÁS, Gáspár Miklós (2019). Etnicizmus a nacionalizmus után: az új európai jobboldal gyökerei. *Eszmélet*. 31 (123), 145-165.
- TÁRKÁNYI, Ákos (2002). A családpolitika változásának hatásai a termékenységre Közép-Európában. *Demográfia*. 45 (1), 48-79.
- TAUGER, M. B. (2011). *Agriculture in World History*. Routledge: London, New York.
- TEITELBAUM, M. S. – WINTER, J. (1985). *The Fear of Population Decline*. New York: Academic.
- TEITELBAUM, M. S. – WINTER, J. (1998). *A question of numbers. High migration, low fertility and the politics of national identity*. New York: Hill & Wang.
- THORNTON, A. (2005). *"Reading History Sideways: The Fallacy and Enduring Impact of the Developmental Paradigm on Family Life."* University of Chicago Press: Chicago.

- THORNTON, A. (2012). "International Family Change and Continuity: the Past and Future from the Developmental Idealism Perspective." In: Scott, E. – Garrison, M. (eds.). *Marriage at the Crossroads: Legal, Social, and Policy Perspectives*. Cambridge: Cambridge University Press.
- THORNTON, A. et al. (2012). Knowledge and beliefs about national development and developmental hierarchies: The viewpoints of ordinary people in thirteen countries. *Social Science Research*. 41, 1053-1068.
- THORNTON, A. (2010). International family change and continuity: the past and future from the developmental idealism perspective. *Demografia English Edition*. 53 (5), 21-50.
- THORNTON, A. – DORIUS, S. F. – SWINDLE, J. (2015). "Developmental Idealism: The Cultural Foundations of World Development Programs." *Sociology of Development*. 1 (2), 277-320.
- TIIDO, A. (2005). The Russian minority issue in Estonia: host state policies and the attitudes of the population. *Polish Journal of Political Science*. 1 (4), 45.
- TIMMONS, R. J. – HITE, A. B. (eds.) (2000). *From Modernization to Globalization: Perspectives on Development and Social Change*. Blackwell Publishing: Oxford.
- TOLNAI, György (1950). Népesedés a kapitalizmusban és a szocializmusban. *Statisztikai Szemle*. 31 (5), 369-379.
- TOMLINSON, R. (1984). Where Population Control Cuts a Different Way. *The Wall Street Journal*. Wednesday, June 20, 1984.
- TÓTH, I. János (2017). Demény Pál a tömeges bevándoroltatás európai politikájáról. *Valóság: Társadalomtudományi Közlöny*. 60 (4).1-8.
- TÓTH, Judit (2018). „Külföldiek és hontalanok” In: JAKAB, András – FEKETE, Balázs (szerk.). *Internetes Jogtudományi Enciklopédia* (Alkotmányjog rovat, rovatszerkesztő: BODNÁR, Eszter – JAKAB, András) <http://ijoten.hu/szocikk/kulfoldiek-es-hontalanok>
- TÓTH, Pál Péter (1997). *Haza csak egy van? Menekülők, bevándorlók, új állampolgárok Magyarországon (1988–1994)*. Püski Kiadó: Budapest.
- TÓTH, Pál Péter (2014). *Népességfogyás – Vándorlás*. Lucidus Kiadó: Budapest.
- TRENCSENYI, B. – KOPEČEK, M. – GABRIJELČIČ, L. L. – FALINA, M. – BAÁR, M. – JANOWSKI, M. (2018). *A History of Modern Political Thought in East Central Europe. Volume II: Negotiating Modernity in the "Short Twentieth Century" and Beyond*. Oxford University Press: Oxford, New York.
- TURDA, M. (2010). *Modernism and eugenics*. Palgrave Macmillan.

- TURDA, M. (2013). 'In Pursuit of Greater Hungary: Eugenic Ideas of Social and Biological Improvement, 1940–1941. *Journal of Modern History*. 85 (3), 558-591.
- TURAI, Tünde (2017). Global organization, home care: the internal structure of the migrant care sector. *Demografia English Edition*. 60 (5), 33-62. <https://doi.org/10.21543/dee.2017.2>
- TURAI, Tünde (2018). *Hierarchiák fogságában - Kelet- és közép-európai nők a globális idősgondozói ellátórendszerben*. Budapest: Balassi.
- UHDE, Z. – EZZEDDINE, P. (2020). The political economy of translocal social reproduction: cross-border care mobility in the Czech Republic. In. Katona, N. – Melegh, A. (Eds.). *Towards a scarcity of care? Tensions and contradictions in transnational elderly care systems in central and eastern Europe*. Friedrich Ebert Stiftung: Budapest. 26-47.
- UNHCR Statistics Team, FICSS and Patrick Scott (2018). *Are refugee numbers the highest ever?* <https://www.unhcr.org/blogs/statistics-refugee-numbers-highest-ever/> Hozzáférés: 2020.01.21.
- UNITED NATIONS, Department of Economic and Social Affairs, Population Division (2016). *International Migration Report 2015: Highlights (ST/ESA/SER.A/375)*.
- UNITED NATIONS, Department of Economic and Social Affairs, Population Division (2018). *World Population Policies 2015 (ST/ESA/SER.A/374)*.
- URDAL, H. (2005). People vs. Malthus: Population Pressure, Environmental Degradation, and Armed Conflict Revisited. *Journal of Peace Research*. 42 (4), 417-434.
- VALLIN, Jacques (2006). From the Globalization of the Transition to the Return of Uncertainty (1940–2000). In. Caselli, Graziella et al. *Demography: analysis and synthesis: a treatise in population studies*. Academic Press: Amsterdam. 67-69.
- VAN de KAA, D. (1996). Anchored narratives. The story and findings of half a century of research into the determinants of fertility. *Population Studies*. 50. 389-432.
- VAN de KAA, D. (1987). Europe's second demographic transition. *Population Bulletin*. 42 (1), 1-57.
- VAN de KAA, D. (1988). *The second demographic transition revisited: theories and expectations*. Symposium on Population Change and European Society. 7–10 December 1988, Florence.
- VAN de KAA, D. (1999). Europe and its population: the long view. In. van de Kaa, Dirk – Leridon, Henri – Gesano, Giuseppe – Okólski, Marek (eds.). *European populations: Unity in diversity*. Dordrecht, Boston, London: Kluwer Academic Publishers. 1-50.

- VAN der LINDEN, M. (2004). The "Globalization" of Labor and Working-Class History and Its Consequences. *International Labor and Working-Class History*. (65), 136-156. Hozzáférés: 2021.08.10. <http://www.jstor.org/stable/27672924>
- VÁNDOR, Péter (szerk.) (1985). *Élelem hatmilliárd ember számára*. Mezőgazdasági Kiadó: Budapest.
- VAŇO, B. – DANUŠA, J. et al. (2013). *Dynamic Historical Analysis of Longer Term Migratory, Labour Market and Human Capital Processes in Slovakia*. Country report developed within the project 'SEEMIG Managing Migration and Its Effects – Transnational Actions Towards Evidence Based Strategies'. <http://www.seemig.eu/downloads/outputs/SEEMIGHistoricalAnalysisSlovakia.pdf>
- VÁRADI, Mónika Mária (2018). Kisfalusi nők a globális gondozási piacon. In: Váradi, M.M. (szerk.). *Migráció alulnézetből*. Budapest: Argumentum. 122-169.
- VÁRADI, M.M. (ed) (2018). *Migráció alulnézetből*. Budapest: Argumentum. 122-169.
- VÍGVÁRI, András – GERŐCS, Tamás (2017). The concept of 'peasant embourgeoisement' in the perspective of different historical conjunctures. *Studia UBB Sociologia* 1, 85-104. DOI: 10.1515/subbs-2017-0006
- VOLLSET, S. E. – GOREN, E. et al. (2020). Fertility, mortality, migration, and population scenarios for 195 countries and territories from 2017 to 2100: a forecasting analysis for the Global Burden of Disease Study. *Lancet*. 17 (396), (10258), 1285-1306. doi: 10.1016/S0140-6736(20)30677-2.
- WALLERSTEIN, I. (1997). Eurocentrism and its Avatars: The Dilemmas of Social Science. *New Left Review*. 226/1997. 93-108.
- WALLERSTEIN, I. (2010). *Bevezetés a világregendszer-elméletbe*. L'Harmattan-Eszmélet: Budapest.
- WANROOIJ, B. P. F. 2002. Italian Society under Fascism. In Lyttelton, Adrian ed. 2002. *Liberal and fascist Italy: 1900–1945*. Oxford: Oxford University Press. 175–195.
- WEINER, M. – TEITELBAUM, M. S. (2001). *Political Demography, Demographic Engineering*. Berghan Books: New York, Oxford.

- WILLIAMS, T. C. (2017). The French Origins of “You Will Not Replace Us”. The European thinkers behind the white-nationalist rallying cry. *The New Yorker*, November 27. <https://www.newyorker.com/magazine/2017/12/04/the-french-origins-of-you-will-not-replace-us> Hozzáférés: 2021.11.03.
- WILLIAMSON, J. G.(1996). Globalization, Convergence, and History. *The Journal of Economic History*. 56 (2), 277-306.
- WILSON, C. (2001). On the Scale of Global Demographic Convergence 1950-2000. *Population and Development Review*. 27 (1), 155-171.
- WODAK, R. – MEYER, M. (2002). *Methods of Critical Discourse Analysis (Introducing Qualitative Methods series)*. [First Edition] Sage Publications Ltd.
- WODAK, R. – KHOSRAVINIK, M. – MRAL, B. (eds). (2013). *Right-Wing Populism in Europe Politics and Discourse*. Bloomsbury Academic 2013. Bloomsbury Open Access.
- WOLFF, L. (1994). *Inventing Eastern Europe. The Map of Civilization on the Mind of Enlightenment*. Stanford University Press: Stanford.
- WOODS, R. – COLEMAN, D. – ROGER, S. (eds.) (1986). *The state of population theory: Forward from Malthus*. (Oxford: Basil Blackwell, 1986.). Continuity and Change. 1 (3), 449-451.
- World Health Organization (2016). *Global strategy on human resources for health: workforce 2030*. World Health Organization, Geneva.
- WORLD POPULATION CONFERENCE, 1974 (1975). *Report on the second inquiry among governments on population and development: report of the secretary-general*. United Nations Economic and Social Council. New York, N. Y.
- WORLD BANK (1973). *Report on Employment in Trinidad and Tobago*. March 1973 <http://documents.worldbank.org/curated/en/445841468313471516/Trinidad-and-Tobago-Report-on-employment>.
- WORLD BANK (1979). Report No. 2378-INDEmployment and Income Distribution in Indonesia <http://documents.worldbank.org/curated/en/549701468285578232/pdf/multi0page.pdf>

WORLD BANK (1995). World development report 1995 : workers in an integrating world - executive summary.

XIANG, B. – LINDQUIST, J. (2014): Migration Infrastructure. *International Migration Review*. 48 (1), 122-148.

ZAKARIÁS, Ildikó (2018). *A jótékony nemzet*. Pesti Kalligram: Budapest.

ZELINSKY, W. (1971). The Hypothesis of the Mobility Transition. *Geographical Review*. 61 (2), 219-249.

ZOLBERG, A. R. (1999): The politics of immigration policy: an externalist perspective. *American Behavioral Scientist*, June–July 1999, Vol. 42, No. 9, pp. 1276–1279.

ZOTTI, A. (2021). Germany's 'Atypical' Leadership in the EU Migration System of Governance and its Normative Dimension. In. Ceccorulli, M. – Fassi, E. – Lucarelli, S. (eds.). *The EU Migration System of Governance: The European Union in International Affairs*. Palgrave Macmillan: Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-030-53997-9_7 225-258.

Mellékletek:

1. Melléklet: A malthusiánus diskurzus elemeit mutató népesedéspolitikák a világ különböző országaiban az ENSZ adatbázisa szerint, 1986

Országnév	A növekedés megítélése	Növekedési politika	A termékenységi szint megítélése	Termékenységi szinttel kapcsolatos politika	A családtervezési kormányzati támogatása	Bevándorlás megítélése	Bevándorláspolitikai	Elvándorlás megítélése	Elvándorláspolitikai
Algéria	Túl magas	Csökkentés	Túl magas	Csökkentés	Közvetlen támogatás	Kielégítő	Szinten tartás	Kielégítő	Csökkentés
Antigua és Barbuda	Túl magas	Csökkentés	Túl magas	Csökkentés	Közvetlen támogatás	Kielégítő	Szinten tartás	Kielégítő	Szinten tartás
Bahrein	Kielégítő	Nincs beavatkozás	Kielégítő	Nincs beavatkozás	Közvetlen támogatás	Túl magas	Csökkentés	Kielégítő	Szinten tartás
Banglades	Túl magas	Csökkentés	Túl magas	Csökkentés	Közvetlen támogatás	Kielégítő	Szinten tartás	Kielégítő	Szinten tartás
Barbados	Túl magas	Csökkentés	Túl magas	Csökkentés	Közvetlen támogatás	Kielégítő	Szinten tartás	Kielégítő	Szinten tartás
Botswana	Túl magas	Csökkentés	Túl magas	Csökkentés	Közvetlen támogatás	Kielégítő	Szinten tartás	Kielégítő	Csökkentés
Burundi	Túl magas	Csökkentés	Túl magas	Csökkentés	Közvetlen	Kielégítő	Szinten tartás	Kielégítő	Szinten tartás

dc_2007_22

					támogatás				
Zöld-foki Köztársaság	Kielégítő	Nincs beavatkozás	Kielégítő	Nincs beavatkozás	Közvetlen támogatás	Kielégítő	Szinten tartás	Kielégítő	Szinten tartás
Kína	Túl magas	Csökkentés	Túl magas	Csökkentés	Közvetlen támogatás	Kielégítő	Szinten tartás	Kielégítő	Szinten tartás
Comore-szigetek	Túl magas	Csökkentés	Túl magas	Csökkentés	Közvetlen támogatás	Túl magas	Szinten tartás	Kielégítő	Szinten tartás
Dzsibuti	Kielégítő	Nincs beavatkozás	Kielégítő	Nincs beavatkozás	Nincs támogatás	Túl magas	Szinten tartás	Kielégítő	Szinten tartás
Dominika	Túl magas	Csökkentés	Túl magas	Csökkentés	Közvetlen támogatás	Kielégítő	Szinten tartás	Túl magas	Szinten tartás
Dominikai Köztársaság	Túl magas	Csökkentés	Túl magas	Csökkentés	Közvetlen támogatás	Túl magas	Csökkentés	Túl magas	Csökkentés
Egyiptom	Túl magas	Csökkentés	Túl magas	Csökkentés	Közvetlen támogatás	Kielégítő	Szinten tartás	Kielégítő	Szinten tartás
El Salvador	Túl magas	Csökkentés	Túl magas	Csökkentés	Közvetlen támogatás	Kielégítő	Szinten tartás	Túl magas	Csökkentés
Fidzsi-szigetek	Túl magas	Csökkentés	Túl magas	Csökkentés	Közvetlen támogatás	Kielégítő	Szinten tartás	Kielégítő	Csökkentés
Gambia	Túl magas	Csökkentés	Túl magas	Csökkentés	Közvetlen támogatás	Túl magas	Csökkentés	Kielégítő	Szinten tartás

dc_2007_22

					támogatás				
Ghána	Túl magas	Csökkentés	Túl magas	Csökkentés	Közvetlen támogatás	Túl magas	Csökkentés	Kielégítő	Szinten tartás
Grenada	Túl magas	Csökkentés	Túl magas	Csökkentés	Közvetlen támogatás	Kielégítő	Szinten tartás	Kielégítő	Szinten tartás
Guatemala	Túl magas	Nincs beavatkozás	Kielégítő	Nincs beavatkozás	Közvetlen támogatás	Kielégítő	Szinten tartás	Kielégítő	Szinten tartás
Bissau-Guinea	Kielégítő	Nincs beavatkozás	Kielégítő	Nincs beavatkozás	Közvetlen támogatás	Kielégítő	Szinten tartás	Kielégítő	Szinten tartás
Haiti	Túl magas	Csökkentés	Túl magas	Csökkentés	Közvetlen támogatás	Kielégítő	Szinten tartás	Túl magas	Csökkentés
Honduras	Túl magas	Csökkentés	Túl magas	Csökkentés	Közvetlen támogatás	Túl magas	Csökkentés	Túl magas	Csökkentés
India	Túl magas	Csökkentés	Túl magas	Csökkentés	Közvetlen támogatás	Kielégítő	Szinten tartás	Kielégítő	Szinten tartás
Indonézia	Túl magas	Csökkentés	Túl magas	Csökkentés	Közvetlen támogatás	Kielégítő	Szinten tartás	Kielégítő	Szinten tartás
Jamaica	Túl magas	Csökkentés	Túl magas	Csökkentés	Közvetlen támogatás	Kielégítő	Szinten tartás	Kielégítő	Szinten tartás

dc_2007_22

Kenya	Túl magas	Csökkentés	Túl magas	Csökkentés	Közvetlen támogatás	Kielégítő	Szinten tartás	Kielégítő	Szinten tartás
Kiribati	Túl magas	Csökkentés	Túl magas	Csökkentés	Közvetlen támogatás	Kielégítő	Szinten tartás	Kielégítő	Szinten tartás
Lesotho	Túl magas	Csökkentés	Túl magas	Csökkentés	Közvetlen támogatás	Kielégítő	Szinten tartás	Túl magas	Csökkentés
Libéria	Túl magas	Nincs beavatkozás	Túl magas	Nincs beavatkozás	Közvetlen támogatás	Kielégítő	Szinten tartás	Kielégítő	Szinten tartás
Málta	Kielégítő	Nincs beavatkozás	Kielégítő	Nincs beavatkozás	Nincs támogatás	Kielégítő	Szinten tartás	Kielégítő	Szinten tartás
Mauritius	Túl magas	Csökkentés	Túl magas	Csökkentés	Közvetlen támogatás	Kielégítő	Szinten tartás	Túl alacsony	Növelés
Mexikó	Túl magas	Csökkentés	Túl magas	Csökkentés	Közvetlen támogatás	Kielégítő	Szinten tartás	Kielégítő	Szinten tartás
Marokkó	Túl magas	Csökkentés	Túl magas	Csökkentés	Közvetlen támogatás	Kielégítő	Szinten tartás	Túl alacsony	Növelés
Nepál	Túl magas	Csökkentés	Túl magas	Csökkentés	Közvetlen támogatás	Túl magas	Csökkentés	Kielégítő	Csökkentés
Hollandia	Kielégítő	Nincs beavatkozás	Kielégítő	Nincs beavatkozás	Közvetlen támogatás	Túl magas	Csökkentés	Túl alacsony	Növelés

dc_2007_22

Niger	Túl magas	Csökkent és	Túl magas	Csökkentés	Közvetle n támogat ás	Kielégítő	Szinten tartás	Kielégítő	Szinten tartás
Nigéria	Túl magas	Csökkent és	Túl magas	Csökkentés	Közvetle n támogat ás	Kielégítő	Szinten tartás	Kielégítő	Szinten tartás
Pakisztán	Túl magas	Csökkent és	Túl magas	Csökkentés	Közvetle n támogat ás	Túl magas	Csökkentés	Kielégítő	Növelés
Pápua Új- Guinea	Túl magas	Csökkent és	Túl magas	Nincs beavatkozá s	Közvetle n támogat ás	Kielégítő	Szinten tartás	Kielégítő	Szinten tartás
Peru	Túl magas	Csökkent és	Túl magas	Csökkentés	Közvetle n támogat ás	Kielégítő	Szinten tartás	Kielégítő	Szinten tartás
Fülöp- szigetek	Túl magas	Csökkent és	Túl magas	Csökkentés	Közvetle n támogat ás	Kielégítő	Szinten tartás	Kielégítő	Szinten tartás
Koreai Köztársá ság	Túl magas	Csökkent és	Túl magas	Csökkentés	Közvetle n támogat ás	Kielégítő	Szinten tartás	Túl alacsony	Növelés
Ruanda	Túl magas	Csökkent és	Túl magas	Csökkentés	Közvetle n támogat ás	Kielégítő	Szinten tartás	Túl alacsony	Szinten tartás
Saint Kitts és Nevis	Túl magas	Csökkent és	Túl magas	Csökkentés	Közvetle n támogat ás	Kielégítő	Szinten tartás	Kielégítő	Szinten tartás
Szent Lucia	Túl magas	Csökkent és	Túl magas	Csökkentés	Közvetle n támogat ás	Kielégítő	Szinten tartás	Kielégítő	Szinten tartás

dc_2007_22

Saint Vincent és a Grenadine-szigetek	Túl magas	Csökkentés	Túl magas	Csökkentés	Közvetlen támogatás	Kielégítő	Szinten tartás	Kielégítő	Szinten tartás
Szamoa	Túl magas	Csökkentés	Túl magas	Csökkentés	Közvetlen támogatás	Túl magas	Szinten tartás	Kielégítő	Szinten tartás
Szenegál	Túl magas	Csökkentés	Túl magas	Csökkentés	Közvetlen támogatás	Kielégítő	Szinten tartás	Kielégítő	Szinten tartás
Seychelle-szigetek	Túl magas	Csökkentés	Túl magas	Csökkentés	Közvetlen támogatás	Kielégítő	Szinten tartás	Túl magas	Szinten tartás
Salamon-szigetek	Túl magas	Nincs beavatkozás	Túl magas	Nincs beavatkozás	Közvetlen támogatás	Kielégítő	Szinten tartás	Kielégítő	Szinten tartás
Dél-Afrika	Túl magas	Csökkentés	Túl magas	Csökkentés	Közvetlen támogatás	Túl magas	Csökkentés	Túl magas	Csökkentés
Sri Lanka	Túl magas	Csökkentés	Túl magas	Csökkentés	Közvetlen támogatás	Kielégítő	Szinten tartás	Kielégítő	Szinten tartás
Szváziföld	Túl magas	Nincs beavatkozás	Túl magas	Csökkentés	Közvetlen támogatás	Kielégítő	Szinten tartás	Kielégítő	Szinten tartás
Thaiföld	Kielégítő	Csökkentés	Túl magas	Csökkentés	Közvetlen támogatás	Túl magas	Csökkentés	Kielégítő	Növelés
Tonga	Túl magas	Csökkentés	Túl magas	Csökkentés	Közvetlen támogatás	Kielégítő	Szinten tartás	Kielégítő	Szinten tartás

dc_2007_22

					támogatás				
Trinidad és Tobago	Túl magas	Csökkentés	Túl magas	Csökkentés	Közvetlen támogatás	Kielégítő	Szinten tartás	Túl magas	Csökkentés
Tunézia	Túl magas	Csökkentés	Túl magas	Csökkentés	Közvetlen támogatás	Kielégítő	Szinten tartás	Kielégítő	Szinten tartás
Törökország	Túl magas	Csökkentés	Túl magas	Csökkentés	Közvetlen támogatás	Kielégítő	Szinten tartás	Túl alacsony	Növelés
Tuvalu	Túl magas	Csökkentés	Túl magas	Csökkentés	Közvetlen támogatás	Kielégítő	Szinten tartás	Kielégítő	Szinten tartás
Uganda	Túl magas	Csökkentés	Túl magas	Csökkentés	Közvetlen támogatás	Kielégítő	Szinten tartás	Kielégítő	Szinten tartás
Egyesült Királyság	Kielégítő	Nincs beavatkozás	Kielégítő	Nincs beavatkozás	Közvetlen támogatás	Túl magas	Csökkentés	Kielégítő	Szinten tartás
Amerikai Egyesült Államok	Kielégítő	Nincs beavatkozás	Kielégítő	Nincs beavatkozás	Közvetlen támogatás	Túl magas	Szinten tartás	Kielégítő	Szinten tartás
Vietnam	Túl magas	Csökkentés	Túl magas	Csökkentés	Közvetlen támogatás	Kielégítő	Szinten tartás	Kielégítő	Szinten tartás
Jemen	Kielégítő	Nincs beavatkozás	Túl magas	Csökkentés	Közvetlen támogatás	Kielégítő	Szinten tartás	Túl magas	Csökkentés

dc_2007_22

Zimbabwe	Túl magas	Csökkentés	Túl magas	Csökkentés	Közvetlen támogatás	Túl magas	Csökkentés	Kielégítő	Szinten tartás
----------	-----------	------------	-----------	------------	---------------------	-----------	------------	-----------	----------------

Forrás: United Nations (1976-2015) World Population Policies

http://esa.un.org/poppolicy/about_database.aspx.

Definíciók: https://population.un.org/poppolicy/img/Definitions_Policy_Variables.pdf

2. Melléklet. A demográfiai átmenet diskurzusának elemeit mutató népesedéspolitikák a világ különböző országaiban az ENSZ adatbázisa szerint, 1986

Országnév	A növekedés megítélése	Növekedési politika	A termékenységi szint megítélése	Termékenységi szinttel kapcsolatos politika	A családtervezés kormányzati támogatása	Bevándorlás megítélése	Bevándorláspolitika	Elvándorlás megítélése	Elvándorlás megítélése
Afganisztán	Túl magas	Nincs beavatkozás	Túl magas	Nincs beavatkozás	Közvetlen támogatás	Kielégítő	Szinten tartás	Túl magas	Csökkenés
Argentína	Kielégítő	Nincs beavatkozás	Kielégítő	Nincs beavatkozás	Nincs támogatás	Kielégítő	Szinten tartás	Túl magas	Csökkenés
Ausztrália	Kielégítő	Szinten tartás	Kielégítő	Nincs beavatkozás	Közvetett támogatás	Kielégítő	Szinten tartás	Kielégítő	Szinten tartás
Ausztria	Kielégítő	Nincs beavatkozás	Kielégítő	Nincs beavatkozás	Közvetlen támogatás	Kielégítő	Csökkentés	Kielégítő	Szinten tartás
Bahamák	Kielégítő	Nincs beavatkozás	Kielégítő	Nincs beavatkozás	Közvetett támogatás	Túl magas	Szinten tartás	Túl alacsony	Szinten tartás
Belgium	Kielégítő	Szinten tartás	Kielégítő	Szinten tartás	Közvetett támogatás	Kielégítő	Szinten tartás	Kielégítő	Szinten tartás
Brazília	Kielégítő	Nincs beavatkozás	Kielégítő	Nincs beavatkozás	Közvetlen támogatás	Kielégítő	Szinten tartás	Kielégítő	Szinten tartás
Brunei Szultanátus	Kielégítő	Nincs beavatkozás	Kielégítő	Nincs beavatkozás	Nincs támogatás	Kielégítő	Szinten tartás	Kielégítő	Szinten tartás
Burkina Faso	Kielégítő	Nincs beavatkozás	Kielégítő	Nincs beavatkozás	Közvetett támogatás	Kielégítő	Szinten tartás	Kielégítő	Szinten tartás

dc_2007_22

Kamerun	Túl magas	Nincs beavatkozás	Túl magas	Nincs beavatkozás	Közvetlen támogatás	Kielégítő	Szinten tartás	Kielégítő	Szinten tartás
Kanada	Kielégítő	Szinten tartás	Kielégítő	Nincs beavatkozás	Közvetlen támogatás	Kielégítő	Szinten tartás	Kielégítő	Szinten tartás
Csád	Kielégítő	Nincs beavatkozás	Kielégítő	Nincs beavatkozás	Nincs támogatás	Kielégítő	Szinten tartás	Kielégítő	Szinten tartás
Közép-Afrikai Köztársaság	Túl magas	Nincs beavatkozás	Túl magas	Nincs beavatkozás	Közvetlen támogatás	Kielégítő	Szinten tartás	Kielégítő	Szinten tartás
Kolumbia	Kielégítő	Nincs beavatkozás	Kielégítő	Nincs beavatkozás	Közvetlen támogatás	Kielégítő	Szinten tartás	Túl magas	Csökkenés
Costa Rica	Kielégítő	Nincs beavatkozás	Kielégítő	Nincs beavatkozás	Közvetlen támogatás	Túl magas	Csökkentés	Túl alacsony	Szinten tartás
Kongói Demokratikus Köztársaság	Kielégítő	Nincs beavatkozás	Kielégítő	Nincs beavatkozás	Közvetett támogatás	Kielégítő	Szinten tartás	Kielégítő	Szinten tartás
Dánia	Kielégítő	Nincs beavatkozás	Kielégítő	Nincs beavatkozás	Közvetlen támogatás	Kielégítő	Szinten tartás	Kielégítő	Szinten tartás
Ecuador	Kielégítő	Nincs beavatkozás	Kielégítő	Nincs beavatkozás	Közvetlen támogatás	Túl magas	Szinten tartás	Kielégítő	Szinten tartás
Etiópia	Túl magas	Nincs beavatkozás	Túl magas	Nincs beavatkozás	Közvetlen támogatás	Kielégítő	Szinten tartás	Kielégítő	Szinten tartás

dc_2007_22

Finnország	Kielégítő	Nincs beavatkozás	Kielégítő	Nincs beavatkozás	Közvetlen támogatás	Kielégítő	Szinten tartás	Kielégítő	Szinten tartás
Guyana	Kielégítő	Nincs beavatkozás	Kielégítő	Nincs beavatkozás	Közvetlen támogatás	Túl alacsony	Növelés	Túl magas	Csökkenés
Izland	Kielégítő	Nincs beavatkozás	Kielégítő	Nincs beavatkozás	Közvetlen támogatás	Kielégítő	Szinten tartás	Kielégítő	Szinten tartás
Olaszország	Kielégítő	Nincs beavatkozás	Kielégítő	Nincs beavatkozás	Közvetlen támogatás	Túl magas	Csökkentés	Kielégítő	Csökkenés
Japán	Kielégítő	Nincs beavatkozás	Kielégítő	Nincs beavatkozás	Közvetlen támogatás	Kielégítő	Szinten tartás	Túl alacsony	Növelés
Jordánia	Kielégítő	Nincs beavatkozás	Kielégítő	Nincs beavatkozás	Közvetett támogatás	Kielégítő	Szinten tartás	Túl magas	Csökkenés
Libanon	Kielégítő	Nincs beavatkozás	Kielégítő	Nincs beavatkozás	Közvetett támogatás	Kielégítő	Szinten tartás	Kielégítő	Szinten tartás
Malawi	Túl magas	Nincs beavatkozás	Túl magas	Nincs beavatkozás	Közvetlen támogatás	Kielégítő	Szinten tartás	Kielégítő	Szinten tartás
Malajzia	Kielégítő	Szinten tartás	Kielégítő	Szinten tartás	Közvetlen támogatás	Kielégítő	Szinten tartás	Kielégítő	Szinten tartás
Maldív-szigetek	Kielégítő	Nincs beavatkozás	Kielégítő	Nincs beavatkozás	Közvetlen támogatás	Kielégítő	Szinten tartás	Kielégítő	Szinten tartás
Mali	Kielégítő	Szinten tartás	Kielégítő	Szinten tartás	Közvetlen támogatás	Kielégítő	Szinten tartás	Kielégítő	Szinten tartás

dc_2007_22

Mianmar	Kielégítő	Nincs beavatkozás	Kielégítő	Nincs beavatkozás	Közvetett támogatás	Kielégítő	Szinten tartás	Kielégítő	Szinten tartás
Új-Zéland	Kielégítő	Nincs beavatkozás	Kielégítő	Nincs beavatkozás	Közvetett támogatás	Kielégítő	Szinten tartás	Túl magas	Szinten tartás
Norvégia	Kielégítő	Nincs beavatkozás	Kielégítő	Nincs beavatkozás	Közvetlen támogatás	Kielégítő	Szinten tartás	Kielégítő	Szinten tartás
Portugália	Kielégítő	Nincs beavatkozás	Kielégítő	Nincs beavatkozás	Közvetlen támogatás	Kielégítő	Szinten tartás	Kielégítő	Szinten tartás
San Marino	Kielégítő	Szinten tartás	Kielégítő	Nincs beavatkozás	Nincs támogatás	Túl magas	Csökkentés	Kielégítő	Szinten tartás
São Tomé és Príncipe	Kielégítő	Szinten tartás	Kielégítő	Szinten tartás	Közvetlen támogatás	Kielégítő	Szinten tartás	Kielégítő	Szinten tartás
Sierra Leone	Túl magas	Nincs beavatkozás	Túl magas	Nincs beavatkozás	Közvetett támogatás	Kielégítő	Szinten tartás	Kielégítő	Szinten tartás
Szomália	Kielégítő	Nincs beavatkozás	Kielégítő	Nincs beavatkozás	Közvetett támogatás	Túl magas	Csökkentés	Túl magas	Csökkentés
Spanyolország	Kielégítő	Nincs beavatkozás	Kielégítő	Nincs beavatkozás	Közvetlen támogatás	Kielégítő	Csökkentés	Túl magas	Csökkentés
Szudán (beleértve Dél-Szudánt is)	Kielégítő	Nincs beavatkozás	Kielégítő	Nincs beavatkozás	Közvetlen támogatás	Túl magas	Csökkentés	Kielégítő	Szinten tartás
Suriname	Kielégítő	Nincs beavatkozás	Kielégítő	Nincs beavatkozás	Közvetlen támogatás	Kielégítő	Szinten tartás	Túl magas	Csökkentés

Svédország	Kielégítő	Nincs beavatkozás	Túl alacsony	Nincs beavatkozás	Közvetlen támogatás	Kielégítő	Csökkentés	Kielégítő	Szinten tartás
Szíriai Arab Köztársaság	Kielégítő	Nincs beavatkozás	Kielégítő	Nincs beavatkozás	Közvetlen támogatás	Kielégítő	Szinten tartás	Túl magas	Csökkentés
Togo	Kielégítő	Szinten tartás	Kielégítő	Szinten tartás	Közvetlen támogatás	Kielégítő	Szinten tartás	Kielégítő	Szinten tartás
Venezuela (Bolívári Köztársaság)	Kielégítő	Nincs beavatkozás	Kielégítő	Nincs beavatkozás	Közvetlen támogatás	Túl magas	Csökkentés	Kielégítő	Szinten tartás
Zambia	Túl magas	Nincs beavatkozás	Túl magas	Nincs beavatkozás	Közvetlen támogatás	Kielégítő	Szinten tartás	Kielégítő	Szinten tartás

Forrás: United Nations (1976-2015) World Population Policies

http://esa.un.org/poppolicy/about_database.aspx.

Definíciók: https://population.un.org/poppolicy/img/Definitions_Policy_Variables.pdf

3. Melléklet: A szocialista modernizáció diskurzusának elemeit mutató népesedéspolitikák a világ különböző országaiban az ENSZ adatbázisa szerint, 1986

Országnev	A növekedés megítélése	Növekedési politika	A termékenységi szint megítélése	Termékenységi szinttel kapcsolatos politika	A családtervezési kormányzati támogatása	Bevándorlás megítélése	Bevándorláspolitikai politika	Elvándorlás megítélése	Elvándorláspolitikai politika
Albánia	Kielégítő	Szinten tartás	Kielégítő	Szinten tartás	Közvetlen támogatás	Kielégítő	Szinten tartás	Kielégítő	Szinten tartás
Fehéroroszország	Kielégítő	Szinten tartás	Kielégítő	Szinten tartás	Közvetlen támogatás	Kielégítő	Szinten tartás	Kielégítő	Szinten tartás

dc_2007_22

Bulgária	Túl alacsony	Növelés	Túl alacsony	Növelés	Közvetlen támogatás	Kielégítő	Szinten tartás	Kielégítő	Szinten tartás
Kambodzsa	Túl alacsony	Növelés	Túl alacsony	Növelés	Korlátozott	Kielégítő	Szinten tartás	Túl magas	Csökkentés
Csehszlovákia	Kielégítő		Kielégítő			Kielégítő	Szinten tartás	Kielégítő	Szinten tartás
Koreai Népi Demokratikus Köztársaság	Túl alacsony	Növelés	Kielégítő	Szinten tartás	Közvetlen támogatás	Kielégítő	Szinten tartás	Kielégítő	Szinten tartás
Német Demokratikus Köztársaság	Túl alacsony	Növelés	Túl alacsony	Növelés		Kielégítő	Szinten tartás	Kielégítő	Szinten tartás
Magyarország	Túl alacsony	Növelés	Túl alacsony	Növelés	Közvetlen támogatás	Kielégítő	Szinten tartás	Kielégítő	Szinten tartás
Laoszi Népi Demokratikus Köztársaság	Túl alacsony	Növelés	Kielégítő	Szinten tartás	Korlátozott	Kielégítő	Szinten tartás	Kielégítő	Szinten tartás
Mongólia	Túl alacsony	Növelés	Túl alacsony	Növelés	Közvetlen támogatás	Kielégítő	Szinten tartás	Kielégítő	Szinten tartás
Lengyelország	Kielégítő	Nincs beavatkozás	Kielégítő	Szinten tartás	Közvetlen támogatás	Kielégítő	Szinten tartás	Kielégítő	Szinten tartás
Románia	Kielégítő	Növelés	Túl alacsony	Növelés	Korlátozott	Kielégítő	Szinten tartás	Kielégítő	Szinten tartás
Ukrajna	Kielégítő	Szinten tartás	Kielégítő	Szinten tartás	Közvetlen támogatás	Kielégítő	Szinten tartás	Kielégítő	Szinten tartás
Szovjetunió	Kielégítő	Szinten tartás	Kielégítő	Szinten tartás	Közvetlen	Kielégítő	Szinten tartás	Kielégítő	Szinten tartás

dc_2007_22

					támogatás				
Jugoszlávia	Regionális változó	Regionális változó	Regionális változó	Regionális változó	Közvetlen támogatás	Nem jelentős		Túl magas	

Forrás: United Nations (1976-2015) World Population Policies

http://esa.un.org/poppolicy/about_database.aspx.

Definíciók: https://population.un.org/poppolicy/img/Definitions_Policy_Variables.pdf

4. Melléklet. A konzervatív diskurzus elemeit mutató népesedéspolitikák a világ különböző országaiban az ENSZ adatbázisa szerint, 1986

Országnev	A növekedés megítélése	Növekedési politika	A termékenységi szint megítélése	Termékenységi szinttel kapcsolatos politika	A családtervezés kormányzati támogatása	Bevándorlás megítélése	Bevándorláspolitika	Elvándorlás megítélése	Elvándorláspolitika
Chile	Túl alacsony	Nincs beavatkozás	Túl alacsony	Nincs beavatkozás	Közvetlen támogatás	Kielégítő	Szinten tartás	Kielégítő	Szinten tartás
Kongói Demokratikus Köztársaság	Túl alacsony	Nincs beavatkozás	Túl alacsony	Nincs beavatkozás	Közvetlen támogatás	Kielégítő	Szinten tartás	Kielégítő	Szinten tartás
Ciprus	Túl alacsony	Növelés	Túl alacsony	Növelés	Közvetlen támogatás	Kielégítő	Szinten tartás	Kielégítő	Szinten tartás
Német Szövetségi Köztársaság	Túl alacsony	Növelés	Túl alacsony	Növelés		Túl magas	Csökkentés	Kielégítő	Szinten tartás
Franciaország	Túl alacsony	Növelés	Túl alacsony	Növelés	Közvetett támogatás	Túl magas	Csökkentés	Kielégítő	Szinten tartás
Görögország	Túl alacsony	Növelés	Túl alacsony	Növelés	Nincs támogatás	Túl magas	Csökkentés	Kielégítő	Csökkentés
Vatikán	Kielégítő	Nincs beavatkozás	Kielégítő	Nincs beavatkozás	Korlátozott	Kielégítő	Szinten tartás	Kielégítő	Szinten tartás
Irán (Iszlám Köztársaság)	Kielégítő	Nincs beavatkozás	Kielégítő	Nincs beavatkozás	Közvetett támogatás	Túl magas	Csökkentés	Túl magas	Csökkentés

dc_2007_22

Irak	Túl alacson y	Növelés	Túl alacsony	Növelés	Korlátoz ott	Kielégítő	Szinten tartás	Kielégítő	Szinten tartás
Írország	Kielégít ő	Szinten tartás	Kielégítő	Szinten tartás	Korlátoz ott	Kielégítő	Szinten tartás	Túl magas	Csökkentés
Izrael	Túl alacson y	Növelés	Túl alacsony	Növelés	Közvetle n támogat ás	Túl alacsony	Növelés	Túl magas	Csökkentés
Mauritáni a	Kielégít ő	Növelés	Kielégítő	Nincs beavatkozá s	Nincs támogat ás	Kielégítő	Szinten tartás	Túl magas	Szinten tartás
Nicaragua	Kielégít ő	Nincs beavtko zás	Kielégítő	Nincs beavatkozá s	Közvetet t támogat ás	Kielégítő	Szinten tartás	Túl magas	Csökkentés
Paraguay	Kielégít ő	Nincs beavtko zás	Kielégítő	Nincs beavatkozá s	Közvetet t támogat ás	Túl alacsony	Növelés	Kielégítő	Csökkentés
Svájc	Kielégít ő	Nincs beavtko zás	Kielégítő	Nincs beavatkozá s	Közvetet t támogat ás	Kielégítő	Csökkentés	Kielégítő	Szinten tartás

Forrás: United Nations (1976-2015) World Population Policies

http://esa.un.org/poppolicy/about_database.aspx.

Definíciók: https://population.un.org/poppolicy/img/Definitions_Policy_Variables.pdf

5. Melléklet. A revitalizáció és a közvetlen védelem diskurzusának elemeit mutató népesedéspolitikák a világ különböző országaiban az ENSZ adatbázisa szerint, 1986

Országnév	A növekedés megítélése	Növekedési politika	A termékenységi szint megítélése	Terméknységi szinttel kapcsolatos politika	A családtervezési kormányzati támogatása	Bevándorlás megítélése	Bevándorláspolitika	Elvándorlás megítélése	Elvándorláspolitika
Kuvait	Túl alacsony	Növelés	Túl alacsony	Növelés	Nincs támogatás	Túl magas	Csökkentés	Kielégítő	Szinten tartás
Omán	Túl alacsony	Növelés	Kielégítő	Szinten tartás	Nincs támogatás	Kielégítő	Szinten tartás	Kielégítő	Szinten tartás
Katar	Túl alacsony	Növelés	Kielégítő	Szinten tartás	Nincs támogatás	Kielégítő	Szinten tartás	Kielégítő	Szinten tartás
Szaúd-Arábia	Túl alacsony	Növelés	Kielégítő	Szinten tartás	Korlátozott	Kielégítő	Szinten tartás	Kielégítő	Szinten tartás
Szingapúr	Kielégítő	Növelés	Kielégítő	Növelés	Nincs támogatás	Kielégítő	Szinten tartás	Kielégítő	Szinten tartás
Egyesült Arab Emírségek	Kielégítő	Növelés	Kielégítő	Növelés	Nincs támogatás	Túl magas	Csökkentés	Kielégítő	Szinten tartás

Forrás: United Nations (1976-2015) World Population Policies

http://esa.un.org/poppolicy/about_database.aspx.

Definíciók: https://population.un.org/poppolicy/img/Definitions_Policy_Variables.pdf

6. Melléklet: A fejlődési diskurzus elemeit mutató népesedéspolitikák a világ különböző országaiban az ENSZ adatbázisa szerint, 1986

Országnév	A növekedés megítélése	Növekedési politika	A termékenységi szint megítélése	Termékenységi szinttel kapcsolatos politika	A családtervezés kormányzati támogatása	Bevándorlás megítélése	Bevándorláspolitikai	Elvándorlás megítélése	Elvándorláspolitikai
Kuba	Kielégítő	Nincs beavatkozás	Kielégítő	Nincs beavatkozás	Közvetlen támogatás	Kielégítő	Szinten tartás	Kielégítő	Csökkentés
Guinea	Kielégítő	Nincs beavatkozás	Túl magas	Nincs beavatkozás	Közvetlen támogatás	Kielégítő	Szinten tartás	Túl magas	Csökkentés
Líbia	Kielégítő	Nincs beavatkozás	Kielégítő	Nincs beavatkozás	Nincs támogatás	Túl magas	Csökkentés	Kielégítő	Szinten tartás
Madagaszkár	Túl magas	Nincs beavatkozás	Túl magas	Nincs beavatkozás	Közvetlen támogatás	Kielégítő	Szinten tartás	Kielégítő	Szinten tartás
Mozambik	Kielégítő	Nincs beavatkozás	Kielégítő	Nincs beavatkozás	Közvetlen támogatás	Kielégítő	Szinten tartás	Kielégítő	Csökkentés
Tanzánia	Túl magas	Nincs beavatkozás	Túl magas	Nincs beavatkozás	Közvetlen támogatás	Kielégítő	Szinten tartás	Kielégítő	Szinten tartás

Forrás: United Nations (1976-2015) World Population Policies

http://esa.un.org/poppolicy/about_database.aspx.

Definíciók: https://population.un.org/poppolicy/img/Definitions_Policy_Variables.pdf

7. Melléklet: A mintában szereplő országok népessége (fő)

	1990	1995	2000	2005	2010
Albánia	3 286 070	3 112 923	3 129 246	3 086 810	2 948 029
Algéria	25 758 872	28 757 788	31 042 238	33 149 720	35 977 451
Amerikai Egyesült Államok	252 120 309	265 163 741	281 710 914	294 993 509	309 011 469
Argentína	32 618 648	34 828 168	36 870 796	38 892 924	40 895 751
Ausztrália	16 960 600	17 993 083	18 991 434	20 178 543	22 154 687
Ausztria	7 723 954	7 990 113	8 069 276	8 253 656	8 409 945
Belgium	10 006 545	10 186 304	10 282 046	10 546 885	10 938 735
Bolívia	6 864 839	7 622 334	8 418 270	9 232 301	10 048 597
Brazília	149 003 225	162 019 889	174 790 339	186 127 108	195 713 637
Bulgária	8 841 466	8 379 305	7 997 951	7 686 964	7 425 011
Chile	13 274 617	14 380 864	15 342 350	16 182 713	17 062 531
Costa Rica	3 119 436	3 545 524	3 962 369	4 285 504	4 577 371
Cseh Köztársaság	10 340 877	10 358 190	10 289 374	10 258 165	10 536 514
Dánia	5 141 117	5 232 709	5 341 192	5 421 701	5 554 849
Dél-afrikai Köztársaság	36 800 507	41 435 761	44 967 713	47 880 595	51 216 967
Dominikai Köztársaság	7 133 491	7 819 239	8 471 317	9 097 262	9 695 117
Ecuador	10 230 931	11 455 205	12 681 123	13 825 839	15 011 114
Egyesült Királyság	57 134 377	57 932 450	58 923 305	60 287 953	63 459 801

dc_2007_22

Egyiptomi Arab Köztársaság	56 134 478	62 334 025	68 831 561	75 523 576	82 761 244
Észak-Macedónia	1 996 218	1 983 259	2 034 823	2 060 280	2 070 737
Észtország	1 565 246	1 433 026	1 399 111	1 355 650	1 332 103
Fehéroroszország	10 151 135	10 077 606	9 871 635	9 562 083	9 420 576
Finnország	4 996 220	5 119 012	5 187 953	5 258 933	5 365 784
Franciaország	56 666 861	57 801 887	59 015 092	61 120 128	62 879 535
Fülöp-szigetek	61 895 169	69 784 087	77 991 757	86 326 251	93 966 784
Görögország	10 225 990	10 745 502	11 082 103	11 224 800	10 887 640
Grúzia	5 410 400	4 976 252	4 362 184	4 210 158	4 099 096
Haiti	7 037 915	7 744 509	8 463 802	9 195 289	9 949 318
Hollandia	14 965 442	15 467 852	15 926 188	16 367 153	16 682 927
Horvátország	4 776 370	4 616 763	4 428 075	4 378 066	4 328 163
Iráni Iszlám Köztársaság	56 366 212	61 442 658	65 623 397	69 762 345	73 762 519
Írország	3 510 881	3 592 180	3 783 095	4 141 218	4 554 330
Jamaica	2 419 901	2 533 705	2 654 698	2 740 000	2 810 464
Japán	124 505 243	126 365 486	127 524 168	128 326 115	128 542 349
Kanada	27 541 323	29 164 153	30 588 379	32 164 313	34 147 566
Kazahsztán	16 383 881	15 839 357	14 922 724	15 402 803	16 252 273
Kína	1 176 883 681	1 240 920 539	1 290 550 767	1 330 776 380	1 368 810 604
Kirgizisztán	4 372 885	4 566 096	4 920 712	5 075 340	5 422 298
Kolumbia	33 102 569	36 421 438	39 629 965	42 647 731	45 222 699

dc_2007_22

Koreai Köztársaság	42 918 416	45 292 521	47 379 237	48 701 069	49 545 638
Koreai Népi Demokratikus Köztársaság	20 293 057	21 862 300	22 929 078	23 904 167	24 548 840
Lengyelország	37 960 193	38 458 642	38 556 699	38 368 957	38 329 784
Lettország	2 664 447	2 508 476	2 384 150	2 251 996	2 118 855
Litvánia	3 696 035	3 626 609	3 501 842	3 344 259	3 123 825
Magyarország	10 377 135	10 349 308	10 220 509	10 085 942	9 927 380
Marokkó	24 807 461	26 994 255	28 793 672	30 455 563	32 343 384
Mexikó	83 943 135	91 663 290	98 899 845	106 005 199	114 092 961
Moldovai Köztársaság	4 365 562	4 340 602	4 202 659	4 159 296	4 086 090
Mongólia	2 184 139	2 298 017	2 397 417	2 526 429	2 719 902
Németország	79 053 984	81 138 653	81 400 883	81 602 739	80 827 001
Nicaragua	4 173 435	4 652 185	5 069 310	5 438 692	5 824 058
Norvégia	4 247 286	4 366 996	4 499 375	4 632 359	4 885 878
Olaszország	57 048 237	57 174 412	56 692 178	58 281 209	59 325 232
Oroszország	147 531 562	148 227 471	146 404 890	143 672 125	143 479 273
Örményország	3 538 164	3 217 349	3 069 597	2 981 262	2 877 314
Panamai Köztársaság	2 470 946	2 739 667	3 030 333	3 330 222	3 642 691
Paraguayi Köztársaság	4 223 413	4 776 838	5 323 202	5 824 095	6 248 017
Peru	22 071 433	24 299 168	26 459 944	27 866 140	29 027 680
Portugália	9 895 358	10 091 322	10 297 117	10 508 494	10 596 055

dc_2007_22

Románia	23 489 156	22 964 747	22 137 423	21 417 287	20 471 860
Salvador	5 270 074	5 628 602	5 887 930	6 052 124	6 183 877
Sierra Leone	4 319 763	4 303 953	4 584 570	5 645 629	6 415 636
Spanyolország	39 202 524	39 787 413	40 824 745	44 019 118	46 931 011
Sri Lanka	17 325 769	18 242 917	18 777 606	19 544 988	20 261 738
Svédország	8 567 375	8 836 421	8 881 642	9 038 627	9 390 157
Szlovák Köztársaság	5 288 455	5 375 470	5 399 207	5 398 962	5 404 293
Szlovénia	2 006 404	1 991 126	1 987 710	1 994 979	2 043 336
Tádzsikisztán	5 283 811	5 764 806	6 216 329	6 789 318	7 527 397
Thaiföld	56 558 196	59 467 272	62 952 639	65 416 189	67 195 032
Törökország	53 921 758	58 486 453	63 240 196	67 903 461	72 326 992
Tunézia	8 242 509	9 125 400	9 708 347	10 106 778	10 635 245
Türkmenisztán	3 683 978	4 207 841	4 516 128	4 754 652	5 087 211
Új-Zéland	3 398 175	3 674 940	3 858 992	4 135 353	4 370 060
Ukrajna	51 463 101	50 903 783	48 838 058	46 890 775	45 792 086
Uruguay	3 109 598	3 224 275	3 319 734	3 321 799	3 359 273
Venezuela	19 632 665	21 931 087	24 192 449	26 432 445	28 439 942
Zimbabwe	10 432 409	11 410 721	11 881 482	12 076 697	12 697 728

Forrás: az ENSZ Gazdasági és Szociális Ügyek Főosztálya (UN DESA) népesedési adatbázis (<https://www.un.org/en/development/desa/population/publications/database/index.asp>).

8. Mellékelt A mintában szereplő országokból elvándorolt népességállomány (fő)

dc_2007_22

	1990	1995	2000	2005	2010
Albánia	180 284	501 142	824 413	966 234	1 120 305
Algéria	921 727	979 704	1 038 048	1 599 882	1 656 453
Amerikai Egyesült Államok	1 739 233	1 839 745	1 991 803	2 291 218	2 669 958
Argentína	430 169	481 996	555 587	808 409	938 087
Ausztrália	303 696	344 311	385 120	430 599	487 844
Ausztria	506 088	490 849	478 831	494 587	520 152
Belgium	365 360	376 028	400 064	439 693	487 203
Bolívia	224 693	283 540	344 713	543 783	780 095
Brazília	500 392	751 469	970 453	1 220 052	1 518 343
Bulgária	613 093	649 577	688 832	906 520	1 106 684
Chile	493 026	499 207	512 014	542 211	570 644
Costa Rica	69 711	85 421	105 682	118 673	133 027
Cseh Köztársaság	277 260	333 356	400 971	607 009	782 250
Dánia	201 761	207 983	218 071	225 671	234 437
Dél-afrikai Köztársaság	308 303	386 225	501 905	602 433	745 100
Dominikai Köztársaság	466 216	675 282	897 785	1 023 442	1 185 546
Ecuador	214 008	326 230	446 391	987 059	1 152 628
Egyesült Királyság	3 794 333	3 713 904	3 866 248	4 148 316	4 450 254
Egyiptomi Arab Köztársaság	1 322 178	1 492 244	1 708 513	1 901 661	2 611 870
Észak-Macedónia	432 296	492 304	532 531	459 289	527 075
Észtország	113 905	129 640	141 883	150 427	160 489
Fehéroroszország	1 767 606	1 736 499	1 685 652	1 581 211	1 465 141
Finnország	250 765	288 821	316 039	302 908	290 411

dc_2007_22

Franciaország	1 215 895	1 353 418	1 555 610	1 725 773	1 957 969
Fülöp-szigetek	2 033 684	2 508 005	3 092 284	3 712 857	4 719 359
Görögország	1 022 459	1 004 521	983 006	868 029	792 872
Grúzia	919 454	953 289	967 024	888 613	813 454
Haiti	528 873	665 028	805 430	972 717	1 123 759
Hollandia	723 638	734 149	755 052	799 588	866 675
Horvátország	425 807	735 556	907 454	840 203	822 331
Iráni Iszlám Köztársaság	631 339	746 894	831 372	889 941	989 560
Írország	917 286	863 749	820 902	771 302	730 771
Jamaica	589 010	719 398	858 815	906 462	989 512
Japán	608 921	657 199	712 768	722 116	760 479
Kanada	998 163	1 069 031	1 148 499	1 190 001	1 272 338
Kazahsztán	2 971 639	3 295 163	3 554 491	3 718 750	3 803 375
Kína	4 231 648	5 030 369	5 885 006	7 327 438	8 733 242
Kirgizisztán	522 578	550 026	566 319	652 862	726 917
Kolumbia	1 009 935	1 217 608	1 436 444	1 887 924	2 526 525
Koreai Köztársaság	1 624 729	1 785 743	1 952 161	2 039 728	2 309 955
Koreai Népi Demokratikus Köztársaság	39 784	54 029	72 414	86 930	96 575
Lengyelország	1 510 415	1 776 628	2 048 371	2 887 741	3 731 041
Lettország	215 134	229 015	238 691	271 170	279 368
Litvánia	341 050	342 455	348 620	412 612	519 665
Magyarország	387 514	404 699	421 411	468 156	513 838
Marokkó	1 748 251	1 884 066	2 077 160	2 473 209	2 863 810

dc_2007_22

Mexikó	4 395 365	6 949 297	9 562 929	10 818 079	12 414 825
Moldovai Köztársaság	625 683	620 036	602 782	715 599	827 763
Mongólia	24 466	27 694	30 649	42 378	57 766
Németország	2 929 448	3 045 354	3 235 354	3 446 260	3 727 333
Nicaragua	442 126	438 387	502 243	436 780	610 902
Norvégia	138 536	151 368	164 243	175 298	181 698
Olaszország	3 351 006	3 207 777	3 067 571	2 699 529	2 563 339
Oroszország	12 662 893	11 621 262	10 721 414	10 358 533	10 130 259
Örményország	899 649	901 872	876 470	898 086	917 350
Panamai Köztársaság	134 743	133 405	137 430	132 266	140 609
Paraguayi Köztársaság	297 979	336 064	374 876	545 839	766 008
Peru	314 854	509 283	699 598	973 644	1 302 167
Portugália	1 873 457	1 922 320	1 995 386	1 744 741	1 950 392
Románia	813 066	977 495	1 139 475	2 108 741	3 370 044
Salvador	1 242 075	933 330	949 270	1 119 319	1 337 458
Sierra Leone	61 854	457 828	509 099	147 931	126 868
Spanyolország	1 439 019	1 362 439	1 290 279	1 113 967	1 086 552
Sri Lanka	885 951	925 755	981 294	1 137 286	1 410 887
Svédország	206 848	226 803	258 000	270 865	304 911
Szlovák Köztársaság	133 006	191 650	251 584	272 294	261 356
Szlovénia	91 496	108 668	118 724	119 620	123 291
Tádzsikisztán	537 701	555 428	541 185	586 243	584 770
Thaiföld	311 308	417 273	537 198	637 455	773 556

dc_2007_22

Törökország	2 640 033	2 771 722	2 891 893	2 749 962	2 723 385
Tunézia	465 576	476 954	486 980	579 219	616 386
Türkmenisztán	259 987	243 524	223 704	229 249	236 614
Új-Zéland	388 173	417 098	490 020	556 056	662 996
Ukrajna	5 545 760	5 606 432	5 596 883	5 567 629	5 433 315
Uruguay	237 486	233 993	235 641	299 038	338 334
Venezuela	185 946	242 811	319 240	438 692	558 491
Zimbabwe	204 365	288 001	351 996	499 882	715 395
<p>Forrás: az ENSZ Gazdasági és Szociális Ügyek Főosztálya (UN DESA) népesedési adatbázis (https://www.un.org/en/development/desa/population/publications/database/index.asp).</p>					

9. Melléklet. A mintában szereplő országok népességének arányában kifejezett elvándorlási ráta (%)

	1990	1995	2000	2005	2010
Albánia	5,49	16,10	26,35	31,30	38,00
Algéria	3,58	3,41	3,34	4,83	4,60
Amerikai Egyesült Államok	0,69	0,69	0,71	0,78	0,86
Argentína	1,32	1,38	1,51	2,08	2,29
Ausztrália	1,79	1,91	2,03	2,13	2,20
Ausztria	6,55	6,14	5,93	5,99	6,18
Belgium	3,65	3,69	3,89	4,17	4,45
Bolívia	3,27	3,72	4,09	5,89	7,76
Brazília	0,34	0,46	0,56	0,66	0,78
Bulgária	6,93	7,75	8,61	11,79	14,90
Chile	3,71	3,47	3,34	3,35	3,34
Costa Rica	2,23	2,41	2,67	2,77	2,91
Cseh Köztársaság	2,68	3,22	3,90	5,92	7,42
Dánia	3,92	3,97	4,08	4,16	4,22
Dél-afrikai Köztársaság	0,84	0,93	1,12	1,26	1,45
Dominikai Köztársaság	6,54	8,64	10,60	11,25	12,23
Ecuador	2,09	2,85	3,52	7,14	7,68
Egyesült Királyság	6,64	6,41	6,56	6,88	7,01
Egyiptomi Arab Köztársaság	2,36	2,39	2,48	2,52	3,16
Észak-Macedónia	21,66	24,82	26,17	22,29	25,45

dc_2007_22

Észtország	7,28	9,05	10,14	11,10	12,05
Fehéroroszország	17,41	17,23	17,08	16,54	15,55
Finnország	5,02	5,64	6,09	5,76	5,41
Franciaország	2,15	2,34	2,64	2,82	3,11
Fülöp-szigetek	3,29	3,59	3,96	4,30	5,02
Görögország	10,00	9,35	8,87	7,73	7,28
Grúzia	16,99	19,16	22,17	21,11	19,84
Haiti	7,51	8,59	9,52	10,58	11,29
Hollandia	4,84	4,75	4,74	4,89	5,19
Horvátország	8,91	15,93	20,49	19,19	19,00
Iráni Iszlám Köztársaság	1,12	1,22	1,27	1,28	1,34
Írország	26,13	24,05	21,70	18,63	16,05
Jamaica	24,34	28,39	32,35	33,08	35,21
Japán	0,49	0,52	0,56	0,56	0,59
Kanada	3,62	3,67	3,75	3,70	3,73
Kazahsztán	18,14	20,80	23,82	24,14	23,40
Kína	0,36	0,41	0,46	0,55	0,64
Kirgizisztán	11,95	12,05	11,51	12,86	13,41
Kolumbia	3,05	3,34	3,62	4,43	5,59
Koreai Köztársaság	3,79	3,94	4,12	4,19	4,66
Koreai Népi Demokratikus Köztársaság	0,20	0,25	0,32	0,36	0,39
Lengyelország	3,98	4,62	5,31	7,53	9,73
Lettország	8,07	9,13	10,01	12,04	13,18
Litvánia	9,23	9,44	9,96	12,34	16,64

dc_2007_22

Magyarország	3,73	3,91	4,12	4,64	5,18
Marokkó	7,05	6,98	7,21	8,12	8,85
Mexikó	5,24	7,58	9,67	10,21	10,88
Moldovai Köztársaság	14,33	14,28	14,34	17,20	20,26
Mongólia	1,12	1,21	1,28	1,68	2,12
Németország	3,71	3,75	3,97	4,22	4,61
Nicaragua	10,59	9,42	9,91	8,03	10,49
Norvégia	3,26	3,47	3,65	3,78	3,72
Olaszország	5,87	5,61	5,41	4,63	4,32
Oroszország	8,58	7,84	7,32	7,21	7,06
Örményország	25,43	28,03	28,55	30,12	31,88
Panamai Köztársaság	5,45	4,87	4,54	3,97	3,86
Paraguayi Köztársaság	7,06	7,04	7,04	9,37	12,26
Peru	1,43	2,10	2,64	3,49	4,49
Portugália	18,93	19,05	19,38	16,60	18,41
Románia	3,46	4,26	5,15	9,85	16,46
Salvador	23,57	16,58	16,12	18,49	21,63
Sierra Leone	1,43	10,64	11,10	2,62	1,98
Spanyolország	3,67	3,42	3,16	2,53	2,32
Sri Lanka	5,11	5,07	5,23	5,82	6,96
Svédország	2,41	2,57	2,90	3,00	3,25
Szlovák Köztársaság	2,52	3,57	4,66	5,04	4,84
Szlovénia	4,56	5,46	5,97	6,00	6,03
Tádzsikisztán	10,18	9,63	8,71	8,63	7,77

dc_2007_22

Thaiföld	0,55	0,70	0,85	0,97	1,15
Törökország	4,90	4,74	4,57	4,05	3,77
Tunézia	5,65	5,23	5,02	5,73	5,80
Türkmenisztán	7,06	5,79	4,95	4,82	4,65
Új-Zéland	11,42	11,35	12,70	13,45	15,17
Ukrajna	10,78	11,01	11,46	11,87	11,87
Uruguay	7,64	7,26	7,10	9,00	10,07
Venezuela	0,95	1,11	1,32	1,66	1,96
Zimbabwe	1,96	2,52	2,96	4,14	5,63

Forrás: United Nations (2019) WPP, United Nations (2019) Trends, saját számítás

dc_2007_22

10. Melléklet. A mintában szereplő országok egy főre jutó GDP-jének (2015-ös konstans USA dollár) világátlaghoz viszonyított aránya (%)

	1990	1995	2000	2005	2010
Albánia	23,82	21,73	24,71	30,29	38,01
Algéria	46,36	40,46	39,71	43,54	42,13
Amerikai Egyesült Államok	581,33	603,84	627,75	618,83	572,09
Argentína	129,06	154,83	148,51	140,84	157,58
Ausztrália	493,43	524,20	537,44	543,81	526,61
Ausztria	462,09	479,62	492,02	477,39	463,19
Belgium	435,03	444,91	453,82	442,92	425,89
Bolívia	25,88	27,41	26,28	25,37	27,04
Brazília	92,94	95,17	87,14	85,33	93,57
Bulgária	62,32	56,48	47,84	59,70	67,15
Chile	80,85	108,89	111,86	120,11	126,98
Costa Rica	88,83	97,82	96,55	98,04	107,30
Cseh Köztársaság	175,43 ^{a)}	158,75	156,06	172,40	175,43
Dánia	583,07	618,31	628,31	601,32	549,54
Dél-afrikai Köztársaság	68,17	60,80	57,47	59,23	59,76
Dominikai Köztársaság	38,57	43,62	50,26	50,61	59,62
Ecuador	63,36	63,02	53,73	56,78	57,24
Egyesült Királyság	451,78	469,46	487,10	497,63	448,93
Egyiptomi Arab Köztársaság	28,07	30,56	31,91	31,69	36,15
Észak-Macedónia	65,14 ^{a)}	41,37	41,73	41,32	46,31

dc_2007_22

Észtország	125,55 ^{a)}	102,53	127,44	170,20	157,99
Fehéroroszország	47,74 ^{a)}	27,21	33,75	45,46	60,74
Finnország	463,78	426,08	482,47	492,41	468,23
Franciaország	435,61	438,03	443,25	423,06	396,93
Fülöp-szigetek	24,94	23,68	22,57	23,21	25,13
Görögország	230,40	224,41	232,70	252,77	237,50
Grúzia	25,21 ^{a)}	13,79	18,68	25,06	30,79
Haiti	14,82	11,43	10,59	8,63	7,67
Hollandia	460,96	480,54	516,14	488,16	475,19
Horvátország	144,29 ^{a)}	102,20	112,47	128,97	124,06
Iráni Iszlám Köztársaság	48,96	49,89	50,45	54,96	58,60
Írország	342,15	403,47	536,42	577,41	496,93
Jamaica	69,27	73,62	62,68	59,67	52,60
Japán	410,88	419,27	392,40	376,00	349,49
Kanada	472,80	467,47	485,31	476,60	440,44
Kazahsztán	89,36 ^{a)}	52,08	55,91	80,67	95,74
Kína	12,96	21,08	27,41	38,57	59,24
Kirgizisztán	17,68 ^{a)}	8,37	9,13	9,69	10,44
Kolumbia	54,18	58,79	50,57	51,04	55,48
Koreai Köztársaság	141,15	192,74	215,18	243,35	273,71
Koreai Népi Demokratikus Köztársaság	13,54	9,60	7,81	7,71	6,92
Lengyelország	76,06	80,42	92,69	98,60	115,42
Lettország	99,37 ^{a)}	69,42	84,26	120,17	115,34
Litvánia	114,52 ^{a)}	70,52	82,03	112,70	118,33

dc_2007_22

Magyarország	127,94	109,49	114,50	130,80	121,87
Marokkó	22,72	21,04	21,28	23,32	27,02
Mexikó	108,82	105,43	113,04	102,97	95,41
Moldovai Köztársaság	27,81 ^{a)}	14,58	11,88	15,36	16,98
Mongólia	26,33	20,86	20,55	24,27	28,59
Németország	438,87	453,70	443,83	413,46	410,13
Nicaragua	18,66	17,59	18,44	18,26	18,05
Norvégia	737,09	828,60	859,13	845,96	779,31
Olaszország	406,05	415,17	414,56	383,75	344,29
Oroszország	119,02 ^{a)}	70,07	68,67	85,68	94,60
Örményország	15,42 ^{a)}	13,47	16,21	27,44	31,83
Panamai Köztársaság	77,24	87,57	88,78	90,70	110,02
Paraguayi Köztársaság	52,72	52,95	42,09	45,52	51,22
Peru	40,05	45,17	42,15	44,87	55,66
Portugália	218,07	223,84	239,62	222,90	210,96
Románia	72,26	63,86	58,57	72,42	80,70
Salvador	31,69	38,52	38,27	38,03	37,00
Sierra Leone	11,14	8,33	4,10	5,51	5,79
Spanyolország	278,97	284,95	303,49	300,79	274,17
Sri Lanka	18,51	22,05	24,49	26,05	31,72
Svédország	508,57	490,80	521,70	530,52	519,28
Szlovák Köztársaság	117,01 ^{a)}	107,30	113,47	131,85	154,86
Szlovénia	253,15 ^{a)}	189,31	207,33	223,81	222,12
Tádzsikisztán	16,35 ^{a)}	6,68	5,55	7,33	8,39

dc_2007_22

Thaiföld	37,28	51,28	44,90	51,21	55,52
Törökország	79,16	82,23	83,10	88,90	90,70
Tunézia	29,41	30,89	34,04	36,85	40,39
Türkmenisztán	53,79 ^{a)}	28,39	29,42	32,58	46,22
Új-Zéland	376,63	391,16	385,63	398,01	376,25
Ukrajna	47,57 ^{a)}	21,61	18,22	24,96	23,99
Uruguay	117,48	133,11	128,70	118,02	144,44
Venezuela	154,79	157,91	132,87	125,43	129,56
Zimbabwe	14,01	13,08	11,12	7,99	11,94

Forrás: UNCTAD 2020. a) Az időben legközelebbi, rendelkezésre álló információk alapján, illetve arányosítással pótolva

11. Melléklet. Az iskolában eltöltött évek átlagos száma a mintában szereplő országokban

F.5. Az iskolában eltöltött évek átlagos száma a mintában szereplő országokban					
	1990	1995	2000	2005	2010
Albánia	8,12	8,54	9,09	9,40	9,68
Algéria	4,63	5,66	6,54	7,34	8,09
Amerikai Egyesült Államok	11,66	11,90	12,10	12,25	12,40
Argentína	7,86	8,26	8,66	9,06	9,43
Ausztrália	11,26	11,61	11,97	12,35	12,72
Ausztria	9,71	10,16	10,50	10,79	11,07
Belgium	9,44	9,84	10,21	10,58	10,90
Bolívia	5,92	6,43	6,98	7,58	8,16
Brazília	5,00	5,45	5,87	6,32	6,81
Bulgária	9,40	9,74	10,06	10,31	10,54
Chile	8,82	9,33	9,78	10,19	10,57
Costa Rica	7,05	7,42	7,74	8,06	8,42
Cseh Köztársaság	11,25	11,46	11,66	11,88	12,10
Dánia	11,24	11,46	11,66	11,84	11,98
Dél-afrikai Köztársaság	6,88	7,49	8,11	8,61	9,08
Dominikai Köztársaság	5,22	5,82	6,35	6,89	7,47
Ecuador	6,21	6,85	7,38	7,83	8,28
Egyesült Királyság	11,55	11,79	12,02	12,25	12,49
Egyiptomi Arab Köztársaság	3,92	4,58	5,26	6,07	6,86

dc_2007_22

Észak-Macedónia	6,45	7,25	7,90	8,49	9,08
Észtország	11,44	11,89	12,24	12,48	12,62
Fehéroroszország	8,99	9,44	9,93	10,38	10,79
Finnország	10,51	10,96	11,34	11,69	11,97
Franciaország	9,24	9,67	10,08	10,46	10,84
Fülöp-szigetek	7,34	7,74	8,08	8,44	8,78
Görögország	8,04	8,70	9,29	9,81	10,30
Grúzia	10,22	10,75	11,18	11,52	11,77
Haiti	1,91	2,27	2,74	3,36	4,14
Hollandia	10,28	10,63	10,92	11,17	11,40
Horvátország	9,35	9,76	10,18	10,58	10,96
Iráni Iszlám Köztársaság	4,63	5,37	6,15	7,01	7,86
Írország	9,26	9,68	10,17	10,82	11,53
Jamaica	7,49	8,15	8,68	9,10	9,48
Japán	11,67	12,05	12,43	12,77	13,07
Kanada	11,97	12,33	12,66	12,95	13,21
Kazahsztán	9,17	9,51	9,87	10,23	10,67
Kína	5,49	6,11	6,62	7,02	7,44
Kirgizisztán	8,75	9,27	9,66	9,99	10,38
Kolumbia	5,45	5,95	6,39	6,87	7,33
Koreai Köztársaság	8,95	9,74	10,44	11,00	11,56
Koreai Népi Demokratikus Köztársaság	9,32	9,83	10,23	10,49	10,68
Lengyelország	10,89	11,16	11,43	11,70	11,96
Lettország	11,42	11,63	11,82	11,98	12,10

dc_2007_22

Litvánia	10,92	11,55	12,04	12,38	12,69
Magyarország	9,68	10,16	10,61	11,04	11,38
Marokkó	1,94	2,42	2,90	3,33	4,00
Mexikó	5,71	6,41	7,02	7,53	8,01
Moldovai Köztársaság	7,63	8,42	9,11	9,73	10,22
Mongólia	8,11	8,75	9,21	9,49	9,80
Németország	12,50	12,71	12,86	12,99	13,13
Nicaragua	4,03	4,51	4,92	5,31	5,77
Norvégia	11,46	11,66	11,87	12,09	12,35
Olaszország	7,90	8,46	8,98	9,48	9,93
Oroszország	8,23	8,74	9,23	9,66	10,05
Örményország	9,58	9,88	10,19	10,49	10,75
Panamai Köztársaság	7,34	7,88	8,33	8,72	9,09
Paraguayi Köztársaság	5,98	6,44	6,88	7,34	7,81
Peru	7,29	7,89	8,43	8,90	9,39
Portugália	4,33	5,02	5,77	6,55	7,17
Románia	8,92	9,44	9,87	10,25	10,57
Salvador	4,46	5,03	5,57	6,07	6,61
Sierra Leone	2,05	2,37	2,73	3,03	3,51
Spanyolország	7,21	7,85	8,48	9,11	9,59
Sri Lanka	6,79	7,49	8,24	8,94	9,60
Svédország	10,22	10,65	11,02	11,36	11,69
Szlovák Köztársaság	11,19	11,43	11,65	11,90	12,17
Szlovénia	10,72	10,90	11,08	11,27	11,49

dc_2007_22

Tádzsikisztán	9,68	10,43	10,96	11,32	11,58
Thaiföld	7,80	8,27	8,63	9,01	9,40
Törökország	5,41	6,05	6,67	7,26	7,82
Tunézia	3,68	4,41	5,17	5,95	6,91
Türkmenisztán	10,13	10,56	10,89	11,08	10,90
Új-Zéland	11,21	11,66	12,05	12,41	12,71
Ukrajna	8,48	9,09	9,57	9,99	10,33
Uruguay	7,18	7,59	7,98	8,32	8,62
Venezuela	7,39	7,96	8,43	8,87	9,30
Zimbabwe	7,05	8,01	8,83	9,53	10,05

Forrás: Wittgenstein Centre Human Capital (2021)

dc_2007_22

12. Melléklet. A mezőgazdasági foglalkoztatottak összes foglalkoztatotton belüli aránya a mintában szereplő országokban (%)

	1990 ^{a)}	1995	2000	2005	2010
Albánia	55,91	54,26	51,59	47,21	42,08
Algéria	23,95	23,53	22,21	18,43	11,86
Amerikai Egyesült Államok	1,90	1,81	1,63	1,41	1,42
Argentína	0,34	0,62	0,67	1,28	1,27
Ausztrália	5,46	4,94	4,86	3,58	3,23
Ausztria	7,71	7,34	6,05	5,27	5,21
Belgium	2,99	2,68	1,91	2,04	1,35
Bolívia	42,09	41,25	38,94	38,61	29,99
Brazília	18,98	18,14	16,48	16,62	12,65
Bulgária	19,54	16,80	13,20	8,94	6,82
Chile	19,09	15,70	14,44	13,16	10,60
Costa Rica	18,03	17,67	16,30	15,25	11,41
Cseh Köztársaság	8,23	6,64	5,22	3,98	3,10
Dánia	5,46	4,39	3,67	3,18	2,42
Dél-afrikai Köztársaság	11,25	10,91	9,93	7,05	4,86
Dominikai Köztársaság	21,74	20,34	15,60	13,68	12,42
Ecuador	29,26	28,91	29,67	30,35	27,88
Egyesült Királyság	2,16	2,05	1,53	1,38	1,22
Egyiptomi Arab Köztársaság	39,29	33,99	29,63	30,94	28,28
Észak-Macedónia	25,79	25,93	24,34	20,79	18,61
Észtország	19,25	10,18	6,36	5,19	4,22

dc_2007_22

Fehéroroszország	16,41	16,12	14,84	12,82	11,03
Finnország	8,89	7,76	6,21	4,82	4,44
Franciaország	5,74	4,89	4,14	3,64	2,91
Fülöp-szigetek	44,90	43,41	37,15	35,36	32,84
Görögország	22,09	20,43	17,40	12,16	12,40
Grúzia	48,62	48,46	52,17	54,34	48,09
Haiti	38,79	38,70	36,82	35,49	33,56
Hollandia	4,28	3,83	3,28	3,70	3,06
Horvátország	22,37	20,64	16,55	17,30	14,25
Iráni Iszlám Köztársaság	24,63	23,98	24,53	24,75	19,22
Írország	13,81	12,01	7,95	5,91	5,75
Jamaica	28,04	23,20	20,85	18,10	17,81
Japán	6,73	5,70	5,09	4,46	4,07
Kanada	3,49	3,15	2,52	2,12	1,81
Kazahsztán	38,68	38,77	36,60	32,41	28,28
Kína	59,70	52,20	50,01	44,80	36,70
Kirgizisztán	35,50	47,19	53,08	38,50	32,34
Kolumbia	23,13	22,41	22,33	20,60	18,38
Koreai Köztársaság	14,61	11,77	10,60	7,94	6,60
Koreai Népi Demokratikus Köztársaság	55,52	56,33	56,31	54,39	53,53
Lengyelország	25,57	22,63	18,67	17,38	13,05
Lettország	18,59	17,53	14,93	12,05	8,61
Litvánia	22,59	21,95	19,24	14,27	8,83
Magyarország	11,77	8,02	6,46	4,87	4,54

dc_2007_22

Marokkó	47,46	47,09	45,11	45,48	40,53
Mexikó	25,94	23,48	17,41	15,03	13,92
Moldovai Köztársaság	43,03	45,19	50,87	40,65	27,52
Mongólia	43,52	46,14	48,64	39,88	33,53
Németország	3,50	3,17	2,64	2,37	1,65
Nicaragua	34,00	33,63	31,53	28,89	29,41
Norvégia	6,06	5,46	4,29	3,30	2,55
Olaszország	8,30	6,58	5,23	4,20	3,77
Oroszország	14,24	15,77	14,49	10,14	7,75
Örményország	44,83	45,41	43,25	38,28	38,60
Panamai Köztársaság	27,30	20,80	16,97	15,68	17,42
Paraguayi Köztársaság	33,78	32,94	33,31	32,02	25,62
Peru	36,63	35,31	34,68	34,82	27,73
Portugália	11,88	11,48	12,68	12,05	11,20
Románia	29,78	40,33	45,21	32,29	31,01
Salvador	28,56	26,77	21,61	19,99	20,78
Sierra Leone	71,23	71,17	70,18	68,06	63,91
Spanyolország	10,21	8,99	6,69	5,30	4,20
Sri Lanka	42,84	39,57	41,25	37,27	31,82
Svédország	3,85	3,49	2,91	2,32	2,10
Szlovák Köztársaság	11,10	9,20	6,93	4,75	3,23
Szlovénia	10,86	10,44	9,60	9,11	8,82
Tádzsikisztán	56,10	60,02	60,24	55,47	52,43
Thaiföld	60,33	51,97	48,79	38,68	38,24

dc_2007_22

Törökország	47,81	43,39	39,32	25,68	23,70
Tunézia	23,36	22,30	20,52	18,52	17,95
Türkmenisztán	31,30	31,02	30,33	28,09	24,81
Új-Zéland	10,76	9,67	8,70	7,16	6,74
Ukrajna	23,92	25,12	25,14	22,14	20,33
Uruguay	12,47	12,22	11,64	10,94	11,57
Venezuela	12,64	13,52	10,61	10,28	8,26
Zimbabwe	60,76	60,62	60,61	64,55	65,53

Forrás: World bank 2020.

13. Melléklet A GDP arányában kifejezett külföldi működőtőke beáramlása (flow) a mintában szereplő országokban (%)

	1990	1995	2000	2005	2010
Albánia	2,19	2,27	3,92	5,63	7,56
Algéria	0,03	0,41	1,10	1,49	1,28
Amerikai Egyesült Államok	0,76	1,22	1,49	1,21	1,42
Argentína	1,30	2,63	2,45	2,28	2,04
Ausztrália	1,83	1,44	2,80	2,72	3,57
Ausztria	0,49	0,99	2,16	2,56	2,10
Belgium	3,42	8,45	20,64	12,07	8,68
Bolívia	1,50	6,89	7,57	3,50	3,70
Brazília	0,36	1,40	3,19	2,58	2,54
Bulgária	0,24	1,57	8,88	16,58	9,05
Chile	3,02	4,71	6,62	6,79	8,26
Costa Rica	2,28	3,24	4,34	6,69	5,85
Cseh Köztársaság	2,48	4,03	7,02	4,74	2,72
Dánia	0,99	2,49	4,87	1,43	0,89
Dél-afrikai Köztársaság	0,03	0,61	1,42	1,73	1,48
Dominikai Köztársaság	1,41	2,60	3,26	3,89	4,06
Ecuador	1,48	2,08	3,49	1,43	0,75
Egyesült Királyság	1,59	2,44	3,14	3,60	3,31
Egyiptomi Arab Köztársaság	2,59	1,24	0,98	5,50	3,04
Észak-Macedónia	0,77	1,21	4,66	5,78	3,96
Észtország	3,00	5,44	8,58	10,11	7,25

dc_2007_22

Fehéroroszország	0,05	1,00	1,95	2,57	3,32
Finnország	0,38	1,98	4,14	2,30	2,33
Franciaország	0,98	1,48	1,57	1,18	1,07
Fülöp-szigetek	1,55	1,54	1,50	1,51	1,26
Görögország	0,91	0,65	0,74	0,90	0,86
Grúzia	0,17	5,26	7,07	11,05	9,99
Haiti	0,16	0,26	0,28	1,03	1,71
Hollandia	1,94	3,52	7,79	5,21	3,91
Horvátország	0,58	2,11	4,89	5,65	4,47
Iráni Iszlám Köztársaság	-0,06	0,04	1,01	1,08	0,61
Írország	1,44	6,09	12,09	2,51	12,13
Jamaica	1,89	3,48	5,14	6,74	4,80
Japán	0,02	0,05	0,13	0,20	0,13
Kanada	0,95	1,81	2,87	3,26	3,44
Kazahsztán	2,18	4,90	10,94	11,40	7,70
Kína	2,57	4,34	3,92	3,13	1,77
Kirgizisztán	0,94	4,10	4,15	5,55	7,77
Kolumbia	1,16	1,79	2,80	4,13	3,99
Koreai Köztársaság	0,38	0,58	1,28	1,00	0,86
Koreai Népi Demokratikus Köztársaság	0,01	0,13	0,13	0,08	0,47
Lengyelország	0,80	2,45	3,77	3,29	2,66
Lettország	1,38	4,81	4,39	4,69	4,68
Litvánia	0,26	3,85	4,32	3,82	2,88
Magyarország	11,38	20,82	45,98	32,24	54,12

dc_2007_22

Marokkó	0,83	1,56	2,92	3,17	2,79
Mexikó	1,42	2,55	2,58	2,84	2,67
Moldovai Köztársaság	0,41	1,92	5,40	7,37	5,14
Mongólia	0,32	0,85	4,29	10,02	23,21
Németország	0,15	0,52	2,29	1,24	1,11
Nicaragua	0,53	2,71	4,01	4,90	7,13
Norvégia	0,79	1,73	2,20	2,03	2,83
Olaszország	0,30	0,34	1,02	1,14	0,97
Oroszország	0,18	0,58	1,93	3,45	2,72
Örményország	0,25	4,19	5,88	7,83	5,93
Panamai Köztársaság	-0,22	5,84	6,41	7,90	9,42
Paraguayi Köztársaság	0,96	1,35	1,22	0,78	1,24
Peru	1,58	3,27	3,49	4,55	4,96
Portugália	1,68	1,41	3,00	2,17	2,37
Románia	0,27	1,62	4,90	6,30	3,62
Salvador	0,34	2,36	2,98	3,65	2,41
Sierra Leone	-0,98	0,02	1,71	3,35	13,10
Spanyolország	1,49	1,75	3,89	3,14	2,56
Sri Lanka	0,88	1,11	1,04	1,28	1,26
Svédország	1,01	5,38	6,86	4,42	3,15
Szlovák Köztársaság	2,09	3,69	10,74	7,46	2,69
Szlovénia	0,76	0,78	2,11	1,73	1,07
Tádzsikisztán	0,43	1,16	5,75	9,12	5,76
Thaiföld	1,70	1,92	3,76	3,42	2,48

dc_2007_22

Törökország	0,26	0,34	0,54	1,99	1,96
Tunézia	1,99	2,31	2,62	4,37	3,99
Türkmenisztán	2,95	5,34	3,51	6,94	11,94
Új-Zéland	2,57	3,35	2,06	1,21	1,75
Ukrajna	0,20	0,80	2,61	5,44	4,76
Uruguay	0,62	0,58	1,06	5,47	5,32
Venezuela	1,35	3,06	2,75	1,15	0,55
Zimbabwe	0,15	0,94	1,00	0,63	2,00

Forrás: UNCTAD 2020

dc_2007_22

14. Melléklet: A GDP arányában kifejezett külföldi működőtőke összállománya (stock)
a mintában szereplő országokban (%)

	1990	1995	2000	2005	2010
Albánia	0,93 ^{a)}	8,82	7,08	12,67	27,29
Algéria	2,53	3,98	6,18	7,97	12,12
Amerikai Egyesült Államok	9,00	13,09	26,98	21,48	22,68
Argentína	5,93	10,01	21,94	27,48	20,07
Ausztrália	24,82	28,46	29,77	32,56	40,61
Ausztria	6,97	7,88	15,84	26,13	40,98
Belgium	28,44	39,22	82,65	98,08	98,42
Bolívia	21,07	23,30	61,77	51,36	35,06
Brazília	9,13	6,15	15,69 ^{a)}	19,95	28,99
Bulgária	0,54	2,35	20,41	46,43	89,29
Chile	46,13	32,54	58,39	63,92	73,63
Costa Rica	18,23	3,56	18,79	35,96	42,76
Cseh Köztársaság	4,52 ^{a)}	12,30	35,11	44,51	61,94
Dánia	6,65	12,86	44,82	27,38	29,86
Dél-afrikai Köztársaság	7,89	9,66	31,86	37,51	47,84
Dominikai Köztársaság	6,00	4,57 ^{a)}	6,98	24,97	35,35
Ecuador	10,67	14,82	34,59	23,76	17,05
Egyesült Királyság	18,65	14,89	26,51	31,05	43,15
Egyiptomi Arab Köztársaság	30,68	22,34	20,86	30,58	34,06
Észak-Macedónia	2,46 ^{a)}	1,84	14,31	33,34	46,25
Észtország	1,82 ^{a)}	15,07	46,43	79,40	78,95

dc_2007_22

Fehéroroszország	0,03 ^{a)}	0,35	12,12	7,63	17,31
Finnország	3,02	6,08	19,31	26,76	34,79
Franciaország	8,20	14,53	13,50	17,24	23,82
Fülöp-szigetek	6,66	8,20	16,98	14,53	12,97
Görögország	5,80	8,01	10,71	11,78	11,70
Grúzia	0,00 ^{a)}	1,13	23,69	35,52	69,24
Haiti	4,81	1,21	2,58	3,72	9,32
Hollandia	22,56	24,49	58,53	69,98	69,47
Horvátország	0,92 ^{a)}	2,21	12,30	30,00	53,86
Iráni Iszlám Köztársaság	2,12	2,00	2,33	7,07	5,90
Írország	76,95	63,83	127,28	77,27	128,55
Jamaica	14,98	23,84	36,83	61,53	82,11
Japán	0,31	0,62	1,03	2,12	3,77
Kanada	18,93	20,33	43,64	54,44	60,84
Kazahsztán	4,10 ^{a)}	14,08	55,09	44,83	55,83
Kína	5,24	13,76	15,96	11,90	9,64
Kirgizisztán	0,39 ^{a)}	9,67	31,52	25,49	35,41
Kolumbia	6,21	5,86	11,28	25,48	29,01
Koreai Köztársaság	1,81	3,19	7,59	11,22	11,84
Koreai Népi Demokratikus Köztársaság	0,04	0,27	0,50	0,79	1,15
Lengyelország	0,17	5,52	19,48	28,21	39,14
Lettország	2,53 ^{a)}	11,42	21,31	29,02	45,66
Litvánia	1,13 ^{a)}	5,25	20,23	32,32	41,42
Magyarország	1,53	24,34	48,43	54,09	69,41

dc_2007_22

Marokkó	9,93	13,24	22,73	33,18	48,36
Mexikó	7,48	11,42	17,19	28,28	36,83
Moldovai Köztársaság	0,46 ^{a)}	4,59	29,03	34,40	42,40
Mongólia	0,01	2,24	13,77	126,36	117,46
Németország	12,79	12,09	24,24	22,49	28,14
Nicaragua	4,07	9,33	27,77	39,06	53,44
Norvégia	10,34	12,37	17,67	25,62	41,36
Olaszország	5,10	5,56	10,71	12,78	15,37
Oroszország	0,03 ^{a)}	1,39	11,37	23,15	30,15
Örményország	2,09 ^{a)}	4,81	25,17	26,46	44,60
Panamai Köztársaság	36,84	35,31	57,38	64,70	70,46
Paraguayi Köztársaság	6,94	6,15	13,27	9,97	11,95
Peru	4,57	10,32	21,38	20,88	29,13
Portugália	12,20	15,74	28,93	37,31	50,97
Románia	0,00	2,18	18,57	25,78	41,33
Salvador	4,40	3,28	16,74	28,35	39,48
Sierra Leone	27,65	20,53	32,99	18,17	18,70
Spanyolország	12,29	17,20	26,19	33,34	44,23
Sri Lanka	7,23	8,47	13,09	12,43	10,91
Svédország	4,87	11,70	35,89	44,59	71,19
Szlovák Köztársaság	2,49 ^{a)}	6,47	33,64	60,36	55,81
Szlovénia	12,15 ^{a)}	8,47	11,77	19,49	22,15
Tádzsikisztán	0,39 ^{a)}	3,28	15,82	0,76	21,73
Thaiföld	9,32	10,45	24,48	32,44	40,83

dc_2007_22

Törökország	5,38	6,41	6,89	14,24	24,41
Tunézia	56,32	55,40	53,76	52,18	71,20
Türkmenisztán	0,00 ^{a)}	18,95	19,24	16,88	59,52
Új-Zéland	17,47	40,74	44,27	38,44	40,75
Ukrajna	0,30 ^{a)}	1,78	11,97	19,28	38,87
Uruguay	7,27	5,29	9,15	16,38	30,98
Venezuela	8,22	11,01	30,29	30,59	9,17
Zimbabwe	2,04	4,48	14,20	19,24	15,07

Forrás: UNCTAD 2020. a) Az időben legközelebbi, rendelkezésre álló információk alapján, illetve arányosítással pótolva.

dc_2007_22

15. Melléklet. A GDP arányában kifejezett export a mintában szereplő országokban (%)

	1990	1995	2000	2005	2010
Albánia	10,72	8,44	7,50	8,17	12,95
Algéria	20,86	24,44	40,30	44,58	35,39
Amerikai Egyesült Államok	6,57	7,61	7,58	6,87	8,47
Argentína	8,06	7,49	8,55	20,11	15,99
Ausztrália	12,28	13,58	15,62	13,94	16,36
Ausztria	24,71	23,95	34,32	39,62	38,93
Belgium	57,32	61,90	79,55	86,73	84,77
Bolívia	19,03	16,39	14,64	29,60	32,58
Brazília	7,72	5,98	8,45	13,29	9,14
Bulgária	24,27	28,20	36,63	39,30	40,96
Chile	23,98	21,34	24,51	33,56	32,54
Costa Rica	19,95	30,21	39,13	35,22	25,35
Cseh Köztársaság	28,16 ^{a)}	36,28	47,20	57,32	64,09
Dánia	26,67	27,52	31,17	32,19	29,95
Dél-afrikai Köztársaság	20,18	17,92	21,99	20,03	24,34
Dominikai Köztársaság	22,79	24,00	23,94	17,30	12,70
Ecuador	17,82	17,64	26,89	24,33	25,15
Egyesült Királyság	16,93	17,74	17,18	15,14	16,80
Egyiptomi Arab Köztársaság	7,18	5,22	5,51	13,67	12,32
Észak-Macedónia	35,97 ^{a)}	25,58	35,06	32,61	35,63
Észtország	13,66 ^{a)}	41,17	67,21	54,74	58,85
Fehéroroszország	25,86 ^{a)}	33,53	68,02	51,16	44,18

dc_2007_22

Finnország	18,79	30,18	36,58	31,98	27,90
Franciaország	17,09	18,82	23,94	21,06	19,78
Fülöp-szigetek	16,53	21,31	47,00	40,03	25,80
Görögország	8,28	8,07	8,90	6,97	9,34
Grúzia	2,21 ^{a)}	5,31	10,04	12,83	13,70
Haiti	5,18	4,09	8,67	11,62	8,63
Hollandia	41,40	44,92	55,84	59,32	67,83
Horvátország	30,83 ^{a)}	20,15	20,45	19,33	19,74
Iráni Iszlám Köztársaság	20,03	16,05	25,75	24,84	20,63
Írország	48,10	64,59	77,34	51,81	52,44
Jamaica	21,95	21,69	14,38	13,62	10,04
Japán	9,18	8,13	9,81	12,51	13,50
Kanada	21,41	31,72	37,14	30,73	23,96
Kazahsztán	16,36 ^{a)}	25,53	48,18	48,75	40,51
Kína	15,74	20,26	20,57	33,33	25,92
Kirgizisztán	19,33 ^{a)}	27,41	37,29	27,31	36,62
Kolumbia	11,92	9,27	13,18	14,60	13,88
Koreai Köztársaság	22,69	21,92	29,90	30,42	40,77
Koreai Népi Demokratikus Köztársaság	12,63	19,78	6,67	10,27	18,32
Lengyelország	21,70	16,11	18,47	29,22	33,32
Lettország	17,45 ^{a)}	24,21	23,55	30,52	40,05
Litvánia	33,65 ^{a)}	40,36	33,01	45,16	56,02
Magyarország	26,89	27,70	59,71	55,71	72,81
Marokkó	14,07	17,77	19,10	17,89	19,06

dc_2007_22

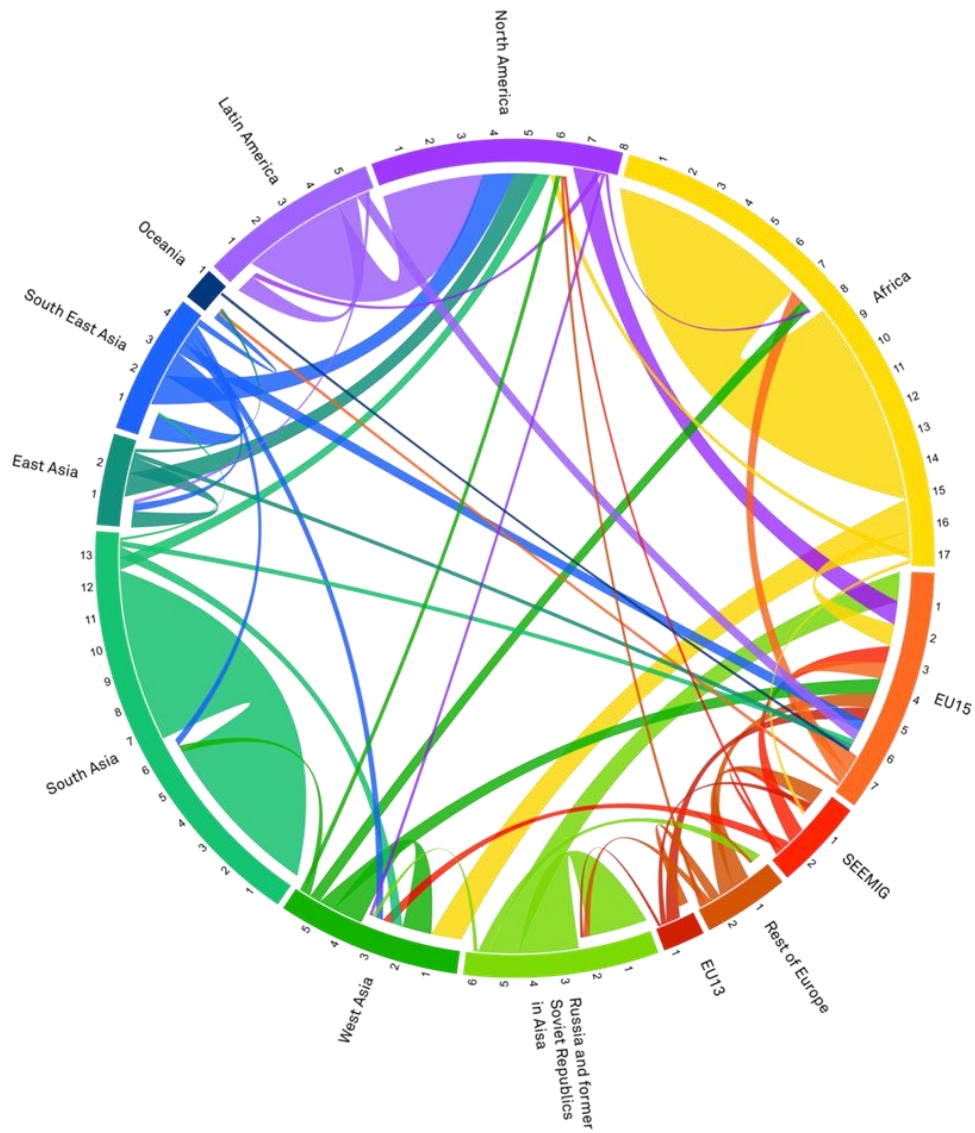
Mexikó	13,57	22,09	23,50	24,41	28,20
Moldovai Köztársaság	21,25 ^{a)}	35,13	30,53	30,42	22,10
Mongólia	38,52	28,21	40,65	36,40	40,33
Németország	23,77	20,25	28,33	34,12	37,07
Nicaragua	9,30	11,32	17,29	26,25	37,12
Norvégia	28,42	27,62	35,07	33,59	30,47
Olaszország	14,48	19,90	21,03	20,09	20,96
Oroszország	11,37 ^{a)}	20,49	40,16	31,60	26,02
Örményország	8,83 ^{a)}	19,74	14,43	18,64	10,24
Panamai Köztársaság	5,51	6,80	7,28	44,86	37,32
Paraguayi Köztársaság	15,92	19,34	23,95	27,88	23,88
Peru	11,26	10,29	13,44	22,83	24,27
Portugália	20,86	19,29	20,54	19,35	20,77
Románia	12,22	21,01	27,81	28,12	29,83
Salvador	12,08	18,52	24,96	23,25	24,39
Sierra Leone	15,65	3,59	1,51	9,60	13,24
Spanyolország	10,35	15,92	19,26	16,70	17,91
Sri Lanka	20,36	24,83	28,38	22,72	15,16
Svédország	22,16	30,31	33,26	33,60	32,01
Szlovák Köztársaság	31,26 ^{a)}	42,81	57,11	65,04	71,70
Szlovénia	41,90 ^{a)}	38,95	43,22	53,16	60,63
Tádzsikisztán	7,48 ^{a)}	61,57	91,21	39,31	21,19
Thaiföld	26,08	33,34	54,56	58,60	56,67
Törökország	6,25	9,27	10,18	14,65	14,75

dc_2007_22

Tunézia	26,09	27,66	27,24	32,52	37,29
Türkmenisztán	45,57 ^{a)}	85,84	50,81	34,86	28,78
Új-Zéland	20,67	21,61	24,42	18,94	21,42
Ukrajna	13,20 ^{a)}	26,06	45,01	38,36	37,85
Uruguay	18,32	9,88	10,05	19,71	16,69
Venezuela	37,20	24,65	28,62	38,29	16,69
Zimbabwe	12,62	19,17	22,07	25,73	26,57

Forrás: UNCTAD 2020. a) Az időben legközelebbi, rendelkezésre álló információk alapján, illetve arányosítással pótolva.

16. Melléklet: A migránsok becsült áramlási száma 1990 és 1995 között

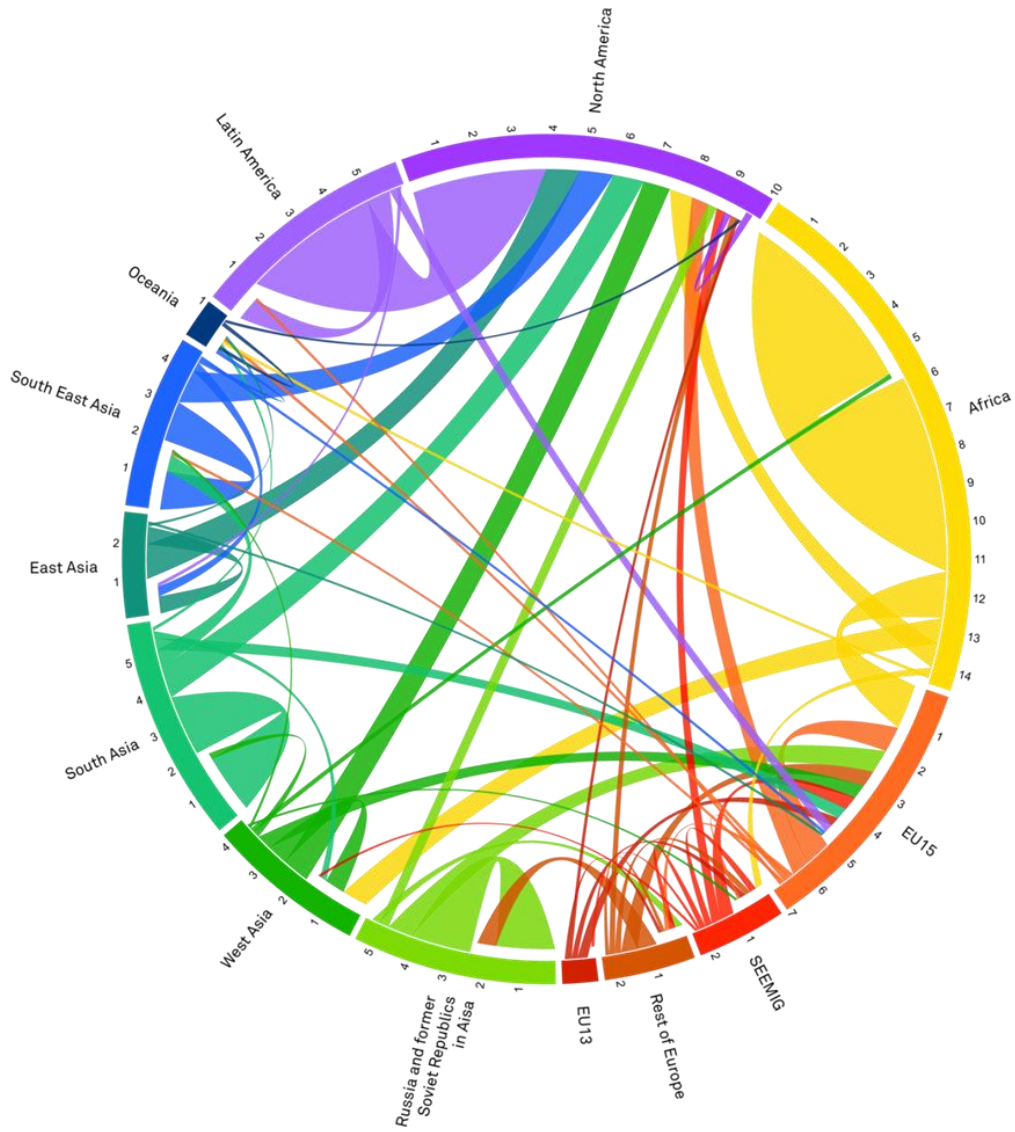

Data source: Abel & Sander (2014)

Visualisation: Sander & Bauer

Forrás: Abel és Sander 2014

17. Melléklet: A migránsok becsült áramlási száma 1995 és 2000 között

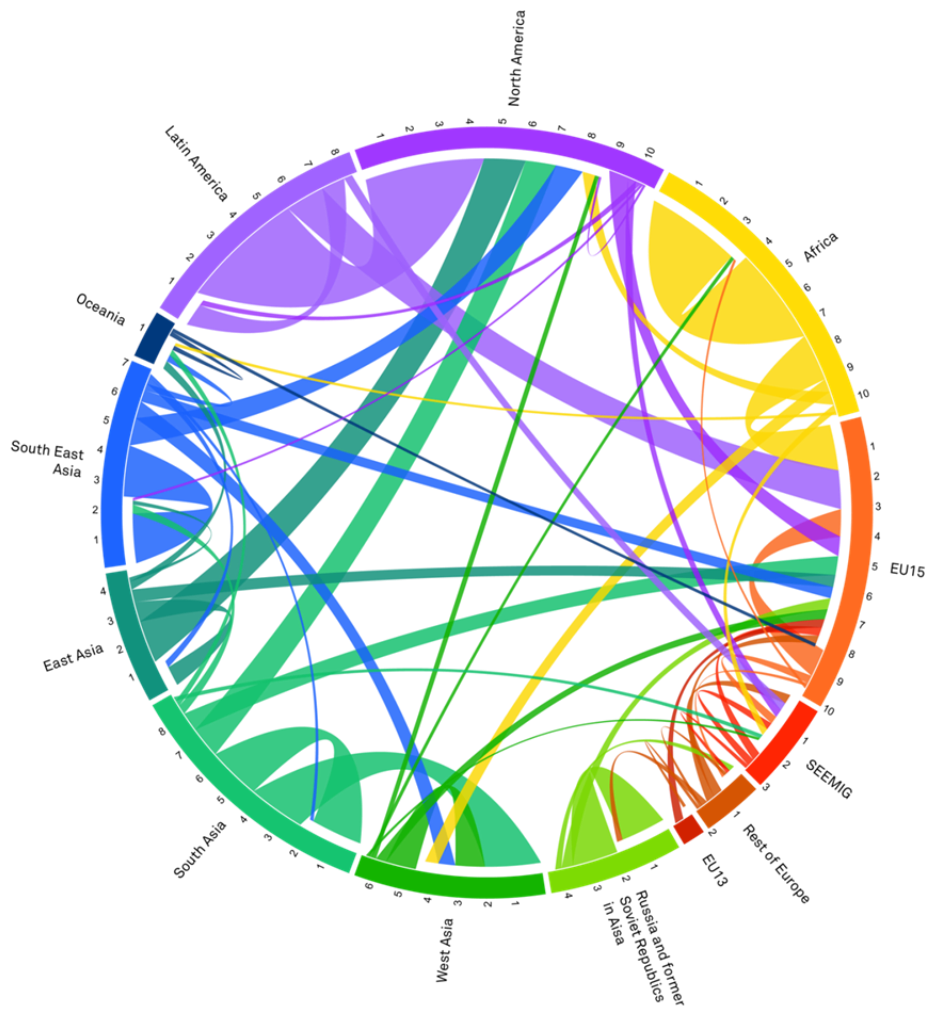

Data source: Abel & Sander (2014)

Visualisation: Sander & Bauer

Forrás: Abel és Sander 2014

18. Melléklet. A migránsok becsült áramlási száma 2000 és 2005 között

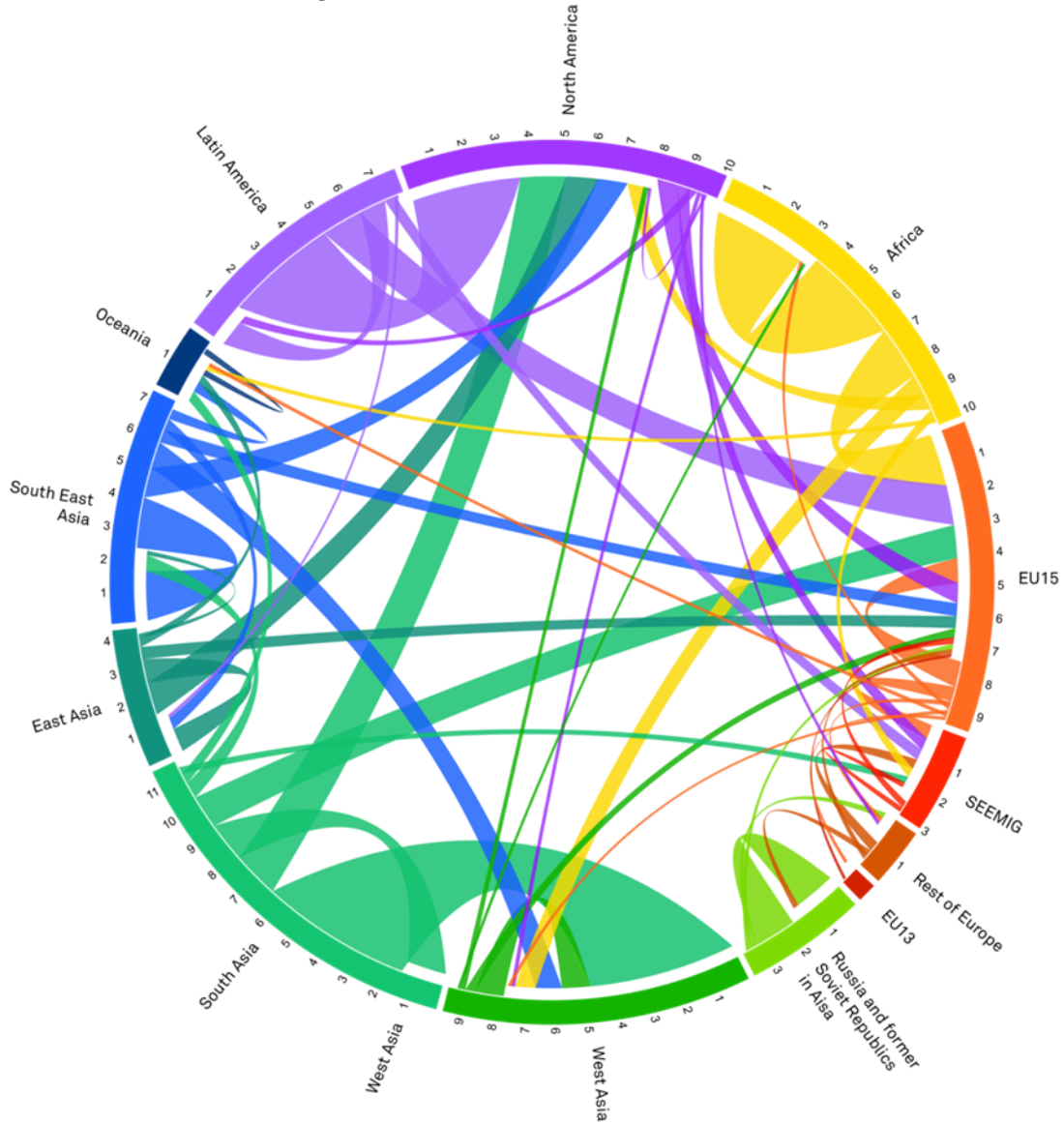

Data source: Abel & Sander (2014)

Visualisation: Sander & Bauer

Forrás: Abel és Sander 2014

19. Melléklet A migránsok becsült száma 2005-2010 között

Data source: Abel & Sander (2014)

Visualisation: Sander & Bauer

Forrás Abel Sander at al. 2014

20. Melléklet Az 1990 óta megjelent migrációs témájú folyóiratok címe és indulás éve

Bericht der Beauftragten der Bundesregierung für Migration, Flüchtlinge und Integration über die Lage der Ausländerinnen und Ausländer in Deutschland	1991
Asian and Pacific Migration Journal : APMJ	1992
International Migration Bulletin	1993
Rural Migration News	1995
CMR Working Papers (Formerly: ISS Working Papers / Prace Migracyjne)	1997
Trends in International Migration	1997
Forced Migration Review	1998
Migrantenstudies: Driemaandelijks Tijdschrift voor Onderzoek naar etnische Minderheden en de Nederlandse	1998
Migration	1998
Migration und Bevölkerung	1998
Tendances des Migrations Internationales	1998
European Journal of Migration and Law	1999
Journal of Immigrant and Minority Health (Formerly: Journal of immigrant health)	1999
Migration Trends / Ministry of Business, Innovation & Employment (Formerly: Migration trends and outlook)	1999
Journal of International Migration and Integration	2000
Migraciones & Exilios	2000
Migration Research Series / IOM (Formerly: IOM migration research series / International Organization for Migration)	2000
Migraciones Internacionales	2001
Siskind's Immigration Bulletin	2001
Cislennost' i migracija naselenija Rossijskoj Federacii	2002
Diasporas: Circulations, Migrations, Histoire	2002
International Dialogue on Migration	2002
Ìrìnkèrìndò: A Journal of African Emigration	2002
Journal of Immigrant and Refugee Studies (Formerly: Journal of Immigrant and Refugee Services)	2002
Migration Information Source	2002
Terra Cognita : Schweizer Zeitschrift zu Integration und Migration = Revue Suisse de l'Integration et de la Migration = Rivista Svizzera dell'Integrazione e della Migrazione	2002
Migración y Desarrollo	2003
Migraciones	2003
Migration Policy Issues	2003
Social Employment and Migration Working Papers / OECD	2003
Irish Migration Studies in Latin America	2004
Migration Letters: An international Journal of Migration Studies	2004
Migrationsbericht der Integrationsbeauftragten	2004
Treffpunkt : Magazin für Migration und Integration	2004
Yearbook of Immigration Statistics	2004

dc_2007_22

Forschungsbericht / Bundesamt für Migration und Flüchtlinge	2005
International Journal of Migration, Health and Social Care	2005
Journal of Migration and Refugee Issues (via Hein Online)	2005
Transit : a journal of travel, migration, and multiculturalism in the German-speaking world	2005
Working Paper / Bundesamt für Migration und Flüchtlinge (Formerly: Working papers // Bundesamt für Migration und Flüchtlinge)	2005
Finnish Journal of Ethnicity & Migration (via EBSCO Host)	2006
Infodienst Migration und öffentliche Gesundheit	2006
Integration und Migration: Ein Wegweiser für Berlin	2006
Perspectives des Migrations Internationales	2006
Translocations : Migration and Social Change	2006
Faits et Chiffres : Aperçu de l'Immigration / Citoyenneté et Immigration Canada	2007
Journal of Identity and Migration Studies	2007
Migrations- und Integrationsforschung	2007
Politische Essays zu Migration und Integration	2007
Scritture Migranti (-2012)	2007
Andina Migrante / SIMA [Sistema de Información sobre Migraciones Andinas]	2008
Estudios Migratorios (via EBSCO Host)	2008
WZB Discussion Papers / Wissenschaftszentrum Berlin für Sozialforschung (WZB), Abteilung Migration, Integration, Transnationalisierung, Transnationalization	2008
Archiwum Emigracji	2009
Hommes & Migrations	2009
Lengua y Migración	2009
Migration in Zimbabwe	2009
Migrazine.at	2009
Beiträge zu Migration und Integration	2010
Crossings : Journal of Migration & Culture (via EBSCO Host)	2010
OECD Reviews of Migrant Education	2010
Revista Internacional de Estudios Migratorios (RIEM)	2010
Estado de las Migraciones que atañen a la República Dominicana ... (Formerly: Estado del arte de las migraciones que atañen a la República Dominicana)	2011
Migration Policy Practice Journal	2011
Nordic Journal of Migration Research	2011
Recruiting Immigrant Workers	2011
Central and Eastern European Migration Review	2012
Comparative Migration Studies	2012
IZA Journal of Development and Migration	2012
Migration Studies	2012
Journal on Migration and Human Security	2013

dc_2007_22

Migration news sheet : your reliable source of news, policy and legal updates on migrants and refugees	2013
Migration, Integration, Asyl	2014
Odisea: Revista de Estudios Migratorios	2014
Wanderungsmonitoring: Erwerbsmigration nach Deutschland	2014
Anuario CIDOB de la inmigración	2015
Emigrantologia Słowian	2015
Hallesche Studien zum Migrationsrecht	2015
MiGAZIN : Migration in Germany	2015
Movements : Journal für Kritische Migrations- und Grenzregimeforschung	2015
PÉRIPLoS : Revista de Pesquisa sobre Migrações (Formerly: Cadernos OBMigra : revista migrações internacionais)	2015
Diritto Immigrazione e Cittadinanza (2017-)	2017
World Migration Report	2018

Forrás: Electronic Journals Library, Max Planck Institute for Social Anthropology, Hozzáférés 2019. június 5